

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

*CANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY
Graduate School of Social Sciences*

TROYACADEMY

International Journal of Social Sciences

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Cilt 5 - Sayı 1 - Nisan 2020
Volume 5 - Issue 1 - April 2020

Sosyal Bilimler Enstitüsü
Graduate School of Social Sciences

ISSN:
e-ISSN:

TROYACADEMY

International Journal of Social Sciences

Cilt 5 · Sayı 1 · Nisan 2020 / Volume 5 · Issue 1 · April 2020

ISSN:

e-ISSN:

SAHİBİ (Publisher)

Rektör Prof. Dr. Sedat MURAT
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Editörler / Editors

Şerif KORKMAZ	Editör	serifk@comu.edu.tr
Ali Şahin ÖRNEK	Editör	asornek@comu.edu.tr
Yusuf ACIOĞLU	Editör	yacioglu@comu.edu.tr

Yayın Kurulu / Editorial Board

Şerif KORKMAZ	Editör	serifk@comu.edu.tr
Ali Şahin ÖRNEK	Editör	asornek@comu.edu.tr
Yusuf ACIOĞLU	Editör	yacioglu@comu.edu.tr
Lütfi ATAY	Üye / Member	lutfiatay@comu.edu.tr
Sabri Sami TAN	Üye / Member	ssamitan@comu.edu.tr
Selver ÖZOZEN KAHRAMAN	Üye / Member	sozozen@comu.edu.tr

Yazı İşleri / Secretariat

Eda GÜNAY ÖCALAN

Danışma Kurulu / Consultative Committee

ACER Yücel (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	IŞIK Hidayet (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ARBAK Yasemin (Dokuz Eylül Üniversitesi)	İPEK Selçuk (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ARSLAN Nurettin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	KARAGÜL Soner (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ATALAY AKTUĞ Canan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	KIMURA Takuma (Hosei University)
AYDIN Kenan (Yıldız Teknik Üniversitesi)	KOCA Nusret (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
BACAK Bünyamin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	KOVAL Igor M. (Odessa I.I. Mechnikov National University)
BARBU Andreea Mihaela (Academia de Studii Economice din Bucureşti)	KUZUCU Kemalettin (Marmara Üniversitesi)
CAIAZZO Massimo (International Association of Colour Consultants)	MURAT Sedat (İstanbul Üniversitesi)
CHEN Alexander (University of Central Arkansas)	NATSUDA Kaoru (Ritsumeikan Asia Pasific University)
ÇAYLAK TÜRKER Ayşe (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	OKUMUŞ Fevzi (University of Central Florida)
ÇEKEN Muharrem (Ankara Üniversitesi)	ÖNLER Zafer (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
EKİZ Mehmet (Ömer Halisdemir Üniversitesi)	ÖZMEN Ömür Nezcân (Dokuz Eylül Üniversitesi)
ENER Meliha (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	PETLAK Victorija (Baltijas Starptautiskā Akadēmija)
ERDEM Sabri Haluk (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	SABEV Orlin (Bulgarian Academy of Sciences)
ERKUL Hüseyin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	ŞENER Sefer (İstanbul Üniversitesi)
FIRAT Aytekin (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)	TAKAOĞLU Turan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GHOSE Sanjoy (University of Wisconsin-Milwaukee)	TAŞÇI Özcan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GONGOL Tomáš (Slezská univerzita v Opavě)	UĞUR Suat (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÖRÜN Mustafa (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	YELKİKALAN Nazan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÜMÜŞ Erhan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	YİĞİT Yusuf (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÜNDOĞDU Abdullah (Ankara Üniversitesi)	YILDIRIM Yavuz (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
	ZÜMRÜT Yeşim (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

ADANUR AKLAN Nejla (Bursa Uludağ Üniversitesi)	KIRIMLI Hakan (Bilkent Üniversitesi)
ATABAY Mithat (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	KOÇYİĞİT Oğuz (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
BAGBAŞLIOĞLU Arif (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	KURT Serdar (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
BATIR Kerem (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)	MARTİN Volkan (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
BEKAROĞLU Can (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	ÖZAV LÜTFİ (Uşak Üniversitesi)
Çerkez Murat (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)	ÖZER Mustafa (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
DİNÇ Mustafa (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	ÖZKÖK FERAH (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ESENKAYA Ahmet (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	PEKCAN Cemre (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÜL Hüseyin (Adnan Menderes Üniversitesi)	SAĞLIK Alper (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÜNGÖR Bilgin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	SAĞLIK Elif (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
KARA Mustafa (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	ŞENEL Şenmur (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
KARAGÜL Soner (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	TANRIÖVER BANU (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
KAŞOĞLU Ayla (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)	UÇAR Hasan (Ege Üniversitesi)
KESKİN Özkan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	UĞUR Suat (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
KILIÇ CÜNEYT (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	ULUDAĞ Mehmet Bülent (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
KILINÇ SAVRUL BURCU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	YAZICI Hakkı (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

TROYACADEMY
International Journal of Social Sciences

ISSN:

e-ISSN:

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yılda iki kez yayınlanır / Published twice a year

Troyacademy (USBdergi) yılda iki sayı (Nisan ve Ekim aylarında) olarak yayımlanan uluslararası hakemli ve bilimsel bir dergidir. Derginin yazım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Dergide bilimsel araştırma ölçütlerine uygun olarak sosyal bilimler alanında yapılmış ve daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olan; doktora ve yüksek lisans çalışmalarından elde edilen sonuçların bir bölümünden ya da tümünden yararlanarak hazırlanmış olan bilimsel makaleler, araştırma-inceleme makalesi türünden çalışmalar, derleme yazıları, teknik notlar, kitap tanıtımları ve benzeri yayımlanır; arşivlenir, paylaşılır, basılır ve dağıtılır. USBdergi, herhangi bir makale değerlendirme/işlem ve yayın ücreti talep etmez.

Troyacademy (International Journal of Social Sciences) is an international peer-reviewed scientific journal planned to be published twice a year, in april and october. Publication languages of the journal are Turkish and English. The journal comprises, archives, shares, prints and distributes scientific articles, articles derived from research of masters and doctoral thesis, research and observation reports, collections, technique notes and bokreviews. Papers from all fields of social sciences are admissible and expected to be coherent with scientific research criteria and not published before. The journal does not charge any sort of article processing or publication fee.

Bu eser Creative Commons Atf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial-No Derivatives 4.0 International License.

Yaygın Süreli Yayın
6 aylık (Nisan/Ekim)
Türkçe/İngilizce

Periodical
Every 6 months (April/October)
in Turkish/English

Teknik Hazırlık Baskı/Technical Preparation: Önka Kağıt Ürünleri İml. San. ve Tic. Ltd. Şti. **Sertifika No:** 20419
Sebze Bahçeleri Cad. Keskinler İş Hanı No: 80-32-33 Altındağ /ANKARA
Tel: 0312 384 26 85 | **Faks:** 0312 341 64 08 | **E-Posta:** onkamatbaa@gmail.com

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Terzioğlu Yerleşkesi, Çanakkale – TURKEY
Tel: +90 286 218 05 23 Fax: +90 286 218 05 24
Web: <http://troyacademy.dergi.comu.edu.tr>
e-mail: troyacademy@comu.edu.tr

Aksi belirtilmediği sürece Troyacademy (USBdergi)'nde yayınlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına aittir. Bu konuda dergi sahibi, editörler veya diğer yazarlar sorumlu tutulamaz.

Statements of acts or opinions appearing in the Troyacademy (International Journal of Social Sciences) are solely those of authors and o not imply endorsement by the editors, other authors or publishers.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izni alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission of the IJSS editors.

TAKDİM

Pandemiyle (COVID-19) evlerden işlerimizi yürüttüğümüz süreçte, dergimizin yeni sayısını çıkarmanın mutluluğunu yaşıyoruz. 2016 Yılında yayın hayatına başlayan Enstitü dergimiz, dördüncü yılını ve sekizinci sayısını geride bırakmıştır. Yeniden yapılanma ve yeni hedefler doğrultusunda Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Nisan 2020 itibarıyla TROYACADEMY adını almıştır. TROYACADEMY, belirlenen yeni hedefler çerçevesinde yoluna devam edecektir.

Dergimizin bu sayısında;

Uğur KESKİN, “Gogol’un Yaşam Öyküsünün Eserlerindeki Yansımaları” adlı makalede, Gogol’un yaşam öyküsünün, yazmış olduğu hikâye, roman ve tiyatro eserlerine etkileri üzerinde durulmuştur.

N.Neşe KEMİKSİZ, “Uluslararası Gelişmeler Işığında Türkiye-Mısır İlişkileri (1945-1960) adlı çalışmasında, 1945-1960 arasındaki uluslararası gelişmeler çerçevesinde Türkiye-Mısır ilişkileri ve Türkiye’nin Ortadoğu politikaları ortaya konmuştur.

Sezai ÖZÇELİK, “The Russian Occupation of Crimea in 2014: The Second Sürgün (The Soviet Genocide) of the Crimean Tatars” adlı İngilizce çalışmada, 2014’deki Rusya’nın Kırım’ı işgali, siyasi, sosyal ve uluslararası açılardan incelenmiştir.

Ersin GÜMÜŞ, “OECD Ülkelerinde İnsani Gelişme ve Finansal Gelişme Endeksleri ile Sigortacılık Prim Üretimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” adlı çalışmasında OECD ülkelerinde insani gelişmişlik ve finansal gelişmişlik endeksleri ile sigorta prim üretimleri arasında nedensellik ilişkilerini değerlendirmiştir.

Halil KANADIKIRIK’ın “Tanzimat Dönemi Boyunca Türk Siyasal Hayatında Değişim ve Süreklilik” adlı çalışmasında, Osmanlı idari tarihinde önemli bir yeri olan Tanzimat döneminin, Türk modernleşmesi eğilimleri çerçevesinde kapsamlı bir analizi yapılmıştır.

Merve BULDAÇ ve B. Burak KAPTAN’ın birlikte hazırladıkları , “İç Mimarlık’da “Eser” ve Fikrin Korunması” adlı çalışmada, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu’ndaki düzenlemeler çerçevesinde iç mimar tarafından tasarlanmış her mekânın eser olma özelliği taşıdığını ortaya konarak eser ve fikrin korunmasının önemi açıklanmıştır.

Hüseyin USLU, “Enflasyon ile Mevduat ve Kredi Faizleri Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Fisher Eşitliği Çerçevesinde Ekonometrik Bir Analiz”, çalışmasında TCMB tarafından enflasyon hedeflemesi rejiminin uygulandığı 2002:M01-2019:M01 döneminde, enflasyon ile faiz oranları arasındaki etkileşimi, ampirik olarak analiz etmiştir

Aykut BEDÜK ve Mehmet Ali CANBOLAT'ın birlikte hazırladıkları “*Kamu Kurumlarında Personel Güçlendirme ve İtibar Yönetimi Algısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Karaman İli Örneği*” adlı çalışma, Karaman ilindeki kamu kurumlarında çalışan 287 personelle yapılmıştır.

Bekir AŞIK, “*Türkiye Konjonktürel Dalgalanmalarının Temel Özellikleri*” adlı çalışmasında 1987-2016 yılları arasındaki verileri kullanarak Türkiye konjonktürel dalgalanmalarının istatistiki boyutlarını ortaya koymuştur.

Özlem AK ve Burhanettin ZENGİN “*Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Turizm Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme*” adlı çalışmalarında, küreselleşme süreci ile birlikte Türkiye’de yabancı sermaye yatırımlar arasında yer alan turizm sektörünün nasıl bir gelişim gösterdiğini ele almışlardır.

Soner KARAGÜL ve Belma ENGİN GÜDER, birlikte yaptıkları “*Dış Politikada Popülist Söylem ve Girişimler: Trump Siyaseti ve Brexit Süreci*” adlı makalede, iç politika meselelerinin yanı sıra dış politikanın da popülist söylem ve girişimlerle araçsallaştırıldığını Trump siyaseti ve Brexit sürecinden yola çıkarak ele almışlardır.

Ulaş Başar GEZGİN “*Russian and Central Asian Views on China’s Belt & Road Initiative*” adlı İngilizce çalışmasında, Çin’in Rus ve Orta Asya politikaları incelenmiştir.

Zekiye UYSAL, “*Edirne Üç Şerefeli Camii’nin Sıva Üzerine Kalemî Süslemeleri*” adlı sanat tarihi alanındaki çalışmasında, Sultan II. Murat tarafından inşa ettirilen, Üç Şerefeli Caminin kalemî süslemelerini değerlendirmiştir.

Mesut DÜNDAR, “*Ekinlik Adası Taşınmaz Kültür Varlıkları*” adlı çalışmasında, Ekinlik Adası’nda çoğu harabe halindeki eserleri, belgelenip tanıtılarak literatüre kazandırılmıştır.

Nusret KOCA ve Arzu ERSÖZ TÜĞEN’in “*Somut Olmayan Kültür Miras Listesinde Bir Değer Olan Türk Kahvesine Coğrafya Perspektifinden Bakış*” adlı çalışmasında, ortak kültürümüze ait pek çok değeri barındıran Türk kahvesi, coğrafyanın temel unsuru olan mekân ve insan perspektifi açısından incelenmiştir.

Dergimizin bu sayısına katkıda bulunan değerli bilim insanlarına, çalışmaları değerlendiren hakemlere, yayın ve danışma kurulu ve sekreteryaya teşekkürlerimizi sunarız. Yayınlanan çalışmaların bilime, okurlarımıza katkı sağlamasını dileriz.

Saygılarımızla.

Troyacademy Dergisi Editörleri

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Kamu Kurumlarında Personel Güçlendirme ve İtibar Yönetimi Algısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Karaman İli Örneği

The Research on the Perception of Employee Empowerment and Reputation Management in Public Institutions: The Karaman Province Example

Aykut BEDÜK, Mehmet Ali CANBOLAT

9

The Russian Occupation of Crimea in 2014: The Second Sürgün (The Soviet Genocide) of the Crimean Tatars

2014 Yılında Kırım'ın Rusya Tarafından İşgali: Kırım Tatarları'nın İkinci Sürgünü (Sovyet Soykırımı)

Sezai ÖZÇELİK

29

Türkiye Konjonktürel Dalganmalarının Temel Özellikleri

The Basic Properties of Turkish Business Cycles

Bekir AŞIK

45

Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Turizm Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme

Foreign Direct Capital Investments in Turkey: An Evaluation on Tourism Sector

Özlem AK, Burhanettin ZENGİN

85

Dış Politikada Popülist Söylem ve Girişimler: Trump Siyaseti ve Brexit Süreci

Populist Discourses and Practices in Foreign Policy: Trump's Politics and Brexit Process

Soner KARAGÜL, Belma ENGİN GÜDER

109

Russian and Central Asian Views on China's Belt & Road Initiative

Çin'in Kuşak ve Yol İnisiyatifi'ne İlişkin Rus ve Orta Asyalı Görüşleri

Ulaş Başar GEZGİN

135

OECD Ülkelerinde İnsani Gelişme ve Finansal Gelişme Endeksleri ile Sigortacılık Prim Üretimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Analysis of Relationship Between the Human Development and Financial Developmet Indices with Total Gross Premiums in OECD Countries

Ersin GÜMÜŞ

149

Uluslararası Gelişmeler Işığında Türkiye-Mısır İlişkileri (1945-1960)

Turkey-Egypt Relations in the Light of the International Events (1945-1960)

N.Neşe KEMİKSİZ

173

- Enflasyon ile Mevduat ve Kredi Faizleri Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Fisher Eşitliği Çerçevesinde
Ekonometrik Bir Analiz
*The Relationship Between Deposit Interest, Loan Interest And Inflation: An Econometric Analysis For
Turkey in Terms of Fisher Equality*
Hüseyin USLU **201**
- Tanzimat Dönemi Boyunca Türk Siyasal Hayatında Değişim ve Süreklilik
Change and Continuity in Turkish Political Life During the Tanzimat Era
Halil KANADIKIRIK **231**
- Edirne Üç Şerefeli Camii'nin Sıva Üzerine Kalemşi Süslemeleri
Edirne Üç Şerefeli Mosque's Painted Decorations
Zekiye UYSAL **247**
- İç Mimarlıkta "Eser" ve Fikrin Korunması
Work In Interior Design And Protection of Idea
Merve BULDAÇ, B. Burak KAPTAN **285**
- Gogol'un Yaşam Öyküsünün Eserlerindeki Yansımaları
The Reflections of Gogol's Life Story in his Works
Uğur KESKİN **307**
- Ekinlik Adası Taşınmaz Kültür Varlıkları
Immovable Cultural Heritage in Ekinlik Island
Mesut DÜNDAR **325**
- Somut Olmayan Kültür Miras Listesinde Bir Değer Olan Türk Kahvesine Coğrafya Perspektifinden
Bakış
*A View of Turkish Coffee, a Value in the Intangible Cultural Heritage List, from a Geographical
Perspective*
Nusret KOCA, Arzu ERSÖZ TÜĞEN **347**
- Kitap Tanıtımı / Book Review** **363**
Buyology: Satın Almaya Dair Bildiğimiz Her Şey Neden Yanlış?
Damla KAPICIOĞLU
- Yazarlar Hakkında / *About the Authors* **367**
- Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları / *Publication Ethics and Authors Guide* **373**

Troyacademy 5 (1), 9-27, 2020
Geliş/Received: 07.02.2019 • Kabul / Accepted: 13.11.2019
doi: 10.31454 / usb.721935

Kamu Kurumlarında Personel Güçlendirme ve İtibar Yönetimi Algısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Karaman İli Örneği

Aykut BEDÜK *
Mehmet Ali CANBOLAT ** ©

Öz

Karaman ili kamu kurumlarında çalışan personelin itibar yönetimi ve personel güçlendirme algıları arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla planlanan bu araştırma 287 kamu personeli ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada veri toplama formu olarak demografik bilgileri içeren 6 soru, itibar yönetimi ölçeği (20 soru) ve personel güçlendirme ölçeği (24 soru) kullanılmıştır. Elde edilen verilerin yorumlanması için SPSS21 programında sayı, yüzde, ortalama, standart sapma, en küçük, en büyük değerler gibi tanımlayıcı istatistiklerden yararlanılmıştır. Yine veriler ANOVA, Kruskall Wallis, T testi, Korelasyon analizleri ile değerlendirilmiş, ileri düzey analizler için de Bonferroni testi kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre itibar katsayısı ve personel güçlendirme değişkenleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak; itibar katsayısı ölçeğinden alınan puanların eğitim durumu, kadro türü ve medeni durum değişkenlerinden etkilendiği, personel güçlendirme ölçeğinden alınan puanların çalışılan kurumdan etkilendiği anlaşılmıştır. Ayrıca, her iki ölçekten alınan puanların cinsiyet, yaş ve iş tecrübesi değişkenlerinden etkilendiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Personel Güçlendirme, Kurumsal İtibar, İtibar yönetimi, Kamu çalışanları.

Jel Kodları : M10, M12

The Research on the Perception of Employee Empowerment and Reputation Management in Public Institutions: The Karaman Province Example

Abstract

This research, which was planned as a descriptive, relation seeker survey in cross-section all type, was applied on 287 public employees in order to determine there potation management and employee empowerment perception on the employees who were working in Karaman provincial directorates. In the study, 6 questions including demographic information, reputation management scale (20 questions) and employee empowerment scale (24 questions) were used as data collection form. In the SPSS21 program, descriptive statistics such as number, percentage, average, standard deviation, minimum and maximum values were used to interpret the obtained data. Again, the data were

* Prof.Dr., Selçuk Üniversitesi, İİBE, Yönetim ve Organizasyon Bölümü,
ORCID ID: 0000-0002-0845-8978 abeduk@selcuk.edu.tr

© Sorumlu yazar

** Öğr.Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, SBMYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü,
ORCID ID: 0000-0003-1235-901 mcanbolat@kmu.edu.tr

evaluated with ANOVA, Kruskal Wallis, T test, Correlation analyzes and Bonferroni test was used for advanced analysis. It has been determined that there was a positive and meaningful correlation between there reputation quotient and employee empowerment variables. As a result; it has been found that the scores obtained from the scale of reputation quotient have been influenced by the educational status, type of staff and marital status, and the scores obtained from the employee empowerment scale have been affected by the institution. In addition, it was found that the scores obtained from both scales were not affected by the variables of gender, age and work experience.

Keywords: Empowerment, Reputation, Corporate Reputation, Reputation Management, Public Employees.

Jel Codes : M10, M12

GİRİŞ

Günümüz örgütlerinde rekabet avantajı sağlamak adına en önemli unsurlardan birisi olan maliyetleri en az seviyeye indirgemek seçeneği artık tek başına yeterli bir ölçüt değildir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan baş döndürücü gelişmeler, beşeri sermayeye yatırım yapmanın ve paydaşların örgütler hakkındaki olumlu algılarının önemini gün geçtikçe daha çok ön plana çıkarmaktadır. Bu noktada beşeri sermaye yatırımlarında personel güçlendirme kavramı ve olumlu örgütsel algı olarak kurumsal itibar kavramları karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak özel sektörün dikkatini çeken bu kavramlardan günümüzde kamu kurumlarında da sıkça bahsedilmeye başlanmıştır (Boon, vd., 2019: 16, Owens, ve Wohlfarth, 2019: 187, Arslan ve Karacaoğlu, 2018: 14, Butler vd., 2018: 1, Bayram vd., 2016: 252, Çınaroğlu ve Şahin, 2013: 293, Işık vd., 2016: 177).

Personel güçlendirme kavramı ile ilgili literatürde çeşitli tanımlar bulunmaktadır. Likert (1961, 1967) personel güçlendirmeyi üstlerin yetki ve güçlerini astları ile paylaşmaları şeklinde değerlendirmiştir (Aktaran: Ertenü, 2008: 15). Personel güçlendirme kavramı günümüzdeki anlamına ise ancak 1980'lerin sonunda ulaşabilmiştir (Tekin ve Köksal, 2012: 4243). Buna göre personel güçlendirme; astların, organizasyon yönünü ve performansını etkileyen kararlar verebilme yetkisi (Bowen ve Lawler, 1992: 32), bilgi, performans sonucu elde edilecek kazanım ve gücün astlarla paylaşılması (Hales ve Klidas, 1998: 89), astların tutumlarının yeniden yapılandırılması yoluyla kişisel başarıya ulaşmak için karar verme yetkisine henüz sahip olmayan kişilere karar verme yetkisinin devredilmesi (Cunningham vd.,1996: 144), astlarla gücü paylaşma ve en azından bazı kararları alma ve uygulama yetkisi verme olarak tanımlanabilir (Griffin vd., 2015: 469). Buradan hareketle personel güçlendirme, açık bir sistem ya da kural olmamakla birlikte astların eyleme geçerken kendi kararlarını verebilmesi (Pradhan vd.,2014: 61), daha ziyade inisiyatif kullanma güdüsünün herhangi bir tedirginlik duyulmadan ihtiyaç duyulduğunda açığa çıkabilmesidir. Özetle personel güçlendirme; işgörenlerin işlerini daha etkin bir biçimde yapmaları için kendilerine olan güvenlerini geliştiren ve kendi katkılarının örgütün performansına direkt olarak etki ettiğine inanan işgörenler ile gücün, yetkinin ve sorumluluğun paylaşılması sürecidir (Akçakaya, 2010: 168).

Personel güçlendirme sürecinde ilk olarak kendini güçsüz hisseden astların güç ihtiyacı karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle astları arasında güçsüzlük duygusunu besleyen örgütler ancak yetkilendirme stratejileri ile bu güçsüzlük duygusunu ortadan kaldıracaklardır (Conger ve Kanungo, 1988: 474). Temel olarak, güçlendirme iki şey gerektirir: Bunlar üstlerin (Griffin vd., 2015: 470); astların çalışmalarında, daha fazla güç ve kontrol sahibi olmalarına izin vermesi veastlara yetkilendirilmiş hareket etme becerilerini ve özgüvenlerini vermek için eğitim, kaynak ve koçluk sağlamasından ibarettir.

Personel güçlendirme olgusu çalışanların psikolojik hislerine eğilir (Chang ve Liu, 2007: 1442). Dolayısıyla personel güçlendirme faaliyetleri sonucunda işgören işini daha çok benimseyerek işindeki başarısı için daha fazla gayret gösterecektir (Pelit, 2011: 210). Personel güçlendirme örgütün astlarını ilgilendiren bir süreçtir. Bu sürecin başarıya ulaşması ise astların gönüllü ve istekli olarak uygulamaya katılımlarına bağlıdır (Öksüz, 2010: 38). Nitekim güvenilir işgörenlere kendi çalışmalarını yönetme ve işlerini yürütme gücü verildiğinde aslında personel güçlendirme de sağlanmış olacaktır (Şenel, 2006: 2).

Personel güçlendirme faaliyetlerine verilen önem, aynı zamanda itibar yönetimlerini de olumlu yönde etkilemektedir (Bedük ve Tambay, 2014: 335). Günümüzde kurumsal itibarın önemsiz bir konu olduğunu iddia etmek mümkün değildir (Barnett vd.,2006: 35) ve bu bilinçle 1990'lerden itibaren kurumsal itibar çalışmalarında hızlı bir artış kaydedilmiştir (Martin ve Hetrick, 2006: 21). Özellikle kamuoyu üzerinde oluşturulan etki, algı ve çağrışımlar örgütün kurumsal itibarının oluşmasında öncü kavramlar olarak karşımıza çıkarlar (Karatepe, 2008: 92). Son yıllarda itibar araştırmalarında kaydedilen ilerlemeye rağmen, ortak bir tanım bulunmamaktadır. Eğilmez (2017: 133) bilimsel araştırmasındaki katılımcıların; "saygınlık ve güvenilirlik" kavramlarını "itibar" kavramı ile eşdeğer tuttuklarını ileri sürmüştür. Tokatlı (2015: 150)'ın araştırmasında ise kurumsal itibar kavramı; katılımcılar tarafından çoğunlukla "güvenilir olma" olarak tanımlanmıştır (Tokatlı, 2015: 150). Özetle; kurumsal itibar, örgüt paydaşlarının örgütle ilgili belirli bir süre zarfında oluşan tüm yargılarının toplamı (Ergenç, 2010: 8) ve örgütler için rekabet avantajı yaratan stratejik bir kaynak olarak karşımıza çıkar (Abratt ve Kleyn, 2012: 1059). Olumlu şekilde algılanan bir itibar, kurumu zirveye taşıyabileceği gibi olumsuz olarak algılanan bir itibar da kurumu sektördeki yerinden uzaklaştırabilmektedir (Yurt, 2012: 74).

Türk ve Güven (2007: 89), bir örgütte görülen ve görülmeyen varlıkların bulunduğunu: Görünen varlıkların; gelirler, giderler, kar, zarar, demirbaşlar, yatırımlar, ücretler, primler, ikramiyeler ve çalışanlar olduğunu ve görülemeyenlerin ise; saygınlık, prestij ve güvenilirlik olduğunu ifade etmişlerdir. Kurumsal itibar; örgütlerin zamanla biriktirdikleri ve içsel olarak geliştikleri (Wang vd.,2016: 1330) ve o örgütün paydaşları tarafından nasıl algılandığını gösteren soyut bir varlıktır (Bedük, 2012: 108-109). Rakipler örgütlerin somut yeteneklerini çabucak taklit edebilirken soyut yeteneklerini taklit etmeleri bir hayli zaman almaktadır. Bu sebeple kurumsal itibar oluşturulması gibi soyut yeteneklere yönelmek rekabet avantajı sağlanması için hayati öneme sahip bir konu haline gelmiştir (Yağcıoğlu, 2012: 7). Ancak soyut bir kavram olan kurumsal itibar, oluşum sürecini

başarıyla tamamladığında -örneğin, örgütün pazardaki konumunun tespiti gibi- artık karşımıza somut bir kavram olarak çıkacaktır (Usta, 2006: 36).

Gelişen kurumsal itibar literatürünün, yetenekleri kendine çekmek ve elinde tutmak ve tüm paydaşlarla ayakta durmalarını optimize etmekle ilgilenen örgütlere sunacağı birçok yararı bulunmaktadır (Highhouse vd.,2009: 1489). Zira kurumsal itibar, çeşitli paydaşların bir örgüte karşı çalışanların elde tutulması ve müşteri sadakati ya da müşteri memnuniyeti gibi davranışlarını etkilemektedir (Chun, 2005: 91). Kurumsal itibarı bir rekabet avantajı kaynağı olarak kullanmak için örgütün paydaş algılarını değiştirmesi adına yeteneklerini ve eylemlerini sergilemesi gerekir (Dowling ve Moran, 2012: 28). Keza bir örgütün farklı paydaş gruplarına mensup bireylerin, o örgütün kurumsal itibarı hakkında benzer izlenimlere sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir (Helm, 2007: 244).

Kurumsal itibarın rekabetçi bir silah olarak faydalı olması için, örgütün kimliği ve davranışının düzenli olarak kabul görmesi gerekmektedir (Dowling, 2004: 23). Çünkü kurumsal itibarın yapı taşları kurumsal kimlik ve kurumsal imajdır (Köksal, 2011: 16). Kurumsal itibar; kurumsal kimlik, imaj, iletişim ve kurumsal kültürden oluşmakla birlikte itibar kavramı sık sık bu kavramlarla karıştırılmaktadır. Ancak yazında, her bir kavram itibarın birer unsuru olarak ele alınmaktadır ve birbirlerinden ayrı düşünülemezler. (Güneş, 2016: 6).

Literatür incelendiğinde Fombrun vd. (2000: 253)'nin geliştirdikleri itibar katsayısı ölçeğinde kurumsal itibarın; duygusal çekicilik, ürün ve hizmetler, vizyon ve liderlik, işyeri çevresi, sosyal ve çevresel sorumluluk, finansal performans olmak üzere altı boyutunun bulunduğunu tespit etmişlerdir.

Men ve Stacks (2013: 171) liderlik tarzı ve personel güçlendirmenin algılanan kurumsal itibara olan etkisini araştırdıkları çalışmalarında; işgörenlerin örgüte yönelik görüşlerini belirleyen temel unsurun, işgörenlerin nasıl muamele gördükleri ve karar verme konusunda ne kadar söz sahibi olduklarına göre belirledikleri yönünde oluştuğunu ortaya koymuşlardır. Çözüm önerisi olarak da olumlu bir kurumsal itibar oluşturulması adına iletişim profesyonellerinden yardım alınması gerektiğini savunmuşlardır.

Gössling vd. (2019: 1744, 1757)'nin beş farklı ülke ve 270 konaklama işletmesi ile gerçekleştirdiği araştırmalarında artan rekabet koşullarında yeni müşterilerin web üzerinden konaklama rezervasyonu yaparken eski müşterilerin konaklama puanı ve yorumlarına dikkat ettiğini, müşterilerin konaklama işletmesini rakip işletmelerle rahatlıkla kıyaslayabildiğini ve müşterilerin olumsuz yorumlardan etkilendiği noktasından hareketle kurumsal itibarın önemini ortaya koymaya çalışmışlardır. Sonuç olarak müşteri kaybının önlenmesi için kurumsal itibar oluşturulmasına yönelik stratejiler geliştirilmesi gerektiğini önermişlerdir.

Christensen vd. (2018: 6) ise bir üniversitenin kurumsal itibarını oluştururken izlemesi gereken temel yolun o üniversitenin geçmişi, kaynakları, yeterlilikleri ve çıktılarını ön

planda tutmasından geçtiğini savunmuşlardır.

Yüce ve Taşdemir (2018: 1195) araştırmalarında sosyal medyayı kurumsal itibar oluşturmak adına kullanan örgütlerin; sosyal medyayı itibar yönetiminde belirli bileşenler için aktif bir şekilde kullanmalarına karşın belirli bileşenler için hiçbir paylaşımda bulunmadıklarını tespit etmişlerdir. Araştırma kapsamına alınan örgütlerin kimileri kurumsal itibarın “vizyon ve liderlik” boyutuna önem verirken kimileri ise sadece “duygusal çekicilik” boyutuna önem verebilmektedir. Öte yandan Kızıl ve Naktiyok (2019: 64) yine kurumsal itibarın “sosyal sorumluluk” bileşeninin stratejik liderlik ve kurumsal itibar arasındaki ilişkide kısmi aracılık rolünün bulunduğunu tespit etmişlerdir. Kurtuluş (2018: 92) ise araştırmasında kıdemli işgörenlerin kıdemsiz işgörelere nazaran kurumsal itibar algılarının daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Bütün bu sonuçlardan hareketle kurumsal itibarın tüm bileşenleri ile birlikte değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Araştırma sonuçları kurumsal itibarın önemini ortaya koyar niteliktedir. Öte yandan gerek itibar yönetimi gerekse personel güçlendirme konusunda kamu kurumlarında yapılan araştırmalar incelendiğinde genellikle tek bir kurum üzerinde araştırma yapıldığı görülmüştür. Oysa bir ilin genelini kapsayan bir araştırma daha kesin sonuçlar verebilecektir. Bu bağlamda çalışmamız Karaman Valiliği ve bağlı 6 il müdürlüğünde çalışan kamu personelinin itibar yönetimi ve personel güçlendirme algılarının belirlenmesi amacıyla planlanmıştır. İlk olarak giriş bölümünde kavramsal çerçeve incelenmiş, ikinci bölümde araştırmanın yöntemine değinilmiş, üçüncü bölümde bulgular tespit edilmiş ve son bölümde ise araştırma bulguları tartışılarak bir takım sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmanın, bir ilin genelini kapsamı bakımından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.YÖNTEM

1.1.Araştırmanın Tipi

Araştırma, Karaman Valiliği ve bağlı il müdürlüklerinde çalışan personelin itibar yönetimi ve personel güçlendirme algılarının belirlenmesi amacıyla belirli bir zaman dilimi aralığında gerçekleştirildiğinden kesitsel tipte, tanımlayıcı istatistik yöntemleri kullanılması ile değişkenler arasında ilişki arayıcı olarak planlanmıştır.

1.2.Araştırmanın Soruları

S₁: Katılımcıların demografik özellikleri itibar yönetimi algılarını etkiler mi?

S₂: Katılımcıların demografik özellikleri personel güçlendirme algılarını etkiler mi?

S₃: Katılımcıların itibar yönetimi algıları ile personel güçlendirme algıları birbirini etkiler mi?

1.3.Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırma, Karaman Valiliğine bağlı il müdürlüklerinde (SGK, Tarım İl Müdürlüğü, Nüfus İl Müdürlüğü, Tapu İl Müdürlüğü, Kadastro İl Müdürlüğü, Valilik iç birimleri ve İŞKUR) çalışan kadrolu memurlarla yürütülmüştür. İl Emniyet Müdürlüğü yoğunluğundan ötürü, İl Afet Müdürlüğü ve Müze Müdürlüğü gibi kurumlar ise çalışan sayılarının çok az olmasından ötürü araştırmaya dahil edilmemiştir. Örneklem hesabı yapılmamış, araştırmaya katılmaya gönüllü ve veri toplama tarihleri arasında aktif olarak çalışan tüm personel araştırma kapsamına alınmıştır. Buna göre kurumlarda çalışan sayısı, geçerli anket sayısı ve ankete dönüş oranları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Kurumlarda Çalışan Sayısı, Geçerli Anket Sayısı ve Ankete Dönüş Oranları

Kurumlar	Çalışan Sayısı*	Geçerli Anket Sayısı	Ankete Dönüş Oranı (%)
Sosyal Güvenlik Kurumu	78	75	96
Tarım İl Müdürlüğü	180	129	72
Nüfus İl Müdürlüğü	20	17	85
Tapu ve Kadastro İl Müdürlüğü	40	13	33
Valilik iç birimleri	50	32	64
İŞKUR	30	21	70
Toplam	398	287	72

*Çalışan sayıları il müdürlüklerinin insan kaynakları departmanlarından temin edilmiş olup yaklaşık sonuçlardır.

1.4.Veri Toplama Formu

Araştırmada veri toplama formu olarak demografik bilgileri içeren 6 soru, personel güçlendirme ölçeği (24 soru) ve itibar katsayısı ölçeği (20 soru) kullanılmıştır.

İtibar Katsayısı Ölçeği: İtibar yönetimi algısını ölçmek için Reputation Institute tarafından hazırlanmış olan “İtibar Katsayısı” ölçeği (Reputation Quotient-R.Q.*) kullanılmıştır (Fombrun vd.,2000: 253). Ölçek, 1-Kesinlikle Katılmıyorum’dan 5-Tamamen Katılıyorum’a beşli likert tiptedir. Yirmi adet yargı içeren itibar katsayısı ölçeği, kurumsal itibarın duygusal çekicilik, ürün ve hizmetler, vizyon ve liderlik, işyeri çevresi, sosyal ve çevresel sorumluluk, finansal performans şeklinde altı temel bileşenden oluşmaktadır. Çalışmada Alnaçık vd. (2010: 104) tarafından geçerlilik ve güvenilirliği sınanarak Türkçe’ye aktarılan itibar katsayısı ölçeğinden yararlanılmıştır. Ölçek maddeleri üzerinde maddenin anlam bütünlüğünden uzaklaşmadan örneğin; “insanların o işletmeye hayranlık ve saygı duyması” ifadesi yerine “insanlar kurumuma hayranlık ve saygı duyar” şeklinde “kurum” ifadesi eklenerek uyarlama yapılmıştır.Bu sebeple doğrulayıcı faktör analizi uygulanarak

ölçeğin yeniden geçerlik ve güvenilirliği test edilmiştir. Bu araştırmada chronbach alpha değeri .95 olarak tespit edilmiştir.

Personel Güçlendirme Ölçeği: Ölçek, Özaksu(2006: 118-120) tarafından geliştirmiş ve daha sonra Karahan (2009: 106) tarafından bir kamu hastanesi işgörenleri için yeniden uyarlanarak geçerlilik güvenilirliği sınanmıştır. 1-Kesinlikle Katılmıyorum'dan 5-Tamamen Katılıyorum'a beşli likert tipte olan ölçeğin bu araştırmada chronbach alpha değeri .92 olarak tespit edilmiştir.

1.5.Verilerin Toplanması

Veriler, araştırmacılar tarafından geliştirilen anket formu, İtibar Katsayısı Ölçeği ve Personel Güçlendirme Ölçeği ile Ekim-Kasım 2018 tarihleri arasında elde edilmiştir. Anket formu araştırmacılar tarafından yüz yüze görüşme yöntemi ile toplanmıştır. Veri toplama tarihlerinde aktif olarak kurumda çalışan katılımcıların uygun oldukları zamanda veriler toplanmış ve anket formunu doldurmak ortalama 10 dk. sürmüştür.

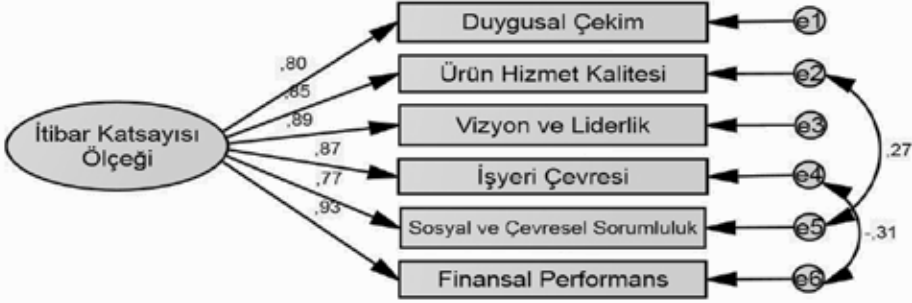
1.6.İstatistiksel Değerlendirme

Elde edilen veriler SPSS21 programında sayı, yüzde, ortalama, standart sapma, en küçük, en büyük değerler gibi tanımlayıcı istatistikler ve ANOVA, Kruskall Wallis, T testi, Korelasyon analizleri ile değerlendirilmiştir. İleri analiz için Bonferronitesti kullanılmıştır. Ayrıca itibar katsayısı ölçek maddelerine “kurum” ifadesi eklenerek uyarlama yapıldığı için faktör yüklerinin geçerlilik ve güvenilirliğini test etmek adına doğrulayıcı faktör analizi tekniğinden yararlanılmıştır.

2.BULGULAR

Katılımcıların demografik özelliklerine ait bulgular Tablo 2'de verilmiştir. Buna göre katılımcıların %39,4'ü 31-40 yaş arasında, %72,8'i erkek, %72,1'i üniversite mezunu, %84'ü evli, %33,8'i 20 yıldan uzun süreli iş tecrübesine sahip ve %47'si genel idari hizmetlerde görev yapmaktadır.

İtibar katsayısı ölçeği boyutlarının desteklenmesi amacı doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak itibar katsayısı ölçeğinin boyutlarına uygulanan doğrulayıcı faktör analizi bulguları Şekil 1'de gösterilmiştir. Analiz sonucuna göre boyutların güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 1. İtibar Katsayısı Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Modelde yer alan değerler standardize edilmiş tahmine ait parametrelerdir. Model X^2/df , IFI, CFI ve RMSEA uyum indeksleri ile test edilmiştir. Yapısal eşitlik modellemesinde önerilen teorik modelin elde edilen verileri ne derece iyi açıkladığını uyum indeksleri ile belirlenirken, uyum iyiliği indeksleri modelin kabul ya da ret edilmesi kararının verilmesinde kullanılmaktadır (Cengiz ve Kırkbir, 2007: 30). Tablo 2’de görüldüğü üzere uyum indeksleri kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer almaktadır.

Tablo 2. Araştırma Modeli Uyum İyiliği İndeksleri

Model Uyum İndeksleri	Referans Değerler	Araştırma Bulguları
CFI (Karşılaştırmalı Uyum iyiliği indeksi)	$\geq 0,90$	0,993
IFI (Artırımlı Uyum İyiliği İndeksi)	$\geq 0,90$	0,993
RMSEA (Yaklaşım Hatasının Kök Ortalama Karesi)	$\leq 0,08$	0,071
X^2/df	≤ 3	2,440

Katılımcıların itibar katsayısı toplam/alt boyutlardan ve personel güçlendirme ölçeklerinden aldıkları en küçük en büyük puanlar, ortalama ve standart sapma değerler Tablo 3’de verilmiştir. Buna göre; itibar katsayısı ölçeği toplamından alınan puan ortalaması $63,84 \pm 15,97$ (22-100 arası), Personel güçlendirme ölçeğinden alınan puan ortalaması $84 \pm 15,11$ (29-120 arası) idi. Ölçeklerden alınan cronbach alpha değerleri sırasıyla .95 ve .92’dir. İtibar ölçeği alt boyutlarının cronbach alpha değerleri .68 ile .82 arasında değişmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların İtibar Katsayısı Toplam/Alt Boyutları ve Personel Güçlendirme Ölçeklerinden Aldıkları En Küçük En Büyük Puanlar, Ortalama ve Standart Sapma Değerler

Ölçek/Alt Boyutlar	En Küçük-En Büyük Değer	Ortalama±SS	Chronbach
			Alpha
İtibar Katsayısı Ölçeği Toplam	22-100	63,84±15,97	.95
Duygusal Çekim	3-15	9,56±2,73	.82
Ürün Hizmet Kalitesi	4-20	13,53±3,60	.81
Vizyon ve Liderlik	3-15	8,49±2,94	.82
İşyeri Çevresi	3-15	9,60±2,77	.74
Sosyal ve Çevresel Sorumluluk	4-15	10,53±2,51	.68
Finansal Performans	4-20	12,13±3,51	.76
Personel Güçlendirme Ölçeği	29-120	84±15,11	.92

Katılımcıların yaş, eğitim durumu, iş tecrübesi ve kadro türleri ile itibar katsayısı toplam/alt boyut ve personel güçlendirme ölçeklerinden aldıkları puan ortalamalarının karşılaştırmaları Tablo 4'de verilmiştir. Buna göre; ilköğretim mezunlarının diğer mezunlara göre itibar katsayısı ölçeği toplamından, vizyon ve liderlik, işyeri çevresi alt boyutlarından daha yüksek puan ortalamasına sahip olduğu, üniversite mezunlarının duygusal çekim ve finansal performans alt boyutlarından daha düşük puan aldığı ve farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p<0.05$) belirlenmiştir. Diğer bir ifade ile istatistiksel olarak ilköğretim mezunlarının diğer mezunlara göre belirlenen boyutlardaki algısının daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Genel idari hizmetler kadrosunda olanların diğer kadrolarda çalışanlara oranla itibar katsayısı ölçeği toplamından, duygusal çekim, vizyon ve liderlik, işyeri çevresi, finansal performans alt boyutlarından daha düşük puan ortalamasına sahip oldukları ve farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p<0.05$) görülmüştür. Diğer bir ifade olarak istatistiksel olarak genel idari hizmetler kadrosunda çalışanların diğer kadrolarda çalışanlara nazaran ilgili boyutlardaki algısının daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Valilik iç birimlerinde çalışanların diğer kurumlarda çalışanlara göre itibar katsayısı ölçeği toplamından, duygusal çekim, vizyon ve liderlik, sosyal ve çevresel sorumluluk, finansal performans alt boyutları ve personel güçlendirme ölçeklerinden daha yüksek puan ortalamasına sahip oldukları, İŞKUR'da çalışanların ürün-hizmet kalitesi ve işyeri çevresi alt boyutlarından daha düşük puan ortalamasına sahip oldukları ve farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür ($p<0.05$). İtibar katsayısı ölçeği ve personel güçlendirme ölçeklerinden alınan puan ortalamalarının yaş ve iş tecrübesinden etkilenmediği, eğitim durumu ve kadro türünün ise personel güçlendirme ölçeğinden alınan puanları etkilemediği belirlenmiştir ($p>0.05$).

Tablo 4. Katılımcıların Yaş, Eğitim Durumu, İş Tecrübesi ve Kadro Türleri ile İtibar Katsayısı Toplam/Alt Boyut ve Personel Güçlendirme Ölçeklerinden Aldıkları Puan Ortalamalarının Karşılaştırmaları (N=287)

Özellikler	Ölçütler	İtibar Katsayısı Toplam Ort	Duygusal Çekim Ort±SS	Ürün Hizmet Kalitesi Ort±SS	Vizyon ve Liderlik Ort±SS	İşyeri Çevresi Ort±SS	Sosyal ve Çevresel Sorum. Ort±SS	Finansal Performans Ort±SS	Personel Güçlendirme Ölçeği Ort±SS
Yaş 30 yaş ve altı (31) 31- 40 yaş (113) 41-50 yaş (97) 51 yaş ve üzeri (46) F / P		65,32±16,06	9,68±2,31	13,65±3,38	9,19±2,77	9,65±2,79	10,58±2,89	12,58±3,70	83,94±11,16
		62,27±17,34	9,13±3,04	13,35±3,86	8,11±3,09	9,43±2,89	10,49±2,57	11,75±3,83	83,77±15,00
		64,31±14,95	9,64±2,52	13,66±3,57	8,72±2,77	9,65±2,66	10,45±2,42	12,19±3,35	84,30±15,45
		65,70±14,53	10,35±2,47	13,59±3,23	8,48±2,94	9,87±2,78	10,53±2,51	12,63±2,82	83,96±17,29
		68,88 / ,560	2,268 / ,081	1,145 / ,933	1,440 / ,231	2,290 / ,832	1,198 / ,898	1,923 / ,430	,021 / ,996
Eğitim Durumu İlköğretim (13) Lise (40) Üniversite (207) Lisansüstü (27) KW/P		75,46±11,47*	11,46±2,10	15,15±2,88	10,46±2,40*	12,15±2,19*	11,38±2,36	14,85±3,15	92,54±11,74
		67,80±16,31	10,50±2,70	14,03±3,62	9,10±2,85	9,70±3,15	11,10±2,52	13,38±3,31	82,40±18,51
		62,28±16,21	9,23±2,79*	13,30±3,70	8,28±2,97	9,41±2,72	10,35±2,61	11,72±3,48*	83,95±14,29
		64,30±12,23	9,78±1,84	13,70±2,89	8,30±2,65	9,70±2,28	10,70±1,43	12,11±3,30	82,63±16,54
		3,895 / ,008	4,947 / ,002	1,428 / ,274	2,989 / ,039	4,163 / ,009	1,600 / ,260	5,445 / ,002	1,617 / ,160
İş Tecrübesi 0-5 yıl (24) 6-10 yıl (68) 11-15 yıl (58) 16-20 yıl (40) 20 yıldan fazla (97) F / P		66,79±17,60	9,67±2,46	14,17±3,66	9,33±2,98	9,92±3,06	10,83±3,00	12,88±3,98	85,75±10,43
		61,51±16,11	8,88±2,84	12,93±3,41	8,34±3,01	9,43±2,71	10,25±2,47	11,69±3,79	81,29±15,81
		64,28±18,48	9,43±3,23	13,66±4,13	8,64±3,22	9,59±2,93	10,76±2,69	12,21±3,99	85,84±15,46
		62,75±14,34	9,58±2,29	13,83±3,71	8,08±2,80	9,23±2,67	10,40±2,37	11,65±3,05	84,78±15,40
		7,30 / ,572	1,962 / ,100	1,517 / ,558	2,773 / ,544	4,54 / ,769	1,449 / ,773	4,872 / ,481	,866 / ,485
Kadro Türü Genel İdari Hizmetler (135) Yardımcı Hizmetler (18) Teknik Hizmetler (93) Diğer (41) KW/P		59,98±17,30*	8,87±3,02*	12,97±3,91	7,83±3,18*	8,96±2,93*	10,04±2,76	11,30±3,69*	81,76±15,87
		69,56±11,83	11,17±2,22	14,39±2,45	9,33±2,54	10,00±2,24	10,72±1,70	13,94±2,98	86,67±12,10
		67,08±14,15	9,92±2,32	14,15±3,33	9,03±2,66	10,22±2,92	11,01±2,26	12,74±3,14	86,10±13,59
		66,68±14,21	10,27±2,18	13,56±3,36	9,07±2,44	10,15±2,92	10,98±2,23	12,66±3,35	85,44±16,40
		1,567 / ,007	6,755 / ,001	2,378 / ,212	4,514 / ,005	4,777 / ,010	3,354 / ,083	5,593 / ,002	,751 / ,295
Kurumlar Sosyal Güvenlik Kurumu (75) Tarım İl Müdürlüğü (129) Nüfus İl Müdürlüğü (17) Tapu/Kadastro İl Müdürlüğü (13) Valilik iç birimleri (32) İŞKUR (21) KW/p		57,01±16,17	8,99±2,85	12,41±3,88	6,95±2,68	8,41±2,72*	9,40±2,66	10,85±3,64	78,85±15,60
		67,67±14,04	10,02±2,31	14,19±3,31	9,25±2,65	10,40±2,50	11,01±2,20	12,80±3,10	85,75±13,52
		60,29±16,51	8,29±2,68	14,47±4,18	7,76±3,09	8,53±3,33	10,53±2,87	10,71±2,99	78,06±17,88
		64,62±14,95	9,69±2,42	13,23±3,67	8,77±2,77	10,23±2,74	10,69±2,39	12,00±3,53	90,15±10,35
		73,31±12,84*	11,31±2,30*	14,69±2,62	10,38±2,36*	10,72±2,08	11,88±1,84*	14,34±3,05*	90,47±14,40*
		52,62±15,85	7,05±3,10	11,05±3,18*	6,90±3,09	7,67±2,43*	9,52±2,73	10,43±3,90	82,71±17,65
		10,110 / ,000	9,516 / ,000	5,636 / ,000	11,798 / ,000	9,952 / ,000	7,169 / ,000	7,835 / ,000	4,504 / ,002

KW: Kruskal Wallis Test, *Bonferroni ileri analiz sonucu fark yaratan grup

Tablo 5. Katılımcıların Cinsiyet ve Medeni Durumları ile İtibar Katsayısı Toplam/ Alt Boyut ve Personel Güçlendirme Ölçeklerinden Aldıkları Puan Ortalamalarının Karşılaştırmaları

Özellikler	İtibar Katsayısı Ölçeği (N=287) Ort±SS	Duygusal Çekim Ort±SS	Ürün Hizmet Kalitesi Ort±SS	Vizyon ve Liderlik Ort±SS	İşyeri Çevresi Ort±SS	Sosyal ve Çevresel Sorumluluk Ort±SS	Finansal Performans Ort±SS	Personel Güçlendirme Ölçeği (N=287) Ort±SS
Özellikler								
Cinsiyet	62,72±12,22 64,25±17,16 -,724 / ,470	9,38±2,39 9,62±2,85 -,654 / ,514	13,18±2,90 13,66±3,83 -,995 / ,521	8,40±2,52 8,53±3,08 -,330 / ,742	9,46±2,21 9,65±2,96 -,513 / ,609	10,35±2,10 10,60±2,65 -,769 / ,443	11,95±2,82 12,20±3,74 -,530 / ,597	81,92±13,55 84,77±15,61 -1,422 / ,156
t / p								
Medeni Durum	62,97±15,87 68,37±15,84 -2,114 / ,035	9,49±2,74 9,93±2,65 -1,021 / ,308	13,30±3,62 14,70±3,27* -2,421 / ,016	8,30±2,92 9,48±2,86* -2,507 / ,013	9,49±2,75 10,20±2,85 -1,593 / ,112	10,44±2,45 11,02±2,79 -1,441 / ,151	11,95±3,46 13,04±3,66 -1,935 / ,054	83,29±15,32 87,67±13,55 -1,808 / ,072
t / p								

Katılımcıların cinsiyet ve medeni durumları ile itibar katsayısı ve personel güçlendirme ölçeklerinden aldıkları puan ortalamalarının karşılaştırmaları Tablo 5'te verilmiştir. Buna göre; itibar katsayısı ve personel güçlendirme ölçeğinden alınan puan ortalamalarının cinsiyetten etkilenmediği ($p>0.05$), bekarların itibar katsayısı ölçeği toplamı, ürün-hizmet kalitesi, vizyon ve liderlik alt boyutlarından daha yüksek puan ortalamasına sahip olduğu ve farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p<0.05$) belirlenmiştir. Medeni durum Personel güçlendirme ölçeğinden alınan puan ortalamalarını etkilememektedir ($p>0.05$).

Katılımcıların itibar katsayısı ve personel güçlendirme ölçeklerinden aldıkları puan ortalamalarının korelasyonu Tablo 6' da verilmiştir. Buna göre ölçekler arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. İtibar katsayısı ölçeğinden alınan puanlar yükseldikçe personel güçlendirme ölçeğinden alınan puanlarda yükselmektedir.

Tablo 6. Katılımcıların İtibar Katsayısı ve Personel Güçlendirme Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Korelasyonu

	İtibar Yönetimi Ölçeği
Personel Güçlendirme Ölçeği	,628
Pearson Korelasyonu	
p	,000

3.TARTIŞMA VE SONUÇ

Karaman Valiliği ve bağlı il müdürlüklerinde çalışan personelin itibar yönetimi ve personel güçlendirme algılarının belirlenmesi amacıyla planlanan araştırmaya 287 kişi katılmıştır. Araştırma bulgularına göre; katılımcıların %39,4'ünün 31-40 yaş arasında, %72,8'inin erkek, %72,1'inin üniversite mezunu, %84'ünün evli, %33,8'inin 20 yıldan uzun süreli iş tecrübesine sahip ve %47'sinin genel idari hizmetlerde görev yaptığı, katılımcıların itibar katsayısı ölçeği toplamından 63,84±15,97 (22-100 arası) ve personel güçlendirme ölçeğinden 84±15,11 (29-120 arası) puan aldıkları tespit edilmiştir.

İlk araştırma sorusu "S₁= Katılımcıların demografik özellikleri itibar yönetimi algılarını etkiler mi?" incelendiğinde;

-İtibar katsayısı ölçeğinden alınan puan ortalamalarının yaş, iş tecrübesi ve cinsiyetten etkilenmediği,

-İlköğretim mezunlarının itibar katsayısı ölçeği toplamından, vizyon ve liderlik, işyeri çevresi alt boyutlarından daha yüksek puan ortalamasına sahip olduğu, üniversite mezunlarının duygusal çekim ve finansal performans alt boyutlarından daha düşük puan aldığı ve farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu,

-Genel idari hizmetler kadrosunda olanların itibar katsayısı ölçeği toplamından, duygusal çekim, vizyon ve liderlik, işyeri çevresi, finansal performans alt boyutlarından daha düşük puan ortalamasına sahip oldukları ve farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu,

-Valilik iç birimlerinde çalışanların itibar katsayısı ölçeği toplamından, duygusal çekim, vizyon ve liderlik, sosyal ve çevresel sorumluluk, finansal performans alt boyutlarından daha yüksek puan ortalamasına sahip oldukları, İŞKUR'da çalışanların ürün-hizmet

kalitesi ve işyeri çevresi alt boyutlarından daha düşük puan ortalamasına sahip oldukları ve farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu,

-Medeni durumu bekar olanların itibar katsayısı ölçeği toplamı, ürün-hizmet kalitesi, vizyon ve liderlik alt boyutlarından daha yüksek puan ortalamasına sahip olduğu ve farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür.

Dolayısı ile yaş, iş tecrübesi ve cinsiyet haricindeki değişkenlerin kamu kurumunda görev yapanların itibar yönetimi algılarını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

İkinci araştırma sorusu “S₂= Katılımcıların demografik özellikleri personel güçlendirme algılarını etkiler mi?” incelendiğinde;

-Valilik iç birimlerinde çalışanların personel güçlendirme ölçeğinden daha yüksek puan ortalamasına sahip oldukları,

-Personel güçlendirme ölçeğinden alınan puan ortalamalarının yaş, medeni durum, cinsiyet, iş tecrübesi, eğitim durumu ve kadro türünden etkilenmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Son olarak üçüncü araştırma sorusu “S₃= Katılımcıların itibar yönetimi algıları ile personel güçlendirme algıları birbirini etkiler mi?” incelendiğinde ise;

-İtibar katsayısı ve personel güçlendirme ölçekleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada, ilköğretim mezunlarının itibar katsayısı ölçeği toplamından, “finansal performans” alt boyutlarından daha düşük puan aldığı görülmüştür. Oysa Güneş (2016: 42)’in konut sektöründe faaliyet gösteren bir örgütte yaptığı araştırmada “finansal performans” alt boyutu yüksek düzeyde çıkmıştır. Bu durumun sektör farklılığından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Genel idari hizmetler kadrosu dışında kalan birimlerde çalışanların itibar katsayısı ölçeğinden, Valilik iç birimlerinde çalışanların itibar katsayısı ve personel güçlendirme ölçeklerinden daha yüksek puan ortalamasına sahip oldukları belirlenmiştir. Bu durumun, adı geçen birimlerde çalışanların birebir halkla ilişki içerisinde bulunmaması ve daha çok genel idari hizmet çalışanlarını destekleyici faaliyette bulunmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Benzer şekilde, Candan vd. (2015: 260)’nin çalışmasında da kadro türü farklılıklarının personel güçlendirme algısını etkilediği sonucuna varılmıştır. Ayrıca Kurtuluş (2018: 92) ise bir eğitim kurumundaki araştırmasında kıdemli işgörenlerin kıdemsiz işgörelere nazaran kurumsal itibar algılarının daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Bu araştırma bulgusunda ise durum tersi yöndedir. Bu durumun nedeni eğitim kurumlarında itibar algısının farklılaştığı yönde yorumlanabilir.

İtibar katsayısı ölçeği ve personel güçlendirme ölçeklerinden alınan puan ortalamalarının yaş ve iş tecrübesinden etkilenmediği, eğitim durumu ve kadro türünün ise personel güçlendirme ölçeğinden alınan puanları etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Candan vd. (2015: 260)'nin personel güçlendirme ile ilgili araştırmalarında; katılımcıların cinsiyet, yaş, hizmet süresi ve eğitim durumuna göre personel güçlendirme algısının etkilenmediğini bildirmişlerdir. Yine Gül ve Avcı (2018: 67) araştırmalarında, itibar katsayısı algısının yaş farklılıklarından etkilenmediği sonucuna varmışlardır. Bu bulgular da araştırma sonucunu desteklemektedir.

Bu araştırmada, itibar katsayısı ve personel güçlendirme ölçeğinden alınan puan ortalamalarının cinsiyetten etkilenmediği belirlenmiştir. Ancak, Alınacak vd. (2010: 105) araştırmalarında ise kurumsal itibar bileşenlerinin her birinde erkek katılımcıların algıladığı önem düzeyinin kadın katılımcılara nazaran daha düşük düzeyde olduğu sonucuna varmışlardır. Bu durum örneklemin aktif çalışan işgücü ile halen öğrenci olarak ileride işgücüne katılacak kesimler arasındaki algı farklılığından kaynaklanabilir.

Medeni durumu bekar olanların itibar katsayısı ölçeği toplamı, “ürün-hizmet kalitesi”, “vizyon ve liderlik” alt boyutlarından daha yüksek puan ortalamasına sahip olduğu ve farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p < 0.05$) belirlenmiştir. Ancak medeni durum değişkeni, personel güçlendirme ölçeğinden alınan puan ortalamalarını etkilememektedir ($p > 0.05$).

Bu araştırmada itibar katsayısı ve personel güçlendirme ölçeğinden alınan puanlar arasında pozitif yönde ilişki bulunmuştur. İtibar katsayısı ölçeğinden alınan puanlar yükseldikçe personel güçlendirme ölçeğinden alınan puanlar da yükselmekte idi. Benzer şekilde Bedük ve Tambay (2014: 334-335) tarafından bankacılık sektöründe personel güçlendirme ve itibar yönetimi kavramlarını birlikte inceleyen araştırmada; personel güçlendirme ölçek puanındaki bir birimlik artışın itibar yönetimi ölçek puanında 0,81 birimlik artışa neden olduğu görülmüş ve bu sonucun bankaların personel güçlendirme faaliyetlerine verdikleri önemin, aynı zamanda itibar yönetimlerini de olumlu etkileyeceğini ve çarpan etkisiyle artı bir değer yaratacağı ifade edilmiştir. Bunun yanında otelcilik sektöründe personel güçlendirmenin iş tatmini üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu (Özer vd., 2015: 114), örgütlerde kurumsal itibarın örgütsel performansla pozitif bir ilişkisi olduğu (Aktaş, 2014: 84) ve tüketicilerin bir şirketin sosyal medya faaliyetindeki katılım düzeyinin kurumsal itibar algıları ile pozitif ilişkili olduğu (Dijkmans vd., 2015: 64), sosyal medyayı aktif kullanmanın, o örgütün imajına ve devamında itibarına olumlu katkılar sağlayacağı (Özer, 2016: 118-119), kurumsal itibardan söz edilebilmesi için müşteri memnuniyetinin ön planda tutulması gerektiği (Su vd., 2016: 3265) sonuçlarına ulaşan araştırmalar mevcuttur. Son olarak Men ve Stacks (2013: 183) araştırmalarında dönüşümcü liderlerin, astlarını güçlendirmeleri sayesinde sadece doğrudan değil dolaylı olarak da kurumsal itibar algısının güçlenmesine olumlu yönde katkı yaptığını ortaya koymuşlardır.

Tüm bu sonuçlar dikkate alındığında aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

-Kamu kurumlarında;

-İlköğretim mezunu düzeyi haricindeki ve medeni durumu evli olan kamu personelinin kurumsal itibar algılarının oluşturulmasına yönelik eğitim ve farkındalık faaliyetlerinin yapılması,

-İŞKUR personelinin ürün-hizmet kalitesi boyutunda kurumlarını yetersiz görmelerinin nedenlerinin araştırılması ve varsa gerekli iyileştirmelerin yapılabilmesi için somut önerilerin geliştirilmesi,

-Araştırma sonuçlarının yaygınlaştırılması ve coğrafyalar arası olası değişikliklerin saptanabilmesi adına benzer araştırmaların farklı ülke, il ve kurumlarda yapılarak sonuçlarının karşılaştırılması olarak incelenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abratt, Russell ve Kleyn, Nicola (2012). Corporate Identity, Corporate Branding and Corporate Reputations: Reconciliation and Integration, *European Journal of Marketing*, 46(7/8), S-1048-1063.
- Akçakaya, Murat (2010). Örgütlerde Uygulanan Personel Güçlendirme Yöntemleri: Türk Kamu Yönetiminde Personel Güçlendirme, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 25, S-145-174.
- Aktaş, Kadir (2014). İtibar Yönetimi, İş Memnuniyeti ve Örgütsel Performans Arasındaki İlişkinin Analizi: Sağlık Sektöründe bir Uygulama, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gediz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Alnıaçık, Esra, Alnıaçık, Ümit ve Genç, Nurullah (2010). Kurumsal İtibar Bileşenlerinin Algılanan Önemi Demografik Özelliklerinden Etkilenmekte midir? Balıkesir Üniversitesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 13(23). S-93-114.
- Arslan, Mustafa ve Karacaoğlu, Korhan (2018). Kamu Görevlilerinin Kurumsal İtibar Algularının Kamu Hizmet Motivasyonlarına Etkisi: Nevşehir İlçe Belediyeleri Üzerinde Bir Araştırma, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(1). S-14-29.
- Barnett, Michael L., Jermier, John M. ve Lafferty, Barbara A. (2006). Corporate Reputation: The Definitional Landscape, *Corporate Reputation Review*, 9(1). S-26-38.
- Bayram, Ayhan, Güler, Seyhan Bilir ve Akın, Yasemin Koldere (2016). Mahalli İdarelerde İtibar Yönetimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 21(1). S-251-274.
- Bedük, Aykut ve Tambay, Ahmet (2014). Personel Güçlendirme (Empowerment) ve İtibar Yönetimi İlişkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Alan Çalışması. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 8, S-319-338.
- Bedük, Aykut (2012). *Karşılaştırmalı İşletme-Yönetim Terimleri Sözlüğü*. Nobel Yayınları. 3. Basım. ISBN: 978-975-6266-33-5. S-108-109.
- Boon, Jan, Verhoest, Koen ve Wynen, Jan (2019). What Determines the Audiences that Public Service Organisations Target For Reputation Management?, *Policy & Politics*. xx(xx). S-1-20.
- Bowen, David E. ve Lawler III, Edward E. (1992). The Empowerment of Service Workers: What, Why, How, and When, *Sloan Management Review*, 33(3), S-31-39.
- Butler, Alice, Schafran, Alex, ve Carpenter, Georgina (2018). What Does It Mean When People Call a Place a Shithole? Understanding a Discourse of Denigration in the United Kingdom and the Republic of Ireland. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 43(3). S-496-510. doi:10.1111/tran.12247
- Candan, Hakan, Canbolat, Mehmet Ali ve Öksüz, Yavuz Selim (2016). Personel Güçlendirmenin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Bir Kamu Kurumunda Araştırma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 5(2) S-255-266.
- Cengiz, Ekrem ve Kırkbir, Fazıl (2007). Yerel Halk Tarafından Algılanan Toplam Turizm Etkisi ile Turizm Desteği Arasındaki İlişkiye Yönelik Yapısal Bir Model Önerisi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), S-19-37.
- Chang, Li-Chun ve Liu, Chieh-Hsing (2008). Employee empowerment, Innovative Behavior and Job Productivity of Public Health Nurses: A Cross-Sectional Questionnaire Survey. *International Journal of Nursing Studie.*, 45. S-1442-1448.

- Christensen, Tom, Åse Gornitzka, ve Francisco O. Ramirez (2019) "Reputation Management, Social Embeddedness, and Rationalization of Universities." In: Universities as Agencies. Palgrave Macmillan, Cham, S-3-39.
- Chun, Rosa (2005). Corporate Reputation: Meaning and Measurement. *International Journal of Management Reviews*, 7(2). S-91-109.
- Hales, Colin ve Klidas, Antonis (1998). Empowerment in Five-Starhotels: Choice, Voice or Rhetoric? *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 10(3), S-88-95.
- Conger, Jay A. ve Kanungo, Rabindra N. (1988). The Empowerment Process: Integrating Theory and Practice. *The Academy of Management Review*, 13(3). S- 471-482.
- Cunningham, Ian, Hyman, Jeff ve Baldry, Chris (1996). Empowerment: the power to do what?, *Industrial Relations Journal*, 27(2), S-143-154.
- Çınaroğlu, Songül ve Şahin, Bayram (2013). Özel ve Kamu Hastanelerinin Algılanan Kurumsal İtibar ve İmaj Açısından Karşılaştırılması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* 9(18). S-283-298.
- Dijkmans, Corné, Kerkhof, Peter ve Beukeboom, Camiel J. (2015). A Stage to Engage: Social Media Use and Corporate Reputation. *Tourism Management*. 47. S-58-67.
- Dowling, Grahame R. (2004). Corporate Reputations: Should You Compete on Yours? *California Management Review*. 16(3). S-18-36.
- Dowling, Grahame ve Moran, Peter (2012). Corporate Reputations: Built in or Bolted on?, *California Management Review*, 54(2). S-25-42.
- Eğilmez, Özüm (2017). *Kurumsal İtibar Yönetimi: Tepe Yöneticisinin Güvenilirliğinin Kurumsal İtibar ve Çalışan Olma Niyetine Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Ergenç, Emre (2010). *Kurumsal İtibar Yönetiminde Liderliğin Rolü Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ertenü, Behice (2008). *The Role of Psychological Empowerment Between Managerial Practices and Organizational Citizenship Behavior*, Unreleased PhD Thesis, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Fombrun, Charles J, Gardberg, Naomi A. ve Sever, Joy M. (2000). The Reputation QuotientSM: A Multi-Stakeholder Measure of Corporate Reputation. *The Journal of Brand Management*. 7(4). S-241-255.
- Gössling, Stefan, Zeiss, Harald, Hall, C. Michael, Martin-Rios, Carlos, Ram, Yael ve Grøtthe, Ivar-Petter (2019). A Cross-Country Comparison of Accommodation Manager Perspectives on Online Review Manipulation. *Current Issues in Tourism*, (22)14, Doi: 10.1080/13683500.2018.1455171
- Griffin, Ricky, W., Phillips, Jean, M., ve Gully Stanley, M. (2015). *Organizational Behavior: Managing People and Organizations*, Twelfth Edition, Cengage Learning, S-469-470.
- Gül, Hasan ve Avcı, Murat (2018). Kurumsal İtibarın Kariyer Yönetimi Üzerindeki Etkileri: KTMÜ Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 20(34) S-53-69.
- Güneş, İpek Suat (2016) *Kurumsal İtibar Yönetimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Helm, Sabrina (2007). "One Reputation or Many?: Comparing Stakeholders' Perceptions of Corporate Reputation". *Corporate Communications: An International Journal*, 12(3). S-238-254, <https://doi.org/10.1108/13563280710776842>.
- Highhouse, Scott, Brooks, Margaret, E. ve Gregarus, Gary (2009). An Organizational Impression Management Perspective on the Formation of Corporate Reputations, *Journal of Management*, 35(6), S-1481-1493. Doi: 10.1177/0149206309348788.
- İşık, Metin, Çiçek, Berat ve Almalı, Vedat (2016). Üniversitelerin İç Paydaşlarının Kurumsal İtibar Algısını Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5(1). S-163-180.
- Karahan, Atıla (2009). İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesine Katkısı Açısından Personel Güçlendirme Yaklaşımı: Afyon Kocatepe Üniversitesi Hastanesi Örneği, *Celal Bayar Üniversitesi S.B.E. Dergisi*. 7(1). S-95-114.
- Karatepe, Selma (2008). İtibar Yönetimi: Halkla İlişkilerde Güven Yaratma, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 7(23). S-77-97.
- Kızıl, Seda ve Naktiyok, Atılhan (2019). Yöneticilerin Stratejik Liderlik Davranışlarının Kurumsal İtibar Algısı Üzerine Etkisinde Kurumsal Sosyal Sorumluluğun (KSS) Rolü, *İstanbul Business Research*, 48(1). S-64-83.
- Kurtuluş, Osman (2018). *Liselerde Görev Yapan Öğretmenlerin Kurumsal İtibara İlişkin Görüşleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Köksal, Selin (2011). *Müşterilerin Yeşil (Çevreci) İşletmelere Yönelik Kurumsal İtibar Algısı Üzerine Bir Araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Men, Linjuan Rita ve Stacks, Don W. (2013). The Impact of Leadership Style and Employee Empowerment on Perceived Organizational Reputation. *Journal of Communication Management*, 17(2). S-171-192. <https://doi.org/10.1108/13632541311318765>.
- Martin, Graeme ve Hetrick, Susan (2006). *Corporate Reputations, Branding and People Management: A Strategic Approach to HR*, Published by Elsevier. ISBN: 0-7506-6950-0. S-21.
- Owens, Ryan J. ve Wohlfarth, Patrick, C. (2019). The Influence of Home-State Reputation and Public Opinion on Federal Circuit Court Judges. *Journal of Law and Courts* 7(2). S-187-214.
- Öksüz, Yavuz Selim (2010). *Kamu Sektöründeki İnsan Kaynakları Yönetiminde Personel Güçlendirme Yaklaşımının Uygulanabilirliği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özaksu, Özgür (2006). *İnsan Kaynakları Geliştirmede Personel Güçlendirme Yaklaşımı ve Bir Saha Araştırması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özer, Cevat Sercan (2016). *Sosyal Medyayı Kullanan Kurumların İtibar Yönetimine İlişkin Y Kuşağının Algısı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Özer, K. Ozan, Ergün, Özgür ve Okatan, Tuncer (2015). Personel Güçlendirmenin İş Tatmini Üzerindeki Etkileri: İstanbul Otelcilik Sektörü Araştırması. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Sayı: 6. S-104-115.
- Pelit, Elbeyi (2011). Güçlendirmede Yönetici ve İşgören Algılamalarının Karşılaştırılması. *Selçuk Üniversitesi*

- Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 25. S-209-225.
- Pradhan, Preethi, Kamlanabhan, TJ, Thulasiraj, RD ve Muraleedharan, VR (2014). Employee Empowerment. *Journal of Multidisciplinary Research in Healthcare*. 1(1), S-53-62.
- Su, Lujun, Swanson, Scott R., Chinchanchokchai, Sydney, Hsu, Maxwell K. ve Chen Xiaohong (2016). Reputation and intentions: The Role of Satisfaction, Identification, and Commitment, *Journal of Business Research*, 69. S-3261-3269.
- Şenel, Özlem (2006). *Personel Güçlendirmenin Örgüt Kültürüne Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Tekin, Yasemin ve Köksal, Can Deniz (2012). Otel İşletmelerinde Personeli Güçlendirme Uygulamaları: Antalya'da Beş Yıldızlı Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma, *Journal of Yasar University*, 25(7), S-4241-4267.
- Tokatlı, Mehmet (2015). *Sosyal Medya'da İtibar Yönetimi: Üniversiteler Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Türk, Sezai ve Güven, Ahmet (2007). *Yeni Başlayanlar İçin Halkla İlişkiler*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Usta, Murat (2006). *Örgüt Kültüründe Halkla İlişkiler ve İtibar Yönetimi Ege Akdeniz Bölgelerindeki Turizm İşletmeleri Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Wang, David Han-Min, Yu, Tiffany Hui-Kuang ve Chiang, Chia-Hsin (2016). Exploring the Value Relevance of Corporate Reputation: A Fuzzy-Set Qualitative Comparative Analysis. *Journal of Business Research*. 69. P-1329-1332.
- Yağcıoğlu, Ayşe (2012). *İtibar Yönetimi Kavramının İşlevselliği ve İtibar Unsurlarının Birbiriyle İlişkisi: Otel İşletmeleri Açısından Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Yurt, İrfan (2012). *Kurumsal İtibar Yönetimi Algısının Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Düzce Üniversitesi Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Düzce.
- Yüce, Alpaslan ve Taşdemir, N. Havva (2019). Kurumsal İtibarı Sağlamada Sosyal Medyanın Etkin Rolü: Kurumsal İtibar Lideri Firmaların Sosyal Medya Paylaşımlarının İncelenmesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(63). S-1185-1196.

Troyacademy 5 (1), 29-44, 2020
Geliş/Received: 07.10.2019 • Kabul / Accepted: 09.03.2020
doi: 10.31454 / usb.721939

The Russian Occupation of Crimea in 2014: The Second Sürgün (The Soviet Genocide) of the Crimean Tatars

Sezai ÖZÇELİK *

Abstract

The response of the Crimean Tatars politicians, civil society, and nation toward the Russian occupation of Crimea is clear cut and obvious. They have condemned the Russian aggression toward the Ukrainian territorial integrity in national and international levels. This paper aims to analyze the current situation of the Crimean Tatars after the 2014 Crimean Crisis. It investigates how the Crimean Tatars conditions in their homeland have evolved under the Russian occupation forces for the last six years. In order to understand the current situation, it is necessary to examine the chosen trauma, the forced deportation (*Sürgün*) or Soviet Genocide that was ordered by Stalin in 18th May 1944. It has played a significant role to shape the Crimean Tatar national identity. Furthermore, the paper focuses on the repercussions of the Crimean crisis from political, social and international perspectives. In the last part, Turkey's reactions toward this regional conflict in the Black Sea region are evaluated.

Keywords: Crimea, Crimean Occupation, Crimean Tatars, Turkey, Russia, Crimea Annexation

Jel Codes: D74, F5, F51, F52, N44

2014 Yılında Kırım'ın Rusya Tarafından İşgali: Kırım Tatarları'nın İkinci Sürgünü (Sovyet Soykırımı)

Öz

Kırım Tatar ulusunun, politikacılarının ve sivil toplumunun Rusya'nın Kırım'ı işgaline cevabı çok açık ve net olmuştur. Kırım Tatarları Rusya'nın Ukrayna toprak bütünlüğüne saldırısını ulusal ve uluslararası düzeylerde kınamışlardır. Bu çalışma, 2014 Kırım Krizi sonrası Kırım Tatarları'nın durumunu analiz etmeyi amaçlamıştır. Kırım Tatarları'nın anavatanlarındaki şartlarının Rus işgal güçleri altında son altı yılda nasıl değiştiği incelemiştir. Şu andaki durumu anlamak için 18 Mayıs 1944'te Stalin'in emriyle gerçekleştirilen seçilmiş travma ya da Sürgün (Sovyet Soykırımı) anlamak ve araştırmak gereklidir. Ayrıca Kırım Krizi'nin politik, sosyal ve uluslararası bakış açılarından sonuçlarını da mercek altında almıştır. Son bölümde, Türkiye'nin Karadeniz bölgesindeki bu bölgesel çatışmaya tepkisi değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırım, Kırım'ın İşgali, Kırım Tatarları, Türkiye, Rusya, Kırım'ın İlhakı

Jel Kodu: D74, F5, F51, F52, N44

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
ORCID ID: 0000-0003-0845-8465 sezaiozcelik@gmail.com ve sozcelik@karatekin.edu.tr

INTRODUCTION

There is a chilling coincidence between Russian-involved conflicts and Olympics. When there was an Olympics event, Russia may have involved in regional conflicts. The Russia-Georgia conflict has started during the extravagant opening ceremony of the 29th Summer Olympic Games on August 8, 2008. Putin was in Beijing for the Olympics opening ceremony and Medvedev was on vacation. The conflict was initiated with shelling and bombardment by all Georgian troops on the city of Tskhinvali, the capital of South Ossetia on the early hours of August 8 (Svyatets 2016). The six-day war of Russia's massive military response was concluded with the recognition of the independence of South Ossetia and Abkhazia – two separatist regions of Georgia – by Russia. When the 2014 Winter Olympic Games were still carrying on in Sochi, the order of the Crimea occupation was given from Moscow on February 2014. Unlike the 2008 Georgian-Russian War, the Crimean occupation has almost been achieved without any artillery fire by using Putin's hybrid war strategy (Ozcelik 2016).

The Crimean Tatars, a Turkic and Muslim group, have been forcibly deported en masse by Stalin on 18 May 1944. As a chosen trauma, the event was called the “*Sürgün*”, namely forced deportation. They have waged peaceful and nonviolent struggle during the Soviet era and have returned to their homeland since 1989. According to the latest 2001 Ukrainian census, the numbers of the Crimean Tatars reached 243,433 out of the total of 2,033,700 that account for 12,1 percent of the Crimean population that is 6,4 times more than the 1989 census (Ukrcensus 2003). It should be underlined that the Crimean Tatar claim indigenous status for Crimea and their collective rights to be recognized under the International Labour Organization (ILO) Convention No. 169 of 27 June 1989 Concerning Indigenous Peoples and Tribal Peoples in Independent Countries (OHCHR 1989).

The Crimean Tatars were the one and only force to resist Putin's unilateral, illegal and unlawful invasion of the Green Peninsula (*Yeşil Ada*) on 26 February 2014. On that day, the leader of the Russian Union, Sergey Aksanyov and his followers gathered in front of the Crimean Parliament building chanting “Russia!” “Russia!”, and waving the Russian flags (Prentice 2014). Almost 12,000 Crimean Tatars also confronted the Russian demonstrators and pro-Russian parliamentarians particularly the Crimean Parliament President Vladimir Konstantinov planning to enter the building to vote for the unification of Crimea with Russia. While all Russians in front of the Crimean Parliament chanted “Glory to Russia”, the Crimean Tatars have been calling their crowd to “Calm Down” (*Cemaat Tokta*) (NTV 2014). On that day, the Crimean Tatars were able to stop the Russian invaders to enter the Parliament. However, the following night, mysterious 50 masked and unmarked Russian soldiers so-called “Little Green Men” entered the Crimean Parliament building. In the morning, 100 police and many Russia supporters gathered in front of the building. The homeland of the Crimean Tatars was lost overnight from relatively democratic pro-Western Ukraine to Putin's authoritarian Russia (Williams 2001).

After Crimea was occupied by the Russian armed forces, the annexation of Crimea has

begun with the referendum which was announced to be held on March 17, 2014. The official results of the referendum indicated that there was the attendance of the poll was 85 % (Walter 2014). Out of 97 % of the Crimean population voted in favour of accession to Russia (Huffingtonpost 2014). The Supreme Council of Crimea declared that Crimea is an independent state in accord to the result of the referendum. The same day, the Russian President Putin signed “Executive Order” so as to recognize Crimea by the Russian Federation. The following day in the Kremlin, there was a treaty signed which has already become a part of Russian territory (Meyers and Baker 2014). Unlike many other examples, all these transitory processes only aimed to integrate Crimea into Russia but not to achieve independent statehood of Crimea.

The annexation of Crimea that the decision was taken by the Russian Parliament (*Duma*) has not been recognized by the Crimean Tatars. Nonviolent strategy and civil disobedience tactics have been used to pressure the Russian political elites and public opinion about the unfair and unlawful act toward the Crimean sovereignty. Moreover, the Crimean Tatars have raised their demands in the international environment, particularly the Western capitals, post-Soviet countries and Turkey where a large number of the Crimean Tatar diaspora has lived since the end of 18th century. It should be mentioned that the Crimean Tatars have been used and will use only nonviolent methods to achieve their conflict resolution objectives.

The paper aims to analyze the current situation of the Crimean Tatars after the 2014 Crimean Occupation. In addition, it examines how the Crimean Tatars conditions have evolved under the Russian occupation forces for the last three years. In addition, the chosen trauma - the forced deportation (*Sürgün*) - has played a significant role to shape the Crimean Tatar national identity. Furthermore, the paper analyzes the Crimean crisis from political, social and international perspectives. In the last part, Turkey’s foreign policy actions are evaluated in this regional conflict with the specific emphasis of the Crimean Tatars. In conclusion, if the conflicting parties aim to find win-win and constructive solutions to the Crimean conflict, there should be a regional peace policy with a multi-level and multi-disciplinary analysis by using multi-track diplomacy.

THE SITUATION OF THE CRIMEAN TATARS AFTER CRIMEAN OCCUPATION

The response of the Crimean Tatars politicians, civil society, and nation toward the Russian occupation of Crimea is clear cut and obvious. They have condemned the Russian aggression toward the Ukrainian territorial integrity and they have not recognized the annexation of Crimea by the decision of the Duma. Nonviolent strategy and civil disobedience tactics to pressure the Russian political elites have been used by the Crimean Tatars in order to get the support of international public opinion about the unjust and unlawful act. Moreover, the Crimean Tatars have raised their demands in the international environment, especially the Western capitals, post-Soviet countries and Turkey where a

large number of the Crimean Tatar diaspora has lived since the end of 18th century.

1. Political Dimension

One of the main Russian arguments to occupy Crimea was the violation of human rights of Russians who have lived in Crimea after the collapse of the Soviet Union. After the occupation of Crimea in the spring of 2014, the United Nations, the Council of Europe, and the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) have found no evidence of discrimination but they reported human rights violations against Ukrainians and particularly the Crimean Tatars in Crimea. The Russian occupation authorities had carried out unlawful searches at the Tatar-language television station (ATR) and Ukrainian-language radio and television stations. Also, similar authorities have raided Islamic, Jewish (because there are Karaim Tatars who belong to Jewish faith), and Ukrainian religious and civic buildings such as the Crimean Tatars National Assembly (the *Qırım tatar Milli Meclisi*) as well as cemeteries have been targeted by Russian vandals. The Crimean Tatars mentioned that their homeland, Crimea, has become a place hard to live. Since the Ukrainian time, it could be said that Crimea has been a place for xenophobic activities and racist activities against the Crimean Tatars (OSCE 2015). After the Russian occupation, the Crimean Tatars relations with the local Russian authorities have been tense. One example was the Crimean political leader the Sergei Aksyonov who moved from the Transdnestr region of Moldova to Crimea in 1989. He was the leader of the neo-fascist *Russkoe Yedynstvo* (Russian Unity formerly called *Avanguard*). (Kuzio 2015: 271) After he became an acting head of the Crimean Republic, he prohibited the mass rallies in Crimea when the Crimean Tatars commemorated the 70th anniversary of the Crimean Tatar deportation (Markedonov 2016). He was one of the Crimean politicians who declared the Crimean Tatars' self-governing body, the *Qırım tatar Milli Meclisi*, did not exist and threatened anyone in Crimea who incites ethnic hatred to be expelled (RFE/RL).

After the occupation of Crimea, the *Qırım tatar Milli Meclisi* insisted on that Turkey should participate in the Western sanctions against Russia. Furthermore, the Crimean Tatars representatives demanded the closure of the Straits to the Russian warship and Navy within the framework of the *Küçük Kaynarca* Treaty and other bilateral and multilateral agreement. In addition, the *Qırım tatar Milli Meclisi* appealed the Turkish authority to send Turkey's Navy and ships to the Black Sea. However, Turkey rejected these requests because of violation of the Montreux Convention and international maritime law. For the deployment of the Turkish Navy, Ankara's rejection was based on the absence of NATO decision. Both NATO and the US have sent their ships to the Black Sea for the reconnaissance missions after the conflict was spilled over to the Eastern Ukraine. These deployments were claimed to be mostly preventive measures for the Russian expansion and irredentist moves (Ozcelik and Karagul 2015).

After the illegal seizure and annexation of Crimea and Sevastopol, the Russian Federation President Putin has addressed at the Russian Parliament Federation Assembly that is the upper chamber of Duma. Before that speech, Putin has phoned the Crimean Tatar leader

Mustafa Cemilev-Kırımoglu and after that, he met the Crimean Tatar representatives in Sochi and made following promises to the Crimean Tatars:

- In order to help the rehabilitation of the Crimean Tatars, the Russian authorities adopt one-year and five-year plans.
- To recognize the Crimean Tatar *qurultay* and other *qurultay*'s institutions such as the *Qırımatar Milli Meclisi*.
- To resolve the Crimean Tatars' legal, economic, land, and property problems.
- The cultural rights of the Crimean Tatars will be restored and protected
- To improve the education institutions in the Crimean Tatar language.
- To use the Crimean Tatar place and geographical names.
- To support the Crimean Tatar language press and mass media institutions (World Freedom Foundation 2015).

After past three years, the situation of the Crimean Tatars has deeply deteriorated in many aspects. First of all, there have been many unresolved crimes, especially kidnapping of the Crimean Tatars activists. The last kidnapping happened to Mr. Ervin Ibragimov who is the Crimean Tatars activist and the member of the Crimean Tatars World Congress Board of Directors. The Amnesty International and other human rights organizations condemned the kidnapping of Mr. Ibragimov by masked uniformed men. Second, the Crimean Tatars national representation organs – *qurultay* and the Crimean Tatars National Assembly (the *Qırımatar Milli Meclisi*) – activities have been suspended “to prevent anti-Russian acts and to oppose the Russian Federal laws” on 13 April 2016. Then, the Crimea's Supreme Court totally banned the *Qırımatar Milli Meclisi* “due to its extremist activities” on 26 April 2016 (Guardian 2016). The third aspect, two important Crimean Tatars national leaders, Mustafa Cemilev-Kırımoglu and Refat Chubarov, both of whom are the members of the Ukrainian Parliament (*Verkhovna Rada*) have been imposed prohibition to enter Crimea on 22 April 2014 for the next five years until 2019. In a reaction of such prohibition against two leaders, the Turkish Foreign Ministry has harshly condemned all Russian activities against the Crimean Tatars.

2. International Dimension

The Crimean Crisis in 2014 could be categorized as “frozen conflict” or “contested states”. Interestingly, other frozen conflicts such as Transnistria, Nagorno-Karabakh, South Ossetia, Abkhazia and even Kosovo have been related to the Russian foreign policy strategy (Özçelik 2016a). The occupation of Crimea has shown that the world has witnessed giving birth into new frozen conflict with important repercussions for international peace and

security. Such frozen conflict could be a chosen strategy by Putin's Russia to test the West's international role. It has become an important reality for the international relations of the United States and EU. The role of EU in the international recognition of Kosovo is an interesting topic to understand the Crimean Crisis. The occupation of Crimea has once again demonstrated that Russia can use its military forces against its neighbors to pursue her foreign policy ambitions with its hardline nationalist approach.

The reactions of the world towards the occupation of Crimea have been using sticks not carrots by punishing Russia mostly with international economic and political sanctions. Two most important countries of Europe, Germany, and France, have portrayed relatively less sharp responses to Russia's aggression than the Eastern European countries (Poland, Romania, Bulgaria and the Baltic Republics) (Özçelik 2016b). Despite Germany has had a dependency on Russian gas and continued strong economic relations, the Chancellor Merkel has initiated strong sanctions against Russia. However, the Chancellor stressed that the territorial integrity of Ukraine can be achieved without including Crimea (Özçelik 2016c). Similarly, France had to cancel two Mistral types warships deal that Russia has already made the payment in order to modernize the Black Sea Fleet. International pressures to France including US President Barack Obama have urged Paris to "press the pause button" on the warship deal with Russia (France 24 2016).

On the other point of view, many far-right European parties (France's National Front, Austria's and the Netherlands's Freedom Party, Bulgaria's *Ataka* Party, Greece's Golden Dawn, and United Kingdom's UKIP) and some leftist party (Greece's *Syriza* and Spain *Podemos*) has supported or silenced to Russian aggressive acts against Crimea and Ukraine due to Kremlin has funded them to implement Putin's hybrid war or II. (Second) Cold War strategy (Telegraph 2016). Regarding the reactions of the world community, it is necessary to emphasize that some states have recognized the illegal annexation of Crimea and the city of Sevastopol by Russia. The seven states that recognized Crimea is a part of the Russian Federation are as follows: Cuba, Nicaragua, North Korea, Syria, Afghanistan, Nauru, and Venezuela. Additionally, other non-state entities such as Abkhazia, South Ossetia, and Nagorno-Karabakh have backed up the Russian claims about Crimea and Sevastopol (Attia 2014).

It is crucial to analyze the Chinese response to Russian intervention in Ukraine in 2014. It was the most challenging issue that has tested two important world powers' cordial relations. Reminded that China was against Russia's recognition of the independence of Abkhazia and South Ossetia because one of the most important pillars of the Chinese foreign policy depends on the principles of respecting the sovereignty and territorial integrity. Although Russia and China define their relationship as the strategic partnership, China's reaction to the Russian invasion of Crimea has been quite diplomatic by showing her neutrality. The statement of the Chinese foreign ministry emphasized the political resolution of the Ukraine crisis and urged all conflicting parties to restrain themselves and avoid escalatory moves (Kreutz 2015). From the Chinese point of view, the Crimean occupation can be seen as a serious threat to its state unity and national security considering that Russia's

actions encourage separatism and become a precedent for future international crises. On the other hand, the Ukrainian crisis was a complex issue from the Chinese point of view since Beijing consider the Maidan Revolution as “a Western-led conspiracy” (Kaczmarek 2015). As a result, the Chinese policy-makers have avoided choosing either Russia or the Western position for the Crimean crisis (Özçelik 2016d). In the UN Security Council, Beijing generally used the abstain votes in order to neither condemn nor support Russia’s actions (Tiezzi 2014).

The type of Russian behavior in Crimea and Ukraine can be described as total aggressiveness and lack of cooperation that was similar to the Russia-Georgia crisis of 2008. In the middle term, the economic sanctions and the small military escalatory moves may cause flawed results. After the Russian-Georgian ceasefire negotiations, the EU began cooperation talks with Russia and the United States pushed the reset button for the relations with Russia in 2009. Since the 9/11, Russia has become the West’s closest allies on War of Terror. In the name of cooperation against the threat of Islamic extremism, Russia and the West put aside their differences and accept Putin’s hardline nationalist aspirations.

3. Social Dimension

The Crimean Tatars have employed nonviolence and civil disobedience tactics in order to return their homeland and take back their fundamental rights since the Soviet Union time. For example, when Mikhail Gorbachev was in power, a group of the Crimean Tatars has done unexpected and courageous protest and defiance acts against the Soviet repression and oppression on 23-24 July 1987 at the heart of Moscow in the Kremlin and the Red Square (Bohdan and Swoboda 1990). After the occupation of Crimea in 2014, the Crimean Tatars have again employed “Sharpian nonviolent strategies” with peaceful demonstrations. The Russian occupation authorities have used intimidation tactics including imposing 23,000 Dollars fine who attend any protest activities against the Russian Crimean authorities (QHA 2014). The Crimean Tatars language TV station (ATR) had its broadcast license revoked and moved its studios to Kyiv (Goncharenko 2016). Many Crimean Tatars homes and businesses have been raided by the Crimean security forces (Coffey 2015). Human Rights Watch and other international non-governmental organizations (NGOs) have reported that Russians have cracked down the Crimean Tatars mosques and religious schools (*medrese*) and confiscated many religious books including the Muslims’ holy book the Qur’an (Human Rights Watch 2014). Also, Russia has forced the Crimean Tatars to accept the Russian citizenship and passport with the “passportization process”. Approximately 15,000 out of 300,000 Crimean Tatars have moved from the Peninsula after one year of the occupation as they viewed this experience as the second forced deportation (*İkinci Sürgün*) (Paul 2015).

Diasporas are pressure groups who find the potential allies such as academics, journalists, media persons, civil society organizations, and other diaspora groups in order to work on the lobbying mechanisms for building transnational coalitions and bridging. Diasporas attempt to influence foreign policy outcomes and decisions toward their homeland

(Perazzi 2011). It was the first time in their history, the Crimean Tatars diaspora in Turkey has played a much active role in Turkish foreign policy. Similarly, the Chechen and the Kosovar Albanian diaspora, the Crimean Tatars diaspora has been transformed from passive into active with pro-active lobbying activities. Since the seizure of Crimea in 1783 by Russia, most of the Crimean Tatars have been forced to immigrate “*Aktopraklar*” or Turkey. There are approximately 5 million Crimean Tatars in Turkey and another 250,000 inhabited in Romania because of escaping from Russian oppression, persecution, and tyranny for the last 200 years (Mack and Surina 2005). There are other diaspora groups in Turkey such as Volga Tatars, the Caucasians and Bashkirs fled from the Russian aggression. The total number of diasporas that emigrated from Tsarist Russia/Soviet Republics to Turkey could be more than 17 million people. As a result, there are powerful lobbies that can influence not only Turkish-Russian relations but also Turkish-Ukrainian-Russian trilateral relationship.

The Crimean Tatars in Turkey have supported the idea that the Crimean Tatars have legitimate demands towards Crimea since they claim that the Crimean Khanate has ruled there for 360 years. The occupation of the Crimea by Russia had tremendous significance for political developments of the Crimean Tatar diaspora in Turkey. The diaspora has intensified its lobbying activities not only in Turkey but also all over the world. The World Crimean Tatar Congress has raised the Crimean Tatar cause in international organizations, non-governmental organizations and important world state capitals (QHA 2015a). The Crimean Tatar diaspora in Turkey has played an important role with exiled Crimean Tatar leadership lobbying the Turkish government to support efforts to end the occupation of Crimea by the Russian authorities. At the anniversary of the occupation of Crimean every February, the Crimean Tatars diaspora in Turkey has organized demonstrations of solidarity with their co-patriots. With the help of the diaspora, the Tatar issue has become a domestic political issue in Turkey (Balcer 2015).

TURKISH FOREIGN POLICY AND THE CRIMEAN TATARS

Turkey has followed “middle road approach” about the Crimea and Ukrainian Crisis up until the shooting down the Russian plane near the Turkish-Syrian border. Turkey’s position was clear about two issues: She supports the territorial integrity of Ukraine and she declared not to recognize the seizure and annexation of the Crimean Peninsula. Also, Turkey has voted in favor of supporting the United Nations General Assembly decision about the territorial integrity of Ukraine on 27 March 2014. The Turkish foreign policy makers stated several times that Turkey does not recognize the illegal annexation of Crimea by the Russian Federation through illegal and illegitimate “referendum” held in Crimea on March 2014. Also, Turkey strongly supports Ukraine’s sovereignty and territorial integrity and de-facto situation (Turkish Foreign Ministry 2016). However, Turkey’s stance about Crimea can be viewed from realist perspective of international relations. The regional *realpolitik* is a significant deterministic factor for Turkey’s foreign policy toward Crimea

and Crimean Tatars.

Turkey has demanded the diplomatic explanation of the Crimean Tatars situation after Russian aggressive and provocative actions. As a fact-finding mission, Turkey sent a committee to Crimea. The committee prepared a report titled as “the Situation of the Crimean Tatars after the annexation of Crimea by the Russian Federation” (Anadolu Agent 2015). In the report, it is stated that the Russian Federation has violated basic human rights of the Crimean Tatars during the occupation of Crimea on 27 February 2014, the referendum on 16 March 2014 and the annexation decision of the Russian Federation on 18 March 2014. Particularly, freedom of speech and free press, language and education rights, the right of property, the right to fair trial, the right of dwelling were violated and the Crimean Tatars were forced to choose the Russian citizenship and Russian passport (QHA 2015b).

Turkey’s middle road approach has begun to change when Putin visited the Armenian capital, Erivan for the 100th anniversary of the so-called Armenian Genocide / the 1915 Incident. As a result, the Second World Crimean Tatar Congress was held in Ankara between 1-2 August 2015. All the Crimean Tatars united under the same framework by inviting 184 Crimean Tatar civil society organizations from 12 different countries with 480 delegates. In the Congress, the Crimean Tatars decided to support in all international platforms the territorial integrity of Ukraine and voiced their objection to the illegal annexation of Crimea by Russia. Also, they believed that Turkey should play the more constructive role for the solution of the Crimean crisis (Yilmaz 2015).

Turkey’s reactions against the occupation of the peninsula can be evaluated within the realist and neo-realist perspectives. Since the 2014 Crimea Crisis, Turkey has supported the territorial integrity of Ukraine and refused to recognize the unlawful annexation of Crimea by Russia. She has declared the Ukraine Crisis should be resolved within the framework of international law and diplomatic tools and the rights and interests of the Crimean Tatars should be guaranteed (TC Disisleri Bakanligi July 2016). After two months of the referendum in Crimea on March 2014, Turkey has given moral support to the Crimean Tatars by inviting their national leader Mustafa Cemilev-Kırımoglu to receive the “Republic Medal” from the President Abdullah Gul (Anadolu Ajansı 2014). Another important support was to treat the Crimean Tatar leader Mustafa Cemilev-Kırımoglu in a state level protocol and made a press conference with the ex-Foreign Minister Ahmet Davutoğlu (TC Disisleri Bakanligi March 2014). The first time in Turkish history, three main parties have included the Crimean Tatar in their election declarations (AKP 2015; QHA 2015c; QHA 2015d).

The above mentioned Turkish policy toward the Crimean Tatars may be categorized as positive developments. Nevertheless, Turkey has mostly followed a balanced policy about the Crimean Crisis because of her dependence on Russian energy, tourism, trade, and economy. Turkey has refused to participate in the Western-led economic sanctions against Russia. Many states such as Canada, Norway, Australia, Japan, and Switzerland

have applied bilateral sanctions against Russia (European Parliament 2015). Moreover, Turkey has intensified her relations with Russia during this era. Even Russia abandoned energy pipeline project with the Western bloc, both Turkey and Russia have proposed the “Turkish Stream” pipeline project in order to transfer Russian oil and gas into the Western market via Turkey. Moreover, Russia has given six percent sale to Turkey on gas trade and has been awarded to the Akkuyu nuclear plant tender. Briefly, Turkey has used the opportunity to increase its economic relations with Russia. Turkish businesspeople have signed 12,5 billion dollars investment agreement with Russia in Crimea. Also, in August 2015, Crimean Turkish Businessmen Council was established (Hurriyet 2015). In short, the Turkish-Russian relations have been very friendly and cooperative up until shooting down the Russian warplanes by the Turkish fighter pilots in the Turkish airspace.

CONCLUSION

In summary, first the Russian illegal and unlawful first occupation and then the Russian hybrid war (Özçelik 2016e) tactics together with the annexation of Crimea by controversial referendum have negatively affected the stability and peace in the Black Sea and Caucasus regions. The Western powers, in essence, the United States and the European Union, have implemented failed soft power tactics and sanctions-based policy.

After Crimea, Russia has entered the Syrian conflict as the main player in order to show its irredentist and expansionist desires with her military and political muscles in the backyard of Turkey and the Middle East region. The Russian policy in Crimea and Syria can be labeled as “double containment policy” toward Turkey. The occupation of Crimea was the first containment action of Turkey from the northern side. The Russian military intervention in Syria could be seen as the second containment of Turkey from the southern flank. The close relationship between Russia and Armenia and Russia and Iran could be interpreted as the part of the northern and southern containment policy toward Turkey. The continuation of tension and instability in Crimea and Syria has given geopolitical, geo-economical and geo-strategical advantages to Russia in the Black Sea, Caucasus, the Balkans, and the Middle East. In order to achieve foreign policy objectives, Russia has had good relations with Iraq, Iran, and Armenia in order to pressure Turkey (Özçelik 2016f).

The Turkish main foreign policy toward Crimea and the Crimean Tatars has been “balanced realist constructivism” that combines realist power and geo-political/geo-economical/geo-strategic parts with the constructivist identity, values, international norms and regimes and decision-making processes. Apart from above realist moves, Turkey has supported the Ukrainian territorial integrity (international norm), the resolution of crisis within international law and diplomacy (peace value) and the defending human security of the Crimean Tatars by respecting their human rights and freedoms. Because Turkey and Russia have inter-dependent relations in many areas including mixed families, energy, economy, trade and tourism, both sides may use dialogue and diplomatic solutions to

resolve their differences in many foreign policy issues. One indicator is the voting of extension of Russian sanctions at the European Council Parliament Assembly (ECPA) in January 2015. A sum of 10 Turkish parliamentary representatives at EUPA, four of them rejected the extension of sanctions, four of them used absentee votes and only two of them supported the continuation of sanctions against Russia (QHA 2015e).

The only resistance to the Russian occupation of Crimea has come from the Crimean Tatars with nonviolent tools. The Crimean Tatars have made big differences on the ground and made harder for Russia to control Crimea in comparison to South Ossetia and Abkhazia. When the Russian armed men took over the Crimean Parliament on February 26, the Crimean Tatars held a large rally in front of the Parliament and successfully opposed to Russian takeover and repelled pro-Russian separatists from the Parliament (Oxana 2014). The Crimean Tatars have suffered during the forced deportation (*Sürgün*) and exile during the Soviet time. When the Little Green Men entered Crimea on March 2014, the memories of the past chosen trauma have resurfaced again and the fear of second forced deportation has forced to flee thousands of the Crimean Tatars to the Ukraine. Also, Putin who came to power in 1999 and crushed Chechen independence bid with an iron fist makes the remaining Crimean Tatars prospect of living constant oppression and tyranny under the new Russian rule. The Soviet and Russian governments have had an intense interest in the Crimea region since the 1700s. The Crimean Peninsula is still very important geopolitically and geostrategically not only for Russia but also for all countries in the Black Sea region (Kireççi and Tezcan 2016).

The national aspirations of the Crimean Tatars are closely linked to the territory of Crimea because of their historical, religious and linguistic ties. The national identity of the Crimean Tatars cannot be separated from their actions of the national movements (Öğretir and Özçelik 2008). Within the Crimean Tatar context, the understanding of the current situation is necessitated with the emphasis on the national awakening, survival, and identity of the Crimean Tatars that is intertwined with the deep-rooted effects of the *Sürgün* that was labeled as the *Soviet Genocide* by Williams in his book title (2001).

All Crimean Tatars felt—and still feel—a strong sense of belonging to this distinct national community because they all bonded a common chosen trauma. The Crimean Tatars are all suffered from the forced deportation (*Sürgün*). The political nature of this identity has been significantly strengthened over the course of Soviet Communist rule. The Soviet authorities have attempted to diminish the effect of the Crimean Tatar identity by continuing to demonize and dehumanize the Crimean Tatars in Central Asia. The counter pressure of the Soviet authorities resulted in the assertion of the Crimean Tatar nationhood through acts of protest against the central government and its various mechanisms of social control with nonviolent tools and strategies. It is safe to say that the Crimean Tatar national narrative is a product of Crimean Tatar hands, making it a more profound driver of national unity.

The situation of the Crimean Tatars is further complicated by the fact that they have been

squeezed because of the power struggles among big powers the United States, the European Union, and Russia as well as regional powers such as Ukraine, Turkey. Also, the Crimean Tatars have been seen wrongly as so-called Islamist jihadists with the existing biases by the Russian society and the Russian mass media has played the Western concern about the rising so-called “Islamic terrorism” to put the Crimean Tatars as a part of the worldwide jihadist terrorist network. The Crimean Tatars will never declare jihad on Russia because they have always used nonviolent and peaceful methods to return their homeland and get back their fundamental human rights and freedoms. However, the xenophobia and Islamophobia have increased not only in Russia but also in the Western and Central regions of Ukraine because most of the Crimean Tatars have migrated to those regions and “the major part of the population is known for its religiosity and are mostly Greek Catholics” (Brylov 2016). Also, it should be mentioned that the Crimean Tatars have been structurally discriminated by the Ukrainian government until the 2014 Crimean Crisis. Moreover, they have seen little or no political, economic and social improvement in their situation under the Ukrainian rulers during the post-Cold War period. For example, the Ukraine has accepted the Crimean Tatars’ rights to return to the Crimean Peninsula from exile, but she has not given a full citizenship in order to integrate them into the Crimean society. Most of the Crimean Tatars have obtained the Ukrainian citizenship and voted the first time in the 2002 elections and seven Crimean Tatars achieved to become the member of the Crimean Supreme Council (Kuzio 2015).

In 1994-1995, the almost identical crisis has taken place between Ukraine and the Russian-supported Crimean authorities. The crisis has been resolved with a cooperative agreement with the help of successful third party intervention and fact-finding missions, namely the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) – the High Commissioner of National Minorities (HCNM), Mr. Max van der Stoep. The absence of the democratic and peace-loving Western powers reactions has resulted in the beginning of fearful, oppressive and lonely living conditions for the Crimean Tatars for the last three years. Unfortunately, the Crimean conflict has been evolving toward “frozen conflict” category and becoming deep-rooted and protracted ethnic conflict at the heart of Europe. Although most international relations specialists have analyzed the 2014 Crimean Crisis with geo-political, geo-strategic and geo-economic factors, both Russians and Crimean Tatars have psycho-historical and psycho-analytical roots and origins toward Crimea. In order to find win-win and constructive solutions to the Crimean conflict, there should be a regional peace policy with a multi-level and multi-disciplinary analysis by using multi-track diplomacy.

REFERENCES

- AKP (2015). "AKP Seçim Beyanamesi". October 2015. <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/iste-akpartinin-secim-beyanamesi/78619> (Accessed: 02.07.2016);
- Amnesty International (2016). "Crimean Tatar Activist Forcibly Disappeared". May 2016. <https://www.amnesty.org/en/documents/eur50/4121/2016/en/> (Accessed: 01.07.2016).
- Anadolu Agent (2015). "Report Shows Russian Violation of Crimean Tatars' Rights". June 2015. <http://www.aa.com.tr/en/world/report-shows-russian-violation-of-crimean-tatars-rights/36012> (Accessed: 12.07.2016).
- Anadolu Ajansı (2014). "Kırımoglu'na Cumhuriyet Nişanı". April 2014. <http://aa.com.tr/tr/politika/kirimogluna-cumhuriyet-nisani/167012> (Accessed: 10.07.2016).
- Attia, David (2014). "Russia Testing Recognition of Its Annexation of Crimea". November 2014. <http://gucaravel.com/russia-testing-recognition-of-its-annexation-of-crimea/> (Accessed: 06.07.2016).
- Balcer, Adam (2015). "Dances with the Bear: Turkey and Russia after Crimea", in Senem Aydın-Düzgit (ed.), *Global Turkey in Europe III: Democracy, Trade and the Kurdish Question in Turkey-EU Relations*, Roma: Istituto Affari Internazionali (IAI).
- Bohdan, Nahaylo and Victor Swoboda (1990). *Soviet Disunion: A History of the Nationalities Problem in the USSR*, New York: Free Press, 1990.
- Brylov, Denis (2016). "Transformed Perceptions of Islam and Muslims in Ukraine in the Wake of the Social and Political Changes Caused by Euromaidan", Ednan Aslan, Ranja Ebrahim, Marcia Hermansen (eds.), *Islam, Religions, and Pluralism in Europe*, Germany: Springer VS., 2016.
- Coffey, Luke (2015). "Putin's War on the Crimean Tatars". March 2015. <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/03/putin-war-crimean-tatars-150304103241416.html%C2%A0%E2%80%A6> (Accessed: 20.06.2017).
- European Parliament (2015). "Briefing: Economic Impact on the EU of Sanctions over Ukraine Conflict". October 2015. http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/d-ru/dv/dru_20151027_07/dru_20151027_07en.pdf (Accessed: 06.03.2017).
- France24 (2016). "France Reimburses Russia for Cancelled Mistral Warship Deal". August 2016. <http://www.france24.com/en/20150805-hollande-putin-agree-compensation-cancelled-mistral-deal> (Accessed: 10.07.2016).
- Glenn R Mack, and Asele Surina (2005). *Food Culture in Russia and Central Asia*, Westport, CT: Greenwood.
- Goncharenko, Roman (2016). "Russia Crack Down on Crimean Tatars". April 2016 <http://www.dw.com/en/russia-cracks-down-on-crimean-tatars/a-19206246> (Accessed: 11.07.2016).
- Guardian (2016). "Crimean Court Bans 'Extremist' Tatar Governing Body". April 2016. <https://www.theguardian.com/world/2016/apr/26/court-bans-extremist-crimean-tatar-governing-body-mejlis-russia> (Accessed: 12.07.2016).
- Huffingtonpost (2014). "Crimea Referendum Rejected By UK As 97 % Back Move To Russia And Secession From Ukraine". March 2014. http://www.huffingtonpost.co.uk/2014/03/16/crimea-vote-_n_4975678.html

(Accessed: 20.06.2017).

- Human Rights Watch (2014). "Rights in Retreat: Abuses in Crimea Report". November 2014. <https://www.hrw.org/report/2014/11/17/rights-retreat/abuses-crimea> (Accessed: 06.07.2016).
- Hurriyet (2015). "Kırım Türk İş Adamları Konseyi Kuruldu". June 2015. http://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/kayseri-haberleri/kirim-turk-is-adamlari-konseyi-kuruldu_122576/ (Accessed: 01.07.2016).
- Kaczmarek Marcin (2015). *Russia-China Relations in the Post-Crisis International Order*, New York: Routledge.
- Kireççi, M. Akif and Selim Tezcan (2016). "The Predicament of the Crimean Tatars, Past and Present", *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 77: 1-26.
- Kreutz, Andrej (2015). *Russia's Place in the World*, New York: Algora Publishing.
- Kuzio, Taras (2015). *Ukraine: Democratization, Corruption, and the New Russian Imperialism*, Santa Barbara: Praeger.
- Markedonov, Sergey (2016). "Why the Kremlin has faced troubles to integrate the Crimean Tatars". December 2016. <http://www.russia-direct.org/analysis/why-kremlin-has-faced-troubles-integrate-crimean-tatars> (Accessed: 20.06.2017).
- Meyers, Steven Lee and Peter Baker (2014). "Putin Recognizes Crimea Secession, Defying the West". March 2014. http://www.nytimes.com/2014/03/18/world/europe/us-imposes-new-sanctions-on-russian-officials.html?_r=0 (Accessed: 05.07.2016).
- Milliyet (2015). "Rusya AB Bölmek için Aşırıya Oynuyor". December 2015. <http://www.milliyet.com.tr/rusya-ab-yi-bolmek-icin/dunya/detay/2164630/default.htm> (Accessed: 04 July 206).
- NTV (2014). "Kırım Tatarları Ukrayna için her şeyi Yaptı". February 2014. http://www.ntv.com.tr/dunya/kirim-tatarlari-ukrayna-icin-her-seyi-yapti,rV4BYGJb0q6BdKxIO_KDQ?_ref=infinite (Accessed: 07.07.2016).
- OHCHR (1989) "Indigenous and Tribal People Convention", 1989 (No. 169). June 1989. <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Indigenous.aspx> (Accessed: 06.03.2017).
- OSCE (2015). "OSCE Report on Human Rights Assessment Mission on Crimea (6-18 July 2015)". September 2015. <http://www.osce.org/odihr/180596?download=true> (Accessed 07.07.2016).
- Öğretir, Ayşe Dilek and Sezai Özçelik (2008). "The Study Of Ethnocentrism, Stereotype and Prejudice: Psycho-Analytical And Psycho-Dynamic Theories" *Journal Of Qafqaz University*, 24 Fall 2008, 236-244.
- Ozcelik, Sezai (2016). "Triangular Conflict of Russia, Ukraine, and the Crimean Tatars: Analysis of the 2014 Crimean Occupation and Annexation." in Sertif Demir (ed.), *Turkey's Foreign Policy and Security Perspectives in the 21st Century: Prospects and Challenges*, Boca Raton, FL, Brown Walker Press.
- Özçelik, Sezai (2016a). "Donmuş Çatışma ve Kırım". September 2016 <http://qha.com.ua/tr/fikir-yazilari/donmus-catisma-kirim/149004/> (Accessed: 20.06.2017).
- _____ (2016b). "Baltık Cumhuriyetleri ve Kırım Tatarları". April 2016. <http://qha.com.ua/tr/fikir-yazilari/baltik-cumhuriyetleri-ve-kirim-tatarlari/144517/> (Accessed: 20.06.2017).
- _____ (2016c) "Almanya'nın Rusya Politikası ve Kırım". February 2016. <http://qha.com.ua/tr/fikir-yazilari/almanya-nin-rusya-politikasi-ve-kirim/143125/> (Accessed: 20.06.2017).

- _____ (2016d). “Çin Dış Politikası ve Kırım”. November 2016. <http://qha.com.ua/tr/fikir-yazilari/cin-dis-politikasi-ve-kirim/150524/> (Accessed: 20.06.2017).
- _____ (2016e) “Putin ve Melez Savaş (Hybrid War)”. April 2016. <http://qha.com.ua/tr/fikir-yazilari/putin-ve-melez-savas-hybrid-war/144721/> (Accessed: 20.06.2017).
- _____ (2016f). “İstanbul Sultanahmet Saldırısı ve Rusya'nın Çifte Çevreleme Politikası”. January 2016. <http://qha.com.ua/tr/fikir-yazilari/istanbul-sultanahmet-saldirisi-ve-rusya-nin-cifte-cevreleme-politikasi/142084/> (Accessed: 20.06.2017).
- Ozcelik, Sezai and Soner Karagül (2015). “Ukraine Crisis and Turkey's Policy toward Crimea”, in Karol Kujawa ve Valery Morkva (eds.), *2014 Crisis in Ukraine: Perspectives, Reflections, International Reverberations*, Poland: Aslan Press.
- Oxana, Shevel. (2014). “Who are the Crimean Tatars and why are they important?”. March 2014. <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2014/03/01/who-are-the-crimean-tatars-and-why-are-they-important/> (Accessed: 11.07.2016).
- QHA (2014). “Kırım Tatarlarına kesilen para cezaları ikiye katlanabilir” September 2014. <http://qha.com.ua/tr/toplum/kirim-tatarlarina-kesilen-para-cezalari-ikiye-katlanabilir/133842/> (Accessed: 08.07.2016).
- _____ (2015a). “Dünya Kırım Tatar Kongresi'nin Müracaatı” August 2015. <http://qha.com.ua/tr/siyaset/dunya-kirim-tatar-kongresi-nin-dunyaya-muracaati/138777/> (Accessed: 14.07.2017).
- _____ (2015b). “Kırım Raporu: Rusya Federasyonu'nun Kırım'ı İlhakı Sonrasında Kırım Tatarlarının Durumu” June 2015. http://qha.com.ua/upload/2015/12/16/kirim_raporu_tr_2.pdf (Accessed: 12.05.2016).
- _____ (2015c). “CHP Seçim Bildirgesinde Kırım” April 2015. <http://qha.com.ua/tr/siyaset/cumhuriyet-halk-partisi-secim-bildirgesi-nde-kirim/137105/> (Accessed: 02.07.2016)
- _____ (2015d). “MHP'nin Seçim Bildirgesinde Kırım” May 2015. <http://qha.com.ua/tr/siyaset/mhp-nin-secim-bildirgesinde-kirim/137345/> (Accessed: 02.07.2016).
- _____ (2015e). “Türk Milletvekillerinin Desteği Rusya'ya Cesaret Bahsetti” February 2015. <http://qha.com.ua/tr/siyaset/quot-turk-milletvekillerinin-destegi-rusya-ya-cesaret-bahsetti-quot/136035/> (Accessed: 12.07.2016).
- Paul, Amanda (2015). “Crimea One Year After Annexation”. March 2015. http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_5432_crimea_one_year_after_russian_annexation.pdf (Accessed: 12.07.2016).
- Perazzi, Marusca (2011). “Civic Engagement of Transnational Communities”, E. Feron ve A. Orrnert (eds.), *The INFOCONS Mousebook: Transnational Communities and Conflicts – Challenges and How to Address Them*, Brussels: INFOCONS. http://avanna.nl/wp-content/uploads/2014/07/INFOCON-mousebook-2011_en.pdf (Accessed: 07.07.2016).
- Prentice, Alessandra (2014). “Crimea is bastion of resistance Ukraine's new rulers”. February 2014. <http://www.reuters.com/article/us-ukraine-crisis-crimea-idUSBREA1Q0YW20140227> (Accessed: 10.07.2016).
- Radio Free Europe/Radio Liberty (RFE/RL) (2014). “Crimean Leaders Says Mejlis Does not Exist”. September 2014. <https://www.rferl.org/a/aksiyonov-crimea-rights-mejlis-tatars-russia-ukraine/26599565.html> (Accessed 20.06.2017).

- Svyatets, Ekaterina (2016). *Energy, Security and Cooperation in Eurasia: Power, Profits, and Politics*, New York, Routledge.
- Ukrncensus (2003). "All Ukrainian Population Census 2001: Autonomous Republic of Crimea", <http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/Crimea/> (Accessed: 06.07.2016).
- Telegraph (2016). "Russia Accused of Clandestine Funding of European Parties as US Conducts Major Review of Vladimir Putin's Strategy". January 2016. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/12103602/America-to-investigate-Russian-meddling-in-EU.html> (Accessed: 09.07.2016).
- Tiezzi, Shannon (2014). "China Reacts to the Crimea Referendum". March 2014. <http://thediplomat.com/2014/03/china-reacts-to-the-crimea-referendum/> (Accessed: 02.03.2017).
- TC Disisleri Bakanligi (2014) "Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Kırm Tatar Meclisi Eski Başkanı Sayın Mustafa Abdülcemil Kırmoğlu ile Ortak Basın Toplantısı". March 2014. http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-ahmet-davutoglu_nun-kirim-tatar-meclisi-eski-baskani-sayin-mustafa-abdulcemil-kirimoglu-ile-ortak-basin-toplant.tr.mfa (Accessed: 01.07.2016).
- _____ (2016). "Kırım Tatar Milli Meclisi'nin Faaliyetlerinin Yasaklanması Hk.". April 2016. http://www.mfa.gov.tr/no_-102_-27-nisan-2016_-kirim-tatar-milli-meclisi_nin-faaliyetlerinin-yasaklanmasi-hk_tr.mfa (Accessed: 11.07.2016).
- Turkish Foreign Ministry (2016). "Press Release Regarding Referendum Held in Crimea in 2014". March 2016. http://www.mfa.gov.tr/no_-63_-16-march-2016_-press-release-regarding-the-referendum-held-in-crimea-in-2014.en.mfa (Accessed: 18.05.2016).
- Walter, Christian (2014). "Postscript: Self-Determination, Secession, and the Crimean Crisis in 2014", Christian Walter, Antje von Ungern-Stenberg, and Kavus Abushov (eds.), *Self-Determination and Secession in International Law*, Oxford: Oxford University Press.
- Williams, Brian Gynn (2001). *The Crimean Tatars: The Diaspora Experience and the Forging of a Nation*, the Netherlands: Brill NV.
- World Freedom Foundation (2015). *Vladimir Putin – Direct Speech without Cuts: Russian Strategy for Winning the Geopolitical Game*, International Business Publication.
- Yılmaz, Salih (2015). "Kırım Krizi ve Dünya Kırım Tatar Kongresi" *SDE Bakış*, No: 12, Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü. http://www.sde.org.tr/userfiles/file/KIRIM_RAPOR.pdf (Accessed: 10.07.2016).

Troyacademy 5 (1), 45-84, 2020
Geliş/Received: 05.04.2019 • Kabul / Accepted: 14.11.2019
doi: 10.31454 / usb.721944

Türkiye Konjonktürel Dalgalanmalarının Temel Özellikleri

Bekir AŞIK *

Öz

Çalışmada 1987 – 2016yılları arasında, çeyreklik veriler kullanılarak, Türkiye konjonktürel dalgalanmalarının istatistiki özellikleri incelenmektedir. İlk olarak, konjonktürel dalgalanmalarının dönüm noktaları, Bry-Boschan algoritmasına dayalı Harding-Pagan yöntemiyle tespit edilmiştir. Daha sonra daralma/genişleme dönemlerinin ortalama süreleri, genlik ve birikimli değerleri hesaplanmıştır. Hesaplamalara göre Türkiye konjonktürel dalgalanmalarının genişleme dönemi ortalama 17 çeyrek, daralma dönemleri ise ortalama 4 çeyrek olarak tespit edilmiştir. Ayrıca, iş çevrimlerinin büyüme çevrimi tanımına uygun olarak istatistiki özellikleri de hesaplanmıştır. Seçilen makroekonomik değişkenlerin oynaklık, görelî oynaklık, GSYİH ile olan korelasyon değeri ve yapışkanlık özellikleri incelenmiştir. Seçilen makroekonomik değişkenlerin istatistiki özelliklerinin incelenmesi için tercih edilen Hodrick-Prescott filtreleme yönteminde, 1600 değerine ek olarak, verilerden hareketle tahmin edilen düzgülleştirme parametresi kullanılmıştır. Çalışmada Türkiye konjonktürel dalgalanmalarının istatistiki özelliklerinin gelişmekte olan ülkelerin genel özellikleriyle uyum gösterdiği tespit edilmiştir. Özellikle, Türkiye'nin GSYİH ve tüketim harcamaları oynaklığı, net ihracatının iş çevrimleriyle ters yönlü hareket etmesi öne plana çıkmaktadır. Tüketici fiyatları endeksi ve döviz kuru değişkenlerinin yapışkanlık özellikleri de zaman içerisinde kaybolmamaktadır. Bu sonuçlara ek olarak, özel sektöre verilen kredi miktarının oynaklık değeri çıktı oynaklığının yaklaşık üç katıdır ve çıktıyla olan korelasyon değeri, bir çok gelişmekte olan ülkeden daha yüksektir.

Anahtar Sözcükler: Zaman Serisi Modelleri, Konjonktürel Dalgalanmalar, Dışa Açık Ekonomi Makroekonomisi

Jel Kodları : C22, E32, F41

The Basic Properties of Turkish Business Cycles

Abstract

In this study, stylized facts of Turkish business cycles are investigated using quarterly data between 1987 and 2016. Firstly, turning points of business cycles are determined by using the Harding Pagan method based on Bry-Boschan algorithm. Then; average duration, amplitude, and cumulative movements of expansion/contraction periods are calculated. According to results, the value of average expansion periods is about 17 quarters and contraction periods is 4 quarters. In addition to these properties, other statistical properties such as volatility, relative volatility, correlation with output, and persistence are determined. The Hodrick-Prescott method is employed to examine the statistical properties of selected macroeconomic series. According to results, it is determined that the statistical properties of Turkish business cycles are in line with developing countries. In particular, high volatility of household consumption expenditures and a countercyclical pattern for net exports are the main characteristics of Turkish economy. Persistence of consumer price index and exchange rates do not decrease over time. Furthermore, the volatility of real credit is three times of the volatility of GDP and correlation with GDP is greater than most of the developing countries.

* Doktor Öğretim Üyesi, Beykent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
ORCID ID: 0000-0002-2221-016X bekirasik@beykent.edu.tr

Key Words: Time Series Models, Business Cycles, Open Economy Macroeconomics.

JEL CODES : C22, E32, F41

1. GİRİŞ

İktisadi dalgalanmaların kısa ve uzun dönemli değişimlerinin nedenlerini belirlemek, konjonktürel dalgalanmalar analizinde önemli bir yer tutmaktadır. İktisadi dalgalanmaları analiz etmek için model geliştirmek, bu modelleri tahmin etmekte bu dalgalanmaların istatistiki ve çevrimsel özelliklerini belirlemek akademisyenler, politika yapıcıları ve piyasa katılımcıları açısından önemlidir. Ayrıca bu özellikleri tespit etmek, konjonktürel dalgalanmaların istatistiki özelliklerinin ve iktisat politikaların etkileşimini göz önünde bulundurarak istikrar tedbirlerinin geliştirmesine olanak sağlamaktadır.

Konjonktürel dalgalanmaların özelliklerini ve kaynaklarını tespit etmek yapısal modeller geliştirmek için gereklidir. Literatürde ülkelerin istatistiki özellikleri incelenirken konjonktürel dalgalanmalar için iki farklı tanım kullanılmaktadır. Bu tanımlardan ilki, Burns ve Mitchell (1946)'nın tanımladığı 'klasik çevrimdir'. Bu yöntemde genişleme ve daralma dönemleri iki ayrı döneme ayrılarak dalgalanmaların dönüm noktaları tespit edilir. Dalgalanmaların dönüm noktalarının tespit edilebilmesi için algoritma gereklidir ve literatürde en sık kullanılan algoritma, Bry ve Boschan (1971) algoritmasıdır. Harding ve Pagan (2002), bu algoritmayı çeyrek dönemlik verilere uyarlamıştır.

Konjonktürel dalgalanmaların istatistiki özellikleri incelenirken, literatürde kullanılan bir diğer tanım 'büyüme çevrimi'dir. Büyüme çevrimi Lucas (1977)'den hareketle Kydland ve Prescott (1990) tarafından geliştirilmiş ve reel çıktının trendden sapması olarak tanımlanmıştır. Konjonktürel dalgalanmaları bu şekilde analiz edebilmek için seriden trend arındırılmalı ve serinin çevrimsel yapısı incelenmelidir. Seçilen makroekonomik serilerin çevrimsel yapılarının trendden ayrılması ve istatistiki özelliklerinin incelenmesi için uygun trendden ayırma yöntemi seçilmelidir.

Çalışmada Türkiye'nin konjonktürel dalgalanmaların hem klasik çevrim özellikleri hem de büyüme çevrim özellikleri incelenmiştir. Çalışmada öncelikle Türkiye konjonktürel dalgalanmalarının klasik çevrim özellikleri incelenmiş ve konjonktürel dalgalanmaların dönüm noktaları tespit edilmiştir. Dönüm noktaları tespit edildikten sonra konjonktürel dalgalanmaların genişleme ve daralma dönemlerinin süreleri, genlik ve genişleme (daralma) dönemlerindeki birikimli refah kazanç (kayıp) değerleri tespit edilmiştir.

Konjonktürel dalgalanmaların büyüme çevrimi özelliklerini değerlendirmek için gayri safi yurt içi hasıla, hane halkı tüketim harcamaları, yatırım harcamaları, ihracat, ithalat, net ihracatın gayri safi yurt içi hasılaya oranı, hükümet harcamaları, dış ticaret haddi, tüketici fiyatları genel seviyesi, M1, M2 ve M3 tanımlı para arzı, paranın dolaşım miktarı, reel faiz, nominal ve reel efektif döviz kuru ve özel sektöre verilen kredi değişkenleri seçilmiştir. Seçilen bu makroekonomik serilere Hodrick-Prescott, Baxter-King ve logaritmik birinci

fark alma yöntemleri uygulanmış ve Türkiye konjonktürel dalgalanmalarının istatistiki değerleri (oynaklık, görelî oynaklık, çıktıyla olan korelasyon değerleri ve yapışkanlık değerlerini) hesaplanmıştır.

Konjonktürel dalgalanmaların istatistiki özellikleri hesaplanırken birden fazla filtreleme yöntemi kullanılarak elde edilen sonuçlar karşılaştırılmıştır. Konjonktürel dalgalanma literatüründe seçilen veriden trendi arındırmak için en sık başvurulan yöntem Hodrick-Prescott (HP) filtreleme yöntemidir. HP filtreleme tekniği yaygın olarak kullanılsa da, bu yönteme eleştiriler yöneltilmekte ve her ülke için o ülkeye özgü düzgünleştirme parametresinin tahmin edilmesi gerektiği de savunulmaktadır. Çalışma kapsamında, uluslararası karşılaştırmaların yapılabilmesi için seçilen makroekonomik değişkenlere, çeyreklik veriler için düzgünleştirme parametresi 1600 olarak belirlenen HP filtreleme yöntemi uygulanmış ve sonuçlar yorumlanmıştır. Buna ek olarak, seçilen örneklem zamanında Türkiye konjonktürel dalgalanmalarının ortalama süresi göz önünde bulundurularak, Türkiye'ye özgü düzgünleştirme parametresi tahmin edilmiştir. Tahmin edilen düzgünleştirme parametresiyle HP filtreleme yöntemi kullanılarak, seçilen seriler trendden arındırılmıştır.

Türkiye'de yeni yayınlanmaya başlanan veri seti kullanılarak da konjonktürel dalgalanmalarının istatistiki özellikleri hesaplanmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 12 Aralık 2016 tarihinde Ulusal Hesaplar Sistemi ve Avrupa Hesaplar Sistemi'ne uyum kapsamında ulusal hesaplar sistemini değiştirmiş ve yeni veri setlerini ilan etmeye başlamıştır. Türkiye'nin ulusal hesaplar sistemini değiştirmesi nedeniyle Türkiye'nin konjonktürel dalgalanmalarının istatistiki özelliklerini tespit etmek için üç farklı veri seti kullanılmıştır.

Kullanılan ilk veri seti 1987'nin birinci çeyreğiyle 2016'nın üçüncü çeyreği arasındadır. İkinci veri seti, 1998 yılının baz alınmasıyla ilan edilen veri setidir. Bu veri setinin zaman aralığı 1998 birinci çeyreğiyle 2016'nın üçüncü çeyreğidir. Çalışma kapsamında GSYİH ve bileşenlerinin iktisadi özelliklerini incelemek için kullanılan üçüncü veri seti zincirleme yöntemiyle elde edilen yeni serilerdir. Bu yeni veri seti de 1998'nin birinci çeyreğinden itibaren yayınlanmaktadır. Veri setlerinin bitiş tarihinin 2016 yılının üçüncü çeyreği olarak belirlenmesinin nedeni, eski veri setinin 2016 yılının 3. çeyreğinden itibaren yayınlanmamasıdır. GSYİH ve bileşenlerinin istatistiki özellikleri bu üç farklı veri seti kullanılarak hesaplanmıştır. Seçilen diğer makroekonomik değişkenlerin istatistiki özellikleri, 1987. Ç1 -2016. Ç3 ve 1998. Ç1 – 2016:Ç3 veri seti kullanılarak hesaplanmış ve farklı veri setlerinden elde edilen sonuçlar karşılaştırılmıştır.

Çalışmanın geri kalanı ise şu şekilde planlanmıştır: ikinci kısımda, öncelikle dönüm noktalarını tespit etmek için kullanılan yöntem tanıtılmış ve daha sonra Türkiye konjonktürel dalgalanmaların dönüm noktaları tespit edilmiştir. Dönüm noktaları tespit edildikten sonra iş çevrimlerinin daralma ve genişleme dönemlerinin süreleri ve genlik değerleri hesaplanmıştır. Üçüncü kısımda, konjonktürel dalgalanmaların istatistiki özelliklerini elde etmekte kullanılan farklı filtreleme yöntemleri tanıtılmıştır.

Bu yöntemler tanıtıldıktan sonra farklı veri setlerinden elde edilen Türkiye konjonktürel dalgalanmaların istatistikî özellikleri hesaplanmıştır. Son olarak, dördüncü kısımda ise çalışmadan elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

2. TÜRKİYE KONJONKTÜREL DALGALANMALARININ DÖNÜM NOKTALARI

Konjonktürel dalgalanmalar, genel olarak iktisadi aktivitelerin periyodik dalgalanmaları olarak tanımlanır. McDermott ve Scott (1999) ve Harding ve Pagan (2005)'in ifade ettiği gibi konjonktürel dalgalanmalar için iki farklı tanım bulunmaktadır. Tanımlardan ilki Burns ve Mitchell (1946)'e aittir ve 'klasik çevrim' olarak adlandırılır. Bu tanım konjonktürel dalgalanmaları, ekonomik aktivitelerde gözlemlenen genişleme ve daralma evrelerinin birbirini izlemesi olarak tanımlar. Burns ve Mitchell (1946)'in konjonktürel dalgalanma tanımı şu şekildedir: konjonktürel dalgalanma; genişleme evresinde olan birçok ekonomik aktivitenin, genişlemenin peşi sıra genel bir daralma evresine geçmesi ve daralma evresinin ardından bir sonraki çevrimin genişleme evresine geçmesidir.

Konjonktürel dalgalanmalar için geçerli olan ikinci tanım 'büyüme çevrimi' (growth cycle) olarak adlandırılır. Lucas (1977) ve Kydland ve Prescott(1990) çalışmalarından hareketle konjonktürel dalgalanma, reel çıktının trendden sapması olarak tanımlanır ve bu tanıma göre konjonktürel dalgalanmaların çevrimsel yapısının analiz edilebilmesi için söz konusu değişkenin trendden arındırılması gerekmektedir. Veriden trendin arındırılmasıyla elde edilen çevrimsel bileşene 'büyüme çevrimi' denir.

Literatürde, klasik çevrim tanımından hareketle, konjonktürel dalgalanmaların dönüm noktalarını tespit edebilmek için parametrik ve parametrik olmayan yöntemler kullanılmaktadır. Parametrik yöntemlerden ilki, genişleme ve daralma süreçlerinin simetrik olup olmadığını araştıran Neftçi (1984)'dir. Hamilton (1989) ise Markov geçişli otoregresif modeli kullanarak, bu soruya cevap aramıştır. Hamilton (1989), konjonktürel dalgalanmaları analiz ederken, gözlenemeyen rassal bir değişken tarafından etkilenen 'durum' (state) veya 'rejim' (regime) tanımlamıştır. Bu tarz modeller, Krolzig (1997) tarafından birden fazla değişkene uyarlanarak, konjonktürel dalgalanma analizinde kullanılmıştır. Konjonktürel dalgalanmaları tanımlamak için kullanılan parametrik olmayan yöntem ise (Harding ve Pagan, 2002)'in, üç aylık verilere uyarladıkları Bry ve Boschan(1971) algoritmasıdır. Bu algoritmayla konjonktürel dalgalanmaların tepe/dip noktaları belirlenmekte ve bu noktalar belirlendikten sonra dalgalanmaların tepe noktasıyla dip noktası arasındaki faza daralma fazı; dip noktasıyla tepe noktası arasındaki faza da genişleme fazı denmektedir. Dalgalanmaların fazları belirlendikten sonra konjonktürel dalgalanmaların fazlarının süresi ve genliği de tespit edilebilir.

2.1. Dönüm Noktalarını Belirlemede Kullanılan Yöntem

İlgili literatürde klasik çevrim yaklaşımına göre genişleme/daralma devrelerinin ayrımını

gözetim dönüm noktalarını tespit etmek önemlidir. Bu dönüm noktalarını belirleme konusunda literatürde birçok yöntem bulunmaktadır (Boldin (1994) ve Massman vd. (2003)). Bu yöntemler arasında Hamilton (1989)'un lineer olmayan Markov geçişli otoregresif modeli ve non-parametrik bir yöntem olan Bry ve Boschan (1971) algoritması ön plana çıkmaktadır.

Hamilton (1989)'un Markov geçişli otoregresif modeli durgunluk ve genişleme dönemlerini asimetric bir yapıda ele alır ve lineer olmayan bir yöntemdir. Literatürde yaygın olarak kullanılsa da, karmaşık ve parametrik lineer olmayan modellerin konjonktürel dalgalanmaların özelliklerini yakalamada lineer modellerden daha başarılı olmadığını ifade eden çalışmalar bulunmaktadır. Harding ve Pagan (2002), rassal yürüyüş özelliği olan bir modelin, ABD, Birleşik Krallık ve Avustralya konjonktürel dalgalanmalarının özelliklerini yakalayabildiğini ifade etmişlerdir. Buna ek olarak, modellere Markov geçişli otoregresif modelinde olduğu gibi lineer olmayan bir yapı eklendiğinde konjonktürel dalgalanmaların özelliklerin yakalanmadığını iddia etmişlerdir. Ayrıca Harding ve Pagan (2003), konjonktürel dalgalanmaların dönüm noktalarını belirlemede Bry-Boschan algoritmasının basitlik, şeffaflık, sağlamlık ve tekrar edilebilirlik gibi kriterlerle daha başarılı olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde Hess ve Iwata (1997), konjonktürel dalgalanmaların özelliklerini belirlemede Markov geçişli otoregresif gibi lineer olmayan yapıdaki modellerin, basit ARIMA(1,1,0) modelinden daha başarılı olmadığını ifade etmişlerdir.

İlgili literatürde her iki modeli karşılaştıran bir başka çalışma da Ahking (2014)'tir. Ahking (2014), Hamilton'un Markov geçişli otoregresif modelinin, kullanılan zaman aralığının ve modeldeki bir değişkenin değişmesiyle sonuçların değiştiğini ifade etmiştir. Ayrıca konjonktürel dalgalanmaların dönüm noktalarını belirlerken GSYİH ve GSMH değişkenlerini kullanınca, sonuçların da değiştiğini göstermişlerdir. Ahking (2014), Bry-Boschan algoritmasının konjonktürel dalgalanmaların dönüm noktalarını tespit etmede daha tutarlı sonuçlar verdiğini ifade etmişlerdir. Bu çalışmada, ilgili literatürde ifade edildiği gibi konjonktürel dalgalanmalarda daha tutarlı ve başarılı sonuçlar veren Bry ve Boschan (1971) algoritması tercih edilmiştir.

Bry ve Boschan (1971) aylık gözlemlere sahip bir seri için bu maddeleri yerine getiren bir algoritma (BB algoritmasını) geliştirmiştir. Bu algoritmada en önemli unsur zirve için $\{y_t > y_{t+k}\}$ şartının; dip noktası için $\{y_t < y_{t-k}\}$ şartının gerçekleştiği zaman meydana gelen zirve veya dip noktasını belirlemektir. Bu şartta $k=1,2,3,\dots,K$ olmak üzere K genelde en fazla 5 değerini alır. Bu algoritmaya göre iş çevriminin bir fazı en az 6 ayda sonlanmalı ve konjonktürel dalgalanmanın tamamı minimum 15 ay olmalıdır. (Harding, Pagan, 2002: 368).

Harding ve Pagan'ın yönteminde konjonktürel dalgalanmaların özellikleri belirlenirken, seçilen serinin dönüm noktaları tespit edilir ve daha sonra genişleme/daralma dönemleri bu noktalara göre adlandırılır. Dönüm noktalarının gözle tespit edilebilme olasılığı olsa da geliştirilen algoritma üç görevi yerine getirmelidir Harding, Pagan (2002: 368):

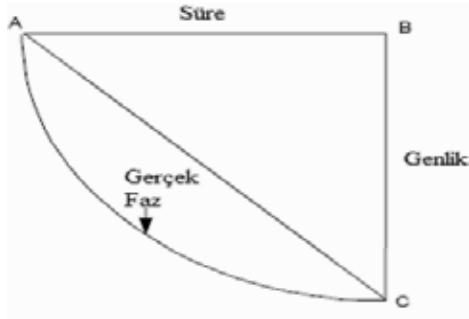
seçilen serideki dönüm noktaları tespit edilmeli; dip ve tepe noktaları birbirini sırayla izler şekilde belirlenmeli; daha önceden belirenmiş konjonktürel dalgalanmanın faz büyüklüğü ve süresiyle örtüşmesi amacıyla, birinci ve ikinci adımdan sonra elde edilen dönüm noktalarını birleştirmek için kurallar bütünü oluşturulmalıdır.

Harding ve Pagan, aylık verileri kullanan BB algoritmasını üç aylık verilere uyarlamışlardır ve bu algoritma, BBQ algoritması olarak adlandırılmaktadır. BBQ algoritmasında, BB algoritmasının ilk adımına benzer bir şekilde $K = 2$ olarak belirlenir ve şu şartları yerine getirmelidir: $\{\Delta_2 y_t > 0, \Delta y_t > 0, \Delta y_{t+1} < 0, \Delta_2 y_{t+2} < 0\}$ $\Delta_2 y_t = y_t - y'_{t-2}$ dir. Bu şartla y_t ($y_t = \ln(Y_t)$; $Y_t = GSYİH$) diğer iki çeyreğe göre lokal maksimum olmalıdır. y_t 'nindiğer iki çeyreğe göre lokal minimum olması için $\{\Delta_2 y_t < 0, \Delta y_t < 0, \Delta y_{t+1} > 0, \Delta_2 y_{t+2} > 0\}$ şartlarının yerine getirilmesi gerekir.

Harding ve Pagan (2002), konjonktürel dalgalanmaların özelliklerini incelerken dalgalanmaların dört özelliğın ölçülebileceğini ifade etmişlerdir: dalgalanmanın süresi; dalgalanmanın büyüklüğü; bir fazın asimetrik davranışı ve fazdaki kümülatif hareketler.

Harding ve Pagan (2002) konjonktürel dalgalanmaların bir fazını üçgen olarak ifade edip, yukardaki kavramları bu üçgenle açıklamışlardır. Harding ve Pagan (2001)'nin üçgen yaklaşımı Şekil 1'deki gibidir. Şekildeki A noktası bir daralma fazının tepe, C noktası da dip noktasını ifade etmektedir. Üçgenin yüksekliği daralma fazının genlik değerini, üçgenin tabanı ise daralma süresini vermektedir. Daralmanın süresi (üçgenin tabanı) ve daralma genliği (üçgenin yüksekliği) bilgisiyle üçgenin alanı hesaplanabilir ve konjonktürel dalgalanmanın tepe noktasından dip noktasına ulaşması durumundaki kümülatif kaybın bilgisine ulaşılabilir.

Şekil 1. Bir Daralma Fazı

Bir konjonktürel dalgalanmanın i . fazının süresini D_i ve genişliğini A_i olarak ifade edebiliriz. $C_{Ti} = 0.5 * (D_i * A_i)$ konjonktürel dalgalanmanın bir fazının alanını vermektedir ve bu işleme fazdaki kümülatif hareketlerinin 'üçgen yaklaşımı' adı verilmektedir. Fazın gerçek değerinin üçgen yaklaşımıyla tam olarak elde edilemediği durumda gerçekte kümülatif değer (C_i), C_{Ti} 'den farklı bir değer alabilmektedir. Bu durum artık kümülatif değeriyle hesaplanabilir: $E_i = (C_{Ti} - C_i + 0.5 * A_i)/D_i$ (Harding, Pagan, 2001, 370).

BBQ algoritması verideki tepe ve dip noktalarını tespit eder. Bu noktalar tespit edildikten sonra seri ya daralma fazında (tepe noktası-dip noktası arası) ya da genişleme fazındadır (dip noktası-tepe noktası arası). Harding ve Pagan (2001), tepe ve dip noktalarının sayısını belirlemek için ikili değişken tanımlamıştır. Tepe noktalarının toplam sayısı, $NTP = \sum_{t=1}^{T-1} (1 - S_{t+1})S_t$ eşitliğiyle tespit etmektedir. t zamanında, tepe noktası için $(1 - S_{t+1})S_t$ bir değerini almaktadır. Bu durumda $S_t = 1$; $S_{t+1} = 0$ olmaktadır. Dip noktası için de tam tersi durum geçerlidir. Genişleme dönemlerinin toplam süresi $\sum_{t=1}^T S_t$ olduğu için genişleme döneminin ortalama süresi aşağıdaki eşitlikle tespit edilir:

$$\hat{D} = \frac{\sum_{t=1}^T S_t}{\sum_{t=1}^{T-1} (1 - S_{t+1})S_t}$$

Harding ve Pagan (2001) genişleme ve daralma dönemlerinin ortalama genlik değerlerini aşağıdaki eşitlikle bulur.

$$\hat{A} = \frac{\sum_{t=1}^T S_t \Delta y_t}{\sum_{t=1}^{T-1} (1 - S_{t+1})S_t}$$

Türkiye konjonktürel dalgalanmalarının dönüm noktalarını tespit etmek için sabit fiyatlarla ölçülen üç aylık GSYİH verileri kullanılmıştır. Reel GSYİH değişkeni, Census X-12 mevsimsellikten arındırma yöntemiyle mevsimsellikten arındırılmıştır.

Y_t ; Türkiye'nin üç aylık dönemindeki reel GSYİH değerini ifade eder ve $(y_t = \ln(Y_t))$ formülüyle serinin logaritmik dönüşümü yapılmıştır². Türkiye'nin GSYİH'sının büyüme oranı, GSYİH verilerin üç aylık değerlerinin bir önceki döneme göre farkı alınarak hesaplanmıştır: $\Delta y_t = \ln(Y_t) - \ln(Y_{t-1})$.

2.2. Ortalama Daralma ve Genişleme Süreleri

Tablo 1'de Türkiye konjonktürel dalgalanmalarının ortalama daralma ve genişleme sürelerine çeyrek dönemlik bazda yer verilmiştir. Ortalama genişleme ve daralma süreleri 1987. Ç1 – 2016. Ç3 ve 1998. Ç1 – 2016. Ç3 zaman dilimleri için hesaplanmıştır.

1987. Ç1 – 2016. Ç3 zaman dilimi için ortalama genişleme süresi 16.80 çeyrektr. Bu dönemde ortalama daralma süresi 4.20 çeyrek olmaktadır³. 1998. Ç1 – 2016. Ç3 zaman

2-Türkiye'nin 1987. Ç1 – 2016. Ç3 dönemindeki GSYİH değerleri International Financial Statistics'in internet sitesinden alınmıştır. 1998. Ç1 – 2016. Ç3 dönemindeki eski ve yeni zincirlenmiş seriler ise TÜİK'in internet sitesinden elde edilmiştir.

3-Alp vd., (2012) 1987. Ç1 – 2009. Ç4 zaman diliminde Türkiye'nin iş çevrimi istatistiklerin incelemiştir. Ortalama genişleme süresini 16.30; ortalama daralma süresini ise 4 çeyrek olarak tespit etmişlerdir. Bu çalışma

diliminde Türkiye'nin ortalama genişleme süresi, uzun döneme kıyasla, artmış ve 17.33 çeyrek olmuştur. Kısa dönemli verilerden elde edilen ortalama daralma süresiyle, uzun dönemden elde edilen değere göre kısalmış ve 4 çeyrek olmuştur. Her iki dönemde de elde edilen değerler birbirlerine yakın çıkmaktadır.

Türkiye konjonktürel dalgalanmalarının ortalama genişleme süreleri, gelişmekte olan ülkelerin ortalama genişleme değerine yakın, yüksek orta gelirli ülkelerin ortalama genişleme süresine göre ise yüksek bir değerdir. Türkiye, ortalama daralma süresiyle, hem gelişmekte olan ülkelerin hem de yüksek orta gelirli ülkelerin ortalama genişleme değerinden düşüktür⁴. Türkiye, yüksek-orta gelirli gelişmekte olan ülkeler grubuna dahil bir gelişmekte olan ülke özelliğine sahiptir ve ortalama genişleme süresiyle dahil olduğu bu ülke grubundan daha yüksek bir değere, dahil olduğu ülke grubunun ortalama daralma süresinden daha az bir ortalama daralma süresine sahiptir.⁵

2.3. Genlik ve Birikim

Konjonktürel dalgalanmalarının daralma ve genişleme fazlarının genliği, söz konusu faz dönemi içerisinde ekonomik durumdaki değişimin göstergesidir. Tablo 1'de, Türkiye iş çevrimlerinin genişleme ve daralma dönemlerindeki fazların genlik değerlerine de yer verilmiştir.

Türkiye'nin 1987. Ç1 – 2016. Ç3 zaman dilimi için genişleme dönemlerindeki faz genliği 32.87'dir. Türkiye'nin 1998. Ç1 – 2016. Ç3 zaman dilimi için genişleme dönemlerindeki faz genliği ise, uzun dönemdeki genişleme dönemlerin faz genliği değerine yakın bir değer almıştır ve 33.36 olarak gerçekleşmiştir. Bu değerler gelişmekte olan ülkelerin ve yüksek orta gelirli gelişmekte olan ülke grubunun genişleme dönemlerinin faz genliğinden fazladır⁶.

Türkiye'nin 1987. Ç1 – 2016. Ç3 zaman dilimi için daralma dönemlerindeki faz genliği

kapsamında bulunan değerlere yakın değerlerdir.

4-Male (2010a), 32 gelişmekte olan ülkenin iş çevrimi özelliklerini incelediği çalışmasında gelişmekte olan ülkelerin ortalama genişleme süresini 16 çeyrek olarak hesaplamıştır. Yüksek gelirli gelişmekte olan ülkelerin ortalama genişleme süresi 14.8 çeyrek; yüksek-orta gelirli gelişmekte olan ülkelerin 16.6; düşük-orta gelirli gelişmekte olan ülkelerin 6 ve düşük gelirli ülkelerin ise 16 çeyrek olarak bulunmuştur. Yine bu çalışmada gelişmekte olan ülkelerin ortalama daralma süresini 5 çeyrek olarak hesaplamıştır. Yüksek gelirli gelişmekte olan ülkelerin ortalama daralma süresi 4.8 çeyrek; yüksek-orta gelirli gelişmekte olan ülkelerin 6.0; düşük-orta gelirli gelişmekte olan ülkelerin 4.9 ve düşük gelirli ülkelerin ise 5.2 çeyrek olarak bulunmuştur.

5- Türkiye, Dünya Bankası'nın 2018 yılında ülkeleri gelire dayalı olarak sıraladığı listede yüksek orta gelirli ülkeler grubunda göstermektedir. <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519>

6-Male (2010a), gelişmekte olan ülkelerin genişleme dönemlerinde ortalama faz genliğinin 20.5 olduğunu hesaplamıştır. Yüksek gelirli gelişmekte olan ülkelerin genişleme dönemlerindeki faz genliği 11.9; yüksek-orta gelirli gelişmekte olan ülkelerin 24.7; düşük-orta gelirli gelişmekte olan ülkelerin 28.7 ve düşük gelirli ülkelerin ise 16.7 olarak bulunmuştur. Yine bu çalışmada gelişmekte olan ülkelerin daralma dönemlerinde ortalama faz genliğinin 11 olduğu hesaplanmıştır. Yüksek gelirli gelişmekte olan ülkelerin daralma dönemlerindeki faz genliği 2.7; yüksek-orta gelirli gelişmekte olan ülkelerin 13; düşük-orta gelirli gelişmekte olan ülkelerin 16.5 ve düşük gelirli ülkelerin ise 12 olarak bulunmuştur.

10.71'dir. Bu değer ortalama gelişmekte olan ülkelerin daralma dönemlerinin faz genliğine yakın bir değerdir ancak Türkiye'nin üyesi olduğu yüksek orta gelirli gelişmekte olan ülkelerin daralma dönemlerinin faz değerine göre küçüktür. Türkiye'nin 1998. Ç1 – 2016. Ç3 zaman dilimi için daralma dönemlerindeki faz genliği ise uzun döneme göre artmış ve 12.49 olarak gerçekleşmiştir. Bu değer yüksek orta gelirli gelişmekte olan ülkelerin daralma dönemleri faz genişliğine yakın bir değerdir.

Tablo 1, Türkiye konjonktürel dalgalanmalarının genişleme ve daralma dönemlerindeki birikimli kazançlar ve kayıpları da göstermektedir. Konjonktürel dalgalanmanın birikimli kazancı dip noktasından tepe noktasına kadarki toplam çıktı kazancını; konjonktürel dalgalanmanın birikimli kaybı ise tepe noktasından dip noktasında kararki toplam kaybı ifade eder. Türkiye'nin 1987. Ç1 – 2016. Ç3 zaman dilimi için genişleme dönemlerindeki birikimli kazanç yaklaşık % 328'dir. 1998. Ç1 – 2016. Ç3 zaman dilimi için birikimli kazanç, uzun dönemdeki kazanca kıyasla artmış ve yaklaşık % 368 olmuştur. Türkiye'nin 1987. Ç1 – 2016. Ç3 zaman dilimi için daralma dönemlerindeki birikimli kayıp yaklaşık % 34'tür. 1998. Ç1 – 2016. Ç3 zaman dilimi için birikimli kayıp, uzun dönemdeki kazanca kıyasla artmış ve yaklaşık % 42 olmuştur. Bu verilerden hareketle Türkiye, 1998. Ç1 – 2016. Ç3 zaman diliminde genişleme dönemlerinde elde ettiği kazanç da daralma dönemlerinde kaybettiği kayıp da 1987. Ç1 – 2016. Ç3 zaman dilimine göre artmıştır.

3. TÜRKİYE KONJONKTÜREL DALGALANMALARININ ÖZET İSTATİSTİKİ DEĞERLERİ

Konjonktürel dalgalanmaların bir başka tanımı da büyüme çevrimidir. Literatürde bu konudaki ilk çalışma, ABD verileriyle analiz yapan Kydland ve Prescott (1990)'tur. Kydland ve Prescott (1990)'un Amerika Birleşik Devletleri'ni incelediği çalışmasıyla, konjonktürel dalgalanmaların istatistiki özelliklerini araştıran çalışmaların sayısı artmıştır⁷. Bu makaleden sonra literatürde yapılan araştırmalar genelde gelişmiş ülkelere yöneliktir. Gelişmekte olan ülkelerin konjonktürel dalgalanmalarının özelliklerini kapsamlı bir şekilde inceleyen Agenor vd.(2000) makalesi, gelişmekte olan ülkelere yönelik öncü çalışmalardandır. Bu çalışmayı Rand ve Tarp (2002), Neumeyer ve Perri (2005), Aguiar ve Gopinath (2007), Male (2010b) ve Fernandez ve Gulan (2012) takip etmiş ve gelişmekte olan ülkelerin konjonktürel dalgalanmalarının istatistiki özelliklerine dair bilgi seti genişlemiştir.

Türkiye konjonktürel dalgalanmalarının özellikleri Alper (1998) ve Alper (2002), Berument vd.,(2005), Korap (2007) ve Alp vd., (2012) çalışmalarında incelenmiştir. Alper (1998) çalışmasında Türkiye iş çevriminin nominal stilize gerçeklerini 1978:1-1997:7 zaman aralığında, hem Hodrick- Prescott filtreleme yöntemiyle hem de 12 aylık yüzdellik değişme

7-Gelişmiş ülkelerin konjonktürel dalgalanmalarının özelliklerinin tespit edilmesi için yapılan çalışmalara örnek olarak (Backus ve Kehoe (1992), Backus vd.(1993), King ve Watson (1996), Basu ve Taylor (1999) ve Chari vd.(2002) örnek verilebilir.

yöntemini kullanarak, araştırmıştır. Alper (2002), Türkiye ve Meksika konjonktürel dalgalanmalarını, ABD konjonktürel dalgalanmalarıyla kıyaslayarak analiz etmiştir. Berument vd., (2005) çalışmasında Türkiye konjonktürel dalgalanmalarını, Avrupa Birliği üyesi ülkeleriyle karşılaştırarak incelemişlerdir. Korap (2007), 1987. Ç1-2004. Ç4 zaman aralığında, Türkiye konjonktürel dalgalanmaları özelliklerini araştırmışlardır. Özkan ve Erden (2007) Türkiye konjonktürel dalgalanmalarının dönüm noktalarını Bry-Boschan algoritmasını kullanarak tespit etmişler ve dalgalanmaların ikiyle altı yıl aralığında olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Alp vd., (2012), 2001 krizi öncesi ve 2001 krizi sonrası ayrı ayrı baz alarak, Türkiye'nin konjonktürel dalgalanmaları özelliklerini analiz etmişlerdir. Alp vd., (2012), farklı zaman dilimlerinde, Türkiye konjonktürel dalgalanmalarının istatistiki özelliklerini kapsamlı bir araştırmayla ortaya koymuşlardır. Bu çalışmada istatistiki özellikler tespit edilirken Hodrick-Prescott filtreleme yöntemi kullanılmıştır. Hodrick-Prescott filtreleme yöntemiyle hesaplama yapılırken düzgünleştirme parametresini hem 1600 hem de Türkiye verilerini kullanarak hesapladıkları düzgünleştirme parametresi değerini (14) kullanmışlardır.

3.1. Trendden Arındırma Yöntemi

Rand ve Tarp (2002)'in belirtildiği gibi iktisadi dalgalanmaları açıklayan klasik görüş belli bir zaman aralığında çıktıdaki toplam artış veya azalışı analiz eder. Bu görüşe karşılık, modern konjonktürel dalgalanma analizi ise bir zaman serisinin uzun dönemli trendinin etrafındaki çevrimsel dalgalanmalara odaklanır. Bu uzun dönemli trendin etrafındaki kısa dönemli dalgalanmalar, büyüme çevrimi olarak adlandırılır ve trendden arındırma yöntemiyle elde edilir. konjonktürel dalgalanmaları analiz ederken iktisadi seriden trendin alınması büyüme döngüsü analizini daha tutarlı yapar ve bir makroekonomik serinin ampirik özellikleri serinin durağan olması durumunda elde edilir (Rand ve Tarp, 2002)).

Konjonktürel dalgalanmaları incelenirken kritik nokta incelenen zaman serisinde trend bileşenini seriden ayırmaktır. Ancak uygun trendden ayırma tekniğini uygulamadan önce söz konusu zaman serisini mevsimsellikten arındırmak gerekmektedir. Seriler mevsimsellikten arındırıldıktan sonra uygun bir trendden arındırma yöntemi seçilir ve söz konusu değişkenin ikinci momentleri hesaplanır. Canova (1998) iktisadi analiz yaparken, öncü göstergelerin seçilmesi gerektiğini ve bu göstergelere ait elde edilen ikinci moment değerlerinin, makro iktisatçılar için, uygun teorik modellerin seçiminde kıstas ölçütü olabileceğini ifade etmiştir. Burnside (1998), bu görüşü desteklemekle birlikte serilerin trendden arındırılma işlemi yapılırken, kullanılan filtreleme yönteminin özelliklerine göre bilgi kaybı olacağından, sonuçların karşılaştırılabilmesi için birden fazla trendden arındırma işlemi yapılmasının gerektiğini ifade eder. Rand ve Tarp (2002)'a göre kullanılacak herhangi bir filtreleme yöntemi model sonuçlarıyla veri arasındaki farkı sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmeyi engelleyecektir.

Çalışma kapsamında seçilen makroekonomik değişkenlerin istatistiki özelliklerini karşılaştırmak ve kullanılan filtreleme yönteminin özelliklerine göre bilgi kaybını engellemek için farklı filtreleme yöntemleri kullanılmıştır. Çalışma kapsamında seçilen

değişkenlerden trendi arındırmak için logaritmik birinci fark alma yöntemi, Hodrick ve Prescott (1997) ve Baxter ve King (1999) yöntemi kullanılmıştır.

Hodrick ve Prescott (HP) filtresi yüksek frekanslı gürültüyü frekans bandı dışında bırakmakta ve daha kompleks yapısı nedeniyle, konjonktürel dalgalanma literatüründe, diğer filtreleme tekniklerine göre daha fazla kullanılmaktadır.

HP filtreleme tekniği seçilen serideki (y_t^c), durağan olmayan trend bileşeni ile durağan olan devrevi bileşeni (y_t^s) birbirinden ayırmaktadır. HP filtresi, bir zaman serisindeki eğilim ve devresel hareket bileşenlerini şu formülü minimize edecek şekilde seçer ((Uribe, 2017) ve Canova, 1998)):

$$\min_{\{y_t^c, y_t^s\}_{t=1}^T} \left\{ \sum_{t=1}^T (y_t^c)^2 + \lambda \sum_{t=2}^{T-1} [(y_{t+1}^s - y_t^s) - (y_t^s - y_{t-1}^s)]^2 \right\}$$

Yukarıdaki ifadede λ , düzgünleştirme parametresini ifade eder. “Bu formüle göre HP trendi, serinin çevrimsel bileşeninin varyansını minimize etmekle serinin trend bileşenin büyüme oranını sabit tutmak arasında bir değişimin sonucudur. Bu değişim λ - düzgünleştirme parametresi tarafından yönetilir. λ - düzgünleştirme parametresinin büyük olması durumunda trendin büyüme oranı daha fazla cezalandırılır. düzgünleştirme parametresi sonsuza giderse, HP filtresiyle ilişkili trend bileşeni lineer trendle kesişir. Diğer bir uç durum ise λ düzgünleştirme parametresinin sıfıra gitmesidir. Bu durumda zaman serisindeki bütün değişim trenddeki değişime atfedilir ve çevrimsel bileşende değişim olmaz” (Uribe ve Schmitt-Grohe, 2017: 17).

Hodrick ve Prescott(1997) tarafından λ düzgünleştirme parametresi, çeyreklik veriler için 1600 olarak belirlenmiştir. “ $\lambda = 1600$ değerinin % 5’lik devrevi bir hareket için uygun olduğunu ve çeyreklik olarak % 1’lik büyümenin sekizde birine denk geldiğini ifade etmiştir. Bu nedenle düzgünleştirme parametresi için $\sqrt{\lambda} = 5 / (1/8)=40$ veya $\lambda= 1600$ değeri seçilmiştir” (Hodrick, Prescott, 1997: 4).

HP filtreleme tekniğinin en önemli avantajı yüksek frekanslı gürültüleri, logaritmik birinci farkın aksine, büyümemesidir. Bu avantajına karşılık, HP filtreleme tekniğinin birkaç dezavantajı vardır ve konjonktürel dalgalanmaların istatistiki özelliklerini kullanırken dikkat etmek gerekir. HP filtreleme tekniğinin dezavantajlarından birisi serilerin filtrelenmesi sırasında yüksek frekanslı gürültüleri, konjonktürel dalgalanmaların frekans bandının dışında bırakmasıdır. Bu nedenle, HP filtreleme tekniği serinin çevrimsel bileşenini daha az değerde tahmin eder. Bir başka dezavantajı ise HP filtreleme tekniği filtrelenen seride sahte çevrimler yaratabilmektedir.

HP filtreleme tekniğine yöneltilen en önemli eleştiri, HP filtreleme tekniğinden elde edilen sonuçların λ düzgünleştirme parametresinin seçilen değerine göre farklılıklar göstermesidir. Kydland ve Prescott (1990), çeyreklik veriler için, λ düzgünleştirme

parametresi değerinin 1600 olarak seçilmesinin uygun olduğunu ifade etmiştir. Hodrick ve Prescott(1997), şayet λ değerinin 4'le çarpılıp 400 ile 6400 arasında değerler alırsa, sonuçların çok az değiştiğini ifade etmişlerdir.

Literatürde dözgünleştirme parametresi değerinin belirlenmesi konusunda bir fikir birliği bulunmamaktadır. $\lambda= 1600$ olarak kullanılırsa, Canova (1998: 508)'e göre geleneksel 'band-pass' filtreleme tekniğiyle benzer sonuçlar üretmekte ve araştırmacıların ilgisini ortalama süresi 4-6 yıl olan konjonktürel dalgalanmalara yöneltmektedir. Gelişmiş ölkeler için seçilen süre uygun olarak kabul edilse de, gelişmekte olan ölkeler için iş çevrimi uzunluklarının daha kısa olduğu belirtilmektedir. Analizde kullanılacak olan dözgünleştirme parametresi değerinin, ortalama çevrim uzunluğuyla tutarlı bir değer seçilmesi gerekmektedir (Canova, 1998: 4).

Ravn ve Uhlig (2002)'e göre çeyrek dönemlik veri için $\lambda = 1600$ olarak belirlemek, iş çevrimlerinin uzunluğuna bağlıdır. Rand ve Tarp (2002) ise Pedersen (2001)'den hareketle 15 gelişmekte ölkenin her biri için dözgünleştirme parametresini hesaplamışlar ve dözgünleştirme parametresinin optimal değerini 5 ila 377 arasında bulmuşlardır. Du Toit (2008), Güney Afrika için dözgünleştirme parametresi değerini 352 olarak tespit etmiştir. Alp vd. (2012) hem Pedersen (2001) hem de Dermoune vd. (2007)'nin kullandığı yöntemle Türkiye için dözgünleştirme değerlerini, sırasıyla, 117 ve 14 bulmuşlardır.

Bütün eleştirilere rağmen konjonktürel dalgalanma literatüründe, özellikle ölkelerle kıyaslamalarında, en sık kullanılan filtreleme yöntemi HP filtrelemedir. Kaiser ve Maravall (2001)'e göre HP yönteminin genelleştirilerek kullanılması filtreleme yönteminde homojenlik sağlamakta ve filtreleme tekniğinin seçiminden elde edilen sonuçlarda istikrar sağlanacağını iddia etmişlerdir.

Bu alışma kapsamında da Türkiye konjonktürel dalgalanmalarının istatistiki özellikleri belirlenirken, uluslararası karşılaştırmaların yapılabilmesi için, seçilen veri setlerine, dözgünleştirme parametresi 1600 olarak seçilen HP filtreleme tekniği uygulanmış ve yorumlar bu yöntemle göre yapılmıştır. Ancak sonuçları karşılaştırmak için, Pedersen (2001) yöntemiyle Türkiye konjonktürel dalgalanmaları için optimal dözgünleştirme parametresi de tahmin edilmiştir.

Pedersen (2001) tarafından geliştirilen yöntem çevrim uzunluklarını dikkate alarak, spektral analizi kullanan bir tahmin yapmaktadır. Bu yöntemle göre veri sayısı sonlu bir değer olduğu zaman bütün filtreler, optimal filtreden sapacaktır. Bu yüzden de seçilen filtrenin bozucu etki yaratacağı düşünceyle geliştirilen bir yöntemdir. Bunun için bozucu etkiyi belirleyen bir ölçüt geliştirmek ve bu durumu minimize eden dözgünleştirme parametresini tahmin etmek gerekir. Pedersen (2001) yönteminin uygulanmasından önce, konjonktürel dalgalanmalarının süre aralıklarının belirlenmesi gerekir. Bu amaçla, Bry ve Boschan (1971) tarafından geliştirilen algoritma kullanılmış, iş çevrimlerinin süre aralıkları tespit edilmiş ve Pedersen (2001) yöntemiyle dözgünleştirme parametresi 15 olarak belirlenmiştir. Bu değerle seçilen makroekonomik serilere HP filtresi uygulanmıştır.

3.2. HP Filtreleme Yöntemiyle Elde Edilen Sonuçların Değerlendirilmesi

Bu bölümde farklı filtreleme teknikleri kullanarak Türkiye konjonktürel dalgalanmalarının istatistiki özellikleri elde edilmeye çalışılmıştır. Konjonktürel dalgalanmalarının istatistiki özelliklerini incelemek için GSYİH bileşenleri, net ihracat, dış ticaret hadleri, tüketici fiyatları endeksi, parasal büyüklükler, nominal ve reel efektif döviz kurları ve özel sektöre verilen kredi değişkenleri seçilmiştir. Bu değişkenler, gelişmekte olan ülkelerin konjonktürel dalgalanma özelliklerini ilk inceleyen Agenor vd. (2000) çalışması baz alınarak seçilmiştir. Verilere filtreleme tekniği uygulamadan önce veriler Census X-12 yöntemiyle mevsimsel etkilerden arındırılmıştır. Mevsimsellikten arındırılan GSYİH, hane halkı tüketim harcamaları, yatırım harcamaları, hükümet harcamaları, tüketici fiyatları genel seviyesi, parasal büyüklükler, paranın dolaşım miktarı, nominal ve reel döviz kuru, özel sektöre verilen kredi miktarının logaritması alınmıştır. Net ihracatın GSYİH değerini hesaplarken ihracat ve ithalatın farkının GSYİH'ya oranı esas alınmıştır. İstatistiki özellikler hesaplanırken reel değişkenler kullanılmıştır⁸. İş çevrimleri momentleri GMM (Generalised Methods of Moments) yöntemiyle elde edilmiş ve standart hatalar parantez içinde rapor edilmiştir.

3.2.1. Oynaklık ve Görelî Oynaklık

GSYİH ve bileşenlerinin oynaklık değerlerine Tablo 2'de, seçilen makroekonomik değişkenlerin oynaklık değerlerine Tablo 3'te yer verilmiştir. Türkiye konjonktürel dalgalanmalarının istatistiki özelliklerini incelerken göze çarpan ilk özellik GSYİH değişkeninin oynaklık değerinin yüksek oluşudur. GSYİH'nın oynaklık değeri, HP (yöntemine göre 3.72 olarak tespit edilmiştir. Bu değer gelişmiş ülkelerin ve yükselen piyasa ekonomilerinin ortalama oynaklık değerlerinin, sırasıyla 1.38 ve 2.60, üzerindedir⁹. 1998.Ç1 – 2016.Ç3 dönemi için GSYİH oynaklığı incelendiği zaman oynaklık değeri yine yüksektir. Elde edilen sonuçları uzun dönemden elde edilen sonuçlarla kıyaslırsak, kısa dönemde elde edilen oynaklık değeri uzun dönemde elde edilen değere yakındır.

Gelişmekte olan ülkelerin tüketim harcamalarının oynaklık değeri GSYİH'nın oynaklık değerine göre yüksektir¹⁰. Türkiye de gelişmekte olan ülke kategorisinde yer aldığı için hane halkı tüketim harcamalarının oynaklık değerinin GSYİH oynaklık değerine göre fazla olması beklenir. 1987. Ç1 - 2016. Ç3 zaman aralığında her iki değişkenin oynaklık

8-Türkiye'nin 1987. Ç1 – 2016. Ç3 zaman dilimindeki veriler, reel ve nominal döviz kuru haricinde, International Financial Statistics internet sitesinden alınmıştır. Reel ve nominal döviz kuru seriler ise Federal Reserve Bank of ST. Louis (FRED)'ten alınmıştır. 1998. Ç1 – 2016. Ç3 dönemi verileri ise TÜİK'in internet sitesinden alınmıştır.

9-Bu değer Uribe ve Schmitt-Grohe(2017) çalışmasından alınmıştır. Uribe ve Schmitt-Grohe (2017)'de gelişmiş ülkeler grubuna şu ülkeler dahil edilmiştir: Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Hong Kong, İtalya, Japonya, Hollanda, Norveç, İsveç ve İsviçre. Yükselen piyasa ekonomileri grubuna ise şu ülkeler dahil edilmiştir: Arjantin, Güney Afrika, Güney Kore, İspanya, İsrail, Meksika, Peru, Portekiz, Türkiye, Uruguay ve Yeni Zelanda. Ülkelerin ortalama GSYİH oynaklık değeri 1980.Ç1-2012.Ç4 zaman aralığı için HP (yöntemiyle elde edilmiştir.

10-Gelişmekte olan ülkelerin tüketim harcamalarının oynaklık değeri 2.60; GSYİH'nın oynaklık değeri 3.43'tür (Uribe ve Schmitt-Grohe, 2017: 29).

değerlerini incelediğimiz zaman bu beklenti doğrulanmaktadır. HP (filtreleme yöntemiyle de aynı sonuç elde edilmiş ancak tüketim oynaklığının % 12 daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4'te GSYİH bileşenlerinin görelî oynaklık; Tablo 5'te seçilen makroekonomik değişkenlerin görelî oynaklık değerlerine yer verilmiştir. HP (filtreleme yöntemine göre de görelî oynaklık değeri 1'den yüksek ve 1.12 değerine sahiptir. Görelî oynaklık değerinin birden büyük olması tüketim oynaklığının çıktı oynaklığından daha fazla olduğunu göstermektedir. Uribe ve Schmitt-Grohe (2017)'de tüketimin görelî oynaklık değeri gelişmiş ülkeler için 0.85; yükselen piyasa ekonomileri için 1.32 olarak bulunmuştur. Türkiye'nin görelî oynaklık değeri yükselen piyasa ekonomilerinin ortalama görelî oynaklık değerinden daha düşüktür. Bu durum, Türkiye'nin tüketim oynaklık değerinin diğer yükselen piyasa ekonomilerinin ortalama tüketim oynaklık değerinden düşük olmasından dolayı değil, gelir oynaklığının diğer ülkelerin oynaklık değerine göre aşırı yüksek olması nedeniyleledir.

Türkiye'nin tüketim oynaklığının yüksek olması sürekli gelir hipoteziyle çelişmektedir. Tüketim oynaklığının fazla olmasının temel nedeni, incelenen tüketim harcamalarının dayanaklı tüketim malları harcamalarını da içermesidir. Dayanaklı tüketim malları harcamasının aşırı oynak yapısı, doğrudan tüketim harcaması olmasından ziyade hane halklarının sermayeye yatırım yapma özelliği sergilediğinden dolayı tüketimin harcamalarının istikrarlaştırılmasıyla uyumsuzdur (Uribe ve Schmitt-Grohe, 2017). Tüketim oynaklığının fazla olmasının bir başka nedeniyse finansal piyasalarının yeterince gelişmemiş olmasıdır (Özbilgin, 2009). Ayrıca Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin büyük dışsal ve politika hatlarından kaynaklı içsel şoklara maruz kalması da etkilidir (Loayaza vd., 2007).

Daha istikrarlı ve kısa zaman aralığı olan 1998. Ç1 – 2016. Ç3 dönem incelendiği zaman uzun dönemli verilerden elde edilen sonuçlara göre farklılıklar gözlenmektedir. Bu zaman aralığında tüketim oynaklığıyla çıktı oynaklığının birbirine yakın değerler aldığı görülmektedir. Eski verilerden oluşan 1998. Ç1 – 2016. Ç3 dönemi için görelî tüketim oynaklığı 1.06; yeni seriye göre ise 1.00 değeri hesaplanmıştır. Her iki değer arasında çok fazla bir fark yoktur ve bu durum, tüketim oynaklığının yeni serilerde eski seriye nazaran daha düşük tespit edilmesinden kaynaklanmaktadır. Yeni seriden elde edilen görelî oynaklık değerine göre Türkiye, gelişmekte olan ülkelerin tüketim oynaklığının gelir oynaklığından fazla olma özelliğinden uzaklaştığını göstermektedir.

Literatürde gelişmekte olan ülkelerin reel GSYİH değişkenleri arasında oynaklığı en fazla olan değişken yatırım harcamaları olarak bulunmaktadır. 1987. Ç1 - 2016. Ç3 zaman aralığında yatırım harcamalarının oynaklığı farklı filtreleme tekniklerinden elde edilen sonuçlara göre çıktı oynaklığının 2 ila 3 katı arasında daha fazla değerdedir ve bu sonuçlar literatürle paralellik göstermektedir. Daha istikrarlı ve kısa zaman aralığı olan 1998. Ç1 – 2016. Ç3 zincirleşmiş verilerin farklı filtreleme yöntemleriyle elde edilen oynaklık değerlerinin uzun dönemli verilerden elde edilen değerlere yakın çıktığı görülmektedir.

İlgili literatürde gelişmiş ülkelerle ilgili bir başka ortak sonuç da hükümet harcamalarının oynaklık değerinin çıktı oynaklık değerinden fazla olmasıdır. 1987. Ç1 - 2016. Ç3 zaman aralığında hükümet harcamalarının oynaklık değeri çıktı değerlerinden yaklaşık 2 kat daha fazladır. Ancak kısa zaman aralığı olan 1998. Ç1 - 2016. Ç3 dönemindeki zincirleşmiş veriler incelendiğinde hükümet harcamaları oynaklığı uzun dönemli verilerden elde edilen hükümet harcamaları oynaklığına göre daha azdır. Kısa dönemdeki hükümet harcamalarındaki oynaklık uzun döneme göre daha istikrarlı bir yapıdadır.

Hükümet harcamaları oynaklık değerleri yeni ve eski veri setine göre farklılık göstermektedir. Eski veri setine göre hükümet harcamaları oynaklığı 4.25, yeni zincirleşmiş veri setine göre ise 3.19'dur. Bu durum sadece HP (filtreleme yöntemi için değil diğer filtreleme yöntemleri için de geçerlidir. Ancak her iki veri setine göre de kısa dönemde hükümet harcamaları oynaklık değeri uzun dönemdeki oynaklık değerine göre daha azdır ve daha istikrarlı bir yapıdadır.

1987. Ç1 - 2016. Ç3 zaman aralığında dış ticaret verilerine göre hem ihracat hem de ithalat değişkenlerinin oynaklık değerleri çıktı oynaklık değerlerine kıyasla 2 ila 3 kat daha fazladır. Net ihracatın görelî oynaklık değeri ise 2.21'dir ve bu değer, gelişmekte olan ülkelerin net ihracat değişkeninin ortalama görelî oynaklık değeri olan 1.95'ten fazladır (Uribe ve Schmitt-Grohe, 2017)). Türkiye'nin net ihracatının görelî oynaklık değeri kısa dönemde ise daha istikrarlı bir yapıdadır. 1998.Ç1-2016.Ç3 zaman aralığında net ihracatın görelî oynaklık değeri 1.90 civarındadır ve uzun döneme göre daha düşük bir oynaklık değerine sahiptir.

Dış ticaret haddi değişkeninin oynaklık değeri 1987. Ç1 - 2016. Ç3 zaman aralığında 4.27 değerine sahiptir ve oynak bir yapıdadır. Buna karşın kısa dönemli veri setinde, dış ticaret haddinin oynak yapısı azalmakta ve oynaklık değeri 2.86'ya düşmektedir.

Dış ticaret değişkenleri kapsamında değerlendirilecek diğer değişkenler kurlardır. Nominal ve reel efektif döviz kurları kısa dönemde uzun döneme göre daha istikrarlı bir yapı sergilememektedir. Uzun dönemli veri setinde nominal efektif döviz kurunun oynaklık değeri 8.86, kısa dönemli veri setinde ise 9.66; reel efektif döviz kuru oynaklık değeri ise sırasıyla 6.48 ve 6.97 olmaktadır. Her ne kadar kısa dönemde döviz kurlarının oynaklık değeri azalmamış olsa da, Türkiye'nin bu oynaklık değeri gelişmekte olan ülkelerin ortalama değerinden çok farklı değildir. Male (2010b), gelişmekte olan ülkelerin nominal efektif oynaklık değerini 9.3, reel efektif döviz kurunun ortalama oynaklık değerini ise 7.3 bulmuştur. Bu değerler Türkiye'nin değerlerine yakındır.

Kurlardaki oynaklığın azalmaması durumu fiyatlar genel seviyesi için de geçerlidir. Uzun dönemli veri setinde oynaklık değeri 4.18, kısa dönemli veri setinde ise 4.85'e yükselmektedir. Tüketici fiyatları genel seviyesinin görelî oynaklık değeri incelendiği zaman her iki veri setinde de çıktı oynaklığına göre daha fazladır.

M1, M2 ve M3 para arzı değişkenlerinin de oynaklık değerleri de kısa dönemde uzun

döneme nazaran daha yüksektir. Paranın dolaşım miktarının oynaklığı ise uzun dönemde, kısa döneme kıyasla, daha fazladır. Buna ek olarak, bu değişkenlerin oynaklığı çıktı oynaklığından, her iki veri setinde, daha fazladır.

İncelenen bir diğer değişken reel faizdir. Reel faiz Merkez Bankası'nın gecelik borç verme oranıdır. Neumeyer ve Perri (2005)'ye göre reel faiz oynaklığı gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere göre daha fazladır. Bu durum Türkiye reel faizleri için de geçerlidir. 1990'lı yıllardaki aşırı oynak ekonomik yapı, istikrarsız politikalar ve yaşanan krizler nedeniyle, reel faiz uzun dönemli veri setinde aşırı oynaktır. Uzun zaman dilimine göre daha istikrarlı olan 1998.Ç1 – 2016. Ç3 döneminde reel faiz oynaklığı da azalmıştır.

Seçilen makroekonomik değişkenler arasında incelenecek son değişken özel sektöre verilen kredi miktarıdır. Agenor vd. (2000)'ne göre gelişmekte olan ülkelerde finansal piyasalar çok gelişmediği için özel sektör kredileri ekonomik aktivite için önem arz etmektedir. Bu nedenle Türkiye'de özel sektöre verilen kredilerin oynaklık ve görelî oynaklık değerleri de incelenmiştir. Uzun dönemli veri setinde özel sektör oynaklığı 12.90; kısa dönemli veri setinde ise oynaklık çok az azalmakta ve 11.84 olmaktadır. Özel sektöre verilen kredilerin görelî oynaklık değerleri uzun dönemde 3.47; kısa dönemde ise 3.25 olmaktadır. Bu rakamlar gelişmekte olan ülkelerin değerlerinden oldukça fazladır. Male (2010b)'e göre gelişmekte olan ülkelerde özel sektöre verilen kredilerin oynaklığı 8.7; görelî oynaklığı ise 1.7'dir. Türkiye, özel sektöre verilen kredilerin oynaklık değeriyle, diğer gelişmekte olan ülkelere ayırmaktadır.

3.2.2. GSYİH ile Korelasyon Değeri

Seçilen y_t gibi bir serinin, ülkelerin reel GSYİH ile birlikte hareketlerinin derecesini belirleyebilmek için korelasyon katsayısına ($\rho(j)$, $j \in \{0, \pm 1, \pm 2, \pm 3, \dots\}$) ihtiyaç duyulmaktadır. Bu korelasyon değerleri, ve reel GSYİH serilerinin, aynı filtreleme tekniğinden elde edilen, durağan kısımlarından elde edilmiştir. Bu analizden sonra korelasyon katsayısını pozitif, sıfır veya negatif olmasına göre y_t serisi, iş çevrimleriyle birlikte aynı yönde, iş çevrimleriyle ilgisiz ve iş çevrimleriyle ters yönde hareket ediyor şeklinde değerlendirilir.

Tablo 6'da, GSYİH bileşenlerinin GSYİH ile korelasyon değerlerine; Tablo 7'de, seçilen makroekonomik değişkenlerin GSYİH ile korelasyon değerlerine yer verilmektedir. Sonuçlara göre tüketim ve yatırım harcamaları iş çevrimleriyle aynı yönde hareket etmektedir. Korelasyon değerleri incelendiğinde, tüketim ve yatırım harcamaları ve GSYİH arasındaki korelasyon değerleri hem kısa dönemde hem de uzun dönemde pozitif ve yüksektir. Dolayısıyla, tüketim ve yatırım harcamaları konjonktür dalgalanmalarıyla aynı yönde hareket etmektedir. Tüketim ve yatırım harcamaları-GYİH arasındaki korelasyon değeri, 1998. Ç1 – 2016. Ç3 zincirlenmiş verilerde uzun döneme göre daha fazla çıkmaktadır.

Hükümet harcamaları-GSYİH arasındaki korelasyon zaman aralıklarına göre değişiklik

göstermektedir. 1987.Ç1-2016.Ç3 zaman aralığında hükümet harcamaları-GSYİH arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır. Hükümet harcamaları da konjonktür dalgalanmalarıyla aynı yönde hareket etmektedir. Ancak 1998.Ç1-2016.Ç3 zaman dilimindeyse kullanılan filtreleme yöntemine göre sonuçlar değişiklik gösterse de genel olarak, uzun dönemdeki hükümet harcamaları ve GSYİH arasındaki güçlü ilişkinin azaldığı söylenebilir.

İhracat-GSYİH arasında, uzun dönemde, pozitif ancak istatistiki olarak anlamsız bir ilişkisi vardır. Bu durumun tek istisnası HP ($\lambda=15$) yöntemiyle elde edilen sonuçtur. Bu sonuca göre aradaki ilişki negatif ve istatistiki olarak anlamsızdır. Zincirlenmiş verilerle ihracat-GSYİH arasındaki ilişki, farklı filtreleme yöntemleriyle incelendiği zaman korelasyon değerleri yüksek ve bu değerler istatistiki olarak anlamlıdır. İthalat-GSYİH korelasyon değerleri uzun dönemde, kullanılan tüm filtreleme yöntemlerine göre yüksek ve istatistiki olarak anlamlı değerlere sahiptir. Kısa dönemde de ithalat-GSYİH arasındaki ilişki, uzun dönemde gözlemlenen ilişkiye göre daha yüksektir.

Literatürde, gelişmekte olan ülkelerde net ihracat değişkeniyle GSYİH arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Bu durum Türkiye için de hem uzun dönem de hem de kısa dönemde geçerlidir. 1987. Ç1 - 2016. Ç3 zaman aralığında net ihracatın GSYİH'ya oranıyla GSYİH arasında negatif ancak istatistiki olarak anlamlı bir ilişki vardır. Kısa zaman aralığı olan 1998. Ç1 - 2016. Ç3 zaman aralığında da negatif ancak istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Yeni ve eski seri arasında farklı değerler elde edilse de aradaki negatif ve istatistiki olarak anlamlı korelasyon değeri değişmemektedir.

Dış ticaret haddi ve çıktı arasındaki ilişki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı özellikler sergilemektedir. Gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret hadleri konjonktürel dalgalanmalarla ters yönde hareket ederken, gelişmekte olan ülkelerde konjonktürel dalgalanmalarla aynı yönde hareket etmektedir (Agenor vd., 2000) ve (Rand ve Tarp, 2002). Agenor vd. (2000)'ne göre orta gelirli ülkelerin herhangi bir malın dünya fiyatlarını etkileme gücü olmadığı için dış ticaret haddi ve iş çevrimi arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Agenor vd. (2000) gelişmekte olan ülkelerdeki pozitif ilişkinin, dünya fiyatlarındaki artışla birlikte gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerin ihracat mallarına olan talebiyle eş anlamlı olarak artması nedeniyle oluşabileceğini ifade etmiştir. Türkiye'nin, 1987.Ç1-2016.Ç3 zaman aralığında, dış ticaret haddiyle çıktı arasında pozitif ancak istatistiki açıdan anlamsız bir ilişki bulunmakta ve ilişkinin işareti literatürdeki çalışmalarla paralellik göstermektedir. Kısa dönemli veri setinde ise aradaki ilişki negatif olmakta ama istatistiki olarak anlamsız olma özelliği devam etmektedir.

Döviz kurlarıyla iş çevrimi arasındaki ilişkiyi incelemek için nominal ve reel döviz kuruyla çıktı arasındaki korelasyon değerleri incelenmiştir. 1987.Ç1 - 2016. Ç3 arasında her iki döviz kuruyla çıktı arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktayken, bu ilişki 1998. Ç1-2016.Ç3 arasında değişmiş ve negatife dönmüştür. Her iki değişkenle çıktı arasındaki istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olsa da, uzun dönemli veri setindeki gibi güçlü bir ilişki bulunmamaktadır.

Tüketici fiyatları genel seviyesiyle GSYİH arasındaki ilişki incelendiği zaman diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu¹¹ gibi Türkiye’de de fiyatlar ve GSYİH arasında negatif bir ilişki gözlenmektedir. Bu durum her iki veri seti için geçerlidir. Parasal değişkenlerle GSYİH arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi için M1, M2 ve M3 tanımlı para değişkeniyle GSYİH arasındaki ilişki incelenecektir. Ayrıca paranın dolaşım miktarıyla iş çevrimi arasındaki ilişki de analiz edilecektir. Parasal büyüklüklerle çıktı arasında pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki vardır. Ancak M1 ve M3 tanımlı parasal büyüklüklerle çıktı arasında, M2 tanımlı parasal büyüklükle çıktı arasındaki ilişkiden daha güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Paranın dolaşım miktarıyla çıktı arasında da pozitif ancak istatistiki açıdan anlamsız bir ilişki bulunmaktadır. Kısa dönemde parasal büyüklüklerle çıktı arasında, uzun dönemde olduğu gibi, pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Paranın dolaşım miktarıyla çıktı arasındaki korelasyon değeri daha azalmış ve istatistiki açıdan anlamsızdır.

Para politikasının iş çevrimleri üzerindeki etkisini değerlendirebileceğimiz bir başka değişken de reel faizdir. İlgili literatürde gelişmekte olan ülkelerin konjonktürel dalgalanmalarıyla reel faiz arasındaki ilişkinin negatif olduğu yönünde bir fikir birliği bulunmaktadır. Çalışmamızda elde edilen sonuçlara göre hem kısa hem de uzun dönemde reel faizle iş çevrimi arasında negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ve bu sonuçlar literatürle paralellik göstermektedir.

Agenor vd. (2000) ve Rand ve Tarp (2002)’a göre gelişmekte olan ülkelere iş çevrimiyle özel sektöre verilen kredi arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Bu sonuçlarla paralel bir sonucu Alp vd. (2012), Türkiye’nin iş çevrimlerini inceledikleri çalışmada, bulmuşlardır. Çalışmamızda da özel sektöre verilen krediyle çıktı arasında pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç her iki veri seti için geçerlidir.

3.2.3. Yapışkanlık

Literatürde gelişmekte olan ülkelerin iş çevrimlerine ilişkin önemli bulgulardan birisi de çıktı yapışkanlığının yüksek olmasıdır. Bu çalışma kapsamında da Türkiye’nin seçilen makroekonomik değişkenlerinin yapışkanlık durumunun incelenmesi için serilerin otokorelasyon değerleri hesaplanmıştır ve sonuçlara Tablo 8’de yer verilmiştir.

GSYİH ve bileşenlerinin yapışkanlık değerleri incelendiğinde GSYİH otokorelasyonunun ilk gecikme değerinin yüksek olduğu gözlenmektedir. Yapışkanlık değerleri, gecikme sayısı arttıkça, sifıra yaklaşmaktadır. 1998. Ç1 – 2016. Ç3 dönemindeki yapışkanlık durumu, 1987. Ç1 – 2016. Ç3 dönemindeki yapışkanlık durumuyla benzerlik göstermektedir. Hane halkı tüketim harcamalarının otokorelasyon değerleri ise çıktı değişkeninin otokorelasyon değerleriyle paralel sonuçlar göstermektedir. HP ($\lambda=1600$) yöntemiyle ilk gecikme değeri yüksek ancak dördüncü gecikme de sifıra yaklaşmaktadır. Yatırım harcamalarının otokorelasyon değerlerinin her iki dönemde de ilk gecikme değerlerinin yüksek olduğu gözlenmektedir. Bu sonuçlara ek olarak, hükümet harcamalarının otokorelasyonlarının

11-Gelişmekte olan ülkelerde fiyatlar ve GSYİH arasında negatif ilişki olduğuna dair genelleme Agenor vd (2000) ve Rand ve Tarp (2002) çalışmaları baz alınarak yapılmıştır.

ilk gecikme değerlerinin yüksek olduğu gözlenmektedir.

Dış ticaret değişkeninin GSYİH'ya oranının otokorelasyon değerlerine göre ilk otokorelasyon değerleri, çıktı değerlerinin ilk otokorelasyon değerlerine benzer bir şekilde, yüksek çıkmaktadır. Çıktı otokorelasyon değerlerinin aksine dış ticaretin GSYİH'ya oranının otokorelasyon değerleri, dördüncü gecikmede de yüksek bir değer almaktadır. Bu durum, dış ticaretin yapışkanlık özelliğinin çıktıya göre daha fazla olduğunu göstermektedir. İhracat ve ithalat değişkenleri de net ihracata benzer özellikler sergilemektedir. İhracatın kısa dönemdeki yapışkanlık değerleri ise uzun döneme göre azalmıştır. Ayrıca dış ticaret hadlerinin de otokorelasyonlarının ilk değeri diğerlerine göre yüksektir. Gecikme sayısı arttıkça yapışkanlık değerleri azalmaktadır. Kısa dönemde ise ilk iki gecikme sayısı, uzun dönemli verinin ilk iki gecikmesine göre yüksek çıkmaktadır.

Döviz kurlarının otokorelasyonlarının ilk gecikme değerleri diğer değişkenlere oranla daha azdır. Nominal efektif döviz kurunun değeri üçüncü gecikmede sıfır olmakta ancak reel efektif döviz kurunun yapışkanlık özelliği gecikme sayıları arttıkça azalmamaktadır. Reel efektif döviz kurunun yapışkanlık özelliği devamlılık göstermektedir. Yapışkanlık özelliğinin devam ettiği bir diğer değişken ise tüketici fiyatları genel seviyesidir. Tüketici fiyatları genel seviyesinin ilk gecikme değeri de yüksektir ve gecikme sayısı arttıkça yapışkanlık değeri hızla azalmamaktadır. Diğer parasal değişkenlerin yapışkanlık değerleri, tüketici fiyatları genel seviyesinin aksine daha hızlı azalmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler için önemli bir değişken olan özel sektöre verilen kredinin yapışkanlık değerinin ilk gecikmesi yüksek bir değerdedir. Reel efektif döviz kuru ve fiyatlar genel seviyesinde olduğu gibi gecikme sayısı arttıkça, değeri azalmamaktadır. Kısa dönemli serideki otokorelasyon değerleri, uzun dönemli serideki değerlere göre yüksektir. Kısa dönemli seride de ilk gecikme değeri yüksektir ve gecikme sayısı arttıkça değeri azalmamaktadır.

4. SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye konjonktür dalgalanmalarının karakteristik ve istatistiksel özellikleri 1987.Ç1-2016.Ç3 zaman aralığında incelenmiştir. Çalışma kapsamında ilk olarak, konjonktür dalgalanmalarının dönüm noktaları tespit edilmiş, daralma ve genişleme dönemleri belirlendikten sonra daralma ve genişleme dönemlerinin ortalama süreleri ve genlik değerleri hesaplanmıştır. Ayrıca Türkiye konjonktürel dalgalanmalarının klasik çevrim tanımına göre elde edilen istatistiksel özelliklerine ek olarak, büyüme çevrimi tanımına göre elde edilen istatistiksel değerlerine de yer verilmiştir. Bu kapsamda GSYİH bileşenlerinin, tüketici fiyatları endeksi, döviz kurları, parasal değişkenler ve özel sektöre verilen kredi miktarının oynaklık, göreceli oynaklık, yapışkanlık ve çıktıyla olan korelasyon değerleri hesaplanmıştır.

Çalışmada Türkiye konjonktürel dalgalanmalarının 1998-2016 zaman diliminde daralma dönemlerinin süresi, 1987-2016 zaman aralığındaki daralma dönemlerinin süresine göre daha azdır. Genişleme dönemlerinin süresiye 1998-2016 zaman diliminde daha fazladır. 1998-2016 dönemi genlik değeriyle 1987-2016 dönemindeki genlik değeri karşılaştırıldığı zaman, 1998-2016 döneminde Türkiye konjonktürel dalgalanmaları hem daralma hem de genişleme dönemlerinde daha büyük genlik değerleri tespit edilmiştir. Konjonktürel dalgalanmalarda genişleme (daralma) dönemlerinde toplam refah kazancını (toplam refah kaybını) gösteren birikim değerleri incelendiğinde 1998-2016 dönemde 1987-2016 döneme göre daralma fazlarındaki refah kaybında ve genişleme fazlarındaki refah kazancında bir artış gözlenmektedir.

Yukarıda sıralanan özelliklere ek olarak, GSYİH'nın aşırı oynak değerlere sahip olması, tüketim harcamaları oynaklığının GSYİH oynaklığından daha fazla olması, net ihracat değişkeninin iş çevrimleriyle karşıt değerlere sahip olması Türkiye konjonktürel dalgalanmalarının belirgin özellikleri arasındadır. Türkiye konjonktürel dalgalanmalarının bu özellikleri gelişmiş ülkelerin konjonktürel dalgalanma özelliklerinden farklılıklar, gelişmekte olan ülkelerin konjonktürel dalgalanma özellikleriyle benzerlikler göstermektedir. Türkiye'nin GSYİH'nın aşırı oynak olması özelliği ise birçok gelişmekte olan ülkenin çıktı oynaklığından da fazladır. Türkiye bu özelliğiyle gelişmekte olan ülkelere de ayrılmaktadır. Ayrıca parasal değerlerle Türkiye'nin konjonktürel dalgalanmaları üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Türkiye konjonktürel dalgalanmaları üzerinde önemli bir etkiye sahip olan bir başka değişken de özel sektöre verilen kredi miktarıdır. Özel sektöre verilen kredi miktarının oynaklığı, çıktı oynaklığına göre yüksektir ve konjonktürel dalgalanmalarıyla pozitif yönlü bir ilişkiye sahiptir. Son olarak, 1998 sonrası dönemde makroekonomik değişkenlerin oynaklık değerlerinin, 1987-2016 arası değerlere göre azaldığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahking, F. W., (2015), "Measuring U.S. Business Cycles: A Comparison of Two Methods and Two Indicators of Economic Activities (With Appendix A)" **Working papers** 2015-06, University of Connecticut, Department of Economics.
- Agenor, P.R., John C. McDermott, Eswar S. P., (2000), "Macroeconomic fluctuations in developing countries: some stylised facts", **World Bank Economic Review**.c. 14. 251-285.
- Aguilar, M., ve Gopinath G., (2007), "Emerging Market Business Cycles: The Cycle is the Trend", **Journal of Political Economy**. 1-30.
- Alp, H., Başkaya, Y., S., Kılınç, M., ve Yüksel, C.,(2012), "Stylized Facts for Business Cycles in Turkey", **TCMB Working Paper**, No: (12/02).
- Alper, C. E., (1998), "Nominal Stylized Facts for Turkish Business Cycles", **METU Studies in Development**.c. 25. 233-244.
- Alper, C. E., (2002), "Business Cycles, Excess Volatility and Capital Flows: Evidence from Mexico and Turkey", **Russian and East European Finance and Trade**.
- Backus, K. D. ve Kehoe, P. J., (1992), International Evidence on the Historical Properties of Business Cycles. **The American Economic Review**. c. 82.s. 4. 864-888.
- Backus, K. D., Kehoe, P. J., Kydland, F. E., (1993), International Business Cycle: Theory and Evidence. **NBER Working Paper**, No: 4493, 1-44.
- Basu, S., ve Taylor, A., M.. (1999), Business Cycles in International Historical Perspective. **The Journal of Economic Perspectives**. c.13.s.2. 45-68.
- Baxter, M., ve Robrt G. K., (1999), "Measuring Business Cycles: Approximate Band-Pass Filters for Economic Time Series", **The Review of Economics and Statistics**. c.81.s. 4. 575-593.
- Boldin, M., D., (1994), "Dating Turning Points in the Business Cycle", **The Journal of Business**, c. 67, s. 1, 97-131.
- Berument, H., Zübeyir K. ve Yücel, E. M., (2005), "Business Cycles in Turkey and European Union Countries: A Perspective to the Membership", **Sosyoekonomi**, c.11. 13-26.
- Bry, G. Ve Boschan, C. (1971), '*Cyclical Analysis of Time Series: Selected Procedures and Computer Programs*', NBER: New York.
- Burns, A.F ve Mitchell, W.C. (1946), '*Measuring Business Cycles*', NBER: New York.
- Burnside, Craig. (1998), "Detrending and business cycle facts: A comment", **Journal of Monetary Economics**. c. 41. s.3. 513-532.
- Canova, F. (1998), "Detrending and Business Cycle Facts" **Journal of Monetary Economics**, 41; pp.475-512.
- Chari, V. V., Kehoe, P.J., McGrattan, E., R., (2002), Can Sticky Price Models Generate Volatile and Persistent Real Exchange Rates?. **Review of Economic Studies**.c.69. 533-563.
- Dermoune, A., B. Djehiche ve N. Rahmania, (2007), "Consistent Estimators of the Smoothing Parameter in the Hodrick-Prescott Filter", **Journal of Japan Statistical Society**, 38(2).

- Du-Toit, L.C., (2008), "Optimal HP Filtering for South Africa", Stellenbosch Economic Working Papers 07/08, University of Stellenbosch.
- Federal Reserve Bank of St. Louis Economic Research, [25.03.2018]. <https://fred.stlouisfed.org/>
- Fernandez, A. Ve Adam G., (2012), "Interest Rates and Business Cycles in Emerging Economies: The Role of Financial Frictions", **Inter-American Development Bank**. Working Paper Series. No. 339. 1-48.
- Hamilton, D. J., (1989), "A New Approach to the Economic Analysis of Nonstationary Time Series and the Business Cycle", **Econometrica**. c. 57.s. 2. 357-384.
- Harding, D., ve Pagan, A. (2001), 'Extracting, Analysing and Using Cyclical Information' Mimeo: University Melbourne.
- Harding, D., ve Pagan, A. (2002), "Dissecting the cycle: a methodological investigation" **Journal of Monetary Economics**, 49; pp.365-381.
- Harding, D., ve Pagan, A. (2003), "A Comparison of Two Business Cycle Dating Methods", *Journal of Dynamics and Control*, c. 27, s. 1681-1690.
- Harding, D., ve Pagan, A. (2005), "A Suggested Framework for Classifying the Modes of Cycle Research", **Journal of Applied Econometrics**, 20; pp.151-159
- Hess, G., D., ve Iwata, S., (1997), Measuring and Comparing Business Cycle Features, **Journal of Business and Economic Statistics**, c. 15, s. 4, 432-444.
- Hodrick, J. R. ve Prescott, E. C. (1997), "Postwar U.S. Business Cycles: An Empirical Investigation", **Journal of Money, Credit, and Banking**, c. 29.s.1. 1-16.
- International Financial Statistics. [15.03.2018]. <http://elibrary-data.imf.org/FindDataReports.aspx?d=33061&e=169393>.
- Kaiser, R., ve Maravall, A., (2001), "*Measuring Business Cycles in Economic Time Series*", **Lecture Notes in Statistics**, 154.
- King, G. R., Watson, M., W., (1996), Money, Prices, Interest Rates and the Business Cycle. **The Review of Economics and Statistics**. c. 78.s. 1. 35-53.
- Korap, L., (2007), "Structural VAR identification of the Turkish business cycles", **Munich Personal RePEc Archive** - MPRA Paper No. 21971. 1-24.
- Krolzig, Hans-M., (1997), "International Business Cycles: Regime Shifts in the Stochastic Process of Economic Growth", **Economics Series Working Papers**. 1-31.
- Kydland, E., F., ve Prescott, E.C., (1990), 'Business Cycle: Real Facts and a Monetary Myth' **Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review** 14 (2); 3-18
- Loayaza, N., Romain R. R., Luis S. Ve Jaume V., (2007), "Macroeconomic Volatility and Welfare in Developing Countries: An Introduction", **The World Bank Economic Review**. c. 21.s. 3. 343-357.
- Lucas, E. R., (1977), Understanding business cycles. K. Bruner, & A. Meltzer içinde, Stabilization of the domestic and international economy. Amsterdam: Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy 5. 7-29.

- Massmann, M., Mitchell, J., Weale, M., (2003), "Business Cycles and Turning Points: A Survey of Statistical Techniques, **National Institute Economic Review**, c. 183, c. 1, s. 90-106.
- Male, R., (2010a), "Developing Country Business Cycles: Characterizing the Cycle", **School of Economics and Finance**. 1-53.
- Male, R., (2010b), "Developing Country Business Cycle: Revisiting the Stylised Facts", **School of Economics and Finance**. (664).
- McDermott, C.J., ve Scott, A. (1999), "Concordance in Business Cycles", **Reserve Bank of New Zealand Working Paper**, No. G99/7.
- Neftçi, N. S., (1984), "Are Economic Time Series Asymmetric over the Business Cycle?", **Journal of Political Economy**. c. 92. s.2. 307-328.
- Neumeier, A. P., ve Fabrizio P., (2005), "Business cycles in emerging economies: the role of interest rate", **Journal of Monetary Economics**. c. 52. 345-380.
- Özbilgin, H. M. (2010), "Financial Market Participation and the Developing Country Business Cycle", **Journal of Development Economics**, c. 92. s.2. 125-137.
- Özkan, İ. Ve Erdem, L., (2007), "Türkiye Ekonomisinde İş Çevrimlerinin Tarih ve Süre Aralıklarının Tespiti", **Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt, 7, Sayı: 14, 1-19.
- Pedersen, T.M., (2001), "The Hodrick-Prescott Filter, the Slutsky Effect, and the Distortionary Effect of Filters", **Journal of Economic Dynamics and Control**, 25(8), 1081-1101.
- Rand, J. ve Tarp, F. (2002), "Business Cycles in Developing Countries: Are They Different?" **World Development**, c. 30. s. 12. 2071-2088.
- Ravn, M. ve Uhlig, H. (2002), "On adjusting the Hodrick-Prescott filter for the frequency of observations", **The Review of Economics and Statistics**, vol: 84, 2, sf: 371-375.
- Uribe, M. ve Schmitt-Grohe, S. (2017), '*Open Economy Macroeconomics*', Princeton University Press.
- World Bank.[15.03.2018]. <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups>

Tablo 1. Seçilen Veri Setlerine Göre Türkiye İş Çevrimi Özelliklerinin Ortalama Değerleri

	1987.Ç1-2016.Ç3	1998.Ç1-2016.Ç3	1998.Ç1-2016.Ç3 Zincirlenmiş Veri
Ortalama Süre (Çeyrek Dönem)			
TD (Daralma)	4.20	4.00	4.00
DT (Genişleme)	16.80	17.33	17.33
Ortalama Genlik (%)			
TD (Daralma)	-10.71	-12.53	-12.49
DT (Genişleme)	32.87	33.68	33.36
Birikim (%)			
TD (Daralma)	-33.60	-40.94	-41.51
DT (Genişleme)	328.90	371.64	367.49

Tablo 2. Türkiye'nin GSYİH ve Bileşenlerinin Oynaklık Değerleri

	1987.Q1-2016.Q3 IFS Verileri	1998.Q1-2016.Q3 IFS Verileri	1998.Q1-2016.Q3 Zincirlenmiş Veriler
Gayri Safi Yurt İçi Hasıla			
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	2.12 (0.21)	1.73 (0.23)	1.73 (0.24)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	3.72 (0.35)	3.65 (0.45)	3.62 (0.45)
Baxter-King	3.38 (0.35)	3.61 (0.46)	3.60 (0.46)
Logaritmik Birinci Fark	3.05 (0.34)	2.40 (0.26)	2.38 (0.30)
Hane Halkı Tüketimi			
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	2.58 (0.27)	1.91 (0.22)	1.72 (0.15)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	4.17 (0.35)	3.85 (0.46)	3.62 (0.44)
Baxter-King	3.56 (0.38)	3.83 (0.45)	3.73 (0.42)
Logaritmik Birinci Fark	3.57 (0.24)	2.68 (0.28)	2.52 (0.24)
Yatırım Harcamaları			
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	5.20 (0.50)	4.98 (0.65)	5.21 (0.84)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	10.43 (0.99)	11.04 (1.30)	11.54 (1.59)

Baxter-King	10.29 (0.99)	11.12 (1.24)	11.86 (1.50)
Logaritmik Birinci Fark	7.00 (0.71)	6.65 (0.77)	6.57 (0.94)
İhracat			
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	5.00 (0.39)	4.56 (0.42)	3.42 (0.34)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	9.32 (0.79)	7.37 (0.66)	5.43 (0.56)
Baxter-King	8.04 (0.80)	5.80 (0.60)	3.92 (0.55)
Logaritmik Birinci Fark	6.95 (0.50)	6.34 (0.54)	4.90 (0.50)

Not: Serilere filtreleme yöntemleri uygulanmadan önce seriler mevsimsellikten arındırılmıştır. Mevsimsellikten arındırılan serilerin logaritması alınmış ve daha sonra farklı filtreleme yöntemleriyle serilerin çevrimsel bileşenleri elde edilmiştir. Logaritmik birinci fark yöntemi için filtreleme yöntemi uygulanmayan seriler kullanılmıştır. GMM yöntemiyle elde edilen standart hatalar parantez içerisinde belirtilmiştir.

Tablo 2–Devam

İthalat			
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	5.45 (0.44)	4.98 (0.50)	5.04 (0.77)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	10.77 (1.36)	8.92 (1.14)	9.60 (1.47)
Baxter-King	10.75 (1.50)	8.48 (1.44)	9.82 (1.45)
Logaritmik Birinci Fark	7.57 (0.71)	6.65 (0.62)	6.51 (0.90)
Net İhracat/GSYİH			
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	1.30 (0.14)	1.13 (0.14)	1.08 (0.11)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	2.21 (0.22)	1.95 (0.26)	1.88 (0.23)
Baxter-King	2.19 (0.23)	1.86 (0.27)	1.86 (0.23)
Logaritmik Birinci Fark	1.71 (0.17)	1.46 (0.17)	1.40 (0.15)
Hükümet Harcamaları			
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	5.03 (0.53)	3.13 (0.25)	2.65 (0.25)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	7.37 (0.89)	4.25 (0.33)	3.19 (0.27)
Baxter-King	5.66 (0.92)	2.50 (0.27)	2.08 (0.20)
Logaritmik Birinci Fark	7.71 (0.83)	5.11 (0.39)	4.26 (0.41)

Not:Serilere filtreleme yöntemleri uygulanmadan önce seriler mevsimsellikten arındırılmıştır. Mevsimsellikten arındırılan serilerin logaritması alınmış ve daha sonra farklı filtreleme yöntemleriyle serilerin çevrimsel bileşenleri elde edilmiştir. Logaritmik birinci fark yöntemi için filtreleme yöntemi uygulanmayan seriler kullanılmıştır. GMM yöntemiyle elde edilen standart hatalar parantez içerisinde belirtilmiştir.

Tablo 3. Seçilen Makroekonomik Değişkenlerin Oynaklık Değerleri

	1987.Q1-2016.Q3 IFS Verileri	1998.Q1-2016.Q3 Zincirlenmiş Veriler
Dış Ticaret Haddi		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	2.45 (0.29)	1.58 (0.20)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	4.27 (0.46)	2.86 (0.32)
Baxter-King	3.18 (0.40)	2.26 (0.23)
Logaritmik Birinci Fark	4.16 (0.52)	1.97 (0.23)
Tüketici Fiyatları Genel Seviyesi		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	2.01 (0.36)	1.49 (0.40)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	4.18 (0.65)	4.85 (0.96)
Baxter-King	5.69 (0.88)	5.24 (1.05)
Logaritmik Birinci Fark	6.27 (0.51)	4.28 (0.70)
M1 (Reel)		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	5.95 (0.82)	5.21 (1.12)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	10.20 (1.47)	11.69 (1.61)
Baxter-King	10.40 (1.47)	10.66 (2.27)
Logaritmik Birinci Fark	8.69 (1.39)	7.63 (1.87)
M2 (Reel)		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	5.27 (0.88)	4.91 (1.21)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	9.89 (1.36)	11.00 (1.78)
Baxter-King	9.94 (1.39)	11.30 (2.05)
Logaritmik Birinci Fark	7.47 (1.53)	7.09 (2.06)
M3 (Reel)		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	5.13 (0.90)	4.93 (1.28)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	9.78 (1.43)	10.85 (1.89)

Baxter-King	9.87 (1.45)	11.34 (2.13)
Logaritmik Birinci Fark	7.28 (1.56)	7.16 (2.19)

Not:Serilere filtreleme yöntemleri uygulanmadan önce seriler mevsimsellikten arındırılmıştır. Mevsimsellikten arındırılan serilerin logaritması alınmış ve daha sonra farklı filtreleme yöntemleriyle serilerin çevrimsel bileşenleri elde edilmiştir. Logaritmik birinci fark yöntemi için filtreleme yöntemi uygulanmayan seriler kullanılmıştır. GMM yöntemiyle elde edilen standart hatalar parantez içerisinde belirtilmiştir.

Tablo 3 – Devam

	1987.Q1-2016.Q3 IFS Verileri	1998.Q1-2016.Q3 Zincirlenmiş Veriler
Para Dolaşım Miktarı (M3)		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	7.96 (1.58)	5.35 (1.05)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	12.44 (1.83)	11.69 (1.61)
Baxter-King	12.20 (1.62)	10.61 (1.76)
Logaritmik Birinci Fark	11.23 (2.53)	7.81 (1.61)
Reel Faiz		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	111.11 (23.83)	0.55 (0.18)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	186.09 (45.55)	0.74 (0.20)
Baxter-King	66.27 (20.80)	0.28 (0.08)
Logaritmik Birinci Fark	159.47 (36.99)	0.85 (0.26)
Nominal Efektif Döviz Kuru*		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	5.90 (1.06)	6.34 (1.17)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	8.86 (1.51)	9.66 (1.63)
Baxter-King	8.85 (1.54)	9.35 (1.58)
Logaritmik Birinci Fark	3.57 (0.42)	10.33 (2.02)
Reel Efektif Döviz Kuru*		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	4.89 (0.69)	5.20 (0.77)

Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	6.48 (0.93)	6.97 (1.01)
Baxter-King	5.69 (0.77)	5.97 (0.94)
Logaritmik Birinci Fark	7.00 (0.71)	6.80 (1.18)
Özel Sektör Kredi		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	4.85 (0.59)	3.59 (0.47)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	12.90 (1.70)	11.84 (2.10)
Baxter-King	13.41 (1.87)	12.82 (2.39)
Logaritmik Birinci Fark	7.25 (0.93)	6.05 (0.87)

Not:Serilere filtreleme yöntemleri uygulanmadan önce seriler mevsimsellikten arındırılmıştır. Mevsimsellikten arındırılan serilerin logaritması alınmış ve daha sonra farklı filtreleme yöntemleriyle serilerin çevrimsel bileşenleri elde edilmiştir. Logaritmik birinci fark yöntemi için filtreleme yöntemi uygulanmayan seriler kullanılmıştır. GMM yöntemiyle elde edilen standart hatalar parantez içerisinde belirtilmiştir.

*Nominal ve reel efektif döviz kuru, veri kısıtı nedeniyle, 1994.Ç1-2016.Ç3 zaman diliminde incelenmiştir.

Tablo 4. Türkiye'nin GSYİH Bileşenlerinin Göreli Oynaklık Değerleri

	1987.Q1-2016.Q3 IFS Verileri	1998.Q1-2016.Q3 IFS Verileri	1998.Q1-2016.Q3 Zincirlenmiş Veriler
Hane Halkı Tüketimi			
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	1.22 (0.08)	1.11 (0.09)	1.00 (0.10)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	1.12 (0.07)	1.06 (0.05)	1.00 (0.06)
Baxter-King	1.06 (0.05)	1.06 (0.04)	1.04 (0.08)
Logaritmik Birinci Fark	1.17 (0.10)	1.12 (0.11)	1.06 (0.11)
Yatırım Harcamaları			
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	2.46 (0.18)	2.88 (0.24)	3.02 (0.32)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	2.81 (0.13)	3.03 (0.17)	3.19 (0.23)

Baxter-King	3.05 (0.12)	3.08 (0.18)	3.29 (0.25)
Logaritmik Birinci Fark	2.29 (0.20)	2.77 (0.21)	2.76 (0.29)
İhracat			
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	2.36 (0.17)	2.64 (0.30)	1.98 (0.26)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	2.51 (0.27)	2.02 (0.26)	1.50 (0.21)
Baxter-King	2.38 (0.32)	1.61 (0.25)	1.09 (0.17)
Logaritmik Birinci Fark	2.28 (0.22)	2.65 (0.28)	2.06 (0.29)
İthalat			
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	2.57 (0.23)	2.89 (0.31)	2.92 (0.22)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	2.90 (0.38)	2.45 (0.24)	2.65 (0.23)
Baxter-King	3.19 (0.50)	2.35 (0.31)	2.72 (0.25)
Logaritmik Birinci Fark	2.48 (0.24)	2.77 (0.29)	2.74 (0.25)
Net İhracat/GSYİH			
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	0.61 (0.04)	0.65 (0.06)	0.62 (0.07)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	0.59 (0.05)	0.53 (0.06)	0.52 (0.06)
Baxter-King	0.65 (0.07)	0.52 (0.07)	0.52 (0.07)
Logaritmik Birinci Fark	0.56 (0.04)	0.61 (0.06)	0.59 (0.07)
Hükümet Harcamaları			
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	2.37 (0.27)	1.81 (0.26)	1.53 (0.26)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	1.99 (0.29)	1.16 (0.18)	0.88 (0.13)
Baxter-King	1.68 (0.31)	0.69 (0.10)	0.58 (0.09)
Logaritmik Birinci Fark	2.53 (0.32)	2.13 (0.24)	1.79 (0.28)

Not: Serilere filtreleme yöntemleri uygulanmadan önce seriler mevsimsellikten arındırılmıştır. Mevsimsellikten arındırılan serilerin logaritması alınmış ve daha sonra

farklı filtreleme yöntemleriyle serilerin çevrimsel bileşenleri elde edilmiştir. Logaritmik birinci fark yöntemi için filtreleme yöntemi uygulanmayan seriler kullanılmıştır. GMM yöntemiyle elde edilen standart hatalar parantez içerisinde belirtilmiştir.

Tablo 5. Seçilen Makroekonomik Değişkenlerin Görelî Oynaklık Değerleri

	1987.Q1-2016.Q3 IFS Verileri	1998.Q1-2016.Q3 Zincirlenmiş Veriler
Dış Ticaret Haddi		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	1.16 (0.17)	0.92 (0.16)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	1.15 (0.16)	0.79 (0.12)
Baxter-King	0.94 (0.15)	0.63 (0.07)
Logaritmik Birinci Fark	1.36 (0.20)	0.83 (0.14)
Tüketici Fiyatları Genel Seviyesi		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	0.95 (0.12)	0.86 (0.19)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	1.13 (0.17)	1.34 (0.29)
Baxter-King	1.69 (0.29)	1.45 (0.35)
Logaritmik Birinci Fark	2.05 (0.17)	1.80 (0.30)
M1 (Reel)		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	2.81 (0.45)	3.02 (0.84)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	2.75 (0.44)	3.23 (0.63)
Baxter-King	3.08 (0.56)	2.95 (0.77)
Logaritmik Birinci Fark	2.85 (0.46)	3.21 (0.91)
M2 (Reel)		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	2.49 (0.46)	2.84 (0.84)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	2.66 (0.43)	3.04 (0.65)
Baxter-King	2.95 (0.55)	3.13 (0.77)

Logaritmik Birinci Fark	2.45 (0.51)	2.98 (0.96)
M3 (Reel)		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	2.42 (0.48)	2.86 (0.89)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	2.63 (0.44)	3.00 (0.66)
Baxter-King	2.92 (0.56)	3.14 (0.79)
Logaritmik Birinci Fark	2.39 (0.54)	3.01 (1.00)
Para Dolaşım Miktarı (M3)		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	3.76 (0.67)	3.10 (0.74)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	3.35 (0.49)	3.23 (0.63)
Baxter-King	3.62 (0.60)	2.94 (0.69)
Logaritmik Birinci Fark	3.68 (0.65)	3.28 (0.78)

Not:Serilere filtreleme yöntemleri uygulanmadan önce seriler mevsimsellikten arındırılmıştır. Mevsimsellikten arındırılan serilerin logaritması alınmış ve daha sonra farklı filtreleme yöntemleriyle serilerin çevrimsel bileşenleri elde edilmiştir. Logaritmik birinci fark yöntemi için filtreleme yöntemi uygulanmayan seriler kullanılmıştır. GMM yöntemiyle elde edilen standart hatalar parantez içerisinde belirtilmiştir.

Tablo 5 – Devam

	1987.Q1-2016.Q3 IFS Verileri	1998.Q1-2016.Q3 Zincirlenmiş Veriler
Reel Faiz		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	52.48 (10.74)	0.32 (0.10)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	50.07 (13.33)	0.20 (0.06)
Baxter-King	19.64 (6.67)	0.08 (0.02)
Logaritmik Birinci Fark	52.21 (11.78)	0.36 (0.10)
Nominal Efektif Döviz Kuru*		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	3.10 (0.40)	3.67 (0.97)

Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	2.36 (0.39)	2.67 (0.57)
Baxter-King	2.47 (0.46)	2.59 (0.58)
Logaritmik Birinci Fark	1.17 (0.10)	4.35 (0.97)
Reel Efektif Döviz Kuru*		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	2.57 (0.31)	3.01 (0.71)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	1.73 (0.25)	1.92 (0.40)
Baxter-King	1.59 (0.26)	1.66 (0.39)
Logaritmik Birinci Fark	2.29 (0.20)	2.86 (0.63)
Özel Sektör Kredi		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	2.29 (0.18)	2.08 (0.26)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	3.47 (0.45)	3.27 (0.65)
Baxter-King	3.97 (0.62)	3.55 (0.84)
Logaritmik Birinci Fark	2.38 (0.20)	2.54 (0.38)

Not: Serilere filtreleme yöntemleri uygulanmadan önce seriler mevsimsellikten arındırılmıştır. Mevsimsellikten arındırılan serilerin logaritması alınmış ve daha sonra farklı filtreleme yöntemleriyle serilerin çevrimsel bileşenleri elde edilmiştir. Logaritmik birinci fark yöntemi için filtreleme yöntemi uygulanmayan seriler kullanılmıştır. GMM yöntemiyle elde edilen standart hatalar parantez içerisinde belirtilmiştir.

*Nominal ve reel efektif döviz kuru, veri kısıtı nedeniyle, 1994.Ç1-2016.Ç3 zaman diliminde incelenmiştir.

Tablo 6. Türkiye'nin GSYİH Bileşenlerinin GSYİH Korelasyon Değerleri

	1987.Q1-2016.Q3 IFS Verileri	1998.Q1-2016.Q3 IFS Verileri	1998.Q1-2016.Q3 Zincirleşmiş Veriler
Hane Halkı Tüketimi			
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	0.72 (0.07)	0.75 (0.07)	0.74 (0.06)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	0.82 (0.05)	0.90 (0.03)	0.88 (0.04)
Baxter-King	0.89 (0.04)	0.95 (0.02)	0.92 (0.03)
Logaritmik Birinci Fark	0.65 (0.09)	0.69 (0.09)	0.68 (0.07)
Yatırım Harcamaları			
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	0.74 (0.06)	0.87 (0.04)	0.83 (0.05)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	0.85 (0.05)	0.95 (0.02)	0.94 (0.02)
Baxter-King	0.91 (0.03)	0.96 (0.02)	0.96 (0.01)
Logaritmik Birinci Fark	0.75 (0.06)	0.85 (0.04)	0.80 (0.05)
İhracat			
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	-0.05 (0.17)	0.14 (0.21)	0.53 (0.11)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	0.05 (0.17)	0.26 (0.21)	0.66 (0.07)
Baxter-King	0.02 (0.22)	0.20 (0.25)	0.73 (0.10)
Logaritmik Birinci Fark	0.08 (0.16)	0.27 (0.19)	0.50 (0.11)
İthalat			
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	0.45 (0.12)	0.60 (0.09)	0.78 (0.07)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	0.55 (0.10)	0.74 (0.07)	0.86 (0.04)
Baxter-King	0.63 (0.10)	0.85 (0.05)	0.90 (0.04)
Logaritmik Birinci Fark	0.34 (0.16)	0.60 (0.08)	0.72 (0.08)
Net İhracat/GSYİH			
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	-0.42 (0.15)	-0.52 (0.12)	-0.42 (0.14)

Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	-0.54 (0.12)	-0.64 (0.11)	-0.55 (0.13)
Baxter-King	-0.68 (0.11)	-0.82 (0.08)	-0.73 (0.11)
Logaritmik Birinci Fark	-0.22 (0.19)	-0.39 (0.15)	-0.35 (0.15)

Hükümet Harcamaları			
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	0.37 (0.11)	0.13 (0.12)	0.27 (0.10)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	0.38 (0.10)	0.08 (0.15)	0.12 (0.14)
Baxter-King	0.39 (0.13)	0.26 (0.25)	0.07 (0.25)
Logaritmik Birinci Fark	0.34 (0.13)	0.16 (0.15)	0.26 (0.10)

Not:Serilere filtreleme yöntemleri uygulanmadan önce seriler mevsimsellikten arındırılmıştır. Mevsimsellikten arındırılan serilerin logaritması alınmış ve daha sonra farklı filtreleme yöntemleriyle serilerin çevrimsel bileşenleri elde edilmiştir. Logaritmik birinci fark yöntemi için filtreleme yöntemi uygulanmayan seriler kullanılmıştır. GMM yöntemiyle elde edilen standart hatalar parantez içerisinde belirtilmiştir.

Tablo 7. Seçilen Makroekonomik Değişkenlerin GSYİH Korelasyon Değerleri

	1987.Q1-2016.Q3 IFS Verileri	1998.Q1-2016.Q3 Zincirlenmiş Veriler
Dış Ticaret Haddi		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	0.20 (0.10)	-0.003 (0.09)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	0.18 (0.11)	-0.18 (0.14)
Baxter-King	0.07 (0.16)	-0.17 (0.24)
Logaritmik Birinci Fark	0.21 (0.08)	0.02 (0.08)
Tüketici Fiyatları Genel Seviyesi		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	-0.38 (0.15)	-0.33 (0.11)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	-0.44 (0.12)	-0.51 (0.13)
Baxter-King	-0.37 (0.16)	-0.45 (0.19)

Logaritmik Birinci Fark	-0.20 (0.14)	-0.33 (0.15)
M1 (Reel)		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	0.21 (0.15)	0.29 (0.10)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	0.43 (0.11)	0.48 (0.17)
Baxter-King	0.47 (0.11)	0.49 (0.11)
Logaritmik Birinci Fark	0.15 (0.18)	0.29 (0.07)
M2 (Reel)		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	-0.05 (0.12)	0.09 (0.09)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	0.23 (0.13)	0.28 (0.14)
Baxter-King	0.26 (0.14)	0.36 (0.17)
Logaritmik Birinci Fark	-0.02 (0.16)	0.17 (0.10)
M3 (Reel)		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	-0.001 (0.11)	0.12 (0.08)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	0.29 (0.11)	0.32 (0.13)
Baxter-King	0.31 (0.13)	0.39 (0.16)
Logaritmik Birinci Fark	0.04 (0.14)	0.21 (0.10)
Para Dolaşım Miktarı (M3)		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	0.42 (0.09)	0.22 (0.10)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	0.10 (0.14)	-0.04 (0.17)
Baxter-King	0.03 (0.17)	-0.17 (0.20)
Logaritmik Birinci Fark	0.41 (0.12)	0.14 (0.15)

Not: Serilere filtreleme yöntemleri uygulanmadan önce seriler mevsimsellikten arındırılmıştır. Mevsimsellikten arındırılan serilerin logaritması alınmış ve daha sonra farklı filtreleme yöntemleriyle serilerin çevrimsel bileşenleri elde edilmiştir. Logaritmik birinci fark yöntemi için filtreleme yöntemi uygulanmayan seriler kullanılmıştır. GMM

yöntemiyle elde edilen standart hatalar parantez içerisinde belirtilmiştir.

Tablo 7 – Devam

	1987.Q1-2016.Q3 IFS Verileri	1998.Q1-2016.Q3 Zincirlenmiş Veriler
Reel Faiz		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	-0.28 (0.08)	-0.18 (0.14)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	-0.18 (0.07)	-0.23 (0.12)
Baxter-King	-0.13 (0.09)	-0.36 (0.16)
Logaritmik Birinci Fark	-0.26 (0.09)	-0.23 (0.10)
Nominal Efektif Döviz Kuru*		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	0.52 (0.14)	-0.02 (0.08)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	0.52* (0.11)	-0.26 (0.15)
Baxter-King	0.48 (0.17)	-0.31 (0.18)
Logaritmik Birinci Fark	0.65 (0.09)	0.10 (0.15)
Reel Efektif Döviz Kuru*		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	0.46 (0.14)	-0.07 (0.08)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	0.41* (0.13)	-0.18 (0.11)
Baxter-King	0.41 (0.17)	-0.11 (0.18)
Logaritmik Birinci Fark	0.75 (0.06)	0.01 (0.12)
Özel Sektör Kredi		
Hodrick-Prescott ($\lambda=15$)	0.36 (0.15)	0.34 (0.16)
Hodrick-Prescott ($\lambda=1600$)	0.66 (0.05)	0.62 (0.08)
Baxter-King	0.69 (0.07)	0.59 (0.10)
Logaritmik Birinci Fark	0.30 (0.19)	0.42 (0.13)

Not:Serilere filtreleme yöntemleri uygulanmadan önce seriler mevsimsellikten

Türkiye Konjonktürel Dalgalanmalarının Temel Özellikleri

arındırılmıştır. Mevsimsellikten arındırılan serilerin logaritması alınmış ve daha sonra farklı filtreleme yöntemleriyle serilerin çevrimsel bileşenleri elde edilmiştir. Logaritmik birinci fark yöntemi için filtreleme yöntemi uygulanmayan seriler kullanılmıştır. GMM yöntemiyle elde edilen standart hatalar parantez içerisinde belirtilmiştir.

*Nominal ve reel efektif döviz kuru, veri kısıtı nedeniyle, 1994.Ç1-2016.Ç3 zaman diliminde incelenmiştir.

Tablo 8. Türkiye'nin Makroekonomik Verilerinin Yapışkanlık Değerleri

	1987.Q1-2016.Q3 IFS Verileri				1998.Q1-2016.Q3 TCMB Verileri				1998.Q1-2016.Q3 Zincirlenmiş Verileri			
	Lag 1	Lag 2	Lag 3	Lag 4	Lag 1	Lag 2	Lag 3	Lag 4	Lag 1	Lag 2	Lag 3	Lag 4
GSYİH												
Hodrick-Prescott ($\square=15$)	0.15	-0.02	-0.21	-0.38	0.34	-0.02	-0.34	-0.49	0.30	0.01	-0.33	-0.49
Hodrick-Prescott ($\square=1600$)	0.66	0.48	0.26	0.05	0.77	0.57	0.33	0.14	0.77	0.58	0.33	0.13
Baxter-King	0.89	0.62	0.30	0.05	0.91	0.70	0.46	0.27	0.91	0.70	0.46	0.27
Logaritmik Birinci Fark	-0.17	0.10	0.02	-0.15	0.15	0.17	0.05	-0.16	0.15	0.17	0.01	-0.18
Tüketim												
Hodrick-Prescott ($\square=15$)	0.21	-0.10	-0.28	-0.31	0.29	0.06	-0.38	-0.47	0.11	0.12	-0.17	-0.36
Hodrick-Prescott ($\square=1600$)	0.63	0.37	0.11	-0.08	0.75	0.56	0.27	0.07	0.75	0.61	0.37	0.14
Baxter-King	0.86	0.52	0.15	-0.12	0.90	0.67	0.40	0.18	0.91	0.70	0.43	0.20
Logaritmik Birinci Fark	-0.10	0.02	-0.07	-0.10	0.02	0.21	-0.05	-0.17	-0.06	0.23	0.09	-0.12
Yatırım												
Hodrick-Prescott ($\square=15$)	0.37	0.05	-0.31	-0.49	0.47	0.09	-0.39	-0.60	0.56	0.09	-0.41	-0.64
Hodrick-Prescott ($\square=1600$)	0.78	0.56	0.28	0.06	0.81	0.59	0.31	0.09	0.84	0.60	0.31	0.08
Baxter-King	0.89	0.61	0.28	-0.004	0.92	0.71	0.47	0.27	0.91	0.71	0.47	0.28
Logaritmik Birinci Fark	0.10	0.19	-0.03	-0.24	0.26	0.30	-0.06	-0.24	0.40	0.26	-0.07	-0.30
İhracat												
Hodrick-Prescott ($\square=15$)	0.27	-0.20	-0.38	-0.28	0.22	-0.29	-0.42	-0.24	0.07	-0.25	-0.24	-0.15
Hodrick-Prescott ($\square=1600$)	0.70	0.41	0.20	0.06	0.60	0.24	0.02	-0.09	0.57	0.27	0.12	-0.02
Baxter-King	0.89	0.63	0.32	0.06	0.86	0.53	0.18	-0.06	0.91	0.71	0.45	0.21
Logaritmik Birinci Fark	0.08	-0.03	-0.12	-0.10	0.003	-0.12	-0.15	-0.11	0.15	-0.07	-0.09	-0.19
İthalat												
Hodrick-Prescott ($\square=15$)	0.30	-0.14	-0.19	-0.35	0.36	-0.11	-0.36	-0.37	0.44	0.02	-0.32	-0.47
Hodrick-Prescott ($\square=1600$)	0.76	0.50	0.31	0.07	0.70	0.37	0.10	-0.09	0.77	0.50	0.20	-0.04
Baxter-King	0.91	0.66	0.34	0.04	0.88	0.59	0.26	-0.01	0.90	0.97	0.38	0.14
Logaritmik Birinci Fark	0.09	-0.06	0.12	-0.15	0.14	-0.001	-0.10	-0.15	0.18	0.11	-0.08	-0.22
Net İhracat/GSYİH												
Hodrick-Prescott ($\square=15$)	0.35	-0.08	-0.21	-0.37	0.38	-0.13	-0.24	-0.31	0.35	-0.13	-0.27	-0.28
Hodrick-Prescott ($\square=1600$)	0.70	0.38	0.12	-0.18	0.73	0.39	0.14	-0.10	0.73	0.40	0.15	-0.08
Baxter-King	0.88	0.55	0.14	-0.21	0.90	0.63	0.32	0.05	0.90	0.63	0.32	0.05
Logaritmik Birinci Fark	0.07	-0.07	0.04	-0.19	0.15	-0.12	0.000	-0.13	0.14	-0.09	-0.04	-0.14
Hükümet Harcamaları												
Hodrick-Prescott ($\square=15$)	-0.03	-0.06	-0.12	-0.30	-0.22	-0.14	-0.11	-0.05	-0.20	-0.19	-0.11	-0.01
Hodrick-Prescott ($\square=1600$)	0.46	0.32	0.14	-0.10	0.27	0.19	0.05	-0.08	0.12	0.04	0.004	-0.01
Baxter-King	0.89	0.62	0.31	0.05	0.90	0.64	0.32	0.03	0.85	0.51	0.12	-0.17
Logaritmik Birinci Fark	-0.31	0.07	0.08	-0.22	-0.43	0.05	0.000	-0.06	-0.43	-0.04	-0.003	-0.001
Logaritmik Birinci Fark	-0.21	-0.01	-0.06	0.11	0.41	0.13	-0.10	-0.29	0.41	0.13	-0.10	-0.29

Tablo 8 – Devam

	1987.Q1-2016.Q3 IFS Verileri				1998.Q1-2016.Q3 Zincirlenmiş Verileri			
	Lag 1	Lag 2	Lag 3	Lag 4	Lag 1	Lag 2	Lag 3	Lag 4
Tüketici Fiyatları Genel Seviyesi								
Hodrick-Prescott ($\square=15$)	0.31	-0.05	-0.35	-0.44	0.48	-0.10	-0.56	-0.65
Hodrick-Prescott ($\square=1600$)	0.80	0.60	0.38	0.21	0.88	0.72	0.55	0.42
Baxter-King	0.95	0.81	0.65	0.52	0.96	0.86	0.75	0.65
Logaritmik Birinci Fark	0.82	0.82	0.78	0.73	0.84	0.76	0.67	0.61
M1 (Reel)								
Hodrick-Prescott ($\square=15$)	0.19	-0.07	-0.16	-0.46	0.19	0.02	-0.25	-0.47
Hodrick-Prescott ($\square=1600$)	0.67	0.44	0.22	-0.08	0.74	0.53	0.30	0.10
Baxter-King	0.88	0.59	0.23	-0.05	0.89	0.64	0.34	0.11
Logaritmik Birinci Fark	-0.06	0.07	0.18	-0.23	-0.15	0.20	0.01	-0.21
M2 (Reel)								
Hodrick-Prescott ($\square=15$)	0.27	-0.10	-0.33	-0.42	0.29	-0.07	-0.40	-0.47
Hodrick-Prescott ($\square=1600$)	0.74	0.52	0.29	0.10	0.80	0.62	0.40	0.22
Baxter-King	0.90	0.64	0.33	0.09	0.91	0.69	0.44	0.24
Logaritmik Birinci Fark	0.04	0.10	0.02	-0.14	0.10	0.18	-0.01	-0.13
M3 (Reel)								
Hodrick-Prescott ($\square=15$)	0.27	-0.12	-0.32	-0.39	0.26	-0.07	-0.38	-0.43
Hodrick-Prescott ($\square=1600$)	0.75	0.52	0.31	0.12	0.80	0.62	0.40	0.23
Baxter-King	0.90	0.65	0.35	0.11	0.91	0.69	0.44	0.23
Logaritmik Birinci Fark	0.07	0.08	0.04	-0.11	0.10	0.18	-0.01	-0.11
Velocity (M3)								
Hodrick-Prescott ($\square=15$)	0.19	-0.11	-0.24	-0.39	0.19	-0.11	-0.24	-0.40
Hodrick-Prescott ($\square=1600$)	0.61	0.36	0.13	-0.10	0.74	0.53	0.30	0.10
Baxter-King	0.87	0.55	0.18	-0.12	0.90	0.66	0.38	0.15
Logaritmik Birinci Fark	-0.11	0.00	0.04	-0.17	0.16	0.14	0.10	-0.18
Reel Faiz								
Hodrick-Prescott ($\square=15$)	0.23	-0.07	-0.05	-0.18	0.14	-0.04	-0.20	-0.10
Hodrick-Prescott ($\square=1600$)	0.62	0.28	0.06	-0.19	0.27	0.01	-0.22	-0.08
Baxter-King	0.59	0.15	-0.12	-0.15	0.70	0.24	-0.04	-0.03
Logaritmik Birinci Fark	0.02	0.06	0.13	0.01	-0.14	0.10	-0.14	0.03
Nominal Efektif Döviz Kuru*								
Hodrick-Prescott ($\square=15$)	0.19	-0.16	-0.37	-0.37	0.76	0.45	0.20	0.10
Hodrick-Prescott ($\square=1600$)	0.54	0.29	0.07	-0.05	0.54	0.30	0.09	-0.02
Baxter-King	0.89	0.62	0.33	0.14	0.89	0.62	0.33	0.14
Logaritmik Birinci Fark	0.29	0.21	0.17	0.11	0.27	0.20	0.16	0.10
Reel Efektif Döviz Kuru*								
Hodrick-Prescott ($\square=15$)	0.25	-0.17	-0.38	-0.41	0.58	0.12	-0.20	-0.34
Hodrick-Prescott ($\square=1600$)	0.49	0.12	-0.16	-0.29	0.49	0.13	-0.13	-0.26
Baxter-King	0.82	0.39	-0.07	-0.36	0.83	0.42	-0.01	0.27
Logaritmik Birinci Fark	0.03	-0.12	-0.15	-0.28	0.02	-0.13	-0.15	-0.28
Özel Sektör Kredi								
Hodrick-Prescott ($\square=15$)	0.39	0.10	-0.21	-0.34	0.45	0.17	-0.14	-0.35
Hodrick-Prescott ($\square=1600$)	0.87	0.69	0.45	0.22	0.90	0.75	0.56	0.34
Baxter-King	0.92	0.73	0.46	0.19	0.92	0.76	0.56	0.36
Logaritmik Birinci Fark	0.30	0.36	0.14	0.01	0.48	0.47	0.32	0.15

Not: Serilere filtreleme yöntemleri uygulanmadan önce seriler mevsimsellikten

arındırılmıştır. Mevsimsellikten arındırılan serilerin logaritması alınmış ve daha sonra farklı filtreleme yöntemleriyle serilerin çevrimsel bileşenleri elde edilmiştir. Logaritmik birinci fark yöntemi için filtreleme yöntemi uygulanmayan seriler kullanılmıştır. GMM yöntemiyle elde edilen standart hatalar parantez içerisinde belirtilmiştir.

*Nominal ve reel efektif döviz kuru, veri kısıtı nedeniyle, 1994.Ç1-2016.Ç3 zaman diliminde incelenmiştir.

Troyacademy 5 (1), 85-108, 2020
Geliş/Received: 19.05.2019 • Kabul / Accepted: 14.11.2019
doi: 10.31454 / usb.722026

Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Turizm Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme *

Özlem AK ** ©
Burhanettin ZENGİN ***

Öz

Küreselleşme süreci ile Dünyada doğrudan yabancı sermaye yatırımları artmış, buna bağlı olarak sermaye akışları da gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru yönünü değiştirmiş ve ağırlıklı olarak hizmet sektörüne yönelmiş olması dikkat çekmektedir. Hizmet sektörü içerisinde istikrarlı bir büyüme gösteren turizm sektörü de bu doğrultuda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını önemli ölçüde çekebilmiştir. Bilhassa gelişmekte olan ülkeler için turizm sektörü ve bu sektöre yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülke ekonomilerine yapmış olduğu etkiler çok büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada turizm potansiyeli yüksek ve gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye’ye yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının turizm sektörü açısından nasıl bir gelişim gösterdiği değerlendirilmiştir. Araştırma genel olarak ikincil veri analizine dayalı olarak yürütülmüştür. Turizm gelirleri açısından ilk sıralarda yer almayı hedefleyen Türkiye’nin, bu alandaki yabancı sermaye girişinin son yıllardaki artmasına rağmen, yeterli düzeyde olmadığı ve yabancı sermaye girişinin arttırılması için yeni politikaların geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Anahtar kelimeler: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı, Turizm, Türkiye’de Turizmde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı
Jel Kodu: F21

Foreign Direct Capital Investments in Turkey: An Evaluation on Tourism Sector

Abstract

With the globalization process, foreign direct capital investments in the world have increased, and capital flows have shifted from developed countries to developing countries, and they are mainly oriented to the service sector. The tourism sector, which has grown steadily within the service sector,

* Bu çalışma Düzce Üniversitesi tarafından düzenlenen 17. Geleneksel Turizm Sempozyumunda sunulmuş ve bildiri kitabında bildiriden yararlanılarak hazırlanmıştır

** Öğretim Görevlisi, Doktora Öğrencisi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı Doktora Programı
ORCID ID: 0000-0002-7159-4390 oaksoy@subu.edu.tr

© Sorumlu Yazar

*** Doç.Dr. Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü
ORCID ID: 0000-0002-6368-0969 bzengin@subu.edu.tr

has been able to attract foreign direct capital investments in this direction to a great extent. Especially for the developing countries, the tourism sector and the effects of foreign direct capital investment made in this sector on the country's economies are of great importance. In this study, high tourism potential and developing of foreign direct investment to Turkey as a country in terms of development of the tourism sector has been evaluated how a show. The research was generally conducted based on secondary data analysis. Aiming to take first place in terms of tourism revenue in Turkey, despite the increase in recent years of foreign capital inflow in this area is not sufficient and has revealed the need to develop new policies to increase the foreign capital inflow.

Keywords: Foreign Direct Investment, , Tourism, Foreign Direct Investment in Tourism in Turkey.

Jel Code: F21

GİRİŞ

Dünya çapında yaşanan serbestleşme süreci ile birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki hareketlenmeler de önemini arttırmıştır. Nitekim doğrudan yabancı sermaye yatırımları sayesinde ev sahibi ülkede ihracat hacmi genişlemekte ve ilave döviz girdisi sağlanmaktadır. Bu sayede ülkenin cari işlemler hesabına da olumlu katkı yapmakta, ayrıca gelir ve istihdam düzeyi dolayısıyla da büyüme üzerinde olumlu etkiler yapmaktadır. Öte yandan doğrudan yabancı yatırımlar sonucu ev sahibi ülkenin uluslararası piyasalara uyumunu kolaylaştırmakta, pek çok yenilik ve teknoloji geliştirmekte olan ülkelere taşınabilmektedir (Ak, 2009: 1). Özellikle geliştirmekte olan ülkelerin dış açılmasında, tasarruf yetersizliğinin karşılamasında, yatırım eksikliğini gidermede ve dış pazarlarda rekabet gücünü arttırmada doğrudan yabancı yatırımların rolü oldukça önemlidir (Çeken, 2003).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının iştah kabartan bu ekonomik etkileri, özellikle geliştirmekte olan ekonomileri “yabancı sermaye rekabeti” olarak adlandırılan olgu ile karşı karşıya bırakmıştır (Aktan ve Vural, 2010). Bu bağlamda gittikçe daha çok sayıda geliştirmekte olan ülke ve geçiş ekonomisi doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekmek için rekabet etmekte ve aynı zamanda aldıkları doğrudan yabancı yatırımdan etkin bir biçimde faydalanmaya çalışmaktadırlar.

Öte yandan 21.yy'da dünya ölçeğinde ekonomik olarak yaşanan ani değişimler ve dönüşümler neticesinde ortaya çıkan yeni ekonomik düzen, yabancı sermaye yatırımlarının hacminde, akış yönünde ve sektör tercihinde büyük değişikliklere yol açmaktadır. UNCTAD'ın yayınlamış olduğu “2017 Dünya Yatırım Raporu'na” göre, önümüzdeki yıllarda, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının daha çok geliştirmekte olan ekonomilere, ağırlıklı olarak ise yine hizmetler sektörüne yöneleceği tahmin edilmektedir. Nitekim yeni ekonomik düzende bilgi ve hizmetin ön planda olduğu müşteri merkezli hizmet ağırlıklı sektörlerin önemini arttırmaktadır (Karataş ve Babür, 2013). Bunlar arasında Dünya genelinde son 60 yılda istikrarlı ve hızlı bir büyüme ivmesi yakalayan

turizm sektörü dikkatleri üzerine çekerken, doğrudan yabancı sermayenin de ilgi odağı haline gelmiştir. Sektörün ekonomik büyümeye ve kalkınmaya olan katkısı, ihracat gelirlerini ve istihdamı arttırması, iktisadi faaliyetleri çeşitlendirmesi, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomiler için önemli bir aktör olarak rol oynamaktadır (Şahbaz ve Mızırak, 2017). Bu nedenle turizm ile ilgili faaliyet alanları bütün dünyada destek gören ve teşviklerin giderek arttığı yatırım alanları arasındadır.

Bu açıdan bu çalışmada Türkiye ekonomisinde de önemli bir yeri olan turizm sektörü ve bu sektöre yapılmış olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişimi, ikincil veri analizi yapılarak ortaya konulmaktadır. Bu amaçla ilk olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımı kavramına ilişkin literatür taraması yapılmış daha sonra turizm sektörüne yönelik doğrudan yabancı sermayenin önemi konusuna yer verilmiştir. Dünyada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişimi ve turizm alanında en fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapan ve alan ilk 10 ülkenin ilgili alandaki gelişimi ikincil veri analizi yapılarak incelenmiştir. Daha sonra Türkiye ekonomisinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve turizm sektörü açısından doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişimi değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

1.1. Kavramsal Çerçeve

Neo-Liberal politikaların bütün dünyaya yayılmasıyla birlikte finansal küreselleşme kavramı, sıklıkla duyduğumuz bir kavram haline gelmiştir. Finansal küreselleşme ile birlikte hayatımıza giren kavramlardan biri de Doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYY) olmuştur (Gür, 2014: 23). Yerli tasarrufların oluşturduğu ülke kaynaklarının yetersiz kalması ve bu bağlamda sınırlı kalan yatırımlar neticesinde, gerekli olan kaynak ihtiyacı dış tasarruflarla, diğer bir deyişle “yabancı sermaye” ile karşılanmaktadır. Finansal küreselleşmenin sunduğu üç farklı uluslararası sermaye çeşidi söz konusudur: Yabancı sermayenin ülke ekonomilerine giriş şekilleri “Doğrudan Borçlanma”, “Portföy Yatırımları” ve “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları” olmak üzere üç farklı şekilde gerçekleşmektedir (Çeken, 2003). “Portföy Yatırımları” aynı zamanda “Sıcak para” olarak da bilinen, tahvil, hisse senedi gibi menkul değerlerin sermaye piyasası işlemleri yoluyla alım ve satımı şeklinde gerçekleşmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları konusunda literatürde pek çok tanıma rastlanmaktadır. Uluslararası alanda da kabul görmüş, OECD tarafından geliştirilmiş tanımdır. Tanımda doğrudan yabancı sermaye yatırımları, “doğrudan yatırımcı tarafından, başka bir ülkede yerleşik olan bir teşebbüste kalıcı bir bağ oluşturmak amacıyla yapılan uluslararası yatırımlar” olarak belirtilmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı, bir firmanın başka bir ülkedeki mevcut bir firmayı satın alması, farklı bir firma kurması ya da o ülkedeki mevcut bir firmaya sermaye ortaklığı sonucunda sermayesini arttırmak yoluyla

ortaklık kurması veya mevcut firmalara lisans, know-how, teknoloji ve yönetim bilgisi gibi unsurları getirmesi şeklinde yapılan yatırımlardır (Bahar ve Kozak, 2013: 37). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, yabancı kişi veya firmanın hedef ülkedeki bir şirketi satın alarak veya o ülkedeki mevcut iş faaliyetlerini genişleterek en az %10 hisse oranı elde ettiği yatırımlar şeklinde ifade edilmektedir (Gür, 2014: 25).

Diğer yandan doğrudan yabancı sermaye yatırımları geldiği ülkede istihdam yaratmakta, verimliliği ve üretkenliği artırmakta, bilgi ve teknoloji transferini sağlamakta, gelişmekte olan ülkelerdeki uzun dönemli kalkınmaya katkı sağlamakta ve ihracatı artırmaktadır (Alfaro, 2014:2, Susam, 2008: 45). Bununla birlikte, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının büyüme oranlarına etkisi, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının giriş türüne bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ev sahibi ülkeye; sıfırdan yatırımlar (*Greenfield* yatırım) ya da birleşme ve satın almaların ve sıfırdan yatırımların bileşimi olan kahverengi alan yatırımları (*Brownfield* yatırım) ve birleşme ve satın almalar (BveS) olmak üzere üç şekilde girmektedir (Boora ve Dhankar, 2017: 3, Durgan, 2016: 7).

Kahverengi alan yatırımları var olan bir tesis ile birleşme veya satın almayı; yeni yatırımlar ise bir ülkede var olmayan yeni bir tesis inşa edilmesini içmektedir. Teorik olarak *sıfırdan yatırımlar*, yeni tesislerin oluşturulmasıyla birlikte sermaye birikimine ve verimliliğe katkıda bulunabilir. Dolayısıyla ev sahibi ülkenin en çok istediği yatırım şeklidir. Ancak birleşme ve satın alma işlemleri şeklinde gerçekleşen *Kahverengi alan* yatırımları ise ev sahibi ülkede sermaye birikimi ve/veya üretkenlik artışına direkt olarak katkıda bulunmayabilir fakat yeni bilgi ve teknoloji transferi yoluyla ekonomik büyümeyi olumlu bir şekilde etkileyebilmektedir (Bayar, 2017: 19). Şirket birleşmeleri ise biri yabancı olan iki şirketin eşit koşullarda birleşerek tek bir şirket haline gelmesidir. Şirket satın alımı ise, bir şirketin yabancı ülkedeki başka bir şirkete ait hisse senetlerinin tamamını veya çoğunu satın alarak kendi bünyesine katması olduğu için ev sahibi ülkede herhangi bir sermaye stoku artışına imkan tanımamaktadır. (Durgan, 2016: 8).

Diğer yandan yapılan yatırımın üretim halkasındaki yerine göre DYY, yatay yatırımlar ve dikey yatırımlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu tarz yatırımlarda, farklı coğrafi alanlarda yabancı yatırımcının üretim süreci ile bütünleştiği, yerel firmanın üretim süreci ile hemen hemen aynı olduğu yatırımlardır (Moosa, 2002: 4). Dikey (vertical) yatırımlar, firmanın üretim zincirinin coğrafik olarak yerleştirilmesini içermektedir. Bu yatırım türü, ev sahibi ülkenin Pazar büyüklüğünden değil de, ülkeler arasında, faktörlerin ve hammaddelerin miktarından etkilenmektedir (Arı ve Özcan, 2010: 72).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkileri sadece yatırımın çeşidine göre değil, ekonominin dışı açık olma derecesine, değişik sektörler, piyasanın büyüklüğüne, göre farklılık göstermektedir. Bununla birlikte diğer sermaye akımlarına göre daha esnek ve finansal krizlerdeki istikrarı nedeniyle, gelişmekte olan ülkelere kalkınmanın finansmanı noktasında etkili bir dış finansman kaynağı olmaya devam etmektedir (Aktan ve Vural, 2010: 29). Özellikle sermaye ve tasarruf birikimi yetersiz olan gelişmekte olan ülkelere

yönelik uzun vadeli sermaye akımları içinde en büyük paya sahip olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları, doğru iktisadi politikaları izlenmesi dahilinde kalkınma ve büyümeye olumlu bir şekilde katkı sağlamaktadır. DYY'ler 1970-1980'li yıllar arasında daha çok elinde yüksek oranlarda sermaye bulunduran gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşirken, 1990'lı yıllar ile birlikte DYY'ler verilen teşvik ve imtiyazlarında etkisi ile gelişmekte olan ülkelere de gitmeye başlamıştır (Aydemir ve Genç, 2015: 19).

Diğer yandan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, yabancı yatırımcılar açısından; ulaşım, işgücü ve hammadde gibi bir takım üretim girdilerine yakınlık, doyum noktasına ulaşmamış pazarların olanaklarından yararlanmak, çevre standartlarından dolayı uluslararası piyasalarda rekabet üstünlüğünü yakalamak gibi bir takım avantajlarından dolayı doğrudan yabancı yatırım faaliyetlerinde bulunmaktadır (Uçan vd., 2017: 188). Bunlara ek olarak, faaliyetlerin birleştirilmesi konusu, aktarılamayan bilgilerin dünya üzerinde akışının sağlanması, unvandan-sıfattan yararlanması, ithalatçı ülkenin koymuş olduğu tarife ve kotalardan sakınma, yurtiçi kısıtlamalardan kaçınma, yatırımları uluslararası arenada çeşitlendirme ve bu sayede ucuza yabancı faktör kullanımı gibi nedenlerde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yapılmasının nedenleri arasındadır (Bahar ve Kozak, 2013: 38, Cevher, 2015: 21). DYY'nin belirleyicileri üzerine çok geniş ve aynı zamanda tartışmalı bir literatür bulunmakla birlikte DYY'yi etkileyen faktörlere ilişkin literatürü özetleyen Chakrabarti (2001: 91-92), bu faktörleri piyasa hacmi, işgücü maliyeti, ticaret engelleri, büyüme oranı, dış açıklık, ticaret açığı, döviz kuru ve vergi şeklinde sınıflandırmıştır (Chakrabarti 2001'den aktaran Tari ve Bırdı, 2009: 2).

1.2. Turizmde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Önemi

Turizm sürekli büyüme göstermesi sebebiyle dünyada en fazla ekonomik değer yaratan üç sektöründen birisi olarak gösterilmektedir. Nitekim turizmin artan ekonomik önemiyle birlikte, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede, turizme giden DYY, imalat sektörünün önüne geçmiştir. Öte yandan turistik amaçlı ilgi alanlarının sürdürülebilir gelişmesi için toplu taşıma, destinasyon pazarlaması, atık yönetimi ve lojistik gibi faaliyetleri kapsayan önemli yatırımlar gerektirmektedir. Bununla birlikte, az gelişmiş ülkelerin yerel yönetimlerinin sıklıkla eksikliği olan yüksek bir sermaye düzeyi söz konusudur (Aluculesei ve Bulin, 2017: 2). Böylece, bu ülkeler hizmet sektörlerini yabancı sermayeye açacak şekilde, söz konusu sektörle ilgili yatırım ve ticaret politikaları çerçevesinde farklı stratejiler izleyerek, doğrudan yabancı sermaye akış yönünü hizmet sektörü lehine çevirecek önemli açılımlar yapmışlardır (Bahar, 2010).

Literatürde DYY ve turizm arasındaki ilişki inceleyen birçok çalışma mevcuttur. Araştırmalar, turizm sektöründe DYY'nin etkisini belirleyen üç ana faktör olduğundan söz etmektedir. Bunlar o ülkenin coğrafyası, turizm endüstrisinin gelişme düzeyi, uygunluk seviyesi ve politika ortamıdır (İlie, 2015: 11). Bunun yanı sıra yabancı sermayeyi turizm endüstrisine çeken faktörlerin arasında turist sayısı ve dış aktif turizmden elde edilen kazançlar da en kritik göstergelerdir.

Turizmin gelişmesi ile birlikte DYY sadece turizm ile ilgili sektörlere (oteller, havayolları, restoranlar vb.) girmemekte, dolaylı olarak diğer sektörlere de DYY girmektedir. Turizm DYY'nin dolaylı etkileri genellikle çarpan etkisinin bir parçası olarak ele alınmaktadır. Yerli halk, yabancı kuruluşlarda istihdam edilmekte ve ücretlerini, yerel ekonomiyi canlandıran turizm endüstrisi dışındaki mal ve hizmetlerde harcamaktadır. Sonuç olarak artan uluslararası turizm hareketleri sayesinde, turizm ve turizm dışı sektörlerde artan DYY girişi sayesinde ekonomik büyüme hedeflerine ulaşabileceği ortaya koyulmaktadır (Chen, 2017: 40). Diğer yandan turizm DYY'leri ulusal ekonomileri birbirine bağlamakta ve gelişmekte olan ekonomiler için önemli olan uluslararası ticaret ilişkilerinin de yolunu açmaktadır. Yatırım şirketi, bilgi, beceri ve teknolojiyi getirmekte ve bu sayede konaklama gibi turizm hizmetlerinde asgari standartları yükseltmektedir (Davidson ve diğ., 2013: 92).

Son zamanlarda gerçekleşen turizm sektörüne yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki eğilimler, küresel markaların operasyonlarını imtiyaz sözleşmeleri şeklinde gerçekleştirmeleridir. Diğer şirketlerin sağladığı "mülk idaresi" olarak binalara sahip olmamakla birlikte, otellerin şirket marka ve yönetim hizmetlerini tedarik etmektedirler. Bu sayede otelin inşası için yatırım yapması gerekmediğinden birtakım avantajlar sağlanmaktadır. Genel olarak otel endüstrisi ile ilgili bilgisi olmayan bir yatırımcı araziye alabilmekte ve yabancı bir şirketin yönetmesi için bir otel inşa edebilmektedir. Bu, diğer sektörler ile karşılaştırıldığında turizm sektöründe gerçekleşen DYY'nin tipik bir özelliğidir (Ilie, 2015: 10). Bununla birlikte turizm işletmelerinde talebin kontrolü, ancak entegrasyonlar ve birleşme yoluyla gerçekleşebilir. Çünkü turizm hareketi birbirine bağlı bir dizi işlemi gerektirmektedir. Turizm endüstrisinde dikey entegrasyona gitme sebepleri şöyle sıralanabilir (Gürdal 1990'dan aktaran, Issı, 2011: 384):

- Ulusal veya uluslararası seyahat pazarı denetim altında tutmak,
- Turistik ürünü en elverişli koşullarla ve sürekli bir şekilde pazarlamak,
- Uluslararası turizm pazarındaki küresel talebi yönlendirmek ve çok sayı da turiste gerekli hizmetleri sunmak,
- Ve turist çeken gelişmekte olan ülkelerde pazarlık ve rekabet gücünü yükseltebilmektir.

Öte yandan turizm sektörüne yapılan yatırımların geri dönüşünün uzun yıllar alması, sermaye/hasıla oranı yüksek olması, siyasal, sosyal, doğal ve ekonomik olaylara son derece hassas olması dolayısıyla girişimciler için riskli yatırımlar arasındadır. Bu nedenlerden ötürü yabancı sermaye turizm sektörü için vazgeçilmezdir (Çeken, 2003: 30). Turizm amaçlı yabancı sermaye yatırımları, yüksek riskin paylaşarak ülke ekonomisine katkı sağlamakta, turizmde kapasitenin etkinliğini ve verimliliğini artıracak şekilde kullanılmasını sağlamakta, yabancı sermayenin turizm alanındaki faaliyetleri sayesinde, rakip ülkelerin turist potansiyeli olan ülkelerdeki olumsuz propagandaları önlemekte ve emek yoğun üretim tekniğine dayanan turizm sektöründe istihdam imkânlarını genişletmektedir (Zengin, 2010: 122).

Bu bağlamda devletlerin turizm sektörü neticesinde sağlanan ekonomik ve sosyal faydaların artması ve sürdürülebilirliğini sağlamak için gerekli politik, ekonomik ve sosyal açıdan sektörün yapısının gerektirdiği yasal düzenlemeleri uygulamaya koymalıdır. Bu uygulamalar arasında teşvikler, hem özel sektörü hem de yabancı yatırımcıyı turizm alanında yatırıma yönlendirmede önemli katkı sağlamaktadır (Aydoğuş vd., 2006: 1). DYY ekonomiler arasında istikrarlı ve uzun süreli bağlantılar sağlamaktadır. Çokuluslu şirketlerin hem gelişmiş ülkelerin, hem de gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde önemli bir rol oynamaları, ev sahibi ülkelerin bu ülkelere entegre olmaları ve neticesinde turist akışında artışa ve turizm ile ilgili faaliyetlerden daha fazla gelir elde etmeye neden olan uluslararası turizm ağları oluşmaktadır.

2. DÜNYA'DA DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMI GELİŞİMİ

2000'li yıllarda Asya ve Afrika'daki gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümede göstermiş oldukları performansları nedeniyle dünyada ekonomik ağırlık merkezinin yönü de değişmiştir. Nitekim bu değişime, demografik değişiklikler, ülkeler arasında karşılaştırmalı avantajlardaki değişiklikler ve ulaşım maliyetlerinin azalması sebebiyet vermektedir (Krishna, 2015). Özellikle Çin ve Hindistan'ın küresel ticaret sahnesine çıkmasıyla birlikte, sermaye ihracatçısı olan gelişmiş ülkeler, ithalatçı durumundaki gelişmekte olan bu ülkelere doğru gerçekleşmiştir. Bu sayede gelişmekte olan ülke ekonomileri için DYY'ler, dış finansman kaynakları arasında en büyük ve sabit kaynak haline gelmiştir (UNCTAD, 2017: 10).

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017*
Dünya	2.100	1.770	1.114	1.409	1.700	1.330	1.452	1.324	1.774	1.746	1670-1870
Gelişmiş Ülkeler	1.444	1.018	565	696	880	517	566	563	984	1032	940-1050
Gelişmiş Ülkeler/ Dünya (%)	68	57	50	49	51	38	38	42	55	59	56
Gelişmekte Olan Ülkeler	564	630	478	637	725	729	778	704	752	646	660-740
Gelişmekte Olan Ülkeler /Dünya (%)	26	35	42	45	42	54	53	53	42	36	39
Geçiş Ekonomileri	78	109	62	75	95	84	108	57	38	68	75-85

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report (2010, 2014, 2016, 2017). (Veriler, WIR Raporlarından alınarak derlenmiştir). *2017 Tahmini

Tablo 1'den anlaşıldığı üzere, dünya genelinde son 10 yıla bakıldığında, en fazla yatırımın yapıldığı yıl 2.1 trilyon dolar ile 2007 yılı olmuştur. Daha sonra 2008 Küresel Finans Krizi'nin de etkisiyle DYY miktarının azaldığı görülmektedir. 2009 yılı sonrası doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında bir toparlanma olsa da 2011 yılı sonrasında tekrar düşüşe geçmiştir. 2015 yılında güçlü bir artış gösteren doğrudan yabancı sermaye akımları, 2016 yılında artan jeopolitik riskler ve politika belirsizliklerinin yanı sıra, uluslararası şirketlerin karlılıklarındaki düşüş, talep düşüklüğü ve zayıf ekonomik büyümenin etkisiyle % 2 oranında azalarak 1,7 trilyon dolara gerilemiştir (UNCTAD, 2017). 2007 yılında gerçekleşen yatırım seviyesine 2017 yılı itibarıyla de ulaşamadığı görülmektedir.

Ülke yelpazesi açısından bakıldığında ise *gelişmekte olan ülkelerin* ekonomik anlamda gösterdikleri çaba, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında da kendini göstermektedir. Gelişmekte olan ülkeler yatırımın yapıldığı yer bağlamında gelişmiş ülkeleri geride bırakmanın yanı sıra, yatırımcı taraf olarak da gerçekleştirdikleri yatırımları seneden seneye arttırmaya devam etmektedir. 2007 yılı sonrasında gelişmiş ülkelere yönelik DYY akımları 2015 yılına kadar ciddi bir düşüş göstermiştir. Gelişmekte olan ülkelere bakıldığında ise bu tablonun aksine bir görünümle karşılaşılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere 2008 Küresel Finans Krizi sonrası bir düşüş gerçekleşse de 2016 yılına kadar yükselme eğilimi devam etmiştir ve 2012-2015 yılları arasında gelişmiş ülkeleri geride bırakarak 2013 yılında 778 milyar dolarlık rekor seviyedeki DYY akımı gerçekleşmiştir.

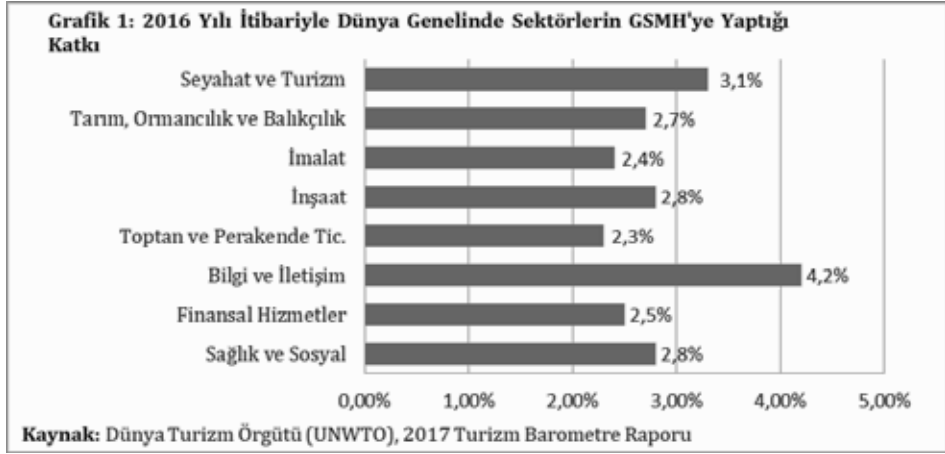
Tablo 2: 2016 Yılı İtibarıyla En Fazla DYY Yapan ve Alan İlk 10 Ülke (Milyar \$)			
En Fazla DYY Yapan İlk 10 Ülke	2016	En Fazla DYY Alan İlk 10 Ülke	2016
ABD	299	ABD	391
Çin	183	Birleşik Krallık	24
Hollanda	174	Çin	134
Japonya	145	Hong Kong, Çin	108
Kanada	66	Hollanda	92
Hong Kong, Çin	62	Singapur	62
Fransa	57	Brezilya	59
İrlanda	45	Avustralya	48
İspanya	42	Hindistan	44
Almanya	35	Rusya Federasyonu	38

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report (2017). (Veriler, WIR 2017'den alınarak derlenmiştir).

ABD'nin 2016 yılında hem en fazla DYY yapan hem de en fazla DYY alan ülke olarak her iki alanda da ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin Çin ve Hong Kong gibi DYY yapmaları ve bu noktada birçok gelişmiş ülke ekonomilerini geride bırakmaları dikkat çekmektedir. Çinli Çok Uluslu Şirketler, yeni pazarlara erişmek ve yabancı para cinsinden gelir akışı üreten varlıkları elde etmek için yurtdışında yatırım yapmıştır (UNCTAD, 2017: 14). En çok doğrudan yabancı sermaye yatırımı çeken ilk 10 ülkenin yarısı gelişmekte olan ülkelere olmuştur.

2.1. Dünya’da Turizm Sektörü ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Gelişimi

Son 20 yılda birçok ülkede, gelir artışı, daha fazla boş zaman, gelişmiş ve erişilebilir uygun ulaşım sistemleri, pazarlamayı kolaylaştıran etkili iletişim sistemleri ve çevrimiçi teknolojiler sayesinde turizm hizmetleri artmaktadır. Dünya çapında her 11 işten birisi turizm sektörüyle ilgili olup, uluslararası turizm hareketleri gayrisafi hasılaya %10’luk bir katkı⁵ yapmaktadır. Diğer yandan turizm faaliyetleri 1.5 trilyon dolar ihracat değeri ile dünya ihracatının %6’sını ve ihraç edilen hizmetlerin %30’unu temsil etmektedir (UNWTO, 2016).

UNWTO verilerine göre 2016 yılında Dünya gelirine yapmış olduğu %3.1’lik katkıyla ikinci en büyük sektör olarak turizm görülmektedir. Küresel çapta sektörün gelişme hızına bakıldığında 2003 yılından beri yıllık ortalama %6 büyüme hızıyla dünya ekonomisinin büyüme hızının üstünde olduğu ve hatta 2023 yılına kadar sektörün ekonomik hacminin ikiye katlanacağı öngörüler arasındadır. Bu gelişme hızı sayesinde sektörün küresel çapta otomotiv sanayiinden 6 kat, kimya sanayiinden 5 kat ve madencilik sektöründen ise 4 kat daha fazla istihdam yaratacağı tahmin edilmektedir (UNWTO, 2017).

5- (Direkt, dolaylı ve uyarılmış olarak katkısı)

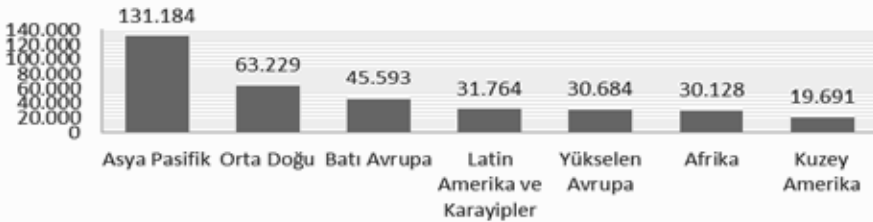
	Uluslararası Turist Varışı (milyon)						Yüzde Değişim(%)					
	1980	1995	2010	2016	2020*	2030*	1980-1995	1995-2010	2010-2020*	2020-2030*	2010	2030
Dünya	277	528	940	1.235	1.360	1.809	4.4	3.9	3.8	2.9	100	100
Gelişmiş Ülkeler	194	334	498	685	643	772	3.7	2.7	2.6	1.8	53	43
Gelişmekte Olan Ülkeler	83	193	442	550	717	1.037	5.8	5.7	4.9	3.8	47	57
Afrika	7.2	18.9	50.3	58	85	134	6.7	6.7	5.4	4.6	5.3	7.4
Amerika	62.3	109.0	149.7	200	199	248	3.8	2.1	2.9	2.2	15.9	13.7
Asya ve Pasifik	22.8	41.3	111.5	309	195	293	8.9	6.3	5.7	4.2	21.7	29.6
Avrupa	177.3	304.1	475.3	615	620	744	3.7	3.0	2.7	1.8	50.6	41.1
Orta Doğu	7.1	13.7	60.9	54	101	149	4.5	10.5	4.6	4	6.5	8.2

Kaynak: UNWTO (2017), Tourism Highlights 2017 Edition.

Tablo 3'te görüldüğü üzere dünya genelinde uluslararası turist sayısı 1980 yılında 277 milyon, 2010 yılında 940 milyon ve 2016 yılında 1.235 milyon şeklinde gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ülkelerdeki turist sayısındaki artış yüzdesinin gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olduğu ve geleceğe yönelik tahminlerde de bu eğilimin gelişmekte olan ülkelere yönelik olacağı öngörülmektedir.

2020 ve 2030 yıllarına yönelik tahminlere göre turist sayısı bakımından Avrupa ve Amerika'nın payının düşeceği, Asya Pasifik, Ortadoğu ve Afrika'nın payının ise yükseleceği öngörülmektedir. Bu genel tablo içerisinde Çin, Tayvan, Hong Kong, Hindistan, Endonezya, Türkiye, Güney Kore, Güney Afrika Cumhuriyeti gibi yükselmekte olan ekonomilerin göstermiş oldukları ekonomik performans bu gelişimin izahını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda geleceğe yönelik uluslararası turist akımlarının gelişmiş ülkelere göre gelişmekte olan ülkelere doğru olacağı tahmin edilmektedir.

Grafik 2: Bölgelere Göre Turizm Sektörüne Yönelik Sıfırdan Yatırım (Greenfield Investment) Şeklinde Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları 2003-2016 (Milyar \$)

Kaynak: FDI Markets Data (Shehadi, 2017'den aktaran Aluculesei ve Bulin, 2017).

2003-2016 yılları arasında turizm sektörüne yönelik yeniden yatırım şeklinde gerçekleşen DYY noktasında, Asya Pasifik Bölgesi'nin (Makaou, Vietnam, Filipinler, Tayland gibi ülkeler bölgenin en fazla yatırım çeken ülkeleri) açık arayla önde olduğu görülmektedir. Daha sonra sıralamada Orta Doğu (Katar, Bahreyn), Batı Avrupa (Almanya), Latin Amerika ve Karayipler (Dominik Cumhuriyeti), Afrika ve Kuzey Amerika(Kanada) yer almaktadır.

Tablo 4: Turizmde Greenfield DYY Yapan ve Yapılan İlk 10 Ülke (2003-2016) (Milyon \$)

Yatırımın Kaynağı Ülke		Yatırım Harcamaları (CAPEX)	Yatırım Yapılan Ülke		Yatırım Harcamaları (CAPEX)
1	ABD	83.896	1	Makau	8.687
2	Birleşik Krallık	29.514	2	Morokko	8.344
3	Hong Kong	28.990	3	Almanya	8.232
4	İspanya	28.960	4	Katar	7.672
5	Fransa	27.519	5	Vietnam	6.941
6	Birleşik Arap Emirlikleri	25.433	6	Filipinler	6.688
7	Singapur	13.303	7	Tayland	6.618
8	Kanada	13.115	8	Bahreyn	5.833
9	Belçika	9.964	9	Dominik Cum.	5.815
10	İsviçre	8.856	10	Kanada	5.377

Kaynak: FDI Markets Data(Shehadi, 2017'den aktaran Aluculesei ve Bulin, 2017).

Tablo 4'e bakıldığında 2003 ve 2016 yılları arasında, çoğu turizm alanında yapılan DYY'nin Batı Avrupa ya da ABD kaynaklı olduğu görülmektedir. Sermaye yatırımları açısından, ilk 10 ülkenin arasında dikkat çeken Hong Kong, Birleşik Arap Emirlikleri ve Singapur gibi gelişmekte olan ülkelerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımcısı olduğu görülmektedir.

En fazla DYY alan ülkelere bakıldığında ise gelişmekte olan ülkelerin turizm sektöründe en fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı almış olduğu görülmektedir. Bu destinasyonlar sırasıyla, Makao (8,7 milyar dolar), Morokko (8,3 milyar dolar) ve üçüncü sırada tek Avrupa ülkesi Almanya (8,2 milyar dolar), Katar (7,6 milyar dolar), Tayland (6,6 milyar dolar) ve ayrıca Fas, turizmde en fazla yatırım alan ülkeler şeklindedir. UNWTO verilerine göre 2010-2030 yılları arasında gelişmekte olan ülkelere yönelik turist akımlarının gelişmiş ülkelere kıyasla iki kat daha hızlı büyüyeceği öngörüsünden hareketle gelişmekte olan ülkelere yapılan yatırımların kısmen izahını açıklamaktadır.

3. TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMI GELİŞİMİ

Türkiye'de yabancı sermayeye ilişkin faaliyetler 1954'te kabul edilen 6224 sayılı "Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası" ile resmî bir hal almıştır. Kanun, 1980'li yıllarda başlayan liberalleşme politikaları ve kambiyo mevzuatında yapılan değişikliklerle birlikte yürürlüğe konan yabancı sermaye çerçeve kararları ile desteklenmiştir. Daha sonrasında 17 Haziran

2003 tarihinde 4875 sayılı “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu” yürürlüğe girmiştir. Eski kanunda yabancı sermayeler belirli bir izinle gerçekleşirken yeni kanunda yürürlükten kaldırılmıştır. Dolayısıyla yeni kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte yatırımlarda hızlı bir artış gerçekleşmiş ve sektörler çeşitlenmiştir.

Tablo 5: Türkiye’ye Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Girişleri (Milyon \$)										
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Sermaye (Net)	18.394	14.713	6.184	6.221	14.145	10.126	9.678	8.370	11.170	6.279
Giriş	19.137	14.748	6.266	6.256	16.136	10.759	10.246	8.631	12.074	6.888
Çıkış	-743	-35	-82	-35	-1.991	-663	-568	261	364	609
Diğer Sermaye (Net)*	727	2.112	663	343	13	462	192	137	1.684	2.133
Gayrimenkul (Net)**	2.926	2.937	1.782	2.494	2.013	2.636	3.049	4.321	4.156	3.890
Toplam DYY	22.047	19.762	8.629	9.058	16.171	13.224	12.919	12.828	17.550	12.302

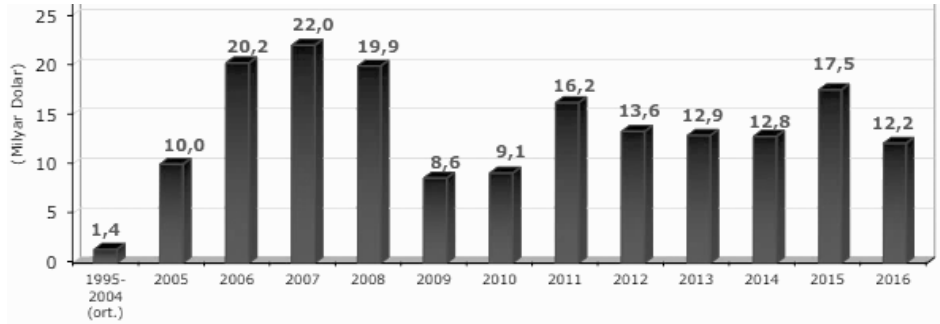
Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, Uluslararası Doğrudan Yatırım İstatistikleri (TCMB tarafından yayımlanan ödemeler dengesi istatistikleri altındaki uluslararası doğrudan yatırım verileri IMF Altıncı El Kitabına göre düzenlenmiştir.)

*Uluslararası Sermayeli Firmaların Yabancı Ortaklarından Aldıkları Kredi

**Yabancıların Türkiye’deki gayrimenkul alımları

Tablo 5’teki verilere göre 2007 yılına kadar ve bu yıldan sonraki yıllarda da gerçekleşmeyen, 22.047 milyon dolarlık rekor seviyede DYY gerçekleşmiştir. 2008 küresel finans kriz sonrası yaşanan likidite problemi ile Türkiye’ye yönelik DYY %43 azalarak, 2009 yılında 8.629 milyon dolar şeklinde gerçekleşmiştir. 2009 yılı sonrasında yükselme eğilimine geçmiş ve 2011 yılında yeniden toparlanma göstermiş neredeyse 2 katı bir artışla 16. 171 milyon dolar şeklinde DYY gerçekleşmiştir. 2011 yılından sonra tekrar düşüş göstermiş, 2015 yılında artışa geçerek 17.550 milyon dolar şeklinde gerçekleşmiştir.

Grafik 3’te görüldüğü üzere Türkiye’de DYY girişleri istikrarlı bir biçimde devamlılık arz etmemektedir. Türkiye’ye yapılan DYY akışı 2016 yılında yüzde 31 oranında düşerek 12 milyar dolara gerilemiştir. Son yıllarda petrol ağırlıklı bölge ülkelerinin çoğunun aksine, imalat sektörüne yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımı, son yıllarda ülkeye yapılan toplam doğrudan yabancı yatırım girişi oranının yaklaşık yarısını oluşturmuştur.

Grafik 3: Türkiye'ye Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Girişleri (Milyar \$)

Kaynak: YASED, Uluslararası Doğrudan Yabancı Yatırımlar 2016 Raporu

Dolayısıyla Türkiye'nin DYY performansı petrol dalgalanmalarından nispeten yalıtılmış olsa da 2016'daki başarısız darbe girişimi, ülkenin siyasi istikrarını ve ekonomik büyümesini düşürerek doğrudan yabancı yatırımları etkilemiştir (UNCTAD, 2017). Bu bağlamda ev sahibi ülkeye giren DYY miktarının yanı sıra, DYY'de çeşitlenmelerde önemini arttırmaktadır.

Tablo 6: Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı 2007-16 (Milyon \$)

Sektörler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Toplam
İmalat	4.131	3.972	1.640	924	3.599	4.519	2.209	2.742	4.225	1.711	29.672
Finans ve Sigorta Faaliyetleri	11.717	6.136	817	1.621	5.883	2.084	3.415	1.470	3.516	1.705	38.364
Enerji	567	1.055	2.153	1.824	4.293	773	1.795	1.131	1.338	740	15.669
Toptan ve Perakende Ticaret	234	2.088	389	435	707	221	379	1.136	598	602	6.789
Ulaştırma ve Depolama	679	96	230	183	221	130	364	594	1.524	544	4.565
İnşaat	287	337	209	310	301	1.427	178	232	106	308	3.695
Gayrimenkul Faaliyetleri	448	453	210	241	300	174	128	252	171	277	2.654
İnsan Sağlığı ve Sos. Hizm. Faaliyetleri	176	147	105	112	232	546	106	204	58	273	1.959
Konaklama ve Yiyecek Hizm.	33	25	55	113	122	16	59	24	11	235	693
Madencilik	336	145	89	136	146	188	717	382	207	216	2.562
Toplam	19.137	14.748	6.266	6.256	16.136	10.761	9.890	8.631	12.074	6.888	121.253

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, Uluslararası Doğrudan Yatırım İstatistikleri.

Grafik 4 ve Tablo 6'dan, Türkiye'de DYY'nin sektörel dağılımına bakıldığında imalat ve sigorta finans sektörlerinin 2016 yılı itibariyle en yüksek payla doğrudan yabancı sermaye yatırımı aldığı görülmektedir. Yabancı sermayenin, finans ve sigorta faaliyetleri, toptan ve perakende, enerji gibi "gelirin yurtiçinde yaratıldığı" sektörler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Grafik 4'e bakıldığında 2016 yılı içinde toplam DYY yatırımları içinde en büyük payı 2015 yılına göre ciddi bir azalış gösterse de 1.771 milyon dolarla imalat sektörü almaktadır. Aynı şekilde bir önceki yıla göre ciddi düşüş gösteren 1.705 milyon dolar DYY alan finans ve sigorta faaliyetleri almaktadır. Toplam yatırımın % 26'sını oluşturan bu sektörleri takiben %11'lik payla Enerji ve %9'luk payla toptan ve perakende ticaret sektörleri izlemektedir. En düşük payları ise % 3 oranında DYY alan sektör madencilik ve taş ocakçılığı sektörü olurken, yine %4 oranında DYY alan konaklama ve yiyecek hizmetleri ve insan sağlığı ve sosyal hizmetler sektörü olmuştur.

3.1. Türkiye'de Turizm Sektörü ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Türkiye turizmi turist gelişleri itibariyle, uluslararası sıralamada yukarı doğru ilerleyerek dünyada ilk on ülke arasında yerini almıştır. UNWTO (2016) yılı değerlendirmelerine göre, Türkiye, uluslararası turist gelişleri itibariyle dünyada 6'ncı, turizm gelirleri itibariyle 12'inci sırada yer almıştır. Son dönemlerde Türkiye ekonomisinde hizmetler sektörü, en hızlı büyüyen sektör konumunda olup, ekonomideki ağırlığı giderek artmaktadır. Turizmden elde edilen gelirlerin GSMH içindeki payı 2008 yılı sonrasında giderek artan bir görünümün seyretmektedir. Bunun en önemli sebebi, toplumun isteklerinin değişime uğraması ve insanların alım gücünün artması ile birlikte hizmete yönelik talebin artmasıdır. Şöyle ki; refah seviyesindeki artış sayesinde, gelirin önemli bir kısmı seyahate, dışarıda yiyip içmeye, eğitime, sanata, spora, eğlenceye, kişisel bakıma ve hizmet alanındaki daha yüzlerce alanda harcanmaktadır (Şit ve Şit, 2014). Dolayısıyla turizm kapsamına da giren ve artış gösteren bu tüketim olguları, sektöre olan yatırımları da arttırmaktadır.

Turizmdeki bu gelişmelere karşılık, Türkiye turizm sektöründeki (Çetinkaya, 2004);

- Sermaye eksikliğini aşabilmek
- Turizmde uzmanlaşmış diğer ülkelerin uluslararası alanda sahip olduğu bilgi, tecrübe ve tanıtım gücünden faydalanmak,
- Riski azaltabilmek ya da paylaşabilmek,
- Kitle turizmine yönelik büyük ölçekli konaklama yatırımlarını gerçekleştirebilmek,
- Olumsuz dış propagandalardan kaçınabilmek,
- İşletme sermayesini artırmak,
- Bedelsiz ithalat imkanlarından yararlanmak için yabancı sermayeyi turizm sektörüne davet ve teşvik etmeye çalışmaktadır.

Öte yandan yabancı sermaye sadece ek bir fon ve döviz kaynağı değil, aynı zamanda, modern işletmecilik yöntemleriyle yetişmiş personeli ve ileri teknolojiyi de beraberinde getirmesinde, yeni piyasaların hakim olunmasında ve diğer yandan Türkiye turizmini tanıtmada kolaylık sağlaması açısından önemlidir (Çeken, 2003: 4). Türkiye de uluslararası turizm alanında uzmanlaşmakta olan bir ülke konumundadır. Türkiye’de turizm sektörü değerlendirildiğine, çeşitli olumsuz iç ve dış etkenlere, konjonktürel dalgalanmalara ve krizlere rağmen büyüme eğilimini son on yılda sürdürmeyi başarmıştır.

Tablo 5’e bakıldığında 2007 yılı sonrası, 2008-2010 yılları arasında turizm gelirlerinde artış gerçekleşmemiş fakat buna karşılık turist sayısı artış göstermiştir. 2008 Küresel finans krizinin etkileri nedeniyle döviz kuru ve uygulanan fiyat indirimleri neticesinde turist sayısının artışına rağmen turizmden elde edilen gelirin düşmesine yol açmıştır. 2011 yılından sonra sürekli bir artış eğilimi göstermiş fakat 2015 sonrası terör olayları neticesinde yurt içinde artan güvenlik endişeleri ve Rusya ile yaşanan siyasi gerginlik etkisiyle 2016 yılında Türkiye’ye gelen yabancı ziyaretçi sayısı bir önceki yıla göre önemli ölçüde azalarak, talebin yönü Akdeniz havzasında yer alan rakip ülkeler olmuştur (Kaya, 2016).

Tablo 5: Türkiye'nin Turizm İstatistikleri (2007-2016)

Yıllar	Ziyaretçi Sayısı	Turizm Gelirleri (1000\$)	Turizm Gelirleri/ GSMH	Turizm Gelirleri/ ihracat	Ortalama Harcama (\$) (Kişi Başı)
2007	27.214.988	20.942.500	3.2	17.3	770
2008	30.979.979	25.415.067	3.4	16.6	820
2009	32.006.149	25.064.481	4.1	20.8	783
2010	33.027.943	24.930.996	3.4	18.3	755
2011	36.151.328	28.115.692	3.6	20.8	778
2012	37.715.225	29.007.003	3.7	19.2	795
2013	39.226.226	32.308.991	3.9	21.3	824
2014	41.415.070	34.305.903	4.3	21.8	828
2015	41.617.530	31.464.777	6.2	21.9	756
2016	30.906.680	22.107.440	2.6	15.5	705

Kaynak: TÜRSAB'tan elde edilen 2017 yılı verileriyle oluşturulmuştur. **NOT:** "Çıkış Yapan Yabancı Ziyaretçiler Anketi" sonucu elde edilen gelirdir (Yabancı ziyaretçilerden elde edilen gelir + Yurt dışında ikamet eden vatandaş ziyaretçilerden elde edilen gelir).

Turizm gelirlerinin 2007 yılından itibaren GSMH içindeki payı dalgalı bir seyirle artış göstererek 2015 yılında GSMH içindeki payı %6.2 ile en yüksek oranı almıştır. 2016 yılında ise büyük bir azalma gösteren turist sayısı ve gelirine paralel olarak hem GSMH içindeki payı hem de ihracat geliri içindeki payı önceki yıllara oranla ciddi oranda azalmıştır. Kişi başına düşen ortalama harcama miktarı için son on yıla bakıldığında yukarı doğru bir hareketlenme gerçekleşmemiştir. Hatta 2016 yılında gerçekleşen 705 dolarlık ortalama harcama miktarı, 2007 yılında gerçekleşen ortalama harcama miktarının da aşağısında kalmıştır.

TÜRSAB verilerine göre, 2002 yılında "turizm işletme belgeli tesis sayısı" 2124 iken; 2014'de 3.131 ve 2015 yılından 3.309'a yükselmiştir. "Turizm işletme belgeli yatak sayısı" da 2002 yılında 396.148 adet iken; 2015 yılında 850.089 adet olmuştur. Yıllar itibarıyla hem tesis sayısında hem de yatak sayısında artış olmakla birlikte özellikle 2016 yılındaki ziyaretçi sayısındaki azalış, turizm gelirlerinde azalma yaratmıştır (Yurdakul ve Özgencil, 2017). Turizmde yabancı sermayeli şirket sayısına bakıldığında 2007 yılında 196 adet, 2008 yılına gelindiğinde ise 203 adet olduğu görülmektedir. Fakat daha sonraki yıllarda ise 2014 yılına kadar turizmdeki DYY girişlerine paralel olmayan önemli bir düşüş yaşanmış 2013 yılında yabancı sermayeli şirket sayısı 83'e düşmüştür.

2014 yılında yabancı sermayeli şirket sayısı bir önceki yıla oranla her ne kadar bir artış sergilense de aynı artış turizmde DYY girişiyle paralellik göstermemiştir. 2015 yılı içinde aynı şekilde bahsetmek mümkündür. 2016 yılında işletme sayısındaki artışına paralel olarak, 2015 yılına oranla 21 kat artarak 235 milyon dolar gibi rekor seviyedeki doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile paralellik göstermiştir. Turizm sektörüne yönelik DYY'nin toplam DYY'ye olan payı ise dalgalı bir görünüm sergilemekte ve bu pay 2007 yılından günümüze %2'yi geçmemektedir. Hizmet sektörüne yönelik DYY içindeki payı da istikrarlı

bir gelişim göstermemekle beraber 2016 yılı itibarıyla %5.3 şeklinde gerçekleşmiştir.

Turizm sektöründeki DYY, 2008-2011 yılları arasında, 2007 yılına göre yaklaşık 4 katı oranında artış göstererek, 122 milyon dolar şeklinde gerçekleşmiştir. Fakat bu yükselme 2011 yılı sonrasında ciddi bir düşüşe sahne olmuş ve yaklaşık 11 kat düşerek 2015 yılında 11 milyon dolar şeklinde gerçekleşmiştir. 2016 yılındaki bu rekor artışa rağmen, 2007 yılından bu yana istikrarlı bir şekilde gelişim gösterememiş ve sektör bazında değerlendirildiğinde de en az DYY alan sektör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu durumun altında yatan sebeplere bakıldığında, genellikle yabancı sermaye yatırımcısı risk almamak için ülkemize uzun vadeli yatırımcı olmak yerine işletmeci olarak veya kısa vadeli yatırımcı olarak gelmeyi tercih etmesidir. Bu nedenle Türkiye’de turizm sektörüne yönelik olarak yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının büyük çoğunluğu birleşme ve devralma şeklinde gerçekleşmektedir.

Yıl	Hedef Şirket	Ülke	Satın Alan Şirket	Hisse (%)	İşlem Değeri (\$)
2014	Universal Turizm	Hindistan	Travel Representation Networking (TRN)	Açıklanmadı	Açıklanmadı
	Net Holding (Net Turizm)	ABD	Pine River Capital	%15	75
2015	Edition Hotel İstanbul, Palmarina Hotel	Rusya	Vagit Alekperov (Özel Yatırımcı)	Açıklanmadı	Açıklanmadı
	Kontes Beach Hotel Turizm	Katar	Nasser Ahmed Ali Al Thani (Özel Yatırımcı)	%100	7.9
	Mika Tur	Polonya	MCI Capital, İş Girişim	%79,75	16
	Skytower Hotel Atayol	ABD	Strategic Internet Investment	%100	Açıklanmadı
2016	Jolly Tur, Gordion Teknoloji	ABD	Goldman Sachs	Açıklanmadı	Açıklanmadı
	Renaissance İzmir Hotel	ABD	Strategic Internet Investment	%50	44.4

Kaynak: EY Birleşme ve Satın Almalar Raporu (2014, 2015, 2016).

Tablo 7’ye bakıldığında son 3 yılda yapılan DYY yatırımlarının çoğu ev sahibi ülkede sermaye stoku artışına neden olmayan yatırımlar yani satın alma veya birleşme şeklinde olduğu ve genellikle ABD kaynaklı işletmeler olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Tablo 7’de açıklanmayan işlem değerleri olmasına rağmen 2015 yılı itibarıyla yaklaşık 24 milyon dolarlık işlem değeri bulunmaktadır. Fakat 2015 yılı ülkeye giren turizmde net DYY miktarına bakıldığında 11 milyon dolarlık bir yatırım yapıldığı dikkat çekmektedir. Artan şirket sayısına istinaden yatırım miktarının azalması, aradaki böylesi bir farkın oluşması Türkiye’de turizmde yabancı yatırımlarını çeken işletmelerden kaynaklanmalıdır.

Uluslararası turizm endüstrisinde özellikle son yirmi yıldan beri dikey bütünleşmeye daha

sık rastlandığı görülmektedir; özellikle oligopolcü tur operatörlerinin oluşturmuş olduğu dikey bütünleşmeler Avrupa pazarında ve Türkiye'ye turist yollayan Alman pazarında yaygın bir şekilde görülmektedir. Örneğin Alman TUI AG şirketi, ana işi olan tur operatörlüğünün yanı sıra satın aldığı ya da yönetimine katıldığı otel zincirleriyle birlikte, kiraladığı uçaklar, dikey bütünleşmenin uygulamaları arasındayken, diğer yandan hem Avrupadaki hem de destinasyon bölgelerindeki tur operatörleri ve seyahat acentalarıyla da ortaklık kurarak, yatay bütünleşmeye de sayısız örnekler vermiştir (Soyak, 2009: 20).

Öte yandan turizmde doğrudan yabancı yatırım şeklindeki sermaye girişlerinin izole olan laşan tatil köyleri şeklinde değil de uluslararası sermaye dolaşımına açık bölgelerde yapılaşması sağlanmalıdır. Çünkü ülkemizde de görüldüğü gibi, tatil köyleri her türlü dolaşım ve akışkanlığa kapalı, girdilerini kendi ülkesinden sağlayan, sonuçlarını da olduğu gibi hatta denetimsiz bir şekilde transfer edilebilen yatırımların "kira,, geliri dışında bir katkısı olmayacaktır. Bu da turizm sektöründe yapılacak yabancı sermaye yatırımlarının sosyal, kültürel ve siyasal açılarından da uygun ortam aramaları ile ilişkilidir (Çetinkaya, 2004: 258).

Öte yandan Türkiye'de turizm yatırım ortamının iyileştirilememesinden dolayı yabancı yatırımcı başka ülkeleri tercih etmektedir. Birçok araştırmanın varmış olduğu kanaat, Türkiye'de yapılacak bir turizm yatırımının Yunanistan'da yapılacak olan turizm yatırımı ile rekabet şansının olmadığı yönündedir, bu durumun en büyük göstergeleri arasında Yunanistan'daki yatırımın kendini dört yılda amorti etmesi, Türkiye'de ise dokuz yılı bulması ve bu noktada da farkı belirleyen en önemli faktörün maliyetten çok verilen teşviklerin olduğudur (Çeken, 2003: 41).

	Türkiye'nin Sırası							Değişimin Yönü
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
Dünya Bankası İş Yapma Kolaylığı Endeksi	60	68	72	69	51	63	69	↓
UNCTAD Dünya Yatırım Raporu DYY Giriş Sıralaması	29	26	24	22	22	20	-	?
AT Kearney DYY Güven Endeksi	23	-	13	25	24	22	-	?
WEF Küresel Rekabetçilik Endeksi	61	59	43	44	45	51	55	↓
IMD Küresel Rekabetçilik Endeksi	48	39	38	37	40	40	38	↑
Uluslararası Şeffaflık Örgütü Yolsuzluk Algılama Endeksi	56	61	54	53	64	66	75	↑

Kaynak: TÜRMOB (2017), Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Raporu.

DYY ayrıca, ilgili tüm taraflar için riskleri de içerdiğinden, hedefin güven temelli analizi çok önemlidir. Bu analizde yer alan başlıca faktörler, iç piyasanın boyutu, ücret seviyesi, yasama şeffaflığı ve düşük yolsuzluk seviyeleri, ulusal güvenlik ve teknolojik yeniliklerdir. Uluslararası yatırımcıların son derece dikkate aldığı, yıllık olarak yapılan bu güven endeksleri yatırımların yönünü ve miktarını tayin etmede oldukça etkilidir. Tablo 8’de Dünya çapında ülkeler arasında yapılan DYY akımları açısından uluslararası endekslerde Türkiye’nin Yeri’ne bakıldığında ise Dünya Bankası İş Yapma Kolaylığı Endeksi’ ne göre 2016 yılında son 7 yılda sıralamada gerilediği 60. sıradan 69. sıraya geldiği görülmektedir. Dikkat çeken başka bir gelişme, Uluslararası Şeffaflık Örgütü ve Yolsuzluk Algılama Endeksi’nde 56. Sıradan 75. Sıraya gerilemesidir. Bu endeksler arasında sadece IMD Küresel Rekabetçilik Endeksi’ ne göre ilerleme kaydedilerek 2010 yılında 48. Sıradan, 2017 yılı itibariyle 38. sıraya ilerlediği görülmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Son yıllarda dünya genelinde yaşanan ekonomik ve politik zorluklara rağmen insanların seyahat etme ve yeni yerleri keşfetme istekliliğindeki artış turizm sektörünün direncini arttırmaktadır. Artan turizm faaliyetlerinin yanı sıra turizme ilişkin yeni eğilimler, hem turistik tüketim ve hem de üretim davranışlarını da değiştirmektedir. Tüketim artışı ve tüketim kalıplarındaki bu değişim karşısında turizm pastasından aldıkları payı arttırmayı hedefleyen ülkeler turizm faaliyetlerini sezonluk olmaktan çıkarıp tüm yıla yaymak durumundadırlar. Dolayısıyla artan turizm talebine yönelik olarak turizm yatırımlarının da artması gerekmektedir. Nitekim küreselleşen dünya ekonomisinde uluslararası turizm ve DYY, en hızlı büyüyen ekonomik faaliyetler olarak göze çarpmaktadır. Bu ikili ilişkinin birbirini beslediği ve özellikle gelişmekte olan ülkelerin bu alanlardan sağladığı ekonomik faydalar göz önünde bulundurulduğunda, her iki alanda atılan adımlar, izlenecek stratejiler, yürütülecek politikalar önem arz etmektedir.

Türkiye’nin bu aşamada dünya ekonomisinde çokuluslu şirketlerin ve DYY’nin öneminin giderek arttığı bir zamanda, turizm sektörü açısından yabancı sermaye çekme konusunda başarılı bir grafik çizememiştir. Çalışmanın sonucunda Türkiye’de toplam yabancı sermaye yatırımlar içinde hizmet sektörünün payının arttığı, en fazla yabancı yatırım çeken sektörlerin finans ve sigorta faaliyetleri, enerji, toptan ve perakende ulaştırma ve depolama gibi iş faaliyetleri olduğu görülmektedir. Diğer yandan hizmetler sektörünün alt sektörlerinde DYY açısından en az payı ise turizm sektörü ile insan sağlığı ve sosyal hizmetler sektörlerinin aldığı görülmektedir. Turizme yönelik doğrudan yabancı sermaye artışı 2016 yılında bir önceki yıla göre çarpıcı bir artış göstermiş olsa da yabancı sermayenin bu alana girişi istikrarlı ve yeterli olmayan bir görünüm sergilemektedir.

Her ne kadar ülkeye giren doğrudan yabancı sermaye miktarının önemli olduğu söylenece de ülkeden çıkış yapan doğrudan yabancı sermaye miktarı da önem arz etmektedir. Bu bağlamda Türkiye’nin yatırım ortamının iyileştirilmesinin yanı sıra piyasa büyüklüğü,

ekonomik büyüme hızı, enflasyon oranı, ekonomik ve politik istikrar, döviz kuru, alt ve üstyapı imkânları, vergi oranları, aynı zamanda turizm sektörüne yönelik teşvik faktörleri gibi DYY'yi etkileyen ve DYY'yi arttırmaya yönelik uygun politikalar izlenmelidir. Ayrıca iç güvenliğin sağlanması, hukuksal güvence, şeffaflık ve yolsuzluk gibi hem turizm sektörünü fazlasıyla etkileyen, hem de Türkiye'de bu alanda sıfırdan yatırım yapma noktasında caydırıcı etkileri son derece yüksek olan konulara yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

Türkiye 2023 yılı turizm hedef stratejileri kapsamında, 63 milyon turist, 86 milyar dolar dış turizm geliri ile dünyanın beşinci turizm ülkesi olmayı hedeflemektedir. 2023'e kadar bu süreçte de turizm stratejisinde belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesi için turizm sektörüne yapılacak olan yatırımları arttırmalıdır. Gerekirse bu sektör için özel düzenlemelere gidilerek turizm yatırım ortamının değerlendirilmesi gerekmektedir. Diğer yandan dünya genelinde gerek turist gönderen ülkelerdeki, gerekse de pazardaki rakip ülkelerdeki ve bu alanda en fazla DYY yatırımı alan ülkelerdeki değişimler ve gelişmeler takip edilmelidir. Turizm sektörüne yönelik yeni eğilimlerle birlikte değerlendirilip alternatif turizm türlerine, turizmin dört mevsime yayılacak şekilde çeşitlendirilmesine ve katma değeri yüksek hizmet verilmesine yönelik sürdürülebilir çözümler hazırlanması gerekmektedir. Özellikle sermaye birikimine katkısı ve verimliliği artırması açısından daha fazla istenen sıfırdan yatırımlar şeklindeki DYY'lerin Türkiye'de turizm sektörü açısından cazip kılınması gerekmektedir.

Son olarak çalışmanın kısıtları Türkiye'de turizm sektörüne ilişkin olarak geçmişe dönük verilerin bulunamaması ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları açısından verilerin yetersiz oluşu çalışmanın önemli bir kısıtıdır. Bundan sonraki çalışmalar için dünya da özellikle sıfırdan yatırım (Greenfield yatırım) şeklinde turizm sektöründe en fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı alan ülke/ülkelerle karşılaştırmalı bir analiz yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- AFŞAR, B.** (2007). Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Dışsal Ekonomiler: Turizm Sektörü Örneği, *Konya Etüd Araştırma Merkezi*, Sayı: 515/475.
- AK, M. Z.** (2009). Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Doğrudan Yabancı Yatırımların Temel Belirleyicileri, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKTAN, C. C., Vural, Y. İ.** (2010). Globalleşme ve Yabancı Sermaye Rekabeti, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 2(2): 24-48.
- ALFARO, L.** (2014). Foreign Direct Investment: Effects, Complementarities and Promotion, Chap. 2 in *Partners or Creditors? Attracting Foreign Investment and Productive Development to Central America and Dominican Republic*, edited by Osmel Manzano, Sebastián Auguste, and Mario Cuevas, 21–76. Inter-American Development Bank. https://www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/15-006_0609ff7f-74f0-4100-be8d-7c76bb01be77.pdf (E.T. 7.12.2019).
- ALUCULESEI, A., Bulin, D.** (2017). Recent Evolutions of the Tourism and Hospitality Industry FDI, http://www.globeco.ro/wp-content/uploads/vol/split/vol_5_no_2/geo_2017_vol5_no2_art_007.pdf, (ET: 10.02.2018).
- ARI, B., ÖZCAN, B.** (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz:OECD Örneği, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 12:65-88.
- AYDEMİR, C., Arslan İ., Uncu, F.** (2012). Doğrudan Yabancı Yatırımların Dünya'daki ve Türkiye'deki Gelişimi, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23: 69-104.
- AYDEMİR, O., Genç, E.** (2015). Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Belirleyicileri, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kapsamında Bir Analiz, Türkiye Örneği, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2): 17-41.
- AYDOĞUŞ, İ., Soybalı, H.H., Baytok, A.** (2006). Yunanistan İle Türkiye'de Uygulanan Turizm Yatırım Teşviklerinin Karşılaştırılması, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F Dergisi*, 8(1): 1-22.
- BAHAR, O.** (2010). Turizm Sektörüne Sağlanan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerine Olan Olası Etkisi: Türkiye Örneği (1986-2006), *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(1): 27-40.
- BAHAR, O., Kozak, M.** (2013). *Turizm Ekonomisi*, Açık öğretim Fakültesi Ders Kitabı, Ankara: Saray.
- BAL, H., Göz, D.** (2010). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2): 450-467.
- BAYAR, Y.** (2017). Greenfield and Brownfield Investments and Economic Growth: Evidence from Central and Eastern European Union Countries, *Nase gospodarstvo/Our economy*, 63(3): 19-26.
- BOORA, S.S., Dhankar S.** (2017), Foreign Direct Investment and its impact Upon The Indian Hospitality Industry, *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 6(1): 1-17. ISSN: 2223-814X.
- ÇEKEN, H.** (2003). Türk Turizmde Yabancı Sermaye ve Yabancı Sermaye Ortamının İyileştirilmesine Yönelik Öneriler, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c6s10/makale/c6s10m2.pdf>, (ET: 10.01.2018).

- ÇEKEN, H. (2003). *Küreselleşme, Yabancı Sermaye ve Türkiye Turizmi*, Sakarya: Değişim Yayınevi.
- ÇETİNKAYA, M. (2004). Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11, ISSN: 1302-1796.
- CEVHER, E. (2015), Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımının Belirleyicilerinin Zaman Serileriyle Ekonometrik Analizi,
- CHAKRABARTI, A. (2001). “The Determinants of Foreign Direct Investment: Sensivity Analyses of Cross-Country Regressions” *Kyklos*, 54: 89-114.
- CHEN, X. (2010), The Influence of FDI on China’s Tourism Industry, Published Master of Business Thesis, Auckland University of Technology, Auckland, New Zealand.
- DAVIDSON, L., Sahli, M. (2013). Tourism Investment Sustainable Development: A Comparative Study of the Gambian Hotel Sector, *BEST EN Think Tank XIII Engaging Communities in Sustainable Tourism Development*, 89-110. http://www.besteducationnetwork.org/?module=procFileDownload&file_srl=4220&sid=6c318e5c6daf08a5e2aceed7990538c1&module_srl=879 , (ET: 07.02.2018).
- DURGAN, S. (2016). Türkiye’nin Doğrudan Yabancı Yatırım Potansiyelinin Çekim Modeli Kullanılarak Belirlenmesi, Yayınlanmış Uzmanlık Tezi, *T.C. Kalkınma Bakanlığı Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü*, Ankara.
- İLİE, G. (2015). Foreign Direct Investment in Tourism Sector, *Knowledge Horizons-Economics*, 7(3): 9-13.
- İŞİK, C. (2016). Türkiye’de Turizm Harcamaları, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Sınır Testi Yaklaşımıyla Analiz, *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, Nisan, 1(1).
- ISSI, Y. (2011). Turizm İşletmelerinde Ölçek Ekonomileri, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 46(0): 375-389, <http://dergipark.gov.tr/uiufm/issue/836/9223>, (ET: 04.03.2018).
- GÜR, F. (2014). Doğrudan Yabancı Yatırımların Yerli Şirketler Üzerine Etkileri, *MÜSİAD Araştırma Raporları*, İstanbul: Mavi Ofset.
- KARATAŞ, M., Babür, S. (2013). Gelişen Dünyada Turizm Sektörünün Yeri, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(25): 15-24.
- KAYA, D. S. (2016). Turizm Sektörü Raporu, Türkiye İş Bankası. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=QW9xDgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA15&dq=fdi+in+tourism+2017&ots=_l_YpzFFe&sig=y0zKRpV3OjH_hvw, (ET: 10.01.2018).
- KRISHNA, P. (2015). Transport, Trade and Tourism: Mobility for a connected World, *International Transport Forum*. <http://2015.internationaltransportforum.org/transport-trade-tourismhttp://oecdinsights.org/2015.05.27/transport-trade-and-tourism/>, (ET: 20.11.2017).
- SHARMA, P.K., Jadhav, U. N., Haridev, E (2010). Foreign Direct Investment (FDI): An Observation about Tourism Sector of Bhutan, https://www.rtc.bt/Conference/2012_10_15/5-PawanKumarSharma-TourismFDI.pdf, (ET: 15.11.2017).
- SOYAK, M. (2016). Türk Turizm Sektörünün Yapısal Analizi ve GZFT Matrisine Dayalı Sektörel Stratejiler, *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 10, ISSN: 2146-6017.

- SUSAM, N.** (2008). Doğrudan Yabancı Yatırımlardaki Gelişmeler ve Bu Yatırımlar İçin Belirleyici Unsurlar: Türkiye Bulguları, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 3(2): 44-67.
- ŞAHBAZ, A., Mızrak Z.** (2017). Turizm Gelirleri ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(32): 107-114.
- ŞİT M., Şit A.** (2014). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı: Hizmetler Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5): 36-54.
- TARI, R., Bıdırdı H.** (2009), Türkiyede Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Temel Belirleyicileri:1990-2006 Dönemine İlişkin Ekonometrik Analiz, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 24, 1-15.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı** (2016). Uluslararası Doğrudan Yatırım Raporları 2016, <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-212362>, (ET: 15.11.2017).
- TÜRMOB** (2017). Uluslararası Doğrudan Yatırım Raporları.
- TÜROFED** (2016). Turizm Raporu, https://issuu.com/yediiletisim/docs/t__rofed_rapor_2016-1, (ET: 28.11.2017).
- UNCTAD** (2010). World Investment Report, New York-Geneva: United Nations.
- UNCTAD** (2014). World Investment Report, New York-Geneva: United Nations.
- UNCTAD** (2017). World Investment Report, New York-Geneva: United Nations.
- UNWTO** (2016). Tourism Highlight Edition, Madrid: Spain.
- UNWTO** (2016). World Tourism Barometer, Madrid: Spain.
- World Economic Forum** (2017). Travel and Tourism Competitiveness Report 2017, Industry Trends, <http://reports.weforum.org/travel-and-tourism-competitiveness-report-2017/industry-trends/#hide/fn-23> (E.T. 05.12.2017).
- WTTC** (2012). The Economic Advantages of Travel & Tourism, London: United Kingdom, https://www.wttc.org//media/files/reports/benchmark%20reports/the_comparative_economic_impact_of_travel_tourism.pdf, (ET:13.12.2017).
- UÇAR, O., Akyıldız, A., Uçan, A.** (2017). Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1980-2015), *Researcher: Social Science Studies Dergisi*, 5(8): 186-196.
- WEB-1, EY Birleşme ve Satın Alma İşlemleri Raporu** (2014). [http://www.ey.com/Publication/v_wLUAssets/RA1/\\$FILE/RA1.pdf](http://www.ey.com/Publication/v_wLUAssets/RA1/$FILE/RA1.pdf), (ET: 12.02.2017).
- WEB-2, EY Birleşme ve Satın Alma İşlemleri Raporu** (2015). [http://www.ey.com/Publication/V_wLUAssets/Birlesme_ve_Satin_Alma_Islemleri_2015_Raporu/\\$FILE/EY_Birlesme_ve_Satin_Alma_Islemleri_2015_Raporu.pdf](http://www.ey.com/Publication/V_wLUAssets/Birlesme_ve_Satin_Alma_Islemleri_2015_Raporu/$FILE/EY_Birlesme_ve_Satin_Alma_Islemleri_2015_Raporu.pdf), (ET: 12.02.2017).
- WEB-3, EY Birleşme ve Satın Alma İşlemleri Raporu** (2016). http://www.ey.com/Publication/V_wLUAssets/MA_2016_Raporu/%24FILE/EY_MA_2016.pdf, (ET: 12.02.2017).
- WEB-4, Fdi intelligence, On a journey: tourism takes a new turn towards sustainable development**, <https://www.fdiintelligence.com/Sectors/Hotels-Tourism/On-a-journey-tourism>, (ET: 12.12.2017).

- WEB-5**, TÜRSAB, Turizm Verileri, <https://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri> (ET: 1.12.2017).
- YASED** (2010). Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2010 Yılı Sonu Değerlendirme Raporu, https://www.yased.org.tr/ReportFiles/2010/UDY_RAPORU-YIL_SONU.pdf, (ET:1.12.2017).
- YASED** (2017). Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2016 Yılı Sonu Değerlendirme Raporu (Mart 2017), https://www.yased.org.tr/ReportFiles/2017/YASED_UDY_YIL_Sonu_degerlendirme_raporu_2016.pdf (ET: 1.12.2017).
- YURDAKUL**, F., Özgencil, G. (2017). Türkiye'deki Turizm Gelirlerinin Belirleyicileri ve Alternatif Turizm Gelirlerinin Önemi, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, ÖS-IV: 173-188.
- ZENGİN**, B.(2010). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Reel ve Moneter Etkileri, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(1): 103-126.

Troyacademy 5 (1), 109-133 , 2020
Geliş/Received: 26.03.2020 • Kabul / Accepted: 05.04.2020
doi: 10.31454 / usb.722072

Dış Politikada Popülist Söylem ve Girişimler: Trump Siyaseti ve Brexit Süreci

Soner KARAGÜL *
Belma ENGİN GÜDER **

Öz

Popülizm, geniş halk kitlelerinin desteğini kazanabilmek için siyasi parti ve liderlerin iç ve dış politikaya ilişkin söylem, vaat, eylem ve girişimlerini kapsamaktadır. Dünyanın farklı bölgelerindeki toplumlar, siyasi, ekonomik ve kültürel manada siyasi elitlerin popülist politikalarına maruz kalmaktadır. Popülist siyaset tarzı, siyaset aktörlerinin iktidarı almak veya elde tutmak için tercih ettiği bir araca dönüşürken; siyaset aktörleri, popülist söylem ve icraatlarıyla toplumu mobilize etmeyi başarabildikleri ölçüde iktidara gelebilmekte ya da iktidarda kalabilmektedir. Popülizmin çağın koşullarına ayak uyduran karakteri ise onu ulusal ölçekli bir girişim olmaktan çıkarak uluslararası ve ulus ötesi boyutlara ulaştırmaktadır. Ayrıca, iç politika meselelerinin yanı sıra dış politika konuları da popülist söylem ve pratiklere giderek daha fazla malzeme oluşturmaktadır. Trump siyaseti ve Brexit Süreci, popülizmin değişen ve dönüşen karakterinin öne çıkan iki örneği olmaktadır. Bu çalışma, bir yandan uluslararası ilişkilerde popülizmin artan rolüne odaklanırken, diğer yandan Trump siyaseti ve Brexit sürecinden yola çıkarak, halkın siyasi tercihlerini yönlendirmede iç politika meseleleri gibi dış politik konuların da popülist söylem ve girişimlerle araçsallaştırıldığını ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler : Popülizm, Dış Politika, Donald Trump, Brexit
Jel Kodları: N40, N44, Y80

Populist Discourses and Practices in Foreign Policy: Trump's Politics and Brexit Process

Abstract

Populism covers the discourses, pledges and practices of the political parties and their leaders regarding domestic and foreign policy to gain the support of large masses of people. Societies in different parts of the world are exposed to the populist policies of political elites in political, economic and cultural sense. While the populist style of politics turns into a tool preferred by political actors to take or to hold the power, political actors can come to power or stay in power to the extent that they are able to mobilize the society with their populist discourses and practices. The character of populism which keeps up with the conditions of era takes itself away from being a national scale practice, and reaches international and transnational dimensions. Besides, foreign policy issues as well as domestic policy issues offer more and more tools for populist discourses and practices. Trump politics and the Brexit process are two prominent examples of the changing and transforming character of populism. In addition to focusing on the increasing role of populism in international relations, this study suggests

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,

ORCID ID: 0000-0003-2842-0691 sonerkaragul@comu.edu.tr

** Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-3734-1218 belmaengin@comu.edu.tr

that foreign policy issues as well as domestic policy issues are instrumentalized by populist discourses and practices to mobilize the people's political preferences, based on the Trump's politics and the Brexit process examples.

Keywords: Populism, Foreign Policy, Donald Trump, Brexit

Jel Codes: N40, N44, Y80

GİRİŞ

Popülizm, genel olarak siyaset arenasında yapıldıkça konuşulan; çeşitli düzeylerde konuşulur oldukça sıkça başvuru alan bazen tarz, bazen yöntem ve strateji, bazen de bir politika olabilmektedir. Pek çok platformda önem kazanan ancak politik dünyada kendisine daha çok yer bulan popülizmin somut ve üzerinde uzlaşmış bir tanımı ya da nasıl uygulanacağına dair belirli standartları bulunmamaktadır. Dolayısıyla, popülizme dair yapılan tanım ve kavramsallaştırmaların kapsayıcılıktan uzak ve bir yönüyle öznel olduğunun ifade edilmesi gerekmektedir.

Popülizm, üzerinde önemle durulan bir kavram gibi görünmesine rağmen, uluslararası boyutları konusunda halen keşfedilmeye muhtaç bir alan sunmaktadır. Zira, popülizme dair yapılan çalışmaların temelde teorik araştırmalara ya da ulusal ölçekteki vakalara ilgi duydukları gözlemlenmektedir. Uluslararası İlişkiler çalışmalarında popülizm konusunda ilginin geçmişi ise yenidir. Hatta denilebilir ki, Donald Trump'ın Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başkanlığına geliş süreciyle birlikte popülizm, spesifik olarak Uluslararası İlişkiler çalışmalarında daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır. Aynı şekilde, dünyada yükselen populist siyaset eğilimiyle birlikte İngiltere'de gerçekleşen Brexit süreci de popülizmin Uluslararası İlişkiler disiplininde görünür bir çalışma alanı haline gelmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Uluslararası politika ve popülizm arasında bağlantı kurulan çalışmalar literatürde yeni yeni yerini alırken, bu çalışmalarda birtakım eksiklikler göze çarpmaktadır. Nitekim, konuyla alakalı akademik çalışmalar daha çok, siyasi liderlerin uluslararası politikadaki etkilerine yoğunlaşmaktadır. Örneğin, Trump'ın görevi süresince uluslararası politikada yol açacağı potansiyel olumsuz etkiler üzerine yapılan çalışmalar ilgi uyandırmaktadır.² Ancak, liderler dışında popülizm ve uluslararası politika etkileşiminin farklı çalışmalara yansımaya oldukça seyrek rastlanmakta; ya da popülizmin uluslar üstü ve ulus ötesi yönlerinin sistematik olarak incelenmesinde bir boşluk bulunduğu düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma, lider ve siyasi parti odaklı popülizmin ulusal boyutlarının, olguları açıklama ve süreci anlamada yetersizliği varsayımından hareket etmektedir. Popülizmin dış politika söylem ve uygulamalarına yansımaları, Trump popülizmi ve Brexit

2- Bkz. Stokes, Doug, "Trump, American Hegemony and the Future of the Liberal International Order", *International Affairs*, 94 (1), 2018, ss. 133-150; Colgan, Jeff D., and Robert O. Keohane, "The Liberal Order Is Rigged", *Foreign Affairs*, 96 (3), 2017, ss. 36-44; Patrick, Stewart M., "Trump and World Order", *Foreign Affairs*, 96 (2), 2017, ss. 52-57.

popülizmi örneklerinden yararlanılarak bu çalışmada ele alınmaktadır.

1. POPÜLİZM KAVRAMI VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Popülizm, modası geçmeyen ve her dönemde siyasetle daha çok ilişkilendirilmiş olsa da geniş kullanımlara uygun, klişeleşmiş bir kavramdır. Kavram ortaya çıktığından bu yana farklı kullanımlar ve yaklaşımlarla muğlaklaşmış;³ bu yüzden üzerinde uzlaşa sağlanabilecek bir tanıma da sahip olamamıştır. Popülizmin farklı coğrafi bölgelerdeki ve ülkelerdeki kesimler tarafından farklı saiklerle olumlu / olumsuz kullanımları, ortak bir tanıma ulaşmayı güçleştirmiştir. Kullanıcısına ve siyasi hedeflerine göre tanımı değişiklik gösteren popülizm, etimolojik olarak “halk-topluluk” demek olan Latince *populus* sözcüğünden türemiştir.⁴ Siyasal halkçılık anlamında kullanılan popülizm, çoğunlukla sağ ya da sol olarak tanımlanabilecek siyasal akımlar tarafından başvurulan söylem, ideolojik çerçeve, siyaset stratejisi yahut siyasal mantık olabilmektedir. Örneğin, ekonomik bakımdan gelirin yeniden dağıtılmasına yönelik önlemleri kapsıyorsa sol; ötekileştirme, sınırlar, yabancı düşmanlığı, ırkçılık, ya da toplumsal olarak azınlık bir gruba yönelik nefreti teşvik eden uygulamalara sahipse sağ kategorisinde değerlendirilebilmektedir. Bununla birlikte popülizm, otoriter-demokratik, dışlayıcı-kapsayıcı veya yabancı düşmanı-kozmopolit şeklinde de sınıflandırılabilir.⁵ Bu çalışma çerçevesinde popülizm kavramı, *siyasal sistemin kuralları içinde geniş halk kitlelerinin desteğini kazanabilmek için siyasi partilerin yahut siyasi liderlerin iç ve dış politikaya ilişkin söylem ve vaatleri ile eylem ve girişimlerini* kapsamaktadır.

Mudde, “yozlaşmış elitler” ile “gerçek halk” şeklinde toplumu iki özdeş ve karşıt sınıfa ayırarak, politikanın halkın genel iradesinin bir ifadesi olması gerektiğini ileri süren bir ideoloji olarak popülizmi ele almaktadır. Bu bağlamda, “elitizm” ve “çoğulculuk” şeklinde iki zıt yöne sahip olan popülizmde, seçkinler tarafından kontrol edilen devlet aygıtının halkın yararına işletilmesi esasıyla hareket edilmektedir.⁶ Halkın sosyal ve ekonomik taleplerini baz alarak söylem üretilmesi, popülist siyasetçiyi “halk çıkarıcısı” yapmaktadır.⁷ Popülist liderler ve partiler ise “çoğunluk temsilcileri” oldukları iddiasının arkasına saklanmaktadır. Ayrıca, mevcut yönetime ve rejime karşı olarak üretilen söylemler, genellikle toplumun emek yoğun kesimine (işçi, köylü vb.) hitaben yapıldığından, siyasal gerilim ve kutuplaşma potansiyeli taşımaktadır. Popülizm ile doğal olarak toplumda yaratılan “biz” ve “öteki” ayrımı, ulaşılabilecek azami sayıdaki hedef kitleyi mobilize etmek

3- Canovan, Margaret, “Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy, *Political Studies*, 47(1), 1999, ss. 2-16.

4- “Populism”, <https://www.vocabulary.com/dictionary/populism> (Erişim Tarihi: 24.03.2020).

5- Gagnon, Jean-Paul and Emily Beausoleil vd., “What is Populism? Who is the Populist?”, *Democratic Theory*, 5(2), 2018, ss. vi-vii.

6- Mudde, Cas, “Populist Zeitgeist”, *Government and Opposition*, 39(4), 2004, s. 543.

7- TDK tarafından popülizmin “halk yardakçılığı” olarak Türkçe’ye çevrildiği görülmektedir. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 26.03.2020).

maksadıyla kullanılabilir. ⁸ Avrupa'da veya Latin Amerika'da popülist girişimlerin, kitleleri mobilize etmek için kimlik siyasetini kullanmayı tercih ettikleri görülmektedir. "Avrupalılık", "yerlilik", "gerçek halk" gibi söylemlerle özneleştirilen kitlelerin "yabancılar", "göçmenler" ya da "elitler" ile mücadele için taraftarlaştırıldığı; böylece geçmişten beri yeni tehditlerle inşa edilen yeni statükonun taraftarlar lehine bozulmasının sağlandığı dikkat çekmektedir. ⁹

Kavrama yönelik temkinli yaklaşım ve kavramın göreceliliği, genel geçer bir tanım zorluğu yaratmaktaysa dahi, popülizmi anlamlandırma çabalarına değinmeden geçilmemelidir. Popülizmi bir ideoloji olarak kabul edenler; siyasal sürece ilişkin bir strateji olarak görenler; toplumun bir kesimiyle yakın bağ kurmak için üretilen söylem olarak tanımlayanlar; eleştirel yorumla politik mantık ya da tarz olarak yaklaşanlar, popülizmi anlamlandırma çabasına farklı boyutlarda katkı sağlamaktadır. ¹⁰ Bu çabalara benzeyen daha fazla anlamlandırma çabası mümkün olabileceği hakikati ise göz ardı edilemez. Zira popülizm, belli bir kıta ya da bölgeye, siyasal sisteme, siyasal ideolojiye, milliyete ve dine hasredilebilecek bir normlar dizini içermemektedir. ¹¹ Kapsamlı bir ideoloji olmadığından hareketle ise popülizme ilişkin olarak sadece ulusal ya da bölgesel ölçekli popülist söylem, mantık, strateji ya da tarzlardan söz edilebileceği görülmektedir. ¹²

Küreselleşme ve popülizm arasında bağ kuran çalışmalar da literatürde mevcuttur. Küreselleşmenin zaman ve mekan boyutunu ortadan kaldırması, birçok sorunun küresel boyutta etkiye yol açmasını kolaylaştırmaktadır. Ulusal sınırlar içinde gerçekleşen bir krizin zaman kaybetmeksizin küresel düzeyde gündeme gelebilme kapasitesi, Ionescu ve Gellner'in ifadesiyle "hayalet" ¹³ olarak dolaşan popülizmin siyasal bir yöntem olarak tercih edilebilirliğini arttırmaktadır. Ancak, popülizm ile ilgili akademik çalışmalar sayı ve ölçek bakımından çoğalmasına rağmen, belli başlı zorluklar nedeniyle popülizm kavramının içerdiği sorunların varlığı değişmemektedir. Bu durum ise topyekûn tanımlar dizisini referans almaktan ziyade, araştırmacıların yapılacak araştırmanın karakteristiğine göre popülizmi kavramsallaştırmayı tercih ettiklerini göstermektedir. ¹⁴

Siyaset bilimci ve siyaset teorisyenleri kavrama daha çok iç politika süreçlerine ilişkin olarak

8- Taguieff, Pierre-André, "Political Science Confronts Populism: From a Conceptual Mirage to a Real Problem" *Telos*, (103), 1995, ss. 9-43.

9- Bkz. Mudde, Cas and Madrid, Raul (vd.), *Voices of the Peoples: Populism in Europe and Latin America Compared*, Working Paper of the Helen Kellogg Institute for International Studies, 2011.

10- Sözen, Yunus, *Demokrasi, Otoriterlik ve Popülizmin Yükselişi*, Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu, İstanbul, 2015, s. 12.

11- Taggart, Paul, *Populism*, Open University Press, Buckingham, 2000, s. 1.

12- Kaya, Ayhan, "Avrupa'da Popülist Sağın Yükselişi: Popülizm Nedir?", *Euro Politika*, <http://openaccess.bilgi.edu.tr>, (Erişim Tarihi: 12.01.2020).

13- Ionescu, Ghita and Gellner, Ernest, *Populism: Its Meanings and National Characteristics*, Weidenfeld & Nicolson, 1969, s. 4.

14- Mudde, Cas and Kaltwasser, Cristobal Rovira, *Populism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York, 2017, s.1; Müller, Jan-Werner, *Popülizm Nedir?* (Çev.) Onur Yıldız, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 14.

yoğunlaşmakta iseler de popülizm, uluslararası politika ve dış politika ile ilgili çalışmalarda kendisine giderek daha fazla yer bulmaktadır. Popülizm, siyaset yazınında tam anlamıyla yerleşik bir konumda değildir; ancak siyasal yaşamın merkezinde sıkça karşılık bulan, ülkelerin iç ve dış politikalarında başvurulmuş bir siyasal tutum olarak popülizmin öne çıktığını söylemek mümkündür. İç politik anlamda daha çok ülke içi siyaset ve ekonomi üzerine odaklanılırken, dış politikada popülizm ile alakalı söylem, vizyon üretme ve uygulama alanlarında da kavramın kullanıldığı dikkat çekmektedir.¹⁵

Kuşkusuz, dış politika ile iç politika arasındaki sınırların belirsizleşip iç içe geçtiği ve ulusal sınırların ötesinde gerçekleşen etkileşimlerin arttığı bir dünyada, popülizmin dış politika veyahut söylem tarzı olarak dünya siyasetinde yerini alması da şaşırtıcı görünmemektedir. Bu yönüyle birey, devlet ve uluslararası sistem düzeyinde popülizmin boyutları ele alınmaktadır. Uluslararası İlişkiler disipliniinde popülizm kavramı yeni yeni kullanılırken, genellikle dış politika analizi ve karşılaştırmalı siyaset çerçevesinde çalışmalar yapılmaktadır. Ayrıca, tarihsel sosyoloji ve ekonomi politik disiplinlerinden yararlanılarak ortaya koyulan bölgesel popülizm çalışmalarının yanı sıra eleştirel yaklaşımlar ve disiplinler arası çalışmalar çerçevesinde popülizmin literatüre girdiği gözlemlenmektedir.¹⁶ Sol ve sağ popülizm veya kapsayıcı ve münhasır popülizm üzerine yapılan çalışmalar da karşımıza çıkmaktadır. Bu alanda yapılacak araştırmalarda ittifak inşası, ticaret, küreselleşme, güvenlik toplulukları veya dünya düzeni için popülizmin evrensel olarak pozitif veya negatif olduğu varsayımları birer başlangıç noktası niteliği taşımaktadır. Önümüzdeki dönemde ise uluslararası ilişkilerin temel araştırma alanlarının popülizmden nasıl ve hangi düzeyde etkilendiğinin ilgi konusu olabileceği öngörülmekte; dış politika analizi, bölgesel ve evrensel düzenler, işbirliği ve çatışma, güvenlik toplulukları, entegrasyon, uluslararası kurumlar, küresel yönetim ve uluslararası politik ekonomi gibi pek çok alanın popülizm ile ilişkilendirileceği tahmin edilmektedir.¹⁷

Ülkelerdeki toplumsal yapı, refah seviyesi veya siyasal sisteminin yapısı farklı olabileceği gibi, popülist strateji ve söyleme başvuru yöntemlerine de farklı boyutlarda başvurulabilmektedir. Popülizm, devletlerin dış politikalarındaki etkileri açısından değerlendirildiğinde, yine ülkeler bazında birbirinden farklı sonuçlar elde edilmektedir. Bazı ülkelerde popülistler, uluslararası siyasal işbirliklerine ve serbest ticarete mutlak karşıtlık içindeyken, bazılarında yalnızca uluslararası işbirliklerinin belli yönleri eleştirilmektedir. Aynı şekilde, popülistlerin hükümet politikaları üzerindeki etkilerinin dış politikada değişiklik yapma kapasiteleri de ülkesel farklılıklar içermektedir. Bu yüzden, farklı ülkelerdeki popülist partilerin ve hareketlerin ideolojik görüşlerini içeren tipolojileri (sol-sağ-radikal-ırkçı) ve dış politika anlayışları ele alınarak, popülizmin

15- Frank A. Stengel, David B. Mac Donald and Dirk Nabers, "Introduction: Analyzing the Nexus Between Populism and International Relations", F. A. Stengel et al. (eds.), *Populism and World Politics Exploring Inter- and Transnational Dimensions*, Palgrave Macmillian, 2019, ss. 2-3.

16- Örnekler için bkz. Altınörs, Görkem, "Popülizm Çalışmaları ve Uluslararası İlişkiler", <https://kureselcalismalar.com/populizm-calismalari-ve-uluslararasi-iliskiler/>, (Erişim Tarihi: 01.03.2020).

17- Stengel (v.d.), a.g.e., ss. 5-8

evrensel olumsuz bir fenomen olmadığı ortaya koyulabilmektedir.¹⁸

Popülizm ve Uluslararası İlişkiler arasındaki bağlantı nezdinde son olarak, popülizmin toplumsal karşıtlık üretme kapasitesi ile ulusal ve/veya küresel bazı sorunların toplumu mobilize etme düzeyinin ilişkilendirildiği söylenebilmektedir. Avrupa ve ABD'deki popülist hareketler, toplumu mobilize etmek için ekonomi, terörizm, göç, İslam ve Müslümanlar, yabancılar ve göçmenler gibi ana başlıklar altında geniş bir karşıtlık listesine sahipken; Latin Amerika başta olmak üzere dünyanın pek çok bölgesinde Batı karşıtlığı, küreselleşme, kapitalizm, neo-liberalizm ve dünya düzeni karşıtlığı, Anti-Amerikancılık, AB karşıtlığı gibi popülist olgu ve söylemler üzerine inşa edilmektedir. Burada eleştiriden öte, kitle psikolojisiyle hareket edilmesi ve yaşanan coğrafyadaki sorunların dış kaynaklı olduğu konusunda toplumun inandırılması ya da ikna edilmesi söz konusudur.¹⁹ Kaldı ki, ABD'ye yönelik karşıtlıklar; II. Dünya Savaşı'nın bitişi ve Soğuk Savaş'ın başlangıcından itibaren başlayıp Latin Amerika neo-kolonyalizmi, 68 Kuşağı'nın tepkileri, Vietnam, 1979 İran Devrimi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki hegemonlaşma ve 11 Eylül sonrası saldırgan politikalar gibi oldukça eski ve kabarık bir geçmişe dayandığından, bu tür popülist söylem ve eylemlerin daha kolay alıcı bulmasına yol açmaktadır.

Popülist dış politikanın önemli bileşenleri arasında bir de başta İngiltere olmak üzere bütün Avrupada, Avrupa Birliği (AB) politikalarına karşı negatif bir tutum sergileyen; entegrasyona tepki gösteren; politikaların değişmesini savunan ve "Avrupa Şüphçiliği (*Euroscpticism*)"²⁰ olarak adlandırılan görüşe sahip Avrupa şüphçileri ve karşıtları önemli bir yer sahibidir. Avrupa şüphçiliği, temel olarak "katı (*hard*)" ve "ılımlı (*soft*)" şüphçiler olarak ikiye ayrılmaktadır. İlk kesim tarafından AB bütünleşmesine tamamen karşı çıkılmakta; AB değerleri ve uygulamaları katı bir tutumla reddedilmektedir. İlimli kesim ise AB'nin kuruluşu ve temel değerlerini prensip olarak kabul etmekle birlikte; farklı politika alanlarındaki uygulamalara ve birliğin derinleşmesine / genişlemesine karşı tavrı almaktadır.²¹ Ulus-devlet savunucusu milliyetçi-muhafazakar kesimden oluşan ve AB fikrini kendi ülkeleri için "yıkıcı" bulan Avrupa karşıtlarının yer aldığı katı kesim içinde pek çok Avrupa ülkesindeki muhafazakarların yanı sıra, İngiltere'de Brexit sürecinin ateşli savunucuları olan Bağımsızlık Partisi (*United Kingdom Independence Party / UKIP*) ve Muhafazakar Parti (*Conservative Party*)'nin önemli bir kanadı da yer almaktadır.²² Bu noktada, Brexit gibi politikaların üzerine, son dönemde yaşanan göçmen krizi ve tüm dünyanın ortak sorunu "Covid-19"²³ pandemisi gibi meselelerle alakalı AB'nin içinde

18- A.g.e., s. 8

19- Aytekin, Meriç, "Anti-Amerikancılık ve Popülizm", Şalom, 17.04.2019.

20- Taggart, Paul, "A Touchstone of Dissent: Euroscpticism in Contemporary Western European Party Systems", *European Journal of Political Research*, 33, 1998, ss. 363-388.

21- Taggart, Paul and Szczerbiak, Aleks, *The Party Politics of Euroscpticism in EU Member and Candidate States*, Opposing Europe Research Network, Working Paper No.6, 2002.

22- Karaca, Kayhan, "AB'nin yeni sorunu: AB Karşıtları", <https://www.dw.com/tr/abnin-yeni-sorunu-ab-karsitlari/a-17651807>, (Erişim Tarihi: 22.01.2020); Selvi Eren, *Küreselleşme Tartışmaları Ekseninde AB Şüphçiliği ve Popülizmin Avrupa Bütünleşmesine Etkileri*, İktisadi Kalkınma Vakfı, İstanbul, 2017.

23- Gostynska-Jakubowska, Agata and Scazzieri, Luigi, *The EU Needs to Step up its Response to the Covid-19*

bulunduğu duruma yönelik harekete geçilememesi olasılığı, şüphecilğin ve karşıtlığın giderek daha fazla taraftar toplamasının sürpriz olmayacağını düşündürmektedir.

2. FARKLI BÖLGELERİN POPÜLİZM DENEYİMLERİ VE KARAKTERİSTİĞİ

Dünyanın farklı bölgelerinde ve Avrupada gelişen popülizm tipolojilerini analiz eden üç farklı yaklaşımdan söz edilmektedir. İlk yaklaşım, popülist tercihlerin sosyo-ekonomik etkenlerle belirlenmesidir. Küreselleşmenin yol açtığı neo-liberal ve sanayi sonrası ekonomik politikaların kaybedenleri olan emekçi kesim, işsizlik, dışlanmışlık ve ötekileştirilmenin etkisiyle ana akım siyasete tepki göstermekte ve yabancı göçmenlere yönelik etnik rekabet hissine kapılmaktadır. İkinci yaklaşım, daha çok tarihsel etnik-milliyetçi duygulara dayanan sağ popülizm olup, dış tehdit olarak algılanan sorunlarla yüzleşmeyi ancak bunun homojen bir etnik yapıyla ve geleneksel değerlere dönerek güçlü bir ulus inşasıyla mümkün olabileceğini savunmaktadır. Üçüncü yaklaşım diğerlerinden daha farklı bir duruşa sahip olup, popülist liderlerin ve partilerin kendi kitlelerine ulaşmak için kullandıkları diğer stratejik araçları vurgulamaktadır. Kaya, üç yaklaşımın da kullanılmak suretiyle popülist siyasal hareketlerin yükselişinin daha iyi analiz edilebileceğini söylemektedir. Ayrıca ilk yaklaşımın Batı ve Güney Avrupadaki popülist hareketleri; ikincisinin Doğu Avrupadakileri; üçüncü yaklaşımın ise genel anlamda çağdaş popülizm hareketlerini anlamada yararlı olabileceğini vurgulamaktadır.²⁴

Tarihsel olarak bakıldığında popülizmin “tarımsal popülizm”, “sosyo-ekonomik popülizm” ve “yabancı düşmanı popülizm” olarak yine üç formda şekillendiği görülmektedir.²⁵ Tarımsal popülizmin ilk ortaya çıkışı, 19. yüzyılın sonlarında tarım kesiminin sosyal ve ekonomik değişime karşı tepkisi sonucu gerçekleşmişti. Kuzey Amerika ve Asya gibi iki farklı kıtada benzer nedenlerle ortaya çıkan popülist hareketlerden ABD’de gerçekleşeni “Halkın Hareketi (*People’s Movement*)” olarak adlandırılmışken, Rusya’da “Halkın Dostları (*Narodniki*)” olarak zikredilmişti. Her iki harekette de dikkat çeken şey; sanayileşme ve şehirleşmenin yarattığı değişimin yol açtığı yozlaşmaya olan tepkiler idi.²⁶ 20. yüzyılın ortalarında Latin Amerika’daki sosyo-ekonomik popülist hareket ise bölge ülkelerinde seçkin, statükocu ve askeri vesayetçi iktidar ile bürokrasiye karşı ortaya çıkmıştı.²⁷ Latin Amerika popülizminin Brezilya ve Arjantin’deki iki örneği *Vargas* ve *Peron*, anti-kapitalist

Outbreak, *Centre for European Reform*, 23 Mart 2020, https://www.cer.eu/sites/default/files/insight_AG_LS_23.3.20.pdf (Erişim Tarihi: 23.03.2020).

24- Kaya, a.g.e., s.18.

25- Canovan popülizmi tarımsal popülizm ve siyasi popülizm olmak üzere iki başlık altında topladıktan sonra tarihsel örnekleri ile yedi alt kategoriye ayırmıştır. Bkz. Canovan, Margaret, *Populism*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1981, ss. 4-5.

26- Canovan, Margaret, *The People*, Polity Press, Cambridge, 2005, ss. 71-72; Mudde, Cas, “In the Name of the Peasantry, the Proletariat, and the People: Populisms in Eastern Europe”, Meny, Y. and Surel, Y. (eds.), *Democracies and the Populist Challenge*, Palgrave, Basingstoke, 2002, s. 215.

27- Mudde and Kaltwasser, a.g.e. s. 35.

bir söylem kullanarak sermaye sahiplerine karşı çıkan, yoksul kesim ve alt sınıfları temsil eden bir söylem ve uygulamayı benimsemişlerdi. Yabancı düşmanı popülizm ise 1930'lu yıllarda Avrupada ortaya çıkan faşizmin ırkçı söylem ve uygulamalarının yabancılara yönelik olarak nefret ve düşmanlığı beslemesidir. Günümüzde yaşanan belli başlı sosyal ve ekonomik sorunlar, 1930'larda yaşanan yabancı düşmanı popülizmin biçim değişikliğiyle yaygınlaşmaktadır. Avrupada yükselen faşizmin yenilgiye uğratılması sonrası ortaya çıkan popülizmin ise reform sonucu geçmişin mirasının demokratik kurguyla yeniden düzenlenmesi olduğu söylenebilmektedir.²⁸

II. Dünya Savaşı sonrasında başta Avrupada olmak üzere değişik bölgelerdeki siyasal aktörlerin, popülist tutum ve söylemle hareket etme eğilimi içine girdikleri gözlemlenmektedir. Bu durum, devletlerin siyasal sistemlerinin popülizmi kabul edilebilir bir yöntem olarak içselleştirmeleri sonucunu doğurmuştur. Siyasal yaşamın içinde popülist partiler yer alırken, ülkesel farklılıklarla birlikte bu partiler, ana akım siyasal aktör konumuna gelebilmiştir.²⁹ Batı Avrupada ortaya çıkan popülist siyasi akım, 1960 sonrasında göçmen işçilerin sosyal, kültürel ve ekonomik entegrasyonu ile ilgili sorunlarla bağlantılı olarak güçlenmiştir. Avrupada uzun bir süre marjinal bir görüş olarak değerlendirilen aşırı sağ, neo-Nazi ve yabancı karşıtı hareketler ile siyasi partiler, kitlesel göç ve yabancılar sorunu üzerine yürüttükleri siyasetle daha fazla karşılık bulmaya başlamıştır. Bu partilerin Avrupa genelinde teveccüh görmesi, onların hitap ettiği kitlenin Avrupa ülkelerinde giderek daha geniş tabana yayılması ve tepki toplayan gelişmelerin fazlaşması nedeniyle zor olmamıştır.

1990'ların başından itibaren, dünyanın değişik bölgelerinde sağ ve sol ideolojik çevrelerin halk-elit ayrımını kullanarak popülist siyaset yürüttükleri gözlenmiştir. Soğuk Savaş sonrası popülist kuşağın bölgesel olarak her iki ideolojiye de mensup oldukları ve farklı ülkelerde farklı tecrübeler yaşadıkları bilinmektedir. Popülizmin sağ veya sol versiyonlarının yükselişi tesadüfi bir başarı olmayıp, toplumun merkezde yer alan siyaset anlayışına ve uygulanan politikalara yönelik tepkilerinden ustaca yararlanmak suretiyle elde edilen bir başarı olarak değerlendirilebilmektedir.

Latin Amerika, Kuzey Amerika ve Avrupa, popülizmin en fazla örneğine rastlanan bölgeler olarak dikkat çekmektedir. Kuzey Amerikada Cumhuriyetçi Parti'den Trump, en çok öne çıkan popülist liderlerden biridir. Kanadada Reform Partisi (*Reform Party of Canada / RPC*) sağ popülizmin temsilcisidir. Avrupada ise oldukça uzun bir siyasi parti listesi söz konusudur. Fransada Ulusal Cephe (*Front National / FN*), Almanyada Almanya için Alternatif Partisi (*Alternative für Deutschland / AfD*) ve Batı'nın İslamlaşmasına Karşı Vatansız Avrupalılar (*Patriotische Europäer Gegen Islamisierung Des Abendlandes / PEGIDA*), Avusturyada Avusturya Özgürlük Partisi (*Freiheitliche Partei Österreichs / FPÖ*), İngilterede UKIP, Hollandada Özgürlük Partisi (*Partij voor de Vrijheid / PVV*), Polonyada Hak ve Adalet Partisi (*Prawo i Sprawiedliwość / PiS*) ve Macaristanda Daha İyi

28- Finchelstein, Federico, *Faşizmden Popülizme*, (Çev.) Ali Karatay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s.18.

29- Mudde, Cas, *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, ss. 158-183.

Bir Macaristan Hareketi (*Jobbik Magyarorszáért Mozgalom / JOBBIK*) gibi siyasi partiler, milliyetçi ve etnik reflexler ile göçmen karşıtlığına dayanarak daha çok sağ popülist siyaset çizgisini izlemektedirler.

Latin Amerika'daki sol popülizmin yakın dönem temsilcileri arasında ise Bolivya (*Evo Morales*), Ekvador (*Rafael Correa*) ve Venezüella (*Hugo Chavez* ve *Nicolas Maduro*) gibi ülkelerdeki neo-liberalizm karşıtı siyasal iktidarlar önemli bir yer tutmaktadır. Zaten Latin Amerika, tarihsel süreç boyunca popülist liderler ile popülist söylem ve eylemlere devamlı bir ev sahipliği halindedir.³⁰ Sol popülizmin Latin Amerika dışındaki örnekleri arasında, 2015 ABD başkanlık seçimlerinin Demokrat Parti başkan adaylarından *Barnie Sanders*, Filipinler'de *Rodrigo Duterte*, İspanya'da *Podemos* hareketi ve Yunanistan'da *Syriza* Partisi sıralanabilir. Ayrıca, pek çok örnek daha bulunmakla birlikte, ABD'de *Trump*, İtalya'da *Silvio Berlusconi* ve Macaristan'da *Victor Orban* da bu popülist liderler arasında dikkat çekmektedir.³¹

İki kutuplu sistem sona ererken, liberal siyasal sistemlerin galibiyeti, ekonomide ve siyasette liberalizmin yaygın biçimde tercih edilmesinde etkili rol oynamıştır. Geçtiğimiz on yıllarda artan sosyal sorunlar ve yaşanan ekonomik krizlere liberal siyasetin çözüm üretmedeki yetersizliği ise popülist siyasetin / siyasetçilerin önünü açmıştır. Batı dünyasında yaşanan küresel ekonomik krizlerin ulusal ve bölgesel etkileri; terörizm faaliyetlerinin uluslararasılaşması; milliyetçi toplumsal reflexler; güvenlikçi devlet politikaları; göç ve yabancılara yönelik tepkiler ile Avrupa'da yaşayan Müslüman toplumuna yönelik biriken öfke ve nefret gibi pek çok gelişme, popülist eğilim trendini hızlandırmıştır. Daha önceleri azınlıktaki bir grup tarafından savunulan marjinal sayılabilecek elitist ve ayrımcı fikirler ya da politika önerileri, yaygınlaşmaya başladığı andan itibaren taraftar kitlesini oluşturmaya başlamıştır.

Günümüzün birebir etkileşimli sosyal medya araçları sayesinde popülist girişimler, seslerini toplumun her kesimine ulaştırma olanağı elde etmiştir. Bu olanak, çoğunlukla popülist liderler tarafından kullanılarak daha geniş kitlelerin söylenenleri sorgulamaksızın kabullendiği ve yaygınlaşmasına katkı sağladığı yeni bir dönem ortaya çıkarmıştır. Temel amacı popülist söylemler aracılığıyla kitleleri harekete geçirecek gerilimli bir siyasal atmosfer oluşturmak suretiyle siyasetçi-halk etkileşiminin zirveye taşınması olan bu "gerçek ötesi (*post-truth*)"³² dönemde; basit, kolay ve anlaşılabilir üslupla sunulan bilgi, haber ve paylaşımlar, kitlelerin duygularını harekete geçirerek onları manipülatif hale getirmektedir. Geniş katılımlı açık hava toplantıları düzenlenerek burada etkili hitabet teknikleriyle yapılan coşkulu konuşmalarla, unutulmaz ve tekrarlanabilir sloganlarla ise

30- Genç Yılmaz, Ayfer, "Popülizm-Demokrasi İlişkisi: Latin Amerika'dan Örnekler", *International Journal of Political Science and Urban Studies*, 7(2), 2019, s. 430.

31- Sözen, a.g.e. ss. 9-10.

32- 2016'da Oxford Sözlük tarafından yılın İngilizce sözcüğü seçilen post-truth, olgulardan kopuk "üretilmiş gerçek" ve bunun siyasette kullanımını içermektedir. "Belirli bir konu üzerine kamuoyunu belirlemede nesnel gerçeklerin duygulardan ve kişisel kanaatlerden daha az etkili olması durumu" olarak tanımlanmaktadır. "Word of the Year 2016", <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>, (Erişim Tarihi: 28.12.2019).

kitlelerin belleğinde kalıcılık arttırılmaktadır. Post-truth söylemlerin özellikle 2016'da ABD başkanlık seçimlerinde ve İngiltere'de Brexit referandumu sürecinde gündeme geldiği görülmektedir.³³ Her iki örnekte sıkça kullanılan post-truth söylemler, gerçekliği tartışmalı olmasına bakılmaksızın kitleler tarafından alıcı bulmuştur.

Siyasal partiler ve liderler tarafından popülizmin araçsallaştırılması, özellikle halka yönelik verilen mesajlarda kullandıkları retorikle de ortaya çıkabilmektedir. Nitekim, popülist siyasetçilerin kitlelerle iletişim tarzında rahatsız edici ifadelerin tercihi, "mağdur" imajı, "kabadayı" davranış biçimleri ve haber değeri olabilecek sahneler ortaya koyma gibi taktiklerden yararlandıkları gözlemlenmektedir.³⁴ Ayrıca, popülist liderlerin çevresiyle ahenkli bir görüntü vermek için dil, lehçe, aksan yanında jest ve mimikler, beden dili ve dış görünüşlerine dikkat etmeleri son derece önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁵

Demokratik siyasal sistemlerde kendilerine yer bulabilen popülizm, otoriterleşme tartışmalarına da konu olabilmektedir. Çünkü popülist liderler, halkın talepleri doğrultusunda liberal demokrasilerin geleneksel kurumlarını görmezden gelebilmekte; hukukun üstünlüğü ilkesini bir kenara bırakarak liberal demokratik değerleri reddedebilmektedir.³⁶ Demokratik sistemin sunduğu imkanlarla iktidara taşınan popülist siyaset çizgisinin, kalıcılığını pekiştirmek için başvurduğu yöntemler nedeniyle otoriter eğilimler sergileyeceği görüşü yaygın kabul görmektedir. Ayrıca, demokratik biçimde işleyen seçim mekanizmasının iktidarı elde etmek yahut elde tutmak isteyen siyaset aktörlerince kendi çıkarları doğrultusunda düzenlenmesi girişimlerine maruz kalabileceği; çoğulculuğun yerini çoğunlukçuluğa bırakabileceği ve bazı ülkelerde otoriterleşme eğilimlerinin muhalefetin örgütlenme ve ifade hürriyetine kısıtlar getirebileceği de aynı çerçevede üzerinde durulması gereken hususlar içinde yer almaktadır.³⁷

Popülizm gelişim sürecinde daha çok sağ siyasal partiler tarafından başvurulan tarz ve yöntemler olarak görülürse de sol siyaset çevrelerinin hatta merkez siyaseti benimseyenlerin de popülist eğilimler taşıyabildikleri gözlemlenmektedir. Ayrıca, demokratik ya da otoriter eğilimler taşımalarına bakılmaksızın liderler, popülist karakterde siyaset tarzına yatkın olabilmektedir. Siyasal liderlerin demokrat veya otoriter karakteri ise popülist tavrılarında farklılıklara yol açabilmektedir. Otoriter popülist eğilimli siyasetçilerin olumsuzluklara daha çok vurgu yapmak; kısa vadeli kazanç vaadinde bulunmak; milliyetçi söylemlere başvurmak ve geleneksel yahut otoriter sembollerden esinlenmek gibi reflekslere sahip olduğu söylenebilmektedir. Demokratik popülist siyaset tavrında ise pozitif

33- Jonathan Rose, "Brexit, Trump, and Post-Truth Politics", *Public Integrity*, 2017, ss. 1-4.

34- Mazzoleni, Gianpietro, "Mediated Populism", *The International Encyclopedia of Communication*, s. 2.

35- Ostiguy, Pierre, "The High-Low Political Divide: Rethinking Populism and anti-Populism," *Political Concepts Working Paper Series*, 35, 2009; Block, Elena and Negrine, Ralp, "The Populist Communication Style: Toward a Critical Framework", *International Journal of Communication*, 11, 2017, ss. 178-197.

36- Bugaric, Bojan, "The Two Faces of Populism: Between Authoritarian and Democratic Populism", *German Law Journal*, 20, 2019, s. 393.

37- Beriş, Hamit Emrah, "Demokrasiye Neler Oluyor? Popülizm ve Otoriterleşme Tartışmalarına Bir Bakış", *Liberal Düşünce Dergisi*, 24, 2019, s. 45.

olgulara ve yapısal reformlara ağırlık verilerek anti-emperyalizm ve laiklik sembolleri vurgulanmaktadır.³⁸

Popülizm, liberal demokrasilerin bazı kör noktalarını ortadan kaldırma potansiyeli açısından değerlendirildiğinde; siyaseten dışlanan toplumun alt tabakalarının siyaset alanına kazandırılması ve taleplerinin gündeme getirilmesi bağlamında yararlı bir araç olarak kabul görmektedir. “Neo-popülizm” olarak adlandırılan bu yaklaşım ile yeni dönemde toplumun baş başa kaldığı küreselleşmeye bağlı ekonomik sorunlar, göç ve göçmen sorunu, kültürel dejenerasyon, yaygınlaşan suçlar ve tehditler, politikacıların kendilerine özgü üslubuyla gündeme taşınmaktadır.³⁹ Neo-popülist politikacılar bir yandan “karizmatik lider”⁴⁰ siyaseti ve “elit-halk karşıtlığı”⁴¹ gibi eski popülist gelenekleri sürdürürken, diğer yandan onları aşarak demokratik değerleri, ekonomik ve siyasi egemenliği önecemeleri ile dikkat çekmektedir.

3. POPÜLIST DIŞ POLİTİKA SÖYLEM VE GİRİŞİMLERİ

Dünyanın hemen hemen her yerinde siyasal sistemi ne olursa olsun liderler ya da partilerin popülist söylemlerde ve girişimlerde bulunabildiği önceki başlıklarda detaylarıyla anlatılmaktadır. İktidar ya da muhalefet fark etmeksizin siyaset aktörlerinin gündemlerinin ise yalnızca iç politik gelişmelerle sınırlı kalmayarak dış politika konularına ve uluslararası meselelere de hitap ettiği gözlemlenmektedir. Liderler ve siyasi hareketlerin karar alma sürecindeki etkinliğine bağlı olarak popülizm, devletlerin dış politika kararlarını etkileyen önemli bir faktör haline dönüşmektedir. Zaman zaman iç politikayı ilgilendiren konular, uluslararası boyutlara sahip olabildiği gibi bazı durumlarda siyasi aktörler, dış politika konularını iç siyasetin “malzemesi” haline getirebilmektedir.

Siyaset aktörlerinin uluslararası politik meseleleri iç siyasetin gündemine taşımadaki başarısı / başarısızlığı, iktidarını korumasına / kaybetmesine yol açabilmektedir. Bu yüzden ki siyasi aktörler, kamuoyu ve seçmenlerin dış politikaya ve uluslararası sorunlara ilgisini artırarak onları siyasal tercihlerinde harekete geçirmeye çalışmaktadır. Kuşkusuz, siyasal partiler ve liderlerden dış politikaya ilişkin popülist söylem ve girişimleriyle dikkat çeken örneklem dahilinde incelenebileceklerin sayısı oldukça fazladır. Dünyanın farklı bölgelerindeki popülist liderler ve siyasi partilerden bahsederken popülist söylem ve eylemlerin hem iç hem dış politika ile alakalandırılabilirliği ortadadır ve bunların her biri ayrı bir çalışmanın konusu olmayı hak etmektedir. Bu başlık altında ise söylem, girişim ve

38- Dix, Robert, “Authoritarian and Democratic”, *Latin American Research Review*, 2 (20), 1985, s. 43

39- Alan, Knight, “Populism and Neo-Populism in Latin America, Especially Mexico”, *Journal of Latin American Studies*, 3(2), 1998, ss. 223-248.

40- Nai, Alessandro and Martinez i Coma, Ferran, “The Personality of Populists: Provocateurs, Charismatic leaders, or Drunken Dinner Guests”, *West European Politics*, <https://doi.org/10.1080/01402382.2019.1599570> (Erişim Tarihi: 22.02.2020).

41- Bkz. Mudde, a.g.e., 2004, s. 543.

politikalarıyla iç ve dış politika etkileşimi yüksek düzeyde popülist bir siyasi lider olarak Trump siyasetinde ve İngiltere’de son yıllara damgasını vuran Brexit sürecinde popülizmin etkisi ve rolü incelenmektedir.

3.1. Trump Siyasetinde Popülizm ve Dış Politika

Pek çok demokratik sistemde olduğu gibi ABD’de de ekonomik bakımdan yaşanan olumsuz değişim ve dönüşümler, toplumdaki bütün kesimler -ancak özellikle orta sınıflar- açısından beklentileri karşılamadığı takdirde, bu durum seçmen tercihlerine yansımaktadır. ABD’de 2008 yılında patlak veren ekonomik krizde, yürüttüğü güvenlikçi politikalar nedeniyle Başkan Bush’un Afganistan ile Irak’ta yaptığı askeri harcamaların etkili olduğu görüşü ön plana çıkmaktadır. Bu koşullarda Barack Obama’nın, ABD’nin mevcut ekonomi politikaları ve katı güvenlik politikalarına tepki niteliğindeki ekonomiyi yeniden şekillendirme vaatleri ve yumuşak güç söylemleri içeren seçim stratejisi,⁴² başkan seçilmesinde etkili olmuştur.

Obama’nın 2008 krizinden derinden etkilenen orta ve alt gelirli çalışan kesime yönelik sosyal vaatleri yerine getirmede beklenen başarıyı gösteremediği ya da ekonomik durgunluk, dış ticaret açığı, orta sınıfın yoksullaşması, işsizlik, eşitsizlik, gelir dağılımındaki adaletsizlik gibi sorunların çözümüne yönelik beklentilerin karşılanamadığı eleştirileri,⁴³ iki dönem devlet başkanlığı yapan Obama’ya karşı yeni popülist söylemlerde yer bulmuştur. Nitekim ülkede, Amerikan toplumunun tepkilerini dikkatle takip ederek taleplerine yönelik sade ve net çözümler sunan alternatiflere duyulan ihtiyaç su yüzüne çıkmıştır. Tam da bu noktada, Cumhuriyetçi Parti adayı olarak milyarder iş adamı Donald Trump devreye girmiştir. Trump, ülkedeki popülizm rüzgarını arkasına alarak hem iç hem dış politikada ekonomik ve siyasi vaatlerle Beyaz Saray’ın 45. başkanı olmaya hak kazanmıştır.

Trump’ın popülist lider kategorisinde değerlendirilmesi için oldukça fazla veri mevcut olup, kendisinin 2016 yılındaki başkanlık seçimleri öncesi başlayan kampanyalardan itibaren popülist politikalar izlediği dikkat çekmiştir. Trump, “Önce Amerika (*America First*)” ve “Yeniden Büyük Amerika (*Make America Great Again*)” popülist sloganlarıyla işe başlamıştır.⁴⁴ Başkanlığını “Önce Amerika” ilkesi temelleri üzerine inşa edeceğini söyleyen Trump; ticaret, güvenlik ve dış politika başta olmak üzere, her alanda ve daima Amerikan çıkarlarının öncelikli tutulacağını sözünü vermiştir. Trump ayrıca, Amerika’ya gerçek saygınlığın ve gerçek refahın kazandırılmasının elzem olduğunu vurgulayarak yeniden büyük ve güçlü Amerika hedefine odaklanılacağını ifade etmiştir.⁴⁵

42- Bkz. Hallams, Ellen, “From Crusader to Exemplar: Bush, Obama and the Reinvigoration of America’s Soft Power”, *European Journal of American Studies*, 6(1), 2011; ICPRS, “Campaign Themes, Strategies, and Developments”, <https://www.icprs.umich.edu> (Erişim Tarihi: 22.02.2020).

43- Bkz. September 26, 2016 Debate Transcript, <https://www.debates.org/voter-education/debate-transcripts/september-26-2016-debate-transcript/> (Erişim Tarihi: 25.02.2020).

44- Löffmann, Georg, “America First and the Populist Impact on US Foreign Policy”, *Survival: Global Politics and Strategy*, 61(6), 2019, ss. 115-138.

45- The New York Times, “Transcript: Donald Trump’s Foreign Policy Speech”, 27 Nisan 2016, <https://www.>

Cumhuriyetçilerin adayı Trump ve Demokratların adayı Hillary Clinton ile 26 Eylül 2016'da ilki gerçekleştirilen başkanlık tartışma oturumunda da Trump'ın popülist siyasetini sürdürdüğü görülmüş; tartışmada "Refahın Sağlanması", "Amerika'nın Yönü" ve "Amerika'nın Güvenliği" ana başlıkları etrafında rakip adaylara sorular yöneltilmiştir.⁴⁶ ABD'nin içinde bulunduğu ekonomik, siyasi ve toplumsal durum canlı yayında masaya yatırılırken, özellikle Trump tarafından ülkenin mevcut ekonomi ve güvenlik politikalarına karşı popülist eleştiriler yapılmıştır. Trump, seçim süreci boyunca iç siyaset dışında uluslararası politik meselelere ilişkin çarpıcı ve gündem yaratıcı vaatlerde bulunmaktan da çekinmemiştir.

Seçim sonuçlarının netleşmesinin ardından yaptığı zafer konuşmasında Trump, yine geçmişe referans vererek Amerika'nın "artık" az ile yetinmeyeceğini ve en iyiye ulaşmak için çalışacağını belirtmiş; ABD'nin dünyanın en güçlü ekonomisine sahip olacağını ve ülkenin yeniden inşa edilerek Amerikan rüyasının canlandırılacağını söylemiştir.⁴⁷ Yemin töreniyle resmen göreve başladığı gün ise Trump, 20 Ocak 2017 tarihinin "insanların, ülkelerinin yeniden sahibi olduğu gün" olarak hatırlanacağını; gücün Washington'dan alınarak "halk" kitlesine devredildiğini; ülkede daha önce unutulmuş hiçbir kesimin artık unutulmayacağını ve "artık" boş konuşma devrinin sona erdiğini ifade ederek iç politikadaki popülist çizgisini sürdürmüştür. Dış politika konularıyla alakalı ise ABD'nin radikal İslamcı olarak nitelediği terör örgütlerini tamamıyla ortadan kaldıracağını ve her durumda Amerika'nın çıkarlarının öncelikli görüleceği anlayışına sadık kalacağını altını çizmiştir.⁴⁸

Trump popülizmine ilişkin belli başlı dış politika söylemlerine daha yakından odaklanıldığında, ilgi çekici birtakım vaatlerin ön plana çıktığı görülmüştür. Obama'nın yürürlüğe koymayı vaat ettiği 'İklim Eylem Planı'nın kaldırılması; 'Paris İklim Anlaşması'ndan çekilme; göreve başladıktan hemen sonra bazı Müslüman ülke vatandaşları için ABD'ye seyahat yasağı; Meksika sınırına duvar projesinin başlatılması ve bunun masrafının Meksika'dan karşılanması; düzensiz göçmenlerin sınır dışı edilmesine yönelik düzenlemelerin güncellenmesi; Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) örgütünün bombalanarak yok edilmesi; Orta Doğu'daki ABD askerlerinin ülkeye geri dönmesinin sağlanması; Küba ile Obama döneminde imzalanan anlaşmanın iptal edilmesi; İsrail'deki ABD büyükelçiliğinin Kudüşe taşınması; NATO'dan ayrılma ve ABD'nin ekonomik çıkarlarına aykırı ticaret anlaşmalarından çekilme,⁴⁹ şeklinde bir dizi popülist vaadin sıralandığı anlaşılmaktadır.

[nytimes.com/2016/04/28/us/politics/transcript-trump-foreign-policy.html](https://www.nytimes.com/2016/04/28/us/politics/transcript-trump-foreign-policy.html) (Erişim Tarihi: 16.02.2020).

46- Canlı yayının tamamına ait konuşmaların transkripti için bkz. September 26, 2016 Debate Transcript.

47- CNN Politics, "Donald Trump's Entire Election Victory Speech", 9 Kasım 2016, <https://edition.cnn.com> (Erişim Tarihi: 17.02.2020).

48- The Whitehouse Government, "The Inaugural Address", 20 Ocak 2017, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/the-inaugural-address/> (Erişim Tarihi: 20.03.2020).

49- BBC Türkçe, "Beyaz Saray'da Donald Trump'la 2 yıl: Vaatlerinin ne kadarını yerine getirdi?", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46920140> (Erişim Tarihi: 10.01.2020).

Trump'ın seçim sürecinde çoğunlukla sansasyonel biçimde yazılı, görsel ve sosyal medya aracılığıyla gündeme taşıdığı bazı siyasi sorunlar ve bunlara yönelik kendine özgü çözüm önerileri, politik popülizm kapsamında değerlendirilmekte ve tartışılmaktadır. Başkanlığı döneminde Trump'ın iç ve dış politikaya ilişkin karar ve uygulamalarında Obama yönetimini, finansal kuruluşları, düzensiz göçmenleri ve bazı ülkeleri hedef gösterdiği dikkat çekmektedir. “Yeniden Büyük Amerika” hedefi çerçevesinde bir yandan ekonomik ve toplumsal kriz için toplum desteği aranırken diğer yandan Meksika duvarına sınır örülmesi gibi radikal projeler hayata geçirilerek “Önce Amerika” anlayışıyla kitle popülizmine yönelik hareket edildiği gözlemlenmektedir.⁵⁰ Bu bağlamda, Trump'ın “kendisinden öncekileri” ve “kendisi haricindekileri” suçlayıcı bir tutum içerisinde olarak popülist söylemlerle sürekli geçmişe ve/veya “öteki” olarak görülen kesime referans verdiği ortaya çıkmaktadır.⁵¹ Böylelikle Trump aslında, popülist seçim vaatlerini gerçekleştirmede önüne çıkan engellerde bir nevi, kendi başkanlığının sorumluluğunu tamamen üstlenmeye gönüllü olmadığı imajı sergilemektedir.

Başkan Trump, kişilik özellikleri, üslubu ve yönetim anlayışı nedeniyle Amerikan kamuoyunda daha çok olumsuz özellikleriyle gündeme gelmektedir. Trump, çatışmacı bir yönetim anlayışına sahip olması, Amerikan devlet geleneklerini ve kurumsallığını umursamaz tavırları, kamusal karar alma sürecini ve yönetim usullerini bireyselleştirmesi gibi nedenlerle sık sık tartışma konusu haline getirilmiştir. Sadece ulusal düzeyde değil; ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulmasına öncülük ettiği yeni uluslararası sistemin ilke ve kurallarını, kurumlarını ve teamüllerini önemsizleştiren söylem ve girişimleri nedeniyle de eleştirilmiştir. Benzer şekilde, ABD'nin geleneksel müttefikleriyle olan ilişkilerine özensizliği; devlet liderleriyle ilişkilerini kişiselleştirmesi; kişisel söylem ve eylemleriyle diplomatik teamülleri hiçe sayması da tartışma yaratmıştır. Tüm bunların yanı sıra Trump, popülist politikaları için engel teşkil eden kabine üyelerini sık aralıklarla değiştirmesi ve bunu zaman zaman *Twitter* vasıtasıyla duyurması; medya mensuplarıyla polemige girmesi; kendisine yönelik soruşturma savcısını görevden alması gibi uygulamalarıyla şahsına münhasır bir yönetim stratejisi geliştirmiştir. Oluşan bütün tepkilere rağmen, Trump'ın popülist ve pragmatist çizgisinin kendi oy çevresine hitap edebileceği ise göz ardı edilmemesi gereken bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmıştır.⁵²

Donald Trump'ın iş adamı kimliğiyle ülkesini (America Inc.)⁵³ büyük bir şirket CEO'su gibi yönetmesi; kazançlı görmediği yatırımları sona erdirerek mevcut siyasi ve ekonomik

50- Alpakgür Cevheri, S. Gizem, “Donald Trump'ın Seçim Vaatleri ile Siyasalarının Popülizm Kapsamında Değerlendirmesi ve Amerikan Dış Politikasına Yansımaları”, İstanbul Kültür University Global Political Trends Center, *Policy Brief*, No. 58, 2018, s. 4.

51- Trump'ın *Twitter* arşivi üzerine yapılan bir çalışmada, başkanlığının 951. gününe dek geçen sürede toplam 246 tweet ile Obama'yı etiketlediği görülmüştür. Bkz. Katherine Gypson, “What's Behind Trump's Criticism of Obama”, 30 Ağustos 2019, <https://www.voanews.com/usa/whats-behind-trumps-criticism-obama> (Erişim Tarihi: 24.02.2020).

52- Akgün, Birol, “Trump Döneminde Amerikan Dış Politikası: Düzensiz Kaosa”, *Bilimevi Dış Politika Dergisi*, 7, 2019, s. 69-72.

53- Egan, Matt, “The Myth of Donald Trump, CEO President”, <https://edition.cnn.com/2018/11/06/business/trump-midterm-ceo-president/index.html> (Erişim Tarihi:15.01.2020).

ortaklıkları bitirmek istemesi; uluslararası arenadaki rekabetçi piyasalar açısından rasyonel temellere dayandırılmıştır. Bununla birlikte, uluslararası ticaret ve dış politika alanında “Önce Amerika” uygulamaları nedeniyle Trump, uluslararası anlaşmaları ve kurumları önemsememe ve ABD’yi uluslararası sisteme yabancılaştırma ve yalnızlaştırma eleştirilerinin de hedefi olmuştur.⁵⁴ Nitekim, Trump’ın 2018 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmada “küreselleşme ideolojisi” olarak tanımladığı uluslararasıçılığa karşı çıkışı da bu minvalde değerlendirilebilmektedir. Bu bağlamda, ulusal çıkarlara zarar veren tüm unsurlarla “ilkeli realizm” kapsamında mücadele edilmesi “vatanseverlik” olarak sunulurken;⁵⁵ ortaya atılan vatanseverlik kavramı ise yine Trump siyasetinin popülist çizgisini yansıtmaktadır.

Göreve başladığında kendisine yönelik umutsuz ve olumsuz beklentilerin aksine Başkan Trump’ın “Önce Amerika” söylemini destekleyen dış politika stratejisini uygulamada beklenenden iyi bir profil sergilediğini söylemek gerekir. Örneğin, merkantilist ve korumacı ekonomik model çerçevesinde dış ticaret açığını kapatmak maksadıyla gümrük oranlarının ve kotalarının değiştirilmesi, salt dış ticaret açığını kapatma amacından öte Çin, Rusya, Türkiye vb. ülkelere karşı yaptırım aracı olarak da kullanılmıştır. Ekonomik açıdan ABD’nin Çin ile dış ticaretinde verdiği açığı azaltmak hedefiyle Mart 2018’de başlattığı ticaret savaşı ise karşılıklı hamlelerle Aralık 2019’a kadar sürebilmiştir. Zira, Trump’ın başlattığı uygulamanın etkileri sadece iki ülke ile sınırlı kalmayıp küresel ticareti de olumsuz etkilemiştir.⁵⁶ Dış ekonomik politikalar kapsamında Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA)’nın Ağustos 2017’de müzakereye açılması; Pasifik’teki 12 ülke arasında Şubat 2016’da imzalanan Trans-Pasifik Ortaklık Anlaşması’ndan Ocak 2017’de çekilme kararının alınması ve Başkan Obama’nın imzaladığı Paris İklim Anlaşması’ndan çekilme kararının uygulanması da Trump yönetiminin popülist vaatlerini hayata geçirdiği başlıca girişimler arasında yer bulmuştur.⁵⁷

Trump’ın Orta Doğu ile ilgili olarak da ezber bozan dış politika refleksi izlediği saptaması yanlış olmayacaktır. Bölgedeki ABD’ye yönelik en büyük tehdit algısı İran’dan gelirken İsrail’in ABD’nin en sıkı müttefiki olduğu bilinmektedir. “İran Nükleer Anlaşması (*Joint Comprehensive Plan of Action*)”, Trump’ın seçim dış politika vaatlerinde çekileceğini duyurduğu anlaşmalardan biri idi. Mayıs 2018’de Trump, “feci (*disastrous*)” diye nitelediği anlaşmadan çekildiğini ilan ederek İran’a yaptırım kararı almıştır.⁵⁸ Trump’ın İran’a

54- Vick, Karl, “Donald Trump Is Turning Davos Into a Globalist Throwdown”, <https://time.com/5118046/donald-trump-davos/> (Erişim Tarihi: 26.01.2020).

55- “Read Trump’s Speech to the UN General Assembly”, <https://www.vox.com/2018/9/25/17901082/trump-un-2018-speech-full-text/>, (Erişim Tarihi:21.01.2020).

56- Nuroğlu, Elif, “Ticaret savaşları sona mı eriyor?”, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ticaret-savaslari-sona-mi-eriyor/1685209>, (Erişim Tarihi:13.01.2020).

57- Lester, Simon and Manak, Inu, “The Rise of Populist Nationalism and the Renegotiation of NAFTA”, *Journal of International Economic Law*, 2018, s. 2.

58- Tuncel, Turgut Kerem, ABD’nin İran Nükleer Anlaşmasından Çekilmesi, *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, <https://avim.org.tr> (Erişim Tarihi:10.01.2020); The New York Times, “Read the Full Transcript of Trump’s Speech on the Iran Nuclear Deal”, 8 Mayıs 2018, <https://www.nytimes.com/2018/05/08/us/politics/trump-speech-iran-deal.html> (Erişim Tarihi: 10.01.2020).

yönelik popülist söylemlerini gerçeğe dönüştüren hamleleri, İran'ın bölgede ülke sınırları dışındaki operasyonlarının beyni olarak görülen *General Kasım Süleymani*'yi suikastla öldürmesi ile sürmüştür. Trump'ın Suudi Arabistan ile ilişkilerindeki siyaset üslubu; Suriye'den çekilme kararını alışı tarzı; Türkiye'nin Suriye'de Fırat'ın doğusunda yaptığı operasyona karşı tutumu; İsrail'in Golan Tepeleri'ni ilhak kararını tanınması; Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanınması da Başkan Trump'ın dış politikadaki popülist söylemlerini eyleme dönüştürdüğüün kanıtı niteliği taşımaktadır. Başkan'ın iç ve dış politikaya dair popülist söylem ve girişimlerinin kamuoyuna yansımalarının yakın zamanda 2020 seçim sonuçlarıyla birlikte görülebileceği değerlendirilirken; Trump popülizminin uluslararası arenadaki etkileri, özellikle çok taraflı anlaşmalardan çekilme, Çin ile ilişkiler ve Ortadoğu politikaları gibi çeşitli alanlarda giderek daha fazla hissedilmektedir.

3.2. Brexit Sürecinde Popülizm ve Dış Politika

Brexit, İngiltere'de uzun süredir tartışmalara konu olmasına rağmen 2016 yılında referandumla somutlaşan ve 2020'de referandumdan çıkan sonucun uygulamaya geçirildiği "AB'den İngiltere'nin ayrılması" olarak bilinmektedir. Bu süreçte, ülkeyi Birlik'ten ayrılma kararına götüren bazı önemli gelişmeler dikkat çekmektedir. Tek para birimi hedefiyle 1999'da yürürlüğe giren *AB'nin ekonomik ve parasal birliğinin sağlanması politikası* ve 2004 yılında gerçekleşen *AB genişlemesi*, gelişmeler arasında önemli bir yer tutmaktadır. Zira, 10 yeni ülkeyi üyeliğe kabul ederek tarihinin en büyük genişlemesini gerçekleştiren AB politikasıyla, gelir düzeyi mevcut AB ülkelerine kıyasla oldukça geride bulunan Doğu Avrupa ülkelerinden çok sayıda işçinin İngiltere'ye göç etmesinin önü açılmıştır. Ayrıca, gerekli altyapı ve koşullar hazırlanmadan alınan Euro bölgesi (*Eurozone*) kararı, 2009 yılında Yunanistan'da yaşanan borç krizi gibi bir sorunun Avrupa'yı ciddi bir ekonomik krizle karşı karşıya bırakabileceğini göstermiştir.⁵⁹ Her iki gelişme hem İngiltere'deki Brexit taraftarları hem de diğer Avrupa şüpheçileri ve karşıtları için AB politikaları ve uygulamalarına yönelik eleştirilerde önemli birer gerekçe oluşturmuştur.

Brexit'i İngiliz siyasetinin gündemine somut olarak getiren aktörler, *David Cameron* ve liderliğini yaptığı *Muhafazakar Parti* olmuştur. Cameron, 2010 yılında Liberal Demokrat Parti ve Muhafazakar Parti ortaklığındaki hükümetin başkanlığını üstlenmiştir. İngiltere'nin AB'den ayrılıp ayrılmayacağı kararının halka sorulacağı, liberal demokratların seçim vaatleri içerisinde yer almıştır.⁶⁰ Tartışmalar sürerken Başbakan Cameron, 2013 yılında beklenen konuşmayı yapmıştır. Hem İngiltere hem Avrupa için karşılarında üç temel zorluk bulunduğunu anlatan Cameron, bu zorlukları *Euro bölgesinde yaşanan kriz*, *Avrupa rekabet gücü krizi* ve *AB ile Avrupa vatandaşları arasındaki kriz* olarak sıralamıştır. Bu üç zorlukla başa çıkamadığı takdirde AB'nin başarısız olacağını ve İngiltere'nin birlikten ayrılmaya sürükleneceğini vurgulayan Cameron, 21. yüzyıldaki yeni AB vizyonu için

59- Hall, Peter, "The Roots of Brexit: 1992, 2004, and European Union Expansion", 28 Haziran 2018, https://scholar.harvard.edu/files/hall/files/hall2016_brexitfa.pdf (Erişim Tarihi: 27.02.2020).

60- BBC News, "Timeline: Campaigns for a European Union Referendum", 21 Mayıs 2015, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-15390884> (Erişim Tarihi: 27.02.2020).

“rekabet edebilirlik, esneklik, gücün üye ülkelere geri verilmesi, demokratik hesap verebilirlik ve adalet” olmak üzere belirlediği beş ilkedен bahsetmiştir. AB’nin eleştirilen yönleri yanı sıra günümüze ayak uydurması için gerekli vizyonu ve İngiltere halkının AB politikalarına yönelik rahatsızlığı gibi pek çok konuya değinerek yaptığı uzun konuşmasında Cameron, İngiliz siyasetinin AB konusu ile yüzleşme zamanının artık geldiğini; ayrılma / ayrılmama kararının İngiliz halkına ait olacağını ancak öncelikle konunun etraflıca ve dikkatli bir biçimde değerlendirilmesi gerektiğini; bir sonraki seçimleri kazandığı takdirde ise referandumun gerçekleştirileceğini ifade etmiştir.⁶¹

Cameron döneminde alınan Brexit için referandum kararının ardında yatan iki önemli faktör daha dikkat çekmiştir. Küresel ekonomik krizin Avrupa’ya olumsuz yansımaları ve Suriye’de yaşanan iç savaşın ortaya çıkardığı göçmen krizi, AB’nin içinde bulunduğu koşulları zorlaştırmış ve sorunlarla baş etme kapasitesini azaltmıştır. Uluslararası ve bölgesel alanda Avrupa’nın kontrolü dışında yaşanan bu gelişmeler, başta Euro krizi olmak üzere kıtadaki diğer sorunlarla ve kamuoyu tepkileriyle birleşerek Cameron’un ülkeyi Brexit oylamasına götürmesinde etkili rol oynamıştır.⁶²

Yıllarca süregelen üyelikten ayrılma / ayrılmama tartışmaları, Cameron’un 2015 seçimlerini kazanmasının ardından verdiği sözü tutarak 23 Haziran 2016’da ülkeyi referanduma taşımasıyla netliğe kavuşmaya başlamıştır. “Birleşik Krallık, Avrupa Birliği üyesi olarak kalmalı mı yoksa üyelikten ayrılmalı mı?” sorusunun yöneltildiği referandumda halk, AB’den çıkma yönünde oyunu kullanmıştır. Brexit karşıtı blogun başında yer alan ve referandum kararının mimarı olan Cameron, sonucu bir mağlubiyet olarak görerek başbakanlıktan istifa etmiş; Muhafazakar Parti’nin yeni lideri ve ülkenin yeni başbakanı Theresa May olmuştur. May, Brexit geçiş süreci için AB ile anlaşma görüşmelerini başlatan isim olarak öne çıkmış; ancak süreci başarıyla tamamlamadığı gerekçesiyle 2019’da görevi bırakmıştır. Resmi olarak AB ile İngiltere vedalaşması ise ancak, iktidarın ve Muhafazakar Parti liderliğinin yeni sahibi Boris Johnson döneminde ve 31 Ocak 2020 tarihinde mümkün olabilmiştir.⁶³

Brexit mevzuu, Avrupa şüpheçileri ve karşıtları tarafından ileri sürülen bazı rasyonel gerekçelerle temellendirilse dahi, sürecin İngiliz siyasetinde popülist söylem ve girişimlere de sahne olduğu gözlemlenmiştir. Öncelikle ifade etmek gerekir ki, Brexit politikasının kendisi popülist söylemin bizzat bir parçası olmuş; İngiltere siyasetinde giderek daha fazla oy kazandıran bir malzemeye dönüşmüştür. Referandum vaadi dahi Cameron’un 2015 seçimleriyle iktidara gelmesinde önemli bir rol oynarken, Johnson’un “Brexit’i Gerçekleştir (Get Brexit Done)” sloganlı siyasetinin 2019 seçimlerinde kendisine galibiyeti getirmesi

61- David Cameron tarafından yapılan konuşma metninin tamamı için bkz. “EU Speech at Bloomberg”, 23 Ocak 2013, <https://www.gov.uk/government/speeches/eu-speech-at-bloomberg> (Erişim Tarihi: 23.02.2020).

62- Mctague, Tom, “Why Britain Brexited”, *The Atlantic*, 30 Ocak 2020, <https://www.theatlantic.com> (Erişim Tarihi: 01.03.2020).

63- Sparrow, Andrew, “Brexit Day: End of an Era as United Kingdom Leaves EU – as it Happened”, 31 Ocak 2020, <https://www.theguardian.com> (Erişim Tarihi: 02.03.2020).

şaşırtıcı olmamıştır.⁶⁴ İç siyasetteki popülist söylemlerini ağırlıklı şekilde Brexit üzerinden sürdüren Johnson, “uyuyan dev” olarak nitelediği İngiltere’nin Brexit sonrası uyanacağını; tüm olumsuzluklardan ya da kendilerinden şüphe etmekten artık kurtulacaklarını; Brüksel ile anlaşmalı veya anlaşmasız her şartta Brexit’in gerçekleştirileceğini ifade etmiştir.⁶⁵ Özellikle “anlaşmalı veya anlaşmasız her şartta” ifadesinin iç politikada verdiği popülist mesaj, yakın zamanda bir dış politika konusu haline dönüşecek AB ile ilişkilerin olumsuz etkilenmesi pahasına da olsa, halkın kararının mutlaka hayata geçirileceği şeklinde yorumlanabilmektedir.

Brexit kampanyaları boyunca, popülist söylemlerle dolu sürecin yol açabileceği olası kötü sonuçların göz ardı edildiği gözlemlenmektedir. Bunun en iyi örneklerinden biri, ülkenin işçi kesiminin yaşadığı yerleşim birimlerinde ve İngiliz İşçi Partisi’nin kalesi olan kuzey batı ve kuzey doğu bölgelerindeki seçmenler üzerinde kaygı yaratıcı ve onları manipüle edici bir kampanya yürütülmesi olmuştur.⁶⁶ Nitekim, referandumda popülist kanadı temsil edenler, AB’nin ülkedeki bütün sorunların müsebbibi olduğu izlenimini yaratacak tüm doneleri kullanmaktan çekinmemiştir. Ayrıca, İngiltere siyasetindeki popülist söylem ve girişimlerin yoğun biçimde yaşandığı bu süreç, temelde iç politika gelişmeleriyle ilgili görünüyorsa dahi, İngiltere’nin dış ilişkileri, İskoçya ve Kuzey İrlanda’nın geleceği, AB-İngiltere ilişkileri, AB’nin ortaklık ilişkileri, ülke bütünlüğü hatta geleceği ile ilgili olup pek çok konuyla da yakından alakalı sonuçlar doğuracağı ortadadır. Dolayısıyla, İngiliz siyasi popülizminin sonuçlarının ve etkilerinin ülke sınırlarını aşacağı öngörülmektedir.

Popülist Brexit söylem ve girişimlerinin etkilerinin ülke sınırlarını aşacağı öngörüsü ile benzer şekilde, sürecin iç politika konularını da aşan bir boyutu bulunduğunu söylemek mümkündür. Zira Brexit taraftarlarının, iç politik meselelerin yanı sıra dış politika konularına da kayan söylemlerine sık sık referans verdiği gözden kaçmamaktadır. Bu bağlamda en çok karşımıza çıkan popülist söylemlerin *egemenlik*, *göç* ve *yabancı düşmanlığı* üzerine oturtulduğu gözlemlenmekte; iç ve dış politika arasındaki sınırların giderek muğlaklaştığının kabul edildiği bir dönemde *post-truth* söylemlerden de yararlanılarak söz konusu mevzuların seçmen kitlesine sunulduğu dikkat çekmektedir.

Brexitçiler tarafından sık sık dile getirilen egemenlik (*sovereignty*) meselesi, AB üyeliğinin İngiltere için bir egemenlik kaybı olduğu iddiasına dayandırılmaktadır. Özellikle “Kontrolü Geri Al (*Take Back Control*)” gibi kampanyalar, Brexit sürecindeki popülist söylemlerde egemenlik kavramını yeniden gün yüzüne çıkararak ülke yönetiminin yeniden ele alınması hedefine işaret etmiştir. Aynı zamanda, hükümet ve halk arasındaki uçurumun ancak bu sayede kapatılabileceği ya da demokratik hesap verebilirlik ilkesinin ancak egemenliğin tamamen sağlanması yoluyla yeniden kazanılabileceği vurgulanarak

64- Perrigo, Billy, “Get Brexit Done: The 3 Words that Helped Boris Johnson Win Britain’s 2019 Election”, 13 Aralık 2019, <https://time.com> (Erişim Tarihi: 01.03.2020).

65- Bag, Mustafa, “Johnson: 31 Ekim’de Brexit Tamamlanacak, Brüksel: Anlaşma Değişmeyecek”, 23 Temmuz 2019, <https://tr.euronews.com> (Erişim Tarihi: 02.03.2020).

66- Jansen, Siebo, “Brexit, Trump ve Sağ Popülizmin Yükselişi – Liberal Dünya Düzeninin Sonu mu?”, <http://politeknik.de/p7765/> (Erişim Tarihi: 21.02.2020).

“gerçek bir milli yenilenme ve değişim zamanı” arzusu ortaya koyulmuştur.⁶⁷ Dolayısıyla, Brexit çerçevesinde egemenlik tartışmaları, İngiliz politikalarının her alanda ve her anlamda AB gibi bir “dış” faktörden bağımsız sürdürülebilmesi söylemleri ekseninde şekillendirilmiştir. Egemenlik meselesi ayrıca, küreselleşen bir dünyada ne kadar mümkün olabileceği tartışmaları devam eden bir kavrama dahi Brexit sürecinde başvurulabildiğini göstermiştir.

“Kontrolü Geri Al” sloganı, Brexit savunucuları için yalnızca egemenlik söylemlerinde değil, ülke sınırlarını koruma ve göç sorununu kontrol altına alma noktasında da öne çıkarılan söylemlerden biri olagelmıştır. Johnson, referandumun hemen öncesinde göçmenlerle alakalı yaptığı bir konuşmada, 2004 yılından o güne dek AB’den gelen göçlerle ülke nüfusunun 1,25 milyon arttığını; kaç göçmenin ülkelerine geleceği ya da kimlerin geleceği hususunda kontrolün kendilerinde olmadığını; AB politikalarıyla yaşanan kontrolsüz göçler yüzünden sağlık, eğitim, hukuk ve demokratik yönetim gibi alanlarda ciddi sıkıntılar yaşandığını ifade etmiştir. Johnson ayrıca, yeni ülkelerin AB’ye girmek için kapıda beklediğini ve AB’nin Suriye ve Irak gibi ülkelerin sınırlarına kadar dayanan bir coğrafyada vizesiz seyahat görüşmeleri gerçekleştirmesinin çığınca olduğunu dile getirmiş; referandumda İngilizlerin “ayrılma” yönünde oy kullanmalarını isteyerek İngilizleri kendi sınırlarını yeni göç dalgalarına karşı korumaya davet etmiştir.⁶⁸

Johnson tarafından popülist söylemlerle Türkiye’den “kapıda bekleyen ülke” olarak bahsedildiği görülürken, “Ayrılığa Oy Ver (*Vote Leave*)” kampanyalarıyla 76 milyonluk dev bir ülkenin AB’ye katılacağı yönünde popülist haberler de ortaya atılmıştır. Türkiye’nin üyeliğini stratejilerinin bir parçası olarak gören Brexit yanlıları, bu sayede kamuoyunda göç sorunuyla alakalı endişeleri canlı tutmayı hedeflemiştir. Brexit karşıtı politikaların öncüsü ve dönemin başbakanı Cameron’un ise “*mevcut hızıyla Türkiye’nin AB üyeliğinin ancak 3000 yılında olabileceğini*” söyleyerek yeni bir popülist ve *post-truth* söyleme imza attığı dikkat çekmiştir.⁶⁹ Bu noktada, AB’nin 2004 genişlemesinin Brexit için önemli bir dönüm noktası niteliği taşıdığı hatırlandığında, nüfusuyla İngiltere’den dahi büyük bir Türkiye’nin AB’ye gireceği yönündeki popülist söylemlerin ülkede taraftar toplama potansiyeli ortaya çıkmaktadır.

Türkiye üzerine yürütülen popülist söylemlerden çıkarılabilecek bir husus da Avrupa şüpheçileri ya da karşıtları tarafından yalnızca siyasi ve ekonomik gerekçelerle değil, güvenlik tehdidi algısı yönüyle de İngiltere’nin AB’den ayrılması kararının desteklendiğinin anlaşılmasıdır. Zira, Ortadoğu’da Suriye ve Irak’ın son yıllara damgasını vuran çatışma ve savaş ortamı yanı sıra bu ülkelerin çeşitli terör örgütlerinin yuvası haline

67- Gurri, Martin, “Brexit and the Fate of Sovereignty”, 25 Şubat 2020, <https://www.mercatus.org> (Erişim Tarihi: 02.03.2020).

68- Johnson’a ait konuşmanın tam metni için bkz. “Boris Johnson: The Only Way to Take Back Control of Immigration is to Vote Leave on 23 June”, 26 Mayıs 2016, <http://www.voteleavetakecontrol.org> (Erişim Tarihi: 02.03.2020).

69- Parker, George, “Turkey Unlikely to Join ‘until the Year 3000’, says Cameron”, 22 Mayıs 2016, <https://www.ft.com/content/de1efd42-2001-11e6-aa98-db1e01fab0c> (Erişim Tarihi: 03.03.2020).

gelmesi, Brexitçilerin popülist politikalarında rahatlıkla kullanılacakları bir araca dönüşebilmektedir. Aynı zamanda bu anlayış, Avrupa'da son dönemde artan yabancı düşmanlığı ve "İslamofobi tartışmalarıyla ilişkilendirilerek"⁷⁰ taraftar kitlesini çoğaltma olanağına sahip görünmektedir.

Brexit popülizminin bir unsuru olarak "yabancı düşmanlığı (*xenophobia*)" kavramına daha yakından bakmak yerinde olacaktır. Nitekim, Brexit destekçilerinin özellikle üzerinde durduğu göç ve göçmen mevzusunun ardında yabancı düşmanlığının izleri sezilmektedir. Göç ile gelen ve ülkedeki etnik azınlığı oluşturan bu kesimin ekonomi ve kamusal hizmet sektörlerinde zayıflamaya, işsizliğin artmasına ve çalışma koşullarının kötüleşmesine yol açtığı,⁷¹ şeklinde popülist söylemler ortaya atılmıştır. Yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyinden bağımsız olarak yapılan bir araştırmada, İngiltere'nin AB'den ayrılması oylamasında zenofobik eğilimlerin güçlü bir rol oynadığı değerlendirilmiştir.⁷² Ayrıca, dünyada *medeniyetlerin çatıştığı* tartışmaları sürerken, AB şüpheçileri veya karşıtları için göçmenlerin -fakat özellikle de Müslümanların- terör saldırıları ve İslamofobik komplo teorileri nedeniyle Batı kültürüne yönelik bir tehdit oluşturduğu algısının Avrupa'da yerleşik bir hal aldığı da dikkat çekmiştir.⁷³ Ve İngiltere, Brexit popülizminde odaklanılan göç meselesi ile bu tartışmaların önemli bir parçası olmuştur.

SONUÇ

Popülizm, farklı coğrafyalarda kitlelerin mobilizasyonuna yönelik söylem ve girişimlerin tercih edildiği benzer mekanizmalar içermektedir. Farklı ülkelerdeki popülist hareketler açısından benzer olan ise siyaset aktörlerinin iktidara gelme veya iktidarda kalma çabasıyla çeşitli iç ve/veya dış politik meselelere popülist söylem ve pratiklerinde yer vermeleridir. Popülizmin iç politikadaki ekonomik, siyasi ve toplumsal sorunlara dair söylem ve uygulamalarına alışkın olmakla birlikte, dış politika konularının ancak son yıllarda popülizm çerçevesinde ele alınmaya başladığı dikkat çekmektedir. Bu durum, hem popülist politikaların Uluslararası İlişkiler disiplinine dahil edilmesiyle hem iç ve dış politika arasındaki geçişkenliğin artmasıyla hem de küreselleşme sonucunda göç, terörizm ve yabancı düşmanlığı gibi olguların dünya gündemine daha fazla girmesiyle yakından alakalı görünmektedir. Çalışmada, güncel iki ayrı örnekten yararlanılarak iç ve dış politika konularının popülizmin bir aracı olarak nasıl kullanıldığı ortaya koyulmaktadır.

70- Swami, Viren and Barron, David (vd.), "To Brexit or not to Brexit: The Roles of Islamophobia, Conspiracist Beliefs, and Integrated Threat in Voting Intentions for the United Kingdom European Union Membership Referendum", *British Journal of Psychology*, 2017, s. 19.

71- Gough, Jamie, "Brexit, Xenophobia and Left Strategy Now", *Capital & Class*, 41(2), 2017, s. 367; ayrıca bkz. Hall, Peter, a.g.e.

72- Wilton, Pete, "Xenophobia Strongly Linked to Brexit Vote, Study Finds", 29 Kasım 2017, <https://www.gold.ac.uk/news/xenophobia-brexit/> (Erişim Tarihi: 03.03.2020).

73- Bkz. Swami, Viren (vd.), a.g.e., ss. 2-3.

Trump siyasetinde, “Önce Amerika” ve “Yeniden Büyük Amerika” gibi popülist sloganlarla ABD’nin çıkarlarının her şeyin üstünde tutulacağı ve Amerikan rüyasının yeniden canlandırılacağı vurgulanmaktadır. Brexit sürecindeki popülist söylemler içerisinde ise “Brexit’i Gerçekleştir”, “Kontrolü Geri Al” ve “Ayrılığa Oy Ver” kampanyaları ile İngilizlerin AB’den ayrılarak egemenlik ve ülke sınırları dahil olmak üzere her alanda kontrolü kendilerinde tutma anlayışı öne çıkmaktadır. Trump’ın başta Ortadoğu olmak üzere sonuçları tüm dünyayı ilgilendirebilecek vaatlerinin yoğunluğu, dış politik meselelerin Trump’ın popülist söylem ve pratiklerinin asli unsuru haline geldiğini göstermektedir. Brexit sürecinde ise özellikle ekonomik sorunlar, göç ve yabancı düşmanlığı olgularına ağırlık kazandığı popülist politikaların seçmenler nezdinde karşılık bulduğu anlaşılmaktadır. Buradan yola çıkarak, siyaset aktörlerinin ekonomideki kötüleşme, göç, yabancı karşıtlığı ve İslamofobi gibi sorunlara ana akım siyasetin çözüm üretme kapasitesizliğini popülist söylem ve girişimleriyle başarılı bir biçimde araçsallaştırdıkları söylenebilmektedir.

Popülist siyasi partilerin ve liderlerin dış politikaya ilişkin icraatlarında uluslararası işbirliğine, entegrasyonlara ve uluslararası sistemin işleyişine yönelik olarak baltalayıcı davranışlara meyilli olabilecekleri de çalışmanın her iki örneğinde gözlemlenebilmektedir. Trump’ın “Önce Amerika” stratejisi ve Brexitçilerin “AB’siz İngiltere” hedefinin gerçekleşmesi, bu durumu desteklemektedir. Nitekim, Trump’ın popülist yaklaşımlarıyla ABD, prestijini ve hegemonyasını sürdürmek için geleneksel uluslararası işbirliği süreçlerinden kendisini soyutlama eğilimine girmiştir. Trump döneminde aynı zamanda, müesses devlet nizamına rağmen popülizmin dış politikada değişikliği ne kadar mümkün kılacağına dair tecrübelerle tanık olunmuştur. Ayrıca, popülist liderlerin kişilikleri ve ideolojilerinin yanı sıra yapısal faktörlerin dış politika yapımında ana akım siyasi hareketlerden ayrışma bakımından ne kadar etkili olabildikleri görülmüştür.

Trump siyaseti ve Brexit süreci, demokratik geleneklerin uygulandığı ve kurumsallaşmanın yerleşik olduğu Batı siyasal rejimlerinde de popülist siyaset söylemlerinin kitleler tarafından kabul gördüğünü ortaya koymaktadır. Zira, popülist siyasetin rasyonalitesinin seçmenin tepkiselliği üzerine inşa edilmiş olduğu gerçeği unutulduğunda, İngiltere gibi demokrasinin beşiği sayılan devletlerin dahi dış politikada popülizmin kurbanı olabileceği tecrübe edilmiştir. Popülist söylem ve eylemlerin başarısı kuşkusuz sadece Trump dönemine ve Brexit sürecine özgü değildir. Pek çok ülkede yaşanan iç siyasi rekabetteki söylem ve girişimlerin toplumsal karşılığına bakılırsa, popülist dalganın marjinal bir hareket olmadığı ve sürekli tekrarlanabileceği öngörülmektedir. Popülizme yol açan çağdaş sorunlarla ilgili olarak yürütülen mutlak ve kalıcı çözüm çabalarındaki yetersizlikler sürdükçe de popülizm hem iç siyasette hem de dış politikada başvurulan bir yöntem olarak kalacak ve siyaset aktörleri değişse dahi popülist siyaset mekanizmaları işlemeye devam edecektir.

KAYNAKÇA

- “Boris Johnson: The Only Way to Take Back Control of Immigration is to Vote Leave on 23 June”, (26.05.2016). <http://www.voteleavetakecontrol.org> (Erişim Tarihi: 02.03.2020).
- “EU Speech at Bloomberg”, (23.01.2013). <https://www.gov.uk/government/speeches/eu-speech-at-bloomberg> (Erişim Tarihi: 23.02.2020).
- “Populism”, <https://www.vocabulary.com/dictionary/populism> (Erişim Tarihi: 24.03.2020).
- “Read Trump’s Speech to the UN General Assembly”, <https://www.vox.com/2018/9/25/17901082/trump-un-2018-speech-full-text/>, (Erişim Tarihi:21.01.2020).
- “Word of the Year 2016”, <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>, (Erişim Tarihi: 28.12.2019).
- Akgün, Birol, (2019). “Trump Döneminde Amerikan Dış Politikası: Düzenlen Kaosa”, *Bilimevi Dış Politika Dergisi*, 7, s. 67-92.
- Alan, Knight, (1998). “Populism and Neo-Populism in Latin America, Especially Mexico”, *Journal of Latin American Studies*, 3(2), ss. 223-248.
- Alpakgir Cevheri, S. Gizem, (2018). “Donald Trump’ın Seçim Vaatleri ile Siyasalarının Popülizm Kapsamında Değerlendirmesi ve Amerikan Dış Politikasına Yansımaları”, İstanbul Kültür University Global Political Trends Center, *Policy Brief*, No. 58, s. 4.
- Altınörs, Görkem, “Popülizm Çalışmaları ve Uluslararası İlişkiler”, <https://kureselcalismalar.com/populizm-calismalari-ve-uluslararasi-iliskiler/>, (Erişim Tarihi: 01.03.2020).
- Aytekin, Meriç, “Anti-Amerikancılık ve Popülizm”, *Şalom*, 17.04.2019.
- Bag, Mustafa, (23.07.2019). “Johnson: 31 Ekim’de Brexit Tamamlanacak, Brüksel: Anlaşma Değişmeyecek”, <https://tr.euronews.com> (Erişim Tarihi: 02.03.2020).
- BBC News, (21.05.2015). “Timeline: Campaigns for a European Union Referendum”, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-15390884> (Erişim Tarihi: 27.02.2020).
- BBC Türkçe, “Beyaz Saray’da Donald Trump’la 2 yıl: Vaatlerinin ne kadarını yerine getirdi?”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46920140> (Erişim Tarihi:10.01.2020).
- Beriş, Hamit Emrah, (2019). “Demokrasiye Neler Oluyor? Popülizm ve Otoriterleşme Tartışmalarına Bir Bakış”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 24, ss. 27-53.
- Block, Elena and Negrine, Ralp, (2017). “The Populist Communication Style: Toward a Critical Framework”, *International Journal of Communication*, 11, ss. 178–197.
- Bugaric, Bojan, (2019). “The Two Faces of Populism: Between Authoritarian and Democratic Populism”, *German Law Journal*, 20, 2019, ss. 390-400.
- Canovan, Margaret, (1981). *Populism*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, ss. 4-5.
- Canovan, Margaret, (1999). “Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy”, *Political Studies*, 47(1), ss. 2-16.
- Canovan, Margaret, (2005). *The People*, Polity Press, Cambridge, ss. 71-72.

- CNN Politics, (09.11.2016). “Donald Trump’s Entire Election Victory Speech”, <https://edition.cnn.com> (Erişim Tarihi: 17.02.2020).
- Colgan, Jeff D. and Robert O. Keohane, (2017). “The Liberal Order Is Rigged”, *Foreign Affairs*, 96 (3), ss. 36–44.
- Dix, Robert, (1985). “Authoritarian and Democratic”, *Latin American Research Review*, 2 (20), s. 43
- Egan, Matt, “The Myth of Donald Trump, CEO President”, <https://edition.cnn.com/2018/11/06/business/trump-midterm-ceo-president/index.html> (Erişim Tarihi:15.01.2020).
- Eren, Selvi, (2017). Küreselleşme Tartışmaları Ekseninde AB Şüpheliği ve Popülizmin Avrupa Bütünleşmesine Etkileri, İktisadi Kalkınma Vakfı, İstanbul.
- Finchelstein, Federico, (2019). *Faşizmden Popülizme*, (Çev.) Ali Karatay, İletişim Yayınları, İstanbul, s.18.
- Frank A. Stengel, David B. Mac Donald and Dirk Nabers, (2019). “Introduction: Analyzing the Nexus Between Populism and International Relations”, F. A. Stengel et al. (eds.), *Populism and World Politics Exploring Inter- and Transnational Dimensions*, Palgrave Macmillian, ss. 2-3.
- Gagnon, Jean-Paul and Emily Beausoleil vd., (2018). “What is Populism? Who is the Populist?”, *Democratic Theory*, 5(2), ss. vi-xxvi.
- Genç Yılmaz, Ayfer, (2019). “Popülizm-Demokrasi İlişkisi: Latin Amerika’dan Örnekler”, *International Journal of Political Science and Urban Studies*, 7(2), ss. 428-444.
- Gostynska-Jakubowska, Agata and Scazzieri, Luigi, (23.03.2020). The EU Needs to Step up its Response to the Covid-19 Outbreak, *Centre for European Reform*, https://www.cer.eu/sites/default/files/insight_AG_LS_23.3.20.pdf (Erişim Tarihi: 23.03.2020).
- Gough, Jamie, (2017). “Brexit, Xenophobia and Left Strategy Now”, *Capital & Class*, 41(2), 2017, ss. 366-372.
- Gurri, Martin, (25.02.2020). “Brexit and the Fate of Sovereignty”, <https://www.mercatus.org> (Erişim Tarihi: 02.03.2020).
- Hall, Peter, (28.06.2018). The Roots of Brexit: 1992, 2004, and European Union Expansion”, https://scholar.harvard.edu/files/hall/files/hall2016_brexitfa.pdf (Erişim Tarihi: 27.02.2020).
- Hallams, Ellen, (2011). “From Crusader to Exemplar: Bush, Obama and the Reinvigoration of America’s Soft Power”, *European Journal of American Studies*, 6(1).
- ICPRS, “Campaign Themes, Strategies, and Developments”, <https://www.icprs.umich.edu> (Erişim Tarihi: 22.02.2020).
- Ionescu, Ghita and Gellner, Ernest, (1969). *Populism: Its Meanings and National Characteristics*, Weidenfeld & Nicolson, s. 4.
- Janssen, Siebo, “Brexit, Trump ve Sağ Popülizmin Yükselişi – Liberal Dünya Düzeninin Sonu mu?”, <http://politeknik.de/p7765/> (Erişim Tarihi: 21.02.2020).
- Jonathan Rose, (2017). “Brexit, Trump, and Post-Truth Politics”, *Public Integrity*, ss. 1-4.
- Karaca, Kayhan, “AB’nin yeni sorunu: AB Karşıtları”, <https://www.dw.com/tr/abnin-yeni-sorunu-ab-karsitlari/a-17651807>, (Erişim Tarihi: 22.01.2020).

- Katherine Gypson, (30.08.2019). "What's Behind Trump's Criticism of Obama", <https://www.voanews.com/usa/whats-behind-trumps-criticism-obama> (Erişim Tarihi: 24.02.2020).
- Kaya, Ayhan, "Avrupa'da Popülist Sağın Yükselişi: Popülizm Nedir?", *Euro Politika*, <http://openaccess.bilgi.edu.tr>, (Erişim Tarihi: 12.01.2020).
- Lester, Simon and Manak, Inu, (2018). "The Rise of Populist Nationalism and the Renegotiation of NAFTA", *Journal of International Economic Law*, 2018, ss. 1-19.
- Löffmann, Georg, (2019). "America First and the Populist Impact on US Foreign Policy", *Survival: Global Politics and Strategy*, 61(6), ss. 115-138.
- Mazzoleni, Gianpietro, "Mediated Populism", *The International Encyclopedia of Communication*, s. 2.
- Mctague, Tom, (30.01.2020). "Why Britain Brexited", *The Atlantic*, <https://www.theatlantic.com> (Erişim Tarihi: 01.03.2020).
- Mudde, Cas and Kaltwasser, Cristobal Rovira, (2017). *Populism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York, s.1.
- Mudde, Cas and Madrid, Raul (vd.), (2011). Voices of the Peoples: Populism in Europe and Latin America Compared, Working Paper of the Helen Kellogg Institute for International Studies.
- Mudde, Cas, (2002). "In the Name of the Peasantry, the Proletariat, and the People: Populisms in Eastern Europe", Meny, Y. and Surel, Y. (eds.), *Democracies and the Populist Challenge*, Palgrave, Basingstoke, s. 215.
- Mudde, Cas, (2004). "Populist Zeitgeist", *Government and Opposition*, 39(4), s. 543.
- Mudde, Cas, (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, ss. 158-183.
- Müller, Jan-Werner, (2018). *Popülizm Nedir? (Çev.) Onur Yıldız*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 14.
- Nai, Alessandro and Martinez i Coma, Ferran, "The Personality of Populists: Provocateurs, Charismatic leaders, or Drunken Dinner Guests", *West European Politics*, <https://doi.org/10.1080/01402382.2019.1599570> (Erişim Tarihi: 22.02.2020).
- Nuroğlu, Elif, "Ticaret savaşları sona mı eriyor?", <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ticaret-savaslari-sona-mi-eriyor/1685209>, (Erişim Tarihi:13.01.2020).
- Ostiguy, Pierre, (2009). "The High-Low Political Divide: Rethinking Populism and anti-Populism," Political Concepts Working Paper Series, 35.
- Parker, George, (22.05.2016). "Turkey Unlikely to Join 'until the Year 3000', says Cameron", <https://www.ft.com/content/de1efd42-2001-11e6-aa98-db1e01fab0c> (Erişim Tarihi: 03.03.2020).
- Patrick, Stewart M., (2017). "Trump and World Order", *Foreign Affairs*, 96 (2), ss. 52-57.
- Perrigo, Billy, (13.12.2019). "Get Brexit Done: The 3 Words that Helped Boris Johnson Win Britain's 2019 Election", <https://time.com> (Erişim Tarihi: 01.03.2020).
- September 26, 2016 Debate Transcript, <https://www.debates.org/voter-education/debate-transcripts/september-26-2016-debate-transcript/> (Erişim Tarihi: 25.02.2020).

- Sözen, Yunus, (2015). *Demokrasi, Otoriterlik ve Popülizmin Yükselişi*, Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu, İstanbul, s. 12.
- Sparrow, Andrew, (31.01.2020). “Brexit Day: End of an Era as United Kingdom Leaves EU – as it Happened”, <https://www.theguardian.com> (Erişim Tarihi: 02.03.2020).
- Stokes, Doug, (2018). “Trump, American Hegemony and the Future of the Liberal International Order”, *International Affairs*, 94 (1), ss. 133–150.
- Swami, Viren and Barron, David (vd.), (2017). “To Brexit or not to Brexit: The Roles of Islamophobia, Conspiracist Beliefs, and Integrated Threat in Voting Intentions for the United Kingdom European Union Membership Referendum”, *British Journal of Psychology*, ss. 1-24.
- Taggart, Paul and Szczerbiak, Aleks, (2002). The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States, Opposing Europe Research Network, Working Paper No.6.
- Taggart, Paul, (1998). “A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party Systems”, *European Journal of Political Research*, 3, ss. 363-388.
- Taggart, Paul, (2000). *Populism*, Open University Press, Buckingham, s. 1.
- Taguieff, Pierre-André, (1995). “Political Science Confronts Populism: From a Conceptual Mirage to a Real Problem” *Telos*, (103), ss. 9-43.
- The New York Times, (08.05.2018). “Read the Full Transcript of Trump’s Speech on the Iran Nuclear Deal”, <https://www.nytimes.com/2018/05/08/us/politics/trump-speech-iran-deal.html> (Erişim Tarihi: 10.01.2020).
- The New York Times, (27.04.2016). “Transcript: Donald Trump’s Foreign Policy Speech”, <https://www.nytimes.com/2016/04/28/us/politics/transcript-trump-foreign-policy.html> (Erişim Tarihi: 16.02.2020).
- The Whitehouse Government, (20.01.2017). “The Inaugural Address”, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/the-inaugural-address/> (Erişim Tarihi: 20.03.2020).
- Tuncel, Turgut Kerem, ABD’nin İran Nükleer Anlaşmasından Çekilmesi, *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, <https://avim.org.tr> (Erişim Tarihi:10.01.2020).
- Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 26.03.2020).
- Vick, Karl, “Donald Trump Is Turning Davos Into a Globalist Throwdown”, <https://time.com/5118046/donald-trump-davos/> (Erişim Tarihi: 26.01.2020).
- Wilton, Pete, (29.11.2017). “Xenophobia Strongly Linked to Brexit Vote, Study Finds”, <https://www.gold.ac.uk/news/xenophobia-brexit/> (Erişim Tarihi: 03.03.2020).

Troyacademy 5 (1), 135-148, 2020
Geliş/Received: 27.10.2019 • Kabul / Accepted: 26.11.2019
doi: 10.31454 / usb.722094

Russian and Central Asian Views on China's Belt & Road Initiative

Ulaş Başar GEZGİN *

Abstract

In this article, we review and discuss Russian and Central Asian views on China's Belt and Road Initiative (BRI). BRI is considered to be a panacea for multiple problems of China such as the Xinjiang issue, economic slowdown, excess capacity etc. In this context, Chinese principle of non-interference is increasingly questioned as it is hard to separate economical, geopolitical and security dimensions. Russian influence over Central Asia is expected to wane due to BRI projects which may cause Sino-Russian conflicts. On the other hand, Russian isolation after the Ukrainian crisis makes Russia to consider BRI in amicable terms.

Central Asian official views on BRI are mostly positive, although local peoples' objections involving social and environmental impacts are noteworthy. Since the region is landlocked, the prospects are high. However, rather than earning transit revenues only, the regional states are in expectation of Chinese investments in other business areas. Central Asia is far from the goal of regional integration. Border disputes, water scarcity, intra-regional mistrust etc. are divisive enough to prevent the region to act in a coordinated manner with regard to BRI. China, on this occasion, appears to be the major force to integrate the region.

Keywords: China, Belt and Road Initiative, Sino-Russian relations, Central Asia, and geopolitics.

Jel Codes: R11, R42, R58

Çin'in Kuşak ve Yol İnisiyatifi'ne İlişkin Rus ve Orta Asyalı Görüşleri

Öz

Bu makalede Çin'in Kuşak ve Yol İnisiyatifi (KYİ) üstüne Rus ve Orta Asyalı görüşlerini gözden geçiriyor ve tartışıyoruz. KYİ, Çin'in Sincan meselesi, ekonomik yavaşlama, aşırı kapasite vd. gibi çeşitli sorunları için her derde deva bir ilaç olarak değerlendiriliyor. Bu bağlamda, Çin'in içişlerine karışmama ilkesi, ekonomik, jeopolitik ve güvenlik boyutlarını ayırmak zor olduğundan, gittikçe daha çok sorgulanıyor. Orta Asya üzerindeki Rus etkisinin KYİ projeleriyle zayıflayacağı düşünülüyor ki bu, bir Çin-Rusya çatışmasına yol açabilir. Öte yandan, Ukrayna krizi sonrasında Rusya'nın yalıtılmışlığı, Rusya'nın KYİ'ye daha arkadaşça yaklaşmasını getiriyor.

KYİ'ye ilişkin resmi Orta Asya görüşleri çoğunlukla olumlu; ancak yerel halkların toplumsal ve çevresel etkiler nedeniyle karşı çıkışları not edilmeli. Bölge, denize erişimsiz olduğundan, beklentiler

* Prof.Dr. Ulaş Başar Gezgin, Duy Tan University, 03 Quang Trung, Haichau, Danang, Vietnam,
ORCID ID: 0000-0002-6075-3501 ulasbasar@gmail.com

yüksek. Ancak, bölge ülkeleri, yalnızca yol geçiş gelirleriyle yetinmek yerine, başka iş alanlarında da Çin yatırımları bekliyor. Orta Asya, bölgesel bütünleşme amacından uzak. Sınır anlaşmazlıkları, su kıtlığı, bölge içi güvensizlik vb., bölgenin KYİ'ye ilişkin olarak eşgüdümlü bir biçimde hareket etmesini engelleyecek kadar ara bozucu bir etkiye sahip. Çin'in, bu vesileyle, bölgeyi bütünleştirecek büyük bir güç olduğu ortaya çıkıyor.

Anahtar Sözcükler: Çin, Kuşak ve Yol İnisiyatifi, Çin-Rusya ilişkileri, Orta Asya ve jeo-politika.
Jel Kodları: R11, R42, R58

INTRODUCTION

Belt and Road Initiative (BRI) appears to be a life buoy for China in the context of declining GDP growth rates. Sino-American trade war and decrease in export revenues make BRI indispensable for Chinese economy (Lukonin, Kanaev, & Efremova, 2019). Reeves (2018) considers BRI as a grand narrative, an 'influence multiplier', an organizational tool of international relations:

“Rather than constituting a new model for Central Asian international relations, the SREB's [Silk Road Economic Belt] real strategic value for China is as an organizational concept and as an influence multiplier. In recasting its Central Asian bilateral relations as part of the SREB engagement model, Beijing has overlaid a strategic-level concept to its otherwise disparate patterns of engagement” (Reeves, 2018: 502).

Lukonin, Kanaev, & Efremova (2019) propose that China considers South East Asia as a test ground for globalization with Chinese characteristics that has been materialized through BRI. The lessons from the region will be utilized for BRI's expansion in Eurasia and other regions. However, this method may be misleading as other regions are, generally speaking, more volatile and insecure compared to the case in the test ground, i.e. South East Asia. Jumadilova & Chaukerova (2018) propose that threats and challenges associated with BRI in Eurasia have not received the attention they deserve yet. These are “Islamic fundamentalism, and hypothetical options for the economic absorption of part of Eurasia by China, as well as possible conflicts of interests of key actors (Russia, China, India, Pakistan, Afghanistan, Kazakhstan) during the implementation of the proposed conjugation” (Jumadilova & Chaukerova, 2018: 90).

For China, according to Pantucci (2019), security and economic prosperity are closely related. If people would get rich, they won't find extremism and related evils appealing (Martens, 2018; Pantucci, 2019). Furthermore, from a Chinese perspective, it is hard to demarcate politics, economics and security. As a result, China's well-known principle of non-interference is invalidated, as Chinese investments always have political and security dimensions (Pantucci, 2019). For instance, in some countries, Chinese funding determines the fate and reign of other governments. In times of political/economic crisis, Chinese financial support rescues the embattled politicians. Additionally, as in the cases of Djibouti and Pakistan, the fact that some of the BRI projects target restive regions characterized by

civil war, war and terrorism leads to securitization of the projects sooner or later. The same may hold for some of the Central Asian states. Forced to confront anti-China sentiments in these restive regions, Chinese staff are sometimes targeted by terrorist organizations and criminal groups, as in the case of Bishkek attack in 2016 (Pantucci, 2019).

Inner Mongolia, Heilongjiang and Jilin are Chinese border provinces to Russia. Heilongjiang is a landlocked province. It needs Russia's support to access the Pacific Ocean via Sea of Japan. With Russia's cooperation, Heilongjiang dreams of becoming a part of Maritime Silk Road project (Christoffersen, 2016). Inner Mongolia is also expected to benefit from an extension of BRI (Tumentsetseg, 2016). Silk Road Economic Belt's connectivity with Central Asian states will definitely make Xinjiang more prominent, even an energy hub (Sui & Xiaozhong, 2017). Currently, Xinjiang accounts for nearly 30% of Chinese-Central Asian trade (Imomnazar, 2018). China hopes to stabilize and pacify Xinjiang by the expected economic revival through BRI investments (Fiedler, 2018). BRI will also contribute to the economic development of China's Western regions in general (Lukonin, Kanaev, & Efremova, 2019).

Baichorov (2016) notes that for China-Europe trade, shipping is cheaper but slower than railroads. Furthermore, most of the Chinese exports heading for Europe are produced in Eastern and Southern provinces which make shipping more advantageous (Baichorov, 2016). That means, for efficiency of BRI projects in Central Asia, China should also move its production base towards its Western and Northern provinces. Moreover, the existing rail gauges in Central Asia are mostly Soviet style (Fiedler, 2018). They need to be dismantled and upgraded to the standard gauge.

1. RUSSIAN PERSPECTIVES ON BELT AND ROAD INITIATIVE

Due to the problems such as color 'revolution's and the Ukrainian crisis, Russia gets closer to China (Fels, 2018; Gabuev, 2016). However, a stronger China is not completely to the advantage of Russia as Chinese and Russian future projections of how Central Asia would look like are not necessarily identical or similar. BRI is expected to increase the Chinese influence over Central Asia which is considered to be the 'backyard' of Russia even before the Soviet era. On the other hand, Russia needs BRI infrastructure projects in Asian and especially Northeast Asian Russia to cope with the regional underdevelopment. Russian economy is full of structural problems, whereas China has been growing for consecutive decades notwithstanding the recent slowing down due to Sino-American trade war. Furthermore, since the collapse of the Soviet Union, on average, Russia registered a huge trade deficit with China (Erokhin, 2017); and the structure of Sino-Russian trade moved towards Russian exports of resources, and Chinese exports of hi-tech products (Fels, 2018) which resemble China's trade with low- and middle-income countries in Asia, Africa and Latin America. This pattern is not sustainable from a Russian point of view. Additionally, China-Central Asia trade relations are based on the same formula:

China imports resources and exports processed goods (Erokhin, 2017). The same holds for China's trade with Mongolia and North Korea, but not with Japan and South Korea as the latter two have highly developed economies (Erokhin, 2017).

Based on a media analysis, Ravitsky (2018) concludes that Russian media's portrayal of BRI is mostly positive focusing on mutual gains and alliance against the American influence in Eurasia. Converging with Ravitsky (2018), Wu & Zhao (2018) observe that Russian media usually discusses BRI with a positive light. Smirnova (2017), on the other hand identifies suspicion in addition to positive views in her analysis of Russia media with a coverage of not only mainstream news, but also those that appear on publications popular with Russian security and intelligence communities. E.g. "it is far from evident whether improved connectivity would help the Russian businesses maximize profits or, vice versa, only create more competition for the control over resources" (Smirnova, 2017: 114). In the same vein, Gabuev & Zuenko (2018) characterize the position of Russian public opinion vis-a-vis BRI as "from caution to euphoria to disappointment" (Gabuev & Zuenko, 2018: 142); and classifies the range of opinions in Russia into three: BRI "as a geopolitical reality, as an opportunity for the socioeconomic development of the country, and finally as a challenge" (Gabuev & Zuenko, 2018: 145).

Lack of and problems about connectivity is considered to be a major obstacle against the further development of Sino-Russian trade (Zhang, 2019). Thus, BRI is expected to foster closer ties between China and Russia. Shanghai Cooperation Organization (SCO) is expected to support BRI through multilateralism (Na-Xi, Meng-Fang, & Shan-Bing, 2019; Xiaoding, 2019). SCO's economic functions are weak; the major agreements involve security issues (Pantucci, 2019). Thus, from the other way around, BRI has the potential to complement SCO (Gabuev, 2016; Na-Xi, Meng-Fang, & Shan-Bing, 2019).

China has the second longest border with Russia (the first is with Mongolia) (Gabuev, 2016). According to Manurung (2016), "Moscow's strategy for developing the Russian Far East complements Beijing's strategy for reviving the Chinese Northeast" (Manurung, 2016: 38). Russian Northeast is economically underdeveloped and suffer from low population (Lin, 2017). Since Russian Northeast Asia has very low population density, and financial returns are slower, Siberia and the nearby regions are not considered to be attractive sites for BRI infrastructure investments (Zhang & Serdar, 2017). It is also more difficult to build connectivity in the region due to technical obstacles in uninhabited wilderness (Zhang & Serdar, 2017).

From a Northeastern Russian perspective, the disproportionate overall and regional Sino-Russian demographic differential makes some of the Russians precautious. On the other hand, Tido (2018) considers the associated 'Chinese migration threat' idea not reasonable, considering the population density: "It is an emotional fear, as about 1,364 billion Chinese reside on 9,6 million square kilometres of land, and the 143,8 million of Russians are settled on 17,1 million square kilometres" (Tido, 2018: 41). However, this may clearly be a disadvantage for Russia, as the gigantic population of China can be overwhelming especially in border provinces of Russia.

For BRI to be successful, Moscow's cooperation is a must. BRI needs to be integrated with Russia's Eurasian Union (EEU) project (Christoffersen, 2016). BRI and the idea of Eurasian Union are not identical in their aims. Eurasian Union which consists of Russia, Armenia, Belarus, Kazakhstan and Kyrgyzstan takes European Union as its model in regional economic integration (Zhou & Xie, 2017). EEU is considered to be Russia's attempt to create a buffer zone against the expansionism of EU and NATO (Fels, 2018). But it also aims to retain Russian influence in Central Asia. In that sense, depending on how Russian and Chinese actors respond to each other, EEU and BRI may clash or unite against American unipolar world order. Tido (2018), for instance, considers Russian and Chinese interests in Central Asia ultimately irreconcilable, whereas Gabuev (2016) is in favor of a more nuanced approach: Although China and Russia are adversaries in Central Asia, they need cooperation against other great powers. While optimists view BRI and EEU as complementary stressing the fact that the former is economic whereas the latter is political (e.g. Avcu, 2016), pessimists are more skeptical.

For Gabuev (2016), the problems associated with the integration and mutual support of BRI and EEU are "the top-down decision making process, low involvement of business community, and China's preference to deal with states on bilateral basis as opposed to the EEU" (Gabuev, 2016: 61). Gabuev (2016) notes weak coordination of relevant ministries, agencies and other authorities on both sides and lack of direct connections among Russian and Chinese business people and the heavy involvement of the governments rather than businesses from the both sides against BRI-EEU integration. Thirdly, China's BRI involvement with Central Asian states on a bilateral basis bypassing EEU and Russia is problematic (Gabuev, 2016). Security problems can also be added as a major risk (Gabuev, 2016). Factors of regional instability such as terrorism, civil wars, color 'revolution's etc. are deemed detrimental to both China and Russia (Gabuev, 2016). Additionally EEU membership (Kazakhstan and Kyrgyzstan) vs. non-membership (Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan) of Central Asian states is notable (Tolipov, 2018), as it may lead to future divisions in BRI projects.

Initially, Russian authorities were divided as a response to Ji Xiping's announcement of OBOR (One Belt One Road): Security authorities had considered it as a threat against Russian influence in Central Asia, while economics/trade authorities were more positive (Gabuev, 2016). Similar concerns had been expressed about whether BRI would undermine or support EEU. However, this divided response had changed in a short time to come up with an overall positive view (Gabuev, 2016). Other initial concerns were about whether BRI would weaken local industries in the region to the advantage of Chinese companies, and whether BRI rail route would eclipse, downgrade and trivialize Russia's Trans-Siberian railway which is at a northern line compared to the proposed BRI lines. Central Asian route is estimated to be cheaper, shorter and faster than Trans-Siberian Railway (13,000 km. vs. 10,300 km.) for China-EU trade (Pomfret, 2017). Trans-Siberian Railway is the most efficient to cut the distance and transportation costs for Russian trade (Gabuev, 2016); while that is not the case for China-EU trade. Russia is not considered to be a vital destination in BRI projects (Izimov & Muratalieva, 2018), although its cooperation due

to its influence in Central Asia is needed. Thus, from a logistics perspective, it was feared that Russia as a transport destination would be less important by the implementation of BRI projects in Central Asia (Gabuev, 2016). From the other side, Central Asian states are more positive about BRI routes crossing over their territory (Gabuev, 2016). In that sense, the arrival of BRI leads to internal tensions within EEU. Additionally, it should be noted that as energy exporters to China and elsewhere, Russia and Central Asian states are in direct competition (Smirnova, 2017). For all these reasons, there is an expectation that BRI projects will weaken Russian influence on Central Asia and move Central Asian countries closer to China (Hongzhou & Guschin, 2015; Zhou, 2019).

BRI has the potential to bring out a 'Sinocentric Eurasia' which is detrimental to both Russian and American interests (Pietrobon, 2019). While US opposes it, Russia has no chance other than accepting it due to "the demographic winter, its structurally weak economy, the abysmal distance in financial capacities, and the constant military pressures coming from NATO and other neighbours" (Pietrobon, 2019: 27). Other than Central Asia, Russia is expected to be in conflict with China over the Arctic region which will be more accessible due to climate change (Pietrobon, 2019). China's extension of BRI in the region is called as 'Polar Silk Road' which will dramatically shorten the distance between Shanghai and Rotterdam (Pietrobon, 2019).

2. CENTRAL ASIAN PERSPECTIVES ON BELT AND ROAD INITIATIVE

The total population of Central Asian states is less than 70 million, which is far less than Chinese population size (Gao, 2016). While Kazakhstan and Turkmenistan each have a higher GDP per capita than China's, Central Asian average is lower than China's due to the figures for Tajikistan, Kyrgyzstan and Uzbekistan (Gao, 2016). Central Asia is rich in natural resources. That is one of the reasons for BRI proposals in Central Asia. Through increased connectivity in the region, China will satisfy his hunger for energy (Mirzaev & Arynbeke, 2016). Kazakhstan has "oil, gas, coal, uranium, [and] gold" (Gao, 2016: 2). Kyrgyzstan is known with "gold, antimony, copper, zinc, tungsten, [and] iron" (Gao, 2016: 2). Tajikistan takes advantage of its "uranium, lead, zinc, molybdenum, tungsten, antimony, strontium, gold, oil, gas, coal, [and] rock salt" (Gao, 2016: 2). Turkmenistan is attractive for "oil, gas, iodine, and other non-ferrous and rare metals" (Gao, 2016: 2). Finally, Uzbekistan's "oil, gas, coal, uranium, copper, tungsten, [and] non-metallic mineral resources" (Gao, 2016: 2) are to be noted.

The major trading partners of Central Asia as a whole is China, the European Union and Russia respectively (Gómez Martos, 2017). China became the top trader of the region only recently. The fact that Central Asia's exports are mostly based on natural resources make it vulnerable to world price fluctuations (Lee, 2018). In that sense, BRI perpetuates the same regional vulnerability through increasing Central Asian natural resource exports to China. Izimov & Muratalieva (2018), however, report that China's investments in Kazakhstan are

no longer concentrated in transport and energy projects only. The resource dependency in China-Kazakh trade is upgraded to the next level with Chinese industries from various areas moving their activities to Kazakhstan (Izimov & Muratalieva, 2018; Vakulchuk & Overland, 2019). Economically speaking, the country is expected to proceed towards a 'post-energy era' through BRI investments (Baoyi, 2017). The Central Asian country with the most visible Chinese presence and influence is Kazakhstan (Vakulchuk & Overland, 2019), while Turkmenistan is the least due to its neutrality and non-alignment policy. Turkmenistan's position is also reflected by the fact that it is the only Central Asian country without a Confucius Institute (Vakulchuk & Overland, 2019). Albeit that, Turkmenistan's economy is considered to be highly dependent on China, as most of Turkmenistan's gas exports are for China, and these exports constitute the major revenue for the country. Kyrgyzstan on the other hand is considered to be less central for BRI projects in the region due to its geographic location and small market size (Vakulchuk & Overland, 2019). Finally, Uzbekistan is the most populous Central Asian country which brings to mind market size considerations.

Due to geographical obstacles such as mountain ranges, deserts, steppes, the Caspian Sea etc., Central Asia is historically known as a landlocked region (Fiedler, 2018). Its weak connectivity is a consequence of these physical impediments as well as historical developments. This makes Central Asian transport costs higher than those of coastal areas (Fiedler, 2018). The Central Asian transport networks are usually aligned with South-North lines which reflects Imperial Russia's and Soviet Union's economic relationship with the region whereby resources and raw materials were transported to the core in exchange for processed goods to the periphery (i.e. Central Asia) (Fiedler, 2018). In that sense, BRI is expected to shift this configuration towards an East-West direction.

According to Omonkulov & Baba (2019), both EEU and BRI and also American plans on the region are based on reproduction of power asymmetry to the disadvantage of Central Asian states. The trade-off is between economic development and political independence for Central Asian states (Omonkulov & Baba, 2019). In that sense, Buranelli (2018) reflects on the agency status of Central Asian states within BRI projects: "the Central Asian republics are more often than not regarded as a territory on which the project will be realized rather than active players in its realization" (Buranelli, 2018: 213). In this context, Gómez Martos (2017) reminds us that the great powers with an eye on Central Asia are not only Russia, China and the United States, but also the European Union, India, Japan, Turkey and Iran. This competition which is called as 'new Grand Game' is motivated by the immense energy reserves of the region (Gómez Martos, 2017). With a twist in politics, in fact, it is highly likely that BRI projects in Central Asia can also be expected to boost South Korean and Japanese exports to Europe, as the transport costs will be lower (Gao, 2016; Lee, 2018).

The most likely leader of Central Asia can be considered as Kazakhstan. According to Izimov & Muratalieva (2018), "choosing Kazakhstan [for BRI] was by no means accidental. According to Chinese authorities, Kazakhstan is the most stable republic in the region

with both political and economic potential to become a full fledged partner of China in its new initiative” (Izimov & Muratalieva, 2018: 130). Logistically speaking, “Kazakhstan has strong transit capabilities because its vast territory allows implementation of various transport projects with access to Russia, the Caspian Sea and the Caucasus, Iran and the Persian Gulf, the Central Asian countries and India” (Izimov & Muratalieva, 2018: 130). Additionally, Kazakhstan, China believes, can be a mediator for China and Russia on the one hand, and Turkic speaking countries including Turkey on the other (Izimov & Muratalieva, 2018). However, Omonkulov & Baba (2019) note that “although Kazakhstan is the most successful country in the region in terms of economic and strategic position, its regional influence (due to its weaker military strength) is not strong” (Izimov & Muratalieva, 2018: 9). In that sense, BRI can support Central Asia’s regional integration as an external force. China has already become the largest trading partner of Central Asian states (Omonkulov & Baba, 2019). The dragon country is either first or second largest trading partner of all Central Asian states except Tajikistan (Baoyi, 2017). Pomfret (2017) takes note of the fact that BRI helped Central Asia integration through infrastructure projects: Regional pipelines and railways that were matters of disagreement among Central Asian countries have been agreed upon through China’s BRI negotiations.

On the other hand, we need to reflect on downsides of BRI projects in Central Asia. Kyrgyzstan and Tajikistan which have borders with China are noted as highly indebted Central Asian states within the context of BRI projects (Izimov & Muratalieva, 2018; Lee, 2018) which is behind the pro-China stance of Central Asian states in cases of Uighurs, Taiwan and South China/East Vietnam Sea (Omonkulov & Baba, 2019). What is found even more troublesome is land lease agreement and military cooperation (Izimov & Muratalieva, 2018). Chinese rise to leadership in the region will definitely move China into local conflicts within each Central Asian state and among them (Pantucci, 2019). Martens (2018) warns that similar to the case of the desiccation of Aral Sea, some of the irrigation projects in Xinjiang may draw Lake Balkhash of Kazakhstan into destruction through the weakening of the streams of Ili River. This warning makes sense particularly considering the disputes on BRI dam projects in Myanmar (Martens, 2018). Water scarcity which is a major problem in Central Asia can get worse if only Chinese interests would be considered in BRI projects (Martens, 2018). Even before the announcement of the BRI projects, Central Asian states had a set of conflicts with each other due to activities in the upstreams of rivers that dramatically affect the downstream regions (Birdişli & Ağır, 2016; Martens, 2018; Tolipov, 2018). The problem of border disputes among Central Asian states is another obstacle against BRI in the region (Birdişli & Ağır, 2016; Buranelli, 2018). Moreover, China had border conflicts with Tajikistan which were resolved by Tajikistan’s disproportionate land loss in Pamir region in favor of China. These areas are considered to be rich in natural resources. Despite of this, anti-China sentiments are weak among Tajik people (Vakulchuk & Overland, 2019). Through Chinese investments, Russian and Iranian influences on Tajikistan are weakening (Vakulchuk & Overland, 2019).

Pro-China and anti-China positions are strong enough to divide governments and opposition as well as local people in Central Asia (Vakulchuk & Overland, 2019). As is

the case with many other popular terms involving phobia such as homophobia (Gezgin, 2018), the notion of sinophobia is a misnomer as the characterizing feelings do not involve fear but hatred, anger and animosity. Thus, a better term would be ‘misosiny’ which is linguistically analogous to misogyny, ‘the dislike of women’. Often, the local people are full of misosiny which makes sense as long as social and environmental impacts of BRI projects are not taken into account. The public opinion feeling is that the ruling elites are benefiting from Chinese investments, but not the local people that are at the bottom of the economic and political hierarchy. If one of the reasons for misosiny is the material realities in real life, the other is due to lack of transparency and information disclosure about the Chinese-Central Asian BRI deals.

Li (2019) takes note of the major problems that lead to uncertainty for BRI projects in Central Asia including “problems such as weak economic foundation, insufficient legal system and single domestic economic structure, and high political risk due to complicated geopolitics and frequent regime change” (Li, 2019: 903). Likewise, employment of Chinese staff excluding local labor force is considered to be a challenge for BRI projects in Central Asia (Imomnazar, 2018), as elsewhere. In the future, this may change, as the wage rates in China are increasing which makes employing local labor even more profitable for enterprises.

Labor conflicts involving Chinese enterprises and workers are common in Central Asia, as well as anti-China protests due to the claims of corruption, secret deals, ‘selling the country’, fear of Chinese invasion etc. (Pantucci & Lain, 2016). Wage inequalities among Chinese vs. local staff are another source of labor unrest (Vakulchuk & Overland, 2019). Nevertheless, Central Asian governments are mostly positive about BRI projects. Chinese approach to forming relations with governments and businesses only need to change, to evolve into establishing rapport with other actors of public opinion in Central Asia (Li, 2019). Gómez Martos (2017) notes that Chinese are overrepresented and Central Asian states are underrepresented in Asian Infrastructure Investment Bank. Even European Union members are disproportionately represented in the bank, in comparison to their share of GDP (Gómez Martos, 2017). This is another limiting factor for the promotion of Central Asian interests in BRI funding decisions.

On the other hand, from a positive point of view, for Baoyi (2017), the notion of common destiny of China and Central Asia makes perfect sense as the two share a border of more than 3,000 kilometers and many of the vital energy corridors for China have already passed through Central Asia. In that sense, BRI, like globalization is not a force to be avoided. It is the geo-political reality of the 21st century. Furthermore, Central Asia’s economic dependence on Russia makes the region even more vulnerable after globally Western sanctions against Russia in the wake of the Ukrainian crisis (Baoyi, 2017). As Russian-Western relations are not expected to get better, it is highly likely that Central Asian economies will suffer due to the weakening of Russian economic performance (Baoyi, 2017). This makes China, a continuously developing economy, a better option for future prospects of Central Asia. China can also be useful as a balancing power in the

region against Russia in a political and strategic sense.

The Confucius Institutes and Central Asian students with degrees from China, numbers of which are increasing every year can be instrumental to build positive images of China and BRI, but Vakulchuk & Overland (2019) conclude that their effects will be visible in the long term and that Central Asian perceptions of China did not change dramatically by the start of BRI projects. Baichorov (2016) proposes that in a positive scenario, Russian-Chinese conflict in Central Asia can lead to division of work whereby Central Asian energy goes to China, and labor goes to Russia. Time will tell which scenario (cooperative, conflictual or mixed) will be applicable.

CONCLUSION

In this article, we presented and reflected on Russian and Central Asian views concerning China's Belt and Road Initiative. The project is characterized with a number of risks that need to be taken into account for successful implementation. Considering various forms of conflicts in BRI routes, it is highly likely that economic dimensions will transform into geopolitical and security considerations. In the long run, geopolitically speaking, China may replace or surpass Russia as the big gamer in Central Asia. BRI is expected to benefit especially Western China, but this needs geographical restructuring of Chinese industries which are mostly located in the coastal Chinese cities due to maritime connections. BRI is expected to intensify Sino-Russian relations, but whether this would be cooperative or conflictual will depend on various factors including globally Western sanctions against Russia. Central Asian connectivity will definitely improve with BRI projects, which will support Central Asian economic development and regional integration. However, downsides of these projects such as environmental and social impacts need to be evaluated carefully. The Chinese influence in the region will be more visible. This needs to be aptly managed considering cultural, historical and social factors. This is a test for BRI's principle of people-to-people connectivity (cf. Chunsheng, 2018; Fan, 2019). The roads should not only connect markets, but people.

REFERENCES

- Avcu, S. A. (2016). Overlapping integration processes in Central Asia: Eurasian Economic Union and Silk Road Economic Belt. IV ЕВРАЗИЯ ГУМАНИТАРДЫК ИЛИМДЕР ФОРУМУ «Байыртан бери «Жибек Жолу» тгшннггг: Көз караштар жана жаңы изденнглөр» Бишкек, 21-22 апрель 2016, 122-124.
- Baichorov, A. M. (2016). China strategy in Central Asia in the belt and road initiative context. Міжнародний науковий журнал, 6 (3), 76-78.
- Baoyi (2017). Central Asian Countries and the Silk Road Economic Belt. In China's Belt and Road Initiatives and Its Neighboring Diplomacy (203-219). Retrieved from https://www.worldscientific.com/doi/abs/10.1142/9789813140219_0010
- Birdişli, F. & Ağır, O. (2016). Security problems of the Silk Road Belt in the context of Kirghiz and Uzbek Dispute. IV ЕВРАЗИЯ ГУМАНИТАРДЫК ИЛИМДЕР ФОРУМУ «Байыртан бери «Жибек Жолу» тгшннггг: Көз караштар жана жаңы изденнглөр» Бишкек, 21-22 апрель 2016, 183-191.
- Buranelli, F. C. (2018). One belt, one road and Central Asia: challenges and opportunities. In Y. Cheng, L. Song, & L. Huang (Eds.). *The Belt & Road Initiative in the Global Arena* (207-230). Singapore: Palgrave Macmillan.
- Christoffersen, G. (2016). The Russian Far East and Heilongjiang in China's Silk Road Economic Belt. China Policy Institute: Analysis, April, 25. Retrieved from http://www.academia.edu/download/45735542/Christoffersen_-_Russ_Far_East___Heilongjiang_in_Chinas_SREB_-_april_2016.pdf
- Chunsheng, L. (2018). People to people bond: A booster to the Construction of BRI. CGTN, September 6 2018. Retrieved from https://news.cgtn.com/news/3d3d414d3241444d7a457a6333566d54/share_p.html
- Ерохин, В. Л. (2017). Trade between China and the countries of Central and North Asia: Dynamics, structure, and major tendencies. In *Сотрудничество Китая и России в рамках инициативы «Один пояс, один путь»* (114-129). Retrieved from <https://elibrary.ru/item.asp?id=29881439>
- Fan, L. (2019). Understanding the BRI through 'five connectivities'. CGTN, April 20 2019. Retrieved from <https://news.cgtn.com/news/3d3d674d334d544d34457a6333566d54/index.html>
- Fels, E. (2018). The Geopolitical Significance of Sino-Russian Cooperation in Central Asia for the Belt and Road Initiative. In *Rethinking the Silk Road* (247-267). Singapore: Palgrave Macmillan.
- Fiedler, R. (2018). Central Asia on the way of One Belt, One Road-implications for the European Union. *Rocznik Integracji Europejskiej*, 12, 255-266.
- Gabuev, A. (2016). Crouching bear, hidden dragon: "One Belt one Road" and Chinese-Russian jostling for power in Central Asia. *Journal of Contemporary East Asia Studies*, 5(2), 61-78.
- Gabuev, A., & Zuenko, I. The "Belt and Road" in Russia: Evolution of Expert Discourse. doi: 10.31278/1810-6374-2018-16-4-142-163. Retrieved from

<https://eng.globalaffairs.ru/media/pdf/19915.pdf>

Gao, L. (2016). The Belt and Road Implementation and Effects of Logistics on Japan. Retrieved from http://reposit.sun.ac.jp/dspace/bitstream/10561/1191/1/v8p201_gao.pdf

Gezgin, U.B. (2018). Psychology and Human Rights: Codes of Conduct and Common Themes. *Eurasian Journal of Anthropology*, 9(1), 18-28.

Gómez Martos, F. (2017). China's "One Belt, One Road Initiative": challenges and requirements for its successful implementation in Central Asia. doi: 10.14746/pp.2017.22.3.10

Retrieved from

<http://repozytorium.amu.edu.pl:8080/bitstream/10593/22094/1/Francisco%20Gomez%20Martos%2C%20China%E2%80%99s%20%E2%80%9COne%20Belt%2C%20One%20Road%20Initiative%E2%80%9D.pdf>

Hongzhou, Z., & Guschin, A. (2015). China's Silk Road Economic Belt: Geopolitical Challenges in Central Asia. *RSIS Commentary*, 99, 1-3.

Imomnazar, I. (2018). Impact of «One Belt, One Road» initiatives to the economy of Central Asian countries. *International Journal of Business and Economic Development (IJBED)*, 6(2), 29-36.

Izimov, R., & Muratalieva, Z. (2018). The Central Asian Track of the One Belt One Road Initiative: Opportunities and risks. *International Organisations Research Journal*, 13(3), 128-142.

Lee, E. (2018). The Belt and Road Initiative: Impact on Trade Patterns Between China and Central Asia. *East Asian Community Review*, 1(3-4), 185-198.

Li, J. (2019, September). Research on the Risk of China's Direct Investment in Five Central Asian Countries Against the Background of "the Belt and Road Initiative". In *The 4th International Conference on Economy, Judicature, Administration and Humanitarian Projects (JAHP 2019)*. Atlantis Press. Retrieved from

<https://download.atlantis-press.com/article/125917573.pdf>

Lin, L. (2018, January). The Construction of China-Russia-Mongolia Free Trade Area Under the Belt and Road³—Studies Based on SWOT Analysis. In *2017 7th International Conference on Social Science and Education Research (SSER2017)*. Atlantis Press. Retrieved from

<https://download.atlantis-press.com/article/25889229.pdf>

Lukonin, S., Kanaev, E., & Efremova, A. (2019). Southeast Asia as a Prospective Area of China-Russia Cooperation: the Belt and Road Initiative Opportunity. *Россия и АТР*, 3 (105)). Retrieved from

<https://cyberleninka.ru/article/n/southeast-asia-as-a-prospective-area-of-china-russia-cooperation-the-belt-and-road-initiative-opportunity>

Manurung, H. (2019). Russia-China strategic partnership in the Indo-Pacific region: Synergizing greater Eurasia with Belt and Road Initiative, 2016-2018. *Jurnal Asia Pacific Studies*, 3(1), 25-42.

Martens, P. (2018). The political economy of water insecurity in Central Asia given the Belt and Road initiative. *Central Asian Journal of Water Research (CAJWR) Центральноазиатский журнал исследований водных ресурсов*, 4(1), 79-94.

- Mirzaev, D. & Arynbeq, A. (2016). The Great Silk Road as an instrument of integration: Historical retrospective and its contemporary construction. IV ЕВРАЗИЯ ГУМАНИТАРДЫК ИЛИМДЕР ФОРУМУ «Байыртан бери «Жибек Жолу» тышындын: Көз караштар жана жаңы изденүүлөр» Бишкек, 21-22 апрель 2016, 192-197.
- Na-Xi, L., Meng-Fang, H., & Shan-Bing, L. (2019). How the Belt and Road Initiative Can Help Strengthen the Role of the SCO and Deepen China's Cooperation with Russia and the Countries of Central Asia. *India Quarterly*, 75(1), 56-68.
- Omonkulov, O., & Baba, G. (2019). Regional integration via major powers: Russian Eurasian Economic Union versus Chinese Silk Road Economic Belt versus American New Silk Road project. *COMU International Journal of Social Sciences*, 4(1), 1-28.
- Pantucci, R. (2019). China in Central Asia: The First Strand of the Silk Road Economic Belt. *Asian Affairs*, 50(2), 202-2015. doi: 10.1080/03068374.2019.1622930
- Pantucci, R. & Lain, S. (2016). IV. Perception Problems of the Belt and Road Initiative from Central Asia, *Whitehall Papers*, 88(1), 47-55. doi: 10.1080/02681307.2016.1274608
- Pietrobon, E. (2019). The Belt and Road Initiative and the Xi Jinping's dream for a Chinese-centered Eurasia: a perspective from the United States and Russia. *Geopolitical Report*, 25. Retrieved from http://www.asrie.org/wp-content/uploads/2019/03/Geopolitical-Report-Volume-1_2019-Belt-and-Road-Initiative.pdf
- Pomfret, R. (2017). Central Asia, Global Value Chains, And China's Silk Road Economic Belt Initiative. In J.-P. Larçon (ed.). *The New Silk Road: China meets Europe in the Baltic Sea Region* (133-156). Singapore: World Scientific Publishing Company.
- Ravitsky, M. (2018). Jumping onto the Train? How Russian Media Cover China's Belt and Road Initiative. *Asian Politics & Policy*, 10(3), 564-570.
- Reeves, J. (2018). China's Silk Road Economic Belt Initiative: Network and Influence Formation in Central Asia. *Journal of Contemporary China*, 27(112), 502-518.
- Smirnova, L. (2017). Perception of China's "One Belt, One Road" in Russia: "united Eurasia" dream or "iron circle" of containment?. *21st Century*, 1(20), 106-125.
- Sui, G., & Xiaozhong, Y. (2017). Strategy of Xinjiang-Central Asia Energy Cooperation in Silk Road Economic Belt. *China Oil and Gas*, 24(4), 29-33.
- Tido, A. (2018). One Belt, One Road initiative and China-Russia relations—deep partnership or tactical alliance?. *Polish Journal of Political Science*, 4(1), 31-46.
- Tolipov, F. (2018). One belt, one road in Central Asia: Progress, challenges, and implications. In A. Arduino & X. Gong (ed.). *Securing the Belt and Road Initiative Risk Assessment, Private Security and Special Insurances Along the New Wave of Chinese Outbound Investments* (181-195). Singapore: Palgrave.
- Tumentsetseg, T. (2016). Inner Mongolia should take the opportunity of "One Belt and One Road" strategy to boost the construction of China-Mongolia thoroughfare. *Public Administration & Regional Studies*, 18(2),

101-110.

- Vakulchuk, R., & Overland, I. (2019). China's Belt and Road Initiative through the lens of Central Asia. In F. M. Cheung and Y. Hong (eds.). *Regional Connection under the Belt and Road Initiative: The Prospects for Economic and Financial Cooperation* (115-133). London: Routledge.
- Wu, R., & Zhao, X. Appraisal Analysis of Attitude Resources in Russian "Belt and Road Initiative" News. *International Journal of Liberal Arts and Social Science*, 6(5), 1-7.
- Xiaoding, C. (2019). Approaches Forward for Shanghai Cooperation Organization's Participation in the Silk Road Economic Belt1. *Geopolitical Report*, 39. Retrieved from http://www.asrie.org/wp-content/uploads/2019/03/Geopolitical-Report-Volume-1_2019-Belt-and-Road-Initiative.pdf
- Zhang X. (2019) Facilities connectivity in eastern regions of China and Russia and the "Belt and Road" initiative. *R-economy*, 5(3), 144–150. doi: 10.15826/recon.2019.5.3.015
- Zhang, X., & Serdar, M. (2017). Analysis of Oil and Gas Cooperation between China and Russia in the Belt and Road. In *SHS Web of Conferences* (Vol. 39, 01034). EDP Sciences. Retrieved from https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2017/07/shsconf_ies2017_01034.pdf
- Zhou, Y., & Xie, H. (2017, December). Sino-Russian Economic and Trade Cooperation under" the Belt and Road Initiative". In 3rd International Conference on Economics, Management, Law and Education (EMLE 2017). Atlantis Press. Retrieved from <https://download.atlantis-press.com/article/25888283.pdf>
- Zhou, Y. (2019, April). Discussion on the Development of Sino-Russian Economic and Trade Cooperation Against the Background of" the Belt and Road Initiative". In 3rd International Conference on Culture, Education and Economic Development of Modern Society (ICCESE 2019). Atlantis Press. Retrieved from <https://download.atlantis-press.com/article/55916007.pdf>

Troyacademy 5 (1), 149-172 , 2020
Geliş/Received: 03.09.2019 • Kabul / Accepted: 28.10.2019
doi: 10.31454 / usb.722105

OECD Ülkelerinde İnsani Gelişme ve Finansal Gelişme Endeksleri ile Sigortacılık Prim Üretimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Ersin GÜMÜŞ*

Öz

Çalışmanın amacı, OECD ülkelerinde insani gelişmişlik ve finansal gelişmişlik endeksleri ile sigorta prim üretimleri arasında nedensellik ilişkilerinin bulunup, bulunmadığının incelenmesidir. Çalışmada, verileri tam ve eksiksiz olarak elde edilebilen OECD ülkelerine ait 2009 - 2016 yılları arasındaki toplam prim üretimi / gayri safi yurtiçi hasıla (TGP / GDP) verileri, IMF tarafından hesaplanan finansal gelişmişlik endeksi (FDI) verileri ile Birleşmiş Milletler tarafından hesaplanan insani gelişmişlik endeksi (HDI) verileri kullanılmıştır. Analizler için panel veri seti oluşturulmuş ve veriler arasındaki eşbütünleşme ilişkilerinin tespit edilebilmesi amacıyla Pedroni ve Kao Eşbütünleşme testleri yapılmıştır. Bu testlere ilişkin olumlu bulgular doğrultusunda nedensellik ilişkilerinin tespiti amacıyla Granger Nedensellik testleri uygulanmıştır. Granger testleri sonucunda OECD ülkelerinde, finansal gelişmişlik endeksi ile insani gelişmişlik endeksinden toplam prim üretimi / gayri safi yurtiçi hasıla değişkenine doğru nedensellik etkilerinin var olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sigortacılık, Finansal Gelişmişlik Endeksi, Pedroni Eşbütünleşme Testi, Kao Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi

Jel Kodları: F37, G22, I00, O15

Analysis of Relationship Between the Human Development and Financial Developmet Indices with Total Gross Premiums in OECD Countries

Abstract

The main goal of this study is to analyse whether there are causality relationships between human development and financial development indices with total gross premiums in OECD countries or not. Total gross premiums / gross domestic product (TGP / GDP) data, financial development index (FDI) data figured out by IMF and human development index data figured out by United Nations belong to OECD countries, data of which procured completely between the years of 2009 - 2016 were used in this study. Panel data sets were formed for analyses and Pedroni and Kao Cointegration tests were performed to determine cointegration relationships between the data. In accordance with positive findings, Granger Causality tests were performed to determine causality relationships. As a result of Granger tests, causality effects from financial development index and human development index to total gross premiums / gross domestic product variable were found in OECD countries.

Keywords: Insurance, Financial Development Index, Pedroni Cointegration Test, Kao Cointegration Test, Granger Causality Test

Jel Codes: F37, G22, I00, O15

* Dr., T.C. Ziraat Bankası A.Ş., Eskişehir,
ORCID ID: 0000-0001-5916-2686 ersingm@gmail.com

GİRİŞ

Finansal sistemler, yeni teknolojilerin yayılması ve sermaye birikiminin gerçekleşebilmesi için fon sağlama fonksiyonunu karşılamaından dolayı, ekonomik büyüme sürecinde önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmiş finansal sistemler, küçük fonların büyük yatırımlara yönlendirilmesi, tasarruf sahiplerinin risklerinin azaltılması, projeler hakkında bilgi toplama ve değerlendirme maliyetlerinin uzmanlaşmış birimler kanalıyla düşürülmesi ve kaynakların etkin şekilde yönetilmesini sağlayarak ekonomide verimliliği ve ekonomik büyümeyi desteklemektedir (Aslan ve Küçükaksoy, 2006: 26).

Levine (1997), finansal sistemin ve finansal gelişmişlik düzeyinin makroekonomik etkilerini finansal piyasaların ve araçların fonksiyonlarından hareketle beş başlıkta toplamaktadır. Levine (1997) 'e göre finansal sistemin fonksiyonları aşağıda sıralanmıştır:

- Risk yönetimini kolaylaştırma (amelioration): finansal piyasalar ve kurumlar, finansal varlıkların ticaretini kolaylaştırır, risklerin çeşitlendirilmesi ve birleştirilmesini sağlar,
- Yatırım fırsatları ile ilgili bilgi edinmeyi kolaylaştırma ve kaynakların daha etkin dağılımını sağlama,
- Bilgi edinme maliyetlerini azaltarak firma yöneticilerinin izlenmesini ve sermayenin kurumsal kontrolünü sağlama,
- Dağınık tasarrufların yatırım için organizasyonu ve üretim teknolojisinin temerküzünü sağlama,
- İşlem maliyetlerini azaltarak mal, hizmet ve sözleşme ticaretini kolaylaştırma.

Levine' in, bilgi edinme maliyetlerinin azaltılması ile firma yöneticilerinin izlenmesini ve sermayenin kurumsal kontrolünü sağlama şeklinde ifade ettiği finansal piyasa fonksiyonu, Capasso (2003) tarafından asimetrik bilgiyi ve bunun kaynak dağılımı üzerinde olumsuz etkilerini azaltma şeklinde ifade edilmiştir.

Finansal gelişim kavramı, bazı çalışmalarda finansal piyasalarda kullanılan ürünler ve finansal araçların artışı ve daha yaygın şekilde kullanılmaya başlaması, böylece finansal piyasaların gelişerek daha aktif hale gelmesi olarak ifade edilirken; bazı çalışmalarda ise finansal sistemin hacim, finansal kurumların ise yapı olarak büyümesi şeklinde ele alınmaktadır.

Daha genel bir tanım olarak finansal gelişim, finansal piyasalarda faaliyette bulunan kurumların sayılarının artması, finansal araçların çeşitliliklerinin çoğalması ve yaygınlaşması, finansal piyasaların derinleşmesi ve bunlara bağlı olarak finansal piyasaların temel fonksiyonu olan fon aktarımının etkin şekilde yerine getirilmesidir (Koç vd., 2016: 300). Finansal piyasalarda de-regülasyon (serbestleşme) süreci ve finansal yeniliklerin (inovasyonlar) uygulanması da finansal gelişimi olumlu şekilde etkileyen etmenlerdir.

Huang'a göre (2005), ülkelerin finansal gelişmişlik seviyelerini o ülkelerin kurumsal yapıları, ülkelerin bulunduğu coğrafi bölgeler, uyguladıkları makroekonomik politikalar, ülke vatandaşlarının gelir seviyeleri ve kültürel yapıları gibi birçok faktör etkilemektedir.

Finansal gelişme bilginin yayılmasını sağlayarak bilgi asimetrisinin azılmasına ve dolayısıyla daha optimal finansal sözleşmelerin yapılmasına olanak sağlamaktadır. Daha optimal finansal sözleşmeler, izleme maliyetlerini azaltarak kaynakların daha etkin kullanımı ile yeniden dağılımını sağlamakta, sermaye birikiminde artışa neden olmakta ve ekonomik büyümeyi desteklemektedir (Capasso, 2003: 8).

Finansal piyasalar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki uzun zamandır incelenen bir konu olmuştur. Finansal piyasalar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik ilk bakış açısı, aktif bir finansal sistemin yeni yatırımları etkin bir şekilde finanse edeceği, bu şekilde yeni teknolojilerin ve üretim biçimlerinin gelişmesine katkı sağlayacağı şeklindedir. Bu yaklaşım arz öncüllü hipotez olarak adlandırılmaktadır. Bu yaklaşıma göre gelişmiş bir finansal sistem sermaye birikimini artırarak, üretim ve teknolojik ilerlemeleri finanse edecek fonlara ulaşımı ve temini kolaylaştıracak, böylece ekonomik büyümeyi olumlu etkileyecektir (Aydın vd., 2014).

Diğer bir yaklaşım ise, talep takipli hipotez olarak adlandırılan yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre ise ekonomik büyüme finansal sistemin gelişimine katkı sağlamaktadır. Reel sektörün büyüme ihtiyaçları yeni finansman talebi yaratmakta, bu finansman talebinin karşılanabilmesi için de finansal sistemde değişimler meydana gelmekte, yeni kurumlar, araçlar ve hizmetler devreye girmektedir (Aydın vd., 2014).

Konu ile ilgili bir üçüncü yaklaşım ise gelişme safhası hipotezidir (Patrick, 1966). Bu yaklaşıma göre ekonomik büyüme sürecinin ilk aşamalarında finansal gelişim ekonomik büyümeyi etkilemekte, finansal hizmetler ve ürünlerdeki artışlar tasarrufları sistem içine çekerek fon sağlamak ve böylece yatırımların finanse edilmesiyle arzun öncülük ettiği aşama ortaya çıkmaktadır. Daha sonraki süreçte ekonomik büyüme ve finansal gelişim devam etmekte, ancak finansal gelişimin büyümeye etkisi azalmakta ve talep takipli duruma dönüşmektedir (Öztürk vd., 2011).

Çalışmada incelenecek bir diğer konu insani gelişim kavramıdır. İnsani gelişim (kalkınma), ikinci dünya savaşı sonrasında daha çok ekonomik büyüme ile açıklanmaya çalışılmıştır. Birçok iktisatçı kişi başına GSYH' nin (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla) ülkeler arasındaki insani gelişmişlik düzeyini karşılaştırmada güvenilir bir gösterge olduğunu savunmuşlardır (Tüylüoğlu ve Karalı, 2005).

1980'li yıllardan itibaren bazı iktisatçılar GSYH' nin kalkınmayı ölçmede bazı eksiklikler barındırdığını düşünmüşlerdir. Aynı iktisatçılar, özellikle ekonomik faydanın dağıtılması, yoksulluk faktörü, beslenme yetersizlikleri, okur-yazarlık faktörü, kişisel özgürlükler ve güvenliğin sınırlandırılması gibi yaşam düzeyini düşüren unsurların yanında, GSYH ölçütünün tek başına yetersiz olduğunu öne sürmüşlerdir (Todaro, 1992).

Günümüzde kalkınma, sadece ülkelerin ekonomik performansları ile açıklanabilen bir kavram olarak değil, aynı zamanda insanların yaşam seviyelerinin yükselmesini sağlayan etkenleri de dikkate alan bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Ekonomik büyümenin yarattığı etkinin, uygun gelir dağılımının da sağlanarak insanların yaşam standartlarını artırması gerektiği savunulmaktadır. İnsanların yaşam seviyelerinin ölçülebilmesi için çeşitli araştırmalar gerçekleştirilmekte ve çeşitli insani kalkınma göstergeleri ve endeksleri oluşturulmaktadır.

Önceki çalışmalarda, daha çok ülkelerdeki finansal ve insani gelişmişlik ile büyüme arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Bu çalışmada ise farklı bir konu olarak, OECD ülkelerinde, finansal gelişme ve insani gelişme ile ülkelerin sigortacılık toplam prim üretimleri arasındaki ilişki incelenmiştir. 2009 – 2016 yıllarını kapsayan dönemde, 34 OECD ülkesine ilişkin verilere eksiksiz bir şekilde ulaşılabilmektedir. Çalışmaya bu ülkeler dâhil edilmiş olup, finansal gelişmişlik değişkeni olarak IMF tarafından hesaplanmaya başlayan Finansal Gelişme Endeksi (FDI), insani gelişmişlik değişkeni olarak Birleşmiş Milletler tarafından hesaplanan İnsani Gelişme Endeksi (HDI) verileri kullanılmıştır.

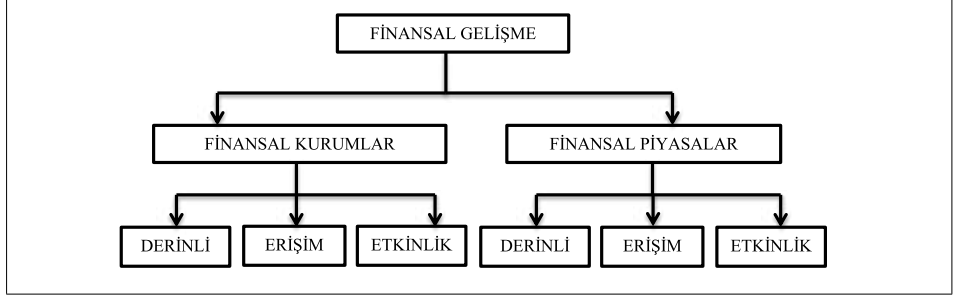
Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, finansal gelişim ve insani gelişimin ölçülmesine yönelik süreçler anlatılmış, literatüre yer verilmiş, gerçekleştirilen analizlere ilişkin bulgular ortaya konmuş ve sonuçlar aktarılmıştır.

1. FİNANSAL GELİŞİMİN ÖLÇÜLMESİ VE FİNANSAL GELİŞME ENDEKSİ

Literatürdeki çalışmalarda finansal gelişimi temsilen değişik ölçütler kullanılmaktadır. Gerçekleştirilen ilk çalışmalarda finansal gelişmişliği ölçmede Yurtiçi Krediler / Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (GSYH) veya Yurtiçi Krediler / Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH) oranları ile Özel Sektör Kredileri / GSYH veya Özel Sektör Kredileri / GSMH oranları kullanılmıştır. Finansal derinliğin ölçülmesi içinse M2 para arzının GSYH veya GSMH' ya oranları kullanılmıştır. Bu ölçütlerin dışında, para piyasalarının etkinliğini ölçmede Toplam Mevduatlar / GSYH oranı, sermaye piyasalarının etkinliğini ölçmede sermaye piyasası işlem hacimleri, Sermaye Piyasası İşlem Hacmi / GSYH oranı, Piyasa Kapitalizasyonu / GSYH oranı gibi değişkenler temel alınmıştır. Ayrıca bu değişkenler ile faiz oranı, M1, M2, M3 para arzları ve/veya bunların GSYH' ya oranları gibi farklı değişkenleri baz alarak temel bileşenler analizleri ile oluşturulan endeksler de çeşitli çalışmalarda finansal gelişimi ölçmek amacıyla kullanılmıştır (Armutçuoğlu Tekin ve Ural, 2019).

2010 Yılı Dünya Ekonomik Formu Finansal Gelişme Raporunda, 57 ülke için Finansal Gelişme Endeksi (FDI) yayımlanmıştır (Arora, 2012: 188). Finansal gelişmeyi temsilen tek bir gösterge eksikliğini gidermek amacıyla, 2016 yılında Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından finansal kurumlar ve finansal piyasalar için derinlik, erişim ve etkinlik açısından sağlanan verilerden Finansal Gelişme Endeksi (FDI) oluşturulmuştur. FDI, 183 ülke için 1980 yılı başlangıç alınarak yıllık olarak hesaplanmıştır (Şenol, 2019: 344).

Şekil 1. Finansal Gelişme Endeksi Bileşenleri

Kaynak: Svirydenka, 2016: 5

Tablo 1. Finansal Gelişme Endeksi Hesaplamasında Kullanılan Değişkenler

FİNANSAL GELİŞME ENDEKSİ		
	Finansal Kurumlar	Menkul Kıymetler Piyasası
Derinlik	1. Özel Sektör Kredileri / GSYH 2. Emeklilik Fonu Varlıkları / GSYH 3. Yatırım Fonu Varlıkları / GSYH 4. Sigorta Primleri / GSYH	1. Sermaye Piyasası Kapitalizasyonu / GSYH 2. Hisse Senedi İşlem Hacmi / GSYH 3. Uluslararası Devlet İç Borçlana Senetleri / GSYH 4. Finansal Olmayan Uluslararası Şirketler Borçlanma Senetleri Toplamı / GSYH
Erişim	1. 100.000 Yetişkin Başına Düşen Ticari Banka Şube Sayısı 2. 100.000 Yetişkin Başına Düşen ATM Sayısı	1. En Büyük 10 Şirket Dışındaki Piyasa Kapitalizasyonu / Toplam Kapitalizasyon 2. Hisse Senedi İhraç Eden Şirketlerin Toplam Sayısı
Etkinlik	1. Net Faiz Marjı 2. Mevduat Kar Marjı 3. Faiz Dışı Gelir / Toplam Gelir 4. Sabit Maliyetler / Toplam Maliyetler 5. Aktif Karlılığı 6. Özsermaye Karlılığı	1. Hisse Senedi Piyasası Devir Hızı (Hisse Senedi İşlem Hacmi / Toplam Kapitalizasyon)

Kaynak: Sahay vd., 2015: 34

FDI' de finansal kurumlar; bankalar, sigorta şirketleri, yatırım fonları ve emeklilik fonlarından oluşurken, finansal piyasalar; pay ve borçlanma araçları piyasalarından oluşmaktadır. Finansal gelişme derinlik, erişim ve etkinlik şeklinde tanımlanmaktadır. Derinlik, piyasaların büyüklüğünü ve likiditesini; erişim, bireylerin ve şirketlerin finansal hizmetlere ulaşabilmesini; etkinlik ise, finansal kurumların düşük maliyet ve sürdürülebilir gelirle finansal hizmetleri sağlama yeteneği ile finansal piyasa faaliyetlerinin seviyesini ifade etmektedir (Şenol, 2019: 344).

Bu endeks temel bileşenler analizi yöntemi ile IMF tarafından hazırlanmakta olup, her bir gösterge 0 ile 1 arasında normalleştirilmiştir. Ani değişimleri engellemek adına veriler % 95 güven aralığında düzenlenmiştir. “1” değeri en yüksek finansal gelişme düzeyi, “0” değeri ise en düşük finansal gelişme düzeyini temsil etmektedir (Sahay vd. 2015: 35).

Aşağıdaki tabloda 34 OECD ülkesinin 2016 yılına ait Finansal Gelişme Endeksi (FDI) değerleri ve Toplam Prim Üretimi / GSYH (TGP / GDP) oranları yer almaktadır. Genellikle yüksek FDI değerine sahip ülkelerde toplam prim üretiminin gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payının da yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 2. OECD Ülkeleri 2016 Yılı Finansal Gelişme Endeksi (FDI) ve Toplam Prim Üretimi / GSYH (TGP / GDP)

ÜLKE	TPÜ / GSYH (TGP / GDP)	FGE (FDI)	ÜLKE	TPÜ / GSYH (TGP / GDP)	FGE (FDI)
Avustralya	0,0614	0,854	Letonya	0,0213	0,291
Belçika	0,0647	0,580	Litvanya	0,0183	0,257
Kanada	0,0532	0,862	Lüksemburg	0,3439	0,746
Şili	0,0496	0,467	Meksika	0,0224	0,409
Çek Cumhuriyeti	0,0308	0,368	Hollanda	0,0987	0,706
Estonya	0,0340	0,329	Yeni Zelanda	0,0251	0,605
Finlandiya	0,0419	0,663	Norveç	0,0544	0,691
Fransa	0,1274	0,765	Polonya	0,0301	0,474
Almanya	0,0842	0,698	Portekiz	0,0585	0,691
Yunanistan	0,0200	0,539	Slovak Cumhuriyeti	0,0301	0,324
Macaristan	0,0250	0,436	Slovenya	0,0540	0,385
İzlanda	0,0235	0,543	İspanya	0,0595	0,881
İrlanda	0,1791	0,691	İsveç	0,0764	0,715
İsrail	0,0474	0,568	İsviçre	0,1007	0,937
İtalya	0,0810	0,801	Türkiye	0,0159	0,503
Japonya	0,0878	0,868	Birleşik Krallık	0,1518	0,824
Güney Kore	0,1312	0,855	ABD	0,1445	0,874

Kaynak: IMF, OECD, Dünya Bankası

2. İNSANİ GELİŞİMİN ÖLÇÜLMESİ VE İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ

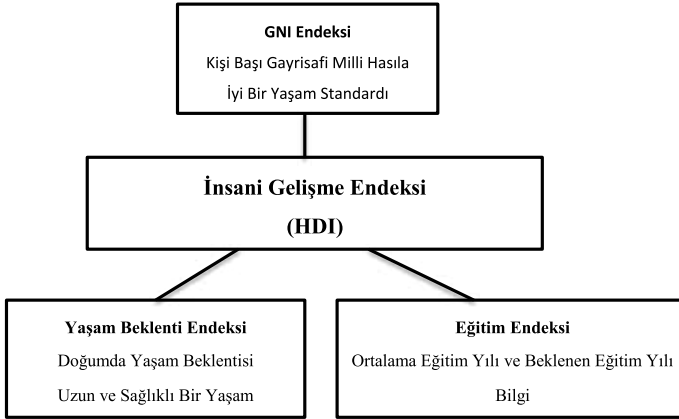
Günümüzdeki kalkınma kavramından yola çıkarak, insani gelişmişliğin ölçülmesi ile ilgili belirli çalışmalar yapılmıştır. Birleşmiş Milletler Sosyal Kalkınma Araştırma Enstitüsü (United Nations Research Institute on Social Development), 1960’lı ve 1970’li yıllarda gelişmekte olan birçok ülke için 9’u sosyal, 7’si iktisadi olan 16 temel gösterge ile bileşik bir endeks formülü kullanarak bir dizi çalışma yapmıştır. Washington’da Denizaşırı Kalkınma Konseyi (Overseas Development Council) tarafından 1970 ile 1980 yılları için

Fiziksel Yaşam Kalite Endeksi oluşturulmuştur. Bu çalışmadaki temel göstergeler bebek ölüm oranı, yaşam beklentisi ve yetişkin okur/yazarlık oranıdır (Zortuk ve Ebeoğlugil, 2016: 384).

İnsani kalkınmanın sadece ekonomik göstergelerle ifade edilemeyeceği, yaşam kalitesinin belirlenmesinde farklı göstergelere de ihtiyaç duyulduğu gerçeğinden yola çıkarak Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) öncülüğünde iktisatçı Mahbub Ul Haq, nobel ödüllü Amartya Sen ve birçok düşünce insani ve akademisyenin öncülüğünde ilk uluslararası gösterge niteliği taşıyan İnsani Gelişme Endeksi (HDI) geliştirilmiştir (UNDP, 1996).

HDI hesaplama yöntemi gelir, sağlık ve eğitim olmak üzere üç boyutta incelenmektedir.

Şekil 2. İnsani Gelişme Endeksi Bileşenleri

Kaynak: Sahay vd., 2015: 34

HDI hesaplanmasındaki üç faktör aşağıdaki şekilde ölçülmektedir (UNDP, 2010):

- Eğitim boyutu = 25 yaş ve üzeri kişilerin hayatı boyunca aldıkları eğitim yıllarının ortalaması olan yetişkin eğitiminin ortalama okullaşma yılı ve okula başlama yaşındaki çocukların beklenen okullaşma yılı göstergeleri ile ölçülmektedir.
- Sağlık Boyutu = Ölçümü ortalama yaşam süresi ile yapılır.
- Gelir Boyutu = Ölçümü kişi başına düşen gelirin satın alma gücü paritesi (PPP) ile hesaplanmasıyla yapılır.

İnsani Gelişme Endeksinde 0-0,25 arası değerler düşük, 0,25-0,50 arası değerler orta, 0,50-0,75 arası değerler yüksek, 0,75 – 1 arası değerler çok yüksek insani gelişmişlik düzeyini ifade etmektedir. Ancak HDI değerleri incelenirken üzerinde durulması gereken nokta ülkelerin endeks değerlerinin ileriye mi yoksa geriye mi doğru hareket ettiği. Aşağıdaki tabloda 34 OECD ülkesinin 2016 yılına ait insani gelişme endeksi (HDI) değerleri ve toplam prim üretimi / gayri safi yurtiçi hasıla (TGP / GDP) oranları yer almaktadır.

Tablo 3. OECD Ülkeleri 2016 Yılı İnsani Gelişme Endeksi (HDI) ve Toplam Prim Üretimi / GSYH (TGP / GDP)

ÜLKE	TPÜ / GSYH (TGP / GDP)	İGE (HDI)	ÜLKE	TPÜ / GSYH (TGP / GDP)	İGE (HDI)
Avustralya	0,0614	0,938	Letonya	0,0213	0,844
Belçika	0,0647	0,915	Litvanya	0,0183	0,855
Kanada	0,0532	0,922	Lüksemburg	0,3439	0,903
Şili	0,0496	0,842	Meksika	0,0224	0,772
Çek Cumhuriyeti	0,0308	0,885	Hollanda	0,0987	0,928
Estonya	0,0340	0,868	Yeni Zelanda	0,0251	0,915
Finlandiya	0,0419	0,918	Norveç	0,0544	0,951
Fransa	0,1274	0,899	Polonya	0,0301	0,860
Almanya	0,0842	0,934	Portekiz	0,0585	0,845
Yunanistan	0,0200	0,868	Slovak Cumhuriyeti	0,0301	0,853
Macaristan	0,0250	0,835	Slovenya	0,0540	0,894
İzlanda	0,0235	0,933	İspanya	0,0595	0,889
İrlanda	0,1791	0,934	İsveç	0,0764	0,932
İsrail	0,0474	0,902	İsviçre	0,1007	0,943
İtalya	0,0810	0,878	Türkiye	0,0159	0,787
Japonya	0,0878	0,907	Birleşik Krallık	0,1518	0,920
Güney Kore	0,1312	0,900	ABD	0,1445	0,922

Kaynak: Birleşmiş Milletler, OECD, Dünya Bankası

3. LİTERATÜR

Akademik literatürde çoğunlukla finansal gelişme ile büyüme arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Diğer çalışmalar ise finansal gelişme ile insani gelişmişlik, yönetim, doğrudan yatırımlar, vb. arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalardır.

“Finansal gelişmişlik ve büyüme” arasındaki ilişkileri inceleyen bazı çalışmalara aşağıda yer verilmiştir.

Outreville (1999), çalışmasında HDI ve M2/GSYH değişkenlerini kullanmıştır. Çalışmada, finansal gelişmenin ekonomik büyüme ve insan sermayesi gelişimiyle pozitif yönde ilişkili olduğu, insan sermayesinin finansal gelişmişlik seviyesini açıklamada önemli olduğu belirlenmiştir.

Evans vd. (2002) insan sermayesi ile finansal gelişmişliğin ekonomik büyümeye etkisini, işgücü, fiziksel sermaye, insan sermayesi ve parasal faktörler kullanarak, 82 ülke örneğinde, 1972-1992 döneminde panel veri analiziyle gerçekleştirmiştir. Elde edilen sonuçlarda; parasal faktörün büyüme için etkili olduğu, finansal piyasalar ile sermaye birikimi arasında ilişki bulunduğu, kredi ve insan sermayesinin büyümeye pozitif etki yaptığı gözlemlenmiştir.

Khan ve Qayyum (2007), 1961-2005 dönemi verilerini kullanarak Pakistan ekonomisi için finansal gelişmenin büyüme üzerindeki etkilerini ARDL yaklaşımı temelinde incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, reel gayrisafi yurtiçi hâsıla ile finansal gelişme arasında uzun dönemde bir nedensellik ilişkisi olduğu ortaya konulmuştur.

Saci ve Holden (2008), gelişmekte olan otuz ülkede finansal gelişmenin büyüme üzerindeki etkilerini 1988-2001 dönemi verilerini kullanarak panel veri yöntemi ile incelemişlerdir. Çalışma sonucunda gelişmiş finansal sisteme sahip ülkelerin daha hızlı büyüdüğü tespit edilmiştir.

Mercan ve Peker (2013) finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 1992-2010 dönemi aylık verilerini kullanarak Türkiye ekonomisi için incelemişlerdir. Sınır testi yaklaşımıyla elde ettikleri bulgulara göre değişkenler arasında eşbütünlüşme tespit etmişlerdir.

Hindistan özelinde finansal gelişme ile büyüme arasındaki ilişkiyi incelemeye çalışan Murty ve Samantaraya (2014), temel bileşenler analizi üzerinden bu ülkeye özgü bir “finansal gelişme endeksi” oluşturmuşlardır. Endeks oluşturulurken finans piyasalarının gelişim süreci tarihsel olarak üç döneme ayrılmıştır: (1) 1950’li yılların başından itibaren bankacılık sektörü ülkenin finans piyasasına hâkimdir. İlk endeks, 1951-2011 dönemi için, bankacılık sektörünün gelişimini ölçen göstergelere dayanmaktadır. (2) 1980 sonrası dönemde sermaye piyasasında gözlenen hareketlenme dikkate alınarak ilk endekse Bombay Menkul Kıymetler Borsası piyasa oranı eklenmiştir. Böylece 1982- 2011 dönemi için ikinci bir endeks oluşturulmuştur. (3) Üçüncü endeks ise, sadece reform sonrası dönemi (1991-2012) kapsamaktadır. Bu endeks ise ikinci endekse verimlilik göstergeleri ilave edilerek oluşturulmuştur. Bulgular, reform sonrası dönemde ağırlıklı olarak büyümeden finansal gelişmeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

Arıç (2014), Avrupa Birliği’nde ekonomik büyüme ve finansal gelişmişlik düzeyi arasındaki ilişkiyi panel veri yöntemiyle incelemiştir. 2004- 2012 dönemine ait verileri kullanarak yaptığı analizde, genel kabul görmüş teorinin aksine, özel sektör kredilerinin milli gelire oranının büyüme için negatif etkilediğini göstermiş, bunun nedenini banka

kredilerinin büyümeye ilişkin alanlarda kullanılmamış olmasına bağlamıştır. Diğer finansal değişkenler, piyasa kapitalizasyon ve para arzının (M2) milli gelire oranının ise büyüme oranını pozitif olarak etkilediği görülmüştür.

Helhel (2017) E7 olarak sınıflandırılan ülkelerde 2001 – 2013 dönemi için finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ekonomik büyümeyi temsilen GSYH oranını, finansal gelişme değişkenleri olarak da yurtiçi banka kredilerinin, geniş anlamda para arzının (M2) ve piyasa kapitalizasyon değerinin milli gelire oranlarını kullanmıştır. Bulgular nedensellik ilişkisinin büyümeden finansal gelişmeye doğru olduğunu göstermiş ve “talep takipli hipotez” in geçerli olduğunu ortaya koymuştur.

“Finansal gelişme ile diğer değişkenler” arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar aşağıda sunulmuştur.

Hakeem ve Oluitan (2012) 1965-2005 döneminde Güney Afrika’da insan sermayesi ile finansal gelişme arasındaki ilişkiyi zaman serisi çalışmasıyla araştırmışlardır. Çalışmada insan sermayesini temsilen yaşam beklentisi ve okullaşma oranı, finansal gelişmişliği temsilen M2 ve M3 para arzlarının GSYH’ ya oranı kullanılmıştır. Eşbütünleşme ve nedensellik testleri sonucunda finansal gelişmişlik ile insan sermayesi arasında zayıf ilişki bulunmuştur.

Arora (2012), gelişmekte olan 21 Asya ülkesi örnekleminde 2000-2010 dönemi için finansal gelişme ile insan sermayesi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sonuçlar, finansal gelişme (M2/GDP) ile eğitim arasında negatif ilişkiyi, bankacılığa erişim ile eğitim arasında ise pozitif ilişkiyi ortaya koymuştur.

Zortuk ve Ebeoğlugil (2016) Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovenya ve Türkiye’den oluşan seçilmiş 8 ülkeye ait 2001-2011 döneminde, euro cinsinden sigorta prim üretimleri ile insani kalkınma endeksi arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlarda, insani kalkınma endeksindeki artışların sigorta prim üretimlerinde artışa neden olduğu tespit edilmiştir.

Kaya (2017), 1986-2015 dönemini kapsayan verileri kullanarak Türkiye için finansal gelişmişlik ile insani gelişmişlik arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Finansal gelişmişliği temsilen BİST 100 endeksi, insani gelişmişliği temsilen insani gelişme endeksi kullanılmıştır. Eşbütünleşme ve nedensellik analizleri neticesinde, değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri, yani eşbütünleşik oldukları ve insani gelişme endeksinden finansal gelişmişliğe doğru bir nedenselliğin bulunduğu görülmüştür.

Sayılr vd. (2018) finansal gelişmişlik ile ülkelerin yönetim düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 2012 yılı Dünya Ekonomik Forumu’nda sunulan finansal gelişmişlik raporundaki ülkelere ait finansal gelişmişlik endeksi verileri ile Dünya Bankası’nın yayınladığı 2012 yılına ait yönetim göstergelerini kullandıkları çalışmada yapısal eşitlik modeli uygulamışlardır. Çalışma sonucunda, yönetim ile finansal gelişme arasında

pozitif ilişki tespit etmişlerdir.

Çelik (2019) yaptığı çalışmada finansal gelişmişlik düzeyinin doğrudan yabancı yatırım girişleri üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bu bağlamda, kırılğan beşli ülkeleri olan Brezilya, Endonezya, G. Afrika, Hindistan ve Türkiye 1981-2016 dönemi için panel veri yöntemiyle analiz edilmiştir. Modelde yer alan doğrudan yabancı yatırım girişleri (DYY) bağımlı, finansal gelişme (FG), gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) ve tüketici fiyat endeksi (ENF) ise bağımsız değişkenlerdir. Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkilerini tahmin etmek amacıyla Pedroni ve Westerlund panel eşbütünleşme testleri uygulanmış ve değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin mevcut olduğu anlaşılmıştır. Uzun dönem katsayıları tam değiştirilmiş en küçük kareler (FMOLS) modeli kullanılarak tahmin edilmiş ve finansal gelişme ile doğrudan yabancı yatırım girişleri arasında ilişki olduğu görülmüştür.

İnsani gelişmişlik ile ilgili yapılan bazı çalışmalar ise aşağıda yer almaktadır.

Ranis, Stewart ve Ramirez (2000) insani gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki çift yönlü etkileşimi incelemişlerdir. Ekonomik büyümeden insani gelişmişliğe ve insani gelişmişlikten ekonomik büyümeye doğru ilişkilerin tespit edilmesi amacıyla 1960-1992 yılları arasındaki dönemde regresyon analizleri kullanılmıştır. Yaptıkları çalışma sonucunda, sağlık ve eğitim amaçlı gerçekleştirilen kamu harcamalarının ekonomik büyümeden insani gelişmeye doğru olan etkileşimde önemli olduğu ve çift yönlü anlamlı ilişkilerin bulunduğu görülmüştür. İnsani gelişmeden ekonomik büyümeye doğru olan etkileşimde ise en önemli değişkenlerin yatırım oranı ve gelir dağılımı olduğu tespit edilmiştir.

Akhmat, Zaman ve Shukui (2014) Bangladeş, Hindistan, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka ülkelerinde ekonomik büyüme, finansal gelişim ve insani gelişim arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, finansal gelişim ve ekonomik büyüme ile insani gelişim arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu görülmüştür.

Giri ve Sehwat (2014), 1980-2012 dönemine ait yıllık verileri kullandıkları çalışmalarında Hindistan'da finansal gelişim göstergeleri ile insani gelişmişlik arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkileri araştırmışlardır. Çalışmada, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin bulunduğu görülmüş olup, granger testi sonuçlarında finansal gelişim göstergelerinden insani gelişme endeksine (HDI) doğru nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Azam vd. (2015), 34 gelişmekte olan ülke örneğinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYSY) ile insan sermayesi (okullaşma oranı) arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. 1981-2013 dönemine ait yapılan çalışmada elde edilen sonuçlar, DYSY ile insan sermayesi arasında pozitif ilişki olduğunu ve DYSY'nın insan sermayesini pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuştur.

Kuloğlu ve Ecevit (2017), 1991-2014 yılları arasında yüksek gelirli ülkelerde sağlık

ile finansal göstergeler arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. İlk aşamada, değişkenlerden dizinler elde etmek için temel bileşenler analizi yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, sağlık gelişme endeksi finansal gelişme endeksinin granger nedeni olarak bulunmuştur.

Satrovic (2017), 1986-2015 yılları arasında Türkiye için finansal kalkınma ve insan sermayesi arasında uzun ve kısa dönemli ilişkiyi araştırmıştır. ARDL yaklaşımını kullandığı çalışmasında, finansal gelişmeyi temsilen geniş para arzı / GSYH ile likit borçlar / GSYH göstergeleri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, insan sermayesinin geniş para arzı ve likit borçları uzun ve kısa dönemde etkilediği görülmüştür.

4. ÇALIŞMANIN VERİ SETİ, YÖNTEM VE BULGULAR

4.1. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada verileri eksiksiz olarak temin edilebilen 34 OECD ülkesine ait 2009 – 2016 yılları arasındaki finansal gelişme endeksi (FDI) ve insani gelişme endeksi (HDI) ile bu ülkelere ait toplam prim üretimi / gayri safi yurtiçi hasıla (TGP / GDP) oranlarına ilişkin veriler kullanılmıştır. FDI verileri IMF veri tabanından, HDI verileri Birleşmiş Milletler veri tabanından, toplam prim üretimi (total gross premiums) verileri OECD veri tabanından ve gayri safi yurtiçi hasıla (GDP) verileri Dünya Bankası veri tabanından temin edilmiştir.

Toplam prim üretimi / gayri safi yurtiçi hasıla (TGP / GDP) oranı ülkeler bazında hesaplanmıştır. OECD ülkelerine ait toplam prim üretimi verileri 2009 yılından önce düzenli olarak temin edilemediği ve birçok eksik veri bulunduğu için çalışmada 2009 – 2016 dönemi incelenmiştir.

Değişkenler arasındaki ilişkiler eşbütünleşme ve nedensellik testleriyle analiz edilmiştir. Öncelikle verilere ilişkin panel data seti oluşturulmuş, birim kök testleri yapılmış ve verilerin aynı dereceden durağan olup olmadıkları incelenmiştir. Birim kök araştırması yapıldıktan sonra eşbütünleşme analizlerine geçilmiştir. Eşbütünleşme analizlerinden elde edilen sonuçlar doğrultusunda nedensellik testleri uygulanmıştır.

Panel veri analizinde birim kökün varlığını araştırmak için hem DF (Dickey–Fuller) hemde ADF (Augmented Dickey–Fuller) testleri panel veri analizi için genişletilmiştir. Panel veri analizinde birçok birim kök testi ADF testinin genişletilmesi temeline dayanmaktadır. Fakat panel veri analizinde söz konusu süreç zaman serisi analizindekinden daha komplekstir. Panel veri analizinde en önemli faktör heterojenliktir. Özellikle paneldeki her bir birey aynı özelliklere sahip olmamakta, yani hepsi durağan ya da durağan olmama (eşbütünleşik ya da eşbütünleşik olmama) açısından farklılıklar göstermektedir. Bazı paneller birim köke sahip bazıları değilken birim kök testinin yapılması durumu

karmaşıklştıracaktır (Yardımcıoğlu ve Gülmez, 2013: 128). Bu nedenle, çalışmada panel veri analizleri için geliştirilmiş Levin, Lin & Chu, Im, Pesaran and Shin W-stat, ADF - Fisher Chi-square ve PP - Fisher Chi-square durağanlık testleri kullanılmıştır.

Panel eşbütünleşme analizleri için Pedroni ve Kao testleri uygulanmıştır. Pedroni panel eşbütünleşme testi, eşbütünleşme vektöründeki heterojenliği dikkate almaktadır. Böylece dinamik ve sabit etkilerin panelin yatay kesitleri arasında farklı olmasına imkân verirken, aynı zamanda alternatif hipotez altında eşbütünleşik vektörün kesitler arasında farklılaşmasını da sağlamaktadır. Pedroni'nin önerdiği tüm testler elde edilen artıklar üzerine kurulmuştur (Pedroni, 1999; 656). Pedroni testi 11 istatistik sonucu üretmektedir. Bu test sonuçlarının olasılık değerleri bize eşbütünleşmeye ilişkin fikir vermektedir. Çalışmada farklı bir yöntemle eşbütünleşme ilişkisini teyit etmek amacıyla Kao eşbütünleşme testi de kullanılmıştır. Kao (1999) DF ve ADF testlerini kullanarak panel veri için bir eşbütünleşme testi sunmaktadır (Baltagi ve Bai, 2000: 13).

Eşbütünleşme testlerinden elde edilen sonuçlara göre VAR analizlerine geçilerek optimum gecikme uzunlukları belirlenmiş ve Granger Nedensellik testleri yapılmıştır. Tüm testlerin uygulanmasında EViews-9 programı kullanılmıştır.

4.2. Bulgular

4.2.1. Değişkenlere İlişkin Birim-Kök Testleri

Değişkenlere ilişkin öncelikle birim-kök test sonuçları incelenmiştir. Testlerde düzey olarak sırasıyla *, ** ve *** ifadeleri, %1, %5 ve %10 anlamlılık derecelerini ifade etmektedir.

Değişkenlere ilişkin düzey değerlerde birim-kök test sonuçlarını incelediğimizde, bazı test sonuçlarında birim kök olduğu, bazı test sonuçlarında ise birim kök bulunmadığına ilişkin istatistikler görölmüştür. Levin, Lin & Chu ve PP - Fisher Chi-square testleri tüm değişkenlerin sabitli ve sabitli trend modellerde düzey değerlerinde durağan olduğunu söylerken; Im, Pesaran and Shin W-stat testi ise değişkenlerin sabitli trend modellerde düzey değerlerinde durağan olmadığını söylemektedir.

Tablo 4. Değişkenlere İlişkin Düzey Değerlerde Birim Kök Test Sonuçları

TGP / GDP	HİÇBİRİ		SABİTLİ		SABİTLİ VE TREND	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin & Chu t*	-1,401	***0.0806	-7,811	*0.0000	-23,238	*0.0000
Im, Pesaran and Shin W-stat			-0,513	0.3038	-1,231	0.1091
ADF - Fisher Chi-square	62,841	0.6541	88,095	***0.0512	102,875	*0.0041
PP - Fisher Chi-square	65,974	0.5470	99,033	*0.0083	152,136	*0.0000
FDI	HİÇBİRİ		SABİTLİ		SABİTLİ VE TREND	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin & Chu t*	-0,527	0.2992	-28,681	*0.0000	-13,451	*0.0000
Im, Pesaran and Shin W-stat			-5,753	*0.0000	-0,430	0.3337
ADF - Fisher Chi-square	83,315	***0.0999	133,613	*0.0000	86,120	***0.0681
PP - Fisher Chi-square	126,627	*0.0000	156,723	*0.0000	136,976	*0.0000
HDI	HİÇBİRİ		SABİTLİ		SABİTLİ VE TREND	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin & Chu t*	19,044	1,000	-8,854	*0.0000	-20,975	*0.0000
Im, Pesaran and Shin W-stat			0,996	0.8403	-0,724	0.2345
ADF - Fisher Chi-square	2,807	1,000	72,199	0.3410	82,968	0.1046
PP - Fisher Chi-square	0,779	1,000	122,803	*0.0001	134,600	*0.0000

Değişkenlerin birinci farklarına ilişkin birim-kök test sonuçlarına baktığımızda ise değişkenlerin tüm test değerlerinde durağan olduğu görülmektedir. Sadece Im, Pesaran and Shin W-stat testi sabitli trend modelde HDI değişkeninin durağan olmadığına ilişkin sonuç vermiştir. Ancak diğer tüm test değerleri değişkenin birinci farkında durağan olduğunu göstermektedir.

Birim-kök test sonuçlarında değişkenlerin benzer düzeyde durağan olduğu görülmektedir. Değişkenlerin düzey değerlerinde, benzer testlerde benzer sonuçlar görülmüş, birinci farklarında ise, durağan olduklarına ilişkin aynı sonuçlar elde edilmiştir. HDI değişkeninin birinci fark değerlerinde de, bir test hariç diğer tüm testler durağan olduğunu göstermiştir.

Tablo 5. Değişkenlere İlişkin Birinci Fark Değerlerde Birim Kök Test Sonuçları

TGP / GDP	HİÇBİRİ		SABİTLİ		SABİTLİ VE TREND	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin & Chu t*	-15,398	*0.0000	-22,999	*0.0000	-18,624	*0.0000
Im, Pesaran and Shin W-stat			-7,000	*0.0000	-1,355	***0.0877
ADF - Fisher Chi-square	261,465	*0.0000	178,145	*0.0000	114,851	*0.0003
PP - Fisher Chi-square	279,615	*0.0000	220,200	*0.0000	210,968	*0.0000
FDI	HİÇBİRİ		SABİTLİ		SABİTLİ VE TREND	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin & Chu t*	-17,392	*0.0000	-20,448	*0.0000	-29,993	*0.0000
Im, Pesaran and Shin W-stat			-6,428	*0.0000	-2,696	*0.0035
ADF - Fisher Chi-square	298,674	*0.0000	168,633	*0.0000	137,387	*0.0000
PP - Fisher Chi-square	319,425	*0.0000	209,552	*0.0000	205,408	*0.0000
HDI	HİÇBİRİ		SABİTLİ		SABİTLİ VE TREND	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin & Chu t*	-8,438	*0.0000	-21,902	*0.0000	-19,061	*0.0000
Im, Pesaran and Shin W-stat			-5,544	*0.0000	-0,893	0.1858
ADF - Fisher Chi-square	146,787	*0.0000	151,099	*0.0000	95,549	***0.0155
PP - Fisher Chi-square	156,098	*0.0000	189,287	*0.0000	168,332	*0.0000

4.2.2. TGP/GDP ile FDI Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizleri

Birim-kök testlerinin ardından TGP / GDP ile FDI arasındaki ilişkiyi incelemek üzere Pedroni ve Kao eşbütünleşme analizlerine geçilmiştir. Pedroni eşbütünleşme analizleri; bireysel sabitli testler, bireysel sabitli ve bireysel trend testler ile hiçbir sabit ve trend olmayan testler olmak üzere üç farklı şekilde incelenmiştir. Testlerde düzey olarak sırasıyla *, ** ve *** ifadeleri, %1, %5 ve %10 anlamlılık derecelerini ifade etmektedir.

Hiçbir sabit ve trend olmayan testlere ilişkin Pedroni eşbütünleşme analizleri incelendiğinde, 11 test istatistiğinden 8' inde eşbütünleşmenin olduğuna ilişkin bulgular elde edilmiştir.

Bireysel sabitli testlere ilişkin Pedroni eşbütünleşme analizleri incelendiğinde, 11 test istatistiğinden 8' inde eşbütünleşmenin olduğuna ilişkin bulgular elde edilmiştir.

Bireysel sabitli ve bireysel trend testlere ilişkin Pedroni eşbütünleşme testleri sonucunda 11 istatistikten 7'sinde eşbütünleşmeye ilişkin sonuçlar görülmüştür.

Tablo 6. TGP / GDP ile FDI Pedroni Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

Pedroni Eşbütünleşme Testi	TGP/GDP - FDI					
	Hiçbiri		Bireysel Sabitler		Bireysel Sabitler ve Bireysel Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Panel v-Statistic	4,4917	*0.0000	3,5808	*0.0002	-2,3322	0.9902
Panel rho-Statistic	-6,3126	*0.0000	-5,2923	*0.0000	-1,4755	***0.0700
Panel PP-Statistic	-10,1417	*0.0000	-14,2759	*0.0000	-19,7696	*0.0000
Panel ADF-Statistic	-10,2005	*0.0000	-14,0697	*0.0000	-18,9876	*0.0000
	Ağırlıklı İstatistik	Olasılık	Ağırlıklı İstatistik	Olasılık	Ağırlıklı İstatistik	Olasılık
Panel v-Statistic	-2,0045	0.9775	0,2565	0.3988	-3,0146	0.9987
Panel rho-Statistic	-0,7536	0.2255	-0,1068	0.4575	2,5923	0.9952
Panel PP-Statistic	-2,4139	*0.0079	-4,2234	*0.0000	-8,7758	*0.0000
Panel ADF-Statistic	-4,3387	*0.0000	-4,4476	*0.0000	-7,1629	*0.0000
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Group rho-Statistic	1,9342	0.9735	2,1871	0.9856	4,2507	1.000
Group PP-Statistic	-3,8254	*0.0001	-5,8010	*0.0000	-10,3869	*0.0000
Group ADF-Statistic	-6,1235	*0.0000	-4,8132	*0.0000	-8,9702	*0.0000

Pedroni testleri sonrasında, Kao eşbütünleşme analizi yapılarak bir başka yöntemle eşbütünleşmeye ilişkin bulgular tekrar incelenmiştir. Kao testi sonucunda da alternatif hipotez reddedilmiş ve eşbütünleşmenin olduğu yönünde bulgu elde edilmiştir.

Tablo 7. TGP / GDP ile FDI Kao Eşbütünleşme Test Sonucu

Kao Eşbütünleşme Testi		
TGP/GDP - FDI		
	İstatistik	Olasılık
ADF	-10,7096	*0.0000
Residual variance	0.000341	
HAC variance	0.000328	

Eşbütünleşmeye ilişkin bulguların ardından VAR modeli oluşturulmuş ve optimum gecikme uzunluğu tespit edilmiştir.

Gecikme uzunluğunun tespitinde LR testi, Son Tahmin Hata Kriteri, Akaike, Schwarz ve

Hannan-Quinn bilgi kriterleri kullanılmıştır. Beş kriterden dördünde optimum gecikme uzunluğu 2, sadece Schwarz kriterinde 1 olarak çıkmıştır. Bu sebeple, Granger nedensellik analizinde gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenmiştir.

Tablo 8. TGP / GDP ile FDI VAR Analizi Gecikme Uzunluğu Tablosu

VAR Gecikme Uzunluğu Kriterleri						
İçsel Değişkenler: TGP/GDP - FDI						
Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	114,1132	NA	0.000127	-3,2974	-3,2322	-3,2716
1	393,7635	534,6254	3.82e-08	-11,4048	-11,20897*	-11,3272
2	399,8245	11,23084*	3.60e-08*	-11,46543*	-11,1390	-11,33610*
3	403,5848	6,7463	3.63e-08	-11,4584	-11,0014	-11,2773
4	407,5640	6,9051	3.63e-08	-11,4578	-10,8703	-11,2250
5	411,7323	6,9880	3.63e-08	-11,4627	-10,7446	-11,1782
6	414,7284	4,8466	3.75e-08	-11,4332	-10,5846	-11,0969
* Kriterlere göre seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir						
LR: LR test istatistiği (her test 5% düzeydedir)						
FPE: Son tahmin hata kriteri						
AIC: Akaike bilgi kriteri						
SC: Schwarz bilgi kriteri						
HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteri						

Granger nedensellik testi sonucunda %5 anlamlılık düzeyinde, finansal gelişme endeksinden (FDI) toplam prim üretimi / gayri safi yurtiçi hasıla (TGP / GDP) oranına doğru nedensellik ilişkisi görülmüştür. OECD ülkelerinde finansal gelişme, toplam prim üretimi /gayri safi yurtiçi hasıla oranlarını etkilemektedir.

Tablo 9. TGP / GDP ile FDI Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Pairwise Granger Nedensellik Testi		
Örneklem: 2009 2016		
Gecikme Uzunluğu: 2		
Boş Hipotez:	F İstatistiği	Olasılık
FDI Granger sebebi değildir - TGP/GDP	4,14541	**0.0172
TGP/GDP Granger sebebi değildir - FDI	0,01245	0.9876

4.2.3. TGP/GDP ile HDI Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizleri

TGP / GDP ile HDI arasındaki eşbütünleşme ilişkisini incelemek üzere öncelikle Pedroni ve Kao eşbütünleşme analizleri yapılmıştır.

Tablo 10. TGP / GDP ile HDI Pedroni Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

Pedroni Eşbütünleşme Testi	TGP/GDP - HDI					
	Hiçbiri		Bireysel Sabitler		Bireysel Sabitler ve Bireysel Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Panel v-Statistic	2,3869	*0.0085	0,0750	0.4701	-5,0427	1,0000
Panel rho-Statistic	-5,7878	*0.0000	-5,1308	*0.0000	-1,2207	0.1111
Panel PP-Statistic	-9,1574	*0.0000	-31,4310	*0.0000	-41,1014	*0.0000
Panel ADF-Statistic	-9,4021	*0.0000	-21,1543	*0.0000	-26,3706	*0.0000
	Ağırlıklı İstatistik	Olasılık	Ağırlıklı İstatistik	Olasılık	Ağırlıklı İstatistik	Olasılık
Panel v-Statistic	-0,8941	0.8144	0,9256	0.1773	-3,6373	0.9999
Panel rho-Statistic	-1,0798	0.1401	-1,5305	***0.0629	2,3367	0.9903
Panel PP-Statistic	-2,3950	*0.0083	-9,0681	*0.0000	-9,1668	*0.0000
Panel ADF-Statistic	-3,5986	*0.0002	-8,3028	*0.0000	-7,6730	*0.0000
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Group rho-Statistic	2,1642	0.9848	1,0377	0.8503	4,5634	1,0000
Group PP-Statistic	-3,7045	*0.0001	-11,5768	*0.0000	-10,9463	*0.0000
Group ADF-Statistic	-7,8588	*0.0000	-8,9159	*0.0000	-7,1569	*0.0000

Hiçbir sabit ve trend olmayan testlere ilişkin Pedroni eşbütünleşme analizleri incelendiğinde, 11 test istatistiğinden 8' inde eşbütünleşmenin olduğuna ilişkin bulgular elde edilmiştir.

TGP / GDP ile HDI arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla, bireysel sabitli testlere ilişkin Pedroni eşbütünleşme analizleri incelendiğinde, 11 test istatistiğinden 8' inde eşbütünleşmenin olduğuna ilişkin bulgular elde edilmiştir.

Bireysel sabitli ve bireysel trend testlere ilişkin Pedroni eşbütünleşme analizleri sonucunda ise 11 istatistikten 6'sında eşbütünleşmeye ilişkin sonuçlar görülmüştür.

Pedroni testleri sonrasında, TGP / GDP ile HDI arasındaki eşbütünleşmeyi farklı bir yöntemle incelemek için Kao eşbütünleşme testi yapılmıştır.

Tablo 11. TGP / GDP ile HDI Kao Eşbütünleşme Test Sonucu

Kao Eşbütünleşme Testi		
TGP/GDP - HDI		
	İstatistik	Olasılık
ADF	-10,7104	*0.0000
Residual variance	0.000343	
HAC variance	0.000329	

Kao testi sonucunda da alternatif hipotez reddedilmiş ve eşbütünleşmenin olduğu yönünde sonuç elde edilmiştir.

Eşbütünleşmeye ilişkin bulguların ardından VAR modeli oluşturulmuş ve optimum gecikme uzunlukları tespit edilmiştir. Gecikme uzunluğunun tespitinde LR testi, Son Tahmin Hata Kriteri, Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn bilgi kriterleri kullanılmıştır.

Tablo 12. TGP / GDP ile HDI VAR Analizi Gecikme Uzunluğu Tablosu

VAR Gecikme Uzunluğu Kriterleri						
İçsel Değişkenler: TGP/GDP - HDI						
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	212,7514	NA	6.97e-06	-6,1986	-6,1333	-6,1727
1	538,1300	622,0472	5.47e-10	-15,6509	-15,45504*	-15,57328*
2	542,3768	7,8691	5.43e-10*	-15,65814*	-15,3317	-15,5288
3	543,6023	2,1986	5.90e-10	-15,5765	-15,1196	-15,3955
4	550,2684	11,56766*	5.46e-10	-15,6550	-15,0674	-15,4222
5	552,5913	3,8944	5.76e-10	-15,6056	-14,8876	-15,3211
6	556,5586	6,4177	5.78e-10	-15,6047	-14,7560	-15,2684
* Kriterlere göre seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir						
LR: LR test istatistiği (her test 5% düzeydedir)						
FPE: Son tahmin hata kriteri						
AIC: Akaike bilgi kriteri						
SC: Schwarz bilgi kriteri						
HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteri						

Gecikme uzunluğu, kriterlerin ikisinde (Schwarz ve Hannan-Quinn) 1, kriterlerin ikisinde (Son Tahmin Hata Kriteri ve Akaike) 2, sadece LR testi kriterinde 4 olarak çıkmıştır.

Bu sebeple Granger nedensellik analizinde gecikme uzunluğu hem 1 hem de 2 olarak belirlenerek testler uygulanmıştır.

Tablo 13. TGP / GDP ile HDI Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Pairwise Granger Nedensellik Testi		
Örnekleme: 2009-2016		
Gecikme Uzunluğu: 1		
Boş Hipotez:	F İstatistiği	Olasılık
HDI Granger sebebi değildir - TGP/GDP	1,98772	0.1599
TGP/GDP Granger sebebi değildir - HDI	0,00807	0.9285
Gecikme Uzunluğu: 2		
Boş Hipotez:	F İstatistiği	Olasılık
HDI Granger sebebi değildir - TGP/GDP	4,60535	**0.0111
TGP/GDP Granger sebebi değildir - HDI	0,23131	0.7937

Granger nedensellik testi sonucunda, gecikme uzunluğunun 1 olarak alındığı test için pozitif sonuçlar elde edilememiş, ancak gecikme uzunluğunun 2 olarak alındığı test sonucunda %5 anlamlılık düzeyinde, insani gelişme endeksinden (HDI) toplam prim üretimi / gayri safi yurtiçi hasıla (TGP / GDP) oranına doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. OECD ülkelerinde insani gelişmişlik düzeyinin toplam prim üretimi /gayri safi yurtiçi hasıla oranlarını etkilediği görülmüştür.

5. SONUÇ

Finansal gelişim; fonların yatırımlara yönlendirilmesi, tasarruf sahiplerine alternatif yatırım imkânlarının sağlanması, finansal kurumlara daha kolay ulaşım sağlanması, işlem maliyetlerinin azaltılması, kaynakların etkin yönetimi gibi konularda ekonomiyi olumlu etkileyerek ekonomik gelişmeyi ve verimliliği desteklemektedir. İnsani gelişmişlik düzeyi ise günümüzde ekonomik göstergeler yanında bazı sosyolojik göstergelerin de birlikte ele alındığı bir kavramdır.

Gerek arz öncüllü hipotez, gerek talep takipli hipotez, gerekse gelişme safhası hipotezi açısından ekonomik büyüme ile finansal gelişim etkileşim içindedir. Etkileşim aşamaları

farklı şekilde de olsa, finansal gelişimin getirdiği süreçte yeni finansal ürünler ve araçlar ile yeni teknolojiler hayata girmekte; finansal piyasalar hacim olarak, finansal kurumlar ise yapı olarak gelişmektedir. Gelişim süreci, sigortacılık alanında da büyümeyi beraberinde getirmektedir. Geliri ve yaşam süresi artan, eğitim düzeyi yüksek toplumlarda, bireylerin bilinç düzeyi de yükselmektedir. İnsani gelişmişliğin yüksek olduğu ülkelerde finansal ihtiyaçlar bireylerin farklı taleplerine göre yeniden şekillenmektedir. İnsani gelişmişlik, farklı ihtiyaçlara uygun yeni finansal hizmetler, araçlar ve ürünlerin geliştirilmesini de zorunlu kılmaktadır.

Çalışmada, önceki çalışmalardan farklı olarak OECD ülkelerinde insani gelişmişlik ve finansal gelişmişlik düzeylerinin sigorta prim üretimleri üzerine etkisi incelenmiştir. Finansal gelişmişlik göstergesi olarak IMF Finansal Gelişme Endeksi (FDI), insani gelişmişlik göstergesi olarak ise Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Endeksi (HDI) verileri kullanılmıştır. IMF tarafından 2016 yılında, 1980 yılı başlangıç yılı alınarak hesaplanmaya başlayan Finansal Gelişme Endeksi (FDI), ülkelerin finansal piyasaları ve finansal kurumlarında derinlik, erişim ve etkinlik kriterleri dikkate alınarak, İnsani Gelişme Endeksi ise gelir, sağlık ve eğitim olmak üzere üç faktör dikkate alınarak hesaplanmaktadır.

OECD ülkelerinde, Finansal Gelişme Endeksi (FDI) ve İnsani Gelişme Endeksi (HDI) ile toplam prim üretimi / gayri safi yurtiçi hasıla (TGP / GDP) oranları arasındaki ilişkilerin incelendiği bu çalışmada, öncelikle birim kök testleriyle değişkenlerin aynı derecen durağan olduğu tespit edilmiş, daha sonra gerçekleştirilen Pedroni ve Kao eşbütünlüşme analizleri sonucunda pozitif bulgular elde edilmiştir. Eşbütünlüşme testleri ardından Granger nedensellik testleri uygulanmış, analizler sonucunda FDI' den TGP/GDP oranlarına ve HDI' den TGP/GDP oranlarına doğru nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir.

Analiz sonuçları beklentiler yönünde olup, OECD ülkelerinde finansal gelişmenin ülkelerdeki finansal çeşitliliği ve derinliği artırdığı, bu süreçle birlikte sigorta prim üretimlerini de etkilediği görülmüştür. İnsani gelişmişlik ise insanların gelir ve eğitim düzeyleri ile yaşam sürelerini artırarak, bireylerin finansal piyasalar ile etkileşimlerini geliştirmektedir. Çalışmada benzer şekilde, OECD ülkeleri için insani gelişmişliğin finansal etkileşimi arttırarak sigorta prim üretimlerini de etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akhmat, G.; Zaman, K. ve Shukui, T. (2014). Impact of Financial Development on SAARC'S Human Development. *Quality & Quantity*, 48(5), 2801-2816.
- Ariç, K.H. (2014). The Effects of Financial Development on Economic Growth in the European Union: A Panel Data Analysis. *International Journal of Economic Practices and Theories*, 4 (4), e-ISSN 2247-7225 www.ijept.org
- Armutçuoğlu Tekin, H.; Ural, M. (2019). Finansal Gelişme ve Ekonomik Performans İlişkisi: OECD Ülkeleri için Bir Analiz. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 43-77.
- Arora, R.U. (2012). Financial Inclusion and Human Capital in Developing Asia: The Australian Connection. *Third World Quarterly*, 33 (1), 177-197.
- Aslan, Ö.; Küçükaksoy İ. (2006). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *Ekonometri ve İstatistik*, 4, 12-28.
- Aydın, M.K.; Ak, M.Z. ve Altıntaş, N. (2014). Finansal Gelişmenin Büyümeye Etkisi: Türkiye Özelinde Nedensellik Analizi. *Maliye Dergisi*, 167, 149- 162.
- Azam, M.; Khan, S.; Zainal, Z.; Karuppiyah, N. ve Khan, F. (2015). Foreign Direct Investment and Human Capital: Evidence From Developing Countries. *Investment Management and Financial Innovations*, 12 (3), 155-162.
- Baltagi, B.H.; Bai, C. (2000). Nonstationary Panels, Cointegration in Panels: A Survey. *Center for Policy Research Working Paper*.
- Birleşmiş Milletler (UN). <https://www.un.org/en/>
- Capasso, S. (2003). Financial Markets, Development and Economic Growth: Tales of Informational Asymmetries. *University of Naples Parthenope Working Paper Series*, 2.
- Çelik, İ.E. (2019). Finansal Gelişmişlik Seviyesinin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Rolü: Kırılgan Beşli Ülkeleri Açısından Bir Değerlendirme. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 41 (1), 65-82.
- Dünya Bankası (The World Bank). <https://www.worldbank.org/>
- Evans, A.D.; Green, C.J. ve Murinde, V. (2002). Human Capital and Financial Development in Economic Growth: New Evidence Using the Translog Production Function. *International Journal of Finance & Economics*, 7 (2), 123-140.
- Giri, A.K.; Sehrawat, M. (2014). The Relationship Between Financial Development Indicators and Human Development in India. *International Journal of Social Economics*, 41(12), 1194-1208.
- Hakeem, M.; Oluitan, O. (2012). Financial Development and Human Capital in South Africa: A Time- series Approach. *Research in Applied Economics*, 4 (3), 18-38.
- Helhel, Y. (2017). E7 Ülkelerinde Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik Analizi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54 (628), 9-18
- Huang, Y. (2005). What Determines Financial Development?. *Bristol Economics Discussion Papers 05/580*, Department of Economics, University of Bristol UK. Erişim Tarihi: 28.08.2019, http://www.bristol.ac.uk/efm/media/workingpapers/working_papers/pdffiles/dp05580.pdf

- Kaya, A. (2017). Finansal Piyasalardaki Gelişmelerin İnsani Gelişmişlik Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 20, 169-180
- Khan, M.; Qayyum, B. (2007). Trade Liberalisation, Financial Development and Economic Growth. *Pakistan Institute of Development Economics Working Paper*, No. 22204.
- Koç, S.; Şenol, Z. ve Karaca, S.S. (2016). Finansal Gelişmişliği Etkileyen Makroekonomik Faktörlerin Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Örneğinde Analizi: 2000-2012. *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 3 (4), 299-319.
- Kuloğlu, A.; Ecevit, E. (2017). The Relationship Between Health Development Index And Financial Development Index: Evidence From High Income Countries. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 83-95.
- Levine, R. (1997). Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda. *Journal of Economic Literature*, 35 (2), 688-726.
- Mercan, M.; Peker, O. (2013). Finansal Gelişmenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8 (1), 93-120.
- Murthy, D. S.; Samantaraya, A. (2014). Assessing Financial Development in India and Its Relation with Economic Growth: An Empirical Analysis. *Journal of Economic and Financial Modelling*, 2 (1), 1-12.
- OECD. <https://www.oecd.org/>
- Outreville, J. F. (1999). Financial Development, Human Capital and Political Stability. *United Nations Conference on Trade And Development*. UNCTAD/OSG/DP/142, Erişim Tarihi:22.07.2019, https://www.researchgate.net/profile/J_Outreville/publication/23694132_Financial_Development_Human_Capital_and_Political_Stability/links/551bc82a0cf2fe6cbf75e82a/Financial-Development-Human-Capital-and-Political-Stability.pdf?origin=publication_detail
- Öztürk, N., Kılıç Darıcı, H. ve Kesikoğlu F. (2011). Ekonomik Büyüme ve Finansal Gelişme İlişkisi: Gelişmekte Olan Piyasalar İçin Bir Panel Nedensellik Analizi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 30 (1), 53-69.
- Patrick, H.T. (1966). Financial Development and Economic Growth in Underdeveloped Countries. *Economic Development and Cultural Change*, 14, 174-189.
- Pedroni, P. (1999). Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors. *Oxford Bulletin Of Economics and Statistics*, 61, 653-670
- Ranis, G.; Stewart, F. ve Ramirez, A. (2000). Economic Growth and Human Development. *World Development*, 28 (2), 197-219.
- Saci, K.; Holden, K. (2008). Evidence on Growth and Financial Development Using Principal Components. *Applied Financial Economics*, 18 (19), 1549-1560.
- Sahay, R.; Cihak, M.; N'Diaye, P. vd. (2015). Rethinking Financial Deepening: Stability and Growth in Emerging Markets. *IMF Staff Discussion Notes (SDNs)*, Erişim Tarihi: 22.07.2019, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2015/sdn1508.pdf>
- Sayırlı, Ö.; Doğan, M. ve Soud, N.S. (2018). Financial Development and Governance Relationships. *Applied Economics Letters, Taylor & Francis Journals*, 25 (20), 1466-1470.

- Satrovic, E. (2017). Financial Development and Human Capital in Turkey. *Kapadokya Akademik Bakış*, 1(2), 1-15.
- Svirydzhenka, K. (2016). Introducing A New Broag-based Index of Financial Development. *IMF Working Paper*.
- Şenol, Z. (2019). Finansal Gelişim ile İnsani Gelişim Arasındaki İlişki: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15 (2), 341-358.
- Todaro, M.P. (1992). Human Development Report 1992. *Population and Development Review*, 18(2), 359- 363.
- Tüylüoğlu, Ş.; Karalı, B. (2005). İnsani Kalkınma Endeksi ve Türkiye İçin Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12, 53-89.
- Uluslararası Para Fonu (IMF). <https://www.imf.org>
- UNDP (1996). Human Development Report, <http://hdr.undp.org/en/reports/>
- UNDP (2010). Human Development Report, <http://hdr.undp.org/en/reports/>
- Yardımcıoğlu F.; Gülmez, A. (2013). OPEC Ülkelerinde Hollanda Hastalığı: Petrol Fiyatları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Bir Analizi. *Sosyoekonomi*, 19, 117-140.
- Zortuk, M.; Ebeoğlugil, H.F. (2016). Seçilmiş Geçiş Ekonomilerinde İnsani Kalkınma ve Sigorta İlişkisi: Ampirik Bir Çalışma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afro-Avrasya Özel Sayısı - Aralık*, 378-395

Troyacademy 5 (1), 173-199, 2020
Geliş/Received: 04.09.2019 • Kabul / Accepted: 20.11.2019
doi: 10.31454 / usb.723528

Uluslararası Gelişmeler Işığında Türkiye-Mısır İlişkileri (1945-1960)

N.Neşe KEMİKSİZ *

Öz

Türkiye'nin, jeopolitik önemi nedeniyle Ortadoğu'da her zaman dikkate alınması gereken Mısır ile ilişkileri; tarihi bağlar, rejim farklılıkları, farklı dış politik yönelimler nedeniyle diplomatik ilişkilerin kurulduğu 1926'dan beri inşili çıkışlı bir seyir izlemiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Boğazlarda üs ve Doğu sınırlarında değişiklik talepleri, Türkiye'yi Batı ile ittifak arayışlarına yöneltmiştir. Mısır ise savaş sonrasında ülkesindeki İngiliz askeri mevcudiyetine son verme mücadelesi içerisindeydi. İngiltere'nin Ortadoğu'daki stratejik çıkarlarını korumak için Süveyş'ten çıkmak istememesi ve bölgesel bir savunma düzeni oluşturarak Türkiye'yi de buraya dahil etme girişimleri, 1950'li yıllardan itibaren Türkiye-Mısır ilişkilerini etkilemeye başlamıştır. 1948'de İsrail'in kurulması ve Arap-İsrail savaşındaki Arap yenilgisinin yol açtığı bölgesel ortamda Mısır lideri Albay Abdülnasır, karizmatik kişiliği, Batı emperyalizmine ve İsrail'e karşı güçlü söylemleriyle Arap milliyetçiliğine hız kazandıracaktır. Bu dönemde kurulan Bağdat Paketi, Türkiye-Mısır ilişkilerinde sorunlara neden olacaktır. Türkiye, Bağdat Paketi'nin Sovyetler Birliği'nin bölgeye girmesini önleyecek bir oluşum olarak görünürken, Nasır, Paketin Batı emperyalizminin bölgedeki mevcudiyetini sürdürmek için kurulduğunu düşünmektedir. Türkiye'nin bölgedeki gelişmelere Soğuk Savaş perspektifinden yaklaşması, Türkiye ile Mısır'ı tüm bölgesel krizlerde karşı karşıya getirecektir. Çalışmanın amacı, 1945-1960 arasındaki uluslararası gelişmelerin Türkiye-Mısır ilişkileri ve Türkiye'nin Ortadoğu politikası üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır.

Anahtar Sözcükler: Mısır, Nasır, Süveyş Krizi, Arap Milliyetçiliği, Bağdat Paketi

Jel Kodu: F50

Turkey-Egypt Relations in the Light of the International Events (1945-1960)

Abstract

Turkey's relations with Egypt to which Turkey should always pay utmost regard in terms of relations in the Middle East because of its geopolitical importance, have experienced ups and downs since 1926, in which the diplomatic relations were formed, due to the historical bounds, regime differences and different foreign policy trends. After the Second World War, Soviet Union's demands pertaining to bases on the Straits and changes on the Eastern Borders from Turkey prompted Turkey to search for Alliance with West. Egypt was in the pursuit of terminating the presence of British soldiers in their country after the War. Since 1950s, relations between Turkey and Egypt have been affected by Britain unwilling to leave Suez to protect its strategical interest in the Middle East and by its attempts to form a regional defense organization and to include Turkey therein. Egyptian Leader, Colonel Abd el Nasser, accelerated the Arabian nationalism in the regional environment caused by the foundation

* Dr., Anka Enstitüsü Bilimsel Danışma Kurulu Üyesi,
ORCID ID: 0000-0003-2622-3977 n.kemiksiz@ankaenstitusu.com

of Israel in 1948 and the Arabian defeat in the Arab-Israel War with his charismatic character and powerful discourses against Western imperialism and Israel. Establishment of Baghdad Pact in this period caused problems in Turkey-Egypt relations. While Turkey considered Baghdad Pact as a formation that would prevent Soviet Union from interfering in the region, Nasser thought that the Pact was established to maintain the Western imperialism in the region. Turkey's Cold War-perspective approach to the events in the region caused conflict between Turkey and Egypt in all regional crises. Aim of this study is to reveal of the international events between 1945 and 1960 on Turkey-Egypt relations and Turkey's Middle East policy.

Keywords: Egypt, Nasser, Suez Crisis, Arab Nationalism, Baghdad Pact

Jel Code: F50

GİRİŞ

Mısır; Asya ile Afrika, Kızıldeniz ile Akdeniz arasında yer alan coğrafi konumu, büyüklüğü, nüfusu, kültürel zenginliği ve devlet geleneği nedeniyle jeopolitik önem taşıyan ve Türkiye bakımından Ortadoğu'da her zaman dikkate alınması gereken bir ülke olmuştur. İki ülke arasında tarihi bağlardan, rejim farklılıklarından, farklı dış politik yönelimlerden kaynaklanan sorunlar, ilişkilerin inişli çıkışlı bir seyir izlemesine yol açmıştır. Mısır'ın bölgesel liderlik iddiası, ikili ilişkileri olduğu kadar, Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ilişkilerini de etkilemiştir. Bu etki, özellikle Nasır döneminde kendisini hissettirmiştir.

Diplomatik ilişkilerin kurulduğu 1926'dan İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Türkiye-Mısır ilişkileri; hilafetin kaldırılmasının Mısır kamuoyunda yarattığı tepkiler, Cumhuriyet karşıtlarının Mısır'da barınma ve faaliyet gösterme imkanı bulmaları, Türkiye'nin afyon üretiminden kaynaklanan sorunlar, Mısır'daki Türk vatandaşlarının karşılaştığı adli problemler gibi ikili sorunlar çerçevesinde şekillenmiştir². Mısır'ın Ankara Elçisi'nin 1932'deki 29 Ekim Resepsiyonu'na fesiyle katılmasının yol açtığı diplomatik kriz ise ilişkilerde ciddi gerginliğe neden olmuştur³. 1935'te İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi üzerine ilişkilerde yumuşama başlamış, Mısır'ın 1936'da İngiltere ile imzaladığı İttifak Antlaşması'yla tam bağımsızlığına kavuşmasından sonra Milletler Cemiyeti'ne girme isteğine Türkiye tam destek vermiştir⁴. İki ülke arasında Nisan 1937'de Dostluk Antlaşması ile birlikte bir İkamet Anlaşması ve Tabiiyet Sözleşmesi imzalanmıştır⁵. İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde bu ortak tehdit algısından kaynaklanan yumuşama havası devam etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD ve Sovyetler Birliği'nin hakim güçler oldukları

2- Semih Bulut, "Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri (1926-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXVI, S.78, s.540-543.

3- Fes olayı ile ilgili detaylı bilgiler için Bkz: Bilal Şimşir, "Fes Olayı: Türkiye-Mısır İlişkilerinden Bir Sayfa (1932-1933)", *TTK Belleten*, C.48, S. 189-190, Ocak-Nisan 1984, ss.1-87

4- Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Türk-Mısır Siyasi ve Kültürel İlişkileri (1923-1938)", *Yeni Türkiye*, Ortadoğu Özel Sayısı, C.V, S. 86, Ocak-Haziran 2016, s.31.

5- Bulut, *a.g.m.*, s.546.

yeni bir dünya düzeni oluşmaya başlamış, Türkiye bu dönemde Sovyetler Birliği'nin Doğu sınırları ve Boğazlar ile ilgili talepleri ile karşılaşmıştır. Türk-Sovyet sınırındaki "haksızlıkların" giderilmesi gerektiği ve Boğazları savunma konusunda Türkiye'nin ehliyet ve imkanlarından emin olunamadığı belirtilerek gündeme getirilen Sovyet talepleri, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden tehdit algılamasına neden olmuştur⁶. Mısır, savaş sırasında İngiltere'nin Akdeniz üssü olmanın yol açtığı sosyal ve ekonomik sıkıntıları yaşamakta, ülkedeki İngiliz askeri mevcudiyetinin sona ermesini, İngiliz askerlerinin çekilmesini talep etmektedir. İngiltere ise Ortadoğu'daki güç boşluğunun Sovyetler Birliği tarafından doldurulabileceği ve stratejik çıkarlarının tehlikeye gireceği düşüncesiyle bölgeden çekilmek istememektedir. İngiltere'nin, içinde Türkiye'nin de yer aldığı bölgesel savunma oluşumlarıyla Süveyş'te kalma arayışları, İngiltere-Mısır ilişkilerini olduğu gibi, Türkiye-Mısır ilişkilerini de olumsuz etkileyecektir.

1948'de İsrail'in kurulması ve Arap-İsrail Savaşı, Arap ülkeleri için İsrail'i öncelikli tehdit haline getirirken, silah taleplerinin Batılı ülkeler tarafından karşılanmaması, 1950'li yıllardan itibaren İsrail'e karşı politikasını sertleştiren ve Arap davasının savunucusu haline gelen Sovyetler Birliği'ni bir seçenek olarak görmelerine yol açacaktır. Arap ülkeleri Sovyetler Birliği'ni tehdit olarak değil, davalarına destek olacak bir güç olarak kabul etmektedir. Bu nedenle Batılılar tarafından Sovyet tehdidine karşı gündeme getirilen bölgesel savunma örgütlerinde yer almayı reddedecek, bu oluşumlar içinde yer alan Türkiye'yi de Batılı emperyalistlerin işbirlikçisi olarak göreceklidir. Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri de bu olumsuz bakış açısını pekiştirecektir. ABD'nin Sovyetler Birliği'nin yayılmasını önlemek amacıyla ortaya attığı Kuzey Kuşağı projesinin Ortadoğu'yu da kapsamı düşüncesi, Türkiye'de memnuniyet yaratırken, Arap ülkelerini kendi liderliği altında birleştirmek isteyen Mısır'da tepkiyle karşılanacaktır⁷. Nitekim, 1955'te Bağdat Paktı'nın kurulmasıyla birlikte Türkiye'nin Mısır başta olmak üzere Arap ülkeleriyle ilişkilerinde ciddi sıkıntılar yaşanacaktır. Bunda, Mısır'ın Arap dünyasındaki bölünmeden ve liderliğinin sarsılmasından olduğu kadar, İngiltere'nin bölgedeki mevcudiyetini sürdürmeye kalkışmasından duyduğu hoşnutsuzluğun da rolü vardır⁸. Bağdat Paktı'nın ardından Soğuk Savaş koşullarının daha da ağırlaştırdığı bir bölgesel ortamda art arda yaşanan krizler, Türkiye ve Mısır'ı sürekli karşı karşıya getirecektir. Türkiye'nin 1950'den itibaren dış politikasını ABD ile sıkı bir ittifaka ve kutuplaşma anlayışına dayandırması, Mısır'ın ise 1952'den sonra Nasır'ın liderliği altında Arap milliyetçiliğinin, Batı'ya ve İsrail'e karşı Arap mücadelesinin merkezi durumuna gelmesi, iki ülkeyi karşı karşıya getiren nedenlerin başında yer almaktadır.

Diğer yandan Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgelerin self determinasyon hakkına dayanarak bağımsızlıklarını ilan etmelerini ve iki kutuplu uluslararası sistemde

6- T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, Ankara, 1973, s.264-265.

7- Dr. Mithat Atabay, *Son Yüzyılda Türkiye ve Ortadoğu*, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale, 2016, s.143.

8- Mehmet Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.282.

üçüncü bir kutup oluşturma çabalarını göz ardı ederken⁹, Mısır, Asya ve Afrika çağının başladığını gösterdiği değerlendirilen 1955 Bandung Konferansı'yla birlikte Batı'ya karşı Mısır'a büyük destek sağlayabileceğini düşündüğü Üçüncü Dünya ülkeleriyle güç birliği yapmaya yönelmiştir¹⁰. Mısır, bağımsızlık hareketinin liderlerinden biri iken, bağımsızlık hareketlerinin hız kazandığı bir dönemde Türkiye; İngiltere'nin Süveyş'ten çekilmesini, "hür dünyanın" savunmasını tehlikeye düşüreceği için doğru bulmuyor, bağımsızlığın Sovyetler Birliği'nin işine yaradığını ileri sürüyordu.

1945-1960 dönemi Türkiye-Mısır ilişkilerinin ele alındığı çalışmada, uluslararası sistemde meydana gelen köklü değişiklikler ve savaş sonrasının farklı tehdit algıları ile farklı jeopolitik gerçekliklerinin Türkiye ve Mısır'ın dış politik yaklaşımlarındaki belirleyici rolü üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde bir çeşit geçiş süreci niteliğinde olan 1945-1947 arasındaki gelişmeler ele alınmakta, Türkiye'nin Batı ile ittifak arayışları, bölgesel güvenliğini sağlamaya yönelik girişimleri ve Filistin politikası ile İngiltere-Mısır anlaşmazlıkları incelenmektedir. İsrail devletinin kurulması nedeniyle Arap ülkeleri için kritik bir dönemi teşkil eden 1947-1954 arasındaki gelişmeler ikinci bölümde ele alınmakta, Mısır'da Nasır liderliğindeki darbeden sonra Arap milliyetçiliğinin hız kazanması, Türkiye'nin ABD ile yakınlaşmaya başlayan ilişkilerinin Filistin politikasında ortaya çıkardığı değişiklikler ve Ortadoğu savunmasında yer almasının Mısır ile ilişkilerinde yarattığı sorunlar üzerinde durulmaktadır. 1954-1960 dönemi üç alt başlıkta incelenmekte, bu çerçevede; Bağdat Paktı, Süveyş Krizi ve Eisenhower Doktrini ile Ortadoğu krizleri inceleme konusu yapılmaktadır. Ortadoğu krizleri incelenirken Ürdün krizi, Türkiye-Mısır ilişkilerini de çeşitli şekillerde etkileyen Türkiye-Suriye krizi ve Irak rejiminin devrilmesi ile Lübnan ve Ürdün'e yönelik müdahaleler üzerinde durulmaktadır. 1945-1960 döneminin Türkiye-Mısır ilişkilerinin şekillenmesindeki rolünü ele alan çalışmada, bu dönemi belirleyen uluslararası gelişmelerin ikili ilişkilere yansımaları ve Türkiye'nin 1960'ların ortalarına kadar bölgeden kopmasına neden olan Ortadoğu politikasına etkileri ortaya konacaktır.

1.1945-1947 DÖNEMİ

İkinci Dünya Savaşı, dünya güç dengesinde köklü değişikliklere neden olmuş, ABD ile Sovyetler Birliği'nin uluslararası sistemin yeni belirleyici güçleri olacağı anlaşılmıştır. Bununla birlikte, sistemin ne şekilde kurgulanacağı, Sovyetler Birliği ile savaş sırasındaki işbirliğinin sürdürülüp sürdürülemeyeceği henüz netleşmiş bulunmamakta, en azından ABD bu ülke ile savaş sonrası barış ve güvenliğinin temininde işbirliği yapılabileceği umidini taşımaktadır. ABD'nin bu anlayış içinde olması, ciddi bir Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kaldığı 1945'te Türkiye'nin destek arayışlarına ilgisiz kalması neticesini doğurmuştur.

9- Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.615.

10- Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu. Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Cilt I, MKM Yayınları, Bursa, 2012, s.190-191.

Sovyet hükümetinin, süresi 7 Kasım 1945'te dolacak olan 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın yenilenmeyeceğini, zira savaş sonrasında ortaya çıkan yeni koşullara uygun olmadığını ve ciddi değişiklikler gerektirdiğini bildiren notası üzerine Türkiye, uygun bir uzlaşma zemini aramış, ancak Antlaşma'nın uzatılması için Türk-Sovyet sınırında Sovyetler Birliği lehine bazı değişiklikler yapılmasının ve Boğazların ortak kontrolü ile Boğazlarda deniz ve kara üsleri verilmesinin istenmesi, uzlaşma zemini olmadığını göstermiştir¹¹. Türkiye'nin bu talepleri reddetmesi üzerine Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı ağır bir siyasi baskı kampanyasına girişmesi, Sovyet basınında Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne bırakılması yolunda yayınlar yapılması, Türkiye'nin Sovyet tehdidi karşısında İngiltere ve ABD nezdinde girişimlerde bulunmasına neden olmuştur. Sovyetler Birliği'nin konuyu Potsdam Konferansı'nda da gündeme getirmesi ve ABD Başkanı Truman'ın Boğazlar rejiminde değişiklik yapılabileceğini, toprak taleplerinin ise yalnızca iki ülkeyi ilgilendiren bir mesele olduğunu belirtmesi, Türkiye'nin kaygılarını daha da arttırmıştır¹². Esasen 1945-1947 arasında Türkiye'nin dış politikada karşı karşıya kaldığı en önemli sorun, savaş sırasında içine düştüğü yalnızlık ve yine savaş sırasında başlamış bulunan Sovyet tehdidinin somut bir biçim alması olmuştur¹³.

Türkiye, gereksindiği desteği sınırlı ölçüde olmakla birlikte İngiltere'den alabilecek, karşılığında da İngiltere'nin Ortadoğu'da korumaya çalıştığı düzenin sürdürülmesine katkı sağlayacaktır. Bu çerçevede Türkiye, Irak ve Ürdün gibi İngiltere yanlısı ülkelerle ilişkilerini geliştirecektir¹⁴. Türkiye'nin güney sınırlarında bir güvenlik bölgesi oluşturmayı amaçlaması da bu yakınlaşmada etkili olmuştur. Zira Türkiye; Sovyetler Birliği'nin, Bulgaristan, Yunanistan ve Suriye'deki komünist grupları desteklemek suretiyle dolaylı yoldan da Türkiye'yi baskı altına alarak taleplerini kabule zorlamayı amaçladığı görüşündedir¹⁵. Bu ortamda Türkiye, bir yandan Batılı ülkeler nezdinde destek arayışlarını sürdürürken öte yandan da Irak ve Ürdün'ün Haşimi yönetimleri ile Mart 1946 ve Ocak 1947'de Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşmaları imzalamaya yoluna gitmiştir¹⁶. Türkiye'nin Suriye ile Hatay meselesinden dolayı ilişkilerinin iyi olmaması, ayrıca Sovyetler Birliği'nin Suriye'deki komünist gruplara desteği, Suriye ile böyle bir anlaşma yapılmasına imkan vermemiştir. Irak'ın bu dönemde Kuzey İranda Sovyet desteğiyle kurulmuş olan Mahabad Kürt Cumhuriyeti ve Molla Mustafa Barzani'ye sağladığı yardım nedeniyle Sovyetler Birliği'nden tehdit algılaması, Türkiye-İrak anlaşmasının imzalanmasında etkili olan bir diğer faktördür. Öte yandan İngiltere, Türkiye'nin sadece Irak ve Ürdün ile değil, tüm Arap ülkeleri, özellikle kendisi bakımından Süveyş nedeniyle büyük önem taşıyan Mısır ile iyi ilişkiler içinde olmasını desteklediği için Türkiye'nin bu seçici davranışının Arap

11- Gönlübol vd., *a.g.e.*, s.201.

12- *A.g.e.*, s.204.

13- Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2016, s.26.

14- Gencer Özcan, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi", *TESEV Dış Politika Analiz Serisi 1*, Kasım 2005, s.13. tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Turkiye_Israil_Iliskilerinde_Donusum.pdf, (Erişim: 05.08.2019).

15- Mustafa Sıtkı Bilgin, "British Attitude Towards Turkey's Policies in the Middle East (1945-47)", *Turkish Yearbook of International Relations*, C.33, 2002, s.260.

16- *A.g.m.*, s.258.

dünyasındaki istikrarsızlığı arttıracığı görüşündeydi¹⁷. Nitekim Türkiye'nin bu dönemde Mısır ile de dostluk anlaşması imzalaması gündeme gelmiş ve Mısır'ın 1946 başındaki önerisi Türkiye tarafından olumlu karşılanmış olmakla birlikte, Türkiye'nin İngiltere ile Mısır arasında devam eden Süveyş Kanalı anlaşmazlığında İngiltere'ye yakın bir tutum benimsemesi, Süveyş Kanalı'nda güçlü bir İngiliz mevcudiyetini gerekli görmesi ve Mısır'ın Sovyetler Birliği'ne karşı Kanal'ın güvenliğini sağlayamayacağı görüşünde olması, Mısır'ın ulusal çıkarları ile Türkiye ve İngiltere'nin çıkarlarının örtüşmediğini göstermiştir¹⁸. Türkiye'nin, Mısır'ın ulusal egemenlik meselesi olarak gördüğü bir soruna Sovyet tehdidi perspektifinden yaklaşması, ilişkilerde ayrışmanın başlangıcı olacaktır.

Sovyetler Birliği'nin; Doğu Avrupa'daki yayılmacılığı, İran'ın kuzeyinden çıkmamakta direnmesi ve Yunanistan iç savaşında komünistleri desteklemesi, 1946 başından itibaren ABD'nin Sovyetler Birliği ile işbirliği yapılabileceği anlayışından vazgeçmesine yol açacak, Türkiye'nin güvenlik endişelerine de daha hassasiyetle yaklaşılacaktır¹⁹.

Sovyetler Birliği'nin İran üzerinden Ortadoğu petrolü ve Basra Körfezi ile Hint Okyanusu'na, Türkiye üzerinden Boğazlar, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'e ve Yunanistan üzerinden yine Doğu Akdeniz'e yayılma çabası içinde olduğunun değerlendirilmesi, İngiltere'nin hayati ilgi ve çıkar alanlarını ve Rusya'ya karşı 19.yüzyılda en hassas noktalarını oluşturan söz konusu bölgeleri savunmak için harekete geçmesini gerektirmişti²⁰.

İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'daki başlıca hakim güç durumundaydı ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da bölgedeki askeri gücü ve Akdeniz'deki deniz üstünlüğüyle bu başat konumunu sürdürmek istemekteydi²¹. Bu açıdan Süveyş Kanalı'nın kontrolü İngiltere için hayati önem taşımaktaydı. 1882'de işgal ettiği Mısır'da 1914'de himaye rejimi tesis eden İngiltere, 1919'dan itibaren Vefd Partisi öncülüğündeki milliyetçilerin bağımsızlık talepleriyle karşılaşmış ve 1922'de tek yanlı olarak Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmişti²². 1935'te Habeşistan'ı işgal eden İtalya'nın, Kızıldeniz'in çıkışına hakim olması ve Mısır ile komşu durumuna gelmesi İngiltere'nin İmparatorluk Yolu için tehdit yaratmış ve endişesine yol açmıştı²³. Bu durum İngiltere'yi, Mısır'daki askeri mevcudiyetini sağlama alacak, aynı zamanda Mısırlı milliyetçileri memnun edecek bir anlaşma imzalamaya sevk etmiş, 1936'da imzalanan anlaşmayla Mısır'ın bağımsızlığı tanınmıştır. Ancak anlaşmayla İngiliz askeri mevcudiyetine son verilememiş olması milliyetçileri tatmin etmemiştir. Anlaşmada, İngiltere'nin Süveyş Kanalı bölgesindeki askeri mevcudiyetini koruması ve

17- A.g.m., s.269.

18- A.g.m., s.267.

19- Mehmet Gönübol ve Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945-1965", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.21, S.1, 1966, s.151.

20- Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990) Cilt I: 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1991, s.441.

21- Sander, a.g.e., s.22

22- William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2015, s.220.

23- Armaoğlu, a.g.e., s.443.

tarafardan birinin savaşa girmesi durumunda diğer tarafın savaşa giren tarafa yardımı etmesi öngörülmekteydi. İki ülke arasında ittifak bağı tesis eden bu anlaşmaya dayanarak İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'nda 200 bin civarında askerini Akdeniz savunmasının merkezi yaptığı Mısır'da konuşlandırmış, adeta bir işgal görünümü yaratan bu durum halkın tepkisine ve İngiliz askerlerinin ülkeden çekilmesi taleplerine yol açmıştır²⁴. Gizli Mısır Komünist Partisi, Şeyh Hasan en-Banna liderliğindeki Müslüman Kardeşler Örgütü (MKÖ) ve Vefd Partisi İngiltere karşıtlığını körüklemektedir.

Savaşın bitmesiyle birlikte Mısır, 1936 anlaşmasının feshedilmesi ve İngiliz kuvvetlerinin çekilmesi taleplerini gündeme getirirken, İngiltere Süveyş'in Ortadoğu'daki çıkarları açısından taşıdığı stratejik önem ve Sovyet faktörü nedeniyle, bu taleplere karşı Süveyş'te varlığının devamını sağlayacak yollar aramaya başlamıştır. İngiliz kontrolü altında bir Ortadoğu savunma düzeni oluşturma düşüncesi bu arayış sonunda ortaya çıkmıştır. İngiltere ile birlikte Türkiye, Yunanistan ve Mısır'ın katılacağı bu düzen içinde Süveyş'teki İngiliz birlikleri üslerinde kalarak, başında bir İngiliz komutanın bulunduğu Ortadoğu Komutanlığı'nın emri altında olacaklardı²⁵. Türkiye'nin NATO'ya girmesini bir süre geciktirecek olan bu İngiliz projesi, 1950'den sonra ABD'nin de desteğiyle farklı şekillerde olacaktır.

1936 Anlaşması'nın 20 yıl için imzalanmış olması nedeniyle 1956'da gözden geçirilmesi gerekmele birlikte İngiltere, bağımsızlık akımlarının hız kazandığı, eski sömürgelerin uluslararası toplumun eşit üyeleri olmaya başladığı ve ABD'nin bu akımları desteklediği İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde şiddet siyaseti izleyemeyeceğinin farkındaydı²⁶. Bu nedenle 1945 yılının sonunda anlaşmanın gözden geçirilmesini kabul etmiş ve taraflar arasındaki görüşmeler Ekim 1946'da yeni bir anlaşma tasarısı üzerinde uzlaşmaya varılmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak İngiltere'nin, Mısır-İngiltere ortak yönetimindeki Sudan'ın da statüsünü de netleştirmek ve Sudan'a bağımsızlık vermek istemesi, bu ülkenin Mısır ile birleşmesini amaçlayan Mısır Yönetimi'nin itirazıyla karşılaşınca anlaşmanın imzalanması mümkün olmamış ve Mısır konuyu Temmuz 1947'de BM Güvenlik Konseyi'ne götürmüştür²⁷. Meseleyi 1948'de ele alan Güvenlik Konseyi'nde Mısır'ı sadece Sovyetler Birliği ile Polonya desteklemiş²⁸, müzakerelerden bir sonuç çıkmamıştır. Sovyetler Birliği'nin İngiltere-Mısır anlaşmazlığında Mısır'ı desteklemesi, Ortadoğu'da etkinlik sağlama ve Batı/İngiltere etkisini zayıflatma politikasının bir örneği olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin Akdeniz ve Ortadoğu'ya yönelik niyetleri, 1947'de ABD'yi Türkiye ve Yunanistan'a askeri ve ekonomik yardım yapılmasını öngören Truman Doktrinini

24- A.g.e., s.493.

25- Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler I (1923-1968)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.23, S.23, 1968, s.271.

26- Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s.310.

27- Armaoğlu, a.g.e., s.494.

28- Gökhan Erdem, "Bağılantısızlıktan Bağımlılığa: Nasır Döneminde Mısır-SSCB İlişkileri", *Turkish Yearbook of International Relations*, C.48, 2017, s.73.

ilan etmeye yöneltmiştir. Bölgedeki stratejik çıkarlarını ancak ABD'nin desteğiyle koruyabileceğini düşünen İngiltere'nin, Türkiye ve Yunanistan ile ilgili olarak ABD'ye verdiği muhtıraların Truman Doktrini'nin ortaya çıkmasında önemli payı vardır²⁹. ABD'yi Truman Doktrini'yle Türkiye ve Yunanistan'a yardımda bulunmaya iten neden Sovyet davranışlarının ortaya çıkardığı yeni uluslararası ortamdır³⁰. Doktrin'in ana amacı Sovyet genişlemesini durdurmak ve Amerikan ekonomik ve siyasal anlayışının gelişmesini sağlamaktır³¹. Bu genel tablo içinde Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'e ve Ortadoğu'ya doğru genişlemesini engellemekte ve gerektiğinde Sovyetler Birliği'ne karşı girişilebilecek bir harekette stratejik konumuyla sahip olduğu değer, Türkiye'ye yönelik yardımın spesifik nedenlerini oluşturmaktadır. Türkiye bakımından ise Truman Doktrini Sovyet tehdidine karşı ABD desteği elde ederek içinde bulunduğu yalnızlıktan kurtulmak, savaş sonrasında ihtiyaç duyduğu ekonomik ve askeri yardımı temin etmek anlamına gelmektedir. ABD Türkiye'nin savaş sonrasında ihtiyaç duyduğu ekonomik desteği sağlayabilecek tek ülkedeydi, ayrıca kolonyal geçmişinin olmaması ve Türkiye'ye coğrafi olarak oldukça uzak olması da Türkiye için önemliydi³². Truman Doktrini, Türkiye'nin güvenlik endişelerini azaltmış, ancak tam olarak gidermemiştir. Doktrin çerçevesinde Temmuz 1947'de imzalanan yardım anlaşmasının tek taraflı olması nedeniyle Türkiye, ABD ile bir ittifak ilişkisi arayışı içinde olmuş³³ ve 1949'da kuruluşundan itibaren NATO'ya üye olma girişimlerini sürdürmüştür.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'da meydana gelen ve bölgedeki etkisini günümüze kadar sürdüren en önemli gelişme şüphesiz ki Filistin'in taksimi olmuştur. Türkiye, 1947'de İngiltere tarafından BM gündemine getirilen bu meselede Arap ülkeleriyle birlikte davranarak Filistin'in taksimine karşı çıkmış ve bağımsız Arap/Filistin devletini desteklemiştir. Türkiye, kurulacak Arap/Filistin devletinin Irak-Ürdün-Türkiye yakınlaşmasına eklenecek, Ürdün'ün liderliğinde Batı yanlısı bir devlet olacağı öngörüsüyle hareket etmiş, bu dönemde Filistin'e göç eden Yahudilerin sosyalist/komünist fikirlerin etkisinde olduğu, bölgede İşçi Siyonizminin egemen olduğu düşüncesi, kurulacak Yahudi devletinin Sovyet nüfuzunda olacağı endişesi uyandırmıştır³⁴. Esasen aynı sırada Sovyetler Birliği'nin de kendisi için Ortadoğu'da bir köprübaşı olabilecek, milliyetçi ve İngiliz karşıtı bir Yahudi devletinin kurulabileceği görüşünde olduğu anlaşılmaktadır³⁵. Sovyetler Birliği'nin esas itibarıyla İngiltere'nin bir an önce bölgeden çekilmesini sağlamak amacıyla taksim kararını desteklediği açıktır. Sovyetler Birliği'nin, anti-empyalist politikasının bir gereği olarak ortaya konsa da, Filistin'in taksimini destekleme kararı, Arapların tepkisini çekmiştir.

29- Armaoğlu, a.g.e., s.441-442.

30- Gönlübol ve Ülman, a.g.m., s.153.

31- Sander, a.g.e., s.40.

32- Mustafa Aydın, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures during the Cold War", *Middle Eastern Studies*, C.36, S.1, 2000, s.109.

33- Sander, a.g.e., s.65.

34- Özlem Tür, "Türkiye ve Filistin (1908-1948): Milliyetçilik, Ulusal Çıkar ve Batılılaşma", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.62, S.1, 2007, s.248.

35- J. Fred Khouri, *The Arab-Israeli Dilemma*, Syracuse University Press, New York, 1985, s.50.

2. 1947-1954 DÖNEMİ

1947-1954 dönemi; İsrail devletinin kurulduğu, 1948 Arap-İsrail Savaşı'nda Arapların ağır bir yenilgiye uğradığı, bu yenilgiden sorumlu tutulan yöneticilere karşı büyük tepkilerin doğduğu ve Arap milliyetçiliğinin hız kazandığı bir dönemi işaret etmektedir. Manda yönetimlerinin sona ermesiyle artık tümü bağımsızlıklarını kazanan Arap ülkeleri için İsrail yeni bir tehdit olarak ortaya çıkmıştır. Yahudiler bağımsız devletlerini kurarken, Filistinliler bağımsız devlet hayallerini de, topraklarını da kaybetmiş durumdadır. 1948 Savaşı'nın sonunda İsrail, taksim planında kendisine ayrılan topraklardan daha fazlasını elde ederken, Mısır Gazze'yi, Ürdün Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ü işgal etmiştir.

1948'deki Arap-İsrail Savaşı, dışarıdan bir saldırı olması halinde Arapların bölgeyi savunamayacaklarını ortaya çıkarmış³⁶, İngiltere'nin Ortadoğu savunma sistemi kurma düşüncesini ve Süveyş'te kalma kararını pekiştirmiş, İsrail devletinin kurulması da ABD'nin Ortadoğu güvenliğine daha fazla önem vermesi sonucunu doğurmuştur. ABD'nin Ortadoğu'ya yönelmesi, Süveyş ve Ortadoğu'daki varlığını sürdürmek isteyen İngiltere için bir fırsat sunmaktaydı³⁷. Böylece, Haziran 1951'den itibaren ABD'nin de desteğiyle Ortadoğu Komutanlığı adıyla Süveyş'te bir müttefik karargahı kurma fikri ortaya çıkacak, Batı yanlısı Müslüman bir Ortadoğu ülkesi olarak Türkiye'nin de işin içine katılması, Türkiye-Mısır ilişkilerini uzun süre olumsuz etkileyecek bir sürecin başlangıcını oluşturacaktır. Türkiye, başından itibaren Ortadoğu Savunma Düzeni ya da Ortadoğu Komutanlığı gibi isimlerle gündeme getirilen bir bölgesel savunma oluşumunun içinde yer almaya istekli olmamış ve bu yüzden NATO'ya girmesini engelleyen İngiltere ile ilişkilerinde de zaman zaman soğukluk yaşanmıştır. Türkiye, Nisan 1950'de, kendisinden Mısır nezdinde girişimde bulunmasını isteyen İngiltere'ye, Türkiye ile İngiltere'nin Arap devletlerine karşı birlikte politika geliştirebilmesi için öncelikle Filistin sorununun çözülmesi gerektiğini, bu takdirde Mısır'ın söz konusu organizasyona katılabileceğini bildirmişti³⁸.

1949'da Sovyetler Birliği'nin atom silahına sahip olması, 1950 Çin- Sovyet ittifakı ve aynı yıl başlayan Kore Savaşı nedeniyle³⁹ Türkiye'nin Ortadoğu'da artan önemini ve Kore Savaşı'ndaki katkılarını dikkate alarak NATO'ya girmesini gerekli gören ABD'nin etkisiyle İngiltere, 1951'de Türkiye'ye, Müttefik Komutanlığı'na katılması karşılığında NATO üyeliğini destekleyeceğini belirten bir paket anlaşma önermiş ve Türkiye'nin söz konusu oluşumda yer alması şartıyla NATO'ya girmesi kabul edilmiştir⁴⁰.

Bu çerçevede; Türkiye, ABD, İngiltere ve Fransa 13 Ekim 1951'de ortak bir notayla Ortadoğu Komutanlığı tasarısını Mısır'a sunmuş ve beklenebileceği gibi Mısır, emperyalist

36- Gürün, a.g.e., s.304.

37- Fahir Armaoğlu, *Türk Amerikan İlişkileri 1919-1997*, Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s.125.

38- Mustafa Edip Çelik, "İkinci Dünya Savaşı Bitiminden Bağdat Pakti'na Geçen Süreçte Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, TAED-64, Ocak 2019, s.482.

39- Sander, a.g.e., s.88-93.

40- Armaoğlu, *Türk Amerikan...*, s.126.

niteliğini vurgulayarak teklifi reddetmiştir⁴¹. Mısır çeşitli formüller altında önüne getirilen ve Süveyş'te yabancı egemenliğinin devamını öngören bu teklifler karşısında 15 Ekim 1951'de, 1936 anlaşmasını yürürlükten kaldırma kararı almıştır. Bu karar, ülkedeki İngiliz aleyhtarlığını körüklemiş, İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayıp 1948 Arap-İsrail Savaşı'ndaki ağır Arap yenilgisinden de etkilenerek devam eden kargaşalıkları daha da arttırmıştır. Komünistlerin, MKÖ'nün ve milliyetçilerin teşvikiyle sivillerden meydana gelen Milli Kurtuluş Ordusu ile İngiliz kuvvetleri arasında çarpışmalar yaşanmış, İngiliz mağazaları yağma edilmiştir⁴². İngilizlerin İsmailiy'e bir polis kışlasına saldırarak 50 Mısırlı polisi öldürmesi üzerine Ocak 1952'de başlayan gösteri ve ayaklanmalar, asayişin tamamen ortadan kalkmasına ve 23 Temmuz 1952'de Albay Cemal Abdülnasır liderliğindeki Hür Subaylar Komitesi'nin darbeyle yönetimi ele geçirmesine neden olacaktır⁴³. Kral Faruk'u tahtından feragate ve ülkeden çıkmaya zorlayan darbeciler, 1953'te monarşiyi kaldırıp cumhuriyet ilan edecek ve Mısır'da yeni bir dönemi başlatacaklardır.

Mayıs 1950'de İngiltere, ABD ve Fransa'nın yayınladıkları deklarasyonla yeni bir Arap-İsrail çatışmasının ortaya çıkmasını önlemek amacıyla Arap ülkeleri ve İsrail'e silah ambargosu uygulama kararı alması, Arap ülkeleri tarafından kendilerine yönelik bir tedbir olarak görülmüş, İsrail'i ortadan kaldırma imkanlarının ellerinden alınmak istendiği şeklinde yorumlanmıştır. Arap ülkelerinin bu düşünceleri ve İsrail'i tanımamakta devam etmeleri, Batılılar tarafından önerilen Ortadoğu Savunma Paktı fikrini sürekli reddedişlerinin ana sebebi olmuştur⁴⁴. Arap ülkeleri, bu deklarasyona tepki olarak Haziran 1950'de Arap Kolektif Paktı Anlaşması'nı imzalamışlardır.

1947'de Filistin'in taksimi kararını destekleyen Sovyetler Birliği, 1948 Arap-İsrail Savaşı'nın başlamasından sonra İsrail devletini tanıyarak ve savaşta İsrail'e Çekoslovakya üzerinden silah sağlayarak Arapların tepkisini daha da arttırmıştı⁴⁵. Ancak Sovyetler Birliği, İsrail'in Batı yanlısı politikası netleştikten sonra tutumunu değiştirecek ve 1950'li yıllardan itibaren Arap davasının savunucusu olacak, Arap ülkelerinin ekonomik ve askeri desteğine güvenebilecekleri bir ülke olarak önem kazanacaktır. Bu durum, Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki ilişkileri de etkileyecektir. İlişkileri etkileyen diğer bir faktör de Türkiye'nin İsrail'e yönelik politikasındaki değişiklik olacaktır.

Truman Doktrini çerçevesinde ABD'den yardım almaya başlayınca kadar Filistin meselesinde Arapları destekleyen Türkiye, yardım almaya başladıktan sonra önce tarafsızlığa kaymış, daha sonra Mart 1949'da İsrail devletini tanımıştır⁴⁶. İsrail'in Batı/ABD ile ilişkileri ve Batıya yakın bir politika izlemesi de bu tutumda etkili olmuştur. Türkiye, İsrail ile ilişkilerinin Batı ile ilişkilerinin gelişmesinde de olumlu etkisi olacağını

41- A.g.e., s.126-127.

42- Armaoğlu, 20.Yüzyıl..., s.495-496.

43- Cleveland, a.g.e., s.338.

44- Gürün, a.g.e., s.304.

45- Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, b.t.y., s.94.

46- Gönübol ve Ülman, a.g.m., s.160.

düşünmüştür⁴⁷.

Türkiye'nin Sovyet tehdidi karşısında İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren sürdürdüğü Batı ile ittifak arayışları, Şubat 1952'de NATO'ya girmesiyle son bulmuş, NATO'ya girme karşılığında Ortadoğu Komutanlığı'na katılması ise bölgesel savunma paktlarını Batı'nın emperyalist politikalarının uzantısı olarak gören, yenilgiye uğradıkları 1948 savaşı sonrası İsrail'e karşı kendilerini Batı tarafından yalnız bırakılmış hisseden Arap ülkelerince hoş karşılanmamıştır. Mısır'ın Süveyş'ten çekilmesi konusunda İngiltere ile yaşadığı anlaşmazlıkta Türkiye'nin bir yerde taraf olarak ortaya çıkması ve bu ülkenin egemenlik sorunu olarak gördüğü bir meselede karşı safta yer alması, Mısır ve Mısır'ı destekleyen Arap ülkelerince emperyalist güçlerin işbirlikçisi olarak görülmesine yol açmıştır. Bu dönemde, Mısır ile ilişkilerde 1930'lu yıllarda İtalya tehdidinin yarattığı yumuşamanın ortadan kalktığı ve tehdit algılamalarındaki farklılıklara paralel olarak dış politik yönelimlerde ortaya çıkan tercihlerin, ilişkileri olumsuz etkilemeye başladığı gözlenmektedir. Bu olumsuzluk, 1954-1960 döneminde daha da artacaktır.

3. 1954-1960 DÖNEMİ

1954-1960 dönemi; Ortadoğu'nun Sovyetler Birliği ile ABD arasında yeni bir çatışma alanı haline geldiği, Sovyetler Birliği'nin bölgede etkisini arttırdığı, Arap "Soğuk Savaşı'nın" şiddetlendiği, bir dizi krizin art arda yaşandığı, sürekli bir çatışma ve istikrarsızlık halinin egemen olduğu bir dönem olmuştur. Türkiye-Mısır ilişkilerinin son derece olumsuz seyrettiği bu dönem üç alt başlıkta incelenecektir

3.1. Bağdat Pakti'nin Kurulması

Ekim 1951'de Mısır tarafından reddedilmesine rağmen, Ortadoğu Komutanlığı kuruluş çalışmalarına devam edilmiş, ancak 1953 sonuna kadar bu oluşumla ilgili somut bir gelişme yaşanmamıştır. Oluşuma tüm Arap ülkelerinin katılmasını isteyen ABD, öncelikle Mısır ile İngiltere arasındaki müzakerelerin tamamlanmasını beklemiştir⁴⁸. Bu arada Türkiye, Başbakan Adnan Menderes'in Ekim 1952'deki İngiltere ziyaretinden sonra daha aktif olarak devreye girmeye başlamış, Ortadoğu Komutanlığı'nın önce Arap ülkeleri olmadan kurulmasını, kuruluşundan sonra bu ülkelerin adım adım Ortadoğu Komutanlığı'na katılabileceklerini savunmuştur⁴⁹. Türkiye bu çerçevede Irak'ın yanı sıra, Mısır nezdinde de girişimde bulunmuş, ancak Kanal bölgesi boşaltılmadıkça Mısır'ın bu oluşuma girmeyeceği anlaşılmış, Mayıs 1953'e gelindiğinde Mısır'ın konuya ilişkin kesin tutumunun, Süveyş meselesi çözülsün bile bölgesel savunma konusunda Batı ile işbirliğine girmemek yönünde olduğu netleşmiştir⁵⁰. ABD Dışişleri Bakanı Foster Dulles'in Mayıs

47- Tür, *a.g.m.*, s.248.

48- Armaoğlu, *Türk Amerikan...*, s.131-132.

49- *A.g.e.*, s.138.

50- *A.g.e.*, s.139-140.

1953'te bölge ülkelerine yaptığı ziyaretler sonunda Mısır'ı esas alan bir bölgesel oluşumun gerçekçi olmadığı ve güçlü bir savunmanın Pakistan, Irak, Suriye ve Türkiye'nin dahil olduğu Kuzey Seddi'ne dayandırılması gerektiği düşüncesi öne çıkmıştır⁵¹. Dulles'in Türkiye ziyaretinde Başbakan Menderes'in ifadeleri, Mısır'a bakış açısını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Menderes; *Süveyş sorusunda İngiltere'nin hür dünyanın ileri karakolunu korumak amacıyla hareket ettiğini, Süveyş'in güvenli ellerde olması gerektiğini, Mısır'ın sorunu bir bağımsızlık ve özgürlük sorunu şeklinde sunmasının stratejik bakımdan Kanal bölgesinin hür dünya için arz ettiği önemden sonra ancak ikinci derecede öneme sahip olduğunu ve Kanal'ın savunulması için gerekli düzenlemeler yapıncaya kadar Kanal'ın boşaltılmaması gerektiğini* ifade etmiştir⁵². Menderes, Ortadoğu'nun savunulmasında Arap ülkelerinin bir kenara bırakılması ve Türkiye'nin "belkemiği" olması gerektiğini belirterek⁵³, bu konuda Türkiye'nin lider rol oynama arzusunu da ortaya koymuştur.

Pakistan'ın Ortadoğu savunmasına katılma konusunda aktif bir tutum izlemeye başlaması üzerine Nisan 1954'de Türkiye ile Pakistan arasında imzalanan, ancak ittifak niteliği taşımayan Dostane İşbirliği Anlaşması'nın ardından Türkiye ile Irak arasında Ocak 1955'te bir Türk-İrak Anlaşması'nın imzalanması, bu arada Irak'ın Pakistan, Türkiye'nin de Suriye nezdinde girişimde bulunması kararlaştırılmış, bu iki devleti Mısır'ın da izleyebileceği düşünülmüştür⁵⁴. Mısır ile İngiltere arasındaki Süveyş anlaşmazlığının Ekim 1954'de imzalanan bir anlaşmayla sonlandırılması ve anlaşmada Arap Ligi üyelerinden birine veya Türkiye'ye bir silahlı saldırı halinde Mısır'ın İngiltere'ye her türlü kolaylığı göstereceğinin, İngiltere'nin boşalttığı üslerin yeniden faaliyete geçirebileceğinin kabul edilmesi⁵⁵, Mısır'ın bu kez bölgesel savunma oluşumuna katılabileceği konusunda iyimser bir beklenti yaratmıştır. Bu çerçevede Başbakan Menderes Mısır, Suriye ve Lübnan'ı ziyaret etmeyi planlamış, ancak Nasır'ın reddetmesi nedeniyle Mısır ziyareti gerçekleşemezken, Suriye ziyareti de başarısızlıkla neticelenmiştir. Mısır'ın tutumu karşısında Türkiye ile Irak 24 Şubat 1955'te, Bağdat Paketi adını alan savunma işbirliği antlaşmasını imzalamıştır.

Nasır, Bağdat Paketi'nin Sovyet tehdidini esas aldığı için Araplar bakımından stratejik anlamı olmadığını, Arapların İsrail'e karşı kolektif bir karşı denge oluşturmaları gerektiğini, Bağdat Paketi'nin böyle bir ihtiyaca cevap veremeyeceğini düşünmekteydi⁵⁶. Nasır'a göre Pakt, Batı emperyalizminin bölgedeki mevcudiyetini uzatmak için kurulmuştu. Nasır, Paktın Arap birliğini bozacağını ve bunun da İsrail'in işine yarayacağını öngörmekteydi. Kendi liderliğinde bir Arap dünyası hedefleyen Nasır, Türkiye'nin diğer Arap ülkelerini yanına çekmeye çalışmasından rahatsızlık duymuştur⁵⁷. Irak'ın Pakt'ta yer alması da Nasır'ın Arap dünyasının liderliği pozisyonunu tehdit eden bir gelişme olarak görülmüştür. Irak ise Nasır'ın bölgesel liderlik iddiaları karşısında Türkiye ve Batılı ülkelere yaklaşarak gücünü

51- A.g.e., s.156.

52- A.g.e., s.153.

53- A.g.e., s.154.

54- A.g.e., s.167.

55- Gürün, a.g.e., s.313.

56- Avi Shalaim, *Lion of Jordan. The Life of King Hussein in War and Peace*, Penguin Books, London, 2007.

57- Armaoğlu, *Türk Amerikan...*, s.169.

arttırmayı amaçlamaktaydı⁵⁸. Antlaşmayı Irak adına imzalayan Başbakan Nuri Sait Paşa, Nasır'ın bütün bölgede geniş destek gören Arap milliyetçiliği politikasına açıktan cephe almakla büyük bir riske girmektedir ve bu hatasını 1958'de hayatıyla ödeyecekti⁵⁹.

Bağdat Paketi'na tüm Arap devletlerinin katılmalarının sağlanması, Paketi bölgesel bir savunma organizasyonuna dönüştürerek Sovyetler Birliği'nin güneye inmesine engel oluşturacaktı⁶⁰. Bu çerçevede, diğer Arap ülkelerinin katılmasını sağlamak amacıyla, antlaşmaya sadece Arap Ligi üyesi olan veya taraflarca tanınan devletlerin katılabileceği kararlaştırılmış, böylece İsrail'in antlaşmaya katılma ihtimali önlenmiştir. Esasen İsrail, Arap ülkelerini bir araya getirecek bir savunma düzeni tesisinin ancak İsrail'in güvenliği pahasına gerçekleştirilebileceği düşüncesiyle Bağdat Paketi'na olumlu yaklaşmamış⁶¹, Bağdat Paketi'nin kendisine karşı kurulduğunu iddia etmiştir.

Pakt'a Nisan 1955'te İngiltere, Eylül 1955'te Pakistan, Kasım 1955'te İran katılacaktır. Pakt'a Irak dışında Ürdün ve Lübnan gibi Batı yanlısı Arap ülkelerinin de katılabileceği beklentisi ise Mısır'ın tutumu nedeniyle gerçekleşmemiştir. Bölge ülkeleri arasındaki tarihî düşmanlık ve bölünmeler de Pakt'a katılmalarını etkileyen bir faktör durumundadır. Suudi Arabistan, geleneksel rakipleri Irak ve Ürdün'ün yer alacağı Batı savunma planlarına özellikle karşıydı ve Bağdat Paketi'ni Krallığın mevcudiyetine yönelik bir tehdit olarak görmekteydi⁶². Bu nedenle Pakt'ta yer almadığı gibi, Mısır ile birlikte Ürdün'ün Pakt'a katılmasını engellemeye çalışmıştı. Suriye, Sovyetler Birliği ile yakın ilişkileri nedeniyle zaten Pakta olumlu bakmamaktaydı. Ayrıca Hatay meselesi nedeniyle Türkiye'nin içinde olduğu bir savunma paketine katılması düşünülemezdi. Ürdün ve Lübnan yönetimleri ise Batı yanlısı olsalar dahi kamuoylarının ve özellikle Nasır'ın tepkisini dikkate almak durumundaydılar. Sonuç olarak Mısır, Bağdat Paketi'na cevaben Ekim 1955'te önce Suriye daha sonra Suudi Arabistan ile savunma işbirliği antlaşmaları imzalamış, Nisan 1956'da da Mısır-Suudi Arabistan-Yemen arasında bir savunma antlaşması gerçekleştirilmiştir. Böylece Bağdat Paketi'na karşı Mısır-Suriye-Suudi Arabistan-Yemen Bloğu ortaya çıkmış, Ürdün ve Lübnan ise her iki blokta da yer almamışlardır⁶³.

Türkiye, Bağdat Paketi'ni Sovyetler Birliği'nin bölgeye girmesini ve kendisine güneyden de tehdit olmasını önleyecek bir oluşum olarak görmüştür. Arap devletleri ise Türkiye'yi Pakta katıldığı için Batı emperyalizminin aracı olmakla suçlamışlardır. 1950'li yıllarda Türkiye, Arapların İsrail ve Batılı güçlere yönelik hassasiyetlerini nasıl anlayamamışsa,

58- Umut Uzer ve Ayşe Uzer, "Diverging Perceptions of the Cold War: Baghdad Pact as a Source of Conflict Between Turkey and the Nationalist Arab Countries", *Turkish Yearbook of International Relations*, C.36, 2005, s.117.

59- İler Türkmen, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası", BİLGESAM, Temmuz 2014, s.12, www.bilgesam.org/images/dokumanlar/0-22-20140717111.pdf, (Erişim: 05.08.2019).

60- Mahir Küçükvatan, "Soğuk Savaşın Türk Dış Politikasına Etkileri ve 1957 Türkiye-Suriye Bunalımı", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C.XI, S.23, Güz 2011, s.77.

61- Özcan, a.g.e., s.18.

62- Shalaim, a.g.e.

63- Armaoğlu, *Türk Amerikan...*, s.171.

Araplar da Türkiye'nin Sovyet tehdidinden duyduğu endişeyi ve güvenlik ihtiyaçlarını anlayamamışlardır. Bu durum, Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki farklı tehdit algılarından ve jeopolitik gerçekliklerden kaynaklanmaktadır⁶⁴. Arap ülkeleri, Sovyetler Birliği'ne coğrafi uzaklıkları ve Türkiye ile İran'ın Arap ülkeleri ile Sovyetler Birliği arasında tampon bölge oluşturması sayesinde doğrudan Sovyet tehdidiyle karşılaşmamışlardır⁶⁵. Arap ülkeleri kısmen "Türk tamponu" sayesinde Sovyetler Birliği ile yakın bağlar oluşturma imkanına sahip olmuş, Türkiye, Arap ülkelerini doğrudan Sovyet tehdidinden koruyan bir güvenlik ve ilişkilerinde rahatlık sağlamıştır. Aynı mantıktan yola çıkarak, Türkiye'nin de "Arap tamponu" sayesinde İsrail ile bağlantı kurma imkanına sahip olduğu ileri sürülebilir⁶⁶.

Bağdat Paktı'nın bölge savunmasına katkısı olmadığı gibi, Sovyetler Birliği'nin bölgeye girişini kolaylaştırıcı bir rolü de olmuştur. Nasır'ın Eylül 1955'te Çekoslovakya ile silah anlaşması yapmasını etkileyen en önemli nedenlerden biri Bağdat Paktı'dır⁶⁷. Bağdat Paktı'nın imzalanmasından dört gün sonra 28 Şubat 1955'te İsrail'in Mısır yönetimindeki Gazze'ye saldırması, Nasır'ın bu gelişmenin Pakt'ın imzalanmasıyla koordineli olduğunu düşünmesine yol açmıştır⁶⁸. 4 Nisan 1955'te İngiltere'nin Pakta katılması Nasır'ın düşüncesini daha da kuvvetlendirmiştir. İsrail ise Gazze çatışmalarının ardından yaptığı açıklamada, ABD ve İngiltere'nin desteklediği Bağdat Paktı'ndan sonra Arapların tutumunun sertleştiğini ileri sürmüştür⁶⁹.

Gazze çatışmalarının, Mısır'ın İsrail karşısındaki askeri yetersizliğini göstermesi karşısında Nasır silahlanma arayışına girmiş ve ABD'den silah talep etmiştir. Ancak, Mısır'ın Bağdat Paktı'na girmemesi, 1954 tarihli İngiltere-Mısır anlaşmasının yarattığı olumlu havayı ortadan kaldırdığı için, askeri yardım talepleri ABD tarafından reddedilmiştir. ABD'den istenen silahların alınamaması üzerine Mısır, Sovyetler Birliği'ne yönelmeye karar vermiş, gizli olarak sürdürülen temaslar sonunda Eylül 1955'te, Mısır ile Çekoslovakya arasında silah anlaşması yapıldığı açıklanmıştır⁷⁰. Bu anlaşma Batılı ülkeler ile İsrail'de büyük tepkiye yol açarken, Nasır'ın Batı silah tekelini kırmadaki başarısı nedeniyle Arap ülkelerinde memnuniyetle karşılanmıştır.

Esasen, Hür Subaylar darbesinin ABD tarafından yaptırıldığını düşünen Sovyetler Birliği ile Mısır'ın ilişkileri, 1955'e gelinceye kadar olumsuz bir seyir izlemiştir. Mısır Komünist Partisi darbeye ve askeri yönetime karşı çıkmış, komünistlerin etkili olduğu işçi sendikalarının isyanı geniş bir tutuklama operasyonuna yol açmış, Sovyetler Birliği Mısırlı komünistleri desteklemiştir⁷¹. Ancak, Mısır'ın ordusunu güçlendirme ve ekonomik

64- Uzer ve Uzer, *a.g.m.*, s.114.

65- Aydın, *a.g.m.*, s.114.

66- Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s.230.

67- Shalaim, *a.g.e.*

68- Uzer ve Uzer, *a.g.m.*, s.114.

69- Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve ...*, s.136.

70- *A.g.e.*, s.140-141.

71- Erdem, *a.g.m.*, s.77.

yardım arayışları, Batı'dan silah temin edememesi, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini tedricen düzeltmesine neden olacaktır. Sovyetler Birliği de çevreleme politikasını etkisiz kılmak, Batılıların silah tekeli kırılmak ve bölgesel etkinliğini arttırmak amacıyla Mısır ile silah anlaşmasına destek verecektir⁷².

Böylece Mısır, Arap ülkelerinin bölgesel paktlara katılımını ve İsrail ile barış yapmalarını sağlamak için yardımları dış politika aracı olarak kullanmayı amaçlayan Batılı ülkelere Sovyetler Birliği'ne adeta itilmiştir. Mısır ile yapılan silah anlaşması Sovyetler Birliği'nin bölgedeki nüfuzunu güçlendirecektir. 1940'lı yıllarda Türkiye'yi Batı'ya yaklaştırarak, Ortadoğu'dan uzaklaşmasına dolaylı etkide bulunan Sovyet tehdidi⁷³, 1950'li yılların ortalarından itibaren Sovyetler Birliği'nin Mısır'ın yanında Ortadoğu'ya girmesiyle, Türkiye'nin Ortadoğu politikasını doğrudan doğruya ve olumsuz şekilde etkileyen bir faktör olacaktır⁷⁴. Türk Hükümeti, Ortadoğu ülkelerinin milliyetçi ve Batı karşıtı mücadelelerini yalnız Sovyet nüfuz ve ideolojisinin bölgede güç kazanmasına bağlayacak, bu ülkelerin endişe ve isteklerini anlamayacaktır⁷⁵.

3.2. Süveyş Krizi ve Eisenhower Doktrini

Sovyetler Birliği'ne bölgedeki etkisini artırma imkanı veren diğer bir gelişme, Ekim 1956'daki Süveyş Krizi olmuştur. Kriz, ABD'nin Mısır'ın Sovyetler Birliği ile daha fazla yakınlaşmasını önlemek amacıyla Asvan Barajı'nın yapımı için Mısır'a önce kredi vermeyi kabul edip, sonra Mısır'ın Çin Halk Cumhuriyeti ile diplomatik ilişki kurduğu gerekçesiyle vazgeçmesi ve Nasır'ın, yapımına büyük önem verdiği barajın finansmanı için Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı işleten İngiliz-Fransız şirketini millileştirme kararı alması üzerine patlak vermiştir⁷⁶. Karar, İngiltere ile Fransa'nın büyük tepkisine yol açmış, özellikle Kanal hisselerinin % 44'ünü elinde bulunduran ve Kanal'ı en fazla kullanan devlet durumundaki İngiltere'ye büyük bir darbe olmuştur. 1955'te Kanaldan geçen yüklerin % 28.3'ü İngiltere'ye aittir⁷⁷. İngiltere, Fransa ve ABD, Kanal şirketine tazminat ödenmesi ve Kanalin Mısır'ın da dahil olduğu uluslararası yönetim altına verilmesi halinde millileştirme kararının kabul edileceği görüşündeydiler. Bu esasları belirlemek üzere, 1888 İstanbul Antlaşması'nı imzalayan devletler ile Kanalı en fazla kullanan devletlerin davet edildiği ve 16 Ağustos 1956'da Londra'da yapılan toplantıda (Mısır ve Yunanistan, Mısır'ın bağımsızlığını ihlal edeceği gerekçesiyle katılmamıştır) Kanalin kayıtsız şartsız Mısır egemenliğine bırakılması görüşünü savunan Sovyetler Birliği, Hindistan, Endonezya ve Seylan dışındaki devletler, Kanalin yönetim ve denetiminin Mısır'ın egemenlik haklarına halel getirmeyecek şekilde düzenlenmesi, millileştirilen Kanal şirketinin yerine Mısır ile

72- A.g.m., s.80.

73- Aydın, a.g.m., s.114.

74- Ömer Kürkçüoğlu, "An Analysis of Turkish-Arab Relations", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.27, S.1, 1972, s.120.

75- Haluk Ülman ve Oral Sander, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler: 1923-68 II", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.27, S.1, 1972, s.10.

76- Armaoğlu, 20.Yüzyıl..., s.498-499.

77- Gürün, a.g.e., s.315.

uluslararası bir organın geçmesi görüşü üzerinde mutabakata varmışlardır⁷⁸. Türkiye'nin, Boğazlar nedeniyle hassasiyet arz edebilecek bu konuda tutumunu belirlerken temkinli bir havada olduğu, Türk basını Mısır'ı eleştirirken resmi çevrelerin sessizliğini koruduğu⁷⁹ belirtilmekte ise de sonuç olarak Mısır'ın karşısında yer aldığı görülmektedir.

Mısır'ın bu teklifi reddetmesi üzerine 19-22 Eylül 1956 tarihlerinde Londra'da yapılan ikinci toplantıda, ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in Kanala uluslararası statü verilmesine ilk adım olarak bir "Süveyş Kanalı Kullanıcılar Birliği" kurulması önerisi ele alınmış ve 1 Ekim 1956'da söz konusu birliğin kurulması kararlaştırılmış⁸⁰, bu arada İngiltere ile Fransa konuyu BM Güvenlik Konseyi'ne de götürmüştür. Güvenlik Konseyi 13 Ekim 1956 tarihli kararında Mısır'ın Kanal üzerindeki egemenliğini tanımış, Kanalın ulaşım serbestisi esasına uygun olarak işletilmesi amacıyla bazı genel prensipler tespit etmişse de, BM Genel Sekreteri'nin Mısır ile temasları netice vermemiş, bu sırada İngiltere, Fransa ve İsrail Mısır'a askeri hareket başlatılması kararı almıştır⁸¹. 29 Ekim 1956'da İsrail'in Sina'daki çatışmaları bahane ederek Sina'ya saldırısıyla başlayan operasyon, İngiltere ile Fransa'nın Kanal bölgesini korumak gerekçesiyle bölgeye düzenledikleri hareketle devam etmiş, Mısır ordusu büyük zayıflık vererek Sina'dan çekilmiş ve ağır bir yenilgiye uğramıştır. Sovyetler Birliği'nin Macaristan'daki ayaklanmayı bastırmasını müteakip İngiltere ve Fransa'ya gönderdiği ve bu ülkelere saldırı tehdidini içeren mesajları ve ABD'ye, Mısır'a ortak kuvvet göndererek savaşı durdurma teklifinde bulunması, ABD'nin konuyu BM'ye götürüp, İsrail, İngiltere ve Fransa'yı sert şekilde uyararak, kuvvetlerini Mısır'dan çekmelerini istemesi, bu ülkeleri harekati durdurmaya mecbur etmiştir. Böylece, İngiltere, Fransa ve İsrail'in Mısır'dan çekilmesi -İsrail BM Barış Gücü'nün bölgede konuşlanmasından sonra Sina'daki askerlerini çekecektir- sağlanmış ve kriz sonlandırılmıştır. Harekat, bölgenin eski sömürgeci güçlerinin İsrail birlikte, sadece Mısır'ın egemenlik haklarına değil, Mısır rejimini de devirmeye yönelik bir saldırısı olarak görülmüştür. Gerçekte üç ülkenin de Nasır'ı devirmek istediği bilinmekteydi ve Türkiye ile Irak'ın böyle bir gelişmeden memnuniyet duymaları tabiiydi. Irak'ın İngiliz yanlısı başbakanı Nuri Sait Paşa, Süveyş Krizi'ni Nasır'ın liderliğine vurulan bir darbe olarak görmekte, Nasır'ın İngiltere'nin tekliflerini kabul etmesi halinde Batı'nın isteklerine boyun eğdiği için, reddetmesi halinde ise askeri hareketle karşılaşacağı için prestijini yitireceğini ve Irak'ın Mısır'ın zayıflamasından doğan boşluğu doldurarak Arapların liderliğine oynayabileceğini düşünmekteydi⁸². Ancak gelişmeler tam tersi bir durumu ortaya çıkarmıştır.

İngiltere'nin Süveyş hareketindeki rolü, Bağdat Pakti'nin Müslüman üyelerini zor durumda bırakmış, Paktın İngiltere'nin davet edilmediği 5-8 Kasım 1956 tarihli Tahran toplantısında İsrail, Mısır'a saldırısı nedeniyle kınanırken, İngiltere ve Fransa'dan da askerlerini

78- Gürün, a.g.e., s.315-316.

79- Sander, *Türk-Amerikan...*, s.201.

80- Gönlübol vd., a.g.e., s.291-292.

81- Gürün, a.g.e., s.316.

82- Sabit Duman, "Ortadoğu Krizleri ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.35-36, Mayıs-Kasım 2005, s.321.

Mısır'dan çekmeleri istenmiştir. Yine Kasım 1956'da Bağdat'ta yapılan toplantıda, İsrail'in bölge barışı için büyük bir tehlike olduğu üzerinde anlaşmaya varılmış, Türkiye'nin İsrail ile diplomatik ilişkilerini kesmesi konusu ele alınmış ve Türkiye 26 Kasım 1956'da İsrail ile diplomatik ilişkilerini maslahatgüzarlık seviyesine indirmiştir⁸³. Türkiye'nin bu kararında, Irak'ın Arap dünyasında zor durumda kalmasını önleme düşüncesi de rol oynamıştır. Zira Pakt'ın tek Arap üyesi olan Irak Arap dünyasına ihanetle suçlanmaktaydı. ABD'nin, 29 Kasım 1956'da yayınladığı basın bildirisıyla Bağdat Paktı devletlerini desteklediğini ve üye devletlere girişilecek bir saldırıyı çok tehlikeli bir hareket olarak göreceğini açıklaması⁸⁴, Pakt üyelerini nispeten rahatlatan bir gelişme olmuştur.

Süveyş Krizi, ağır askeri yenilgisine rağmen, Nasır için siyasi açıdan büyük bir zafer olmuş, emperyalist güçlere boyun eğmemesi Arap dünyasında Nasır'ı bir kahraman haline getirmiş, Nasır'ın şahsında somutlaşan Arap milliyetçiliği bütün bölgede yükselişe geçmiştir. Nasır'ın Arap dünyasındaki gelişmeleri belirleyici rolü, Süveyş Krizi'nden sonra daha da artmış, bölgede art arda meydana gelen siyasi krizlerde görüleceği gibi "ilerici-muhafazakar" ya da "radikal-ılımlı" rejimler arasındaki mücadeleyi körüklemiştir. Diğer yandan Süveyş Krizi, Araplar için tehdidin İsrail ve Batı olduğu gerçeğini bir kez daha göstermiştir. Mısır'ı işgal eden Sovyetler Birliği değil, ama bölgenin eski sömürgecileri İngiltere ve Fransa ile Ortadoğu politikasının yeni aktörü İsrail'dir⁸⁵.

Süveyş Krizi, Batı'nın Ortadoğu'daki prestijine büyük bir darbe vururken, Sovyetler Birliği'nin itibarını arttırmış ve ABD'de bölgede meydana gelen boşluğun bu ülke tarafından doldurulabileceği endişesi yaratmıştı. ABD, zamanlamasından haberdar edilmediği haktan, uzun süreli çıkarları ile uyuşmadığı için rahatsızlık duymuştu. ABD, İngiltere ve Fransa'yı desteklememesi durumunda bölgedeki prestijini yükseltebilir, İngiltere ve Fransa'yı desteklemesi halinde ise Arap ülkeleri nezdindeki imajının daha da bozulması ve bu ülkeleri Sovyetler Birliği'nin kucağına atma riskiyle karşılaşabilirdi. Bu nedenle ABD, Fransa ve İngiltere'ye karşı Sovyetler Birliği ile alışılmamış bir ittifak kurmuştu⁸⁶. Şüphesiz ki ABD için prestijini arttırmaktan çok daha önemli olan husus, Ortadoğu petrolü ve Süveyş'in stratejik önemi idi. Süveyş Krizi'nden sonra ABD, bölgede meydana gelen boşluğun Sovyetler Birliği tarafından doldurulmasına izin vermemek ve bu boşluğu bizzat doldurmak şeklinde formüle edilebilecek bir yaklaşımla Ocak 1957'de Eisenhower Doktrini'ni ilan etmiştir. Truman Doktrini'nden farklı olarak tüm Ortadoğu'yu kapsayan Eisenhower Doktrini, bölge ülkelerine ekonomik yardım sağlamayı ve komünizme karşı koymalarına yardım etmeyi öngörmekteydi. Uluslararası komünizmin kontrolü altında bulunan herhangi bir devletten gelecek açık bir saldırıya karşı yardım talep eden bölge ülkelerine Amerikan askeri kuvvetlerinin kullanılması da dahil olmak üzere gerekli yardım sağlanacaktı⁸⁷. Kısacası, ABD gerekirse zor kullanarak

83- Sander, *Türk-Amerikan...*, s.203.

84- A.g.e., s.204.

85- Uzer ve Uzer, *a.g.m.*, s.108.

86- Sander, *Türk-Amerikan...*, s.202.

87- Armaoğlu, *20.Yüzyıl...*, s.202.

Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya nüfuz etmesini önleme kararlılığında idi. Eisenhower Doktrini bölge ülkelerine ekonomik yardımı da öngörmekte ve daha önce olduğu gibi bir bölgesel pakta katılma şartını ileri sürmemektedir. Ancak Doktrin'in komünist tehdit vurgusu, ekonomik kalkınma, siyasal bağımsızlık ve Filistin meselesinin başlıca endişeleri teşkil ettiği bölgesel sorunlarla uyumlu değildi⁸⁸.

Doktrin; Sovyetler Birliği, Suriye ve Mısır tarafından şiddetle eleştirilirken Türkiye, İran, Irak, Lübnan ve Libya tarafından desteklenmiş, Suudi Arabistan önce olumsuz tepki vermişse de sonra Doktrini olumlu bulduğunu açıklamıştır. Ürdün de Doktrini reddeden ülkeler arasındadır. Doktrin'e yönelik tepkiler, ABD ve Sovyetler Birliği'ni Ortadoğu'da karşı karşıya getirecek krizler dönemini başlatmıştır.

3.3.Ortadoğu Krizleri

3.3.1.Ürdün Krizi

Eisenhower Doktrini'ni kabul etmemekle birlikte Doktrin'in uygulandığı ilk ülke Ürdün olmuştur. Ürdün krizi, Nasır yanlıları ve milliyetçiler ile Krallık yanlıları arasındaki iktidar mücadelesinden ve Suriye'nin kışkırtmalarından kaynaklanmıştır. Ürdün'de Ekim 1956 seçimlerini kazanarak Başbakanlığa gelen milliyetçi ve sol görüşlü Süleyman el-Nabulsi ile Kral Hüseyin arasında Nabulsi'nin Kral yanlılarını emekliye ayırması, 1948 tarihli İngiltere-Ürdün anlaşmasını kaldırarak, Mısır, Suudi Arabistan ve Suriye ile Arap Dayanışması Anlaşması'nı imzalaması gibi konularda başlayan sürtüşmeler⁸⁹ ve ordudaki Nasır yanlısı milliyetçi subayların Nabulsi'ye bağlılık göstermesi, Nabulsi'nin Nasır yanlısı Genelkurmay Başkanı Ali Abu Nuvar ile işbirliği yaparak Kral Hüseyin'i devirmeyi planladığı söylentileri, Kral Hüseyin'in Nabulsi'yi azletmesine neden olmuştur⁹⁰. Nabulsi'nin görevden alınması geniş protesto gösterilerine yol açmış, karışıklıklar orduya da sıçramış ve Kral'a bağlı kuvvetlerle solcu askerler arasında silahlı kuvvetler karargahının bulunduğu Zerka'da çatışmalar meydana gelmiştir⁹¹. Arkasında Abu Nuvar'ın bulunduğu ve Süveyş Krizi nedeniyle Zerka'ya gelmiş olan Suriye birliklerinin kışkırtmasının da rol oynadığı ayaklanma Kral'a bağlı askerler tarafından bastırılmış, Abu Nuvar ve Nuvar'dan sonra Genelkurmay Başkanlığı'na getirilen General Hayari Suriye'ye kaçmıştır⁹². Suriye'nin bu liderlerin Ürdün'e dönmesini sağlamak için Ürdün'e müdahale etme olasılığı⁹³ ve Kahire ve Şam radyolarının Kral Hüseyin aleyhine yayınlarının da etkisiyle Ürdün'de durumun karışması, grev ve gösterilerin sürmesi üzerine, Kral Hüseyin olayların uluslararası komünizm ve taraftarlarınca yaratıldığına ilişkin bir açıklama

88- Uzer ve Uzer, *a.g.m.*, s.115.

89- Mohamed Abu Rumman, Ürdün'de 1989-2005 Arası Demokratik Dönüşüm", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, Ankara, 2009, s.109.

90- Armaoğlu, *20.Yüzyıl...*, s.505.

91- Abu Rumman, *a.g.e.*, s.109.

92- Armaoğlu, *20.Yüzyıl...*, s.505.

93- Gönlübol vd., *a.g.e.*, s.301.

yapmış, bu açıklama, Kral'ın Eisenhower Doktrini'nin uygulanmasını istediği şekilde yorumlanmıştır. ABD'nin Ürdün'ün bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne hayati önem verdiğini açıklaması, Altıncı Filo'nun Lübnan önlerine gelmesi, Irak ve Suudi Arabistan'ın Ürdün'ün yanında yer alması, Kral Hüseyin'in olayları önlemesini ve krizin sona ermesini sağlamıştır⁹⁴. Ürdün krizi sırasında basında; Suriye'nin Ürdün'e harekate girişmesi halinde Türkiye'nin de Suriye'ye doğru harekete geçebileceği, Türkiye'nin güney sınırlarında manevralarını sürdürdüğü, Türkiye'nin Suriye'nin Ürdün'e doğru hareketini engelleyerek Ortadoğu barışına katkıda bulunmuş olacağı şeklinde haberlerin yer alması⁹⁵, krizin daha da boyutlanması halinde Türkiye'nin nasıl bir rol oynayabileceğini göstermekteydi.

3.3.2. Türkiye-Suriye Krizi

Ürdün krizinin ABD ile Sovyetler Birliği arasında ciddi bir sürtüşmeye yol açmadan sona ermesine karşın, Ağustos 1957'de meydana gelen Suriye krizi, ABD ile Sovyetler Birliği'ni karşı karşıya getirecek ve uluslararası bir boyut kazanacaktır. ABD; Ürdün, Lübnan, Irak, İsrail ve Türkiye gibi Batı yanlısı ülkelerle sınırdaş olan Suriye'ye, bu merkezi konumu, Sovyetler Birliği'nin ülkede etkinlik sağlamasına zemin hazırlayan hassas siyasi yapısı, Sovyetler Birliği'nden silah alımları ve Mısır ile ilişkileri nedeniyle özel önem vermekteydi. Irak petrolerini Akdeniz'e ulaştıran petrol boru hattının Suriye'den geçmesi de Batı'nın stratejik çıkarları bakımından önemli görülüyordu. Dolayısıyla Suriye'nin Sovyet etkisinden kurtarılması bölgedeki dengeleri tamamıyla değiştirebilirdi. Suriye'de 1954 darbesiyle Albay Edip Çiçekli yönetiminin son bulması sivil siyasetin önünü açmış, 1954 seçimlerinde elde ettiği sonuçla Suriye siyasetinde söz sahibi olan Baas Partisi'nin ülkedeki sol gruplar ve özellikle Sovyet etkisindeki Suriye Komünist Partisi ile işbirliği ve Sovyetler Birliği ile yakın temasları ABD'yi endişelendirmişti⁹⁶. Bu dönemde ABD'nin çeşitli kurumları tarafından Suriye ile ilgili olarak hazırlanan raporlarda, Baas Partisi ile Komünist Partisi'nin çok iyi organize oldukları, orduda ve bürokraside önemli mevkileri ele geçirdikleri, buna karşılık muhafazakar grupların bölünmüş durumda olduğu, parlamentoda sol karşıtı vekiller çoğunlukta olduğu halde parçalanmışlık nedeniyle sola karşı güçlü muhalefet yapamadıkları, Batı karşıtlığını kullanarak Arap ülkelerinde yoğun bir diplomatik faaliyet yürüten Sovyetler Birliği'nin, siyasi zeminin oldukça kırılğan olduğu Suriye'de uygun bir alan bulduğu, Suriye'nin Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğu ile başta askeri olmak üzere bütün alanlarda ilişkilerinin geliştiği, "kendisini komünist olarak görmeyen" hükümetin Batı karşıtı propagandanın baskısı altında bulunduğu, Süveyş Krizi'nden sonra Sovyet nüfuzu ve komünist söylemlerin arttığı, aralarında birlik oluşturamayan sağcı partilerin Batı karşıtlığından beslenen sol söylemler karşısında etkisiz kaldığı, Suriye'de Batı karşıtlığının yaygınlığı oranında bir komünizm taraftarlığından söz etmenin ise mümkün olmadığı şeklinde değerlendirmeler yapılmaktadır⁹⁷. Bu tespit ve değerlendirmelerin ABD'yi Suriye'de komünizm karşıtı bir

94- Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s.505.

95- Sander, Türk-Amerikan..., s.216.

96- Ali Çakırbaşı, "Amerikan Perspektifinden 1957 Krizine Giden Süreçte Suriye'de Komünizmin Yükselişi", *History Studies*, C.10, S.6, Eylül 2018, s.38.

97- A.g.m., s.39-41.

darbe için uygun koşulların olduğu sonucuna götürdüğü anlaşılmaktadır. ABD'ye göre Suriye'de komünizm taraftarlığı güçlü değildir, çoğunluktaki sağ partiler ise bölünmüşlük nedeniyle sola karşı etkili olamamaktadır. O halde komünizm karşıtlarını/sağ partileri organize etmek gerekmektedir. Amerikan Haber Alma görevlilerinin 1957 başından itibaren Suriye'deki sağ çevrelerle, özellikle Baasçıların izledikleri politikadan hoşnut olmayan Genelkurmay Başkanı General Nizamettin ve bazı sağcı partilerin liderleriyle temasa geçtikleri, Suriye hükümetinin 13 Ağustos 1957'de Şam'daki Amerikan Kara Ataşesi ile iki diplomatın görevden alınmasını istediği, hemen ardından 17 Ağustos'ta da yüksek rütbeli subaylar arasında tasfiye yapılarak Genelkurmay Başkanlığına General Nizamettin'in yerine komünist eğilimli Albay Afif el-Bızri'nin getirildiği⁹⁸ şeklindeki bilgiler dikkate alınacak olursa, ABD'nin başarısız bir darbe girişiminde bulunduğu sonucuna varılabilmektedir. ABD muhtemelen "kendisini komünist olarak görmeyen" Suriye hükümetinin Eisenhower Doktrini çerçevesinde ABD'den yardım istemesini sağlamayı hedeflemekteydi. Ancak girişimin ortaya çıkarılması Sovyetler Birliği'nin karşı hamlelerine ve Sovyet karşıtlarının tasfiyesine yol açmış görünmektedir. Bu gelişmelerin yanı sıra, Ağustos 1957 başında, Suriye'nin komünist eğilimli Savunma Bakanı Halid el-Azim'in Temmuz 1957'deki Moskova ziyareti sırasında Sovyetler Birliği ile Suriye arasında ekonomik ve askeri anlaşmalar yapıldığının duyulması, büyük bir krizin çıkmasına neden olmuştur. Anlaşma ile Sovyet sivil ve askeri uzmanlarının Suriye'de bulunmalarının yolu açılıyor, böylece Sovyetler Birliği bir Ortadoğu ülkesine ayak basma imkanını elde ediyordu⁹⁹. Bu gelişmeler, Türkiye, Irak, Ürdün, Lübnan ve İsrail'de büyük endişe yaratmış, Türkiye kuzeyden ve güneyden Sovyet tehdidi ile karşı karşıya olduğunu değerlendirerek Suriye sınırında askeri tedbirler almaya yönelmiştir. Türkiye'nin ihtiyatları silah altına çağırması ve Suriye sınırında manevralar yapması, ABD'nin gerektiğinde Amerikan askeri gücünün kullanılabileceğini göstermek için Altıncı Filo'yu Akdeniz'e göndermesi, Batı Avrupadaki üslerde bulunan bazı Amerikan uçaklarının İncirlik'e getirilmesi¹⁰⁰, gerilimi artırmıştır. Ağustos 1957 sonunda Ürdün ve Irak Kralları ile Türkiye Cumhurbaşkanı'nın İstanbul'da ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Loy Henderson ile bir araya gelmesi ise Nasır yanlısı Arap devletlerinde Batı'nın Suriye rejimini devirmeye çalıştığı iddialarını güçlendirmiştir. Henderson, İran Başbakanı Musaddık'ın düşürülmesindeki rolü nedeniyle Arap ülkeleri tarafından "darbeci" olarak nitelendirilmekteydi¹⁰¹. Bu sırada ABD Başkanı Eisenhower, Başbakan Menderes'e gönderdiği mesajda, Suriye'nin bir saldırısına karşı Türkiye, Irak ve Ürdün bu ülkeye askeri harekate girişmek zorunda kalırsa ABD'nin kendilerine derhal silah yardımı yapacağını bildirmişti¹⁰². Nitekim ABD, Eylül 1957'den itibaren Türkiye, Irak, Ürdün ve Lübnan'a silah göndermeye hız vermiş, Türkiye de Suriye sınırında yeni askeri manevralara başlamış, bu gelişmeler Mısır, Suriye ve Sovyetler Birliği'nde Suriye'yi işgal hareketinin başlangıcı olarak nitelendirilmiştir¹⁰³.

98- Gönlübol vd., *a.g.e.*, s.301.

99- Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s.507.

100- Sander, *Türk-Amerikan...*, s.217.

101- *A.g.e.*, s.217.

102- Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s.508.

103- Sander, *Türk-Amerikan...*, s.219.

Sovyet Başbakanı'nın Türkiye'nin bir askeri hareketinin dünya savaşına yol açabileceği tehdidinde bulunması, Başbakan Menderes'in cevaben Suriye'nin muhtemelen başkaları tarafından kullanılacak bir silah deposu haline getirildiğini belirtmesi, Sovyet savaş gemilerinin Lazkiye'ye gelmesi¹⁰⁴, gerginliği daha da arttırmıştır. Ekim ayında bazı sınır olaylarının yaşanması üzerine Suriye, Türkiye'ye bir protesto notası vererek, Türkiye'nin Suriye sınırında kışkırtıcı faaliyetlerde bulunduğu, sınır boyunca askeri yığınak yaptığı, Suriye hava sahasını ihlal ettiği, Türk askerlerinin Suriyeli köylülere ateş açtığı, bazı köylülere kaçırıldığı iddialarında bulunmuş, Türkiye ise cevaben, ileri sürülen iddiaların ve Türkiye'den duyulan endişelerin yersiz olduğunu, sınırda alınan tedbirlerin yalnızca savunma amacına yönelik bulunduğunu bildirmiştir¹⁰⁵. Ekim 1957'de Sovyet Komünist Partisi Birinci Sekreteri Kruşçev'in Ortadoğu'da yeni bir savaş tehlikesinden söz ederek Türkiye'nin Suriye'ye saldırmak üzere olduğunu, bu durumda Sovyetler Birliği'nin kayıtsız kalamayacağını açıklaması, bir başka açıklamasında da Henderson'un ziyaretinin amacının bazı Arap devletleri ile Türkiye'yi Suriye'ye karşı harekete geçirmek olduğuna dair ellerinde kanıt bulunduğunu, Türkiye'nin ABD'ye çok uzak, Sovyetler Birliği'nin ise çok yakın olduğunu ve bir savaş durumunda Türkiye'nin çok fazla dayanamayacağını belirtmesi, tansiyonu iyice yükseltmiştir¹⁰⁶. ABD Dışişleri Bakanlığının da, "aradaki mesafeye rağmen" ABD'nin, dostu ve müttefiki olan Türkiye'ye karşı NATO içinde yüklendiği taahhütleri hafife alamayacağını açıklamasıyla¹⁰⁷, sorun Ortadoğu bölgesini aşarak iki büyük devlet arasında güç ve kararlılık gösterisine dönüşmüştür. Bu arada Suudi Arabistan Kralı Suud, Suriye ile Türkiye arasında arabuluculuk teklifinde bulunmuş, teklifi Türkiye kabul ederken Suriye'nin önce kabul ettiği, sonra reddettiği duyurulmuştur. Suriye'nin tutumunda, Mısır'ın girişime tepki göstererek Kral Suud'u Amerikan ajanı olmakla suçlaması ve arabuluculuk önerisini ABD'nin isteğiyle yaptığını ileri sürmesi etkili olmuştur¹⁰⁸. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği ile Suriye'nin, konuyu BM'ye götürmesinden sonra ve müzakereler sırasında Endonezya'nın meselenin taraflar arasında görüşme yoluyla çözülmesi teklifinde bulunmasıyla sorun ikili düzeye çekilmiş ve taraflar arasındaki hava yumuşamaya başlamıştır. Kasım 1957'de Suriye'nin şikayetini geri çekmesiyle konunun BM'de tartışılması bitmiş, Türkiye de Suriye sınırına yığıldığı birlikleri çekmeye başlamıştır¹⁰⁹. Krizin sona ermesinde Suriye ile Mısır'ın Kasım 1957'de, 1 Şubat 1958 tarihinden itibaren Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) adı altında birleşmeye karar vermesinin de rolü olmuştur¹¹⁰.

Süveyş Krizi'nden sonra Türkiye ile Irak'ın Nasır'ın gücünü kırmak için Suriye'deki rejimin değişmesinden yana bir tutum içinde olması ve Suriye krizi sırasında Türkiye ile Irak'ın bu ülkeye askeri müdahalede bulunabileceği iddialarının ortaya atılması, Nasır'ı Suriye

104- Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s.508-509.

105- Gönlübol vd., a.g.e., s.303-304.

106- Sander, Türk-Amerikan..., s.220.

107- Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s.509.

108- Fırat ve Kürkçüoğlu, a.g.m., s.631.

109- Sander, Türk-Amerikan..., s.222-223.

110- Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s.509.

merkezli üstünlük mücadelesini kaybettiği takdirde, Arap dünyasındaki etkinliğini de yitirebileceği düşüncesine yönelmiştir. Bu nedenle Mısır 13 Ekim 1957'de, 1955 tarihli Mısır-Suriye savunma işbirliği anlaşmasına dayanarak Lazkiye'ye asker göndermiştir¹¹¹. Bundan bir ay sonra 18 Kasım 1957'de Mısır Meclisi'nden bir grup Suriye'yi ziyaret ederek Suriyeli parlamenterlerle görüşmüş ve görüşmeler sonunda Mısır ve Suriye hükümetlerine iki ülke arasında federal birlik kurma çağrısında bulunulmasına karar verilmiştir¹¹². Birleşme teklifinin arkasında komünistlerin Suriye'de giderek artan nüfuzundan endişe duyan Baasçılar bulunmaktadır.

Baas, kilit noktalarda bulunan komünistlerin, kendilerini bilahare iktidara getireceğini umdukları Sovyetler Birliği ile daha yakın ilişkiler kurulması taraftarı olduklarını, Komünist Partisi'nin, Baas'ın tek başına mücadele edemeyeceği kadar güçlendiğini değerlendirmiş ve komünistlerin aniden iktidara gelmesini engellemek için Mısır ile birleşme fikrini ortaya atmıştır¹¹³. Türkiye, Suriye'nin Sovyetler Birliği'nden çok, o sırada Sovyetler Birliği'nin tam etkisi altında bulunmayan Mısır'a bağlanacağı anlaşıldığı için bu birleşmeden memnunluk duymuş ve BAC'ı 11 Mart 1958'de resmen tanımıştır¹¹⁴. ABD de bu birleşmeyi Suriye'de bir darbeyi önleyebileceği düşüncesiyle olumlu karşılayacaktır¹¹⁵. Aslında Suriye üzerinde Mısır/Nasır nüfuzunun kabul edilmek zorunda kalınması ironik bir durumdur. Sovyetler Birliği'nin bölgeye girmesini sağlayan bir ülke olarak görülen Mısır'ın şimdi Sovyet nüfuzunu engelleyeceği düşünülmektedir.

BAC'ın kurulması Arap dünyasında dengeleri Mısır lehine değiştirmiş, Nasır'ın bölgesel etkinliğinin daha da artmasına neden olmuştur. Arap birliğinin yaratılması yolunda bir adım olarak görülen birleşme, Nasır'ın Arap dünyası üzerindeki öncü rolünü de pekiştirmiştir. Birleşme Nasır'dan çok Suriyeli Baasçıların isteğiyle gerçekleşmiş olsa da Nasır'ın çıkarlarına son derece uygun düşmüş, Nasır Suriye'ye hâkim olarak özellikle Irak'a karşı kuvvetli bir pozisyon elde etmiştir¹¹⁶. Nasır birleşme konusunda uzun süre tereddüt etmiş, ancak Suriye'nin komünistlerin kontrolüne girmesini önlemek için birleşmeyi kabul etmek durumunda kalmıştır¹¹⁷. Nitekim Nasır'ın, birleşmeden sonra Komünist Parti liderlerini sürgüne göndermek, Sovyet yanlısı subayları görevden uzaklaştırmak gibi uygulamaları Sovyetler Birliği'nde memnuniyetsizlik yaratmıştır¹¹⁸.

3.3.3. Irak Rejiminin Devrilmesi ve Lübnan ile Ürdün'e Yönelik Müdahaleler

Nasır'ın bölgede güçlenmesi Batı yanlısı Irak, Ürdün ve Lübnan yönetimlerinde endişe uyandırmış, Suriye ile Mısır'ın birleşmesini rejimleri için tehdit olarak gören Irak ve

111- Duman, *a.g.m.*, s.330.

112- Gönülöbol vd., *a.g.e.*, s.305.

113- Kamel Abu Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, Altınok Matbaası, Ankara, 1970, s.55.

114- Gönülöbol vd., *a.g.e.*, s.311.

115- Sander, *Türk-Amerikan...*, s.224.

116- Duman, *a.g.m.*, s.330.

117- Armaoğlu, *20.Yüzyıl...*, s.509.

118- Erdem, *a.g.m.*, s.83.

Ürdün, 14 Şubat 1958'de Birleşik Arap Krallığı adı altında birleşme kararı almıştır. Birleşme kararı Mısır'ın sert tepkisiyle karşılaştığı gibi, Iraklı milliyetçilerin de tepkisini çekmiş, ülkede birleşme aleyhine gösteriler düzenlenmeye başlamıştır. Bu süreç, 14 Temmuz 1958'de General Abdülkerim Kasım liderliğindeki askeri darbeyle ve monarşinin yıkılıp cumhuriyet idaresinin kurulmasıyla sonlanacaktır. Darbe sırasında Kral II. Faysal, Kral Naibi Abdüllillah ve Başbakan Nuri Sait Paşa öldürülmüştür. Irak'taki darbe Batı'da büyük endişeyle karşılanmış, ABD, güçlü bir karşılık verilmediği takdirde bu gelişmenin Batı'nın Ortadoğudan tasfiyesiyle sonuçlanabileceğini düşünmüştür¹¹⁹. Bundan dolayı Irak darbesinden bir gün sonra, 15 Temmuz 1958'de ABD deniz piyadeleri Lübnan'a çıkarılmış, bunu İngiliz paraşüt birliklerinin Ürdün'e gönderilmesi izlemiştir.

Lübnan'da Haziran 1957 seçimlerinden itibaren Cumhurbaşkanı Camille Chamoun ile Nasır'a yakın milliyetçiler arasında anlaşmazlıklar yaşanmaktaydı. Chamoun'un anayasaya aykırı olduğu halde bir dönem daha işbaşında kalmak istemesi ve buna uygun anayasa değişikliğini gerçekleştirecek bir parlamentonun seçilmesi için seçimlere hile karıştırması ülkede hoşnutsuzluk yaratmıştı. Mayıs 1958'de muhalif bir gazetecinin öldürülmesi üzerine cinayetin hükümet tarafından düzenlendiğini ileri süren Nasırcıların başlattığı grev ve gösteriler ayaklanmaya dönüşmüş, milliyetçiler ile Batı yanlıları arasında silahlı çatışmalar çıkmıştır¹²⁰. Çatışmalar üzerine Chamoun, ABD, Fransa ve İngiltere'den yardım istemesinin yanı sıra, asilerin Nasır tarafından kışkırtılıp desteklendiğini, Suriye'den Lübnan'a kitleler halinde sızmalar olduğunu ileri sürerek 22 Mayıs 1958'de BM Güvenlik Konseyi'ne başvurmuştur. Güvenlik Konseyi'nin görevlendirdiği gözlemciler heyeti Temmuz başında hazırladığı raporda Lübnan'ın iddia ettiği tarzda bir sızmaya rastlanmadığını, ancak tahkikata devam edildiğini rapor etmişse de ABD, Irak'taki darbe üzerine Lübnan'a asker gönderme kararı almıştır¹²¹. Lübnan'a Amerikan deniz piyadelerinin çıkarılmasından bir gün sonra da Ürdün Kralı Hüseyin, ABD ve İngiltere'den Ürdün'e askeri yardım yapılmasını istemiş ve 17-18 Kasım 1958 tarihlerinde Kıbrıs'ta üslenmiş İngiliz paraşütçü alayı Ürdün'e indirilmiştir¹²². Bağdat Paketi ülkeleri Lübnan ve Ürdün'e asker gönderilmesini desteklerken, Sovyetler Birliği Arap ülkelerinin içişlerine silahlı müdahale olarak nitelendirdiği bu hareketleri şiddetle kınamış ve Amerikan ve İngiliz askerlerinin derhal bu iki ülkeden çekilmesini istemiştir. BM Genel Kurulu'nda Ürdün, Lübnan ve BAC'ın da aralarında olduğu Arap devletleri tarafından yapılan teklifin 21 Ağustos 1958'de kabul edilmesiyle Amerikan ve İngiliz askerlerinin bu ülkelerden peyderpey çekilmesi sağlanmıştır¹²³.

Lübnan ve Ürdün'e asker gönderilmesi, 14 Temmuz darbesinin Batı'da yarattığı endişenin, hatta paniğin bir sonucuydu. Suriye'de komünist nüfuzu Batı tarafından önlenemez ve bu ülke Nasır'a "teslim edilirken", Batı'ya en yakın ülkelerden biri olan Irak'ta monarşinin

119- Armaoğlu, 20. *Yüzyıl...*, s.512.

120- A.g.e., s.510.

121- Haluk Ülman, "Orta Doğu Buhramı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.13, S.4, 1958, s.242.

122- A.g.m., s.243.

123- A.g.m., s.250-251.

yıkılması, Batı'nın bölgedeki prestijine ağır bir darbe olarak görülmüş, Lübnan ve Ürdün'de de aynı durumun ortaya çıkmaması için harekete geçilmiştir. Irak monarşisinin yıkılması, Türkiye'nin bölgedeki en yakın müttefiklerinden birini kaybetmesi anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla 17 Temmuz 1958'de ABD'ye başvurup Irak'a müdahaleye kararlı olduğunu bildirmiş, bu yüzden Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında kısa süreli bir gerginlik de yaşanmıştır¹²⁴. Menderes Hükümeti, darbeyi dünya barışına ve güvenliğine ve Bağdat Paktı'na yöneltilmiş bir hareket olarak görmüş, dışarıdan teşvik edilen yıkıcı faaliyetlerin neticesi olduğunu düşünmüştür. Darbeyi gerçekleştiren "siyaset eşkiyalarının" Ortadoğu'da önemli bir barış ve istikrar unsuru olan Bağdat Paktı'nı da vurmak istedikleri, darbenin İstanbul'daki Bağdat Paktı toplantısı ile aynı gün yapılmış olmasının bu niyeti gösterdiği belirtilmiştir¹²⁵. Türkiye bu çerçevede darbe yönetiminin meşruiyetini de sorgulamış, ancak daha sonra tutumunu yumuşatarak 31 Temmuz 1958'de yeni Irak hükümetini tanımıştır¹²⁶. Kasım Yönetimi darbeyi gerçekleştirdiğinde Irak'ın çıkarlarıyla ters düşmeyen uluslararası taahhütlerine bağlı kalacağını açıklamış olmakla birlikte, Bağdat Paktı'nın Batı karşıtı ve milliyetçi çevrelerde yarattığı tepki, hatta monarşinin yıkılmasında Bağdat Paktı'nın etkili olduğu yorumları dikkate alındığında, Pakt'tan çıkması beklenen bir gelişmeydi. Nitekim Irak, 24 Mart 1959'da Pakt'tan çekilmiş ve Bağdat Paktı, Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO) adını alarak bir süre daha mevcudiyetini sürdürmüştür.

14 Temmuz darbesi, öncelikle Menderes Hükümeti'nin en önemli dış politik yatırımlarından birisi olan Bağdat Paktı'nın çöküşünü simgelemektedir. Türkiye'nin Ortadoğu politikasının temel taşı niteliğindeki, kurulması ve yaşaması için büyük çaba harcadığı bir bölgesel güvenlik örgütünün en önemli halkası böylelikle devre dışı kalıyordu¹²⁷.

4. SONUÇ

Diplomatik ilişkilerin kurulduğu 1926'dan itibaren inişli çıkışlı bir seyir izleyen Türkiye-Mısır ilişkileri, 1935'te İtalya'nın Habeşistan'ı işgali üzerine Kızıldeniz ve Akdeniz'de ortaya çıkan ortak İtalya tehdidi nedeniyle İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam eden yumuşama döneminin ardından savaş sonrasının değişen koşulları çerçevesinde farklı tehditlerin yol açtığı farklı, hatta zıt dış politik tercihlerden kaynaklanan bir ayrışma sürecine girmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden itibaren Mısır için İngiltere'nin ülkesindeki askeri mevcudiyetine son vermek ve böylece tam bağımsızlığını sağlamak başlıca mesele durumundadır. Türkiye bu dönemde Sovyet tehditleri karşısında İngiltere ve ABD'den destek arayışındadır. İngiltere Sovyetlerin Akdeniz ve Ortadoğu'ya inmeyi amaçladığını düşünmekte, bu nedenle bölgedeki çıkarlarını korumayı amaçlamakta, Mısır'dan çıkmayı

124- Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s.513.

125- Ülman, a.g.m., s.257.

126- A.g.m., s.258-259

127- Özcan, a.g.e., s.21.

düşünmemektedir. Bu nedenle İngiltere stratejik konumunu da dikkate alarak, bölgede kalmasını sağlayacak bölgesel savunma düzeninde Türkiye'nin yer almasını istemekte, Türkiye ise bunu NATO'ya girişinin bir adımı olarak değerlendirmektedir. Türkiye'nin Süveyş'teki İngiliz askeri mevcudiyetini Sovyet tehdidinin önlenmesi açısından gerekli görmesi ve sadece güvenlik perspektifinden değerlendirmesi, meseleyi ulusal bağımsızlık ve egemenlik sorunu olarak gören Mısır ile daha 1946'da ters düşmesine neden olacaktır. 1948'de İsrail devletinin kuruluşu Ortadoğu'da bir dönüm noktası olmuştur. İsrail'i yok etmeyi amaçlayan Arapların ağır yenilgisi yönetimlerin değişmesine, milliyetçiliğin güçlenmesine, Batı karşıtlığının artmasına yol açmıştır. 1952 Mısır darbesinin lideri Nasır, karizmatik kişiliği, Batı emperyalizmini hedefleyen tutumu, İsrail'e karşı mücadele kararlılığıyla Arap dünyasında etkisini arttırmakta, Arap kitlelerini peşinden sürüklemektedir. Süveyş Krizi'nde Batılılara boyun eğmemesi tam bir Arap kahramanı olmasını sağlamıştır. Ancak Türkiye; Nasır'ın, yıllarca tahakkümü altında kaldıkları Batı'ya karşı çıkışının, Filistinlileri yurtlarından atan ve Batılıların koruması altında kurulan İsrail'in bölgeden silinmesini istemesinin, Batının tekeli kırarak Sovyetler Birliği'nden silah almasının Araplar açısından ne ifade ettiğini anlamaya çalışmamıştır. Nasır'ı saldırgan, kışkırtıcı, Sovyet emellerine hizmet eden bir figür olarak görmüştür. Nasır'ın Bağdat Pakti'nin Arapların tehdit algılamadığı Sovyetler Birliği'ne karşı kurulmasını gerçekçi bulmaması, İsrail'e karşı Arap birliğini bozacağını düşünmesi ve Batı emperyalizminin bölgedeki mevcudiyetini uzatacağı endişesine karşı Türkiye'nin, diğer Arap devletlerinin Pakt'a katılmasını sağlamaya çalışması, Eisenhower Doktrini'ni desteklemesi, Ürdün ve Lübnan bunalımlarında Nasır karşıtlarına destek vermesi, Irak ile birlikte Batı karşıtı devletlere müdahale niyetini ortaya koyması, Mısır'ın Arap liderliği mücadelesindeki ana rakibi Irak ile yakın ilişkileri, Türkiye ile Mısır arasında 1955'ten itibaren hız kazanan mücadelenin başlıca göstergeleridir. 1955-1960 arasındaki dönemde bölgede sürekli olarak Mısır ile karşı karşıya gelen Türkiye'nin Ortadoğu politikasının Nasır ile mücadele çerçevesinde şekillendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

1958'de, Irak'ta gerçekleştirilen rejim değişikliği, Sovyetlere karşı Araplara dayanan bir savunma anlayışının "Araplara rağmen" sürdürülemeyeceğini ortaya koymuştur. Bu aslında Nasır'ın bir başarısıdır. İsrail'in tehdit olarak görüldüğü, Batı karşıtlığının güçlü olduğu bölgede Sovyet tehdidine karşı ittifak arayışlarının sürdürülmesi Sovyetlerin bölgeye girişine hizmet etmekten başka bir sonuç yaratmamıştır. Bölgedeki gelişmelerin Soğuk Savaş perspektifinden değerlendirilmesinin ve izlenen hatalı politikaların Türkiye'yi bölgede ve uluslararası alanda yalnız bıraktığı kısa sürede anlaşılacak ve Arap ülkelerinin sorunlarına karşı daha duyarlı bir yaklaşım benimsenecekse de Türkiye'nin bu dönemde bölgede yarattığı imajı düzeltmek kolay olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- ABU RUMMAN, Mohamed, *Üründe 1989-2005 Arası Demokratik Dönüşüm*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Dalı, Ankara, 2009.
- ABU JABER, Kamel, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, Altınok Matbaası, Ankara, 1970.
- ARI, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu. Siyaset, Savaş ve Diplomasi, Cilt I*, MKM Yayınları, Bursa, 2012.
- ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990) Cilt I: 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1991.
- ARMAOĞLU, Fahir, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, b.t.y.
- ARMAOĞLU, Fahir, *Türk Amerikan İlişkileri 1919-1997*, Kronik Kitap, İstanbul, 2017.
- ATABAY, Mithat, *Son Yüzyılda Türkiye ve Ortadoğu*, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale, 2016.
- AYDIN, Mustafa, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures during the Cold War", *Middle Eastern Studies*, C.36, S.1, Ocak 2000, ss.103-139.
- BİLGİN, Mustafa Sıtkı, "British Attitude Towards Turkey's Policies in the Middle East (1945-47)", *Turkish Yearbook of International Relations*, C.33, 2002, ss.257-269.
- BULUT, Semih, "Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri ve Günümüze Etkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXVI, S.78, Kasım 2010, ss.535-559.
- CLEVELAND, L. William, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev. Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2015.
- ÇAKIRBAŞ, Ali, "Amerikan Perspektifinden 1957 Krizine Giden Süreçte Suriye'de Komünizmin Yükselişi", *History Studies*, C.10, S.6, Eylül 2018, ss.33-43.
- ÇELİK, Mustafa Edip, "İkinci Dünya Savaşı Bitiminden Bağdat Pakti'na Geçen Süreçte Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, TAED-64, Ocak 2019, ss.475-497.
- DUMAN, Sabit, "Ortadoğu Krizleri ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.35-36, Mayıs-Kasım 2005, ss.313-332.
- ERDEM, Gökhan, "Bağlantısızlıktan Bağımlılığa: Nasır Döneminde Mısır-SSCB İlişkileri", *Turkish Yearbook of International Relations*, C.48, 2017, ss.69-98.
- FIRAT, Melek-KÜRKCÜOĞLU, Ömer, "Arap Devletleriyle İlişkiler", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss.615-635.
- GÖNLÜBOL, Mehmet-ÜLMAN, Haluk, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945-1965", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.21, S.1, 1966, ss.143-182.
- GÖNLÜBOL, Mehmet- SAR, Cem- ESMEER, Ahmet Şükrü- SANDER, Oral- ÜLMAN, Haluk- BİLGE, Suat- SEZER, Duygu- KÜRKCÜOĞLU, Ömer, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.
- GÜRÜN, Kamuran, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.

- KHOURL, Fred, J., *The Arab-Israeli Dilemma*, Syracuse University Press, New York, 1985.
- KÜÇÜKVATAN, Mahir, "Soğuk Savaşın Türk Dış Politikasına Etkileri ve 1957 Türkiye-Suriye Bunalımı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.XI, S.23, Güz 2011, ss.73-91.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, "An Analysis of Turkish-Arab Relations", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.27, S.1, 1972, ss.117-134.
- ÖZCAN, Gencer, "Türkiye İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi", *TESEV Dış Politika Analiz Serisi 1*, Kasım 2005, tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Turkiye_Israil_Iliskilerinde_Donusum.pdf, (Erişim: 05.08.2019).
- SANDER, Oral, *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.
- SANDER, Oral, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2016.
- SARIKOYUNCU DEĞERLİ, Esra, "Türk-Mısır Siyasi ve Kültürel İlişkileri (1923-1938)", *Yeni Türkiye*, Ortadoğu Özel Sayısı, C.V, S. 86, Ocak-Haziran 2016, ss.23-37.
- SHLAIM, Avi, *Lion of Jordan. The Life of King Hussein in War and Peace*, Penguin Books, London, 2007.
- ŞİMŞİR, Bilal, "Fes Olayı: Türkiye-Mısır İlişkilerinden Bir Sayfa (1932-1933)", *TTK Belleten*, C.48, S.189-190, Ocak-Nisan 1984, ss.1-87.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl. İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, Ankara, 1973.
- TÜR, Özlem, "Türkiye ve Filistin (1908-1948) : Milliyetçilik, Ulusal Çıkar ve Batılılaşma", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.62, S.1, 2007, ss.223-251.
- TÜRKMEN, İlter, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası", *BİLGESAM*, 17 Temmuz 2014, www.bilgesam.org/images/dokumanlar/0-22-20140717111.pdf, (Erişim: 05.08.2019).
- UZER, Umut-UZER, Ayşe, "Diverging Perceptions of the Cold War: Baghdad Pact as a Source of Conflict Between Turkey and the Nationalist Arab Countries", *Turkish Yearbook of International Relations*, C.36, 2005, ss.101-118.
- ÜLMAN, Haluk, "Orta Doğu Buhranı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.13, S.4, 1958, ss.232-261.
- ÜLMAN, Haluk, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler I (1923-1968)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.23, S.23, 1968, ss.241-273.
- ÜLMAN, Haluk-SANDER, Oral, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler: 1923-68 II", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.27, S.1, 1972, ss.1-24.

Troyacademy 5 (1), 201-229 , 2020
Geliş/Received: 10.04.2019 • Kabul / Accepted: 17.12.2019
doi: 10.31454 / usb.723532

Enflasyon ile Mevduat ve Kredi Faizleri Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Fisher Eşitliği Çerçevesinde Ekonometrik Bir Analiz

Hüseyin USLU *

Öz

Bu çalışmanın amacı; TCMB tarafından enflasyon hedeflemesi rejiminin uygulandığı 2002:M01-2019:M01 döneminde, enflasyon ile faiz oranları arasındaki etkileşimi, ampirik olarak analiz etmektir. Çünkü Türkiye'de yüksek enflasyon sorunu devam etmektedir ve bunun nedenleri konusunda ekonomistler arasında ve ekonomistlerle siyasetçiler arasında bir takım görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bu yönüyle konu güncel ve ülke ekonomisi açısından önemlidir. Analizlerde kullanılan serilerin durağanlık dereceleri; ADF, PP ve yapısal kırılmalı ADF birim kök testleriyle incelenmiş ve enflasyon serisinin birinci farkı alındığında, faiz serilerinin ise düzey değerlerinde durağan oldukları belirlenmiştir. Seriler farklı derecelerden durağan bulunduğu için seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkilerinin Sınır Testi ile araştırılmış ve modellerde kullanılan seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğuna, yani bu serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerine karar verilmiştir. Uzun dönem analizleri, ARDL yöntemiyle yapılmış ve Türkiye'deki enflasyon oranı, ticari kredi faizlerindeki %1 puanlık artışın %0.25, mevduat faizlerindeki %1 puanlık artışın %0.05 puan artmış olduğu belirlenmiştir. Diğer yandan enflasyon oranındaki %1 puanlık artışın, ticari kredi faizlerini %0.23 puan, vadeli mevduat faiz oranlarını %0.59 puan artırmış olduğu görülmüştür. Son olarak vadeli mevduat faiz oranlarındaki %1 puanlık artışın ticari kredi faizlerini %1.04 artırdığı bulunmuştur. Kısa dönem analizleri de ARDL yöntemiyle gerçekleştirilmiş ve modellerin hata düzeltme mekanizmalarının çalıştığı bulunmuştur. Ticari kredi faizlerinin kısa dönemde de enflasyonu artırdığı, ticari kredi faizlerinin, enflasyon ve vadeli mevduat faizleri tarafından artırıldığı belirlenmiştir. Ayrıca enflasyonun, kısa dönemde vadeli mevduat faizleri üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür. Türkiye ekonomisinde Fisher Etkisi uzun dönemde geçerli iken, kısa dönemde geçerli çıkmamıştır. Seriler arasındaki nedensellik ilişkileri, Toda-Yamamoto yöntemiyle incelenmiş ve faiz oranlarından enflasyona doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusu değilken, sadece enflasyondan vadeli mevduat faiz oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğu bulunmuştur. Bu sonuç, teorik beklentilerimizle ve Fisher Eşitliği ile uyumludur. Yani Türkiye'deki yaygın söylemin aksine faizler enflasyonu değil, ekonomi teorisinde yer aldığı şekliyle enflasyon, faizi etkilemektedir. Enflasyon arttıkça, vadeli mevduat sahipleri, reel kazançlarını koruyabilmek için bankalardan daha fazla faiz talep etmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, Mevduat Faiz Oranı, Kredi Faiz Oranı, Fisher Eşitliği.

JEL Kodları: E31, G12, P44.

The Relationship Between Deposit Interest, Loan Interest And Inflation: An Econometric Analysis For Turkey in Terms of Fisher Equality

Abstract

The aim of this study is to empirically analyze the interaction between inflation and interest rates in the period 2002:M01-2019:M01, when the inflation targeting regime is implemented by the CBRT. Because high inflation problem continues in Turkey and no consensus among economists and among politicians and economists about the reasons can be reached, the issue is not old-fashioned and is still important for the national economy. The level of stationarity of the series in the analyzed are examined by using ADF, PP and structural break ADF unit root tests and it is determined that inflation series is stationary when the first difference and the interest series are stationary in level. Since the series are found to be stationary at different levels, the cointegration relationship between the series are investigated with the Bounds Testing and it is decided that there is a cointegration relationship between the series used in the models, that is, these series move together in the long term. Long-term analysis is conducted by ARDL method and it is found that 1% point increase in commercial loan interest and deposit interest rates incline the inflation rate by 0.25% and 0.05% in Turkey, respectively. On the other hand, the 1% increase in the inflation rate ascends the commercial loan interest rates by 0.23% and the time deposit interest rates by 0.59%. Finally, it is determined that 1% increase in time deposits interest rates increase commercial loan interest rates by 1.04%. Short-term analysis is also performed by ARDL method and error correction mechanisms of the models are found to operate. It is seen that commercial loan rates increase inflation in the short term, while commercial loan rates are positively influenced by inflation and time deposit rates. Moreover, it is observed that the effect of the inflation on the time deposit rates in the short term is not statistically significant. Fisher Effect is valid in the long term, but invalid in the short term. The causality relationships between the series are examined by Toda-Yamamoto method. There is no causal relationship from interest rates to inflation, but there is one-way causality relationship only from inflation to time deposit interest rate. This result is compatible with our theoretical expectations and Fisher Equality. So unlike the common rhetoric in Turkey, inflation is not affected from interest but inflation affect interest rates, as it is situated in the economy theory. As inflation increases, time deposit owners demand more interest from banks to maintain their real earnings.

Key Words: Inflation, Time Deposits Interest Rate, Credit Interest Rate, Fisher Equality.
JEL Codes: E31, G12, P44.

GİRİŞ

Enflasyon, halkın yakından hissettiği en önemli makroekonomik değişkenlerden biridir. Öyle ki ekonomi literatüründe enflasyon ile işsizliğin toplanmasıyla oluşturulmuş bir “Hoşnutsuzluk Endeksi” bile mevcuttur (Akpınar, Taşçı ve Özsan, 2013). Çünkü halk bu iki kavramın yüksek olmasından önemli ölçüde hoşnutsuz olmaktadır. Özellikle enflasyon ve işsizliğin birlikte yükseldiği dönemlerde ülkelerin reel gelir ve refah seviyeleri önemli ölçüde azalmakta, bu durum ülkelerde iktidar değişimlerine, sosyal patlamalara² ve

2-Aralık 2010’da Tunus’ta başlayan ve 15 ülkeyi etkisi altına alan Arap Baharı olaylarının temel nedeni; üniversite mezunu genç bir işsiz olan Muhammed Buazizi’nin seyyar satıcılık yaptığı tezgâhın zabıta görevlileri tarafından parçalanması ve hakkını aramaya çalıştığında kendisinin de darp edilmesi neticesinde kendisini yakması ve

ülkelerin yönetim biçimlerinin değişimine³ kadar gidebilmektedir. ⁴

Türkiye’de 1990’lı yıllarda, dönemsel olarak, %100’ü aşan enflasyon altında yaşamış, ülkede gelir dengesi ve makroekonomik istikrar önemli ölçüde zarar görmüştür. Bu nedenle 1990’lı yıllarda ülkede sık sık hükümet değişiklikleri ve koalisyonlar yaşanmış, 1994 ve 2001 ekonomik krizleri meydana gelmiştir. 15 Nisan 2001’de açıklanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile ülkede enflasyonu düşürebilmek için Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tam özerk hale getirilmiş ve TCMB’ye temel sorumluluk alanı olarak “*fiyat istikrarının sağlanması*” görevi verilmiştir. Bunun üzerine TCMB 2002 yılından itibaren enflasyon hedeflemesi rejimine geçmiş, 2002-2005 döneminde örtük, 2006 ve sonrası dönemde açık enflasyon hedeflemesi sistemini uygulamaya başlamıştır (Eroğlu ve Eroğlu, 2009: 81-83). 2018 yılında iç ve dış nedenlerle Türkiye’de enflasyon tekrar hızla yükselmiş, TCMB’nin Ocak 2018’de %7 olarak açıkladığı ve Hükümet Programında da yer verilen enflasyon hedefi, 2018 sonunda Tüketici Fiyatlarında (TÜFE) %20.30, Üretici Fiyatlarında (ÜFE) %33.64 olmuştur.⁵ Bu durum, Türkiye’de enflasyonun tekrar önemli bir makroekonomik sorun olma yolunda ilerlediğini göstermekte olup, enflasyonun nedenleri ve önlenbilmesine yönelik akademik çalışmalara ve politika önerilerine olan ihtiyacı artırmıştır.

Bu kapsamda çalışmada; Türkiye’de enflasyonun nedenleri arasında gösterilen faizler mercek altına alınmış, mevduat ve kredi faizlerinin enflasyon üzerindeki etkileri, teorik ve uygulamalı olarak analiz edilmiştir. Girişi takiben çalışmanın birinci bölümünde; enflasyon ile faizler arasındaki ilişkinin teorik çerçevesi sunulmuş, ikinci bölümünde; Türkiye’deki enflasyon ve faiz oranları arasındaki ilişkiler, grafikler yardımıyla irdelenmiş, üçüncü bölümünde; literatürde yer alan çalışmaların kısa bir özeti sunulmuş, dördüncü bölümde ampirik analiz gerçekleştirilmiştir. Ampirik analiz için 2002:M01-20169:M01 dönemi faiz ve enflasyon verileri kullanılmış, Sınır Testi, ARDL ve Toda-Yamamoto nedensellik testi yöntemlerinden yararlanılmıştır. Sonuç ve önerilerle çalışma tamamlanmıştır. Ampirik analiz yapılırken; sadece enflasyonun faizler üzerindeki etkisine bakmakla yetinilmemiş, ayrıca faizlerin enflasyon üzerindeki etkileri de analiz edilmiştir.⁶ Bu çalışmanın; incelenen

vefat etmesidir. Yani temel neden işsizliktir ve önemli bir sosyal patlamaya neden olmuştur. Konunun detayları için bakınız: [<http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/arak-bahari-1304>].

3-1929’da başlayıp 1933 yılına kadar devam eden Büyük Bunalımın etkisiyle ülkelerde işsizlik %25’e kadar çıkmış, imalat sanayi üretimi %50 oranında azalmış, fiyatlar genel düzeyi önemli ölçüde artmıştır. Bunun sonucunda; Almanyada Hitler, İtalyada Musolluni, Japonyada Meiji öncülüğünde diktatöryal yönetimler işbaşına geçmiştir (Yıldırım, Karaman ve Taşdemir, 2009: 13; Sabancı, 2018: 297-299).

4-Günümüzde Venezuelada yaşanan olaylar da bu konuda oldukça dikkate değerdir. Kasım 2018’de yıllık enflasyonun %1.3 milyona ulaştığı Venezuelada yaygın sokak olayları yaşanmakta ve Devlet Başkanı Mauro’ya karşı ulusal ve uluslararası tepkiler hızla yükselmektedir (Sözcü, 2018). Bu halkaya son olarak Sudan da katılmış bulunmaktadır. Ülke parasının son yıllarda %2400 değer kaybettiği, döviz sıkıntısına bağlı olarak gıda ve ilaç sıkıntılarının yaşandığı Sudan’da yaygın halk gösterileri patlak vermiş ve bunun üzerine

5-Ekim 2018’de TÜFE %25.24, ÜFE %45.01 olmuş, alınan önlemlerle belirli ölçüde düşürülebilmektedir (ASM-MMO, 2018).

6-Bilindiği üzere Türkiye’de enflasyon ile faiz arasındaki etkileşimin yönü konusunda siyasetçiler ve ekonomistler farklı düşünmektedirler. Ekonomistler, mevcut kaynaklara/teorilere bakarak enflasyonun faizleri artırdığını

konunun güncelliği ve ülke ekonomisi açısından önemi yanında, kullanılan veriler ve uygulanan analiz yöntemleri itibariyle de literatüre bir katkı sağlaması beklenmektedir.

1. TEORİK ÇERÇEVE

Enflasyon ile faiz oranı arasındaki teorik etkileşimi açıklamaya yönelik en bilinen yaklaşım, Fisher (1930) tarafından geliştirilen ve literatürde Fisher Eşitliği olarak yer edinen yaklaşımdır. Fisher (1930) bu yaklaşımda; cari dönem nominal faiz oranlarının (i_t), beklenen reel faiz oranları (r_t^e) ve beklenen enflasyonun (π_t^e) bir fonksiyonu olduğu ifade etmekte ve bu ilişkiyi eşitlik (1)'deki gibi düzenlemektedir:

$$i_t = r_t^e + \pi_t^e \quad (1)$$

Rasyonel Bekleyişler Teorisine göre, ekonomik aktörler tam bilgiye sahiptirler ve beklenen enflasyon (π_t^e), gerçekleşen enflasyona (π_t) eşit kabul edilebilmektedir (Mishkin, 1991). Diğer yandan reel faiz oranlarının uzun dönemde sabit olduğu varsayılmaktadır (Fama, 1975; Cappock and Poitras, 2000). Bu durumda eşitlik (1) yeniden düzenlenerek:

$$i_t = \bar{r} + \pi_t \quad (2)$$

şekline getirilebilmektedir. Bu denklem ekonometrik formda yazıldığında:

$$i_t = \beta_0 + \beta_1 \pi_t + \varepsilon_t \quad (3)$$

eşitliğine ulaşılır. Bu denklem, cari dönem faiz oranlarının (i_t), cari dönem enflasyonu (π_t) ile yakın etkileşim içinde olduğunu göstermektedir. Fisher (1930), Denklem (3)'ü ABD'nin 1890-1927 dönemi verileriyle ve İngiltere'nin 1820-1924 dönemi verileriyle tahmin etmiş ve enflasyon oranı ile faiz oranı arasında $\beta_1 \cong 1$ bir ilişki tespit etmiştir. Bundan dolayı literatürde; Denklem (3)'te yer alan enflasyon ve faiz oranı serileri eşbütünleşik çıkar ve β_1 katsayısı da 1'e yakın bulunursa, Fisher Eşitliğinin (veya Fisher Etkisinin) ilgili ekonomide geçerli olduğuna karar verilmektedir (Lee, 2007; Beyer, Haugh ve Dewald, 2009; Argyro, 2010).

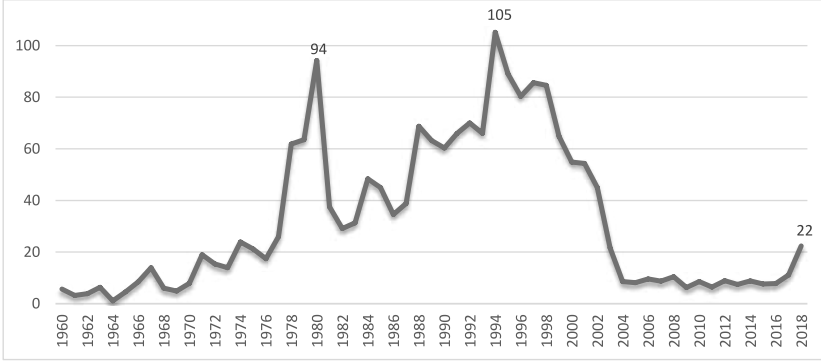
2. TÜRKİYE'DE ENFLASYON VE FAİZ ORANLARI

Türkiye, 2000 yılı öncesi dönemde önemli ölçüde yüksek enflasyon sorunu ile baş etmek zorunda kalmıştır. Bu enflasyon nedeniyle ülkede reel gelirler düşmüş, ekonomik büyüme

ve öncelikle enflasyonu düşürmenin gerektiğini ifade ederken, siyasiler tersine faizlerin enflasyonu artırdığını, bunun için öncelikle faizlerin düşürülmesinin gerekli olduğunu dile getirmektedirler. Bu çalışmada tarafsız davranılarak, olay her iki açıdan da incelenmiştir.

istikrarsız bir hal almıştır. Türkiye’de yaşanan enflasyon oranlarındaki değişimler Grafik 1 yardımıyla incelenebilir.

Grafik 1: Türkiye’de Enflasyon Oranları (1960-2018)

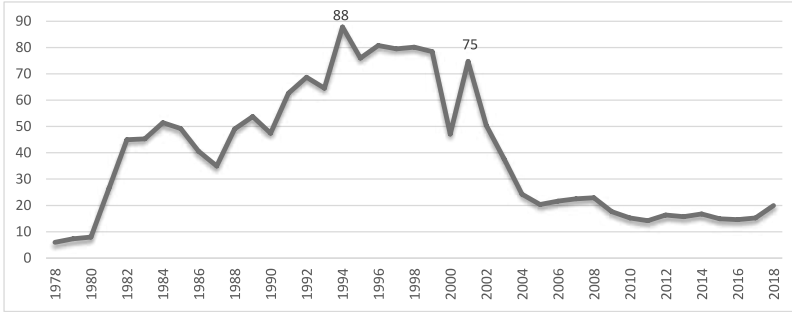

Kaynak: World Bank (2019a) ve EVDS (2019c).

Grafik 1’den görüldüğü gibi Türkiye ekonomisi 1970-2000 döneminde oldukça yüksek enflasyon oranları altında yaşamıştır. 1970-2000 dönemi ortalama enflasyon oranı %51’dir. Bu oranın gelişmiş ülkelerde %1’lerde olduğu düşünülürse, yaşanan enflasyonun şiddeti daha iyi anlaşılabilir. 2001 krizinden sonra uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve TCMB’nin özerk hale getirilip, tek hedef olarak fiyat istikrarını sağlaması görevinin verilmesinden sonra ülkede enflasyon hızla düşmüştür, 2004-2016 döneminde ortalaması sadece %8 olmuştur. Ancak Ağustos 2018’de döviz kurlarında yaşanan ani yükseliş ve buna bağlı olarak artan maliyetler nedeniyle 2018 yılı sonunda enflasyon %20’nin üzerine çıkmıştır. 2000 öncesi dönemde yüksek enflasyon ile birlikte yüksek faiz oranları da Türkiye ekonomisinin en önemli makroekonomik sorunlarından biri olmuştur. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde daha hızlı artan faiz oranları, 1994’te %88’e, 2001’de %75’e ulaşmıştır.⁷ Bir yıl vadeli mevduat faizi oranlarındaki dalgalanma Grafik 2 yardımıyla incelenebilir.

7-2001 krizi nedeniyle birkaç defa Hazine’nin borçlanma ihalelerine teklif gelmemiş, bu nedenle Mayıs 2001’de gecelik borçlanma faiz oranı %7500’e yükselmiştir (Özatay, 2009).

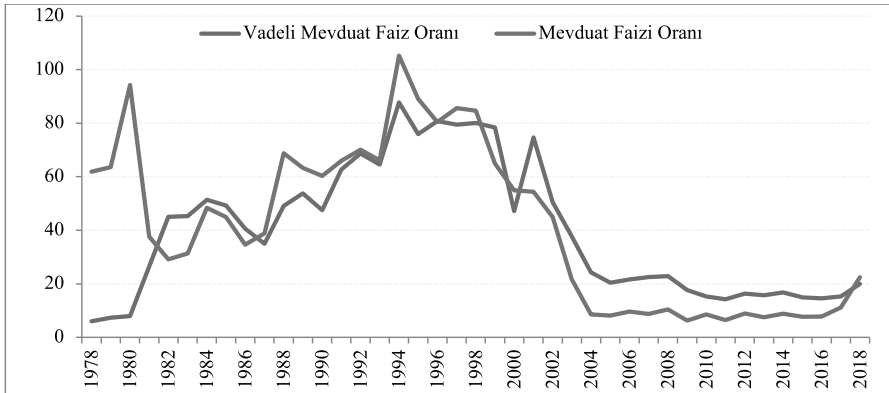
Grafik 2: Türkiye’de Mevduat Faizi Oranları

Kaynak: World Bank (2019b), EVDS (2019b).

Grafik 2’ye bakıldığında; 1980 sonrası dönemde faizlerin hızla arttığı, 1994’te %88 ile zirveye ulaştığı, 2000 yılındaki kısmi düşüşün ardından, 2001 krizle birlikte %75’e yükseldiği, enflasyonla mücadele programının uygulanmaya başlandığı 2002 sonrası dönemde ise hızla düştüğü görülmektedir. 1981-2000 dönemi ortalama faiz oranı %58 gibi oldukça yüksek bir düzeydedir. Bu verinin gelişmiş ülkelerde %1-2 aralığında değiştiği göz önüne alınırsa, ülkede yaşanan faizlerin yüksekliği daha net görülecektir. 2004-2016 dönemindeki ortalama faiz oranı %18’dir ki bu da yüksektir. Enflasyon ile bir yıl vadeli mevduat faizleri arasındaki ilişkiler Grafik 3 yardımıyla incelenebilir.

Grafik 3: Türkiye’de Enflasyon ile Mevduat Faizleri Arasındaki İlişkiler

Kaynak: World Bank (2019a; 2019b), EVDS (2019b; 2019c).

Grafik 3’ten de görüldüğü üzere Türkiye ekonomisinde enflasyon ile faiz oranları arasında yakın bir etkileşim söz konusudur. Bu nedenle enflasyon ve faizle mücadele programlarının

birlikte yürütülmesinin gerektiği ifade edilebilir.

3. LİTERATÜR ÖZETİ

Konuyla ilgili son yıllarda yapılan ve ulaşılabilen ampirik çalışmaların kısa bir özeti, yayınlanma tarihi sırasına göre verilmiştir. Yamak ve Abdioğlu (2007), Türkiye ekonomisinde Fisher Hipotezinin geçerliliğini, 1990-2006 dönemine ait üçer aylık verileri kullanarak, Johansen ve Juselius eşbütünleşme Test ve VECM yöntemleri yardımıyla incelemiştir. Yazarlar bu çalışmada nominal faiz oranı ile tüketici fiyat endeksi verilerini almışlardır ve Türkiye ekonomisinde Fisher Etkisinin, hem güçlü, hem de zayıf formda geçerli olduğunu göstermişlerdir. Westerlund (2008), 20 OECD ülkesinde Fisher etkisinin geçerliliğini, 1980-2004 dönemi verilerini kullanarak, yatay kesit bağımlılığı altında yeni nesil panel veri analizi yöntemiyle incelemiş ve bu ülkelerde Fisher Etkisinin geçerli olduğunu, yani artan enflasyon oranının, nominal faiz oranının artırdığını tespit etmiştir. Etkinin en yüksek olduğu ülkelerin; Belçika, Kanada, İspanya, Japonya ve ABD olduğu belirlenmiştir. Sathye, Sharma ve Liu (2008), Hindistan'da Fisher Etkisinin geçerliliğini, 1996:M04-2004:M08 dönemi için Johansen-Juselius (1990) eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi ile araştırmış ve Hindistan'da Fisher Etkisinin geçerli olduğunu, beklenen enflasyon oranından faiz oranına doğru kısa dönemli bir nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmiştir.

Yılanıcı (2009), Türkiye'de Fisher Eşitliği Hipotezinin geçerliliğini, 1989:Q1 - 2008:Q1 dönemi için Engle ve Granger (1987) doğrusal ve Kapetanios vd. (2006) doğrusal olmayan eşbütünleşme testleri ile araştırmış ve Türkiye ekonomisinde ilgili dönemde Fisher Eşitliği Hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Benazić (2013), Fisher Etkisinin Hırvatistan ekonomisinde geçerliliğini, 1996:M03-2012:M09 dönemi için Johansen eşbütünleşme testi ve VECM yöntemi yardımıyla analiz etmiş ve enflasyondaki %1'lik artışın, faiz oranını %0.709 oranında artırdığını tespit etmiştir. Jareño ve Tolentino (2013), Fisher Etkisinin Avrupa ülkelerinde geçerliliğini, 1997-2007 ve 2008-2012 dönemleri için EKK yöntemiyle karşılaştırmalı olarak analiz etmiş ve Fisher Etkisinin Avrupa ülkelerinde sadece kriz döneminde geçerli olduğunu belirlemiştir. Hatta Litvanya, Macaristan ve Hollanda'da Fisher Etkisinin kriz döneminde, ters yönde etkili olduğunu, yani artan faiz oranlarının enflasyonu yükselttiğini bulmuşlardır. Ayub vd. (2014), enflasyon ile faiz oranı arasındaki ilişkileri, Pakistan'ın 1973-2010 dönemi verilerini kullanarak, Johansen ve Engle ve Granger eşbütünleşme testleri ile analiz etmiş ve bu değişkenler arasında eşbütünleşme tespit ederek, bu değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini ifade etmişlerdir. Hacıoğlu ve Yerlikaya (2014), Türkiye ekonomisinde Fisher Hipotezinin geçerliliğini, beklentiler üzerinden, 1988:M01-2013:M05 dönemi, paranın satın alma gücü ve reel faiz verilerini kullanarak, ADF birim kök testi, Johansen (1990) eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi ile analiz etmiştir. Eşbütünleşme testinde paranın satın alma gücü ve reel faiz değişkenleri arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin belirlendiği bu çalışmada, bu değişkenler arasında karşılıklı nedensellik ilişkilerinin

var olduğu da bulunmuştur. Böylece ekonomik karar birimlerinin paranın değerine ilişkin beklentilerinin, reel faizler üzerinde etkili olduğu ve Fisher Hipotezinin Türkiye ekonomisinde geçerli olduğuna karar verilmiştir.

Andrea ve Rodrigo (2015), Fisher Etkisinin Meksika ekonomisinde geçerliliğini, 1996-2012 dönemi verilerini kullanarak, EKK yöntemiyle analiz etmiş ve ters yönlü bir Fisher Etkisi belirlemiştir. Buna göre; yıllık nominal faiz oranlarındaki %1 puanlık artış, enflasyon oranını %1.1982 puan artırmaktadır. Aylık nominal faiz oranlarındaki %1 puanlık artışın ise enflasyon oranını %2.2149 puan artırdığı belirlenmiştir. Yani vade kısaldığında, ters yönlü Fisher Etkisi güçlenmiştir. Babalola vd. (2015), Nijerya ekonomisinde enflasyon, faiz oranları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, 1981-2014 dönemi verilerini kullanarak, EKK yöntemiyle analiz etmiş ve enflasyon ve faizlerdeki artışların, bu ülkede ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini tespit etmiştir. Doğan, Eroğlu ve Değer (2016), Türkiye ekonomisinde enflasyon ve faiz oranı arasındaki ilişkileri, 2003:M01-2015:M02 dönemi için ADF ve PP birim kök testleri, Johansen eşbütünlük testi ve Granger nedensellik testi yardımıyla incelemiş ve enflasyondan faiz oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulmuştur. Tunalı ve Erönel (2016), enflasyon ile faiz oranı arasındaki ilişkiyi, Fisher Eşitliği çerçevesinde Türkiye'nin 2003:M01-2014:M02 dönemi verilerini kullanarak, yapısal kırılmalı Gregory ve Hansen (1996) eşbütünlük testi ile incelemişler ve Türkiye'de Fisher Eşitliğinin uzun dönemde geçerli olduğunu, ancak kısa dönemde geçerli olmadığını tespit etmişlerdir.

Taban ve Şengür (2016), Türkiye'de enflasyonun nedenlerini belirlemeye yönelik olarak, 2003:M02-2014:M12 dönemi verilerini kullanarak yaptığı VAR analizi sonucunda; faiz oranlarından enflasyona doğru bir nedensellik ilişkisine rastlamazken, enflasyondan faize doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Çalışmanın sonucunda; Türkiye'deki enflasyonun talep yönlü bir enflasyon olduğu tespitine yer verilmiştir. Torun ve Karanfil (2016), Türkiye ekonomisindeki enflasyon-faiz ilişkisini, 1980-2013 dönemi yıllık verilerini kullanarak, Johansen eşbütünlük testi ve Granger nedensellik testi yardımıyla analiz etmiş, faiz oranları ve GSYH'den enflasyona doğru nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir. Lebe ve Arda Özalp (2016), Türkiye ekonomisinde Fisher Eşitliğinin geçerliliğini, alternatif faiz oranları üzerinden, ARDL yöntemi yardımıyla sınıamış ve politika faiz oranı ile enflasyon arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu belirlemişlerdir. Adam ve Ofori (2017), Batı Afrika Ülkelerinde (Kape Verde, Gambiya, Gana, Nijerya ve Siere Leona) Fisher Etkisinin geçerliliğini, 1998:M02-2012:M08 dönemi için iki aşamalı Engle ve Granger eşbütünlük testi ve EKK yöntemleriyle tahmin etmiş ve bu ülkelerde Fisher Etkisinin geçerli olmadığını belirlemiştir. Başar ve Karakuş (2017), Fisher Eşitliğinin Türkiye ekonomisinde geçerliliğini, 2004:M012-2016:M02 dönemi verilerini kullanarak, Engle ve Granger eşbütünlük testi ve Granger nedensellik testi ile incelemiş ve mevduat faiz oranlarından enflasyon oranına doğru nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Alper (2017), enflasyon ile nominal faiz oranı arasındaki ilişkileri, Türkiye'nin 1973-2016 dönemi yıllık verilerini kullanarak, FMOLS yöntemiyle analiz etmiş ve enflasyon oranındaki %1'lik artışın nominal faiz oranını %0.77 oranında artırdığını belirlemiştir.

Khumalo, Mutambara ve Assensoh-Kodua (2017), enflasyon ile faiz oranı arasındaki ilişkileri, Swaziland için 2010-2014 dönemi özelinde incelemiş ve faiz oranlarının, enflasyonu artırdığını tespit etmiştir. Yıldız ve Başar (2018), enflasyon, faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkileri, Türkiye'nin 1984-2017 dönemi verilerini kullanarak Toda-Yamamoto nedensellik testi ile incelemişler ve faiz oranından enflasyona doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Uribe (2018), ABD ekonomisinde Yeni-Fisher Etkisinin geçerliliğini, optimize edilmiş model yardımıyla, 1954:Q3-2018:Q2 dönemi için analiz etmiş ve nominal faiz oranlarındaki artışların, enflasyon oranlarında hızlı bir düzeltmeye (yükselişe) neden olduğunu tespit etmiştir. Altunöz (2018), Çin ekonomisinde Fisher Eşitliğinin geçerliliğini 1996:Q01-2015:Q3 dönemi için Sınır Testi ve ARDL yöntemleriyle test etmiş ve bu ülkede Fisher Etkisinin geçerli olduğunu, yani artan enflasyonun, nominal faiz oranını artırdığını belirlemiştir.

Bayat, Kayhan ve Taşar (2018), kırılmalı beşli ülkelerinde (Türkiye, Endonezya, Brezilya, Hindistan ve Güney Afrika) Fisher Eşitliğinin geçerliliğini, 2000:M01-2016:M06 dönemi verilerini kullanarak, yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulundurarak yapılan yeni nesil panel nedensellik analizi yöntemleriyle incelemiş ve enflasyon ile nominal faiz oranları arasında Brezilya ve Endonezya'da karşılıklı, Güney Afrika ve Türkiye'de faiz oranlarından enflasyona doğru nedensellik ilişkileri belirlerken, Hindistan'da bu değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığına karar vermiştir. Songur (2019), Türkiye'de Fisher Etkisi yaklaşımının geçerliliğini, 2002:Q1 – 2018:Q1 dönemi verilerini kullanarak, Becker, vd. (2006) Fourier KPSS birim kök testi ve Tsong vd. (2016) Fourier Shin eşbütünleşme testi ile analiz etmiş ve Fisher Etkisi yaklaşımının Türkiye'de geçerli olmadığını belirlemiştir.

Literatürde yer alan çalışmalarda genel olarak kredi faizleri ve mevduat faizleri şeklinde bir ayrıştırmaya gidilmediği görülmektedir. Bu çalışmanın, bu yönüyle de literatüre bir katkı sağlaması beklenmektedir.

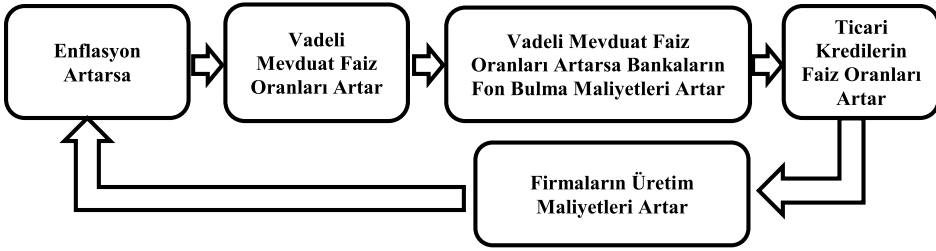
4. AMPİRİK ANALİZ

4.1. Veri Seti

Enflasyon ile faiz oranları arasındaki etkileşimi analiz edebilmek için, TCMB tarafından enflasyon hedeflemesi rejiminin uygulandığı 2002:M01-2019:M01 döneminde bankalar tarafından ticari kredilere uygulanan ağırlıklandırılmış yıllık faiz oranı (KF), 1 yıl vadeli mevduatlara uygulanan ağırlıklandırılmış yıllık faiz oranı (MF) ve yıllık tüketici fiyatları endeksinden (TÜFE, 2003=100) hesaplanan yıllık enflasyon (ENF) verileri kullanılmıştır. Veriler TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS, 2019a, 2019b, 2019c)'den elde edilmiştir. Seriler, Moving Average (Hareketli Ortalamalar) yöntemiyle mevsim etkilerinden arındırılmıştır. Ayrıca analiz döneminde yer alan ve Türkiye ekonomisini de yakından etkileyen 2008 küresel ekonomik krizinin etkileri de kukla değişkenle (K_{2008})

analizlere dâhil edilmiştir. Veri setine ait tanımlayıcı istatistikler Ek 1’de değişkenler arasındaki korelasyon matrisi Ek 2’de sunulmuştur. Ek 2’deki korelasyon matrisi sonuçlara göre; ticari kredi faizleri ve mevduat faizleri ile enflasyon arasında oldukça yüksek ilişkiler vardır. Diğer yandan mevduat faizleri ile ticari kredi faizleri arasındaki ilişkilerin çok daha yüksek (0.96) olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu değişkenler arasında yakın bir etkileşim vardır ve analizlerde birlikte kullanılmaları akla yatkındır. Bu çalışmada değişkenler arasında Grafik 4’teki gibi bir etkileşimin olduğu öngörülmektedir.

Grafik 4: Değişkenler Arasındaki Muhtemel Etkileşimler

Kaynak: Mevcut literatür ve makroekonomik göstergeler çerçevesinde, yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yapılacak ampirik analizlerde bu öngörünün geçerliliği, farklı zaman serisi analizi yöntemleri yardımıyla test edilecektir.

4.2. Model

Çalışmada enflasyon ile faizler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarabilmek için Fisher Eşitliği temel alınıp, Doğan, Eroğlu ve Değer (2016) izlenerek ve tarafımızdan mevduat faizleri ve kredi faizleri de eklenerek ve ayrıca bağımlı ve bağımsız değişkenlerin yerleri değiştirilerek, üç farklı ekonometrik model kurulmuştur:

$$\text{Model 1: } ENF_t = \beta_0 + \beta_1 KF_t + \beta_2 MF_t + \beta_3 K_{2008} + u_t \quad (4)$$

$$\text{Model 2: } KF_t = \alpha_0 + \alpha_1 ENF_t + \alpha_2 MF_t + \alpha_3 K_{2008} + v_t \quad (5)$$

$$\text{Model 3: } MF_t = \gamma_0 + \gamma_1 ENF_t + \gamma_2 KF_t + \gamma_3 K_{2008} + e_t \quad (6)$$

Bu modellerde yer alan ticari kredi faizleri; firmaların üretim maliyetlerinin (ve maliyet enflasyonunun) bir temsilcisi olurken, mevduat faizleri; bankaların fon bulma maliyetlerinin⁸ bir temsilcisi olarak analizlerde kullanılmıştır. Model (1)’de; Türkiye’de

8- Bankalar genel olarak piyasadan topladıkları vadeli mevduatları, üzerlerine belirli bir kâr marjı ve risk primi ekledikten sonra firmalara ve diğer kredi talep edenlere kullandırmaktadır. Bu nedenle, artan vadeli mevduat

yaşanan enflasyon üzerinde kredi faizlerinin (üretim maliyeti) ve mevduat faizlerinin (kredi/fon maliyeti) etkilerini, Model (2)'de; kredi faizleri üzerinde enflasyon ve mevduat faizlerinin, Model (3)'te de; mevduat faizleri üzerinde de enflasyon ve kredi faizlerinin etkileri analiz edilecektir. Model (1)'de artan kredi faizleri ve mevduat faizlerinin enflasyonu artırması beklendiği için analizler sonucunda $\beta_1 > 0$ ve $\beta_2 > 0$ çıkması beklenmektedir. Model 2'de artan enflasyonun Fisher Eşitliği çerçevesinde faizleri artırması beklendiği için $\alpha_1 > 0$ çıkması beklenmektedir. Yine bu modelde artan mevduat faizi oranlarının, bankaların fon bulma maliyetlerini ve dolaylı olarak ticari kredi faizlerini artıracığı öngörüldüğü için, analizler sonucunda $\alpha_2 > 0$ çıkması beklenmektedir. Model 3'te enflasyondaki artışların, Fisher Eşitliği çerçevesinde faizleri artırması beklendiği için analizler sonucunda $\gamma_1 > 0$ çıkması beklenmektedir. Kredi faizlerinin, mevduat faizleri üzerindeki etkisi konusunda önsel bir beklenti söz konusu değildir.

4.3. Yöntem

Bu çalışmada serilerin durağanlıkları ADF (Augmented Dickey Fuller: Genişletilmiş Dickey Fuller), PP (Phillips-Perron) ve yapısal kırılmalı ADF birim kök testleriyle incelenmiştir. Seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkileri Sınır Testi yöntemiyle araştırılmıştır. Modellerde kullanılan seriler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkileri, ARDL yöntemiyle analiz edilmiştir. Analizlerde kullanılan seriler arasındaki nedensellik ilişkileri Toda-Yamamoto yöntemiyle test edilmiştir.

4.4. Birim Kök Testleri

Ampirik analizlerin ilk aşamasında serilerin durağanlık derecelerinin belirlenmesi ve sonraki aşamalarda kullanılacak analiz yöntemlerinin buna göre seçilmesi yararlı olacaktır. Serilerin durağanlık dereceleri göz önünde bulundurulmadan yapılacak analizler, hatalı sonuçlar üretebilecektir. Çalışmada serilerin durağanlıkları ADF, PP ve Vogelsang & Perron (1998) tarafından geliştirilen, yapısal kırılmalı ADF birim kök testiyle incelenmiştir. (Uslu, 2018b: 517). Bu testlerden ADF, Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilmiş olup, ampirik analizlerde en sık kullanılan birim kök testidir. PP, Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilmiş olup, trend içeren serilerin durağanlığını test etmede ADF'den daha güçlü kabul edilmektedir. Son test ise Vogelsang ve Perron (1998) tarafından geliştirilmiş, yapısal kırılmaları da göz önünde bulunduran ve kırılma tarihini içsel olarak belirleyebilen bir testtir. Bu testlerin hepsinin hipotezleri aynı olup;

H_0 : Seri Durağan Değildir.

H_1 : Seri Durağandır.

şeklinde dir. Bu çalışmada üç birim kök testi de uygulanmış, elde edilen sonuçlar Tablo 2'de, Vogelsang ve Perron (1998) tarafından geliştirilen yapısal kırılmalı birim kök testi

kredi faizlerinin, bankaların fon toplama maliyetleri üzerinden, verdikleri kredi faizlerini etkilemesi beklenmektedir.

tarafından belirlenen yapısal kırılma grafikleri Ek 3'de sunulmuştur.

Tablo 2: Birim Kök Testleri Sonuçları

Seri	ADF Testi		PP Testi		Yapısal Kırılmalı ADF Testi		
	ADF Test İstatistiği	Olasılık Değeri	PP Test İstatistiği	Olasılık Değeri	ADF Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Yapısal Kırılma Tarihi
ENF	-1.28	0.18	-6.13***	0.00	-3.96	0.11	2004:M02
KF	-2.88**	0.04	-4.28***	0.00	-5.08***	0.00	2003:M04
MF	-2.86*	0.05	-4.41***	0.00	-6.29***	0.00	2003:M04
ΔENF	-4.35***	0.00	-	-	-11.63***	0.00	2002:M06

Not: Optimum gecikme uzunluğu Akaike Kriterine göre belirlenmiştir. ***, ** ve *; sırasıyla serinin istatistiksel olarak %1, %5 ve %10 düzeyinde durağan olduğunu ifade etmektedir. Δ; ilgili serinin birinci farkının alındığını göstermektedir. Serilerin düzey değerleri için yapılan birim kök testlerinde sabitli ve trendli, birinci farkları için yapılan testlerde sabit terimli test yöntemleri kullanılmıştır. Bu seçim şeklinin nedeni; serilerin düzey değerlerinde trend gibi deterministik faktörlerin de bulunabileceği ve bu faktörlerin serinin durağanlığını etkileyebileceği, serilerin birinci farkı alındığında trend etkisinin genel olarak oryadan kalkıyor olmasıdır.

Tablo 2'deki sonuçlara göre; enflasyon serisi birinci farkta, faiz serileri ise düzey değerlerinde durağandır. Yani seriler farklı derecelerde durağandır. Test yöntemi tarafından belirlenen yapısal kırılma tarihlerine bakıldığında; 2002-2004 döneminde enflasyon ve faiz serilerinin önemli dalgalanmalar içerdiği, sonrasında durağan hale geldiği görülmektedir.

4.5. Eşbütünleşme Testi

Ampirik analizlerde kullanılan bütün seriler düzey değerlerinde durağan olmadığında, bu serilerin düzey değerleri kullanılarak gerçekleştirilecek uzun dönem analizlerinde sahte regresyon sorunu ile karşılaşılabilir (Granger ve Newbold, 1974). Böyle durumlarda seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığının test edilmesi gerekmektedir. Seriler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilebildiğinde, bu serinin düzey değerleriyle yapılacak uzun dönem analizleri sahte regresyon problemi barındırmayacaktır (Engle ve Granger, 1987) ve elde edilecek sonuçlar güvenilir olacaktır.

Analizlerde kullanılan serilerin hepsi aynı dereceden entegre olmuşlarsa (aynı miktarda farkları alındığında durağan hale geliyorsa), bu seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı Engle ve Granger (1987) veya Johansen (1988) yöntemleriyle analiz edilebilmektedir (Tari, 2012: 415-432). Ancak bu çalışmada olduğu gibi seriler farklı derecelerden entegre olduğunda (farklı derecelerde durağan bulunduğu) Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen Sınır Testi yaklaşımının kullanılması gerekmektedir. Bu testin yapılabilmesi için kurulan kısıtlanmamış hata düzeltme modelleri (Unrestricted Error Correction Model; UECM) aşağıda yer almaktadır.

$$\Delta ENF_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta ENF_{t-1} + \sum_{i=0}^n \beta_{2i} \Delta KF_{t-1} + \sum_{i=0}^p \beta_{3i} \Delta MF_{t-i} + \beta_4 ENF_{t-1} + \beta_5 KF_{t-1} + \beta_6 MF_{t-1} + u_t \quad (7)$$

$$\Delta KF_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta KF_{t-1} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} \Delta ENF_{t-1} + \sum_{i=0}^p \alpha_{3i} \Delta MF_{t-i} + \alpha_4 KF_{t-1} + \alpha_5 ENF_{t-1} + \alpha_6 MF_{t-1} + v_t \quad (8)$$

$$\Delta MF_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^m \gamma_{1i} \Delta MF_{t-1} + \sum_{i=0}^n \gamma_{2i} \Delta ENF_{t-1} + \sum_{i=0}^p \gamma_{3i} \Delta KF_{t-i} + \gamma_4 MF_{t-1} + \gamma_5 ENF_{t-1} + \beta_6 KF_{t-1} + e_t \quad (9)$$

Burada m , n ve p ; optimum gecikme uzunlukları olup, AIC , SBC veya HQC gibi bilgi kriterleri/ölçütler kullanılarak tespit edilebilmektedir. Yapılacak sınır testi sonuçlarının güvenilir olabilmesi için belirlenen optimum gecikme uzunluğuna sahip modelde ardışık içsel bağımlılık (otokorelasyon) ve değişen varyans sorunları olmamalıdır. Bu modellerden örneğin Denklem (7) için yapılacak Sınır Testinde; β_4, β_5 ve β_6 'ya kısıt uygulanarak bir F istatistiği hesaplanmaktadır. Elde edilen F istatistiği, üst sınır değerinden (kritik değerden) büyük olduğunda, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğuna karar verilmektedir. Denklem (7) için yapılacak Sınır Testinin hipotezleri:

$$H_0: \beta_4 = \beta_5 = \beta_6 = 0 \quad (10)$$

$$H_1: \beta_4 \neq \beta_5 \neq \beta_6 \neq 0$$

$$H_0: \beta_4 = 0 \quad (11)$$

$$H_1: \beta_4 \neq 0$$

şeklinde dir. (10) numaralı hipoteze ait hesaplanan F istatistiği, Pesaran vd. (2001) çalışmasında yer alan kritik değerlerle karşılaştırılır. Denklem (7)'de yer alan serilerden biri $I(1)$, diğeri $I(0)$ olduğunda; F istatistiği alt ve üst sınır değeri ile karşılaştırılır. Bu değer, üst kritik değerinden büyük olduğunda H_0 hipotezi reddedilir ve serilerin eşbütünleşik olduğuna karar verilir. Hesaplanan F istatistiği alt kritik değerden küçük olduğunda seriler artasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığına karar verilirken, hesaplanan F istatistiği, alt ve üst kritik değerler arasında kaldığında, seriler arasında eşbütünleşmenin varlığı konusunda kararsız kalınmaktadır. (Uslu, 2018: 1526). Serilerin her ikisi de $I(0)$ olduğunda, hesaplanan F istatistiği sadece alt kritik değerle karşılaştırılır ve bu değerden büyük olduğunda, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğuna karar verilir. Serilerin her ikisi de $I(1)$ olduğunda, hesaplanan F istatistiği sadece üst kritik değerle karşılaştırılır ve bu değerden büyük olduğunda, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğuna karar verilir. Bununla birlikte seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin

olabilmesi için β_4 katsayısına ait t istatistiğinin de anlamlı olması gerekmektedir. Benzer hipotezler ve sınamalar Denklem (8) ve Denklem (9) için de geçerlidir. Bu çalışmada her bir model için ayrı ayrı Sınır Testi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: UECM Modeli Sonuçları

Model	k	F İstatistiği	Alt Sınır Değeri			Üst Sınır Değeri			t - ist.	
			%10	%5	%1	%10	%5	%1		
Model 1	2	28.23***	2.63	3.1	4.13	3.35	3.87	5	β_4	15.93***
Model 2	2	4.30*	3.17	3.79	5.15	4.14	4.85	6.36	α_4	17.03***
Model 3	2	5.39***	2.63	3.1	4.13	3.35	3.87	5	γ_4	18.43***

Not: *** ve *; istatistiksel olarak sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık düzeyinde seriler arasında eşbütünleşme ilişkisini var olduğunu göstermektedir.

Tablo 3'teki sonuçlara göre; modeller için hesaplanan F istatistikleri, üst sınır değerlerinden daha büyük olduğu için eşbütünleşmenin varlığı konusundaki ilk koşul sağlanmaktadır. İkinci hipotezin sağlanabilmesi için β_4 , α_4 ve δ_4 ve katsayılarının t istatistiklerine bakıldığında, bu istatistiklerin de %1 anlamlılık düzeyinde güvenilir olduğu görülmüştür. O halde modellerde kullanılan seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır. Yani seriler uzun dönemde birlikte hareket etmektedirler ve bu serilerin düzey değerleriyle yapılacak analizler sahte regresyon problemi barındırmayacaktır. Bu sonuç, literatürde yer alan Ayub vd. (2014) çalışmasıyla uyumludur. Bu sonuçtan hareketle, seriler arasındaki uzun dönem ilişkilerinin araştırılmasına geçilebileceğine karar verilmiştir.

4.6. Uzun Dönem Analizi

Modellerde kullanılan seriler arasındaki uzun dönem ilişkileri, ARDL yöntemiyle araştırılmıştır. ARDL yöntemi, Sınır Testi ile aynı sistematikte çalışmakta, bağımsız ve bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerlerini de modelde açıklayıcı değişken olarak kullanarak, dinamik bir analiz gerçekleştirmektedir. Bu çalışmada uzun dönem analizleri için kullanılan modeller:

$$ENF_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} ENF_{t-1} + \sum_{i=0}^n \beta_{2i} KF_{t-1} + \sum_{i=0}^p \beta_{3i} MF_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_{4i} K_{2008} + u_t \quad (12)$$

$$KF_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} KF_{t-1} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} ENF_{t-1} + \sum_{i=0}^p \alpha_{3i} MF_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_{4i} K_{2008} + v_t \quad (13)$$

$$MF_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^m \gamma_{1i} MF_{t-1} + \sum_{i=0}^n \gamma_{2i} ENF_{t-1} + \sum_{i=0}^p \gamma_{3i} KF_{t-i} + \sum_{i=0}^q \gamma_{4i} K_{2008} + e_t \quad (14)$$

Bu modellerin tahmini sonucunda değişkenlerine ait uzun dönem katsayıları, aşağıdaki formüller yardımıyla hesaplanmıştır (Johnston ve Dinardo, 1997: 245):

$$\beta_2 = \frac{\sum_{i=0}^n \beta_{2i}}{1 - \sum_{i=1}^m \beta_{1i}} \quad (15)$$

$$\beta_3 = \frac{\sum_{i=0}^p \beta_{3i}}{1 - \sum_{i=1}^m \beta_{1i}} \quad (16)$$

$$\beta_4 = \frac{\sum_{i=0}^q \beta_{4i}}{1 - \sum_{i=1}^m \beta_{1i}} \quad (17)$$

Benzer eşitlikler Denklem (13) ve Denklem (14)'teki uzun dönem katsayılarının elde edilmesinde de geçerlidir. Bu modeller ARDL yöntemiyle ayrı ayrı tahmin edilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur. Bu tahminlerin istikrarlı olduğuna dair CUSUM ve CUSUMQ grafikleri Ek 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Uzun Dönem Analizi

<i>Bağımsız Değişken</i>	<i>Model 1</i>		<i>Model 2</i>		<i>Model 3</i>	
	<i>Katsayı</i>	<i>Olasılık Değeri</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Olasılık Değeri</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Olasılık Değeri</i>
<i>ENF</i>	<i>Bağımlı Değişken</i>		0.23**	0.01	0.59***	0.00
<i>KF</i>	0.25***	0.00	<i>Bağımlı Değişken</i>		0.16	0.29
<i>MF</i>	0.05**	0.04	1.04***	0.00	<i>Bağımlı Değişken</i>	
<i>K₂₀₀₈</i>	-0.52***	0.00	-7.92***	0.00	1.49	0.24
<i>Sabit Terim</i>	4.67***	0.00	1.01***	0.00	0.74***	0.00
<i>Model Güvenilirlik Testleri</i>						
<i>R²</i>	0.98	-	0.98	-	0.99	-
<i>R²</i>	0.98	-	0.98	-	0.99	-
<i>F İstatistiği</i>	883.33	0.00	1298.60	0.00	2170.11	0.00
<i>DW İstatistiği</i>	1.99		1.97		2.04	
<i>BG İstatistiği</i>	0.05	0.80	0.03	0.85	1.90	0.16
<i>Harvey İstatistiği</i>	9.19	0.75	26.49	0.22	48.52	0.00
<i>RR İstatistiği</i>	1.89	0.17	0.23	0.63	-	-
<i>JB İstatistiği</i>	16.29	0.00	63.22	0.00	170.05	0.00

Not: ** ve ***; elde edilen katsayıların istatistiksel olarak sırasıyla %5 ve %1 önem düzeyinde güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 4'teki sonuçlara göre; Model 1'de 2002-2019 döneminde Türkiye'deki enflasyon oranı, kredi faizlerindeki %1 puanlık artıştan %0.25, mevduat faizlerindeki %1 puanlık artıştan %0.05 puan artmıştır. Bu sonuç, literatürde yer alan Alper (2017) çalışmasıyla uyumludur. Bu sonuçlara dayanarak; Türkiye'de enflasyonun, maliyet (KF) kaynaklı olduğu

söylenbilir. Mevduat faizlerinin enflasyon üzerindeki etkisinin düşük olmasının nedeni, Türkiye’de faaliyet gösteren bankaların sadece halktan topladıkları mevduatları değil, yurtdışından aldıkları sendikasyon kredilerini de iç piyasaya kredi olarak kullanıyor olmalarıdır. 2008 küresel ekonomik krizinin de enflasyonu azaltıcı etkilerinin olduğu görülmekte olup, bu durumun nedeninin, ülke içinde düşen talebi yükseltebilmek ve kriz etkilerini azaltabilmek için hükümet tarafından Nisan 2009-Eylül 2009 döneminde uygulanan KDV ve ÖTV indirimleri olduğu değerlendirilmektedir.

Model 2’de; kredi faizlerinin, enflasyondaki ve mevduat faizlerindeki artışlardan önemli ölçüde etkilendiği görülmektedir. Kredi faizlerini; enflasyondaki %1 puanlık artışın %0.23, mevduat faizlerindeki %1 puanlık artışın %1.04 puan artırdığı görülmektedir. Burada mevduat faizlerindeki artışın, kredi faizleri üzerindeki etkisinin yüksek olması, Türkiye’deki kredi faizlerinin artışının önemli bir nedeninin, bu krediler için katlanılan fon maliyetlerindeki artış olduğu görülmektedir. Ancak enflasyonun da kredi faizlerinin önemli bir belirleyicisi durumunda olduğu unutulmamalıdır. 2008 küresel ekonomik krizinin Türkiye’deki ticari kredi faizlerini düşürücü yönde etki etmiştir. Bu durumun nedeni; o dönemde hükümet tarafından bankalara yapılan çağrılar ve TCMB tarafından uygulanan genişletici para politikaları sayesinde bankaların kredi verilebilir fon miktarlarının artması olduğu değerlendirilmektedir.

Model 3’te; enflasyondaki artışların, Fisher Eşitliğiyle uyumlu biçimde mevduat faizlerini artırdığı görülmektedir. Enflasyondaki %1 puanlık artışın mevduat faizlerini %0.59 puan artırdığı belirlenmiştir. Bu durumda, Türkiye ekonomisinde, 2002-2019 döneminde Fisher Etkisi geçerlidir. Kredi faizlerinin ve 2008 küresel ekonomik krizinin, mevduat faizleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir sonuca ulaşamamıştır. Tablonun alt bölümünde yer alan Model Güvenilirlik Testleri sayesinde, yapılan analizlerin güvenilir olduğu görülmektedir.

4.7. Kısa Dönem Analizi

Çalışmada kısa dönem analizleri de ARDL yöntemiyle yapılmıştır. Kısa dönem analizlerinde, serilerin birinci farkı alınmış halleri ve uzun dönem analizinde elde edilen hata düzeltme terimi (Error Correction Term: ECT_{t-1}) kullanılmıştır. Kısa dönem analizi için çalışmada kullanılan modeller:

$$\Delta ENF_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta ENF_{t-1} + \sum_{i=0}^n \beta_{2i} \Delta KF_{t-1} + \sum_{i=0}^p \beta_{3i} \Delta MF_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_{4i} \Delta K_{2008} + \beta_5 ECT1_{t-1} + u_t \quad (18)$$

$$\Delta KF_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta KF_{t-1} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} \Delta ENF_{t-1} + \sum_{i=0}^p \alpha_{3i} \Delta MF_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_{4i} \Delta K_{2008} + \alpha_5 ECT2_{t-1} + v_t \quad (19)$$

$$\Delta MF_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^m \gamma_{1i} \Delta MF_{t-1} + \sum_{i=0}^n \gamma_{2i} \Delta ENF_{t-1} + \sum_{i=0}^p \gamma_{3i} \Delta KF_{t-i} + \sum_{i=0}^q \gamma_{4i} \Delta K_{2008} + \gamma_5 ECT3_{t-1} + e_t \quad (20)$$

Bu modellerin tahmini sonucunda hata düzeltme terimlerinin katsayıları negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıktığında, modellerin hata düzeltme mekanizmalarının çalıştığına karar verilmektedir. Yani uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi içinde hareket eden seriler arasında kısa dönemde meydana gelen sapmalar da ortadan kalktığına ve serilerin tekrar uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisine yakınsadıkları anlaşılmaktadır (Tarı, 2012: 433-435). Bu durum, yapılan uzun dönem analizlerinin güvenilir olduğuna ek bir kanıt daha sağlar. Çalışmada bu modeller ARDL yöntemiyle ayrı ayrı tahmin edilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Kısa Dönem Analizi

Bağımsız Değişken	Model 1		Model 2		Model 3	
	Katsayı	Olasılık Değeri	Katsayı	Olasılık Değeri	Katsayı	Olasılık Değeri
ΔENF	<i>Bağımlı Değişken</i>		0.39***	0.00	0.02	0.62
ΔENF_{t-1}	0.16*	0.01	-	-	0.03	0.38
ΔENF_{t-2}	-0.09	0.10	-	-	0.01	0.73
ΔENF_{t-3}	-	-	-	-	-0.09***	0.00
ΔKF	0.33***	0.00	<i>Bağımlı Değişken</i>		0.16***	0.00
ΔKF_{t-1}	0.14**	0.01	0.19***	0.00	-0.02	0.49
ΔKF_{t-2}	0.10*	0.06	-0.15***	0.00	0.09**	0.01
ΔKF_{t-3}	-	-	0.17***	0.00	0.08**	0.01
ΔMF	-	-	0.45***	0.00	<i>Bağımlı Değişken</i>	
ΔMF_{t-1}	-	-	-0.22**	0.04	0.39***	0.00
ΔMF_{t-2}	-	-	-	-	-0.11	0.10
ΔK_{2008t}	-0.14	0.82	-0.03	0.95	-	-
$\Delta K_{2008t-1}$	-1.63**	0.01	1.31*	0.05	-	-
$\Delta K_{2008t-2}$	-1.28*	0.05	1.67**	0.01	-	-
$\Delta K_{2008t-3}$	-1.28*	0.05	1.07	0.13	-	-
ECT_{t-1}	-0.08***	0.00	-0.10***	0.00	-0.09***	0.00
<i>Model Güvenilirlik Testleri</i>						
R^2	0.50	-	0.45	-	0.47	-
R^2	0.48	-	0.42	-	0.44	-
<i>F İstatistiği</i>	883.33	0.00	1298.60	0.00	2170.11	0.00
<i>DW İstatistiği</i>	1.99		1.97		2.04	
<i>BG İstatistiği</i>	0.05	0.80	0.03	0.85	1.90	0.16
<i>Harvey İstatistiği</i>	9.19	0.75	26.49	0.22	48.52	0.00
<i>RR İstatistiği</i>	1.89	0.17	0.23	0.63	-	-
<i>JB İstatistiği</i>	16.29	0.00	63.22	0.00	170.05	0.00

Not: ** ve ***; elde edilen katsayıların istatistiksel olarak sırasıyla %5 ve %1 önem düzeyinde güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 5'teki sonuçlara bakıldığında; modellerin hata düzeltme terimlerinin katsayılarının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı oldukları görülmektedir. O halde modellerin hata düzeltme mekanizmaları çalışmaktadır ve yapılan uzun dönem analizleri güvenilirdir. Model 1 için yapılan kısa dönem analizinde; kredi faizlerinin kısa dönemde de enflasyonu artırdığı görülmektedir. Model 2 için yapılan analizde; ticari kredi faizlerinin, enflasyon ve vadeli mevduat faizleri tarafından artırıldığı belirlenmiştir. Model 3 için yapılan analizde; enflasyonun, kısa dönemde vadeli mevduat faizleri üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür. Yani Türkiye ekonomisinde kısa dönemde Fisher Etkisi yoktur. Bu durum, fon sahiplerinin, enflasyondaki değişimler karşısında kendilerini hemen korumaya alamadıklarını göstermektedir.

4.8. Nedensellik Testi

Nedensellik testleri; seriler arasındaki etkileşimin varlığı ve yönü hakkında bilgiler vermektedir. Dolayısıyla çalışmamızda seriler farklı derecelerden durağan çıktığı için seriler arasındaki nedensellik ilişkilerinin Toda-Yamamoto (1995) yöntemiyle analiz edilmesi gerekmektedir. (Uslu, 2018a: 79). Bu yöntemde Y ve X şeklindeki iki değişken arasındaki nedensellik ilişkileri aşağıdaki denklem sistemi yardımıyla araştırılabilmektedir:

$$Y_t = \psi_0 + \sum_{i=1}^{m+d_{max}} \psi_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{m+d_{max}} \psi_{2i} X_{t-i} + e_t \quad (21)$$

$$X_t = \xi_0 + \sum_{i=1}^{m+d_{max}} \xi_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^{m+d_{max}} \xi_{2i} Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (22)$$

Burada m ; ideal gecikme uzunluğunu, d_{max} ; serilerin en büyük entegre olma derecesini göstermektedir. Bu modeller tahmin edildikten sonra d_{max} 'ten elde edilen katsayılara sınırlamalar konulmakta ve bu şekilde bir WALD test istatistiği elde edilmektedir. (Uslu, 2018a: 79). Denklem (21); X 'ten Y 'ye, Denklem (22); Y 'den X 'e doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığını araştırmaya imkân vermektedir. Denklem (16) için test edilecek hipotezler;

$H_0: \psi_{2i} = 0$ X 'ten Y 'ye Doğru Bir Nedensellik Yoktur

$H_1: \psi_{2i} \neq 0$ X 'ten Y 'ye Doğru Bir Nedensellik Vardır

şeklinde. Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi yapılırken, öncelikle ideal gecikme uzunluğunun (m) belirlenmesi gerekmektedir. Bunun için standart bir VAR tahmini yapıp, VAR içinde yer alan bilgi kriterlerinden yararlanır. Bu çalışmada ideal gecikme uzunluğu belirleme işlemi yapılmış ve sonuçları Ek 5'te sunulmuştur. Burada elde edilen sonuçlara göre; LR, FPE ve AIC kriterlerine dayanarak, ideal gecikme uzunluğu 7 alınmıştır⁹. Buna, seriler en fazla 1 defa farklı alındığında durağan hale geldiği için $d_{max}=1$ değeri de eklenerek, 8 gecikme ile Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

9-(7) gecikmeli VAR modelinin istikrarlı olduğuna ilişkin ters polinomal karakteristik kökler grafiği Ek 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

<i>Nedenselliğin Yönü</i>	<i>Chi-Sq. Test Stat.</i>	<i>Prob.</i>	<i>Karar</i>
KF⇒ENF	11.47	0.17	<i>KF</i> 'den <i>ENF</i> 'na Doğru Bir Nedensellik Yoktur
MF⇒ENF	5.25	0.73	<i>MF</i> 'den <i>ENF</i> 'ye Doğru Bir Nedensellik Yoktur
ENF⇒KF	3.44	0.90	<i>ENF</i> 'ten <i>KF</i> 'ye Doğru Bir Nedensellik Yoktur
ENF⇒MF	14.13*	0.07	<i>ENF</i> 'ten <i>MF</i> 'ye Doğru Bir Nedensellik Vardır
MF⇒KF	9.27	0.31	<i>MF</i> 'ten <i>KF</i> 'ye Doğru Bir Nedensellik Yoktur
KF⇒MF	12.73	0.12	<i>KF</i> 'ten <i>MF</i> 'ye Doğru Bir Nedensellik Yoktur

Not: *; istatistiksel olarak %10 güven düzeyinde birinci değişkenden ikinci değişkene doğru bir nedensellik ilişkisinin var olduğunu göstermektedir.

Tablo 6'daki sonuçlara göre; faiz oranlarından enflasyona doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusu değilken, enflasyondan vadeli mevduat faiz oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır. Bu sonuç; teorik beklentilerimizle ve Fisher Eşitliği ile de uyumludur. Aynı zamanda literatürde yer alan Doğan, Eroğlu ve Değer (2016); Taban ve Şengür (2016); Torun ve Karanfil (2016); Başar ve Karakuş (2017); Yıldız ve Başar (2018) çalışmalarlarıyla da tutarlılık göstermektedir. Yani Türkiye'deki yaygın söylemin aksine faizler enflasyonu değil, ekonomi teorisinde yer aldığı şekliyle enflasyon, faizi etkilemektedir. Enflasyon arttıkça, vadeli mevduat sahipleri, reel kazançlarını koruyabilmek için bankalardan daha fazla faiz talep etmektedirler.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada enflasyon ile faiz oranları arasındaki etkileşimi analiz edebilmek için, TCMB tarafından enflasyon hedeflemesi rejiminin uygulandığı 2002:M01-2019:M01 döneminde bankalar tarafından ticari kredilere uygulanan ağırlıklandırılmış yıllık faiz oranı (KF), bir yıl vadeli mevduatlara uygulanan ağırlıklandırılmış yıllık faiz oranı (MF) ve tüketici fiyatları endeksinden hesaplanan yıllık enflasyon oranı (ENF) verileri kullanılmıştır. Yapılan korelasyon analizinde; enflasyon ile faiz oranları arasında oldukça yüksek bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Ampirik analiz çerçevesinde üç farklı ekonometrik model kurulmuş, 2008 küresel ekonomik krizi de bu modellere kukla değişkenle dâhil edilmiştir.

Analizlerde kullanılan serilerin durağanlık dereceleri; ADF, PP ve yapısal kırılmalı ADF birim kök testleriyle incelenmiş ve enflasyon serisinin birinci farkı alındığında, faiz serilerinin ise düzey değerlerinde durağan oldukları belirlenmiştir. Seriler farklı derecelerden durağan bulunduğu için seriler arasındaki eşbütünlüşme ilişkilerinin Sınır Testi ile araştırılması gerektiğine karar verilmiştir. Yapılan Sınır Testleri sonucunda; modellerde kullanılan seriler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin var olduğuna, yani bu serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerine karar verilmiştir.

Uzun dönem analizleri, serilerin düzey değerleri kullanılarak, ARDL yöntemiyle yapılmış ve 2002-2019 döneminde Türkiye'deki enflasyon oranı, ticari kredi faizlerindeki %1 puanlık artışın %0.25, mevduat faizlerindeki %1 puanlık artışın %0.05 puan artmış olduğu belirlenmiştir. Öte yandan enflasyon oranındaki %1 puanlık artışın, ticari kredi faizlerini %0.23 puan, vadeli mevduat faiz oranlarını %0.59 puan artırmış olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre Türkiye ekonomisinde uzun dönemde Fisher Etkisi geçerlidir. Son olarak vadeli mevduat faiz oranlarındaki %1 puanlık artışın ticari kredi faizlerini %1.04 artırdığı görülmüş olup, bu sonuç oldukça önemlidir. Bu sonuca göre; vadeli mevduat faizlerinin artmasıyla birlikte, bankaların fon maliyetleri de artmakta ve bunu ticari kredilere fazlasıyla yansıtmaktadırlar.

Kısa dönem analizleri serilerin birinci farkı alınmış halleri ve hata düzeltme terimleri değerleri kullanılarak, ARDL yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Kısa dönem analizi sonuçlarına göre; modellerin hata düzeltme terimlerinin katsayıları negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Bu durumda, modellerin hata düzeltme mekanizmaları çalışmaktadır ve yapılan uzun dönem analizleri güvenilirdir. Ticari kredi faizlerinin kısa dönemde de enflasyonu artırdığı, ticari kredi faizlerinin, enflasyon ve vadeli mevduat faizleri tarafından artırıldığı belirlenmiştir. Ayrıca enflasyonun, kısa dönemde vadeli mevduat faizleri üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür. Bu sonuçlara göre Türkiye ekonomisinde kısa dönemde Fisher Etkisi geçerli değildir. Bu durum, fon sahiplerinin, enflasyondaki değişimler karşısında kendilerini hemen korumaya alamadıklarını göstermesi açısından önemlidir.

Seriler arasındaki nedensellik ilişkileri, Toda-Yamamoto (1995) yöntemiyle incelenmiş ve faiz oranlarından enflasyona doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusu değilken, sadece enflasyondan vadeli mevduat faiz oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğu bulunmuştur. Bu sonuç; teorik beklentilerimizle ve Fisher Eşitliği ile uyumludur. Yani Türkiye'deki yaygın söylemin aksine faizler enflasyonu değil, ekonomi teorisinde yer aldığı şekliyle enflasyon, faizi etkilemektedir. Enflasyon arttıkça, vadeli mevduat sahipleri, reel kazançlarını koruyabilmek için bankalardan daha fazla faiz talep etmektedirler.

Bu çalışmadan elde edilen bulgulara dayanarak; Türkiye'de enflasyon ile faizler arasında yakın bir etkileşimin olduğu, etkileşimin yönünün faizden enflasyona değil, enflasyondan faize doğru olduğu, bu nedenle ülkede makroekonomik istikrarı sağlamaya yönelik politikalar geliştirilirken, öncelikle enflasyonu düşürücü politikalara ağırlık verilmesinin gerektiği ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Adam, A. M. and Ofori, D. (2017). Validity of International Fisher Effect in the West African Monetary Zone. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 38(3), 121-144.
- Altunöz, U. (2018). Investigating the Presence of Fisher Effect for the China Economy. Investigating the Presence of Fisher Effect for the China Economy, *Sosyoekonomi*, 26(35), 27-40.
- Akpınar, R., Taşçı, K. ve Özsan, M. E. (2013). Hoşnutsuzluk Endeksine Göre Türkiye'de Bölgesel Farklılık. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(10), 59-70.
- Andrea, S. O. and Rodrigo, G. M. (2015). Finding International Fisher Effect to Determine The Exchange Rate Through The Purchasing Power Parity Theory: The Case Of Mexico During The Period 1996-2012. *Applied Econometrics and International Development*, 15(1), 97-110.
- Alper, F. Ö. (2017). Türkiye'deki Enflasyon ve Nominal Faiz Oranı İlişkinin Analizi: Bayer-Hanck Eşbütünlük Testi. 3rd International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS), 09-11 Nov., Niğde.
- Argyro, K. (2010). Testing the Fisher Effect in OECD Countries : An Empirical Investigation. University of Macedonia, Master of Economics Field: Applied Economics and Finance.
- ASMMMO (2018). Ekim / 2018 TÜFE ve Yİ-ÜFE Değişim Oranları. (Yayın Tarihi: 5 Kasım 2018).<http://www.asmmmo.org.tr/haber-detay/ekim-2018-tufe-ve-yi-ufe-degisim-oranlari/3167>, [Erişim Tarihi: 18.02.2019].
- Ayub, G., Rehman, N.U., Iqbal, M., Zaman, Q. and Atif, M. (2014). Relationship between Inflation and Interest Rate: Evidence from Pakistan. *Research Journal of Recent Sciences*, 3(4), 51-55.
- Babalola, O. O., Danladi, J. D., Akomolafe, K. J. and Ajiboye, O.P. (2015). Inflation, Interest Rates and Economic Growth in Nigeria. *European Journal of Business and Management*, 7(30), 91-102.
- Başar, S. ve Karakuş, K. (2017). Fisher Hipotezi: Türkiye İçin Tahmini. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 794-803.
- Bayat, T., Kayhan, S. and Tasar, I (2018). Re-Visiting Fisher Effect for Fragile Five Economies. *Journal of Central Banking Theory and Practice*, 2, 203-218.
- Benazić, M. (2013). Testing the Fisher Effect in Croatia: An Empirical Investigation. *Economic Research*, 26(1), 83-102.
- Beyer, A., Haugh, A. A. and Dewald, W. G. (2009). Structural Breaks, Cointegration and the Fisher Effect. ECB Working Paper, No. 1013.
- CNN (2019). Sudan'da 1 yıl süreyle OHAL ilan edildi. (Yayın Tarihi: 22 Şubat 2019). <https://www.cnnturk.com/turkiye/sudanda-1-yil-sureyle-ohal-ilan-edildi>, [Erişim Tarihi: 19.02.2019].
- Coppock, L. and Poitras, M. (2000). Evaluating the Fisher Effect in Long Term Cross-Country Averages. *International Review of Economics and Finance*, 9, 181-192.
- Dickey, D.A. and Fuller, W. A. (1981). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with A Unit Root. *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Doğan, B., Eroğlu, Ö. ve Değer, O. (2016). Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye

- Örneği. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(1), 405-425.
- Engle, R.F. and Granger, C.W.J. (1987). Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing. *Econometrica*, 55, 251-276.
- Eroğlu, N. ve Eroğlu, İ. (2009). Enflasyon Hedeflemesi Rejimi Çerçevesinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Kredibilite ve Hesap Verebilirlik Sorunu. *Maliye Finans Yazıları Dergisi*, 23(85), 79-109.
- EVDS (2019a). Bankalarca Açılan Kredilere . Uygulanan Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranları (Akım Veriler,%)(Haftalık). <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket>, [Erişim Tarihi: 23.02.2019].
- EVDS (2019b). Bankalarca Açılan Mevduatlara Uygulanan Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranları (Akım %)(Haftalık). <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket>, [Erişim Tarihi: 23.02.2019].
- EVDS (2019c). Fiyat Endeksi (Tüketici) (2003=100) (TÜİK) (Aylık). <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket>, [Erişim Tarihi: 23.02.2019].
- Fama, E. (1975). Short-term interest rates as predictors of inflation, *American Economic Review*, 65(3), 269-282.
- Fisher, I. (1930). *The Theory of Interest*. MacMillan, New York.
- Granger, C.W.J. and Newbold, (1974). Spurious Regressions in Econometrics. *Journal of Econometrics*, 2, 111-120.
- Gregory, A. W. ve Hansen, B. E. (1996). Residual-Based Tests for Cointegration in Models With Regime Shifts. *Journal of Econometrics*, 70(1): 99-126.
- Hacıoğlu, V. ve Yerlikaya, Ö. (2014). Fisher Hipotezi ve Beklentilerin Rolü. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 64(2), 109-130.
- Jareño, F. and Tolentino, M. (2013). The Fisher Effect: a Comparative Analysis in Europe. *Jökull Journal*, 63(12), 201-2012.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegrating Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231-254.
- Johnston, J. and Dinardo, J. (1997). *Econometric Methods*. (Fourth Edition), McGraw-Hill Companies, United States.
- Khumalo, L. C., Mutambara, E. and Assensoh-Kodua, A. (2017). Relationship between Inflation and Interest Rates in Swaziland Revisited. *Banks and Bank Systems*, 12(4), 218-226.
- Lebe, F. ve Arda Özalp, L. F. (2016). Fisher Hipotezinin Alternatif Faiz Oranları İle Türkiye Ekonomisi Açısından Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 95-122.
- Lee, K. F. (2007). An Empirical Study of the Fisher Effect and the Dynamic Relation Between Nominal Interest Rate and Inflation in Singapore. MPRA Paper No. 12383.
- Mishkin, F. S. (1991). Is the Fisher Effect for Real? A Reexamination of the Relationship Between Inflation and Interest Rates. *NBER Working Paper*, No. 3632, 1 - 64.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. and Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 226-339.

- Philips, P.C.B. and Perron, P. (1988). Testing For a Unit Root in Time Series Regression. *Biomètrika*, 75(2), 336-346.
- Özatat, F. (2009). *Finansal Krizler ve Türkiye*. (1. Baskı). Doğan Kitap, İstanbul.
- Sabancı, T. (2018). Meiji Restorasyonunun Askeri Kökenleri ve Japonya Militarizminin 1930'lardaki Darbe Girişimleri Üzerine Kısa Bir Değerlendirme. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(13), 290-302.
- Sathye, M., Sharma, D. and Liu, S. (2008). The Fisher Effect in an Emerging Economy: The Case of India. *International Business Research*, 1(2), 99-104.
- Songur, M. (2019). Fourier Yaklaşımı ile Fisher Hipotezini Yeniden Gözden Geçirmek: Türkiye Örneği. *S.C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 1 – 15.
- Sözcü (2018). Venezuelada enflasyon oranı yüzde 1 milyonu aştı. (Yayın Tarihi: 11 Aralık 2018). <https://www.sozcu.com.tr/2018/ekonomi/venezuelada-enflasyon-orani-yuzde-1-milyonu-asti-2789122/>, [Erişim Tarihi: 20.02.2019].
- Taban, S. ve Şengür, M. (2016). Türkiye'de Enflasyonun Kaynağının Belirlenmesine Yönelik Ekonometrik Bir Analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 47, 47-64.
- Tarı, R. (2012). *Ekonometri*. Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- Toda, H. Y. and Yamamoto, T. (1995). Statistical Inferences in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- Torun, M. ve Karanfil, M. (2016). 1980-2013 Dönemi Türkiye Ekonomisinde Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki İlişki. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(27), 473-490.
- Tunalı, H. ve Erönel, Y. Y. (2016). Enflasyon ve Faiz Oranı İlişkisi: Türkiye'de Fisher Etkisinin Geçerliliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(4), 1415-1431.
- Uribe, M. (2018). The Neo-Fisher Effect: Econometric Evidence from Empirical and Optimizing Models. <http://www.columbia.edu/~mu2166/neoFisher/fisher.pdf>, [Erişim Tarihi: 21.03.2019].
- Uslu, H. (2018a). Dış borç ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye Uygulaması. *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Uslu, H. (2018b). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yapısal Kırımlı Bir Analiz. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(69), 507-529.
- Uslu, H. (2018c). Ekonomik Büyüme ve İşsizlik İlişkisinin Türkiye Ekonomisindeki Yeni Gelişmeler Çerçevesinde İncelenmesi. *Social Sciences Studies Journal*, 4(17), 1515-1531.
- Vogelsang, T. J. ve P. Perron. (1998). Additional Test for Unit Root Allowing for a Break in the Trend Function at an Unknown Time. *International Economic Review*. 39, 1073-1100.
- Westerlund, J. (2008). Panel Cointegration Tests of The Fisher Effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23, 193-233.
- World Bank (2019a). Inflation, consumer prices (annual %). <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?view=chart>, [Erişim Tarihi: 26.02.2019].

- World Bank (2019b). Deposit interest rate (%). <https://data.worldbank.org/indicator/FR.INR.DPST?view=chart>, [Erişim Tarihi: 26.02.2019].
- Yamak, R. ve Abdioğlu, Z. (2007). Fisher Hipotezinin Testi: Güçlü ve Zayıf Form. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1-2), 1 - 9.
- Yılcı, V. (2009). Fisher Hipotezinin Türkiye için Sınanması: Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 205 – 213.
- Yıldırım, K., Karaman, D. ve Taşdemir, S. (2009). *Makroekonomi*. (8. Baskı). Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Yıldız, Ş. ve Başar, S. (2018). Türkiye’de Enflasyon, Faiz Oranı ve Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi. *Electronic Turkish Studies*, 13(7), 309-328.

EKLER

Ek 1: Veri Setine Ait Tanımlayıcı İstatistikler

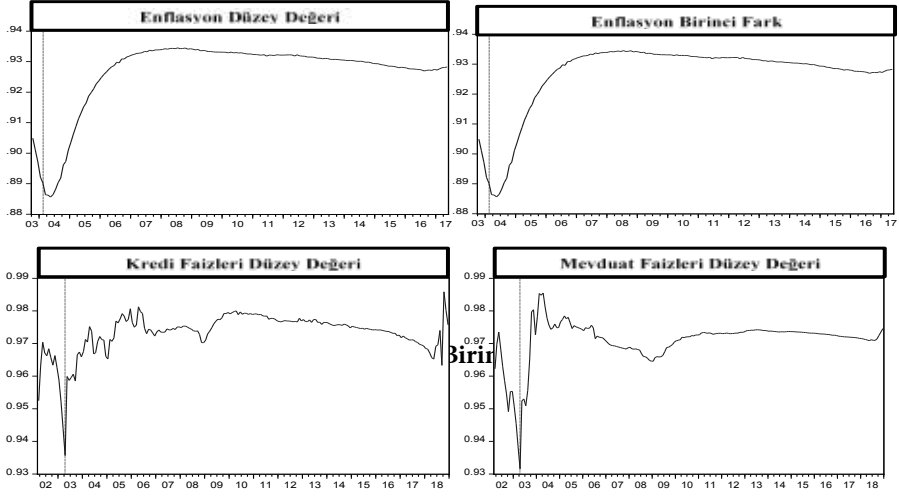
<i>Veri Setine Ait Özellikler</i>	<i>ENF</i>	<i>KF</i>	<i>MF</i>
Ortalama	12.05	19.69	15.60
Ortanca	8.88	16.47	13.53
Maksimum	73.16	59.30	46.24
Minimum	3.99	8.42	7.53
Std. Sapma	10.43	10.70	8.34
Çarpıklık	3.63	1.75	1.94
Basıklık	18.02	5.71	6.34
Jarque-Bera Normality Testi	2377.33	167.65	223.20
Jarque-Bera Normality Testi Olasılık Değeri	0.00	0.00	0.00
Gözlem Sayısı	205	205	205

Not: Tablodaki verilere bakıldığında; standart sapmalarının yüksek olmadığı görülmekte olup, bu durum, yapılacak analizler sonucunda değişen varyans sorunu ile karşılaşılması olasılığını azaltacaktır. Analizde kullanılan gözlem sayısının ise oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

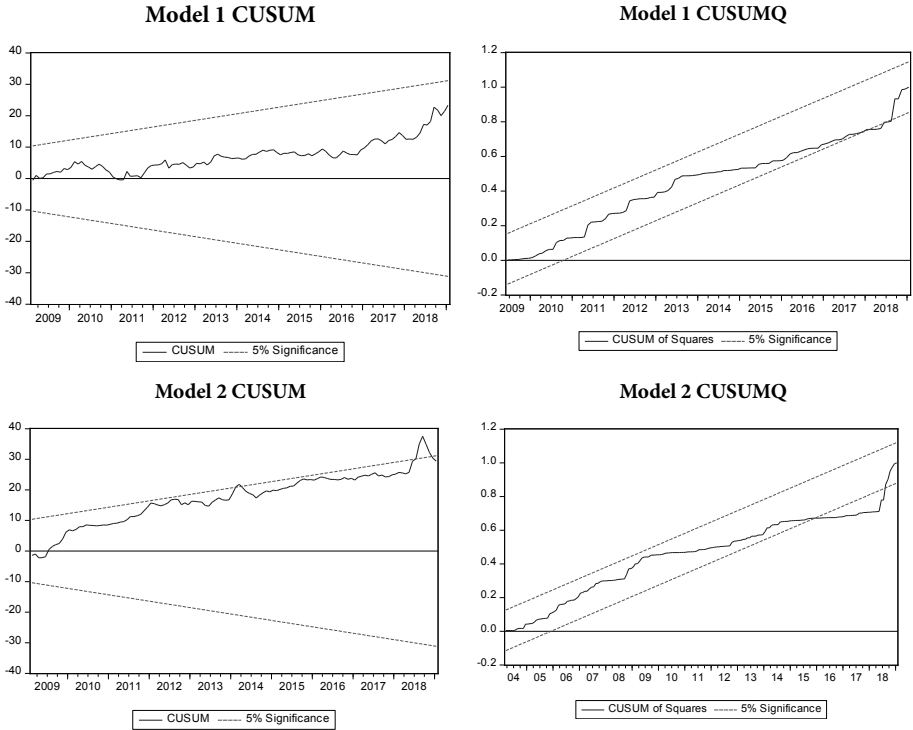
Ek 2: Korelasyon Matrisi

<i>Değişkenler</i>	<i>ENF</i>	<i>KF</i>	<i>MF</i>
ENF	1	0.87	0.86
KF	0.87	1	0.96
MF	0.86	0.96	1

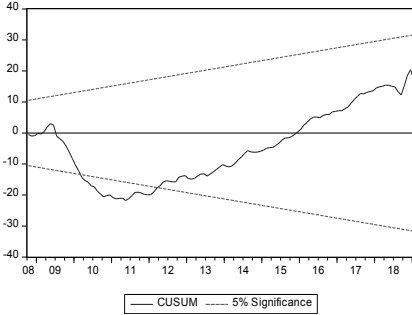
Not: Korelasyon, serilerin birlikte hareket etme derecelerinin bir göstergesidir. Korelasyon katsayılar (-1) ile (+1) arasında değerler almaktadır. Korelasyon katsayısının (-1) veya (+1)'e yaklaşması, değişkenler arasındaki ilişkinin güçlü olduğunu göstermektedir. Tabloya göre, Ticari kredi faizleri ve mevduat faizleri ile enflasyon arasında oldukça yüksek ilişkiler vardır. Diğer yandan mevduat faizleri ile ticari kredi faizleri arasındaki ilişkilerin çok daha yüksek (0.96) olduğu görülmektedir.

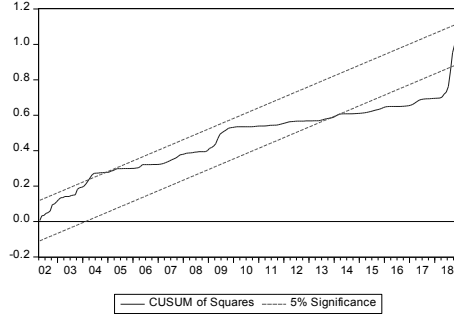
Ek 4: CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri

Model 3 CUSUM

Model 3 CUSUMQ

Not: Bu grafiklerin genel olarak güven aralıkları içinde kalması, yapılan analizlerin istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Ek 5: İdeal Gecikme Uzunluğu Belirleme İşlemi Sonucu

VAR Lag Order Selection Criteria
Endogenous variables: ENF KF MF
Exogenous variables: C
Date: 02/26/19 Time: 20:32
Sample: 2002M01 2019M01

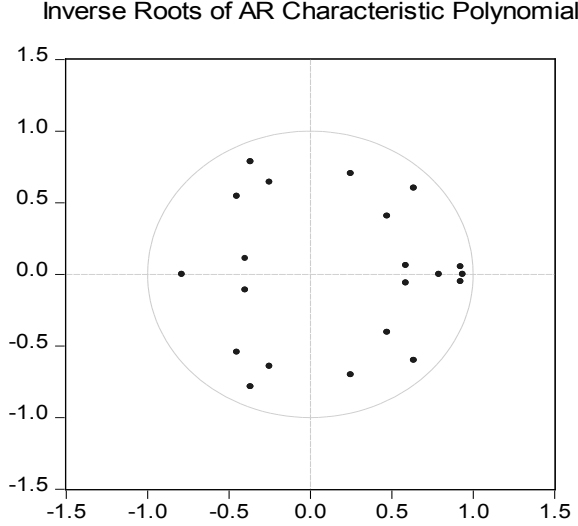
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-1636.613	NA	3402.225	16.64582	16.69581	16.66606
1	-765.3640	1707.117	0.537088	7.892020	8.092013	7.972979
2	-722.8993	81.91160	0.382409	7.552277	7.902264*	7.693954*
3	-712.4029	19.92724	0.376708	7.537085	8.037065	7.739481
4	-702.7241	18.08020	0.374239	7.530194	8.180168	7.793308
5	-690.8776	21.76868	0.363760	7.501295	8.301264	7.825128
6	-681.2364	17.42262	0.361664	7.494786	8.444748	7.879338
7	-667.9114	23.67386*	0.346474*	7.450877*	8.550834	7.896148
8	-665.7981	3.690196	0.372056	7.520793	8.770744	8.026783

* indicates lag order selected by the criterion
LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)
FPE: Final prediction error
AIC: Akaike information criterion
SC: Schwarz information criterion
HQ: Hannan-Quinn information criterion

Not: Bu tablodaki sonuçlara göre; LR, FPE ve AIC kriterlerine göre ideal gecikme

uzunluğu (7)'dir.

Ek 6: AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri Grafiği

Not: Noktalar birim çember içinde kaldığı için (7) gecikmeli VAR modeli ve bu modele dayanarak gerçekleştirilen Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi sonuçları güvenilirdir.

Troyacademy 5 (1), 231-246 , 2020
Geliş/Received: 16.08.2019 • Kabul / Accepted: 06.01.2020
doi: DOI: 10.31454 / usb.723535

Tanzimat Dönemi Boyunca Türk Siyasal Hayatında Değişim ve Süreklilik

Halil KANADIKIRIK *

Öz

Bu çalışma Türk siyasal kültürü açısından hayati önemi haiz bir dönemi, Tanzimat Devri'ni odağa almaktadır. Ancak Türk modernleşmesinin eğilimlerine ilişkin kapsamlı bir analize ulaşabilmek amacıyla tarihsel çerçevede, 19. yüzyılın başlarından II. Abdülhamid'in Meclis-i Mebusan'ı süresiz tatil ettiği yıla kadar genişletilmiştir. Bu zaman kesiti boyunca siyasal seçkinler ile kurumların dönüşümünün niteliği irdelenmiştir. Tüm radikal dönüşümlere rağmen, İmparatorluk geçmişiinden tevarüs edilen klasik meşru otoriteye ilişkin süreklilikler tespit edilmiştir. Bu bağlamda siyasal modernleşmenin klasik siyasal kültürün ana hatlarını korumaya yönelik bir yol tercih ettiği gösterilmiştir. Böylelikle çok-dilli ve çok-dinli toplumsal yapıya hükmeden imparatorluğun siyasal seçkinlerinin her türlü krize, bütünlüğü korumak için klasik-geleneksel reflekslerle yanıt verdiği ileri sürülmüştür. Neticede ise Tanzimat Devri'nde otoritenin bürokratik örgüt içinde yayılmasına karşın, ciddi bir kriz anında tekrar ve bu defa çelişkili yapısıyla yeni bir patrimonyal rejimin kurulabildiği gösterilmek istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gelenek, Meşruiyet, Modernleşme, Siyasal Kültür, Tanzimat.
JEL Kodları: F54, H19, H82, H83, H89, P26, P41, P49.

Change and Continuity in Turkish Political Life During the Tanzimat Era

Abstract

This study has focused on a vital period from the viewpoint of Turkish political culture, Tanzimat Era. However, in order to reach a comprehensive analysis regarding to dispositions of the Turkish modernization the historical frame has been extended from the beginnings of the 19th century to the year when Abdülhamid II suspended the Chamber of Deputies indefinitely. Within this time period characteristic of the transition of the political elites and the institutions has been scrutinized. Despite all the radical transitions the continuities relating to the hereditary classical legitimate authority have been identified. In this context it has been manifested that the political modernization had preferred a way which had tended to preserve the essentials of the classical political culture. Thus it has been asserted that the political elites of the empire who had being governed on a multi-lingual and multi-faith social structure had responded any crisis for protecting the unity with traditional reflexes. As a

* Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
ORCID ID: 0000-0002-7215-1073 halilkanadikirik@tarsus.edu.tr

result it has been aimed to manifest a new patrimonial regime, with its all discrepancies in this time, could had been established again in a serious crisis moment although the authority had been spread among the bureaucracy in Tanzimat Era.

Keywords: Legitimacy, Modernization, Political Culture, Tanzimat, Tradition.

JEL Codes: F54, H19, H82, H83, H89, P26, P41, P49.

GİRİŞ

Tanzimat Devri (1839 – 1876), Türkiye'nin siyasal modernleşme tarihinde kurumsallaşmanın sağlanması açısından yapı taşı niteliğini haiz bir zaman kesitini ifade etmiştir. Weber'in yasal-ussal meşruiyet tipine özgü bürokrasinin bu dönemde örgütlediği ve takip eden dönemlerde de Türk kamu idaresini etkin şekilde yürüttüğü bilinmektedir. Erkler ayırımına ve idarede laik teşkilatlanmaya ilişkin belirli bir mefhum da bu devirde oluşmaya başlamıştır. Bununla beraber söz konusu siyasal sistem klasik-patrimonyal imparatorluk yapısından tevarüs edilmiştir. Dolayısıyla tüm kökten modernleşme hamlelerine karşın, sorunların çözümüne yönelik geleneksel tavır alma alışkanlarını da modern kurumsallaşmasına taşımıştır. Bu ise siyasal kültür çalışmaları açısından değişim içindeki süreklilik unsurlarını ifade etmiştir. Söz konusu sürekliliklerin kaynağı, yine siyasal kültür çalışmalarında, siyasal aktörlerin herhangi bir duruma doğrudan değil de geçmiş “yönelimleri” (*orientations*) vasıtasıyla verdikleri karşılık anlamına gelen “yöneltmiş eylem”dir (*oriented action*) (Eckstein, 1988: 790). Pierre Bourdieu'nun (1990: 54; 1995: 82) kültürel yeniden-üretim sürecine ilişkin olarak kavramlaştırdığı “habitus” da bu sürekliliklerin mantığını ortaya koymaktadır. Buna göre bir kültür alanını paylaşan aktörlerin sorun çözmeye yönelik geçmiş deneyimleri, güncel eğilimlerini de belirlemekte, değişimin meşruiyet sınırlarını çizmektedir. Türk modernleşmesi ve siyasal seçkinleri söz konusu olduğunda habitus, yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkinin geleneksel-patrimonyal niteliklerini sarsmadan toplumsal kurumların radikal biçimde dönüştürülmesini ifade etmiştir. Bu makalede, öncesi ve sonrasıyla Tanzimat Devri, söz konusu kavramsal çerçevede ve yer yer benzer siyasal yapılarla karşılaştırmalar yapılmak suretiyle ele alınmak istenmektedir.

1. TANZİMAT ÖNCESİ: SİYASAL MODERNLEŞMENİN YÖNÜ

Osmanlı İmparatorluğu, hemen sınırında yer alması nedeniyle modernleşen dünya ile her zaman doğrudan temas hâlinde olmuştur. Karlofça Antlaşması'ndan (1699) beri hem uluslararası ilişkiler sisteminde hem de bazı askerî teknolojilerde Orta ve Batı Avrupa'ya intibak etmekte gecikmemiştir. Bununla beraber Batılı siyasal kurumların idareye uyarlanması tartışma konusu edilmemiştir (Ortaylı, 2010: 393-394). Siyasal otoritenin ve kurumlarının modernleşme ihtiyacını hissetmesi ve bu yönde harekete geçmesi için 18. yüzyılın son çeyreği ile 19. yüzyılın ilk çeyreğini beklemek gerekmiştir. Yaklaşık

olarak bu tarihlerden itibaren siyasal otorite, daha evvel emsali görülmemiş bir yıkıma tabi tutulduğunu anlamaya başlar. 1774'te başlayan Kırım'ın elden çıkışı süreci 1792'de tamamlanmış ve ilk defa olarak Osmanlı'ya bağlı bir Müslüman ülke gayrimüslim bir devlet (Rusya) tarafından ele geçirilmiştir. Ancak modern tehdit kendisini daha çok ulusal isyanlarla ve nihayet Napolyon'un emperyalist amaçlarla Mısır'ı işgal etmesiyle (1798 – 1801) hissettirir hâle gelmiştir. Klasik Osmanlı siyasal otoritesi için bir tür varlık sebebi (*raison d'être*) olan Balkan toprakları üzerindeki hâkimiyeti, Sırp'ların ve Yunanların isyanları ile sarsılmıştır. Ortadoğu'da ise çok uzun süren Vehhabî ayaklanması (1801 – 1820), özellikle hac yolunun asayişini sağlamakla mükellef Osmanlı hükümdarının otoritesini bir hayli zedelemiştir. Neticede jeopolitik ve siyasal kültür açısından Osmanlı egemenliği nezdinde ve yaklaşık iki bin yıldır siyasal varlığını devam ettiren Roma İmparatorluğu, tarihinde ilk defa modern tasfiye süreciyle yüz yüze gelmiştir.

Osmanlı siyasal otoritesinin bu süreçte aldığı ilk tedbir, meşveret meclislerini devreye sokmak olmuştur. I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinde, padişahın başkanlığında üst düzey devlet adamlarıyla düzenli olarak toplanmaya başlayan bu meclislerde ele alınan siyasal meseleler her yönüyle tartışılmış, kararların oybirliği ile alınmasına özen gösterilmiştir (Akyıldız, 2015: 35). Böylece patrimonyal hükümdar kararlarının kendisine yüklediği sorumluluğu yaymak ve meşruiyetini artırmak için otoritesini merkezdeki memurlarla paylaşmaya başlamıştır (Akyıldız, 2015: 32). Meşveret meclisleri, geleceğin Bâbıalî bürokrasisi ve kanun yapan meclisleri açısından bir başlangıç sayılmalıdır. Zira klasik patrimonyalizmin dünyanın yeni durumunda pek de işlevsel olamayacağı ve modern yapılara aktarılması gerektiğinin anlaşıldığına dair bir işaretir.

III. Selim, ıslahat hareketini “modernleşmeye” ilişkin bir bilinçle başlatan ilk hükümdar olarak kabul edilebilir. Zira yeni kurduğu orduya “Nizam-ı Cedid” (Yeni Düzen) adını vermiştir ki bu isim Büyük Petro'nun *streltsi* birliklerini ortadan kaldırdıktan sonra kurduğu modern orduya verdiği isim olan *Noviy Stroy* (Ortaylı, 2004: 38) ve Fransız devrimcilerinin kendi siyasal sistemlerini geçmişten ayırdıklarını ifade eden *Nouvel Ordre* (Akşin, 1994: 7) terimi ile aynı anlama gelmektedir. Nizam-ı Cedid, dar anlamıyla askerî modernleşme çabasını ifade ederken geniş anlamıyla “yeniçerileri kaldırmak, ulemanın nüfuzunu kırmak, Osmanlı devletini Avrupa'nın ilim, sanat, ziraat, ticaret ve medeniyette yaptığı ilerlemelere ortak yapmak için” girişilen tüm modernleşme sürecini ifade etmiştir (Karal, 2017: 61). Selim, hareketine geleneksel bürokrasi nezdinde meşruiyet sağlamak için öncelikle merkezdeki 22 ileri gelen devlet adamından siyasal sorunların çözümüne ilişkin lâyhalar almış (Çağman, 2010), bunlar içinden muhafazakâr önerileri eleddikten sonra kalanlarıyla Nizam-ı Cedid'e ilişkin bir program oluşturmuştur (Karal, 2017: 62-64). Padişah bu programı uygulamaya soktuysa da kısa sürede geleneksel ayak direme ile karşılaşmıştır. 1807'deki yeniçeri ayaklanması III. Selim idaresini sona erdirmiş ve sabık padişahın bir yıl sonraki katliyle sonuçlanmıştır. İstanbul'u ele geçirerek isyancıları bertaraf eden reform yanlısı Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın II. Mahmud'u tahta çıkarmasının ardından ise ülkenin çeşitli bölgelerinden İstanbul'a gelen âyanlar ile padişah arasında *Sened-i İttifak* denilen bir sözleşme yapılmıştır. Gerek söz konusu geleneksel ayak direyiş gerek reformcu da olsa merkezi baskı altına alan çevre seçkinlerinin hâkimiyetine

karşın Osmanlı siyasal otoritesi, Nizam-ı Cedid ile beraber sorunların çözümüne ilişkin merkeziyetçi bir modernleşme programına sahip olmuştur. Niyazi Berkes'e (2017: 169) göre bu programın da işin içine katılmasıyla beraber Türkiye'nin izleyeceği rotaya ilişkin üç yol ortaya çıkmıştır: "1) Şeriata dayalı bir İslâm devleti kurmak, 2) Merkeziyetçi hükümdarlık örgütü ile taşra güçleri arasında sözleşmeye dayalı bir devlet kurmak, 3) hükümdarın mutlak egemenliği altında merkeziyetçi bir bürokrasi monarşisi kurmak". Berkes (2017: 169), bu üç eğilimin de Cumhuriyet dönemine kadar beraber var olabildiğini, siyasal otoritenin zaman zaman bunlardan birini öne çıkarttığını söyler. Ancak gelişmeler siyasal otoritenin, ilk iki eğilimin varlığına tahammül gösterse de üçüncü eğilimi kendisine yol olarak seçtiğini göstermektedir.

Sened-i İttifak, asıl nüshası dahi ortadan kaldırılmış (aktarıma dayanan bir tam metni için bkz. Akyıldız, 1998: 215-222), kimi yazarlara göre bir tür *Magna Carta*'dır. Ancak *Magna Carta* ile benzer iddialara sahip olsa da tezat sonuçlar doğurmuştur. Zira bu metin, II. Mahmud ve merkezin siyasal seçkinleri tarafından "pâdişahlığın hak ve selâhiyetlerine aykırı" görülmüş ve bunun mimarı olan Alemdar Mustafa Paşa'ya karşı daima kin beslenmiştir (Karal, 2017: 93). Ayrıca Osmanlı âyânı, Batı tipi feodal lorda benzememektedir. Bunlar elde ettikleri mütesellimliklerle tarımsal artı-ürünü devlet adına toplarken bir kısmına el koyan, hiçbir tarımsal veya sınaî üretime dayanmayan memur-benzeri gruplardır. Zaten merkezi müsadereye tabi olan ve merkez tarafından doğrudan tehdit edilip idam edilebilen feodal lord olamaz. Çağlar Keyder (2015: 27-28) bu grubun feodaliteyi kurumsallaştırabilecek bir sınıf olarak gelişip serpilememesini, ellerindeki tüm iktisadî imkânlarla rağmen siyasal araçlara sahip olamamalarına bağlar. Oysa âyânlık üzerine arşivlerle desteklenen çalışmasında Yuzo Nagata'ya (1997) göre bu sınıfın ortadan kalkışı, daha çok dünya ekonomisi ile bütünleşen Osmanlı coğrafyasında ham madde tedarikçisi olarak büyüyen ticaret burjuvazisi karşısındaki gerileyişiyle ilgili olmuştur. Bu dahi âyânların herhangi bir üretim ve ticaret faaliyetine dayanmadıklarını ve neticede II. Mahmud siyasal otoritesini sağlam bir zemine oturttuğunda kolaylıkla tasfiye edilebildiklerini gösterir. II. Mahmud, Berkes'in belirttiği yollardan üçüncüsünü seçmiştir ki bu yol Türk modernleşmesine, merkeziyetçi devlet inşasına ağırlık veren karakterini kazandırmıştır. Bu yolun seçilmesindeki saik, siyasal otoritenin *habitus*'u olan patrimonyalizm ile yakından ilgili olmalıdır. Zira patrimonyal bir hükümdarın ilk iki yolu, birincisinde ulemanın, ikincisinde çevre seçkinlerinin sürekli müdahalesine maruz kalacağından otoritesine bir tehdit olarak algılayacağı açıktır.

II. Mahmud dönemi (1808 – 1839), Türk siyasal modernleşmesinin ne yönde seyredeceğini belirlemesi açısından önemlidir. Alemdar'ın da ortadan kaldırıldığı isyanda – ki padişah buna göz yummuştur – Osmanlı hanedanının artık kulları gözünde patrimonyal meşruiyete sahip olmadığı da ortaya çıkmıştır. Zira isyancılar, Mahmud'u katletmeleri hâlinde başka erkek üyesi kalmayan hanedanın da sona ereceği kendilerine hatırlatıldığında, onun yerine kız kardeşi Esmâ Sultan'ı, Konya'daki Mevlana soyundan (Çelebi) şeyhi ya da Kırım hanzadelerinden birini geçirebileceklerini ileri sürmüşler ve "Padişah bir insan değil midir? Kim olursa padişah olur. Yeter ki bizim ocağımız devam etsün", demişlerdir (Karal, 2017: 96). Böylece padişah, geleneksel siyasal otoritesinin

bu geleneksel askerlere dayanılarak sürdürülemediğini görmüştür. Yine bu dönemde İngiltere, Fransa ve Rusya'nın desteklediği Yunan isyanının (1821 – 1829) ulusal devlet kurulması ile sonuçlanması, artık sadece Osmanlılar için değil, tüm Avrupa için geleneksel siyasî dengenin sürdürülemediğini göstermiştir. Ayrıca Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın yürüttüğü modernleşmenin bu eyaleti birçok açıdan kalkındırması ve hatta payitahta meydan okuyacak düzeye getirmesi de II. Mahmud'un merkezîyetçi bir modernleşme programını uygulamaya koyması için hem bir örnek hem de bir baskı unsuru olmuştur. Tüm bu kriz ortamında padişahın yenîçerileri ortadan kaldırılması (1826), Türk siyasal hayatında modernleşmenin zembereğinden boşalmış gibi hızla seyrettiği bir süreci başlatmıştır. Modernleşmeye başlamadan önce siyasal otoriteye ayak bağı olan geleneksel askerî kurumun lağvedilmesine bu tarihten önce Rusya'da Büyük Petro'nun *streltsi*'yi şiddetle ortadan kaldırmasında, bu tarihten sonra da Japon siyasal otoritesinin *samuray*'i daha az şiddetle tasfiye etmesinde de rastlanır. Bu devletlerin üçü de patrimonyal imparatorluklar olduğuna göre, patrimonyal siyasal otoritelerin modernleşmeyi başlatmak için her şeyden önce kendi geleneksel hizmet sınıflarını gözden çıkartmak zorunda kaldıkları görülür. Bunun yerine koyacakları yapılar da oldukça benzer niteliklere sahiptir. Öncelikle saraya karşı belirli bir özerkliğe sahip yeni bir hükümet tipinin oluşması, eğitimin giderek merkezîleşmesi, dinî otoritenin de din adamlarının kişiliğinden ayrışıp merkezî devlet kurumlarına devredilmesi bunlar arasındadır.

II. Mahmud'un hükümet sisteminde yaptığı reform, kabine sisteminin kurulması ve geleneksel sadrazamlık makamının yetki ve sorumluluğunun tüm kabine üyeleri arasında paylaşılmasıdır. 1838'de yaptığı düzenlemeyle başvekelet ismini alan sadrazamlığın, bundan böyle herhangi bir nazıra ek bir görev olarak verilmesi kararlaştırılmıştır ki ilk başvekil olarak, dâhiliye nazırı da olan Mehmed Rauf Paşa atanmıştır (Akyıldız, 2015: 46). Bu arada Mahmud, çeşitli konularda özelleşmiş meclisler kurarak ("Dâr-ı Şûra-yı Askerî", "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye", "Dâr-ı Şûra-yı Bâbîâlî" gibi) devlet yönetimine danışma düzeyinde de olsa destek sağlayacak modern kurumları ihdas etmiştir (Karal, 2017: 153). Bu sistem o kadar kısa sürede yerleşik hâle gelmiştir ki 1839'da Mahmud'un ölümüyle başvekelet mührünü ele geçiren muhafazakâr Hüsrev Paşa sadrazamlık makamını tekrar ihdas etse de bundan böyle sadrazamlık ismen yaşamaya devam etmiş, geleneksel üstün yetkilerine tekrar kavuşamamıştır. Artık daha çok nazırlar ve uzmanlaşmış meclisler arasındaki bir koordinasyon makamından ibarettir (Akyıldız, 2015: 47).

Şeyhülislâmlık makamı ve ulema da devletin merkezîleştirilmesi projesinden payına düşeni almıştır. II. Mahmud, ulema için önemli bir gelir kaynağı olan vakıfların gelirlerini ve idaresini, daha sonra müstakil bir nezarete dönüşecek olan Evkaf İdaresi'ne bağlamıştır. Böylece bu idare vakıfların ihtiyaç duyduğu masrafları yaptıktan sonra gelirin kalanını merkezî hazineye aktaracaktır. Ulemanın gücünü önemli ölçüde kıran söz konusu uygulama Mahmud hayattayken tam olarak başarıya ulaşamadıysa da kendisinden sonra zamanla yerleşik hâle gelmiştir (Lewis, 2017: 131-132). İran'da siyasal otoriteler bunun benzeri bir reformu hiçbir zaman gerçekleştirecek güce sahip olamadıklarından, ülkenin modern tarihi boyunca Şii ulema, sahip olduğu bu önemli gelir tabanı sayesinde seküler siyasal otoritenin paralelinde bir otoriteyi kurumsallaştırabilmiştir.

Yine ulemanın otoritesini belirli kurumlara bağlamaya yönelik bir diğer uygulama da Mahmud'un, eskiden yeniçeri ağasına ait olan binayı şeyhülislâma devretmesidir. Bu basit bir bina değişikliği değildir. Bundan önce şeyhülislâmlar, geleneksel idareciler de görüldüğü gibi kendi hanelerinde çalışmaktadırlar. Oysa Mahmud, onların hane ve iş yerlerini birbirinden ayırarak merkezî kurumsallaşma yönünde önemli bir adım atmıştır. Burada kurulan Bâb-ı Meşihat ve Fetvahane, ulemanın bürokratikleşmesini sağlamıştır. Zamanla kurumsallaşma artmış, fetva verme işi de bir kişinin uhdesinde olmaktan çıkarılarak fetva emini başkanlığında bir hukukçular kuruluna devredilmiştir. Tanzimat döneminde öğretmen atamalarının maarif nezaretinin, kadı atamalarının da adliye nezaretinin yetkisine verilmesiyle şeyhülislâmlığın klasik işlevi budanmış ve kurum bir fetva makamı olarak varlığına devam etmiştir (Lewis, 2017: 136-137). Hıristiyan-Ortodoks dünyada dinî kurumun buna benzer bir bürokratikleştirilmesi süreci, bir yüzyıl önce Rusya'da I. Petro'nun, Patriklik makamını lağvedip yerine "Kutsal Sinod"u kurmasıyla başlamıştır.

Bu arada halkın dinî yaşantısında çok önemli bir yere sahip olan tarikatlar da söz konusu merkezileşmeden etkilenmişlerdir. Bektaşî tarikatı yeniçerilerle özdeşleştiğinden merkezî otoritenin güvenini yitirmiş, yeniçeriliğin ilgası sürecinde kanlı bir takibata uğramıştır. Bektaşîlerden boşalan yere, tarikatlar üzerinde merkezî denetimi sağlamak üzere siyasal otorite tarafından Nakşibendilik ve Mevlevilik geçirilmiş, böylece bu tarikatlar belirli bir resmiyet alanına sahip olmuşlardır. 1866'da kurulan ve medrese uleması ile tarikat şeyhlerinden oluşan Meclis-i Meşâyih, zamanla merkezî denetim işlevini ele almıştır (Ortaylı, 2004: 138-139). Söz konusu denetimin dışına çıkan ve devletin üstüne aldığı işlere müdahil olmaya çalışan popüler dinî hareketler derhal zapturapt altına alınmıştır. Örneğin Kırım Savaşı esnasında (1853 – 1856) İstanbul'da cihad bayrağı açarak orduya gönüllü asker toplamaya çalışan bir Rufâî şeyhi, zabtiye nezareti ve seraskerlikçe engellenmiştir (Ortaylı, 2004: 139). Bütün bunlar devlet-din ilişkisinde tarihsel bir kırılmaya değil, bilâkis bir sürekliliğe işaret eder. Dinî kurumu hem denetim altında tutmayı hem de toplumla arasında bir bağ geliştirmek için ondan yararlanmayı amaçlayan sezaropapist sistemiyle patrimonial siyasal otorite, söz konusu modern kurumsallaşmayı gerçekleştirirken de bu işlevin muhafaza edilmesine özen göstermiştir. İleride de görüleceği gibi ne dinî kurumun siyasete müdahil olmasına fırsat vermiş ne de bu kurumdan vazgeçebilmiştir.

II. Mahmud ile başlayan modern-merkezî devlet inşası, Batı'daki modelinin aksine şehirli ticarî sınıfların merkezle bir uzlaşısına dayanmamıştır. Burada siyasal otorite ile halk arasında demokratik temellere dayanan yeni bir tür ilişki tesis etme amacı yoktur. Tüm bu reformlar sadece, artık aşınmış olan klasik siyasal otoritenin yeniden ve bu defa modern kurumların yardımıyla tesis edilmesi planlanarak yapılmıştır (Karal, 2017: 143). Mahmud'un iç siyasetteki hedefi, geleneksel otoritesinin önünde engel olarak gördüğü tüm ara iktidar odaklarının, veraset, gelenek, halk desteği vb. hangi kaynağa dayanırsa dayansın derhal ortadan kaldırılmasıdır. Mısır sorunu hariç bu politikası oldukça başarılı sonuçlar vermiştir (Lewis, 2017: 125). Yine de Osmanlı modernleşmesi, Mahmud'un hiç beklemediği biçimde sonuçlanmış görünür. Zira kendisinden sonra uzunca bir süre devlet iktidarı, bizzat kurduğu Bâbîalî'nin eline geçmiştir.

2. TANZİMAT: OTORİTENİN BÜROKRATİKLEŞMESİ

İlber Ortaylı (2004: 89-90), Osmanlı İmparatorluğu'nun 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayun'unun (Tanzimat Fermanı) ilânının ardından gelen dönemlerini üçe ayırır: 1) Tanzimat dönemi de denilen, sarayın dışında özerk bir yapı olan sadrazam ve nazırlardan oluşan "Bâbiâli diktatörleri"nin, yani hükümetin devletin idaresinde egemen olduğu dönem; 2) I. Meşrutiyet (1876 – 1877) sonrası Abdülhamid'in istibdat dönemi; 3) II. Meşrutiyet'ten (1908) sonra İttihat ve Terakki'nin modern parti diktatörlüğü. Dönemlerin tanımlanma biçiminden de anlaşılabilirliği gibi Türkiye'nin siyasal modernleşmede izlediği yol, merkezde toplanan siyasal otoriteyi çevreyle paylaşmama esasına dayanmıştır. İşte Tanzimat döneminde bu yapılanmanın ana aktörleri, çoğu hariciye teşkilâtında yetişmiş sivil hükümet memurlarıdır. Tanzimat Fermanı'nın en acil getirisi ise hem bu memurların hem hanedan üyelerinin hem de tüm tebaanın can ve mal güvenliğini hükümdarın şahsî güvencesine değil, kanuna bağlamasıdır. Padişahın (Abdülmeccid) kendisi de bu fermanla belirtilen ilkelere uyacağına dair yemin ederek kanunla bağlı olduğunu ortaya koymuştur (Karal, 2017: 193). Böylelikle Osmanlı İmparatorluğu anayasal bir sürecin içine girmiş, henüz temsilî kurumlara sahip olmadığından bir tür aydınlanmış despotizm rejimine geçiş yapmıştır.

Tanzimat Fermanı'nın mimarı olan Mustafa Reşid Paşa, özellikle söz konusu can ve mal güvenliği ilkesi üzerinde durmuş, idarenin bu konuyu ciddiye alması gerektiğini ilk aylardan göstermeye başlamıştır. Edirne Valisi, iki kişiyi keyfî olarak idama mahkûm etmekten yargılanmıştır (Engelhardt, 2017: 54). 1841'de Reşid Paşa'nın sadaret görevi sona erdiğinde Tanzimat Fermanı'nda belirtilen modernleşme programının da sona ereceği varsayılmışsa da böyle olmamış, yeni idarenin tavrı, özellikle maliyede merkezileşme politikasıyla söz konusu programın sürdürüleceğini göstermiştir (Engelhardt, 2017: 77). Anayasalcı hassasiyet de aynen devam etmiştir. 1846'da memurların yetki ve sorumluluklarını belirleyen ve suiistimallerine ceza öngören idarî kanun yürürlüğe girer girmez, bu modernleşme hamlesini ciddiye almayarak buna karşı eylemlerde bulunan başta sabık sadrazamlardan Hüsrev Paşa olmak üzere birçok üst düzey devlet adamı, söz konusu kanun kapsamında yargılanıp çeşitli cezalara çarptırılmışlardır (Karal, 2017: 173-174).

Tanzimat'ın Osmanlı siyasal sisteminde yerleşik hâle gelmesinin en önemli sonucu saray ile hükümetin kaçınılmaz ayrışması olmuştur. II. Mahmud, reformlarının bu noktaya varacağını kestirmiş olmalıdır. Zira Bâbiâli'ye çalışmalarını sürdüreceği yer olarak sarayın yanındaki Gülhane Kasrı'nı tahsis etmiştir (Akyıldız, 2015: 166). Ancak Bâbiâli zamanla saraydan fiziksel olarak da uzaklaşacaktır. Abdülmeccid döneminde (1839 – 1861) saray, Meclis-i Vâlâ'nın yaptığı kanunların ve Bâbiâli'nin yürütmesinin sadece bir onay mercii işlevi görmüştür. II. Mahmud döneminde padişahın reformlarını (Tanzimat-ı Hayriyye) yürütmek üzere kurulan "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye", Tanzimat Fermanı'ndan sonra bir tür yasama, yürütme ve idarî yargı merciiine dönüşmüştür (Seyitdanlıoğlu, 1999: 41). 1868'e kadar çeşitli idarî değişimlere uğrasa da bu vazifesine devam edecektir. 1840'ta Bâbiâli'deki müstakil binasına taşınması dolayısıyla yapılan açılışa padişah bizzat

katılmış ve nutku meclise Reşid Paşa tarafından okunmuştur. Bundan sonra tıpkı meşrutî monarşilerde görüldüğü gibi, padişahın her sene meclisin açılışına bizzat katılarak yapılan ve yapılacak işler hakkındaki nutkunu okutması bir gelenek hâline gelmiştir (Seyitdanlıoğlu, 1999: 45). Hukukî açıdan Meclis-i Vâlâ, padişahın mutlak kararlarına destek olacak bir danışma meclisi olsa da Tanzimat döneminin kanunlarını üreten asıl mercii olmuştur. Zira padişahın mutlak egemenliği artık daha sembolik bir seviyede kalırken, bu meclisin aldığı kararların hemen hepsi padişahlıkça onaylanmıştır (Seyitdanlıoğlu, 1999: 129).

Tanzimat döneminde bu meclisin işlevsel ayrımlara tabi tutularak bölünmesi, Osmanlı siyasal düşüncesinde kuvvetler ayırımına ilişkin bir mefhumu ulaşıldığını gösterir. 1868'de Meclis-i Vâlâ iki ayrı meclise bölünerek ömrünü tamamlamıştır. Bu meclislerden biri yasama ve idarî yargı işlerini üzerine alan, Roderic Davison'ın (1997b: 13) "embriyon halindeki bir parlamento" olarak tanımladığı Şûrâ-yı Devlet'tir. Öteki meclis ise şer'î mahkemeler ve gayrimüslim cemaatlerin mahkemeleri dışında kalan sivil yargılama işlerini üzerine alan Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'dir. Bunların açılış konuşmasını yapan Sultan Abdülaziz, söz konusu konuşmasında kuvvetler ayırımının önemine değinmiştir. Padişah, "hükümet-i şer'iyye ve kavâniyyenin hükümet-i icrâiyyeden tefriki esâsı vaz" olduğunu söyler (Seyitdanlıoğlu, 1999: 115).

Tanzimat ile devletin idaresini ele alan Bâbiâli bürokrasisinin hedefi, tıpkı II. Mahmud'un reform hedeflerinde söylendiği gibi, devletle halk arasında yeni bir ilişki biçimini tesis etmek değil, devletin parçalanmasını önlemektir. Reşid Paşa ve ardından onun yetiştirmeleri olan Mehmed Emin Âli, Keçecizade Fuad, Ahmed Cevdet ve Ahmed Vefik paşalar gibi devlet adamlarının siyasal modernleşmede takip ettikleri yön de bu olmuştur. Tanzimatçıların ideolojisinin bir tarafı Fransız tipi merkezîyetçi devlettir. Zira aynı dönemde örnek alabilecekleri diğer model, İngiliz tipi adem-i merkezîyetçilik olabilirdi ki bunu seçmeleri hâlinde keskin ve tepeden inmece reformlara girişemeyecekleri açıktır (Ortaylı, 2004: 140-141). Tanzimatçı devlet adamının seçtiği yol kendisine, tebaayı yönetmek için en doğru politikaların yegâne belirleyicisi olma ayrıcalığını (hikmet-i hükümet) veren ve tepeden inmeciliğine meşruiyet kazandıran patrimonial kültürel kodlarına en uygun olanıdır. Dahası bu tarz bir oryantasyon, pozitivistimin ünlü kuramcısı August Comte'un bile takdirini kazanmıştır (Sivayuşgil, 1940: 755) Türkiye'de yerel yönetimler dahi, Batı Avrupa örneğinin aksine bu merkezîyetçilik zemini üzerinde kurulmuştur. Klasik dönemden beri özerk idareye sahip Hicaz ve Yemen gibi vilâyetlere ek olarak modern dönemde özerklik kazanan Cebel-i Lübnan, Bosna-Hersek, Mısır, Girit ve Sisam adaları haricinde kalan tüm Osmanlı topraklarında merkezî idareye bağlı vilâyetler ve bunlara bağlı sancaklar teşkil edilmiştir (Ortaylı, 2000: 63-69). Bu reformun amacı, o zamana kadar kendi idarî bölgelerinde adeta birer küçük hükümdar gibi hareket eden ve mültezimlerden geçinen valileri ve diğer görevlileri, kendilerine hazineden düzenli maaş ödenen merkezin memurları konumuna sokmaktır (Engelhardt, 2017: 107). Bundan sonra geleneksel dönemin güçlü valileri görülmez. Valiler ile askerî komutanın yetkileri ayrıştırılmış, 1871'de yayımlanan nizamname ile de vilâyet idare meclisleri kurularak idarî soruşturma ve vergi uyumsuzlukları gibi konuları çözme görevi bunlara verilmiştir (Ortaylı, 2000: 70, 72). Bu sayede yerel yönetimler, merkezîyetçi bir tarzda modernleşmiştir.

Tanzimat ideolojisinin bir diğer tarafı ise Avusturya tarzı *Kaiserreich nationalismus*'un bir benzeri olan Osmanlıcılıktır ki bu da tebaayı parçalamadan bir arada tutmanın yolu olarak görülmüş, ancak yönetici seçkinlerin ideolojisi olmaktan öteye geçememiştir (Ortaylı, 2004: 113). Daha en başında Tanzimat Fermanı okunurken hazirundan Rum Patriği, fermanda ima edilen tüm tebaanın din farkı gözetilmeksizin eşitliği ilkesinden hiç hoşlanmadığını belli etmiştir. Zira Rumların diğer Hıristiyan veya Yahudi tebaaya göre devlet nezdinde daha fazla imtiyazı vardır ve Tanzimat bu statülerini tehdit etmektedir (Karal, 2017: 187). 1856'da, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Avrupalı müttefiklerinin baskısıyla ilân ettiği Islahat Fermanı, bu eşitliğe resmiyet kazandırmıştır. Ancak merkezi idare, yine en başta Rumlar olmak üzere gayrimüslim tebaanın tepkisi ile karşılaşmıştır. Bu eşitlik Hıristiyanlar için o güne kadar muaf oldukları askerlik vazifesini şart koşarken, özellikle Rumlar için, Osmanlı millet sisteminde hiyerarşik olarak altlarında yer alan Yahudilerle kendilerini eşit statüye getirdiğinden kabul edilmesi zor bir reform olmuştur. Rumlar sık sık, bunu kabul etmektense İslâm üstünlüğüne razı olduklarını beyan etmişlerdir (Küçük, 1994: 20). Islahat Fermanı uyarınca yapılan bir takım düzenlemeler de bu cemaatler arasında laikliğin etkinlik kazanmasıyla sonuçlandırdığından, bunlar arasındaki geleneksel çıkar sahiplerine zarar vermiştir. 1862 - 65 arasında Rum Ortodoks, Gregoryen Ermeni ve Yahudi uyruklular için çıkarılan bazı kanunlar ile bu milletlerin işlerinde laik kişilerin etkin olduğu meclislere yetki verilmiştir (Davison, 1997a: 137-138). Bu ise o güne kadar makam satışı ile gelir elde eden ve kendi kilisesine bağlı olan Bulgarları sömüren Rum patrikliğinin ve memurlarla bir olup Ermeni köylüleri sömüren Ermeni ileri gelenlerinin (çorbacılar) işine gelmemiştir (Davison, 1997a: 139-140).

Islahat Fermanı, Avrupa devletlerinin baskısına boğun eğerek bunu onaylayan Âli ve Fuad paşaların tüm çabalarına rağmen hiçbir tarafı memnun etmemiştir. Özellikle 1860'lı yıllar boyunca yapılan reformları yeterli görmeyen yabancı devletlerin Osmanlı iç siyasetine müdahale etmesine imkân vermiştir. Ayrıca Balkanların parçalanmasını bekleyen Rusya'yı da durduramamıştır. Rusya tarafının beklentisi, İstanbul'daki sefiri General İgnatyev indinde gayet açıktır: "*Ou autonomie ou anatomie*" (Ya otonomi ya anatomi) (Engelhardt, 2017: 224)! Rusya ve Avusturya, Balkanlar'daki çıkarlarından dolayı Osmanlı reformlarının başarıya ulaşmaması için çaba sarf etmişlerdir. Örneğin, bugünkü Bulgaristan'ın büyük bölümünü kapsayan Tuna Vilâyeti'nin Midhat Paşa'nın valiliği döneminde, sadece 3,5 yılda büyük bir modernleşme ve kalkınma başarısı göstermesi, paşanın sadece içerideki değil, dışarıdaki düşmanları tarafından da türlü şikâyetlere maruz kalmasına ve Şûrâ-yı Devlet başkanlığına atama bahanesiyle merkeze çekilmesine neden olmuştur (Ortaylı, 2000: 56-61). General İgnatyev'in 1872'de, Viyana'daki Rus sefirine yazdığı mektupta da Tuna Valiliği'nden bu yana Midhat Paşa'nın Rusya'ya yönelik hasmane tutumundan bahsedilmekte, paşanın Rusya'nın Rumlar ile Bulgarları ayırmaya yönelik (Bulgarlar 1870'te bağımsız Bulgar Kilisesi kurulana kadar Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlıdır) politikası önünde büyük bir engel olduğundan şikâyet edilmektedir (Durmaz, 1997: 58-59).

Tüm aksaklıklarına rağmen Tanzimat Dönemi, Weber'in tanımladığı biçimiyle modern bürokrasinin Türk idare sisteminde yerleşmesini sağlamıştır. Bundan kuşkusuz saray ile

hükümetin ayrışmasının büyük rolü olmuştur. Zira klasik patrimonyal otorite anlayışının aksine artık tek bir kişi tüm otoriteyi üstlenmemekte, söz konusu otorite kurumlara yayılmaktadır. Merkezde padişahın ve sadrazamın otoritesi kabineye ve meclislere, çevrede ise valininiki defterdar ve ordu komutanına yayılmıştır. Laik hukuk ve eğitim başlamış, modern ordu tesis edilmiştir. Ulema zayıflarken, basının ortaya çıkışıyla ideoloji üreten alternatif toplumsal kanallar ortaya çıkmıştır. Neticede devlet ve toplum artık tek elde toplanan bir otorite ile yönetilemeyecek düzeye gelmiştir (Ortaylı, 2004: 92). Bütün bu modern yapılanmaya karşın patrimonyalizm de alttan alta kendini hissettirir. Yönetici sınıf hâlen merkezde toplanan, meşruiyetini dar bir üst sınıfa mensup olmasından alan memurlardır. Berkes'e (2017: 205-206) göre bu dönemde bürokrasi modernleşmişse de klasik kul sisteminin yerini klientalizm ve patronaj ağları almıştır. Servet elde etmenin yolu hâlen devlete kapılanmaktır. Modern kurumların Batı tipi eğitim almış bürokratların icraatlarında ve düşüncülerinde havass-avam arasındaki ilişkinin geleneksel nitelikleri pek değişiklik göstermemiştir.

3. ANAYASAL REJİME DOĞRU

Siyasal modernleşme, siyasal meseleler hakkında karar sürecine katılmak isteyenlerin sayısını kaçınılmaz olarak arttırmıştır. Bu katılma talepleri Türk siyasal hayatında ilk defa Tanzimat Dönemi basın-yayın faaliyetleriyle kendini göstermiştir. Habermas'ın (2015: 96-102) Batı'daki modernleşme sürecinde bu tarz öncü faaliyetler için kullandığı tabir ile söylenecek olursa Osmanlı İmparatorluğu'nda bir tür "edebi kamusalılık" yaşanmaya başlamıştır. Ancak Habermas'ın Batı Avrupa'da gözlemlediğinin aksine bu kamusalılık, burjuva taleplerinin siyasal topluma taşınmasıyla devam etmemiştir. Bu kamusallaşmanın taşıyıcıları, genellikle Batılı modern kavramlardan etkilenen devletin kendi memurlarıdır. Bunlar gazete ve dergilerle bu kavramları Türkiye'ye tanıtmışlardır. Şinasi, gazetesi Tasvir-i Efkâr'da "ulus"un temsilcisi olarak "devlet" fikrini işleme ve ifade özgürlüğüne ilişkin makaleler kaleme almasıyla bu konuda öncü bir role sahip olmuştur (Çavdar, 2004: 30). İstanbul'da yayın yapan yabancı basın da rejimin niteliğini tartışmaya açarak eğitimli Türk bürokratları için adeta bir okul vazifesi görmüştür. Mazzini-Garibaldi devrimcilerinden olan ve İstanbul'da mülteci olarak bulunan Gianpietri'nin *Courrier D'orient* gazetesinde başlattığı ve daha sonra payitahttaki diğer yabancı gazetelerin de katıldığı anayasa tartışması, Türk enetelijansiyasının meşrutî bir rejime ilişkin fikirlerinin oluşumuna önemli bir katkı sağlamıştır (Çavdar, 2004: 32). 1856 ile 1876 arası dönemde oluşmaya başlayan bu yeni tip Türk entelektüeli için "kamuoyu" (efkâr-ı umumiye) giderek önem kazanan bir kavram hâline gelmiştir. Bu kamuoyu, "en eski Müslüman geleneklerinden en yeni Parisli seküler düşünceye kadar uzanan, birbiriyle çatışan ve çakışan etkilerin" bir ürünüdür ve 1876'ya geldiğinde Türk siyasal hayatında hesaba katılması gereken bir unsurdur (Davison, 1997a: 20).

Daha çok kendileri gibi devlet memurlarına hitap eden bu entelektüellerin oluşturduğu 1860'ların muhalif grubu Yeni Osmanlılar olarak anılmaktadır. Yeni Osmanlılar hareketi

tutarlı bir ideolojiyi temsil etmekten ziyade, tek ortak noktaları dönemin sadrazamı Âli Paşa'yı devirme isteği olan entelektüellerin genel adıdır (Davison, 1997a: 200-201). Bunların bir kısmı 1865'te Belgrad Ormanları'nda buluşarak "İttifak-ı Hamiyet" (sonradan "Yeni Osmanlılar") adında gizli bir cemiyet kurmuşlardır. Namık Kemal aracılığıyla veliaht şehzade Murad ile de temas hâlinde olan grup, 19. yüzyılda Avrupa'da kurulan modern devrimci yer altı örgütlerinin hemen hepsi gibi İtalyan devrimci *Carbonari* örgütünü model alan hücre biçimli örgütlenmeye sahiptir. Örgütün finansörü ise Mısır'daki hıdivlik makamının veliahtlığını yaş farkı nedeniyle ağabeyine kaptırmaktan dolayı muzdarip olan Mustafa Fazıl Paşadır. Amaçları Âli ve Fuad paşaları, gerekirse Sultan Abdülaziz'i devirmek ve meşrutiyeti ilân etmektir.

Mehmed Emin Âli ve Keçecizade Fuad paşalar, yukarıda da değinilen Bâbüali diktatörlüğünün dümenini ellerinde tutan iki isimdir. 1850'lerden Fuad'ın öldüğü 1869'a ve Âli'nin öldüğü 1871'e kadar, kendi aralarında sadrazamlık ve hariciye nazırlığını paylaşan bu ikili, Osmanlı modernleşmesinin taşıyıcıları olmuşlardır (bkz. Acar, 2020). Muhaliflerince "günü kurtarmak" fikriyle ve "*après moi, le déluge*" (benden sonra tufan) ilkesiyle hareket etmekle itham edilmişlerdir (Davison, 1997a: 103). Ancak siyasetlerinin ana fikri Avrupalı devlerin müdahalesini mümkün olduğunca önlemek, devletin bütünlüğünü korumak ve bu arada da idarî reformlarını sonuçlandırmaktır (Engelhardt, 2017: 245). Muhaliflerin hedefindeki, sadece yurtiçinde değil, tüm Avrupa diplomatik çevrelerinde nüktedan karakteriyle tanınan Fuad Paşadan çok, hükümetin idaresine yetkisiz kişilerin karışmasından hiç hoşlanmayan ve meşrutiyet fikrine şiddetle karşı olan Âli Paşadır.

Kamuoyuna tanıttıkları tüm Batılı siyasal fikir ve kavramlara rağmen Yeni Osmanlıların muhalefeti, Bâbüali'nin modernleşme biçimine karşıdır. İleri sürdükleri argümanların çerçevesini İslâm hukuku oluşturmuştur. Bernard Lewis (2010), Müslüman dünyada modern siyasal kavramların İslâmî bir çerçeve içinde yeniden üretildiğini vurgulamıştır. Örneğin Yeni Osmanlıların siyasal bir kavram olarak kamuoyuna tanıttıkları "hürriyet" in geleneksel İslâmî toplumda sadece hukukî bir karşılığı vardır ki o da kölelik durumunun zıttını ifade etmiştir. Lewis (2010: 78), "Geleneksel Müslümanlar için tiranlığın karşıtı özgürlük değil adalettir" der. Yeni Osmanlılar da Bâbüali'ye muhalefetlerini bu temelde çeşitlendirmişlerdir. Onlara göre Âli ve Fuad paşalar yabancı devletlere sürekli taviz vermekte, şeriatı dikkate almamakta, "sığ bir laisizm" sergilemektedirler. Tanzimat'ın ikili hukuku yerine şeriat tam olarak uygulanmalıdır. Örneğin Namık Kemal, şeriatın "şûra" ve "usul-u meşveret" ilkelerini ileri sürmüş ve bu doğrultuda anayasal bir rejimi savunmuştur (Lewis, 2010: 236; ayrıca konunun şeriat çerçevesinde ele alınmasıyla ilgili olarak bkz. Gencer, 2009).

Grubun sürgündeki kanadı 1867'de harekete geçmiştir. Bu tarihte Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e hitaben yazdığı açık mektup önce Fransızca *la Liberté* gazetesinde, ardından Türkçe bir tercümesi de müstakil baskılar ile İstanbul'da yayımlanmıştır. Mektupta padişaha güncel siyasal sorunlardan bahsedilmekte, bunlara ilişkin çözüm önerileri sıralanmaktadır. Bu öneriler içerisinde Müslüman veya Hıristiyan tüm Osmanlı

tebaasının eşitliğinin sağlanması ile meşrutiyet talebi de yer almaktadır (Buzpınar, 2006: 301). Özellikle “Hünkârım, İmparatorluğu kurtarınız, meşrutiyeti ilân ediniz” cümlesi dikkat çekicidir (Çavdar, 2004: 33). Aynı yıl Mustafa Fazıl Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi ve Ağâh Efendi'nin de içinde olduğu Yeni Osmanlıların sürgündeki grubu, Paris'te bir Jön Türk parti tüzüğü hazırlamışlardır. Burada da mevcut idarecilerin ve rejimin değiştirilmesi talebi vardır (Davison, 1997a: 227).

Âli Paşa'nın 1871'deki ölümünden sonra siyasal denge, Bâbîâli aleyhine bozulmuştur. O güne kadar bu muktedir devlet adamının gölgesinde kalan Sultan Abdülaziz, bu boşluktan istifade ederek geleneksel bir hükümdar gibi davranmaya başlamıştır. Sarayın otoritesine gölge düşürmeyecek bir kişi olarak gördüğü Mahmud Nedim Paşa'yı sadrazamlığa atamıştır. Ne var ki otorite bir kere modern hükümet sistemine ve bürokrasiye yayıldıktan ve bu tarz idare yerleşik hâle geldikten sonra geleneksel hükümdar tipine geri dönmek krizden başka bir sonuç doğurmamıştır. 1871 ile 1876 arasındaki kötü yönetimin yanı sıra 1875'te hükümetin dış borç faizlerini bile ödeyemez hâle gelmesi, ayrıca 1873-74'te Anadolu'yu vuran kuraklık ve açlık nedeniyle kitlesel ölümler, Sultan Abdülaziz'in devrilmesine ve meşrutiyetin ilânına yol açan siyasal krizi doğurmuştur. Abdülaziz'in asker, sivil bürokrasi ve medrese talebelerinin ittifakıyla gerçekleşen hükümet darbesi neticesinde hal' edilmesinin ardından anayasa tartışmaları başlamıştır. Bununla beraber darbeyi yapanların kurulacak yeni rejimin niteliği konusunda ortak fikirlere sahip olmadıkları da kısa zamanda anlaşılır. Toplanan Meşveret Meclisi'nde Midhat Paşa ile askerî kanattan Süleyman Paşa'nın başını çektiği bir grup meşrutiyetin ilânını savunurken Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa ile yine askerî kanattan Hüseyin Avni Paşa'nın başını çektiği çoğunluk grubu ise buna karşı çıkmıştır. Meşrutî bir rejime muhalif olanların dayandığı argüman, içlerinden fetva emininin sözleriyle ifade edilecek olunursa devlet işlerinin nasıl yürütüleceğine ilişkin “birtakım cahil Türkler”den rey sormanın bu kriz ortamında hiçbir faydasının olmayacağıdır (Çavdar, 2004: 44). Bu arada gerçekleşen bir silahlı saldırı neticesinde ikinci kanadın liderlerinden Hüseyin Avni Paşa'nın katledilmesi üzerine Midhat Paşa, Namık Kemal ve Ziya Paşa grubunun eli rahatlamış ve emrivakiyle de olsa anayasa yapım sürecini başlatabilmişlerdir.

Kanun-ı Esasî, Midhat Paşa grubunun gerek iç gerek dış baskılara karşın bir an evvel ilân edilmesini arzuladıkları bir metindir. Onlar için bu o kadar acildir ki ruhsal buhranlar geçiren yeni padişahın (V. Murad) iyileşmesini bekleyemeyeceklerinden, kendilerine anayasa ilân edeceği teminatını veren veliaht şehzade Abdülhamid'i yerine geçirmek üzere, tahta geçişinden sadece 3 ay sonra onu da hal' etmişlerdir (1876). Bu dönemde Osmanlı hükümeti Avrupa devletleri tarafından malî iflas ve Bulgar ayaklanmasıyla ilgili reformlar yapmaya zorlanmaktadır. Hatta İstanbul'da bu konuda bir konferans toplanacak olup (Tersane Konferansı), hazırlıkları dahi tamamlanmak üzeredir. Midhat Paşa bu konferansta Osmanlı tarafının elini güçlendireceğinden meşrutiyetin bir an evvel ilân edilmesini istemektedir. Bu şartlar altında II. Abdülhamid ile yaptığı pazarlıkta öyle tavizler vermiştir ki ilân edilen anayasa bir diktatörlük için her türlü kanunî imkânı sağlamaktadır. Berkeş'e göre Kanun-ı Esasî, temel anayasal nitelikleri haiz değildir. Parlamente'ye yasa çıkarma yetkisi tanınamakta, hükümetin belirlenmesinde padişaha çok

geniş yetkiler tanımakta, hükümeti denetleme mekanizmalarını zayıf tutmakta, padişaha meclisi feshetme yetkisi vermekteyken meclisin yeniden açılmasıyla ilgili herhangi bir zaman kısıtına gitmemektedir. Berkes (2017: 334-335), Abdülhamid'in istibdat rejiminin bu anayasaya tamamen uygun olduğunu söyler: "Abdülhamit'i Abdülhamit yapan bu Kanun-ı Esâsî'dir". Midhat Paşa'nın yargılanmaksızın sürgün edilmesine neden olan ünlü 113. Madde bile, anayasalcı liderlerin kendi fikirleriyle çelişen uygulamalarından doğmuş ve Abdülhamid'e altın tepside sunulmuştur. Şöyle ki; 1876'da Heyet-i Vükelâ anayasa taslağı üzerinde tartışırken bir grup anayasa muhalifi eylemler yapmış, bunların nezaretlere yönelik bazı komplolar hazırladıkları anlaşılmıştır. Konuyu Heyet-i Vükelâ'ya getiren Midhat Paşa, bu kişilerin yargılanmaksızın derhal sürgün edilmelerini istemiş, hatta bunların formaliteden de olsa yargılanmalarını öneren Abdülhamid'i dahi istifa etmekle tehdit ederek dediğini yaptırmıştır. Namık Kemal de bu konuda Midhat Paşa'yı desteklemiştir. Böylece II. Abdülhamid kendisine verilen kozu değerlendirmiş, anayasayı ilân etmeden önce son dakikada bu fiili durumu 113. Madde ile anayasaya koydurmuştur (Tunaya, 2016: 6-7).

Bu şartlar altında çalışmaya başlayan Meclis-i Mebusan, padişahın gölgesini sürekli üzerinde hissetmiştir. Abdülhamid'in meclisin onayını aramaksızın başkanlığına atadığı Ahmed Vefik Paşa, adeta geleneksel hükümdarın meclise bakışını yansıtmıştır. Meclis Başkanı oturumları yönetirken mebuslara karşı oldukça kaba bir tavır takınmış, hatta kürsüden onlara hakaret edebilmiştir (Çavdar, 2004: 48). Yine de meclis, Osmanlı siyasal hayatına ilişkin esaslı konuların tartışıldığı bir mecra olabilmıştır. Bu tartışmalardan biri, anayasal ve parlamentolu bir rejimde patrimonyal niteliklerin nasıl ağır bastığını göstermesi açısından burada özellikle zikredilmelidir. Tarık Zafer Tunaya'nın (2016: 77-79) aktardığı söz konusu tartışma mebuslardan Teodor Kasap Efendi ile Ahmed Midhat Efendi arasında cereyan etmiştir. İki dereceli sistemi öngören anayasaya göre mebusları doğrudan halk seçmemekte, ikinci dereceli seçmen olan bürokratlar seçmektedir. Kasap bu konuyu meclise taşımış ve halka neden güvenilmediğini sorgulamıştır. Ona göre siyasal ve bilimsel meselelerde bilgi ve yetkinliğe sahip tek merci "memurün efendilerimiz" olmamalıdır, zira mevcut durumdan da onlar sorumludur. Ahmed Midhat Efendi'nin buna cevabı, klasik devlet görüşünü yansıtmıştır. Midhat Efendi'ye göre devletin başına gelen bütün felâketlerden millet zaten haberdardır ve kendi kendine hiçbir önlem almamıştır: "En sonra dahi çare-i ıslaha teşebbüs eden, sözün doğrusu askerle beraber yine heyet-i devlet" olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu gibi "zâdegân" (aristokrat) sınıfına sahip olmayan bir siyasal yapıda bu "heyet-i devlet", doğrudan basit vatandaşlardan istihdam edildiğine göre devlet ve millet zaten aynı şeydir (Tunaya, 2016: 78-79).

Osmanlı anayasal rejimini talep eden ve kuran yüksek bürokrasi, elindeki iktidarı anayasal şekilde paylaşmaya yanaşmamıştır. Bu dönemde ne anayasaya ne de herhangi bir ideolojiye ilişkin tutarlı bir fikir ve davranış ortaya konulabilmıştır. Zira bu bürokratların öncelikli hedefi, tıpkı kendilerinden öncekiler gibi, devleti parçalanmadan bir arada tutabilmektir. Yoksa toplum ve devlet arasındaki ilişkinin modernleştirilmesiyle pek ilgilendikleri söylenemez. Yine de şekil açısından modern kurumların yerleşmesi, siyasal otoritenin geleneğinin en saf hâline dönme imkânını ortadan kaldırmıştır. Abdülhamid'in trajedisi de budur.

4. SONUÇ

Meclis-i Mebusan'ın 1878'de II. Abdülhamid tarafından dağıtılmasının ardından başlayan ve 30 sene devam eden dönem çağdaşları tarafından genellikle "istibdat devri" olarak anılmıştır. İstibdat sözcüğü burada geleneksel meşru idare anlamını yitirerek modern diktatörlük rejimini ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bu devirde Abdülhamid, Tanzimat Devri'nden beri süregelen tüm modern siyasal kurumsallaşmayı göz ardı ederek tıpkı ataları gibi hükümdarın klasik yetkilerini kullanmayı istemiştir. Ancak Tanzimat'ın mirası olan modern bürokrasi ile bu tarz bir idarenin uyuşturulması mümkün olmamıştır. Tanzimat Devri devlet adamının da demokratik saiklere sahip olmadığı ve patrimonyal *habitus*'una en uygun yolu seçtiği yukarıda belirtilmişti. Ancak bu devrin siyasal seçkinleri modern kurumsallaşmayı sağlamak için söz konusu patrimonyal otoriteyi modern-merkezî bürokratik aygıtı yaymıştır. Böylece hem "devletlü"leri sıradan halktan ayıran *status quo* sürdürülmüş hem de modern siyasal sorunlara ilişkin pratik çözümler üretebilen, yetki ve sorumluluk sahibi bir idare aygıtı oluşabilmiştir. Saraydan ayrılmış ve özerk bir Bâbîâli, bu gelişmenin görünen yüzü olmuştur. Oysa 19. yüzyılın sonunda Abdülhamid Bâbîâli'nin otoritesini sonlandırıp tüm siyasal otoriteyi tekrar sarayda toplamıştır. Modern siyasal kurumsallaşmanın bu evresinde böylesi bir geri dönüş, Abdülhamid'in otoritesinin geleneksel formunu talep etmekten başka bir şey yapmamış olmasına rağmen, neo-patrimonyal modern diktatörlükle sonuçlanmıştır. Abdülhamid isminin bugün dahi bir uçta "Ulu Hakan", öbür uçta "Kızıl Sultan" lâkaplarıyla beraber anılmasındaki orantısızlık tam da bu karmaşadan kaynaklanmaktadır. Zira o, patrimonyal meşruiyete tek başına sahip olduğunu varsayan geleneksel bir padişah, ama aynı zamanda da siyasal katılması bürokratik düzeyde de olsa artmış modern bir devletin tüm iktidarı tek elinde toplamak isteyen diktatörü olmuştur.

KAYNAKÇA

- ACAR, H. (2020), Tanzimat Dönemi Siyasi Liderlerinden Biri Olarak Keçecizade Mehmet Fuad Paşa. *Analytical Politics*, 1(1): 18-34.
- AKŞİN, S. (1994), 1839'da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Osmanlı Devletinin Uluslararası Durumu. *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri: Bildiriler (Ankara 13-14 Mart 1985)*, Ankara: TTK Yayınları: 5-12.
- AKYILDIZ, A. (1998). Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2: 209-222.
- AKYILDIZ, A. (2015), *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul: İletişim.
- BERKES, N. (2017), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Ahmet Kuyaş (Yay. Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BOURDIEU, P. (1990), *The Logic of Practice*. Richard Nice (Trs.). Stanford: Stanford University Press.
- BOURDIEU, P. (1995), *Outline of a Theory of Practice*. Richard Nice (Trs.). Cambridge: Cambridge University Press.
- BUZPINAR, Ş. T. (2006). Mustafa Fâzıl Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* içinde (C. 31, ss. 300-301). İstanbul: TDV İSAM.
- ÇAĞMAN, E. (2010), *III. Selim'e Sunulan İslahat Lâyhaları*, İstanbul: Kitabevi.
- ÇAVDAR, T. (2004), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1839 – 1950*, Ankara: İmg.
- DAVISON, R. H. (1997a), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform: Cilt 1. Osman Akınhay (Çev.)*. İstanbul: Papirüs.
- DAVISON, R. H. (1997b), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform: Cilt 2. Osman Akınhay (Çev.)*. İstanbul: Papirüs.
- DURMAZ, S. (1997). General İgnatyev'in Midhat Paşa Hakkında Yazdığı Bir Mektup. *Toplumsal Tarih*, 37: 58-59.
- ECKSTEIN, H. (1988). A Culturalist Theory of Political Change. *The American Political Science Review*, 82(3): 789-804.
- ENGELHARDT, E. P. (2017), *Türkiye ve Tanzimat: Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i İslahatı 1826'dan 1882'ye*. Ali Reşad (Çev.), Erol Kılınç (Yay. haz.). İstanbul: Ötügen.
- GENCER, B. (2009). Son Osmanlı İmparatorluğu'nda Anayasal Kültürasyon. *100. Yılında II. Meşrutiyet: Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu (22-24 Ekim 2008 Bildiriler)*. Prof. Dr. Zekeriya Kurşun, vd. (Ed.) İÇİNDE (ss.67-94). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- HABERMAS, J. (2015), *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*. Tanıl Bora ve Mithat Sancar (Çev.). İstanbul: İletişim.
- KARAL, E. Z. (2017), *Osmanlı Tarihi V. Cilt: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789 – 1856)*, Ankara: TTK Yayınları.
- KEYDER, Ç. (2015), *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim.
- KÜÇÜK, C. (1994). Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Millet Sistemi' ve Tanzimat. *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri: Bildiriler (Ankara 13-14 Mart 1985)*. Ankara: TTK Yayınları: 13-23.
- LEWIS, B. (2010), *300 Yıldır Sorulan Soru: Hata Neredeydi?* Harun Özgür Turgan ve Serpil Bilbaşar (Çev.). İstanbul: Oğlak.

- LEWIS, B. (2017), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Boğaç Babür Turna (Çev.). Ankara: Arkadaş.
- NAGATA, Y. (1997), *Tarihte Âyânlar: Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara: TTK Yayınları.
- ORTAYLI, İ. (2000), *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri: (1840 – 1880)*, Ankara: TTK Yayınları.
- ORTAYLI, İ. (2004), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim.
- ORTAYLI, İ. (2010), *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit.
- SEYİTDANLIOĞLU, M. (1999), *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838 – 1868)*, Ankara: TTK Yayınları.
- SİYAVUŞGİL, S. E. (1940). Tanzimat'ın Fransız Efkârı Umumiyesinde Uyandırdığı Akisler. *Tanzimat I: Yüzcü Yıldönümü Münasebetile*. İstanbul: Maarif Matbaası, 747-756.
- TUNAYA, T. Z. (2016), *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876 – 1938), C. 1: Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi (1876 – 1918)*. Erol Şadi Erdinç (Yay. haz.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Troyacademy 5 (1), 247-283 , 2020
Geliş/Received: 04.03.2020 • Kabul / Accepted: 17.03.2020
doi: 10.31454 / usb.723541

Edirne Üç Şerefeli Camii'nin Sıva Üzerine Kalemîşi Süslemeleri

Zekiye UYSAL *

Öz

1437- 1447 yılları arasında Sultan II. Murat tarafından inşa ettirilmiştir. Cami'nin mimarı hakkında kesin bilgiler yoktur. Kitabelerde usta adı görülmemektedir. Bununla birlikte çeşitli yayınlarda mimar Muslihiddin ismi geçmektedir. Üç Şerefeli Cami, enine dikdörtgen harimde ikisi serbest altı ayağa oturan büyük merkezi kubbesi, bunun iki yanında ikişer küçük kubbe, amtsal revaklı, şadırvanlı avlusu ve dört minaresiyle Osmanlı mimarisinde bir dönüm noktasıdır. Yapıda kalemîşi bezemeler yoğun olmakla birlikte çini, renkli taş işçiliği ve mermer işçiliği de dikkati çeker. Bu çalışmada yapıdaki kalemîşi süslemeler değerlendirilmiştir. Yapının kalemîşi süslemeleri avlu revaklarının kubbelerinde, son cemaat yeri kubbelerinde ve harimdeki kubbelerde, kubbeye geçiş elemanlarının üzerinde yoğun bir biçimde uygulanmıştır. Ayrıca harimin kible duvarında mihrap çevresinde ve altıgen baldakenin kemerleri üzerinde kalemîşi süslemeler görülmektedir. Edirne Üç Şerefeli Cami'nin kalemîşi süslemelerinin bir kısmı devrinin ana kompozisyonunu korumaktadır. Geçirdiği onarımlardan dolayı aralara barok, rokoko tarzı süslemeler karışmıştır.

Üç Şerefeli Cami, Edirne'ye büyük zarar veren 1752 depreminde hasar görmüştür. Bu sırada minarelerin belli bir seviyeye kadar yıkıldığı, bazı kubbelerin çöktüğü bilinmektedir. Yapı ilk olarak 1763 yılında onarım geçirmiştir. Daha sonra 1893- 1895 yılların da da onarım görmüştür. Cumhuriyet döneminde ise 1930-1960'lı yıllardaki onarımların ardından 1991 yılında tekrar onarıma alınmış ve onarım çalışmaları 2019 yılında tamamlanmıştır. Bu çalışmalar sırasında barok süsleme büyük oranda kaldırılıp alttaki motif ve kompozisyonun üzerinden geçilerek yenilenmiştir. Aynı zamanda renklerin üzerinden de geçildiği için motifler yüzeyden kabarık bir hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edirne, Osmanlı dönemi, Üç Şerefeli Camii, Kalemîşi süsleme,
Jel Kodu: A30

Edirne Üç Şerefeli Mosque's Painted Decorations

Abstract

It was built by Sultan Murat II between the years 1437 and 1447. There is no exact information about the architect of the mosque. The name of the architect cannot be found in the inscriptions. However, the name of architect Muslihiddin is mentioned in various publications. Üç Şerefeli Mosque is a turning point in Ottoman architecture due to the large central dome with a transverse rectangular shape, two of which sit freely on six blocks in harim, two small domes, a monumental portico, a yard with a fountain and four minarets. While painted decorations are intensely used in the structure, tile, colored stonework, and marble craftsmanship also attract attention. In this study, painted decorations on the building were evaluated. The painted decorations of the building were applied intensely on the domes of the courtyard porticos, the domes of the last congregation place and the domes in the harim, and the transition elements to the dome. Besides, there are decorations on the qiblah wall of the harim around the mihrab and the arches of the hexagonal baldaquin. Some of the painted decorations of the Edirne Üç Şerefeli Mosque preserved the main composition of its period. Baroque and rococo-style

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat tarihi Bölümü,
ORCID ID: 0000-0003-4042-2403 zuyisal@comu.edu.tr

decorations were mixed into them due to the repair processes they have undergone.

Üç Şerefeli Mosque was damaged in the earthquake of 1752, which caused great damage to Edirne. Meanwhile, it is known that the minarets collapsed to a certain degree and some domes collapsed. The building was first repaired in 1763. Later, it was repaired in 1893-1895. In the Republic period, following the repairs in the 1930-1960s, it was taken under maintenance once again in 1991 and the repair was completed in 2019. During these operations, the baroque decorations were removed substantially and they were renewed by passing over the motif and composition below. At the same time, since the colors are passed over, the motifs became more visible on the surface.

Keywords: Edirne, Ottoman Period, Üç Şerefeli Mosque, Painted decoration,
Jel Code: A30

GİRİŞ

Bizans döneminde Adrianopole adıyla bilinen Edirne 1361 yılında I. Murat tarafından fethedilmiştir². Bundan sonraki yıllarda Osmanlıların başkenti haline gelen şehirde inşa edilen yapıların en önemlilerinden birisi Üç Şerefeli Cami'dir.

Osmanlı mimarisi ile ilgili yayın ve araştırmalarda en çok üzerinde durulan yapılardan birisi olan Üç Şerefeli Cami'nin mimarisini ele alan yayınların başında Ayverdi'nin kitabı gelir.³ Ayrıca Doğan Kuban, Muzaffer Erdoğan, Oktay Aslanapa, Semavi Eyice, Abdullah Kuran, Suut Kemal Yetkin, M. Baha Tanman, A. Osman Uysal, gibi araştırmacıların Osmanlı mimarisini ele alan kitap ve makalelerinde yapıya az ya da çok değinilmiştir.⁴ Süslemeleri için ise Yıldız Demiriz'in yayınlanmış tezi ve makaleleri önemlidir⁵. Yapı, lisansüstü çeşitli çalışmalara da konu olmuştur.⁶ Bu makalede Üç Şerefeli Cami'nin kalemışı

2-H. İnalçık, "Edirne'nin Fethi", *Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, s.159.

3- E.H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, C.II, İstanbul 1972, s.422-459.

4-Bkz.; D. Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, Yem Yayınları, İstanbul 2007, s.143-148; D. Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye Tarih Vakfı Yayınları*, İstanbul 1997, s.48; M.Erdoğan, "Osmanlı Devrinde Yapılan İmar Çalışmaları", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6-7, (1977-1978), İstanbul 1978, s.121-188; O.Aslanapa, "Edirne'de Türk Mimarisinin Gelişmesi", *Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, s.225; S.Eyice, "Edirne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul 1994, s.435; A. Kuran, *Mimar Sinan, Hürriyet Vakfı Yayınları*, İstanbul 1986, s. 12; G.Goodwin, *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*, Çev. M.Günay, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2012, s.119-123; M.B. Tanman, "Edirne'de Erken Dönem Osmanlı Camileri ve Özellikle Üç Şerefeli Cami Hakkında", *Edirne: Serhattaki Payitaht*, (Haz. Emin Nedret İşli -M. Sabri Koz), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998, s.325-352; A.O. Uysal, "Erken Osmanlı Mimarisinde Minareler", *Osmanlı*, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.149-160.

5-Y.Demiriz, bu yapıdaki kalem işlerine ilk önce Süheyl Ünver'in değindiğini belirtir. Bu konuda ve yapının süslemeleri hakkında bkz.; Y. Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme, I, Erken Devir (1300-1453)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979, s.513-540 ; Y. Demiriz, "Osmanlı Kalem İşleri", *Osmanlı*, C.11, Ankara 1999, s.297-304

6- G. M. Altınsoy, *Edirne Camilerinde 18.Yüzyıl Onarımları*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1999; F. Köse Sayan, *Erken Osmanlı Camileri İçinde Edirne Üç Şerefeli Cami ve Belgeler Üzerinden Cumhuriyet Dönemine Kadar Geçirdiği Onarımlar*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 2018; A. F. Baysal, *Edirne Osmanlı*

süslemelerinin ele alınarak tartışılması amaçlanmıştır. Araştırmamız, yapı üzerinde 2004 yılından itibaren 2019 yılına kadar sürdürdüğümüz yerinde incelemelere dayanmaktadır.

Şehrin merkezi dokusunda, (Res.1; Şek.1), Eski Cami'nin kuzeybatısında kalan yapı; Selimiye'nin inşasına kadar "Yeni Cami" adıyla biliniyordu.⁷ Üç Şerefeli Cami'nin kapıları üzerinde yer alan üç kitabeden çıkarılan bilgilere göre; 1437 – 1447 yılları arasında Sultan II. Murad tarafından inşa ettirilmiştir⁸. Evliya Çelebi'nin, yapının inşasına İsa ve Musa Çelebiler tarafından başlanıldığı yolundaki bilgileri hatalıdır.⁹ Bu hatalı görüşe 19. Yüzyıl kaynaklarından Bâdi Efendi tarafından da dikkat çekilmiştir.¹⁰

Caminin mimarı konusunda kesinleşmiş bilgiler yoktur. Kitabelerde usta adı geçmez. Buna karşılık Edirne'li Rûhi'nin Osmanlı Tarihinde, Sultan II. Murad'ın caminin inşası görevini Mimar Usta Muslihiddin'e verdiği ve Usta Şahabeddin'in de mimarın yanında çalıştığına dair bilgiler vardır.¹¹ Diğer taraftan Beşir Çelebi Üç Şerefeli Cami'nin mimarının felçli bir mimar olduğunu belirtir; fakat isim vermez¹². Bu iki kişi, aynı sanatçı olabilir.

Üç Şerefeli Cami, Edirne'ye çok zarar veren 1752 tarihli depremde hasar görmüştür. Bu sırada minarelerin belli bir seviyeye kadar yıkıldığı, bazı kubbelerin çöktüğü bilinmektedir. Yapı 1752 yılındaki¹³ depremden sonra 1763'te onarılmıştır¹⁴. Son yapılan arşiv çalışmalarında yapının 1893 ve 1895 yıllarında da onarım gördüğü tespit edilmiştir.¹⁵ Söz konusu depremin ardından yapılan onarım ve 19. yüzyıl sonlarındaki onarımlar sırasında özellikle kubbeler ve eteklerindeki kalem işlerinin bir bölümünün üzeri dönemin Barok üslubunu yansıtan kalem işleriyle kaplanmıştır. Bu açıdan en çarpıcı uygulama harimde mihrapönü kubbesinde göze çarpar. Bu kubbenin yüzeyi bağdadî teknikte kaplanarak geç dönemin modasına uygun Barok kalem işleriyle kaplanmıştı. Ayverdi, bu kaplama ve

Erken Dönem Camileri Kalemîşi Örnekleri ve Analizleri, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Konya 2013.

7-V.L. Menage, "Edirne'li Rûhi'ye Atfedilen Osmanlı Tarihinden İki Parça", *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1976, s. 329; M.T. Gökbilgin, "Edirne Hakkında Yazılmış Tarihler", *Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, s.79.

8-Kitabe metinleri daha önce yayınlanmıştır. Bkz.; M.T.Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, Üçler Matbaası, İstanbul 1952, s.213-214; O.Onur, *Edirne, Türk Tarihi Vesikalarından Kitabeler*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1972, s.111-117; E.H. Ayverdi, a.g.e., s.458-459.

9-*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Haz.S. A Kahraman-Yücel Dağlı), C.3, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s.243.

10-Ahmed Bâdi Efendi, *Riyâz-I Belde-I Edirne* (20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirnesi), Trakya Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s.103.

11- V.L. Menage, a.g.m., s.330.

12- Beşir Çelebi, *Tarih-i Edirne: Hikayet-i Beşir Çelebi*, (Haz. İ.H.Ertaylan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1960, s.5. Mimar konusundaki farklı görüşler için bkz. ; O.Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1939, s.56.

13- O.Nuri Peremeci, a.g.e., s.26.

14- E.H. Ayverdi, a.g.e., s.424.

15- F.K. Sayan, a.g.e., 111-115.

bezemeleri kendisinin kaldırdığını nakleder.¹⁶ Cumhuriyet döneminde ise; 1930 ve 1960'lı yıllardaki onarımların ardından 1991 yılında üçüncü kez onarıma alınmıştır. Onarım çalışmaları 2019 yılında tamamlanmıştır. Bu çalışmalar sırasında barok süsleme büyük oranda kaldırılıp alttaki motif ve kompozisyonun üzerinden geçilerek yenilenmiştir. Aynı zamanda renklerin üzerinden de geçildiği için motifler yüzeyden kabarık bir hale gelmiştir.

Üç Şerefeli Cami, enine dikdörtgen harimde ikisi serbest altı ayağa oturan büyük merkezi kubbesi, bunun iki yanında ikişer küçük kubbe, anıtsal revaklı, şadırvanlı avlusu ve dört minaresiyle Osmanlı mimarisinde bir dönüm noktasıdır¹⁷. Osmanlı cami mimarlığında ilk defa bu yapıda anıtsal revaklı avluyla karşılaşılır. (Res.2)

Esas olarak kesme taş malzemeyle yığma duvar tekniği kullanılarak yapılan eserde tuğla kubbe geçişleri ve kubbelerde kullanılmıştır. Cephelerde pencerelerde ve batı taç kapısında, revak kemerlerinde ve minarelerde renkli taş almaşıklıkı görülür.

Yapıda kalemışı bezemeler yoğun olmakla birlikte çini mozayik, renkli taş işçiliği ve mermer işçiliği de yer alır. Harimin batı kapısında ve kible duvarındaki pencerelerin dış çerçevelerinde sınırlı ölçüde çini mozayik göze çarparken; çini süsleme, sadece avlunun kuzey duvarındaki pencerelerden ikisinin iç alınlığında dikkati çeker. Süheyl Ünver bunların üç tane olduğunu ifade etmektedir.¹⁸ Üçüncü çini panoya ne olduğu konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Üç Şerefeli camide az miktarda çini kullanılmış olmasına rağmen portal, avlu kapıları, minareler, sütun başlıkları ve pencereler üzerinde dikkate değer taş işçiliği görülür.¹⁹ Ancak eserin asıl ve zengin süslemeleri siva üzerine yapılan nakışlardır. Siva üzerine yapılmış kalemışleri avlu revaklarının, son cemaat yerinin ve harimdeki kubbelerin ve kubbeye geçiş elemanlarının üzerinde yoğun bir biçimde uygulanmıştır. Ayrıca harimin kible duvarında mihrap çevresinde ve altıgen baldakenin kemerleri üzerinde kalabilmiş süslemeler, yapının içerisinin rengârenk nakışlarla kaplandığını göstermektedir. (Res.3) 17. yüzyılda bu zengin süslemelerden övgüyle söz eden Evliya Çelebi, nakışların asırlardır bozulmadan kaldığını belirtir²⁰. Fakat 18. yüzyılda meydana gelen deprem yapıyla birlikte süslemelere de zarar vermiştir. Bu depremin ardından gerçekleşen onarımdan sonra, yapı 19. yüzyılın sonlarında da onarılmıştır.²¹ Cumhuriyet döneminde yapılan onarımlarda siva rاسبasının altından ortaya çıkan süslemelerin bir bölümü korunmuştur.

16- E.H. Ayverdi, a.g.e., s.423, 426, 434.

17- E.H. Ayverdi, a.g.e., s.422; S.K. Yetkin, *Türk Mimarisi*, Bilgi Yayınları, Ankara 1970, s.182.

18- S. Ünver, "Edirne Medeniyetimiz ve Tezyini Misalleri," *Edirne: Edirne'nin 600.Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, s. 246.

19- Y. Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme*, I, s.515

20- Evliya Çelebi Seyahatnamesi, a.g.e., s.243.

21- F. Köse Sayan, a.g.e., s.111.

KALEMİŞİ SÜSLEMELER

Yapıdaki kalemîşi süslemeler, revaklı avlunun doğu kapısının gerisindeki kubbeden itibaren kubbelere numara verilmek suretiyle sırayla ele alınmışlardır. Harimde ise mihrapönü kubbesinden başlamak üzere numaralar verilmiştir. Avludakiler “A” harimdekiler ise “H” şeklinde numaralandırılmışlardır. A 1 den A 7 ye kadar olan kubbelerin üzerine 1752 depreminde minare devrildiği için zarar gören kısımların yenilendiğini biliyoruz.²²

Kubbe No.A.1: Avlunun güneydoğu köşesindeki bu hacim, son cemaat yerinin doğu taraftan itibaren ilk ünitesi olup tümüyle onarım görmüştür. 1752 yılında yıkılan kısımlardan birisi olması gereken bu ünitenin başlangıçta çapraz tonozla örtülü olduğu kabul edilmektedir.²³ 1763 yılındaki onarımda yenilenen tonozun biraz değişikliğe uğradığı görülmektedir. Bundan sonra yapıda 19.yüzyılda gerçekleşen onarımın daha çok örtü sistemindeki kalem işlerine yönelik olduğunu sanıyoruz. Camide gerçekleştirdiğimiz 2004 yılı incelemesi sırasında restorasyon iskelesi kurulu olduğu için göremediğimiz bezemeleri restorasyonu izleyen süreçte 2019 yılında inceleyebildik. Restorasyon sonrası görünümüne göre bu bölümün tonozu üzerindeki kalem işi süslemeleri şöyle tanımlayabiliriz: Yüzeve, kolları köşelerden başlayıp ortadaki dörtgen panoda biten dört kollu yıldız işlenerek; her biri dar ve uzun üçgeni andıran kolların içi bezenmiştir. Ortadaki dörtgen panonun içerisine ise geometrik geçmeli çokgen bir madalyon yerleştirilmiştir. Yıldızın kollarının içinde şemse formulu kartuşlar, rumi ve hatayili süslemeler göze çarpmaktadır. Kolların arasında dilimli çerçevesi bir şemse motifi görülür. Şemseyi çerçeveleyen iki şerit merkeze doğru yükselerek düğümlü geometrik kompozisyonla yıldızın iç köşesine bağlanır. Şemsenin alt ucu palmetle sonlanır. Şemsenin iki yanında yukarı doğru uzanan birer çiçek buketi yer alır. Bu şema dört kollu yıldızın aralarında nöbetleşe biçimde tekrar eder. Tonoz eteğini ise rumili palmetli kartuş dizisi dolaşır. (Res.4)

Kubbe No.A.2: Avlunun güneydoğu köşesindeki bu hacim, son cemaat yerinin doğu taraftan itibaren ikinci ünitesi olup onarım görmüştür. Ovalimsi kubbeyle pandantifle geçilir. Ana şema ortada bir madalyon, düğümlü örgü şeritleriyle birbirine bağlanan kartuşlarla meydana getirilmiştir. Kartuşlar şemse formulu kartuşlarla birleşerek yüzeyde sekiz kollu yıldız meydana getirirler. Yıldız kollarının uçları palmetle sonlanır. Süslemelerin etrafını iki şerit çerçeveler. Pandantiflerin üzerinde dört kollu geometrik geçmeli madalyonlar yer alır. Kubbe eteğinde iki sıra bordür görülür. İlkinde ucu palmetle biten kartuşlar ve aralarına geometrik düğüm motifi nöbetleşe biçimde yerleştirilerek oluşturulmuş ve içleri yeşil ve siyah renkli boya ile renklendirilmiştir. İkincisinde ise enine uzanan kartuşlar yer alır. Bu kartuşlar ilk bordürde yer alan kartuşların aralarına denk gelecek biçimde yerleştirilmişlerdir. Bu kartuşların içinde rumili, hatayili, palmetli süslemeler göze çarpar. Bu kubbede süslemeler tümüyle yenilenmiştir. (Res.5)

Kubbe No.A.3: Avlunun güneydoğu köşesindeki bu hacim, son cemaat yerinin doğu

22- M. B. Tanman, a.g.m., s.341.

23- E.H.Ayverdi, a.g.e.,s.423

tarafından itibaren üçüncü ünitesidir. Ortada bir madalyon ve merkezden çevreye doğru ışınsal altılı kartuş esasına dayanan bir şema ile kompozisyon oluşturulmuştur. Bu kartuşlar dilimli şemse biçimindedir. Kartuşların içerisinde rumili, palmetli hatayili süslemeler görülür. Kubbe eteğindeki bordürde oldukça basit zikzaklı bir süslemeye yer verilmiştir. Pandantifler üzerinde de geometrik geçmeli madalyonlar yer alır. Bu kubbede de pandantiflerin etrafında düğümlü ikili şerit bulunmaktadır. (Res.6)

Kubbe No. A.4: Avlunun güneydoğu köşesindeki bu hacim, son cemaat yerinin doğu tarafından itibaren dördüncü ünitesidir. Ortada bir madalyon merkezden çevreye doğru ışınsal sekizli kartuş şeklinde bir düzenlemesi vardır. Kartuşlar dilimli şemse şeklidirler. Kartuşların içerisine rumili palmetli ve hatayili süslemeler yerleştirilmiştir. Kubbe eteğindeki bordürde de kartuşlar görülür. Bunların içerisinde palmet ve rumiden oluşan süsleme dışında ise, gri ve beyaz renk kullanılarak fırça darbeleriyle doldurmuşlardır. Pandantiflere küçük madalyonlar yapılmıştır. Madalyonların çevresi sarı zemin üzerine gri beyaz fırça darbeleriyle düzenlenmiştir. Trompların arasındaki yuvarlak kemerlerin yüzeylerine basit sekiz kollu yıldız ve aralarda dört kollu yıldız şeması işlenmiştir. (Res.7)

Kubbe No.A.5: Avlunun güneydoğu köşesindeki bu hacim, son cemaat yerinin doğu tarafından itibaren beşinci ünitesidir. A 3 numaralı kubbenin düzenlemesi ile aynıdır. Renkleri ana kompozisyonu hatta pandantiflerdeki madalyonlar bile birbirinin aynısıdır. Bu tarz tazelenmiş olan kubbelerde bazı yerler yanlış yorumlanmış ve ortaya bambaşka motifler çıkmıştır. Her müdahale de süslemelerin orijinalliğini biraz daha kaybetmesine sebep olmuştur. (Res.8)

Kubbe No.A.6: Avlunun güneydoğu köşesindeki bu hacim, son cemaat yerinin doğu tarafından itibaren altıncı ünitesidir. A 2 kubbesiyle aynı şemadadır. (Res.9)

Kubbe No.A.7: Avlunun güneydoğu köşesindeki bu hacim, son cemaat yerinin doğu tarafından itibaren yedinci ünitesidir. İncelediğimiz tarihte üzeri plakalarla kaplı olduğu için göremediğimiz kubbe onarım görmüştür. Bu kubbe A 1 şemasına benzer. Sadece dört kollu yıldız kaldırılmıştır. (Res.10)

Kubbe No.A.8: Avlunun batı kapısının arkasındaki kubbe tümüyle onarım geçirmiştir. 2004 yılındaki kompozisyonundan daha farklı bir şema karşımıza çıkar. O zaman ortada bir madalyon etrafında rokoko karakterde süslemeler yer alıyordu ve zeminde büyük bir bölüm boş bırakılmıştı. Pandantifler arasındaki sıvalar dökülmüştü. Daha sonraki restorasyonlarda sıva raspaşı altından çıkan süslemelere benzer şekilde yenilenmişlerdir. Rokoko tarzında çiçek buketleri görülür. Bunlardan birisi dönem eki olarak korunmuştur. (Res.11)

Kubbe No.A.9: Kubbenin etek kısmında her kenarda bir kartuş olmak üzere toplam altı kartuş içinde bir satır kufi, bir satır nesih yazı kuşakları bulunmaktadır. Kubbe içinde altılı kartuş şeklinde bir düzenleme vardır. Bu altı kartuşun her birinin ortasından düğümlü örgü şeritleriyle geçmeler meydana getirilerek altılı ışınsal simetrik kartuşlu bir

sistem elde edilmiştir. Kartuşların içerisinde bitkisel süsleme vardır ama bunlar belirgin değildir. Kartuşların bittiği yerler, tepede bir palmetle sonlandırılmıştır. Kubbe içi boş yer kalmamacasına kıvrık dal üzerinde rumili süsleme ile doldurulmuştur. Kubbeyeye geçiş kısımlarında rokoko tarzı süslemeler vardır. Bu süslemenin bir kısmı dönem eki olarak korunmuştur. Kubbede gördüğümüz şema 15.yy. daki ahşap üzerine yapılan kalem işlerindeki motiflerle büyük benzerlik göstermektedir. (Res.12)

Kubbe No.A.10: Kubbe eteği kufi yazılarla çevrelenmiştir. Kubbe ortasındaki küçük yuvarlak madalyon içinde sülüs yazı görülmektedir. Işınsal simetrik kompozisyon bu kubbede sekizli esasa göre düzenlenmiştir. Dügümlü çift örgü şeritleriyle elde edilen kartuşlardan dördünün içinde yazı, diğerlerinin içinde rumili kıvrık dallarla bezeli kompozisyon meydana getirilmiştir. Hatayi motifi ise bozulmuş bir şekilde karşımıza çıkar. Önceki fotoğraflarda kubbeyeye geçiş bölümlerinde barok tarzı süslemeler görülürken bunlar kaldırılmış yerine madalyon şemasında süslemeler yapılmıştır. Bu madalyonların aralarına denk gelecek şekilde kısa kenarları geometrik geçmeli dikdörtgen şeklinde kartuşlar yerleştirilmiştir. (Res.13)

Kubbe No.A.11: Işınsal sekizli simetrik düzendeki kubbede ortada bir madalyon ve şemseler, bunların arasındaki kartuşlar göze çarpmaktadır. Birbirlerine ikiz şeritlerle bağlanmışlardır. Gerek orta madalyon gerekse şemselerin içleri rumilerle bezenmiştir. Dış bölümlerde zemin boş bırakılmıştır. Kubbe eteğinde palmet dizileri yer alır. (Res.14)

Kubbe No.A.12: Bu kubbede de ışnsal sekizli simetrik esasa göre tertiplenmiş merkezi kompozisyon görülür. (Res.) Merkezi kompozisyondaki kartuş şeklindeki bölmeler düğümlü çift şeritlerle elde edilmiştir. Merkezde kufi ve nesihin birlikte kullanıldığı yazı kartuşlarında simetrik rumili süsleme vardır. Bu merkezi kompozisyonun hemen dışında gırlanlı bir çerçeve bulunuşu bu kısmının da onarım gördüğünü gösterir. Daha dışta kufi yazı kartuşlarından bir kuşak vardır. Yazı kuşağının dışında kalan alandaki süslemeler silinmiştir. Pandantiflerde yine barok tarzı süslemeler kaldırılmış yerine madalyonlu düzenlemeler yerleştirilmiş yine bazı kısımlar onarım eki olarak bırakılmıştır. (Res.15)

Kubbe No.A.13: Burada merkezi kompozisyon içinde kufi yazıları olan ortada bir madalyon, ışnsal altılı simetrik kartuşlu bölmeler ve bu bölmelerin arasında palmetlerden oluşmuştur. Zemin bölmeleri düğümlü şeritlerle sağlanmıştır. Kartuşlar rumili palmetler ile hatayili simetrik kompozisyonlarla doldurulmuştur. Kubbe eteğinde ise tiğ şeklinde düzenlenmiş geniş bir bordür sonra kartuşlar içinde alternatifli olarak kufi ve sülüs yazılar yer alır. Pandantiflerde yer alan barok tarzı süsleme kaldırılmış, madalyonlar yerleştirilmiştir. Bazı kısımlar onarım eki olarak korunmuştur. (Res.16)

Kubbe No.A.14: Zemin bölümlenmesi kubbe 13'e benzemekle birlikte orta madalyonda yazı kuşağı bulunmamaktadır. Kartuşların içerisinde rumili simetrik dolgular yer alır. Kubbe eteğinde onarım gördüğü anlaşılmalı kufi yazı kuşağı bulunur. Pandantiflerde geometrik geçmeli kartuşlar yer alır. Bazı kısımlar onarım eki olarak korunmuştur. (Res.17)

Kubbe No.A.15: Buradaki esas kompozisyon madalyon şemasına göre değil, iri rumilerin çarkifelek düzenine göre yerleştirilmiştir. Bu rumilerin içine yazı yerleştirilmiştir. Rumilerde yanlış yorumlanmış detaylar görülür. Pandantifler üzerindeki kartuşlarda vazodan çıkan çiçekler şeklinde düzenlemeler görülür. Onarım eki olarak bazı kısımlar korunmuştur. (Res.18)

Kubbe No.A.16: Kubbe 13' inkiye benzeyen düzende yapılmıştır. Orta madalyonda yazı kuşağı görülür. Işınsal altılı simetrik kartuşlu ve palmetli zemin bölmeleri düğümlü şeritlerle düzenlenmiştir. Palmet formları Kubbe 13'ten farklıdır. Ayrıca burada hatayı yoktur. Örgülü süsleme devrine uygun bir süslemedir. Kubbe eteğinde yine tığ şeklinde düzenlenmiş bir bordür yer alır. Bordürün altında da yenilenmiş kufi yazı göze çarpmaktadır. Onarım eki olarak bazı kısımlar korunmuştur. (Res.19)

Kubbe No.A.17: Işınsal altılı simetrik düzende kubbede ortada bir madalyon ve şemseler, bunların arasındaki kartuşlar göze çarpmaktadır. Birbirlerine ikiz şeritlerle bağlanmışlardır. Gerek orta madalyon gerekse şemselerin içleri rumilerle bezenmiştir. Bu sistemdeki dikdörtgene yakın kartuşların içine yazı yerleştirilmiştir. Kubbe eteğinde kartuşlar içinde kufi ve nesih bileşimi yazılar, bunun altında palmet dizileri yer alır. Pandantiflerde örgülü kemerle pandantif arasındaki sahada rokoko tarzı süslemeler görülür. Onarım eki olarak korunmuştur. (Res.20)

Kubbe No.A.18: Buradaki kubbede ışınal altılı simetrik bir kompozisyon düzeni içerisine kartuşlar yerleştirilmiştir. Şema olarak kubbe 17'ye benzer bir tarzdadır. Ancak orta madalyonda örgülü yazı kuşağı vardır. Pandantiflerde örgülü kemerle pandantif arasındaki sahada rumili kıvrık dallar ve palmetler ve şemse biçimli kartuşlar, düğümlü geçmeler görülür. Bunların bir kısmı onarım eki olarak korunmuştur. (Res.21)

Kubbe No.A.19: Sekizli ışınal simetrik ana kompozisyonda düğümlü ikiz şeritlerle şemseler meydana getirilmiştir. Şemselerden örgülü geçmelerle kartuşlar yapılmış ve bu kartuşların içine yazı yerleştirilmiştir. Geri kalan bölmeler ise rumi ve palmetlerle simetrik biçimde bezenmiştir. Kubbe eteğinde yazı kuşağı olması gereken yerde rokoko tarzı kıvrık dal süslemesi onarım eki olarak bırakılmıştır. Pandantiflerdeki madalyonların içleri de rumi ve palmetlerle dolgulanmıştır. (Res.22)

Kubbe No.A.20: Ortada bir madalyon ışınal altılı şemseler ve şemselerin arasındaki dikdörtgen formatlı kartuşlardan oluşmuş bir düzenlemededir. Şemselerin içinde rumili hatayili süslemeler vardır. Kartuşların içinde ise nesih karakterli yazılar bulunur. Zeminde aralarda yer yer yanlış yorumlanmış hatayı ve palmet motiflerine rastlanmaktadır. Kubbe eteğinde en uçta kartuşlar içinde yazı bulunmaktadır. Pandantifler arasında vazodan çıkan rokoko tarzı süslemeler görülmektedir. Pandantifler ve kemerler arasındaki süslemelerin bir kısmı onarım eki olarak korunmuştur. (Res.23)

Kubbe No.A.21: Ana şema yine ışınal altılı simetrik tertiptedir. Düğümlü ikiz şeritlerin meydana getirdiği şemse ve kartuş bölmelerin içleri yazı ve bozulmuş hatayilerle

bezenmiştir. Kubbe çevresindeki rokoko bordür kaldırılmıştır. Merkezdeki yıldız onarım eseridir. Etekteki kufi ve nesih bileşimi yazı kuşağı ise devrine uygundur. Pandantiflerde daire madalyonlar içinde haçvari eksene göre simetrik palmet bölmeli rumili aynı desen tekrarlanır. Pandantiflerde kemerler arasındaki bölümlerde ise rokoko tarzı süslemeler görülür. Hatayi ve rumilerin formu bozulmuştur. Burada da madalyon içindeki bazı palmet ve düğümler, kemerler içindeki rumi ve hatayiler onarım eki olarak korunmuşlardır. (Res.24)

Kubbe No.A.22: Kubbe süslemesinde sekizli ışınsal simetrik düzende palmet şeklinde zemin bölmesi görülür. Ancak, motiflerin işlenişinden onarım sırasında boyandıkları açıkça bellidir. Ortadaki madalyon ve kubbe eteğindeki bordür boş bırakılmıştır. Pandantifteki yazılar devir üslubuna yabancıdır. (Res.25)

Kubbe No.H.1:(Mihrap önü kubbesi) Bu kubbede ana şema ortada bir madalyon ve etrafında ışınsal düzende yerleştirilmiş şemseli kartuşlardan meydana gelir. Yıldız Demiriz 1961 de bu yapıyı incelediği zaman bu kubbede henüz çalışmalar başlamış orijinal kalem işlerinden sadece yazı kuşağının görüldüğünü kaydetmiştir. Merkezdeki madalyon içerisinde kıvrık dallı süslemeler rumiler palmetler ve hatayiler görülür. Şemse biçimli kartuşlar toplam 12 tanedir. Bunların içi rumi, palmet ve hatayilerle doldurulmuştur. Madalyonun içinde şemse biçimli kartuşların hemen bitiminde yer alan ve nöbetleşe devam eden kartuşların içinde bir tanesi rumi ve palmetle bezenirken diğeri daha geç devirde yapıldığı belli olan naturalist tarzdaki çiçeklerle süslenmiştir. Kubbe eteğinde yer alan yazı kuşağı dikdörtgen formlu kartuş ve aradaki şemse biçimli kartuşlardan meydana gelir. Bu yazı kuşağı orijinaldir. Bu kubbede de yine düğümlü çift örgülü şeritler kartuşları ve şemseleri oluşturmaktadır. (Res.26,27) Mihrap önü kubbesini taşıyan altıgen baldakenin kemerlerinin yüzeyinde sıva raspaı altından çıkan sülüs yazı kuşağı korunmuştur. (Res.28) Kubbe eteğinde ve mukarnaslar üzerinde görülen mermer taklidi süslemeler onarım ürünüdürler. (Res.29) Baldakenin mihrap nişini kuşatan kemerinin sınırladığı kible duvarı üzerinde de kalem işleri vardır. Mihrap duvarındaki süslemelerde rumi, palmet ve peç türünde hatayiler görülür. Kartuş şeklindeki kitabe kuşağının üzerindeki süsleme devrine uygundur. Fakat kenardaki karanfilli süslemeler devrine uygun değildir. (Res.30) Mihrap duvarının üzerinde geometrik düzenleme görülür. Çokgenlerden oluşan bu düzenleme devrine uygundur. Ama yandaki bordürde görülen kıvrık dallı süsleme onarım ürünüdür. (Res. 31)

Kubbe No.H.2: Mihrap önü kubbesini taşıyan baldaken ile kuzeydoğu köşedeki küçük kubbenin arasında kalan üçgen alanların örtü sisteminde yer alan kalemişlerinde çift şeritlerin oluşturduğu kartuşlar merkezde altı kollu yıldız meydana getirirler. Kartuşların içinde hatayiden çıkan peç ve gonca güller yer alır. Pencere aralarında ise merkezinde hatayi bulunan bitkisel karakterli devrine uymayan süslemeler görülür. Tromplar üzerinde yer alan boşluklarda, mermer taklidi süslemeler ve şekli bozulmuş kartuşlar görülür. (Res.32)

Kubbe No.H.3: Mihrap önü kubbesini taşıyan baldaken ile güneydoğu köşedeki küçük

kubbenin arasında kalan üçgen alanların örtü sistemindeki kalemişlerinde rumi ve palmetlerden gelişen kompozisyonun uçlarından çıkan dallar ortada altı kollu yıldız şemasını oluştururlar. Boşluklarda mermer taklitleri, geometrik formlar, çizgi ve noktalamalardan oluşan süslemeler görülür. (Res.33)

Kubbe No.H.4: Mihrap önü kubbesini taşıyan baldaken ile güneybatı köşedeki küçük kubbenin arasında kalan üçgen alanların örtü sistemindeki kalemişlerinde ise rumi ve palmetlerin oluşturduğu kompozisyonun uçlarından çıkan dallar ortada oniki kollu yıldız meydana getirmiş, ortasına da oniki kollu çiçeğe benzer bir madalyon yerleştirildiği görülmektedir. Geri kalan yüzeylerde haç ve yıldız formları, çizgi ve noktalamalar yer alır. Ayrıca burada sonraki onarımlarda yerleştirilmiş olan cami tasviri de görülmektedir. (Res.34,35)

Kubbe No.H.5: Mihrap önü kubbesini taşıyan baldaken ile kuzeybatı köşedeki küçük kubbenin arasında kalan üçgen alanların örtü sisteminde de kalemişleri vardır. Çift hatlı beyaz şeritlerden oluşan düğümlü kartuşlar görülür. Merkezde ise altı kollu yıldız motifi dikkati çeker. Kartuşların içi penç ve goncagüler ile doldurulmuştur. Etrafında ise onarım ürünleri olan mermer taklitleri, şekli bozulmuş kartuşlar, çizgi ve noktalamalardan oluşan süsleme vardır. (Res.36)

Kubbe No.H.6: Kuzeydoğu köşede yer alan kubbede rumi ve palmet bezemeli süslemeler vardır. Bunlar ortada sekiz kollu yıldız meydana getirirler. Rumi ve palmetlerin yerleşme biçimi devrine uygundur. Kubbe eteğinde yazı kuşağı bulunmaktadır. Tromplar üzerinde ise devrine uymayan rokoko tarzı çiçekler yer alır. (Res.37)

Kubbe No.H.7: Güneydoğu köşede yer alan kubbede tamamıyla bir onarım söz konusudur. Ana şema özelliğini kaybetmiştir. Kubbe eteğinden başlayarak merkeze doğru incelen bir süsleme anlayışındadır. Rokoko süslemeler yoğunluktadır. (Res.38)

Kubbe No.H.8: Güney batı köşedeki kubbe, Kubbe no H 7 ile aynı düzendedir. Fakat kubbe eteği burada dilimli bir şekilde yapılmıştır. Tamamen yenilenmiştir. (Res.39)

Kubbe No.H.9: Kuzeybatı köşedeki kubbede rumili ve palmetli süslemeler bulunmaktadır. Diğerlerine nazaran ana şema korunmaya çalışılmıştır. Kubbe eteğinde yazı kuşağı da bulunmaktadır. Tromplarda ise tamamen yenilenmiş rokoko tarzı süslemeler yapılmıştır. (Res.40)

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Erken Osmanlı mimarisinde ilk olarak İznik Kırgızlar Türbesinde gördüğümüz kuru siva üzerine kalemişi süslemeler Bilecik Orhan Gazi imareti, Bursa Yeşil Camii, Edirne Muradiye, Tire Yeşil İmarat gibi yapılarda devam etmiştir.²⁴ Edirne Üç Şerefeli Camii de

24- Z. Uysal, "Tire Yeşil İmarat'ın Kalemişi Süslemeleri", *Sanat Tarihi Araştırmaları*, Prof. Dr. Haşim Karpuz'a Armağan, (Ed. Mustafa Denктаş-Osman Eravşar), Kayseri 2007, s.351.

bu dönemde inşa edilen önemli yapılardan biridir.

Mimaride tamamen orjinal haliyle günümüze gelmiş kalemî süslemeleri tespit etmek oldukça güçtür. Bu durumun sebepleri arasında aydınlatma için kullanılan malzemelerin verdiği zararlar, yapılan onarımlarda özgün süslemelerin yok edilmesi ya da yanlış yorumlanması, ıslanma, depremler, yangınlar, sayılmaktadır.²⁵

Edirne Üç Şerefeli Camii, birkaç kez onarım görmesine rağmen, hala duvar yüzeylerinde ve kubbelerin bir bölümünde dönemine ait kalem işi süslemeleri muhafaza etmektedir. Osmanlı döneminde sıva üzerine uygulanan kalem işlerinin kuru sıva üzerine uygulandığı bilinmektedir.²⁶ Bu niteliği Üç Şerefeli Camii'nin kubbelerinde de tespit etmek mümkündür. Yapıda, yer yer sıvası dökülmüş kısımlarda boya yüzeyde kaldığı ve derine nüfuz etmediği gözlemlenebilmektedir.

Renklerde Yıldız Demiriz, lacivert zemin üzerine sarı ve beyaz motifler işlenmiştir demektedir²⁷. Ama buradaki renkler yapılan onarımlar sonucunda 15.yüzyıl renk anlayışından uzaklaşmıştır. Nakkaşlar, yapının üzerinde belirleyebildikleri kadarıyla orijinal desenlerin üzerinden geçmişlerdir. Büyük bir oranda motiflerin renkleri farklı tonlarda boyanmıştır. Parlak mavi, kırmızı, sarı ve beyaz, lacivert renk tonlarının yerini koyu kahve, haki yeşil, gibi renkler almıştır. Özellikle mavi zemin üzerine beyaz renk kubbe eteğindeki yazı kuşaklarında tercih edilmiştir. Genelde pastel tonları hakimdir. Ama renkler matlaşmıştır. Yer yer de rumilerin içlerinde farklı renk tonları kullanılarak barok etki yaratılmıştır. Bu da son onarımlardan kaynaklanmaktadır.

Revak kubbelerinde belli ölçüde orijinalliğini koruyabilmiş olanlarda ana şema şu şekildedir. Merkezden kubbe eteğine doğru ışınal düzende dağılan, düğümlü çift şeritlerle çerçevelenmiş şemse veya kartuşlardan oluşur. Bunların arasında benzer düzende dağılan daha küçük kartuşlar da yer alabilir. Büyük kartuşlarda kompozisyonun ana temasını kıvrık dallı simetrik rumi ve palmet motifleri oluşturur. Aradaki küçük kartuşlarda bazen nöbetleşe olarak rumi, palmet, hatayi kompozisyonu kullanılabilir. Hatayiler üzerinden dikkatsiz geçildiği için asli karakterlerini kaybetmişler ve yelpazeli çiçeklere benzemişlerdir. Bazı kubbelerde küçük kartuşlarda görülen natüralist üsluptaki çiçek buketleri batılılaşma dönemi onarımına işaret eder. Özellikle pandantiflerde 18. yüzyıl onarımını açıkça gösteren rokoko üsluplu süslemeler vardır. Revak kubbelerinin içinde kubbe merkezinde bazen geometrik geçme bazen de dört altı, sekiz, oniki kollu yıldızlar yer almaktadır. Ortada geometrik geçme uygulamasını Edirne Eski Camiinde de de görmekteyiz. Edirne Muradiye Camiinin kubbe tezyinatında ve kemer içlerinde de geometrik düğüm ve geçmeleri görürüz. Kubbe eteklerinde yazı kuşağından hemen

25-Bkz. S. İrteş, "Kalemî, Cam ve Revzen", Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi, (Ed. Selçuk Mülayim), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, s.294. Y. Demiriz, "Osmanlı Kalem İşleri", *Osmanlı*, C. 11, s.297.

26-Bu konuyla ilgili olarak bkz., C.E.Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, "Fresk Maddesi", C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s.619.

27- Y. Demiriz, "Edirne Camilerinde Kalem İşleri", *Edirne Serhattaki Payitaht*, (Haz. Emin Nedret İşli -M. Sabri Koz), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998, s.379..

önce yer alan bordür içerisine genellikle rumi - palmet dizisi yerleştirilir. Türk Sanatında rumi-palmet, lotus-palmet uygulamalarına bordürler içerisinde rastlamak mümkündür. Özellikle Selçuklu taş işçiliğinde yoğun olmakla beraber Beylikler devrinde inşa edilmiş ahşap üzerine kalemişi süslemelerin görüldüğü yapılarda rumi palmet uygulamalarının yanında rumi hatayi ve kıvrık dallar şeklinde süslemelerle de karşılaşırız.²⁸ Üç Şerefeli Camide bu bordürlerin bir kısmı bozulmuş, bir kısmı yanlış anlaşılmiş bazılarının yerine de mermer taklidi süslemeler yerleştirilmiştir. Kubbe içlerinde gördüğümüz çift şeritler geometrik düğümler için orjinal ve devrine uygun olduğunu söyleyebiliriz. Süheyl Ünver bunların bazılarının çizimlerine makalesinde yer vermiştir.²⁹ Düğümler Bursa Yeşil Cami çinilerinde de görülmektedir.

Kubbe süslemelerinde yer alan merkezi kompozisyonlarda ortada bir göbek ve göbeğin etrafında bir veya daha fazla bordür kullanılması yaygındır.³⁰ Kubbe içlerindeki madalyon esaslı bezemeler ve bu madalyonların içlerindeki ışınsal dört, altı, sekiz, oniki eksenli simetrik dağılım kompozisyonun ana fikri bakımından Tire Yeşil İmaret, Bursa Muradiye Cami, Edirne Muradiye Cami, gibi yapılarla paralellikler gösterir.³¹

Merkezi kubbede de ana hatlarıyla motif ve kompozisyon devrin özelliklerini taşımaktadır. Fakat renk müdahalesi burada da söz konusudur. Benzer durum kemerlerdeki yazılarda ve kalem işlerinde de geçerlidir. Merkezi kompozisyonda ortada bir madalyon etrafında ışınsal düzende yerleştirilmiş şemseli kartuşlar görülür. Bunların içi rumi, palmet ve hatayilerle doldurulmuştur. Madalyonun içinde şemse biçimli kartuşların bazılarında devrine uygun olarak rumi palmet düzenlemesi görülürken, bazılarında daha geç devirde yapıldığı belli olan naturalist tarzdaki çiçekler dikkati çekmektedir. Kubbe eteğinde yer alan kartuş şeklindeki süslemeler Beylikler devrinden itibaren süsleme sanatlarında yoğun bir şekilde görülmektedir. Özellikle dilimli kemerli kartuş uygulaması, bu kartuşların içinde kıvrık dallı rumiler, ortada basit bir palmet veya geometrik geçme ya da düğüm, bazen hatayi görülmesi tipiktir. Süreklilik gösteren kartuşlu bitkisel kompozisyonlar Beylikler devrinin tezhip ve minyatürlerindeki bordürlerde de kullanılmıştır.³² Ankara'da 15. yüzyılda ahşap direkli olarak inşa edilen yapılarda da bu tarz süslemeleri görmekteyiz.³³ Ayrıca

28-S. Ögel, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara,1966, s. 75-77; Z. Uysal, Ankara Mescitlerine Kalem İşi Süslemeler XIV.-XV. Yüzyıl, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2001; Z. Uysal, "XVI.-XV. Yüzyıl Ankara Mescitlerinde Kalem İşi Süslemeler", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu, Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan, 10-13 Ekim 2001*, İzmir 2002, s. 579-590; Z. Uysal, "Das Spiel der Farben, Blüten pracht auf Holz zielt die frühen Gebetshäuser in Ankara", *Antike Welt*, Helf 5, 2004, 87-91; Y. Erdemir, *Beşşehir Eşrafıoğlu Süleyman Bey Camii ve Külliyesi*, Beşşehir Vakfı Yayınları, Beşşehir 1999,s.53,57,65; Candan Nemlioğlu, "Çarşamba Gökçeli Camii", I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, (11-13 Ekim 2000, Konya), C. II, Konya 2001,s.125.

29-S. Ünver, "Edirne'de Üç Şerefeli Camiin Avlusu Kubbeleri İçindeki Devrinin Süsleri Hakkında", *Arkitekt*, S. 07-10, 1949, s. 168.

30-Y. Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme*, I, s. 35.

31-Z. Uysal, "Tire Yeşil İmaretin Kalemişi Süslemeleri", s. 351.

32-S. Bayram, "XIV. Asırda Tezhiplenmiş Beylik Dönemine Ait Üç Kuran Cüzü", *Vakıflar Dergisi*, Sayı. XVI, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1982, s.149, Res. 5,6.

33-Z. Uysal, Ankara Mescitlerinde Kalem İşi Süslemeler (XIV-XV.Yüzyıl), s.114.

Şemseli bitkisel kompozisyonları bu dönemde bazen bir minyatürlü yazmada bazen de bir kubbenin içerisindeki süslemede görmek mümkündür.³⁴ Kubbe eteğinde yer alan yazı kuşağı dikdörtgen formlu kartuş ve aradaki şemse biçimli kartuşlardan meydana gelir. Bu yazı kuşağı orjinaldir. Bu kubbede de yine düğümlü çift örgülü şeritler kartuşları ve şemseli oluşturmaktadır. Mihrap önü kubbesini taşıyan altıgen baldakenin kemerlerinin yüzeyinde sıva raspaşı altından çıkan süslü yazı kuşağı korunmuştur. Kubbe eteğinde ve mukarnaslar üzerinde görülen mermer taklidi süslemeler onarım ürünüdürler. Baldakenin mihrap nişini kuşatan kemerinin sınırladığı kible duvarı üzerinde de kalem işleri vardır. Mihrap duvarındaki süslemelerde rumi, palmet ve penç türünde hatayiler görülür. Kartuş şeklindeki kitabe kuşağının üzerindeki süsleme devrine uygundur. Fakat kenardaki karanfilli süslemeler devrine uygun değildir. Bu rumi, palmet, hatayili tarzdaki süslemeyi Bursa Yeşil Cami'nin müezzin mahfili duvar çinilerinde görürüz.

Mihrap duvarının üzerinde görülen çokgenlerden oluşan geometrik düzenleme devrine uygundur. Fakat onarımlar sonucunda renk değişiklikleri dikkati çeker. E.H.Ayverdi, bu tezyinatın 1931 yılında Sideris isimli bir boyacıya yaptırıldığını ifade etmektedir.³⁵ Fakat bu tarz süsleme Selçuklu döneminde inşa edilen, Karatay medresesi eyvanının arka duvarında ve Sırçalı medresesinin ana eyvanında çini süsleme olarak kullanılmıştır. Şema olarak sekiz kollu yıldız tasarımıdır. Aynı tarz süsleme Bursa Yeşil Cami çini süslemelerinde de görülür. Dolayısıyla önceden var olan bu süslemenin üzerinden geçilerek renk değişikliği yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Harimin kuzeydoğu köşesinde yer alan kubbede rumi ve palmet bezemeli süslemeler vardır. Bunlar ortada sekiz kollu yıldız meydana getirirler. Rumi ve palmetlerin yerleşme biçimi devrine uygundur. Kubbe eteğinde yazı kuşağı bulunmaktadır. Tromplar üzerinde ise devrine uymayan rokoko tarzı çiçekler yer alır. Kuzeybatı köşedeki kubbede rumili ve palmetli süslemeler bulunmaktadır. Diğerlerine nazaran ana şema korunmaya çalışılmıştır. Kubbe eteğinde yazı kuşağı da bulunmaktadır. Tromplarda ise tamamen yenilenmiş rokoko tarzı süslemeler yapılmıştır. Güneydoğu köşede yer alan kubbede tamamıyla bir onarım söz konusudur. Ana şema özelliğini kaybetmiştir. Kubbe eteğinden başlayarak merkeze doğru incelen bir süsleme anlayışındadır. Rokoko süslemeler yoğunluktadır. Güney batı köşedeki kubbe de benzer düzendedir. Tamamen yenilenmiştir.

Üçgen alanlarda ana şema korunmaya çalışılsa da buradaki süslemeler de yenilenmiştir. Güneydoğu ve güneybatıdaki alanlarda nispeten daha erken tarihli bir müdahale söz konusudur. Kuzeybatı ve kuzeydoğudaki üçgen alanlarda ise daha geç müdahaleler göze çarpar. Tromplarda yine diğerleriyle aynı tarzda yapılmış rokoko süslemeleri görürüz.

Araştırmacılara göre Erken Osmanlı dönemine tarihlenen yapıların restorasyonu sırasında yazıların üzerinden bilinçsizce geçilmesi sonucu yazıların yapısı bozulmuştur.³⁶ Üç Şerefeli

34-F. Çağman-Z. Tanındı, *Topkapı Saray Museum Islamic Miniature Painting*, Art and Cultural Publications, İstanbul 1979, Figure 16, No.37.

35- E.H. Ayverdi, a.g.e., s.447.

36- A. Tüfekçioğlu, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.490.

Cami'nin ana kubbe haricindeki diğer harim kubbe yazılarının sonradan yapıldığı ifade edilmektedir.³⁷ A.Fuat Baysal, Edirne Üç Şerefeli Cami'nin avlu revaklarında bulunan yazıları incelediği araştırmasında revaklı avlunun 14 kubbesinde yazı bulunduğunu bunlardan 12 tanesinde orjinal yazılar görüldüğünü belirtmektedir.³⁸Kemerlerde, kubbe eteklerinde, gördüğümüz mermer taklidi süslemeler sonradan ilave edilmişlerdir.

Sonuç olarak Edirne Üç Şerefeli Cami'ndeki kalem işi süslemelerin bir bölümü devrinin ana kompozisyonunu korumaktadır. Ancak yapının harim ve revaklarındaki kubbelerin bazılarında, Geç Osmanlı dönemi onarımlarının ürünü olan Barok, Rokoko tarzı süslemeler özgün kompozisyonların yerini almıştır. Onarımlar sırasında birçok kez desenlerin üzerinden boylarla geçilmesi motifleri kabarık bir hale getirmiştir.

37- A. F. Baysal, a.g.e., s.365.

38- A. F. Baysal, "Üç Şerefeli Camii Avlu Revaklarında Bulunan XV. Yüzyıl Kalem İş Uygulamalı Hat Örnekleri", *İstem*, Yıl:12, Sayı 23,2014, s.68.

KAYNAKÇA

- Ahmed Bâdi Efendi, Riyâz-I Belde-I Edirne (20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirnesi), Trakya Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.
- Altınsoy Mercimek, Gülşen, Edirne Camilerinde 18.Yüzyıl Onarımları, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1999.
- Arseven, Celal Esad, *Sanat Ansiklopedisi*, "Fresk Maddesi", C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.
- Aslanapa, Oktay, "Edirne'de Türk Mimarisinin Gelişmesi", *Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, 223-232.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, C.II, İstanbul 1972.
- Bayram, Sadi, "XIV. Asırda Tezhiplenmiş Beylik Dönemine Ait Üç Kuran Cüzü", *Vakıflar Dergisi*, Sayı. XVI, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1982, 143-154.
- Baysal, Ali Fuat, Edirne Osmanlı Erken Dönem Camileri Kalemîşi Örnekleri ve Analizleri, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Konya 2013.
- Baysal, Ali Fuat, "Üç Şerefeli Camii Avlu Revaklarında Bulunan XV. Yüzyıl Kalem İş Uygulamalı Hat Örnekleri", *İstem*, Yıl:12, Sayı 23, 2014, 61-73.
- Beşir Çelebi, *Tarih-i Edirne: Hikayet-i Beşir Çelebi*, (Haz: İ.H.Ertaylan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.1960.
- Çağman, Filiz - Zeren Tanındı, *Topkapı Saray Museum Islamic Miniature Painting*, Art and Cultural Publications, İstanbul 1979, No.37.
- Demiriz, Yıldız, "Osmanlı Kalem İşleri", *Osmanlı*, C.11, Ankara 1999, 297-304.
- Demiriz, Yıldız, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme, I, Erken Devir (1300-1453)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979.
- Demiriz, Yıldız, "Edirne Camilerinde Kalem İşleri", *Edirne Serhattaki Payitaht*, (Haz. Emin Nedret İşli-M. Sabri Koz), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998, 373-380.
- Erdemir, Yaşar, *Beşşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Camii ve Külliyesi*, Beşşehir Vakfı Yayınları, Beşşehir 1999.
- Erdoğan, Muzaffer, "Osmanlı Devrinde Yapılan İmar Çalışmaları", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6-7, (1977-1978), İstanbul 1978, s.121-188.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C.3, (Haz.:S.A.Kahraman - Y.Dağlı) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.
- Eyice, Semavi, "Edirne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul 1994, 431-442.
- Goodwin, Godfrey, *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*, Çev. M.Günay, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2012.
- Gökbilgin, M.T. "Edirne Hakkında Yazılmış Tarihler ve Enis-ül Müsâmirin", *Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, 77-117.
- Gökbilgin, M.T. *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, Üçler Matbaası, İstanbul 1952.
- İnalçık, Halil, "Edirne'nin Fethi", *Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, 137-

159.

İrteş, Semih, “Kalemişi, Cam ve Revzen”, Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi, (Ed. Selçuk Mülayim), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, 293-325.

Kuban, Doğan, *Osmanlı Mimarisi*, Yem Yayınları, İstanbul 2007.

Kuban, Doğan, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye Tarih Vakfı Yayınları*, İstanbul 1997.

Kuran, Apdullah, *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.

Menage, V.L. “Edirne’li Rûhi’ye Atfedilen Osmanlı Tarihinden İki Parça”, *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya Armağan*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1976, 311-333.

Nemlioğlu, Candan, “Çarşamba Gökçeli Camii”, I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, (11-13 Ekim 2000, Konya), C. II, Konya 2001, 117-136.

Ögel, Semra, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1966.

Onur, Oral, *Edirne, Türk Tarihi Vesikalarından Kitabeler*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1972.

Peremeci, Osman Nuri, *Edirne Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1939.

Sayan, Feyza Köse, Erken Osmanlı Camileri İçinde Edirne Üç Şerefeli Cami ve Belgeler Üzerinden Cumhuriyet Dönemine Kadar Geçirdiği Onarımlar, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 2018.

Tanman, Mehmet Baha, “Edirne’de Erken Dönem Osmanlı Camileri ve Özellikle Üç Şerefeli Cami Hakkında”, *Edirne: Serhattaki Payitaht*, (Haz. Emin Nedret İşli–M. Sabri Koz), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998, 325-352.

Tüfekçioğlu, Abdülhamit, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Uysal, Ali Osman, “Erken Osmanlı Mimarisinde Minareler”, *Osmanlı*, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.137-160.

Uysal, Zekiye, Ankara Mescitlerine Kalem İşi Süslemeler XIV.-XV. Yüzyıl, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2001.

Uysal, Zekiye “XVI-XV. Yüzyıl Ankara Mescitlerinde Kalem İşi Süslemeler”, *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu*, Prof. Dr. Gönül Öneye Armağan, 10-13 Ekim 2001, İzmir 2002, 579-589.

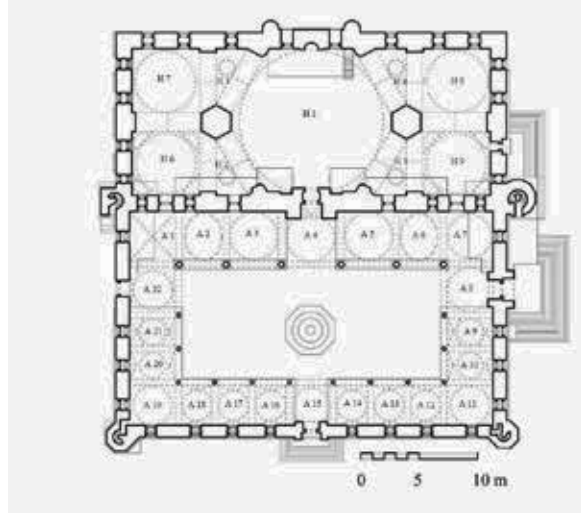
Uysal, Zekiye, “Das Spiel der Farben, Blüten pracht auf Holz zierte die frühen Gebetshäuser in Ankara”, *Antike Welt*, Helf 5, 2004, 87-91.

Uysal, Zekiye, “Tire Yeşil İmaret’in Kalemişi Süslemeleri”, *Sanat Tarihi Araştırmaları*, Prof. Dr. Haşim Karpuz’a Armağan, (Ed. Mustafa Denктаş-Osman Eravşar), Kayseri 2007, 347-357.

Ünver, Süheyl, “Edirne’de Üç Şerefeli Camiin Avlusu Kubbeleri İçindeki Devrinin Süsleri Hakkında”, *Arkitekt*, S. 07-10, 1949, 166-168.

Ünver, Süheyl, “Edirne Medeniyetimiz ve Tezyini Misalleri”, *Edirne: Edirne’nin 600.Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, 233-253.

Yetkin, Suut Kemal *Türk Mimarisi*, Bilgi Yayınları, Ankara 1970.

Şekil 1. Üç Şerefeli Camii planı (archnet.org - 10.02.2020)

Resim 1. Genel görünüş

Resim 2. Revaklı avlu

Resim 3. Harimden görünüş

Resim 4. Kubbe No.A.1

Resim 5. Kubbe No.A.2

Resim 6. Kubbe No.A.3

Resim 7. Kubbe No.A.4

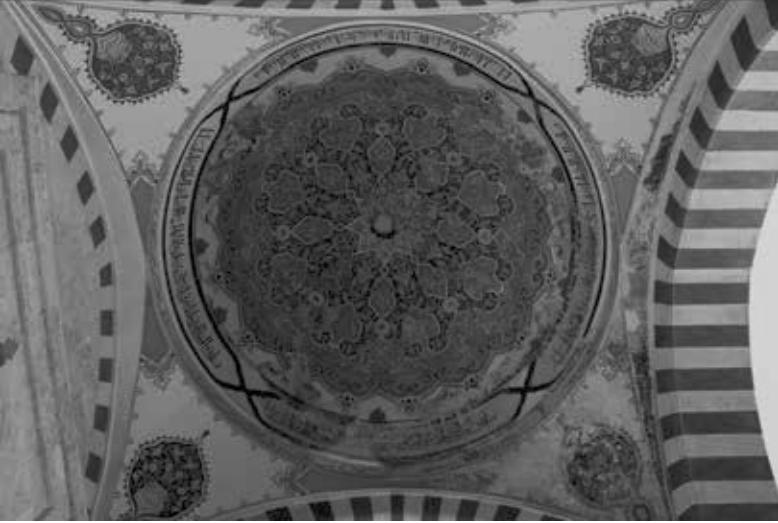
Resim 8. Kubbe No.A.5

Resim 9. Kubbe No.A.6

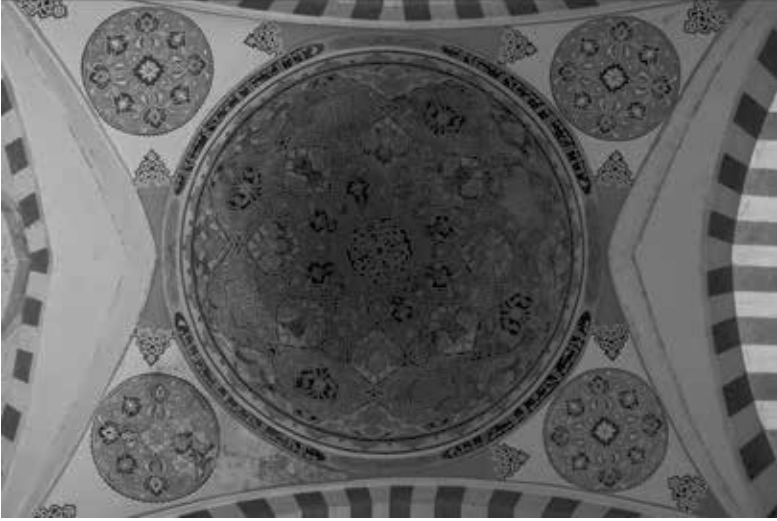
Resim 10. Kubbe No.A.7

Resim 11. Kubbe No.A.8

Resim 12. Kubbe No.A.9

Resim 13. Kubbe No.A.10

Resim 14. Kubbe No.A.11

Resim 15. Kubbe No.A.12

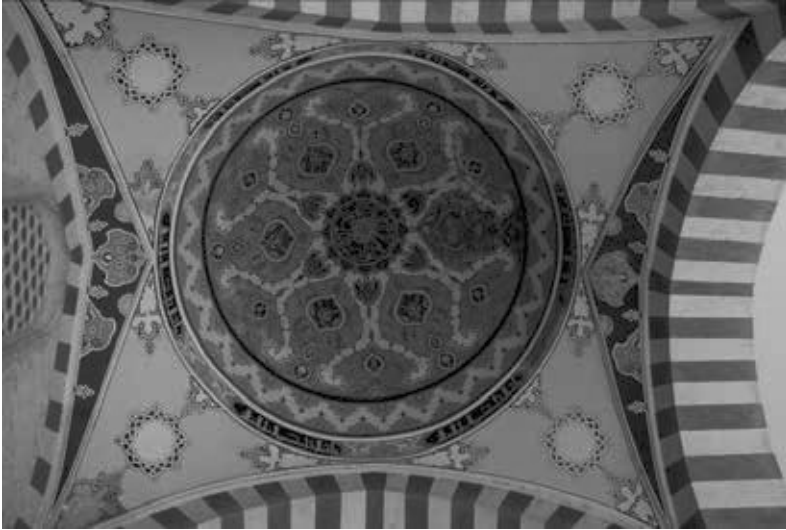
Resim 16. Kubbe No.A.13

Resim 17. Kubbe No.A.14

Resim 18. Kubbe No.A.15

Resim 19. Kubbe No.A.16

Resim 20. Kubbe No.A.17

Resim 21. Kubbe No.A.18

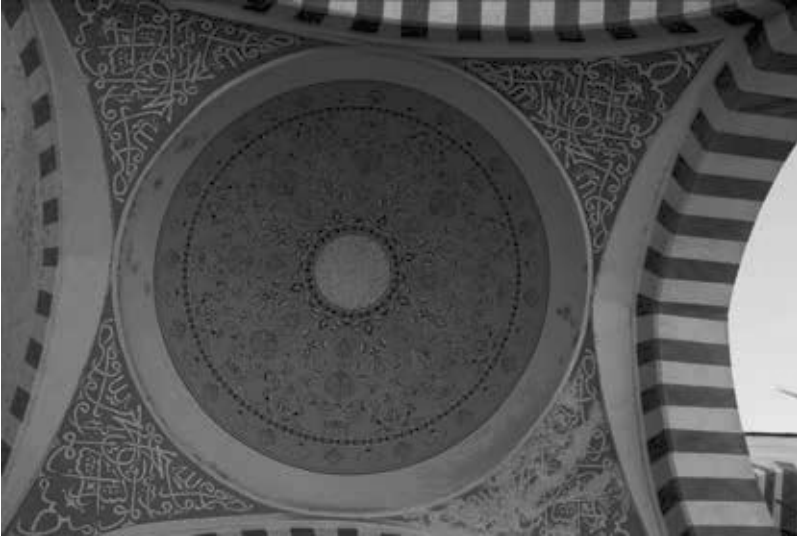
Resim 22. Kubbe No.A.19

Resim 23. Kubbe No.A.20

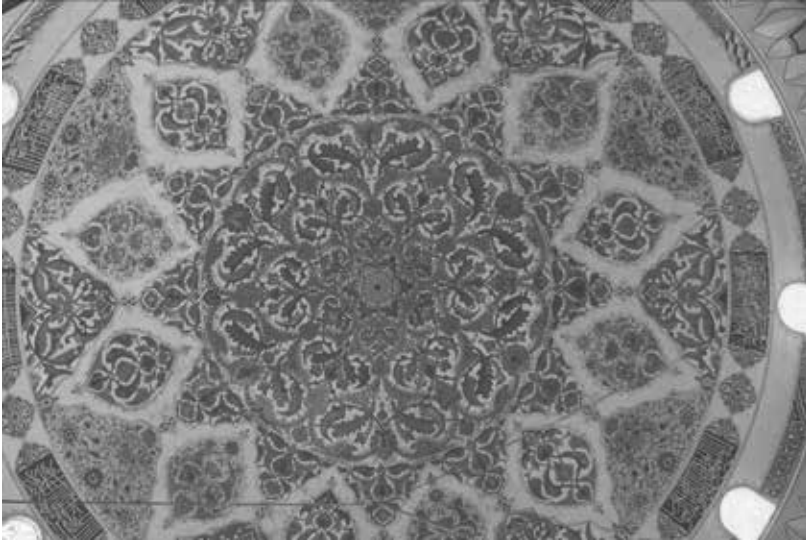
Resim 24. Kubbe No.A.21

Resim 25. Kubbe No.A.22

Resim 26. Kubbe No.H.1:(Mihrap önu kubbesi)

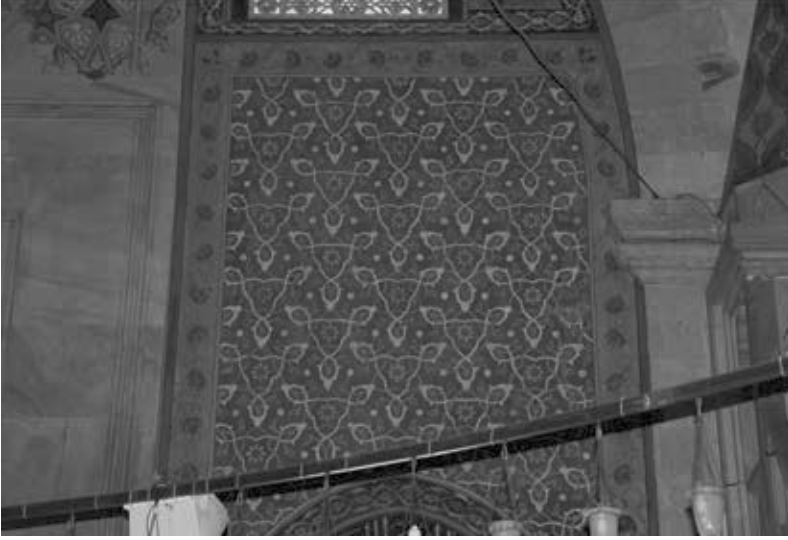
Resim 27. Kubbe No.H.1

Resim 28. Kubbe No.H.1

Resim 29. Kubbe No.H.1

Resim 30. Kubbe No.H.1

Resim 31. Kubbe No.H.1

Resim 32. Kubbe No.H.2

Resim 33. Kubbe No.H.3

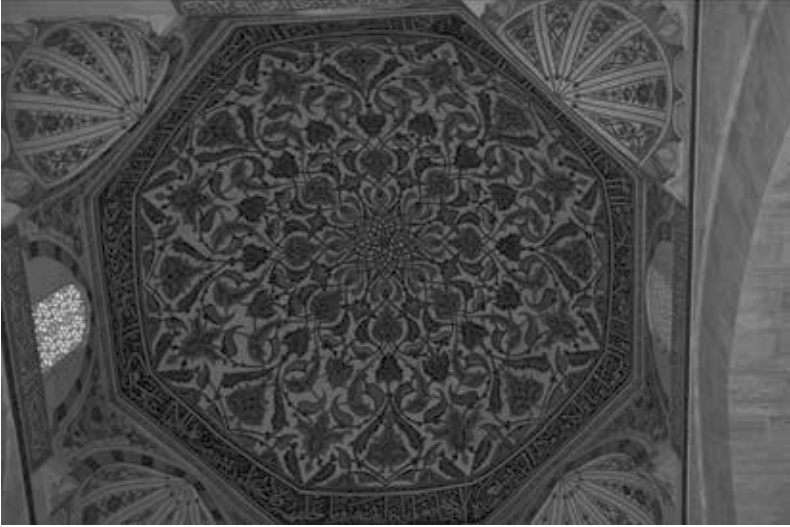
Resim 34. Kubbe No.H.4

Resim 35. Kubbe No.H.4

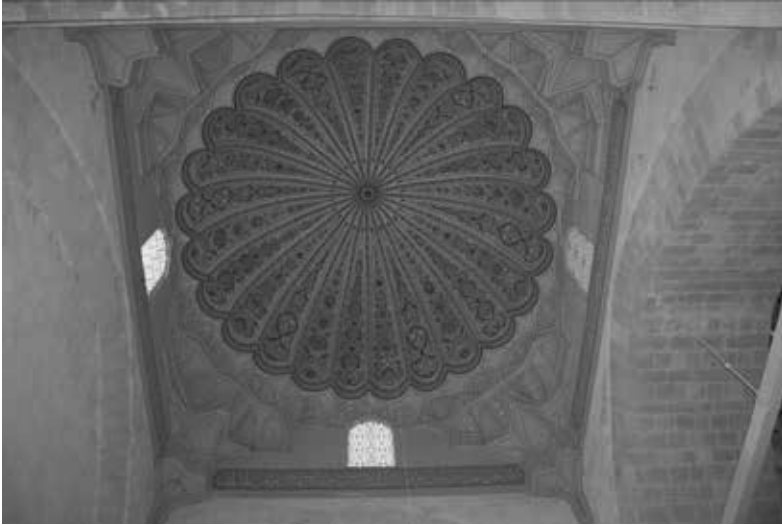
Resim 36. Kubbe No.H.5

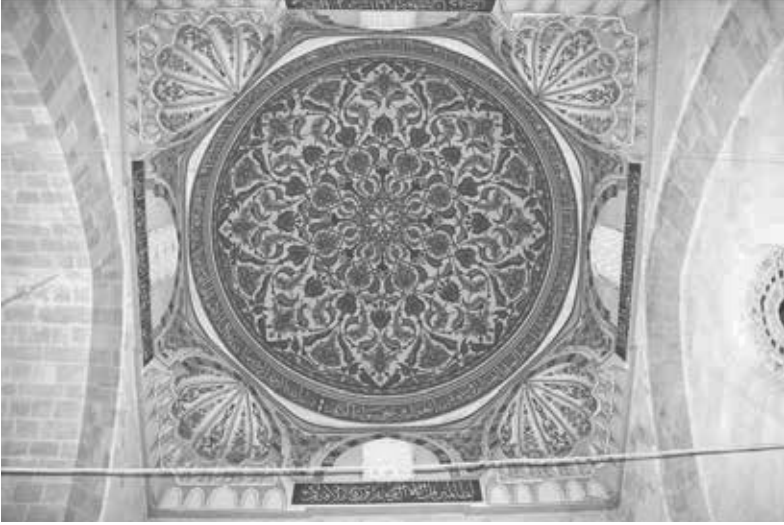
Resim 37. Kubbe No.H.6

Resim 38. Kubbe No.H.7

Resim 39. Kubbe No.H.8

Resim 40. Kubbe No.H.9

Troyacademy 5 (1), 285-305 , 2020
Geliş/Received: 24.01.2019 • Kabul / Accepted: 06.01.2020
doi: 10.31454 / usb.723545

İç Mimarlık'ta “Eser” ve Fikrin Korunması

Merve BULDAÇ*
B. Burak KAPTAN**

Özet

Bu çalışma, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nda yapılan yasal düzenlemeler çerçevesinde iç mimar tarafından tasarlanmış her mekânın eser olma özelliği taşıdığını ortaya koyarak eser ve fikrin korunmasının önemini açıklamaktadır. İç mimarın, eserinin sahip olduğu niteliklerin ve bu eserlerin korunması konusunda yeterli bilgiye sahip olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla FSEK kapsamında iç mimarın, mesleğin ve fikrin önemi anlaşılıp, kişilerin ve eserlerinin sahip oldukları hakları konusunda daha bilinçli, yeterli ve konuya daha egemen olmaları açısından yol gösterici bir kaynak olması düşünülmektedir. Bu bilincin ve konuya hâkimiyet durumunun oluşmasına buna bağlı olarak iç mimarların fikirleri ve bu fikirler doğrultusunda ortaya çıkan ve eser olarak nitelendirilen “sonuç ürünü” için bir farkındalık sağlanmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İç mimar, İç mimarlık, Eser, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu, Koruma.

Jel Kodları: K39, Y80

Work In Interior Design And Protection of Idea

Abstract

This study explains the importance of preserving the work and the idea by showing that every place designed by the interior designer has the feature of being a work in the frame of the legal regulations in the Intellectual and Artistic Works Law. It is seen that the interior designer does not have sufficient knowledge about the qualifications of his work and the protection of these works. Therefore, within the scope of FSEK, the importance of the interior designer, profession and idea is understood and it is thought to be a more informed, sufficient and guiding resource for the rights of individuals and their works. As a result of this awareness and dominance of the subject, an awareness will be provided for the ideas of the interior

* Araştırma Görevlisi, Dumlupınar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İçmimarlık Bölümü,
ORCID ID: 0000-0001-8390-0175 mervebuldac@dpu.edu.tr
©Sorumlu Yazar

**Prof. Dr. Anadolu Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İçmimarlık Bölümü,
ORCID ID: 0000-0002-4815-8179 bkaptan@anadolu.edu.tr

designers and the ve final product ortaya which is defined as a work according to these ideas.

Key Words: *Interior Designer, Interior Design, Work, Law of Intellectual and Artistic Works, Protection.*

Jel Codes: K39, Y80

GİRİŞ

19. yüzyılda çeşitli disiplinlerde meydana gelen uzmanlaşmalarla birlikte bir meslek ve eğitim alanı olarak ortaya çıkan iç mimarlık, günlük yaşamda insanların kullandığı, yaşamlarını sürdürdüğü her türlü mekânı tasarlayabilen bir meslek alanı olarak yapılandırılmıştır. Günümüzde gelişen ve değişen yaşam alışkanlıklarına uygun olarak, günlük yaşamın gerektirdiği her “iç (interior)” olgusu, iç mimarlığın tasarım ve uygulama alanı kapsamında yer almaktadır.

Tasarım, iç mimarlık mesleğinin eğitiminden uygulama alanlarına kadar, her aşamasında bir buluş yöntemi olarak kullanılmaktadır. Amacı, o güne kadar görülmeeyeni, düşünülmeeyeni ve farklı olanı bulup çıkarmaktır. Tasarımcı olarak iç mimar kendi kültürü, birikimi ve bakış açısıyla ele aldığı her mekânda fark yaratmayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken de iç mekânların tasarımında fark yaratan bir diğer öge olan mekânın kullanıcıasını da unutmamalıdır. Tasarım temel alanında yer alan diğer mesleklerden farklı olarak iç mimarlıkta mekânın kullanıcısı, yani süjesi, “tanımlı kişi ya da kurumlardır”. Bu kişiler ya da kurumlar kendi gereksinimlerinin yanında sahip oldukları kültürleri ve birikimleriyle yapılacak tasarıma etki ederler. Kullanıcının işlevsel gereksinimlerinin yanında fiziksel ve ruhsal gereksinimleri de mekân içerisinde sağlanarak, kullanıcının bu mekânda konforlu ve huzurlu bir biçimde yaşamasına olanak tanınmaktadır.

Kişiyeye özel ya da kamusal bir mekân olmak üzere tasarlanan her mekânın fikirle başlayıp, uygulamayla bitmiş yani somut bir şekilde vücuda getirilmiş olması gerekmektedir. Bu bağlamda her iç mekân tasarımı eser olma özelliği taşımaktadır. Her ne kadar iç mimari tasarım başlığı altında birbirine benzer mekânların varlığı dikkat çekse de doğru olanın eser niteliği taşıyan ürünün, yani tasarlanan iç mekânın, bir başka kişi ya da kurum için kullanılmaması gerekliliğidir. Tasarım biriciktir, tektir ve tekrarlanamaz. Bu nedenle özgün olan tasarım fikrinin ve onu yaşama geçiren emeğin korunması önem kazanmaktadır.

Bir iç mimarlık ürünü, eser niteliği taşıyabilmesi için Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu’nda belirlenmiş gerekli özelliklerin hepsine sahiptir. Bunlar içerisinde en önemlisi ise tasarlanmış mekânın fikri bir çaba sonucu ortaya çıkmasıdır. Bu da FSEK çerçevesinde belirlenmiş olan nitel özellikler içerisinde açıkça yer almaktadır. Bu çalışma kapsamında da konunun daha anlaşılabilir olmasını sağlayabilmek için “eser” ve “eser sahibi” tanımları üzerinden FSEK’de belirlenmiş olan nitel özelliklerin örneklem alanı olarak Türkiye ve yurt dışından seçilmiş önemli tasarımcıların eserlerinde mevcut olma durumlarına göre iç mimarın ve eserinin tanınmasının ve korunmasının gerekliliğine ilişkin bir değerlendirme yapılmaktadır.

Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu Kapsamında “Eser” Kavramı

Eser kavramı FSEK’nda yer alan önemli kavramlardan bir tanesidir. Bu kavram üzerine çeşitli tanımlar getirildiği görülmektedir. Türk Dil Kurumu’na göre; bir ürünü eser olarak sayabilmek için emek sonucu ortaya konmuş bir yapıt olması gerekmektedir³. Ayrıca “emek sonucu ortaya konan ürün, yapıt”⁴ olarak tanımlanırken; Karahan vd. “İnsanoğlu, akıl ve hayal gücünün de etkisiyle çok zengin bir düşünme yeteneğine sahiptir. Bu engin yeteneği sayesinde insanlık sayısız eser üretmektedir” şeklinde bir tanım getirmişlerdir. Eser kavramının, “gerek Alman, Birleşik Krallıklar, Fransız ve İspanyol Telif ya da Fikri Mülkiyet Kanunlarının gerekse de ABD Telif Kanunu’nun (Copyright) ve diğer Entelektüel ya da Fikri Mülkiyet Kanunlarının en önemli yerini kapsamamasının sebebi, korumaya konu olan, eser sahibinin zihinsel çabaları ile yarattığı ve yalnız ona ait olan eseridir (Turan, 2014, s. 130)”. Herkesin bir şekilde meydana getirdiği, ufak bir çabayla yazılan bir mektup ya da öylesine çekilmiş bir fotoğraf da fikri bir emek ürünüdür (Öztrak, 1977, s. 16). Esere dair bir başka tanım, 846 sayılı FSEK’nun 1/B maddesinde; “Sahibinin hususiyetini taşıyan ilim ve edebiyat, musiki, güzel sanatlar veya sinema eserleri olarak sayılan her nevi fikir ve sanat mahsulleri” olarak tanımlanmıştır⁵. Dolayısıyla fikri ve sanatsal çaba sahibinin hususiyetini taşıyor ve yasada öngörülen eser gruplarına dâhil değilse eser sayılmamaktadır (Kılıçoğlu, 2014, s. 1586). Eser sahibinin ürününü ortaya koyarken mutlaka kendi fikri çabasını esere yansıtması gerekmektedir (Turan, 2014, s. 131). Roman sahibi bir yazar, tablo sahibi bir ressam, heykel yapan bir heykeltıraş ya da beste yapan bir bestekâr da fikri ürünü yaratan eser sahipleri olarak görülmektedir (Kılıçoğlu, 2014, s. 1585). Örneklerden de görüldüğü gibi hangi alan dâhilinde üretilirse üretilsin “eser”, sahibi tarafından bir zihin ve emek ürünü olarak topluma sunulmaktadır.

Bir eserin, eser niteliği taşıyabilmesi için sanatsal ve estetik değerlere sahip olması bu özelliklerin başında gelmektedir. Estetik değeri olan;

1. Güzel Sanat Eserleri

2. Heykeller, kabartmalar ve oymalar

3. Mimarlık eserleri,

4. Süsleme sanatı ürünleri, tekstil ve moda tasarımları gibi eserleri içermektedir (Turan, 2014, s. 136). Bahsedilenler ışığında özetlemek gerekirse, eserin korunmasında önemli rol oynayan özellikler;

- Sahibinin özelliğini taşıması
- Sahibinin özelliğini yansıtacak düzeyde biçimlenmiş olması,

3-www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi: 24.06.2016).

4-www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi: 28.12.2017)

5-<http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/957.html> (Erişim Tarihi: 24.06.2016)

- FSEK'da öngörülen eser türlerinden birinin içine girmesi,
- Fikri çabanın ürünü olması gerekmektedir (Ayiter, 1972, s.37-50).

Yukarıda esere ilişkin yapılan tüm tanımlamalar çerçevesinde; hem eser olarak nitelendirilen ürünün, hem de eser sahibinin haklarının korunması bir gereklilik olarak kendisini göstermektedir. Ayrıca bir fikir ürününün koruma altına alınabilmesi için subjektif unsur (esasa uygun şart) ve objektif unsur (şekle ilişkin şart) olmak üzere iki unsurun da var olması gerekmektedir. Subjektivist⁶ yaklaşım eseri vücuda getireni yani “eser sahibini” temsil ederken objektivist⁷ yaklaşım ise objeyi yani “eseri” temsil etmektedir. Kıta Avrupası ülkeler subjektivist yaklaşımı benimserken, Anglosakson ülkeler objektivist yaklaşımı benimsemektedirler (Erel, 1988, s. 25-26; Ateş, 2003, s. 57-58-59-60). Tüm bu özelliklerden yola çıkarak fikri çaba, ürünün orijinal, özgün, biricik (tek), yaratıcı olma, subjektif ve objektif olma gibi özelliklerinin bir sonucu olarak kendisini gösterebilir (Ayiter, 1972, s.37-50). Bu da eserin, fikir eseri olarak kabul edilebilme koşullarını yerine getirmektedir. Hakların korunmadığı yerde fikirlerin de güvence altına alınması çok olası görülmemektedir. Fikri hakların konusunu, fikri emek ürünleri oluşturmaktadır. Eser sahibinin bunlar üzerinde hem mali, hem de manevi hakları vardır. Manevi haklar, umuma arz hakkı, adın belirtilmesi hakkı, eserin bütünlüğünü koruma hakkı ve esere ulaşma hakkı olarak düzenlenmiştir (Merdivan, 2014, s. 98). Mali haklar ise fikri hakların doğasında mevcut olan parasal imtiyazları ifade eder. Eserinden yararlanarak gelir sağlamasına olanak tanınmasının yanında ikinci ya da üçüncü kişiler tarafında eserin haksızca yararlanmalarına engel olmasına olanak tanımaktadır (Ateş, 2003, s. 157; Bozbel, 2012, s. 98). Dolayısıyla eserin ve kendisinin haklarının korunduğunu bilen eser sahibi edinmiş olduğu güvenle birlikte daha özgün, daha yaratıcı ve daha nitelikli ürünler ortaya koyabilme olasılığı bulabilecek ve istenmeyen hak ihlallerine maruz kalmayacaktır.

İç Mekân Tasarımı ve Kullanımı

İç mimarlık, tarih öncesi çağlardan başlayarak günümüze kadar ulaşan ve insanların mekân kullanımına yönelik alışkanlıklarının oluşturduğu bir gelenek üzerine temellendirilmiş 20. Yüzyıl mesleklerinden biridir (Kaptan, 2012, s. 59). Uzmanlaşmaların etkisiyle gelişen iç mimarlık, ya da o dönemdeki adıyla “iç dekorasyon”, Endüstri Devrimi öncesi geleneksel eğitim alanlarının bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Bu alanlar;

- *Güzel Sanatlar ve Süsleme (dekoratif) sanatların doğal gelişimi,*
- *Ev ekonomisinin bir parçası,*
- *Mimarlığın odaklanmış özel bir alanı olarak belirlenmiştir.*

Bugün iç mimarlık eğitim programlarının çoğunluğu, güzel sanatlar, mimarlık, ev

6-Subjektivist: *sıfat, felsefe* Öznelci, (<http://www.tdk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 04.07.2018)

7-Objektivist: *sıfat, felsefe* Nesnelci, (<http://www.tdk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 04.07.2018)

ekonomisi/insan ekolojisi alanlarından yola çıkılarak uygulanmaktadır” (Veitch, 1992, s. 27).

İç mimarlığın güzel sanatlar ayağını oluşturan kapsamı, çoğunlukla insan kültürü ve insan beğenisi üzerine kurulurken, estetik arayışını ve güzellik kavramlarını da temel sorun olarak görmektedir. Ev ekonomisi ise, iç mimarlığın erken dönem uygulamalarında en az güzel sanatlar kadar etkin bir rol üstlenmiştir. Bu bölümler, 19. yüzyılda ABD, Kanada ve İngiltere’de kurulmuş, aile ve toplum yönetimi, tüketici eğitimi, kurumsal yönetim, iç tasarım, ev mobilyası, tekstil ürünleri, el sanatları, giyim, ticari amaçla pişirme, gıda koruması, sağlık bilgisi, çocuk gelişimi, para yönetimi ve aile ilişkileri gibi birçok konuda birey, aile ve toplumları yetiştirmek (IFHE, 2011) amacıyla eğitim vermekteydi. Güzel Sanatlar ve Ev Ekonomisi konuları içinden, bina içindeki kullanıcıları ilgilendiren bölümlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan iç mimarlığın kapsamında görülen eksiklikler nedeniyle, mimarlık bilgilerinin bina içindeki belirli bir bölümü de katılmıştır.

“1919 yılında güzel sanatlar ve zanaat okullarının birleşimiyle kurulan sanat ve tasarım okulu Bauhaus, yeni bir eğitim modeli geliştirmiştir. O dönemlerde etkin olmaya başlayan modernizm ile sanat, tasarım ve zanaatkârlık arasında bir ilişki kurmaya çalışmıştır” (Pile, 2000). Ancak, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle dünyaya yayılan bu düşünce ve eğitim yaklaşımı “tasarım” kavramının yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu durumdan iç mimarlık da etkilenmiş ve “İkinci Dünya Savaşından sonra iç dekorasyon, “iç mekân tasarımı” (interior design) olarak adlandırılmaya başlanmıştır” (Piotrowski, 1989). Eğitimde olduğu kadar meslek kuruluşları da bu değişimden etkilenmiştir. 20. yüzyılın başlarında oluşturulan bu kapsamla, uzmanlaşmış bireylerin yetiştirilmesi sonucu, mesleğin ilgi ve uygulama alanları profesyonel çerçevede belirlenmiştir.

1963’de kurulan Uluslararası İçmimarlar Federasyonu-IFI, iç mimarlık alanında çalışacak yeterlikleri belirlerken;

- İç mekânların işlevsel ve nitelikli olabilmesine ilişkin sorunları tanımlayarak araştıran ve yaratıcılığını katarak çözen,
- İç mekânı tasarlayan, tasarım analizi yapan, şantiye denetimi, yapı sistemleri, estetik, iç mekâna ilişkin yapı bilgisi, donatı, malzeme, donanım konusunda bilgi veren,
- İç mekâna ilişkin çizim ve dokümanları hazırlamak üzere eğitim ve deneyimle donanmış kişi (IFI 1997) olarak tanımlanmıştır.

İç mekân tasarımı ya da diğer adıyla iç mimarlık; insanların gereksinimlerini karşılamak amacıyla belirlenmiş mekânların pratik, estetik ve sembolik işlev açılarından ele alan, insanların fiziksel ve ruhsal özellikleri ve eylemlerine uygun olarak iç mekânları tasarlayan bir meslek alanı (Kaçar 1998, s. 56) olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdan yola çıkarak iç mimarlık, insan gereksinim, istek ve beğenilerini kaynak olarak kullanan, hizmet

sunacağı kişi ya da mekânı, kullananların mekânda huzurlu ve konforlu bir biçimde yaşamalarına olanak tanıma amacındadır. Bunu yaparken bir iç mimar, tanımlı alanlar, tanımlı işlevler ve en önemlisi, birey temeline indirgenecek nitelikte tanımlı kullanıcı gereksinim ve isteklerine karşılık arayan (Kaptan, 2013) bir hizmet sunmaktadır. Bu hizmetin karşılığı yeni farklı ve o güne kadar görülmemişi ortaya koyarken güzel olması mekân ve mobilyaların verimli kullanılması ve kullanıcı memnuiyeti olarak düşünülebilir.

Kullanıcı odaklı olarak tanımlanabilecek bu yaklaşımda mekânlar, her kullanıcının birbirinden farklı kültürel değere ve kimliğe sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Her türlü fiziksel çevre ve insan eliyle biçimlenmiş iç/dış mekânlar, kendisini oluşturan toplumun sosyal, ekonomik, politik, kültürel, psikolojik vb. edimlerin birer göstergesidir. Yaşam şekilleri, dünya görüşleri, cinsiyetleri, inançları gibi özellikler mekânların da şekillenmesine neden olmuşlardır (Gültekin ve Özcan, 1997, s. 245-249). Dolayısıyla bireylerin kendilerini ait hissettikleri, gereksinimlerini karşılayabildikleri, zamanlarının büyük bir kısmını geçirebildikleri mekânların, bu bireylerin kimliklerinin yansıtıldığı doğru mekânlar olması beklenmektedir. İç mekân ve insan birbirleriyle birebir ilişki içerisindedirler. Bu birliktelik beraberinde büyük bir sorumluluk da getirmektedir. “Kötü bir tasarım ya da tasarımdan yoksun bir mekân toplumsal huzursuzluğa neden olabilir. İyi bir tasarım ise insan davranışları ve hareketleri üzerinde olumlu bir etki yaratır ki bu da daha rahat, daha konforlu ve daha huzurlu bir yaşam tarzı sunmaktadır (Knackstedt, 1995, s. 1)”. Bu bağlamda, iç mimarlık mesleği, içinde yaşam olan her mekânı kullanıcının yaşam tarzına, gereksinim, istek ve beğenilerine göre tasarlamayı gerektirmektedir. Malzeme, renk, ışık, tekstil, doku, donatı gibi mekânsal öğelerin de kullanılarak farklı hacimlerde farklı mekânsal planlama ve düzenlemelerle birlikte kullanıcının fiziksel ve ruhsal durumu da göz önüne alınarak tasarlanan her mekân mekân-insan ilişkisinin güçlenmesi noktasında mesleğin en temel hedefleri arasında yer almaktadır (Görsel 1).

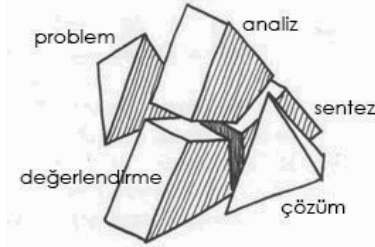

Görsel 1. Konut tasarım örneği

Gelişen teknoloji sayesinde kullanılan teknikler ve malzemeler de gelişme göstererek iç mimarlar, kullanıcıya farklı ve seçim olanağı tanıyan çeşitli öneriler sunabilmektedir. Bu gelişmeyle birlikte kullanıcı gereksinim, istek ve beğenileri de değişiklik göstermektedir. Burada önemli olan nokta iç mimarın böyle bir değişime ayak uydurabilmesidir. İç mimarlık disiplini açısından bir iç mimarın sahip olduğu kültür düzeyi ile özgünlüğü, farklı kültür yapısına sahip bireylere doğru tasarımlar yaparak hizmet verebilmesi önemli bir ölçüt sayılabilmektedir.

İç mimar sadece dört duvarla sınırları belirlenmiş, iç mekân denilen bir hacmi tasarlamamaktadır. Mobilyadan, her türlü iç mekâna, tarihi eser özelliği taşıyan yapılardan, kent içi hizmet alanlarına kadar her alanda hizmet verebilme yeterliliğine sahiptir (Öztürk, 2010, Resmi Gazete, 2008). Bir iç mimarın kullanıcıya nitelikli bir ürün sunabilmesi için onun bulunduğu toplumsal yapı ve alışkanlıklarını bir sosyolog gibi çözümlenmeli, onun istek ve beğenilerini bir psikolog gibi yorumlayabilmelidir. Ancak bu yolla kullanıcının istek, beğeni ve gereksinimlerini karşılayabilecek doğru ve yaşanabilir mekânlar tasarlayabilmesi olasıdır. Tasarımcı olarak iç mimarın mekânı kavrayarak, mekânın gereksinimlerine karar verip, üzerinde çalışması gerekmektedir (Lawson, 1997, s.47). Lawson'a göre sorun ve çözüm birbirinin yansımasıdır ve tasarım süreci bu iki öge arasında gidip gelmektedir. Böylece vücuda getirilecek eser niteliği taşıyan ürün için diğer

aşamalar olan organizasyon ve uygulama süreçleri başlamış olmaktadır. Süreci oluşturan öğeler birbiriyle ilişkili oldukları için bir öğede yapılacak her hangi bir değişiklik, sürecin önceki evrelerinde yer alan öğelerin de yeniden düzenlenmesini gerektirebilir (Dadsworth, 2012, s. 13-16). Bunu da ancak kendisinde biriktirdiği kültürel değerleri ve eğitim süresi boyunca kazanmış olduğu mesleki edinimlerini harmanlaması sonucunda başarabilmektedir. Bir iç mimar bunu başarırken sadece kullanıcıya değil, topluma ve meslektaşlarına olan sorumluluklarını da yerine getirmiş olmaktadır. Burada önemli olan tüm bunları mesleğin lehine yapıyor olmasıdır. Her meslekte olduğu gibi iç mimarlık mesleğinde de meslek ahlakına uygun davranmak büyük önem taşımaktadır.

Şekil 1. *Tasarım süreci döngüsü Lawson, 1997, s. 47*

Süreç boyunca tasarlanacak mekânın içerisinde kişiye özel olma durumunu yerine getirebilecek nitelikte alanlar ve mobilyalar tasarlanmalıdır. Bunları düşünmeden tasarlanan her mekân kişiye özgü olmaktan çıkar, mekân sadece düzenlenmiş olur. Böyle bir durumda sonuç ürünün eser niteliği taşımasından söz etmek doğru bir yaklaşım olmayabilir. Dolayısıyla mekânın estetik değerler dışında kişiye özel, gereksinimlerine cevap verebilecek nitelikte olmasından dolayı FSEK'deki eser tanımına uyacaktır.

Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu Kapsamında “İç mimarın ve Eserinin Korunması”

Her ürünün eser sayılıp, korunması gibi bir durum söz konusu değildir. İç mimarlık disiplini açısından düşünüldüğü zaman iç mimarın süsleme ya da dekor işi yapmadığı, mekânı her boyutuyla tasarlayabilme yetisine sahip olduğudur. Fikirle başlayan süreç daha sonra çeşitli görselleştirme teknikleriyle çizilir ve modellenir. En son süreçte ise uygulama gerçekleştirilir. Dolayısıyla fikri bir çabanın uygulamayla somut bir şekle bürünüp son bulmuş her mekân eser olma özelliğini kazanarak, korunabilmektedir.

“Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu Kapsamında “Eser” Kavramı” başlıklı bölümde de açıklandığı üzere bir yöntemle üretilen ürünün, eser olarak tanımlanabilmesi için bir takım özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özelliklerin sınırlı sayı kuralına uyduğu ve güzel sanatlar eserleri içerisinde yer alabileceği görülmektedir. Yani eserin kanun kapsamında sayılan ilim ve edebiyat, musiki, güzel sanatlar ya da sinema eserleri olarak

sayılan her türlü fikir ve sanat mahsulleri olarak tarif edilen⁸ eser türleri içine dâhil olması gerekmektedir (Kılıç, 2008, s.17). İsviçre Federal Mahkemesine göre bir fikir ürününün eser sayılabilmesi için orijinal ve yaratıcısına özgü olması gerekmektedir. İşin özünde tek olmak, var olandan başka olmak yatmaktadır (Ayiter, 1972, s.37-50). Dolayısıyla bu şekilde sınırlanmış eser türleri içerisinde iç mimari eserleri saymak olası görülmektedir.

FSEK kapsamında bir iç mimarlık ürünü incelendiği zaman;

Sahibinin özelliğini taşıması: Bir bilim adamı teorisine, bir ressam tablosuna, bir yazar hikâyelerine kendi hayal gücünden, iç dünyasından yansıyan duygular ve düşüncelerle ulaşmaktadır (Öztaş, 2008, s. 66-74). Burada önemli olan 1911 tarihli İngiliz Telif Hakkı Yasası'nda da yer aldığı üzere "sahibinin özelliğini taşımadaki amaç, icat anlamında değil, eserin konu ve şekil açısından bir özelliği barındırması ve diğer eserlerden farklı bir çalışma şeklinde kendini ifade etmektedir (Dawson, 1964, s. 589'den aktaran Eliri, 2009, s. 30; Uslu, 2003, s. 40). Bu çerçeveden bakıldığı zaman iç mimari eser olarak tasarlanmış her mekân tasarımcısının özelliklerini taşımalıdır. Kullanıcıyı merkez almasının yanında kendi kimliğini de mekâna yansıtabilmesi önem taşımaktadır. Her tasarımcı kendine özgü birtakım değerlere ve niteliklere sahiptir. Tasarımcılar için ortak olan tek özellik, aynı amaca hizmet ediyor olmalarıdır. Ancak bunu gerçekleştirme üslupları birbirinden farklılık göstermektedir.

Bir fikri çabanın ürünü olması: Herkes tarafından meydana getirilmeyen, yaratıcı bir fikrin FSEK korumasından yararlanabileceği ve eser niteliği taşıyabileceği vurgulanmaktadır (Arslanlı, 1954, s. 131). Dolayısıyla, iç mimari eserin bir fikir ürünü olabilmesi için onu tasarlayan kişinin, yani iç mimarın, fikirlerini diğer tasarımcılardan farklı ve doğru bir şekilde yorumlayıp, biçimlendirmesi gerekmektedir. Bunu gerçekleştirdiği ölçüde fikir ürünü eser niteliği taşıma özelliği gösterecektir ve eser koruma altına alınacaktır. Bu iki önemli özellik dışında iç mimarlık eserinin sahip olması gereken diğer özellikler;

Özgün (orijinal) olma: Özgün olmak demek kendine özgü nitelik taşıyan anlamına gelmektedir⁹. Eserin en önemli var olma nedenlerinden biri özgün olma durumudur. Sıradan olmanın dışında, bir yaratımı gerektirmektedir. Bu durum da FSEK kapsamında eserin korunmasına ve eser sahibinin kendisine tanınmış haklardan yararlanmasına olanak tanımaktadır.

Yaratıcı olma: Yaratıcılık, akıl ve duygu bakımından yoksun olmadıkça, her insanın gerçekleştirebileceği bir eylemdir (Fromm, 2002). Ancak durum iç mimarlık mesleğinde biraz farklılık göstermektedir. İç mimarlık mesleği bu disiplinin eğitimini almış kişiler tarafından yapılabilir. Eğitimi almamış bireyler dekorasyon yapabilirler, bu mesleğin gereklerini yerine getirerek eser üretmeyebilirler. Kişi eserini oluştururken taklitten kaçınmalıdır. Yaratma süreci emek isteyen bir süreçtir. Tasarımcı bilgi, beceri ve yeteneği

8-http://mevzuat.meb.gov.tr/html/7981_5846.html

9-www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi: 27.06.2016)

yanında hayal gücünü de kullanabilmelidir. Kendisinde var olan güçlerin farkında olarak eserini oluşturması gerekmektedir. Bu özelliklerinden ilham alarak eserini yarattığı sürece FSEK kapsamında eserin korunabilmesinden söz edilebilir.

Biricik (tek) olma: Biricik olma durumu iç mimari eser için en önemli özelliklerden bir tanesidir. Tasarımcı, mekânı yaratırken o mekânın kullanıcıya özel olmasını amaç edinmektedir. Biricik (tek) olabilmesi için yaratıcılığını ve orijinalliğini katıyor olması gerekmektedir. Bu özellikleri doğrultusunda eser olarak tanımlanabilir. Her kullanıcı farklı yaşam standartlarını ve özelliklerini barındırmaktadır. Dolayısıyla yarattığı her mekân kişiye özel, benzersiz ve tek olma özelliğini taşımaktadır. Tekrarlanamaz. Bir başka kullanıcı için o mekânı kullanamaz. Her kullanıcı için farklılık gösteren cinsiyet, yaş, aile yapısı, fiziksel özellikler, cinsel ve dinsel değerler, eğitim, meslek, toplum içindeki statü gibi özellikler bulunmaktadır. Tasarımcı bu özellikler doğrultusunda mekânlar yaratmaktadır. Dolayısıyla sonuç üründe farklı özelliklere sahip mekânlar ortaya çıkmaktadır. Bunları yerine getirebildiği takdirde FSEK kapsamında eserin ve eser sahibinin haklarından ve korunmasından söz edilebilir.

Sübjektif olma: Sübjektif olma durumu sahibinin özelliğini taşımayla aynı anlamı taşımaktadır. Kulaklı'nın da değindiği gibi (tarihsiz, s. 3) "Eseri eser yapan, esere hususiyet kazandıran bir kişisel nitelik olarak eser sahibi ile ilgili bir özelliği ifade etmektedir. Sübjektif değerler bireysel bilgilerle elde edilmektedir. Dolayısıyla iç mimarın kendi değerleri çerçevesinde yaratılmış her mekân sübjektif olma özelliği taşımaktadır. Bu önemli özelliğe sahip her eser ve eser sahibi FSEK kapsamında koruma altına alınmaktadır.

Objektif olma: Kanunda sayılan eser türlerinden birine dâhil olması durumunda eser, objektif olma özelliği taşımaktadır (Kulaklı, tarihsiz, s.5). Eserin somut bir şekilde algılanması gerekmektedir. Elle tutulabilir, gözle görülebilir, insan duyularıyla algılanabilir özellikler taşıması gerekmektedir. Böyle bir durumda eser ve eser sahibinin haklarından ve korunmasından bahsetmek mümkün olacaktır.

Uygulanmış olma: FSEK'da dikkat çekilmesi gereken en önemli nokta fikrin tek başına korunması değil somut bir şekilde fikir ürününün vücuda getirilmiş olması gerekliliğidir. Örneğin bir ressamın resminin nasıl olacağını anlatması değil, fırçayı eline alarak dediğini kâğıda aktarması ve üçüncü kişiler tarafından algılanabileceği şekle büründürdüğü sürece koruma sağlanmış olur (Suluk, 2004, s. 51). Her meslek disiplini de olmasa da iç mimarlık mesleğinde de tasarlanmış mekânın eser tanımına uyabilmesi için vücuda getirilmiş olması gerekmektedir. Bir müzik eseri bestelenip, armoniye dönüştürülemez ya da bir mimari eser proje boyutunda kalıp yaşama geçirilemez. Ancak iç mimarlık mesleğinde durum farklılık göstermektedir. Tasarlanan mekânın uygulanarak somut bir şekle getirilmesi gerekmektedir. Belirli bir kullanıcı için tasarlanmış mekânın projesi ancak kullanılmamak üzere rafa kaldırılabilir. İçmimar, aynı mekânı bir başka kullanıcı için kullanmak olanağına sahip değildir. FSEK kapsamında ancak bu koşullar altında ortaya çıkmış eser ve eser sahibinin hakları koruma altına alınmış olmaktadır.

Tüm bu özellikler ışığında işlevselliğin yanına eklenmiş olan estetik değerler mekânı yaratanın yani iç mimarın özelliklerini yansıtmaktadır. Böyle bir sonuç ürüne ulaşabilmek içinse harcadığı emek önemli rol oynamaktadır. Herkeste olmayı tasarlamak bir iç mimarın en birincil görevi olarak düşünülmelidir. Kullanıcı gereksinim, istek ve beğenisi doğrultusunda iç mimar kendi kimliğini de katarak birbirinden farklı birçok mekân yaratmaktadır. Dolayısıyla estetik değerler dışında, kullanıcıya özel, onun gereksinimlerine cevap verebilecek nitelikte ürünler ortaya çıkmasından dolayı iç mimari eserler FSEK’de yer alan eser tanımına uymaktadır.

Örneklem

Çalışmanın değerlendirme aşamasında, FSEK’in eser kabul edilme koşullarının iç mimarlık mesleğiyle olan ilişkisini kontrol edebilmek amacıyla aşağıda yer alan Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3’te, bir tanesi Anglosakson, bir tanesi Kıta Avrupası ülkesi, bir diğeri de Türkiye olmak üzere her biri farklı kültürel değerlere sahip ülkelerden, döneminde ekol olan tasarımcıların iç mekân örnekleri sunulmuştur. Geçmiş yüzyıllarda Anglo-Sakson ülkelerinden Amerika Birleşik Devletleri’nde etkili olmuş¹⁰ içmimar Dorothy Draper seçilirken, Kıta Avrupası ülkelerinden Fransa’dan dünyanın en başarılı tasarımcıları arasında adı geçen Philippe Starck ve Türkiye’den aktif ve güncel bir şekilde meslekte var olan, çeşitli ulusal ve uluslararası ödüller almış iç mimar Esat Fişek örneklem alanını oluşturmaktadır. Değerlendirme yöntemi içinde, belirlenen iç mimarların yeme içme mekânı olarak tasarlamış oldukları restoran örnekleri ele alınmıştır. Bu sınırlama var olan her iç mekân için yapılabileceği gibi örnek olarak belirlenen işlev kamuya açık ve tekrarlanma riski yüksek tasarım öğeleri içermesinden dolayı seçilmiştir. İşlev ile her iç mimardan belirlenen tasarım FSEK kapsamında belirlenmiş koşullar olan, *sahibinin özelliğini taşıma, bir fikir ürünü olma, özgün olma, yaratıcı olma, biricik (tek) olma, sübjektif olma, objektif olma ve uygulanmış olma* durumları üzerinden değerlendirilerek nitelik çözümüyle yapılmış ve tasarımların FSEK kapsamında “eser” olma özellikleri sorgulanmıştır.

Dorothy Draper, Greenbrier Oteli Restoranı, ABD

1889 yılında Amerika’da dünyaya gelen Dorothy Draper, 1923’te Amerika Birleşik Devletleri’ndeki ilk iç mimarlık şirketi olan Dorothy Draper & Company’yi, o zamana kadar duyulmamış olan ve aynı zamanda dikkate alındığı bir zamanda kurarak iç mimarlık endüstrisini “profesyonelleştiren” ilk kişi olmuştur. Draper’e göre kamusal mekânlar, insanların duyularıyla algılayabildikleri tüm güzellikleri hissedip, keyifli vakit geçirebildikleri mekânlardır¹¹. Draper kombinasyonlarında pembe, turkuaz gibi heyecan uyandıran daha önce hiç kullanılmamış ve görülmemiş çarpıcı renklerin bir arada bulunduğu mekânları başarıyla tasarladığı görülmektedir. Bunlardan biri olan Greenbrier Oteli restoranı FSEK kapsamında incelendiğinde;

10-<https://www.1stdibs.com/creators/dorothy-draper/furniture/> (Erişim Tarihi: 05.07.2018)

11-<https://www.dorothydraper.com/history/> (Erişim Tarihi: 05.07.2018)

Çevirisi İngilizce’den Türkçe’ye tarafımca yapılmıştır.

Sahibinin özelliğini taşıma	Dorothy Draper'in iç mekân tasarımlarında renk, ışık, malzeme gibi kullandığı her öğenin birbirinden farklılık gösterdiği görülmektedir. Daha önce kullanılmamış canlı ve insanda heyecan uyandıran tüm renkleri kullanmıştır. (Manav, tarihsiz, s.141). Restoran örneğinde de kullandığı renkler, tekstil, aydınlatmalar ve tasarladığı mobilyalarla kendi kimliğini ve kültürel değerlerini yansıttığı zamansız kavramına uyan bir iç mekân tasarladığı görülmektedir.
Bir fikir ürünü olma	Draper'in tasarladığı bu restoran, kendi iç dünyasını yansıtan fikirlerle tasarlanmış olması açısından önemlidir.
Özgün olma	Draper'in her tasarımında olduğu gibi bu tasarımı da sıradan değil, kendine has, orijinal olma özelliği taşımaktadır. Başka bir restoran için aynı tasarımı görmenin mümkün olmaması eserlerini özgün kılmaktadır.
Yaratıcı olma	Draper, bilgi ve becerisinin yanında hayal dünyasını da doğru bir şekilde kullanarak taklitten uzak, yaratıcı mekânlar tasarlanmıştır. Bu örnek de hayal dünyasını, doğru mekânsal öğelerle birleştirerek mekâna aktarması açısından yaratıcı olma özelliğini taşımaktadır.
Biricik (tek) olma	Kişi ya da kişiler için tasarladığı her bir mekân bir başka kişi ya da kişiler için kullanılmaz ya da tekrarlanmaz. Bu örnek tasarım da bir başka restoran için kullanılamayacağından biricik (tek) olma özelliğini taşımaktadır.
Sübjektif olma	Sahibinin özelliğini taşıması ile aynı anlama gelen sübjektif olma durumunda tasarımcı kendi değerleri çerçevesinde mekânını tasarlamıştır.
Objektif olma	Draper bu tasarımını kâğıt üzerinde bırakmayıp, somut hale getirdiği için bu mekân objektif olma özelliği taşımaktadır.
Uygulanmış olma	Draper'in tasarladığı bu mekân plan düzleminde kalmayıp, üç boyutlu hale getirildiği ve gözle algılandığı için FSEK kapsamında eser olma özelliği taşımaktadır.

Tablo 1. Dorothy Draper, ABD, Greenbrier Otel Restoranı

Yukarıda FSEK kapsamında belirlenmiş özelliklere göre tek tek analizi yapılmış Greenbrier Otelinin Restoran kısmının bu çerçevede eser olma özelliği taşıdığını söylemek mümkündür. Anglo Amerikan hukuk düzeninde “sübjektivist yaklaşımı” yani “eser sahibinin” haklarını korumak en birincil amaç olarak gösterilmektedir. Dolayısıyla eser sahibi Dorothy Draper’in haklarının korunması eserlerinin de korunması anlamına gelmektedir.

Esat Fişek, Özgen Kahve, Türkiye

İç mimar Esat Fişek güncel ve aktif bir şekilde önemli tasarımlara imza atan bir tasarımcı olarak meslekte varlığını sürdürmektedir. Kişi ya da kuruma özel tasarladığı projelere bütünsel bir şekilde yaklaşarak yalın, işlevsel ve zamansız tasarım üslubuyla etkileyici ve kendine özgü projeler ortaya çıkarmaktadır¹². Bunlardan biri olan özgen kahve kafe/restoran FSEK kapsamında incelendiğinde;

12-<http://www.marieclairemaison.com.tr/esat-fisek/> (Erişim Tarihi: 05.07.2018).

Sahibinin özelliğini taşıma	İç mekân örneklerine bakıldığı zaman Esat Fişek imzası taşıdığı anlamak mümkündür. Esat Fişek, kendine has bir tarza sahiptir ve bu kafe/restoran örneğine de bakıldığı zaman özelliklerini yansıttığı bir mekân olarak tasarladığı görülmektedir.
Bir fikir ürünü olma	Esat Fişek'in tasarladığı bu mekân bir fikri çabanın ürünü olmaları açısından önem taşımaktadır.
Özgün olma	Tasarladığı bu mekânın sıradan değil, bir emek ve yaratım sonucu ortaya çıkması onu özgün kılmaktadır.
Yaratıcı olma	Esat Fişek diğer tasarımlarında olduğu gibi zengin hayal gücüyle yaratıcı bir mekân tasarlamıştır. Tasarladığı mobilyalar ve kullandığı malzemeler bu durumun net bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır.
Biricik (tek) olma	Esat Fişek tasarımları konut ya da kamu mekânları olmak üzere çeşitli kitlere hitap eden mekânlardır. Her mekânın kendi durumuna ve konseptine uygun olarak tasarlanmış olması o mekânları biricik (tek) kılmaktadır. Bu örnek de bir kavram dâhilinde tasarlanmış ve bu tasarımı buraya ve buranın kullanıcılarına özel kılmıştır. Aynı konsepti bir başka mekânda bir başka kullanıcı için tasarlaması biricik olma özelliğini ortadan kaldırır ki bu da eser olma özelliğini yitirmiş olmasına sebep olur.
Sübjektif olma	Sahibinin özelliğini taşımak olarak da yorumlanan Sübjektif olma durumu, örnek olarak verilen tasarımcının eserlerinde kullandığı teknik, renk, malzeme, tekstil, aydınlatma gibi mekânsal öğeler ve farklı tekniklerle birlikte kendi yorumunu ve değerini katarak, özelliklerini yansıtan farklı bir tasarım anlayışı ortaya çıkmıştır.
Objektif olma	Üçüncü kişiler tarafında algılandığı ve somut bir şekilde vücuda getirildiği için objektif olma özelliği taşımaktadır.
Uygulanmış olma	Tasarlanmış bu mekân tasarım sürecinden sonra kâğıt üzerinde kalmayıp uygulanmış olmasından dolayı FSEK kapsamında eser niteliği taşımaktadırlar.

Tablo 2. Esat Fişek, Özgen Kahve, Türkiye

Esat Fişek örneği de Dorothy Draper'de olduğu gibi FSEK kapsamında belirlenmiş özelliklerin tümünün tasarladığı örnek mekânında yer almasından dolayı eser sayılmakta ve eserin ve eser sahibinin haklarının korunmasından söz edilebilmektedir. Burada Anglo-Sakson hukuk düzeninden farklı olarak Kıta Avrupası ülkeler objektivist yaklaşım yani eserin korunmasını en birincil amaç olarak gördükleri ve Türkiye'nin de bir Kıta Avrupası ülkesi olduğu düşünüldüğü zaman tüm bu özellikler çerçevesinde eserin ve buna bağlı olarak eser sahibinin korunması gerekliliğinden rahatlıkla söz edilebilir.

Philippe Starck, Mama Shelter Marseille, Fransa

Philippe Starck iç mekân tasarımları ve endüstri ürünleri tasarımlarıyla dünyaca tanınmış başarılı bir Fransız tasarımcıdır¹³. Yaratmanın kolay bir eylem olmadığını dolayısıyla başarılı olmasını yaratıcılığına bağlamaktadır. Starck'ın yaratıcı ve özgün mekânı Mama Shelter Marseille örneği FSEK kapsamında incelendiği zaman;

13-<https://www.britannica.com/biography/Philippe-Starck> (Erişim Tarihi: 05.07.2018)

Sahibinin özelliğini taşıma	Philippe Starck'ın her tasarımında olduğu gibi bu tasarımında da kendi kimliğini, çizgisini görmek mümkündür.
Bir fikir ürünü olma	Philippe Starck tasarımını bir fikri çabanın ürünü olarak ortaya çıkılmıştır.
Özgün olma	Tasarladığı bu mekânın sıradan değil, bir emek ve yaratım sonucu ortaya çıkması onu özgün kılmaktadır.
Yaratıcı olma	Diğer tasarımlarında olduğu gibi zengin hayal gücüyle yaratıcı bir mekân tasarlamıştır. Tasarladığı mobilyalar ve kullandığı malzemeler bu durumun net bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır.
Biricik (tek) olma	Philippe Starck diğer tasarımcılar gibi kullanıcı istek, beğeni ve gereksinimlerini göz önüne alarak kullanıcıya özel tasarladığı için bu mekân biricik (tek) olma özelliği taşımaktadır.
Sübjektif olma	Tasarlanan mekân yaratıcısının yani Philippe Starck'ın özelliklerini yansıttığı için sübjektif olma özelliği taşımaktadır.
Objektif olma	Tüm tasarımcıların tasarımları iki boyuttan üç boyuta getirildikleri ve somut bir şekilde algılandıkları için objektif olma özelliğini taşımaktadırlar. Philippe Starck tasarımı da somut bir şekilde var olduğu için eser olma özelliğini taşımaktadır.
Uygulanmış olma	FSEK kapsamında mekânın eser sayılabilmesi için vücuda getirilmiş olması gerekmektedir. Özellikle iç mimarlık disiplinde mekân proje üzerinde kalmayıp, uygulanmış olmalıdır. Tasarımcı Philippe Starck tasarımı da uygulanmış başarılı örnekler arasında gösterilebilir.

Tablo 3. Philippe Starck, Mama Shelter Marseille, Fransa

Philippe Starck tasarımı analiz sonucu da gösteriyor ki restoran tasarımı, FSEK kapsamında eser sayılabilme şartlarını yerine getirmektedirler. Esat Fişek örneğinde de olduğu gibi Kıta Avrupası ülkesi olan Fransada objektivist yaklaşımdan dolayı eserin dolayısıyla eser sahibinin de haklarının korunmasından rahatlıkla bahsedilebilir.

SONUÇ

İnsanoğlu var olduğu andan bugüne varlığını devam ettirebilmek için çeşitli çözümler üretmiştir. Barınma gereksinimi de bu çözümler arasında önemli bir yere sahiptir. İlk zamanlarda amaç sadece dört tarafı kapalı bir hacim içerisinde uyumak ve günlük gereksinimleri karşılamakken, geçen zamanla birlikte iç mimarlık mesleğinin ortaya çıkışının bu duruma yeni bir yorum katmış olduğu görülmektedir. İşlevselliğin yanına estetik kavram da dâhil edilerek daha güzel, daha doğru, daha yaşanabilir mekânlar yaratılmaya başlanmıştır.

İç mimar bir mekânı tasarlarlarken bunu bir süreç zinciri içerisinde gerçekleştirmektedir. Fikirle başlayıp uygulamayla sonlanmış her mekân kullanıcıya ya da kuruma özel tasarlanmış mekânlardır. Bir başka kullanıcının ya da kurumun başkası için yapılmış o tasarımı kullanması söz konusu değildir. Gereksinim, istek ve beğenilerle ortaya çıkan her mekân, hem kullanıcının hem de iç mimarın kimliğini ve kültürünü harmanlayan tek ve farklı özellikleri sahip olmalıdır. Tasarım kavramının ve sürecinin beklentisi bu yöndedir. Var olanı tekrarlamak ya da kullanmak bu anlamda tasarım ve tasarımcılar için olmaması gereken bir yaklaşımı sergilemektedir. Farklı ve tek olan ise mekânı onu kullanacak olan kişi ya da kişilere özel kılmaktadır. Böylelikle iç mimar özel verilerle ve özel bir süreç yaşayarak yarattığı tasarımı kendinin kılabilir. Bu eser fikir ürünüdür. Kişiye aittir.

Erdem (2005, s.172) fikri hakların ne ölçüde korunması gerektiğini, ait olduğu devletin hukuk sisteminin ne kadar gelişmiş olduğuyla ilişkilendirmektedir. Eseri üzerinde hak sahibi kişi o hakkı kendi ülkesinde aramaktadır. Ancak sosyal medya aracılığı ile küresel düzeyde paylaşılan bilgi ve resimler aynı zamanda tasarımların da paylaşılmasını sağlamaktadır. Bu hem iyi hem de kötü bir paylaşım. Eğer bu veriler bilgiyi ve görgüyü geliştirmek amacıyla kullanılıyorsa olumlu, ama kopyalamak ya da çok benzerini uygulayarak tekrarlamak amacıyla kullanılıyorsa bu yanlıştır. Çünkü o kişi başka bir tasarımcının fikri haklarını ihlal ediyor demektir. Dolayısıyla fikrin korunmasını bir gereklilik olarak görülmelidir. Fikir korunduğu sürece eser sahibi de koruma altına alınmış olacaktır.

Birçok ülkede pek çok meslekte olduğu gibi iç mimarlık mesleğinde de emeğin ve fikrin korunmasına yönelik sorunların yaşandığı görülmektedir. Mann ve Denoncourt (2009, s.716)'un da değindiği üzere sanatsal ve işlevsel mimari eserlerin korunması, tasarımcıları yaratıcılık için daha fazla motive edebilecek ve yaratıcı çalışmaları ve tasarımları için ödüllendirilebileceklerdir.

Tasarımcıların meydana getirdikleri her eser için;

- Sahibinin özelliğini taşıması,
- Bir fikir ürünü olma,
- Özgün (orijinal) olma,
- Yaratıcı olma,
- Biricik (tek) olma,
- Subjektif olma,
- Objektif olma,

- Uygulanmış olma gibi özellikleri taşıması gereklidir. Örneklem üzerinden yapılan çalışmada farklı dönem, farklı kültür ve coğrafyalardan seçilen üç örnekte de bu özellikler analiz edilmiş ve farklılıklara rağmen eser niteliği taşıdığı gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak, herhangi bir tasarımcının tasarımın gerekliliğini yerine getirerek gerçekleştirdiği kendisine ve kullanıcıya özel olan her çalışmanın fikri haklarının korunması gerekmektedir. İster sanat eseri olsun isterse de tasarım eseri olsun tasarımcısının fikir ve çalışmalarının korunması günümüzde çok daha önemli bir değer olarak kabul edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Arsılanlı, H. (1954). *Fikri Hukuk Dersleri II Fikir ve Sanat Eserleri*. Sulhi Garan Matbaası, İstanbul.
- Ateş, M. (2003). *Fikir ve Sanat Eserleri Üzerindeki Hakların Kapsamı ve Sınırlandırılması*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Ayiter, N. (1972). *Hukukta Fikir ve Sanat ürünleri*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Bozbel, S. (2012). *Fikir ve Sanat Eserleri Hukuku*. On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Dadsworth, S. (2012). *İç Mekân Tasarımının Temelleri*. Literatür Yayınları, 13-16.
- Eliri, İ. (2009). *Güzel Sanat Eserlerinde Fikri Mülkiyet Hakları ve Uygulamaları*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı Resim İş Öğretmenliği Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- Erdem, B. (2005). *Fikri Hakların Korunmasına Uygulanacak Hukuk*. 1. İstanbul Fikri Mülkiyet Hukuku Sempozyumu, İstanbul Ticaret Üniversitesi Yayınları, Yayına hazırlayanlar: Eda Güngör, Ahmet Kalafat, Buket Soygüt, s: 172-182.
- Erel, Ş. (1988). *Türk Fikir ve Sanat Hukuku*. Dayınlarlı Hukuk Yayınları, Ankara.
- Fromm, E. (2002). *Yaratıcılık*. (Çev: Ayda Yörükkan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Nisan, sayı: 10.
http://mimoza.marmara.edu.tr/~avni/dersbelgeligi/dersbelgeyazilari/dbon/yaraticilik.htm_ (Erişim Tarihi: 27.06.2016).
- Gültekin N., Özcan Z. (1997). *Development in Cultural Continuity Culture and Space in the Home Environment Critical Evaluations / New Paradigms*. İstanbul.
- IFHE-International Federation for Home Economics. (2011). International Journal of Home Economics. Volume 1, Issue 1. <<http://www.ifhe.org>>
- IFI. (1997). *Looking Toward The Millenium-Abstracts'97*. USA: Atalink Projects Ltd.
- Kaçar, H.T. (1998). İçmimarlık ve Ülkemizdeki Yeri. Anadolu Sanat Dergisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları 8, s:55-63.
- Kaptan, B. B. (2012). İçmimarlık Kültürü Kökenleri, Oluşumu ve Gelişimi. Standard dergisi, Sayı: 589, Ocak.
- Kaptan, B. B. (2013). *Kültür ve İçmimarlık*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kılıç, B. (2008). *5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanununun 2001/29 Sayılı ve 22 Mayıs 2001 Tarihli Bilgi Toplumunda Eser Sahibinin Hakları ve Bağlantılı Hakların Uyumlaştırılması Hakkında Parlamento ve Konye Direktifi ile Karşılaştırması*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Telif Hakları ve Sinema Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, Ankara.
<http://www.kultur-turizm.gov.tr/Eklenti/30927,bilgekilicpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 27.06.2016).
- Kılıçoğlu, A. (2014). *Eser Sayılmanın Fikri Ürünler ve Eserin Adı ve Alametleri Üzerindeki Haklar*. *Intellectual Products not Considered as Intellectual Work and the Rights on Name and Signs of Intellectual Work*. Journal of Yaşar University, Cilt: 8 Sayı: Özel.

- Knackstedt, M., V., Haney L., ASID, IFDA (1995). *Interior Design and Beyond*. USA.
- Kulaklı, E. (ty). *Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre Eser, Bilgisayar Programlarının Eser Niteliği ve Eser Sahipliğinin Belirlenmesi, Bilgisayar Programları Açısından Eser Sahibi*. 1-38.
http://www.odakhukuk.com/tr/files/Bilgisayar_Programlari_Acisinden_Eser_Sahibi.pdf
- Lawson, B. (1997). *How Designers Think*. Architectural Press, Oxford.
- Manav, B. (ty). *İçmimaride Renk Kullanımı, İlk İçmimarların Mesleki Uygulamaları İle Günümüzdeki Yaklaşımlar Üzerine Bir İnceleme*. Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, 139-149. http://www.sanatvetasarim.gazi.edu.tr/web/makaleler/5_banu.pdf (Erişim Tarihi: 13.03.2015)
- Mann, P., Denoncourt, J. (2009). *Copyright Issues on The Protection of Architectural Works and Designs*. In: 25th Annual Conference of Association of Researchers in Construction Management. September.
- Merdivan, F. (2014). *Manevi Hakların Eser Sahibinin Ölümünden Sonra Kullanılması ve Yakınlara Dava Hakkı (Konuyla İlgili Yargıtay Kararlarının Değerlendirilmesi)*.
<http://www.ankarabaru.org.tr/siteler/ankarabaru/frmmakale/2014-1/04.pdf> (Erişim Tarihi: 04.07.2018).
- Öztan, F. (2008). *Fikir ve Sanat Eserleri Hukuku*. Ankara, Turhan Kitabevi.
- Öztrak, İ. (1977). *Fikir ve Sanat Eseri Üzerindeki Haklar*. 2. Baskı, Ankara.
- Pile, J. F. (2000). *A History of Interior Design*. Hong Kong: John Wiley and Sons.
- Piotrowski, M. C. (2002). *Professional Practice For Interior Designers*. USA: John Wiley & Sons Inc.
- Resmi Gazete (2008). *TMMOB İçmimarlar Odası Serbest İçmimarlık Hizmetlerini Uygulama, Tescil ve Mesleki Denetim karşılaştırma tablosu*
- Suluk, C. (2004). *Telif Hakları ve Korsanlıkla Mücadele*. Hayat Yayınları, İstanbul.
- Turan, M. (2014). *Fikir ve Sanat Eserleri Kanununda Eser Çeşitleri: Karşılaştırmalı Bir Analiz – Types of Works On Law On Intellectual and Artistic Works: A Comparative Analysis*. Bilgi Dünyası Dergisi, 15 (1), 125-158.
- Veitch, R. M. (1992). *Education*. In J.A.A. Thompson (Ed.) *ASID Professional Practice Manual*, (pp: 27-29). New York, USA: Whitney Library of Design.
- Uslu, R. (2003). *Türk Fikir ve Sanat Hukukunda Eser Kavramı*. Seçkin Matbaası, Ankara.
- Elektronik Kaynakları**
- http-1: <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/957.html> (Erişim Tarihi: 24.06.2016)
- http-2: http://www.mevzuat.meb.gov.tr/html/7981_5846.html (Erişim Tarihi: 24.06.16).
- http-3: www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi: 24.06.16).
- http-4: <http://www.mimdap.org/?p=193980> (Erişim Tarihi: 17.04.2018)
- http-5: <https://www.1stdibs.com/creators/dorothy-draper/furniture/> (Erişim Tarihi: 05.07.2018)

http-6: <https://www.dorothydraper.com/history/> (Erişim Tarihi: 05.07.2018)

http-7: <http://www.marieclairemaison.com.tr/esat-fisek/> (Erişim Tarihi: 05.07.2018)

http-8: <https://www.britannica.com/biography/Philippe-Starck> (Erişim Tarihi: 05.07.2018)

Görsel Kaynaklar

Görsel 1. <https://tr.pinterest.com/pin/566961040581241817/?autologin=true>

Şekil Kaynakları

Şekil 1. Tasarım süreci döngüsü

Lawson, B. (1997). *How Designers Think*. Architectural Press, Oxford.

Tablo 1'deki Görsel Kaynaklar

<https://www.curbed.com/2015/7/1/9944754/dorothy-draper>

Tablo 2'deki Görsel Kaynaklar

<http://www.esatfisek.com/projeler/47/proje.html>

Tablo 3'deki Görsel Kaynaklar

<https://www.starck.com/mama-shelter-marseille-p2290>

Troyacademy 5 (1), 307-323 , 2020
Geliş/Received: 21.12.2018 • Kabul / Accepted: 20.11.2019
doi: 10.31454 / usb.723550

Gogol'un Yaşam Öyküsünün Eserlerindeki Yansımaları

Uğur KESKİN*

Öz

Bu makalede, Gogol'un yaşam öyküsünün, yazmış olduğu hikâye, roman ve tiyatro eserlerine ne şekilde yansımakta olduğu konusu üzerinde durulmuştur. Gogol, oldukça erken bir yaşta itibaren askeri okula gönderilmiş ve eğitimini burada almıştır. Gogol'un eserleri yakından incelendiğinde askeri bir çevrede yetişmiş olmanın etkileri açıkça görülebilmektedir. Bu makaledeki anlatım ve tespitlerden de anlaşılabilir üzere Gogol, istisnai birkaç eseri dışında bütün eserlerinde asker kişilere yer vermektedir. Bu durum; yazarların, içinde buldukları sosyal çevre ve yaşam deneyimleri gibi unsurlardan izole bir şekilde eser vermedikleri konusundaki genel kabul görmüş anlayış ile önemli ölçüde örtüşmektedir. Bu makalede, Gogol tarafından yazılan bütün birincil kaynak eserler, nitel araştırma türlerinden içerik incelemesi yöntemiyle ele alınmıştır. Gogol'un eserleri hakkında yazılmış olan literatürden de yararlanarak ilave açıklamalar yapılmıştır. Bu sayede, Gogol'un kişisel yaşam öyküsü ve geçmiş tecrübelerinin, yazma eylemine nasıl yansıtıldığı konusu açıklanmaya çalışılmış, gelecekte yapılacak olan benzer türden çalışmalara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kişisel Deneyimler, Askerlik, Gogol.

Jel Kodu: Z19

The Reflections of Gogol's Life Story in his Works

Abstract

This article focuses on how Gogol's life story is reflected in his story, novel and theater works. Gogol was sent to military school from a very early age and received his education here. When the works of Gogol are examined closely, the effects of being raised in a military environment can be clearly seen. As can be seen from the explanations and findings in this article, Gogol has included soldiers in all his works except for a few exceptional works. This situation; the authors agree that the authors agree with the generally accepted understanding that they are not isolated from elements such as the social environment and life experiences. In this article, all primary source works written by Gogol are examined through qualitative research types. Additional explanations were made by using the literature written about Gogol's works. In this way, Gogol's personal life story and past experiences were tried to explain how the writing act was reflected, and suggestions for similar future studies were made.

Keywords: Personal Experience, Military Service, Gogol.

Jel Code: Z19

* Doç. Dr, Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi,
ORCID ID: 0000-0003-2740-4120 ugurkeskin@anadolu.edu.tr

GİRİŞ

Benton ve Craib'e (2012: 9) göre fikirler ve argümanlar gökten zembille inmekte, aksine, üzerinde düşünüldükleri toplumsal bağlam içinde ortaya çıkmakta ve bağlam tarafından biçimlendirilmektedir. Benton ve Craib'in bu görüşleri, sosyal bilimlerin geneli için sıkça ifade edilen bir görüş olarak ön plana çıkmaktadır. Aşağıdaki aktarımlar, sosyal bilimlerin, genel bağlamdan ne şekilde etkilenmekte olduğuna ilişkin gerçekliği ortaya koyma bakımından dikkat çekmektedir.

Bilimler, bilim adamları ve yazarların konu seçimi, metodolojisi ve kavramları çoğunlukla yaşanan çevre ve sosyal şartlarla koşut bir biçimde şekillenmektedir. Bu nedenle sosyal konulara ilişkin olarak kaleme alınan her türlü süreli veya süresiz yayın, adeta güncel şartlar ve baskın bakış açıları (paradigmalar) ve yazarların kişisel yaşamları/anlayışları çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Sosyal konulara ilişkin yayınlar, on dokuzuncu yüzyıl sonundan itibaren toplumsal ve ekonomik sistemlerin bir icadı olarak gelişme kaydetmiştir. Buna en belirgin kanıt olarak ise sosyal bilim disiplinlerinin isimleri de dâhil olmak üzere, kavramsal terminolojinin büyük bir kısmının on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmış olması gösterilmektedir. Zira sosyal alanda kaleme alınan her türlü yayın, güncellik ve yazarın kişiselliğinin eklentisi ve ürünü olarak, sosyal dünyanın gözleme veya deneyime dayalı ele alınması biçimine dönüşmüştür (Kızılcıkelik, 2003: 147; Kızılcıkelik, 2004: 54; Fay, 2005: 12).

Toplumsal tabakalaşma/zümreleşme, evrensel bir olgu olma niteliğine sahip bulunmaktadır. Toplum içinde belirli grup bireylerin çeşitli toplumsal katmanlar içinde yer alması durumu, tarihi gelişim süreci içinde her zaman için gözleme konu edilebilmiştir. Bazı toplumlarda katı bir sınıfsal ayrımın olduğu kastlaşmaya varacak kadar keskinleşen ayrımlar, diğer bazı toplumlarda, daha az belirgin bir biçim sergilese de tabakalaşma gerçeğinin var olduğu hususu, genel kabul görmüş bir olgu olarak belirginleşmektedir. Genel kabul görmüş bir anlayış olarak kabaca üç tabakanın varlığı üzerinde durulmaktadır. Bunlar sırasıyla alt, orta ve yüksek tabakayı oluşturmaktadır. Bu anlatımda; sınıf, kesim veya başka bir kavram yerine özellikle "tabaka" kavramını kullanılmasının nedeni, Gogol'un eserlerinde de kavramın bu şekilde kullanılmış olmasından ileri gelmektedir. Alt tabaka, halktan bireylerden (mujik) oluşmaktadır (Gogol, 2018a: 2; Gogol, 2014: 19). Zenginlikleri ve dolayısıyla da toplum genelindeki etkinlikleri her geçen gün artmakta olan tüccarlar ile memur kesimi, toplumun orta tabakasını (Gogol, 2015: 225), toprak sahibi varsıllar ise toplumun yüksek tabakasını (Gogol, 2015: 195) oluşturmaktadır.

Gogol'un eserlerinde asker kişiler, orta sınıfa ait bireyler olarak betimlenmektedir. Düzenli bir gelire sahip oldukları için alt sınıfta yer almamakta, yine aynı nedenden (sabit gelirli olmalarından) dolayı da üst sınıf olarak nitelenen zengin tabakada yer alamamaktadırlar. Her toplumda bu durumun elbette ki istisnaları olabilmektedir çünkü ilave gelire sahip bulunan dini/siyasi bağlantıları olan, aileden gelen soyluluk, servet ya da askeri hiyerarşideki en üst düzey rütbe ve makamlara sahip olma gibi nedenlerle toplumun üst tabakasından yer alan asker kişiler olabilmektedir. Söz konusu türden istisnalar, Gogol'un

Cinler Padişahı hikâyesi ile *Eski Zaman Beyleri* hikâyesi dışında gündeme getirilmemekte, kaleme alınan asker karakterler çoğunlukla orta tabakada yer alan kişiler olarak betimlenmektedir.

Kendisi hakkında genel bilgilerin verildiği aşağıdaki anlatımda da görülebileceği üzere Gogol, ailesi tarafından oldukça erken bir yaştan itibaren askeri okula gönderilmiş ve eğitimini burada almıştır. Ayrıntı gibi görünen bu husus, Gogol'un eserleri yakından incelendiğinde belirgin bir şekilde kendini hissettirmektedir. Bu makaledeki anlatım ve tespitlerden de anlaşılabilirceği üzere Gogol, istisnai birkaç eseri dışında bütün eserlerinde asker kişilere yer vermektedir. Bu durum, yukarıda da ifade edildiği üzere yazarların sosyal çevre, öz yaşam deneyimleri gibi unsurlardan izole bir şekilde eser vermedikleri konusundaki genel kabul görmüş anlayış ile de önemli ölçüde örtüşmektedir.

1. ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Çalışmanın amacı, yazarın başvurduğu anlatımların, hem toplum geneline hem de kendi geçmiş yaşantılarına ilişkin gerçeklikleri yansıtmakta olduğunu ortaya koymaktır. Çalışma, Gogol özelinde yürütülmüş olup, bu yazara ait birincil kaynak eserlerin tamamını kapsayacak şekilde yürütülmüştür. Gogol'un kaleme aldığı hikâye, roman ve tiyatro eserlerindeki anlatımları, yaşamış olduğu geçmiş gerçeklikler çerçevesinde izah edilmeye çalışılmıştır. Yazarın yaşamış olduğu gerçekliklerin, yazılı metin biçimine getirilmesi sürecinde başvurulan anlatımların içeriği ve söz konusu gerçekliklerin anlaşılmasında, gerçekçi dil ve anlatımların üstlendiği işlevler, bu makalede tartışmaya konu edilmiştir. Anlatımı ortaya çıkarmaya yönelik bir araç olan dil, kendisinin ötesindeki şeyleri, işaret, temsil veya sembolize eden simgesel araç olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle dilin (dolayısıyla da yazınsal anlatımların) bireysel, kurumsal ve toplumsal olguların kurucusu olduğu ileri sürülmektedir (Searle, 2005: 84-85). Dolayısıyla yazarın kullandığı anlatım biçimleri, Herakleitos (2012: 73) gibi örtük söz söyleme sanatını tercih etmediği sürece (Gogol, eserlerinde böyle bir amaç taşımamaktadır, aksine Rus gerçekçiliğinin öncüleri arasında gösterilmektedir), söz konusu yazarın üslubunu ve ne şekilde anlaşılabilirceğini anlaşılır bir şekilde ortaya koymaktadır. Netice itibarıyla, yazar ile anlatım etkileşmekte ve birbirlerinin kimliklerini yansıtmaya başlamaktadırlar. Dolayısıyla yazınsal anlatımlar, yazıyı kaleme alan yazarın kişisel yaşamı, çevresel unsurlar aracılığıyla biçimlenmektedir.

Yukarıdaki paragrafta yer verilen açıklamalar, tipik bir aktör-yapı tartışması olarak belirginleşmekte ve dengeli bir açıklama getirmesi bakımından Giddens'in (1984) "yapılanma" yaklaşımı ile etkin bir biçimde izah edilebilmektedir. Giddens, yapılanma yaklaşımını konuşma örneğiyle açıklamaktadır. Konuşma bir eylem, dil ise yapıdır. Konuşma eyleminin ortaya çıkabilmesi için hem dile hem de konuşacak bir özneye yani aktöre ihtiyaç duyulmaktadır (Taşçı, 2013: 14). Dil (anlatım) örneği üzerinden yapılan bu açıklamalardan da anlaşılabilirceği üzere "aktör" konumunda bulunan birey olarak yazar, "yapı" olarak dili kullanarak hem gerçekliği inşa etmekte hem de bir bütün olarak

gerçekliğin yapılanmasını sağlamaktadır.

Yazarın yaşamsal olarak deneyimlediği süreçlerin, onun kaleme aldığı bilimsel çalışmalara bile yansımakta olduğu tartışmasının literatürde sıkça yapılmakta olduğu, yukarıdaki “Giriş” bölümünde de açıklanmıştır. Bilimsel çalışmalara bile yansiyabilen birer dışsal girdi olarak sosyal unsurlar, duygulanımlara daha açık bir alan olan edebiyata çok daha fazla yansiyabilmektedir. Dolayısıyla yazarın deneyimlediği yaşanmışlıklar ile kaleme aldıkları (dolayısıyla da daha somut bir biçimde tahlil edilebilirliği söz konusu olan anlatımlar), belirgin bir biçimde örtüşebilmektedir. Örtüşmediği durumlarda ise, gerçekliğin görünümünün değiştirilerek sunulmaya çalışıldığı izlenimi oluşmaktadır ki bu durum, daha çok kapalı söz söyleme geleneğine dayalı anlatımlarda ön plana çıkmaktadır ki söz konusu türden anlatımlar, bu çalışmanın kapsamına girmemektedir. Dolayısıyla gerçekçi anlatımlara başvurdukları varsayımına ve yukarıda açıklanan hususlara dayandıklarında yazarların, deneyimlemiş oldukları geçmiş yaşantılarını, yazılarındaki anlatımlara direkt olarak yansıtma yaptıkları yargısı ortaya çıkmaktadır. Bu makalede, ifade edilen söz konusu varsayım, çıkış noktası kabul ederek aşağıdaki önermelerde bulunmaktadır.

Birinci Önerme: Yazarın, eserlerini yapılandırırken başvurduğu anlatım, geçmişte yaşamış olduklarının kaynaklık ettiği etkileşiminin bir sonucu olarak, onun geçmiş yaşantılarını yansıtma niteliğine sahip bulunmaktadır.

İkinci Önerme: Yazarın başvurduğu anlatımlar, kendisini etkileyen geçmiş yaşantılara ilişkin çevresel unsurları ve kişisel gerçekliklerini yansıtma, bu da kendisiyle ilgili somut gerçekliklerin ortaya çıkarılmasına katkıda bulunmaktadır.

Sıralanan iki önermeden hareket edildiğinde, yazarın başvurduğu anlatımların, söz konusu anlatımları kaleme alan yazara ilişkin kişisel gerçekliklerinin özünü teşkil eden ve bunu anlamlı bir şekilde yansıtabilen bir gösterge işlevini üstlendiğini ileri sürmek mümkün olmaktadır. Söz konusu gösterge/yansıtma işlevi sayesinde yazara ilişkin geçmiş yaşam bilgileri daha anlaşılabilir bir biçimde yorumlanabilmektedir. Öte yandan, her bir yazar, belirli bir yazma kabiliyetine ve gerçeklikleri yansıtma bakımından belirli bir limitin ötesine geçememektedirler ki bu da “sınırlı rasyonellik” olarak kavramlaştırılmaktadır. Yazarların, hem yazınsal hem de zihinsel anlamda içinde buldukları söz konusu kısıtlar da göz önünde bulundurularak bu çalışmada, yukarıdaki önermeler aracılığıyla, aşağıdaki araştırma sorularının cevapları verilmeye çalışılmaktadır.

Araştırma Sorusu 1: Yazar (Gogol), kaleme aldığı anlatımlar aracılığıyla kendi kişisel çevre unsurlarına, özellikle de geçmiş yaşantılarına ilişkin gerçeklikleri yeterli ölçülerde yansıtabilir mi?

Araştırma Sorusu 2: Yazarın kullandığı anlatımlar üzerinden yapılan açıklamalar, onun yaşam öyküsüyle koşutluk ortaya koyar mı?

Bu çalışmanın önermelerde ileri sürülen görüşlerin ne derece işlerlik kazandığına

bağlı olarak, araştırma sorularına yönelik cevaplar daha sağlıklı bir biçimde ortaya konulabilecektir. Çalışmada, Gogol tarafından kaleme alınan bütün birincil kaynak eserler, nitel araştırma türlerinden içerik incelemesi yöntemiyle ele alınmıştır. Yazara ait eserler ve eserleri hakkında yazılmış bulunan hâlihazır literatürden de yararlanmak suretiyle tartışmalar yapılmıştır. Bu tür bir yaklaşımla, Gogol'un kişisel yaşam öyküsü ve geçmiş tecrübelerinin, yazma eylemine nasıl yansıdığı ve eserlerini yapılandırmasında ne ölçüde belirleyici olduğu konusu açıklanmaya çalışılmıştır.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Gogol'un yaşadığı dönemde Rus devlet memurlarının dereceleri, askeri sistemdeki rütbelere eşdeğer kabul edilmektedir. Bundan dolayı, sahip buldukları rütbe ve makam gibi hiyerarşik unsurları ön plana çıkarmaktan hoşnut olan Rus devlet memurlarının, kendilerini askeri personel rütbeleri ile eşidi bir yerde görmelerine kaynaklık etmektedir. Çarlık dönemi Rus memurun cetvelindeki derecelerin, askeri rütbelere hangisine karşılık gelmekte olduğu konusunda Gogol'un *Burun* adlı hikâyesini Türkçeye çevirisini yapan Orhan Veli ile Erol Güneş, yukarıdaki açıklamalara benzer bilgileri dipnot olarak aktarmışlardır (Bkz. Gogol, 2018c: 15). İfade edilen bu konuya örnek olması yönüyle bakıldığında, Gogol'un *Burun* adlı hikâyesinin başkahramanı olan Kovalef'in, şu sözlerle betimlenmekte olduğu görülmektedir (Gogol, 2018c: 15): "Kendinden bahsederken öyle sadece şube müdür muavini demezdi. Yanına bir de binbaşı katarak kendini biraz daha ağır satmaya çalışırdı". Çarlık dönemindeki sivil devlet memurluğu sisteminde, sahip bulunulan makama bağlı olarak, askeri rütbe eşidi verilen unvanlar veya söz konusu sistemin kaynaklık edebileceği, Türkçe çeviri hataları konusuna da dikkat etmek suretiyle, bu makalede yalnızca meslekten asker olan kişiler ve onlara ilişkin yapılan anlatımlar incelemeye konu edilmiş, diğerleri kapsam dışında tutulmuştur.

Gogol üzerine yapılan Türkçe akademik çalışmalara bakıldığında, belirli bir esere ait özellikler üzerinde durulmakta olduğu (Taylan, 2011; Ayas, 2016) veya belirli bir eseri üzerine karşılaştırmalı çalışmaların yapıldığı görülmektedir (Hafizoğlu, 2003; Uzelli, 2003; Küçükcalay ve Özmen, 2010; Küçük, 2011; Ayas, 2014; Aydın, 2017; Karababa, 2018). Buna karşılık, Gogol'un bütün eserleri bağlamında fakat belirli bir tema konusunda yapılan çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Süer (1987) tarafından yazılan makale, Gogol'un eserleri kapsamında kaleme alınmış olmasına karşılık, makalede mesleki anlamda belirli bir zümreden ziyade, evrensel tip olarak "küçük adam" karakterleri üzerinde durulmuştur. İngilizce literatüre bakıldığında ise süreli yayın olarak makaleler için, yukarıda aktarılan tabloya benzer bir durum gözlenmekte, süresiz yayın olarak kitaplara bakıldığında ise Reyfman (2012; 2016) tarafından yazılan iki ayrı kitap dikkat çekmekte olduğu görülmektedir. Bu kitaplar daha yakından incelendiğinde ise kitapların genel anlamda Rus devlet sisteminde, yaşamında ve edebiyatındaki rütbe ve unvanları konu edinmekte oldukları, Gogol'un eserlerindeki asker karakterler üzerine özel bir analiz ortaya koymadıkları görülmektedir. Dolayısıyla, okumakta olduğunuz makalenin konusu

kapsamında yapılan araştırmalarda, Türkçe ve İngilizce literatürde benzer bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bu makalede, Gogol'un eserleri bağlamında profesyonel bir meslek olarak askerlik konusu üzerinde durulduğu için kısa da olsa askerlik mesleğini ele almak gerekmektedir. Dünyanın en eski mesleklerinden biri olarak ifade edilen askerlik mesleğine ilişkin yapılan aşağıdaki anlatımlar, bu görüşü desteklemesi bakımından anlam taşımaktadır. Morgan (1998: 339), askerlik mesleğinin ortaya çıkışını tarih boyunca var olmuş yapılanma birimleri olan "örgüt" kavramı üzerinden açıklamıştır. Morgan'a göre, geçmiş toplumlardaki kölelerden başlayarak askeri girişim ve yayılmanın ortaya çıkıp gelişmesi yoluyla bugünün dünyasında oynadığı role kadar varmak üzere modern örgütün soy ağacını izlediğimizde bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır. Akyürek (2010: 3) tarafından yapılan sınıflandırmaya göre klasik dönem sonrası askeri organizasyon yapıları üç dönemde ele alınmakta ve "modern", "geç modern" ve "postmodern" olarak ayrılmaktadır. Modern dönem askeri organizasyonlar için on dokuzuncu yüzyılın başı tarih olarak verilmektedir. Gogol'un yaşadığı dönem göz önünde bulundurulduğunda, askerlik mesleği için modern döneme adım atılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Kadim bir meslek olan askerlik, antik dönemlerden itibaren birçok filozofun (Sun Tzu, 1996; Platon, 2018: 111-112; Seneca, 2007: 53-55; Erasmus, 2014: 28-29) eserlerine konu olmuştur. Meslek olarak askerlik, filozofların eserlerinde olduğu kadar, çok sayıdaki çağdaş yazarın eserlerine de konu olduğu için söz konusu eserleri, bu makale gibi mikroanalitik çalışmalarda ele alınabilmesi mümkün olmamaktadır. Ayrıca bu makalede ele alınan konu/veçhe (aspect) göz önünde bulundurulduğunda, yukarıdaki literatür özeti ile sınırlı bir anlatımın ötesine geçmenin; makalenin amaç, kapsam, içerik ve hacmini aşacağı hususu ağırlık kazanmaktadır.

3. GOGOL HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Ukrayna asıllı Rus öykü, roman ve oyun yazarı Nikolay Vasiliyeviç Gogol'un (1809-1852) annesi bir asker ailesinden geliyordu, babası ise amatör olarak Şiir ve tiyatro oyunları yazan bir küçük soyluydu (Gogol, 2018c: 1). Dokuz yaşında babası, onu askeri liseye başvurabilmesi için hazırlayacak bir öğretmenin yanına bıraktı. Birkaç ay sonra ise Nijena'da açılan Yüksek Bilimler Askeri Lisesi'ne başladı ve burada altı yıl okudu.1828'de bitirme sınavını geçtikten sonra kısa süreli olarak memuriyet görevinde bulundu (Annenskaya, 2018: 12). 1834 yılında Petersburg Üniversitesi'nin Genel Tarih bölümünde askeri doktora öğrencisi olarak profesör yardımcısı unvanıyla görev aldı (Annenskaya, 2018: 37; Troyat, 2000: 108). Yazdığı tek perdelik tiyatro eserleri de dâhil olmak üzere, içinde memuriyet ve askerlik geçen bazı eserleri, sansür nedeniyle yeniden kaleme alındı. Son olarak 1842'de Ölü Canlar adlı uzun romanına yönelik Petersburg Sansür Komitesi incelemesi gereğince Gogol, romanın "Yüzbaşı Kopeykin'in Uzun Öyküsü"nü yeniden elden geçirmek durumunda kaldı (Annenskaya, 2018: 68). Ruhsal ve fiziksel sağlığı giderek

bozulmaya başlayan ve zaman zaman maddi sorunlar da yaşayan Gogol, 21 Şubat 1852'de öldü. Bazı eserlerinde gerçekçiliğin dışına çıkan, doğa dışı fantastik tipler ve olaylar yazan Gogol, aynı zamanda *Müfettiş* ve *Ölü Canlar* gibi eserlerinde gerçekçiliğin şaheserlerini kaleme almıştır (Gogol, 2018d: 29).

4. GOGOL'UN HİKÂYE VE ROMANLARINDA ASKER KİŞİLERE İLİŞKİN ANLATIMLAR

Bu başlıkta yer verilen anlatım, açıklama ve aktarmalarda, Gogol'un kaleme aldığı eserler, yazıldığı yıllara göre kronoloji gözetilmeksizin aktarılmıştır. Başlığa uygun olarak öncelikle hikâyelerdeki, daha sonra ise romanlardaki asker kişiler üzerinde durulmuştur. Benzer bir durum, bir sonraki anlatım başlığında da söz konusu olmuş ve tiyatro eserlerinin kaleme alınmaları bakımından belirli bir kronolojik sıra gözetilmeksizin değerlendirmeye tabi tutulmuştur çünkü eserlerin yazılma tarihleri açısından ele alındığında, eserlerde yer verilen asker kişiler bakımından anlamlı bir farklılık göze çarpmamaktadır.

Gogol'un *Cinler Padişahı* adlı hikâyesinde başlıca üç kahraman bulunmaktadır. Bunlardan birincisi papaz okulundaki felsefe öğrencisi, ikincisi çok zengin bir derebeyi olan yüzbaşı, üçüncüsü ise yüzbaşının kızıdır. Hikâyede yüzbaşı, aynı zamanda zengin bir toprak sahibi olarak betimlenmektedir (Gogol, 1995: 62). Yüzbaşı, aile bireyleri dışındakilere karşı sert bir tutum sergilemesine karşılık, kendi aile üyelerine karşı ve özellikle de kızına karşı oldukça müşfik bir tavır sergilemektedir. Yüzbaşı, aile üyeleri dışındakilere karşı takındığı sert tavrını, kızına dua ve yardım etmesi için gelen papaz okulunun felsefe öğrencisine bile sergilemekten geri durmamaktadır (Gogol, 1995: 89).

Gogol'un İvan İvanoviçle *İvan Nikiforoviçin Nasıl Kavga Ettiklerinin Hikâyesidir* adlı öyküsündeki başlıca kahramanlar İvan İvanoviç, İvan Nikiforoviç ve Belediye Reisi'dir. Belediye Reisi karakteri, alaydan yetişme bir subay olmakla övünen bir karakter olarak betimlenmektedir. Bu hikâyede Belediye Reisi, 42'inci avcı alayının 4'üncü bölümünde üsteğmen olarak görev yapmış olmakla gurur duyduğunu ifade etmektedir (Gogol, 1995: 148). İvan Nikiforoviç ise hikâyenin geçtiği zamandan yirmi yıl önce milis alayına yazılmaya niyet etmiş hatta bu niyetle bıyık bırakarak lacivert kazak cepkeni diktirmiştir (Gogol, 1995: 107). Askere gitmeye hazırlandığı bu dönemde bir Türk'ten tüfek satın almıştır (Gogol, 1995: 114) fakat muhtemelen zaten varlıklı biri olmasından ya da hikâyede ayrıntısı açıklanmayan çeşitli nedenlerden dolayı askerlik mesleğini deruhte edememiştir (üstlenememiştir).

Gogol'un *Burun* adlı hikâyesinin başkahramanı olan Kovalef, şube müdür muavini olarak görev yapmaktadır. Kovalef'in görevi, Rus askeri sistemindeki binbaşı rütbesine karşılık geldiği için bu unvanı kullanarak kendini ağırdan satmaktan hoşlanmaktadır. Kovalef, yüksek rütbeli bir subayın eşi olan Bayan Podtoçina ile olan ikili ilişkilerinde saygılı bir tavır sergilemektedir. Bu davranışı sadece görünüşte kalmaktadır çünkü Bayan

Podtoçina'nın, kızını kendisi ile evlendirme niyetinin farkında olduğu için karşılıklı ilişkilerindeki mesafeyi korumaya gayret etmektedir (Gogol, 2018c: 35).

İvan Fyodoroviç Şponka ile Teyzesi adlı hikâye, isminden de anlaşılabilirliği üzere İvan Fyodoroviç ile teyzesinin yaşamları üzerine kurgulanmıştır. Bu hikâyede İvan Fyodoroviç, piyade alayına girmiş, on bir yıl süren asteğmenlik rütbesinden sonra teğmenliğe terfi etmiş, teğmen rütbesinde dört yıl daha görev yapmıştır. Annesinin ölümü üzerine çiftliğinin yönetimini teyzesi üstlenmiş fakat ilerleyen yaşından dolayı teyzesi, İvan Fyodoroviç'in askerlik mesleğinden ayrılarak çiftliğinin başına geçmesini istemiştir. İvan Fyodoroviç, teyzesinin isteğini yerine getirerek askerlik mesleğinden ayrılarak çiftliğindeki sivil hayata başlamış fakat askerlikten kalma alışkanlıklarından kurtulabilmesi kolay olmamıştır (Gogol, 2014: 237). Hikâye, söz konusu anlatım örüntüsü içinde devam etmekte fakat tam olarak bir neticeye bağlanmadan sonlandırılmaktadır.

Eski Zaman Beyleri hikâyesinin başkahramanı olan Afansiy İvanoviç, gençliğinde muhafız alayında hizmet ederek kolağası rütbesine kadar yükselmiş olan biri olarak betimlenmektedir. Yaşı çok ilerlemiş olduğu için bu eski günlere ilişkin olayları çoktan unutmuş, eski anıların yerini sessiz, yalnız ve tatlı bir yaşam almıştır (Gogol, 1995: 10-11). Buna karşılık, Afansiy İvanoviç, askerlik zamanından kalma bazı alışkanlıklarını, sivil yaşamında da sürdürmekte olan bir karakter olarak tasvir edilmektedir (Gogol, 1995: 16).

Gogol'un *Korkunç İntikam* adlı hikâyesi, Yüzbaşı Grobets'in oğlunun düğününde yaşanan olaylarla başlamaktadır. Grobets'in oğlunun düğününe gelen konuklar çoğunlukla asker kişilerden oluşmaktadır. Düğüne ilişkin anlatımlardan sonra hikâye, Grobets gibi asker olan kardeşliği Danilo ve eşi Katerina arasında geçmektedir. Hikâyenin genelinde Danilo, Ukrayna'da askeri anlamda dirlik, düzenlik ve disiplinin azalmasından duyduğu üzüntüyü dile getirmekte ve askeri anlamda disiplinin çok daha iyi düzeyde olduğu geçmiş yaşantılara olan özlemlerini dile getirmektedir (Gogol, 2014: 179). Hikâyeyi ilginç kılacak doğaüstü birtakım anlatımlara da yer veriliyor olmasına karşılık, ana tema olarak Ukrayna'daki Kazak ordusunun geçmiş yıllardaki durumu olumlu, hâlihazır durumu ise olumsuz olarak betimlenmektedir.

Kaybolan Yazı adlı hikâye, bir anlatıcının ağzından nakledilmektedir. Anlatıcı, hikâyeyi ilginç kılmak için doğaüstü olaylara da yer veriyor olmasına karşılık hikâye, anlatıcının dedesinin başından geçmektedir. Hikâyede Kazakların soylu komutanı, çarîçeye bir yazı göndermek istemektedir. Alay yazıcısı, anlatıcının dedesini odasına çağırarak komutanın emrini tebliğ etmektedir (Gogol, 2014: 104). Anlatıcının dedesi, yolda türlü zorluklarla karşılaşmakta fakat Kazak ordusu komutanının süvarisi olduğunu aklından çıkarmamakta ve görev bilinci içinde kendisine tevdi edilen (verilen) vazifeyi, her türlü zorluğa rağmen yerine getirmektedir (Gogol, 2014: 108). Gogol'un bu hikâyesi, Elbert Hubbard'ın (2013) 1899 yılında kaleme aldığı, daha sonra kitap hâline getirilen *Garcia'ya Mektup* adlı makalesindeki anlatımlar ile önemli ölçüde örtüşmektedir. Hubbard her ne kadar, bu kısa hikâyesinin özgün bir esinlenmeyle kaleme alındığını ifade etmiş (Hubbard, 2013: 12) olsa da hikâyede işlenen olayların kurgusu, ciddi bir benzerlik olarak dikkat çekmektedir.

Noel Gecesi hikâyesinde Oksana adlı genç kız, kendisine gönül veren Vakula adlı gençten, gerçekleştirilmesi olanaksız gibi görünen taleplerde bulunarak “zor kadın” izlenimi uyandırmaya çalışmakta, çarıçenin potinini getirirse onunla evleneceğini söylemektedir (Gogol, 2014: 150). Vakula, çarıçeye nasıl ulaşılacağı hususunda eski bir Kazak askeri olan Göbekli Patsyuk’a danışmakta (Gogol, 2014: 151-154) fakat Patsyuk’tan sağlıklı tavsiyeler alamayınca, çarıçeye görüşmeye gidecek olan aktif görevdeki Kazak askerlerini ikna ederek onlara katılmaya karar vermekte ve zor da olsa bunu başarmaktadır (Gogol, 2014: 167). Hikâyenin bundan sonraki bölümü, Vakula’nın Kazak askerleriyle birlikte gerçekleştirdiği uzun ve meşakkatli yolculuklar ve karmaşık askeri ilişkilerin anlatımıyla geçmekte, nihayet çarıçenin potinlerini Oksana’ya hediye etmesiyle sonlanmaktadır (Gogol, 2014: 167-178).

Bir Delinin Anı Defteri adlı hikâye, zekâ özürlü Grigori’nin anı defterindeki yazılar olarak tasarlanmıştır. Anı defterini kaleme alan ve aynı zamanda hikâyenin anlatıcısı olan Grigori, kendisini düşük dereceli bir memur olarak tanıtmakta (Gogol, 2018b: 186) fakat memuriyette yükselme konusunda oldukça pozitif düşünmekte ve umutlu bir beklenti içinde bulunmaktadır (Gogol, 2018b: 187): “... ne mevkilere, makamlara yükseleceğim ben daha! Şunun şurasında kırk iki yaşındayım. Memuriyette yüksek mevkilere, makamlara ulaşma çağıdır bu, gerçek memuriyet çağı. Bekle, dostum! Elbet biz de albay oluruz”. Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde Grigori, kalem memuru olan kendisini, hassa subaylarıyla kıyaslamaktadır. Bir hassa subayından hiç de geri kalır bir yanının bulunmadığını, hatta kendisinin general olabileceğini, hatta ve hatta kral olabilecek niteliklere sahip olduğunu ileri sürmektedir (Gogol, 2018b: 198-199). Her ne kadar “deli” olduğu ifade edilse de Grigori, kendisini subay, general ve kral olarak ifade ettiği anlatımlarda, etrafındaki bireylerin kendisine karşı saygılı ve hürmetkâr davranmaları bakımından ne tür bir davranış içinde bulduklarını betimlemekte, zekâ özürlü bir bireyden beklenmeyecek ölçüde sağlıklı düşünce ürünü ve tahlillere dayalı yergi/hiciv unsurlarına yer vermektedir (Gogol, 2018b: 198-207).

Gogol’un *Neva Bulvarı* adlı hikâyesinde; hantal çizmeleriyle emekli bir asker, umut dolu yüreğiyle bir asteğmen, atmaca bakışlarıyla bir süvari subayı, mahmuzlu bir çift çizmeyle bir subay üniformasının şeritleri, kıvrıkcık saçlı genç bir subay, askerlik mesleğinin sivil mesleklere olan üstünlüğü üzerine konuşan birkaç yaşlı (Gogol, 2018b: 2-21) gibi birçok betimlemeye yer verilmektedir. Buna karşılık, ağırlıklı olarak hikâyenin başlıca kahramanlarından olan Teğmen Pirogov’un kendini beğenmiş tavırları (büyüklük yanılması) üzerinde durulmaktadır. Teğmen Pirogov karakteri üzerinden yapılan anlatımlar, Gogol’un yaşamış olduğu dönemde asker kişilerin, toplumun diğer bireyleri üzerinde sahip bulunduğu baskıcı konumunu çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Teğmen Pirogov’un davranışlarına da sirayet eden söz konusu olumsuz tavırlar, şu aktarımlarda net bir şekilde anlaşılabilir: “Konuşmalarında ne yapar eder teğmenliğe terfi sezdirmenin bir yolunu bulurdu karşısındakine” (Gogol, 2018b: 32). “Bu davranışınızı yadırgadığımı belirtmek zorundayım beyefendi” dedi Pirogov. “Sanırım farkına varmadınız: Karşınızda bir subay bulunuyor” (Gogol, 2018b: 34).

Gogol'un *Fayton* adlı hikâyesi, bir süvari alayında görevli askeri personel arasında geçen olayları konu edinmektedir. Bu kısa hikâye, özünde unutkanlığın neden olduğu gülünç durumları konu edinmektedir. Bu konu çerçevesinde yapılan anlatımların, askeri personelin gündelik yaşamından sunulan çeşitli kesitler ve betimlemelerle zenginleştirilmekte olduğu görülmektedir (Gogol, 2018c: 37-48). Süvari alayının personeli arasında geçen hikâyedeki başlıca karakterler; tugay komutanı general, albay, binbaşı, yüzbaşı ve rütbeleri belirtilmeyen genç subaylardan oluşmaktadır.

Palto adlı hikâyenin başlangıç anlatımında, jandarma komutanı bir yüzbaşının, bir aşk romanının yazarına karşı soruşturma başlatılması için girişimde bulunduğu bahsedilmektedir. Bu yüzbaşı, aşk romanında bir jandarma komutanından bahsedildiği için alinganlık göstererek resmi bir süreç başlatmaktadır. Bu kısa anlatımda Gogol, yaşadığı dönemdeki yazarların, düşük düzeyli bile olsa askeri yetkililerin menfi tutumlarının, yazarların yazma eylemlerini olumsuz yönde etkilediği eleştirisinde bulunmaktadır (Gogol, 2018b: 143). Bu anlatımıyla Gogol, hikâyenin kahramanı olarak neden sıradan bir kişilik olan düşük dereceli bir memuru konu edindiğini de kinayeli bir şekilde ifade etmektedir. Hikâye, maddi zorluklar içinde yaşamayan kalem memuru Akakiyeviç'in rutin iş yaşamı çerçevesinde geçmektedir. Akakiyeviç'in yaşamı, güçlülük edinebildiği paltosunun, bir sokak çetesi tarafından gasp edilmesi sonrasında dramatik bir şekilde değişmektedir. Platosunu geri alabilmek için yaptığı girişimler ve yapması gerektiğini öğrendiği ilave bürokratik süreçler ve özellikle generalin bu süreçte sergilediği otoriter tutum, Akakiyeviç'in sağlığını bozmakta ve ölümüne yol açmaktadır (Gogol, 2018b: 173). Akakiyeviç'in ölümünün ardından, Petersburg şehrinde paltosunu arayan bir hortlak dolaştığı söylentisi ortaya çıkmıştır. Hortlağı gördüğünü iddia edenler ve bundan en çok etkilenenler ise Akakiyeviç'in gasp edilen paltosuna ulaşabilme sürecinde izlediği, en alt düzeydeki görevliden, asayişten sorumlu en üst düzeydeki generale kadarki resmi görevliler olmaktadır (Gogol, 2018b: 175-180).

Gogol'un *Mayıs Gecesi* adlı hikâyesi altı bölümden oluşmaktadır. "Galya" başlıklı birinci bölümde genç kız, arkadaşı Levko'dan, göl kenarındaki ahşap evle ilgili anlatılanlar hakkında bilgisinin olup olmadığını sormaktadır. Levko, bu evin eski sahibinin Kazak ordusunda görevli bir yüzbaşıya ait olduğunu, yüzbaşının eşinin ölümü sonrasında kızı ile olan ilişkilerindeki değişimleri ayrıntılı olarak anlatmaktadır (Gogol, 2018d: 39-41). Hikâyenin altıncı bölümünde ise köylülere karşı haksız fiillerde bulunan muhtarın söz konusu fiilleri, Teğmen Drişpanovski'ye duyum olarak ulaşmaktadır. Drişpanovski, muhtarın yerine getirmesi ve yapmaktan kaçınması gereken fiilleri içeren bir tezkere hazırlamakta, onun hazırladığı bu tezkere sayesinde muhtarın, köylüler üzerindeki baskısı azalmakta ve köyde yaşam normale dönmektedir (Gogol, 2018d: 69-74).

Portre adlı hikâye, ressam Çarkov'un meslek yaşamını konu etmektedir. Hikâyede, Çartkov'un ev sahibi şu sözlerle betimlenmektedir (Gogol, 2018d: 93): "Ev sahibi İvan İvanoviç, gençliğinde yüzbaşılık yapmış, sivil memuriyette bulunmuş, müthiş yaygaracı, dayak atmakta usta, hem becerikli hem şık, hem de budala bir adamdı". Bu betimlemede "yaygaracı" olarak betimlenen İvanoviç, gerçekten de bu benzetmeye layık olacak bir

davranışa tevessül etmektedir. Kirayı aksatan Çartkov'un, kendisine ödeme yapması için polis komiseri ile birlikte Çarkov'un karşısına çıkmaktadır. Yarbay Potogontkin'in de kiracısı olduğunu ve kirasını aksatmadan ödediğini emsal göstererek baskıda bulunmaktadır. Çartkov'un parasının olmadığını söylemesi üzerine polis komiseri, arayı bulabilmek için "Öyleyse, İvan İvanoviç'i eserlerinizle memnun ediniz, belki de o, para yerine tablolarınızı almaya razı olacaktır" önerisinde bulunmaktadır. İvanoviç'in cevabı ise şu şekilde olmaktadır. "Hayır azizim; mersi, tablo istemem. Hiç olmazsa konuları duvara asılabilecek kadar soylu olan tablolar olsa, gene neyse... Mesela göğsü nişanlı bir general yahut Prens Kutuzov'un² resmi gibi".

Gogol'un, *Taras Bulba* adlı romanı, Taras Bulba önderliğindeki Dinyeper bölgesi Ukrayna Kazaklarının, Polonyalılara karşı isyanını konu edinmektedir. Romanda Taras Bulba, şu sözlerle tanıtılmaktadır (Gogol, 2017b: 17): "Taras önemli, yaşlı albaylardan biriydi: Savaş gaileri için yaratılmıştı, ayrıca katı dürüstlüğüyle tanınırdı". Taras Bulba, iki erkek çocuğunu yirmili yaşlarına geldiklerinde Dinyeper çevresindeki Zaparojye Kazakları olarak bilinen Ukrayna Kazaklarının siyasi ve askeri örgütüne göndererek onların da kendisi gibi asker olarak yetişmelerini sağlamıştır (Gogol, 2017b: 17). Gogol'un bu romanı, başından sonuna kadar Taras Bulba, erkek çocukları "yesaul" ve "ataman" olarak adlandırılan Kazak ordusundaki askeri yöneticiler arasında geçmektedir. Destansı bir şekilde kaleme alınan romanın son bölümlerinde, yurtları ve kutsal değerleri için savaş başlatan Kazak ordusu sekiz alaydan oluşmakta, bu alaylardan birine Taras Bulba komuta etmektedir. Asker kişi olarak Taras Bulba'nın genel nitelikleri aşağıdaki anlatımda büyük ölçüde gözler önüne serilmektedir (Gogol, 2017b: 159):

Tüm kazaklar arasında sekiz alayın tamamının içinde hepsinden daha seçkin bir alay vardı ki, işte o alaya Taras Bulba komuta ediyordu. Diğer alayların arasında her şey Taras Bulba'ya bir ağırlık kazandırıyor; geçkin yaşı, tecrübesi, kendi askerini yönetme becerisi ve düşmanlara karşı onun herkesten daha şiddetli duyduğu nefret, her şey. Onun merhametsiz sertliği ve acımasızlığı Kazaklara bile aşırı görünüyordu. Ağarmış başını yalnızca ateş bir de darağacı meşgul ediyordu, ordu toplantılarındaki tavsiyelerinden yalnızca yok edicilik saçılıyordu.

Gogol'un *Ölü Canlar* adlı romanı hacimli bir eser olduğu için, eserin pek çok yerinde asker kişilere ilişkin anlatımlara yer verilmektedir. İlk bakışta, uzun bir roman olduğu için bu tür anlatımlara zaman zaman yer verilmesinin doğal olacağını ileri sürebilmek olası görünmektedir. Daha yakından incelendiğinde, romandaki asker kişilere ilişkin anlatımların hiç de azımsanamayacak bir içerik oluşturduğu görülebilmektedir ve aşağıda, söz konusu içeriğe ilişkin tespitler aktarılmıştır:

Ölü Canlar romanının birinci cildinin birinci bölümünde emekli yarbay ve üstegmenlere anlatımda yer verilmektedir (Gogol, 2018a: 7). Birinci cildin dördüncü bölümünde, ülkenin çeşitli yerlerini dolaşmakta olan başkahraman Çiçikov'un gittiği bir kentteki

2- Golonişev Kutuzov (1754-1813) Rus orduları başkomutanı

süvari alayında görev yapan bütün subaylar, kişilik özelliklerine kadar ayrıntılı olarak betimlenmektedir (Gogol, 2018a: 75-77). Romanın birinci cildinin altıncı bölümünde ise Plyuşkin'in akrabası olan, içki bağımlısı, subayken paralarını har vurup harman savurduğu için maddi sıkıntılar yaşamakta olan bir yüzbaşı karakteri betimlenmektedir (Gogol, 2018a: 145). Yine altıncı bölümün son sayfalarında, Ryazan'dan gelen bir teğmen karakterden bahsedilmektedir (Gogol, 2018a: 156). Birinci cildin onuncu bölümündeki "Yüzbaşı Kopeykin'in Öyküsü" adlı başlık, isminden de anlaşılacağı üzere, Yüzbaşı Kopeykin hakkında kaleme alınmış ve onun malul gazi olmasını kapsamlı bir anlatımla ele almaktadır (Gogol, 2018a: 241-249). Bu romanın ikinci cildinin birinci bölümünde sırasıyla emekli hassa teğmeni ve itfaiye gemisinden emekli albay karakteri betimlenmektedir (Gogol, 2018a: 327). Daha sonra ise, görece uzun bir anlatımla general karakterine ilişkin anlatımlara (Gogol, 2018a: 329-332) yer verilmekte, ikinci cildin bir sonraki bölümü olan ikinci bölüm ise tümüyle romanın başkahramanı olan Çiçikov ile general arasında geçen olaylar üzerine kurgulanmaktadır (Gogol, 2018a: 347-360). Romandaki anlatımlarda bir kesinti olmaksızın ikinci cildin üçüncü bölümüne geçilmekte, bu bölüm ise generalin akrabası olan Albay Koşkarev ile başkahraman Çiçikov arasında geçen olaylar ekseninde şekillenmektedir (Gogol, 2018a: 361-407). Bütün bu anlatılanlar göz önünde bulundurulduğunda 479 sayfalık romanda asker karakterlere, toplamda 81 sayfada yer verildiği görülmektedir. Gerek bu romanda ve gerekse yazarın diğer eserlerine genel anlamda bakıldığında asker kişiler üzerinde yapılan anlatımların anlamlı bir kısmını teşkil etmekte olduğu yargısına varmak mümkün olmaktadır.

5. GOGOL'UN TİYATRO ESERLERİNDE YER VERDİĞİ KARAKTERLER OLARAK ASKER KİŞİLER

Evlence adlı tiyatro eserinde Podkolyosin, çöpçatanlık yapan Fekla'ya karşı zor beğenen tavırlar takınmaktadır. Bu tavır karşısında Fekla, Padkolyosin'in ilerleyen yaşını yüzüne şu sözlerle vurmakta hem de çöpçatanlığını yaptığı evlilik çağındaki bir tüccar kızı olan Agafya Tihonovna'nın taliplileri arasındaki rekabeti kızıştırmaktadır: "İnsan yaşlandıkça saç da kırılır elbet. Git de aynada kendine bak! Ne ondan, ne bundan, hiçbirinden hoşlanmıyorsun. Elimde öyle bir yüzbaşı var ki, sen onun omzuna bile gelemezsin, sesi de tıpkı borazan gibi, üstelik donanmada". Tiyatronun 11 karakterinden biri olan donanma yüzbaşı, birinci perdenin on beşinci sahnesinden itibaren rol almaya başlamakta ve sahip olduğu askeri nitelikleri ön plana çıkararak övünmekte; kendini, evlilik çağındaki kız olan karşı tarafa beğendirme çabasına girişmektedir (Gogol, 2017a: 31).

Gogol, *III. Dereceli Vladimir Nişanı* adlı komediyi yazmaya başlamış fakat bu tiyatro eserini tamamlamamıştır. "Memurun Sabahı" adını verdiği komedi, sansür tarafından değiştirilmiş ve "Bir İşadamının Sabahı" adıyla yayınlanmıştır. Yayınlanmış olan eserin bu ilk halinde İvan Petroviç ile Alekrandr İvanoviç arasında memuriyet rütbelerini elde etme süreçlerinde liyakat esasına ne denli bağlı kaldıkları konusu işlenmektedir (Gogol, 1998: 53-60). Gogol, bu komedinin birinci bölümünü, değiştirilmiş bir versiyon olarak "Dava"

adıyla aynı yıl (1842) yeniden yayınlamıştır (Gogol, 1998: 53). Tek perdelik bu komedide Prolyetov karakteri, devlet tarafından dağıtılan ödül nişanlarında liyakatin gözetilmediği düşüncesini taşımaktadır. Krahmanov'un ödül nişanı aldığını öğrenen Prolyetov şu tepkiyi vermektedir (Gogol, 1998: 64): "Krahmanov ödül nişanı almış ha? Petruşka Krahmanov! (*Eli ile gösterir*) Şu kadcarcık çocuktuktu. (Yine eli ile gösterir) Ben kendi elimle onu kadet³ okuluna yerleştirmiştim". Prolyetov, ödül nişanına kendisini layık gördüğü için başkalarının ödülü almasına bu denli içerlemektedir. Söz konusu içerleme, komedinin ilerleyen bölümlerinde giderek, çekememezliğe dönüşmektedir. Bu duygularla Prolyetov, ödül nişanı almış olan bir diğer kişi olan Burdyukov (General Povalişev'in kayınbiraderi) aleyhine açılan davanın bir an önce karara bağlanabilmesi için elinden gelen bütün gayreti sarf etmektedir (Gogol, 1998: 71-72).

Parça adlı tiyatro eserinin başkarakter oyuncularından olan Marya, oğlu Mihail'i askeri bir göreve geçmek konusunda ikna etmeye çalışmaktadır. Tiyatronun birinci sahnesi, ilk cümlesinden itibaren Marya'nın, oğlunu askeri okula başlamasına teşvik etmeye yönelik çabaları ekseninde şekillenmektedir. Oğlunu ikna edebilmek için Marya, askerlik mesleğinin olumlu yönleri üzerinde tek yönlü vurgulamalar yapmaktadır. Mihail ise askerlik mesleğinin gerektirdiği fiziksel yeterlilikler konusundaki eksiklikleri dile getirerek, bu mesleği seçmeye karar vermesi durumunda karşılaşılabileceği olası zorlukları dile getirmektedir (Gogol, 1998: 83-87).

Gogol'un *Müfettiş* adlı tanınmış tiyatro eserinde kayıt memuru olan Hlestakov, kumarda bir piyade yüzbaşısına bütün parasını kaptırmaktadır. Parasız kalmasının sıkıntısını yaşamakta olan Hlestakov, Petersburglu görünüşü ve kılık kıyafeti nedeniyle yanlış anlaşılma sonucunda müfettiş zannedilmektedir. Bu yanlış anlaşılma nedeniyle tiyatronun ikinci perdenin sekizinci sahnesinden itibaren Hlestakov'a müfettiş muamelesi yapılmaktadır (Gogol, 2017c: 35). Hlestakov'un gerçek kimliğini bilmeyen kasaba halkı, onun yüksek rütbeli biri hatta general olduğunu düşünmekte ve buna göre davranmaktadırlar (Gogol, 2017c: 50). Bu tiyatrodaki asker bir kişi sahne almamasına karşılık Hlestakov, kendisine karşı saygı ve hürmet gösterilmesini kısa sürede kabullenmekte, general gibi davranmaya başlamakta ve kasabadan ayrılıncaya kadar bu algıyı bir fırsata çevirerek etrafındaki insanların duygularını istismar etmektedir.

Gogol'un *Kumarbazlar* adlı tiyatro eseri, dokuz kişi arasında geçmektedir. Bu dokuz kişinin ikisi uşak, biri ise tahsilat mamuru olan yan karakterlerdir. Tiyatronun asıl kurgusu, dört kumarbaz, Mihail Glov ve oğlu Aleksandr Glov arasında geçmektedir. Baba Glov, sahte davranış ve iyi niyet gösterilerine kanarak oğlunu kumarbazlara emanet etmektedir. Liseyi yeni bitirmiş olan Aleksandr, subay üniformasını çekici bulduğu için hassa alayına gitmeyi çok arzulamaktadır (Gogol, 2017a: 118). Aleksandr'ın bu zaafından yararlanan kumarbazlar, henüz kazanmadığı bir unvan (hassa subayı) üzerinden onu pohpohlamaya başlamaktadırlar. İçki içme ve kumar oynamanın subay alışkanlıkları olduğunu söyleyerek Aleksandr'ı kumar oynamaya ikna etmektedirler (Gogol, 2017a: 125). Kumarbazların

3- Kadet: Rusya'da eskiden asilzade çocukları için askeri lise.

pohpohlamalarına kanan Aleksandr, babasının vekâletnamesi ile elde ettiği bütün parasını kaybetmektedir. Bu oyunda yer alan dört kumarbazdan birinin ismi “Albay Krugel” olarak ifade edilmektedir. İsmi önüne getirilen “Albay” kavramının, sahip olunan gerçek bir askeri rütbeyi mi, memuriyet anlamındaki eşidi bir makamı mı yoksa Krugel karakterinin lakabı mı olduğu tiyatro oyunun içeriğinden anlaşılamamaktadır. Albay Krugel’in söz ve davranışları, tiyatro oyununda ifade edilen bir subay alışkanlığı olarak kumara başladığı, oynadığı kumarı zaman içinde hileli yollara da başvuracak şekilde kumarbazlık mesleği hâline getirdiği kanaatini uyandırmaktadır.

Bir Komedyanın İlk Temsilinden Sonra Tiyatrodan Çıkış adlı eserde; bir komedyacı yazarının, tiyatronun çıkışında durarak, sahnelenen oyunu hakkında halkın varacağı yargıları dinlemektedir. Halk dağıldıktan sonra komedyanın yazarı ortaya çıkarak yapılan yorumları ve kendi fikirlerini dile getirmektedir. Bu komedide sahne alan “Birinci Subay” ve “İkinci Subay” karakterleri, oyunu tam olarak anlamamış olmalarına karşılık, bunu açıkça söylemekten çekinmekte, oyun hakkında gazetelerde yazılacak eleştirilerden sonra hüküm vermenin daha doğru olacağını dile getirmektedirler (Gogol, 20015: 193-197). Tiyatronun ilerleyen bölümlerinde “Sivil” ve “Subay” adlı iki karakter aralarında yorum yapmaktadırlar. Sivil karakter, askerlere gönderme yapan ve onlara dokunan eserler sahnelendiği zaman asker kesiminin bundan rahatsızlık duymalarından ve oyunun sahnelenmemesine yönelik girişimlerde bulunmalarından duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir (Gogol, 2015: 209-210)

SONUÇ VE TARTIŞMA

Gogol’un *Evlence* adlı tiyatro eserinde, başkarakterlerden olan yedinci dereceden memur Padkolyosin, birinci perdenin üçüncü sahnesinde kendisiyle ilgili olarak şunları söylemektedir (Gogol, 2017a: 5): “Yedinci dereceden memur demek, albay demektir; yalnızca üniformamızda apolet eksik”. Bu ve benzeri anlatımlar, Gogol’un eserlerine ilişkin birtakım yanlış anlaşılmalara da beraberinde getirebilmektedir. Örneğin, belirli bir dereceden devlet memuru ile ilgili yapılan anlatımlarda, söz konusu memuru, yüzbaşı veya albay gibi askeri rütbelerle ifade edilebilmektedir. Çeviri dilinden kaynaklanabilen bu tür olası yanlış anlaşılmalardan uzak durularak bu makalede, profesyonel meslek olarak asker kişilerin, Gogol’un eserlerinde ne şekilde yer almakta oldukları üzerinde durulmuştur.

Gogol’un hemen hemen bütün eserlerinde askeri zevattan karakterlere yer verilmesi, üstelik bu karakterlerin hikâye/roman/ tiyatro anlatımlarının yan karakterleri olmayıp, başrollerde yer almaları, Gogol’un eserlerinin “kışla yapımı” birer yazınsal anlatım (hikâye, roman) ya da oyun (piyes, tiyatro vb.) oldukları hissini uyandırmaktadır. Eserlerindeki karakterlerin sergilemiş oldukları tutum ve davranışlara bakıldığında, kişisel karizma sahibi olmanın yegane yolunun yüksek dereceli memuriyet, emniyet çalışanı veya güvenlik personeli olmaktan geçiyormuş gibi bir gerekliliği okuyucuya dikte ettirmekte olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Eserlerinde meslekten asker karakterlere yer verilmeyen istisna olarak

Büyüülü Yer (Bkz. Gogol, 2014: 259-267), *Soroçinets Panayırı* (Bkz. Gogol, 2014: 9-41) ve *İvan Kupalo Gecesi* (Bkz. Gogol, 2014: 43-63) adlı hikâyeleri ile tek perdelik oyunlarından olan *Uşak Odası* (Bkz. Gogol, 1998: 73-82) adlı eserlerinden ibaret olduğu ve Gogol'un yazdığı onlarca eser göz önünde bulundurulduğunda bu eserlerin, yazarın külliyatı içinde istisnai anlatımlar olduğu sonucuna varabilmek mümkün olmaktadır. Asker karakterlere yer verilmemesine karşın *Uşak Odası* adlı oyunda Baş Hizmetçi karakteri, toplumsal tabakalar arasında geçişkenlik olamayacağını, herkesin kendisine biçilen role uyması gerektiğini ifade ederken bile askerlikten örnek vermektedir (Gogol, 1998: 80): “Bana herkes, bir general değil hizmetçi olduğumu hatırlatır. ‘Senin görevin eve bakmak, uşakları kontrol etmek’ der. İşte bunlardır benim görevim”. Dönemin çarlık Rusya’sında kölelik müessesesi varlığını sürdürdüğü için, alt tabakalarda yer alan Baş Hizmetçi karakteri gibi bireyler, kendilerine biçilen kölelik rolü konusunda, öğrenilmiş bir kabullenme davranışı içinde bulunmaktadır. Bu davranış biçimi ise ikinci yüzyıl düşünürlerinden olan ve kölelikten gelen Epiktetos’un (2009: 63), şu sözlerini çağrıştırmaktadır: “Sana kimin hükmü geçiyorsa ona itaat etmen gerekir. Azarladığı ve katı davrandığı zamanlarda sabır göstermek zorundasındır”.

Gogol’un eserlerinde, mesleki zümrelere ilişkin dikkat çeken unsurlar elbette ki bu makalede ele alınan hususlarla sınırlı kalmamaktadır. Örneğin, Gogol hakkında ve eserleri üzerinden yapılan okumalar sonucunda, eserlerinde geçen ve “tahakküm” konusuna kaynaklık eden hususlara rastlanmış ve ayrı bir makale olarak, okumakta olduğunuz makalenin yazarı tarafından kaleme alınmıştır. Bu durum, farklı açılardan yaklaşıldığında Gogol’un eserlerinin, farklı çalışma alanlarına ilişkin veriler sağlama konusunda oldukça cömert olduğunu göstermektedir. Kaldı ki, 43 yaşında hayata gözlerini yummuş olmasına karşılık Gogol, arkasında bıraktığı eserleri bazında ve külliyatı kapsamında çok sayıda bilimsel çalışmaya konu olmuştur. Bu makalede, Gogol’un eserlerinde, meslekten asker kişiler üzerine çeşitli belirlemelerde bulunmuş, diğer hususlar ise inceleme kapsamı dışında tutulmuştur. Benzeri konularda yapılabilecek müstakbel çalışma alanları olarak, Gogol’un eserlerindeki mesleki statüler üzerine incelemelerin yapılması, bu sayede başka bir tekil meslek grubu/zümresi üzerine ya da daha genel anlamda memuriyet sistemi üzerine çalışmaların yapılabilmesi olası görünmektedir. Bu makalede, sosyo-ekonomik statü analizi gibi bir çalışma yapılmamıştır çünkü aynı meslek grubunun mensupları olan anlatım karakterlerinin birbirleriyle yaklaşık aynı düzeyde oldukları farz ve kabul edilmiştir. Zaten bu makaledeki anlatımlardan da hatırlanabileceği üzere, *Cinler Padişahı* hikâyesindeki yüzbaşı karakteri ile *Eski Zaman Beyleri* hikâyesindeki Afansiy İvanoviç karakteri dışındaki bütün asker kişilerin, orta gelir grubundaki kişilikler olarak betimlenmekte oldukları görülmektedir. Öte yandan, bu makalede sosyo-ekonomik statü analizi türünden bir analizin yapılmamış olması, yapılamayacağı anlamına gelmemekte, aksine gelecek çalışmalar için ciddi bir davet niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Akyürek, S. (2010). *Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu*. BİLGESAM Yayınları, Ankara.
- Annenskaya, A. (2018). *Gogol Hayatı ve Edebi Çalışmaları*, Çev. Turgay Yıldız, Dorlion Yayınları, Eskişehir.
- Ayas, İ. D. (2014). N.V. Gogol Dramaturjisinde M. Şepkin Etkisi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ayas, İ. D. (2016). N.V. Gogol'un "Müfettiş" Adlı Oyununda M.S. Şepkin Etkisi, Uluslararası Sanal Forum İstanbul 2016: Jeo-Kültürel Alanda İnsani Yaklaşımlar, 1-6 Ekim 2016, ss. 667-673.
- Aydın, O. (2017). N.V. Gogol'un "Müfettiş" ve C.F. Başkut'un "Buzlar Çözülmeden" Adlı Oyunlarında Toplumsal Düzensizlik: Komparatistik Bir İnceleme, *Electronic Turkish Studies* 12 (22), ss. 65-78.
- Benton, T. ve Craib I. (2012). *Sosyal Bilim Felsefesi*. Çev: Ümit Tatlıcan ve Berivan Binay, Sentez Yayıncılık, Bursa.
- Epiktetos, (2009). *Kılavuz Kitap*. Çev. Birdal Akar, Şule Yayınları, İstanbul.
- Erasmus, D (2014). *Savaşa Karşı*. Çev. Pelin Korkmaz, Zeplin Yayınları, İstanbul.
- Fay, B. (2005). *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*. Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society*, Berkeley: University of California Press.
- Gogol, N. V. (1995). *Eski Zaman Beyleri*. Çev. Servet Lünel, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- Gogol, N. V. (1998). *Tek Perdelik Oyunlar*. Çev. Huraman Nevruzova, Öteki Yayınevi, Ankara.
- Gogol, N. V. (2014). *Dikanka Yakınlarında Bir Çiftlikte Akşam Toplantıları*. Çev. Ergin Altay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Gogol, N. V. (2015). *Bütün Oyunları Müfettiş Tiyatrodan Çıkış Bir Evlenme*. Çev. Melih Cevdet Anday ve Erol Güney, Everest Yayınları, İstanbul.
- Gogol, N. V. (2017a). *Evlenme-Kumarbazlar*. Çev. Koray Karasulu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Gogol, N. V. (2017b). *Taras Bulba*. Çev. Belkis Korkmaz, Can Yayınları, İstanbul.
- Gogol, N. V. (2017c). *Müfettiş*. Çev. Koray Karasulu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Gogol, N. V. (2018a). *Ölü Canlar*. Çev. Mazlum Beyhan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Gogol, N. V. (2018b). *Bir Delinin Anı Defteri Palto-Burun -Petersburg Öyküleri ve Fayton*. Çev. Mazlum Beyhan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Gogol, N. V. (2018c). *Üç Hikâye*. Çev. Orhan Veli ve Erol Güney, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gogol, N. V. (2018d). *Mayıs Gecesi - Portre*. Çev. Hasan Ali Ediz, Yordam Yayınları, İstanbul.
- Hafizoğlu, L. (2003). Rus Eleştiri Tarihinde F.M. Dostoyevski, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (5), ss. 125-134.
- Herakleitos, (2012). *Parçalar*. Çev. Samih Rifat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Hubbard E. (2013). *Garcia'ya Mektup*. Çev. Nurcan Onaran, Kafekültür Yayıncılık, İstanbul.

- Karababa, S. (2018). Gogol'un "Palto" ve Kafka'nın "Dönüşüm" Romanlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7 (3), ss. 1729-1745.
- Kızılçelik, S. (2003). *Küreselleşme ve Sosyal Bilimler*. Anı Yayıncılık, Ankara.
- Kızılçelik, S. (2004). *Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırma*. Anı Yayıncılık, Ankara.
- Küçük, K. S. (2011). Rus Gerçekçiliği Bağlamında N.V Gogol-V.G. Perov Etkileşimi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçükkalay A. M. ve Özmen, M. (2010). Aziz Nesin ve Nikolai V. Gogol'da Bürokratik Devlet Mekanizması: Kamu Tercih Teorisi Bağlamında Çarlık Rusya'sı ve Türkiye Karşılaştırması, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5 (1), ss. 7-23.
- Morgan, G. (1998). Örgüt ve Yönetim Teorilerinde Metafor. Çev. Gündüz Bulut, MESS Yayınları, İstanbul.
- Reyffman, I. (2012). *Rank and Style: Russians in State Service, Life, and Literature*. Academic Studies Press.
- Reyffman, I. (2016). *How Russia Learned to Write: Literature and the Imperial Table of Ranks*. University of Wisconsin Press.
- Searle, J.R. (2005). *Toplumsal Gerçekliğin İnşası*. Çev. M. Macit ve F. Özpılavcı, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Sun Tzu (1996). *Savaş Sanatı*. Çev. Sibel Özbudun ve Zeynep Ataman, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Süer, A. (1987). Gogol'un Yapıtlarında Memur Tipleri, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 31 (1-2), ss. 435-441.
- Taçcı, D. (2013) "Örgüt Kuramların Giriş", Örgüt Kuramı, (Ed. Deniz Taşcı ve Erkan Erdemir), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Ankara, ss. 2-29.
- Taylan, C. (2011). Gogol ve Bir Delinin Hatıra Defteri, Yayınlanmış yüksek lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Troyat, H. (2000). *Gogol*. Çev. Bedia Kösemihal, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- Uzelli, G. (2003). Gogol Gerçekçiliği ve Rus Resim Sanatındaki Yansımaları, *Sanat Tarihi Yıllığı*, Sayı: 16. ss. 89-106.

Troyacademy 5 (1), 325-346, 2020
Geliş/Received: 07.03.2020 • Kabul / Accepted: 17.03.2020
doi: DOI: 10.31454 / usb.723551

Ekinlik Adası Taşınmaz Kültür Varlıkları*

Mesut DÜNDAR**

Özet

Güney Marmara'daki Marmara Takımadaları'ndan birini teşkil eden Ekinlik Adası'nın tarihi geçmişi hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Bizans döneminden beri yerleşimlere sahne olan adanın ismi Rumcada "Kutali", Türkçede "Ekinlik" olarak bilinmektedir. Vaktiyle Rumların yaşadığı adaya mübadele sonrası Karadeniz bölgesinden gelen Türkler yerleşmiştir. Sadece bir köy yerleşimin bulunduğu küçük adada Rumlardan kalma manastır ve kilise gibi ibadet yapıları ile okul, sarnıç-çeşme, değirmenler ve birkaç ev bulunmaktadır. Çalışmada, çoğu harabe halindeki söz konusu eserlerin belgelenip tanıtılarak literatüre kazandırılması ve bu vesileyle gelecek kuşaklara da aktarılması amaçlanmıştır. Bu amaçla, gerekli literatür ve arşiv taramaları yapılarak eserler yerinde incelenmiş, elde edilen veriler değerlendirilerek bunların ada ve bölge mimarisindeki yeri de ortaya konmaya çalışılmıştır.

İbadethane yapılarının en eskisini Bizans dönemine tarihlenen manastır kalıntıları teşkil etmektedir. Geniş bir alana yayılan birçok yapıdan oluştuğu anlaşılan manastırdaki kilisenin apsisi seçilebilmektedir. Yerleşim merkezinde yer alan ve 19. yüzyıla ait olduğu sanılan kilisenin de sadece apsis duvarı ile yan duvarlarının belirli bir kısmı ayakta. Bazilika planlı olduğu anlaşılan kilisenin inşasında moloz taş ve tuğla kullanılmıştır. Yerleşim dışında yer alan ve aynı döneme tarihlenen diğer kilise, konumu ve küçük ölçekli tekil yapısıyla daha çok bir şapeli andırmaktadır. Yalnızca beden duvarları kalan yapı moloz taşla inşa edilmiştir. Merkezdeki kilisenin yanında yer alan ve yüksek bir bodrum üzerine iki katlı olan okulun da sadece bodrum ile ilk katının bazı duvarları kalmıştır. Geç döneme ait yapının inşasında moloz taş ve tuğla kullanılmıştır. Adada üç adet yel değirmeni bulunmakta olup ikisinin beden duvarları ayakta. Diğerinin ise sadece alt kısım duvarları mevcuttur. Moloz taşla inşa edilen değirmenlerden birinin üzerinde 1877 tarihli mermer kitabe yer alır. Benzer özellikler gösteren diğer değirmenlerinde 19. yüzyıla ait oldukları sanılmaktadır. Ayazma mevkiinde yer alan sarnıç dikdörtgen planlı ve tonozludur. Beden duvarlarında moloz taş, tonoz örtüde tuğla kullanılmıştır. Sarnıcın 1847 tarihli mermer çeşmesi, barok ve ampir tarzı süslemeleriyle dikkati çeker. Sadece birkaç örneği kalan eski evlerin geleneksel şekilde ahşap ve kagir olarak iki veya üç katlı inşa edildikleri görülür. Genel itibarıyla, manastır dışındaki yapılar Osmanlı'nın son döneminde, kırsal Rum yerleşimlerinde inşa edilen benzer yapıların karakteristik özelliklerini yansıtmakta olup bunların korunması ve yaşatılması ada mimarisi için önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekinlik Adası, Mimari, Manastır, Kilise, Yel Değirmeni, Ev.
Jel Kodu: Z00

* Bu çalışma, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile yürütülen ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (BAP Proje No:SBA-2017-1300) tarafından desteklenen Erdek ve Marmara Adaları'na yönelik araştırmanın ilgili kısmından türetilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Terzioğlu Yerleşkesi,

ORCID ID: 0000-0001-9934-5372 mstdundar@comu.edu.tr

Immovable Cultural Heritage in Ekinlik Island

Abstract

There is not much information about the historical background of Ekinlik Island, which is one of the Marmara Archipelago in South Marmara. The name of the island, which has been inhabited since the Byzantine period, is known as "Koutali" in Greek and "Ekinlik" in Turkish. After the population exchange, the people from the Black Sea region settled on this island where the Rum people lived at one time. On the small island, where there is only one village settlement, there are worship structures such as monasteries and churches that once belonged to Rums, as well as a school, cistern-fountain, mills and several houses. In the study, it is aimed to document the works in question, which are mostly in ruins, and introduce them to the literature and to hand them down to the next generations in this way. For this purpose, the necessary literature and archive reviews were conducted and the properties were examined on-site, and their importance regarding the island and regional architecture was tried to be revealed by evaluating the obtained data.

The oldest worship structure is the monastery ruins dating back to the Byzantine period. The apse of the church in the monastery, which is understood to consist of many structures spread over a wide area, can be distinguished. Only the apse wall and a certain part of the side walls of the church, which is located at the center of the settlement and thought to belong to the 19th century, are standing. In the construction of the church, which was understood to be basilica-type planned, rubble masonry and brick were used. The other church, located outside the settlement and dated to the same period, resembles more of a chapel with its location and small scale singular structure. The structure, which has only the main outer walls remained, was built with rubble masonry. The school, which is located next to the church in the center and has two floors on a high basement, also has only the basement and some walls of the first floor remained. Rubble masonry and brick were used in the construction of the late period building. There are three windmills on the island and the main outer walls of the two are standing. The other has only sub-section walls. There is a marble inscription dated 1877 on one of the mills built with rubble masonry. It is believed that other mills with similar characteristics are also from the 19th century. The cistern located in Ayazma locality is rectangular-planned and vaulted. Rubble masonry was used on the main outer walls, and brick was used on the vault. The cistern's marble fountain dated 1847 attracts attention with its baroque and imperial style ornaments. It is seen that the old houses, which have remained only a few, were built to have two or three floors traditionally as wooden and masonry. In general, structures outside the monastery reflect the characteristic features of similar structures built in rural Rum settlements in the last period of the Ottoman Empire and their preservation and conservation are important for island architecture.

Keywords: Koutali Island, Architecture, Church, Monastery, Windmill, House.

Jel Code: Z00

GİRİŞ

Güney Marmara'daki Marmara Takımadaları'ndan biri olan Ekinlik Adası (Res. 1), bağlı bulunduğu Marmara Adası'nın 5,5 km kadar güneybatısı ile Avşa Adası'nın 1,5 km kuzeyinde yer almaktadır. Yaklaşık 2,3 km²'lik adanın (Doğan, 2009:7) tarihi geçmişi hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Pliny, adalardan bahsederken, aynı zamanda Elaphonnesus ve Neuris olarak da adlandırdığı Proconnesus, Ophiussa ve Halone ile birlikte Phoebe, Acanthus, Scopelos Porphyrione, Delphacie, Polydora şeklinde bazı ada isimleri vermektedir (Pliny, 1961:335). Bunlardan Proconnesus'un Marmara Adası,

Ophiussa'nın Avşa Adası, Halone'nin Paşalimanı Adası olduğu bilinmekle birlikte diğerlerinin hangi adalar için kullanıldığı bilinmemektedir. Pliny'den çok daha öncesinde, Yunan coğrafyacısı Scylax'in ise, Proconnesu ile Elaphonnesus'u ayrı adalar olarak kabul ettiği ve iyi bir limanı bulunan Elaphonnesus'un Proconnesuslular tarafından ekip biçildiğini ifade ettiği aktarılmaktadır (Ertüzün, 1999:252). Marmara ve Ekinlik adalarının konumu ile Ekinlik Adası'nın limanı ve ekilebilir toprakları (Tunçdilek, 1987:43,94) dikkate alındığında bahsi geçen Elaphonnesus Adası'nın Ekinlik olması muhtemel görünmektedir. Heinrich Kiepert'de, önceki haritalarında "Kutali" olarak gösterdiği adayı 1894 tarihli haritasında "Elaphonnesus?" şeklinde göstermiştir (Res. 2). Antik dönemlerdeki adı tam olarak bilinmeyen adanın, sonraki dönemlerde Rumcada Koutali (Kutali), Türkçede de Ekinlik olarak anıldığı görülmektedir. Rumcada kaşık anlamına gelen Koutali adının, adanın ters çevrilmiş bir kaşık şeklindeki görünümünden geldiği sanılmaktadır (Hasluck, 2010:37; Ertüzün, 1999:292). Kutali ismine ilk olarak 17. yüzyıldaki Meletios'un coğrafyası (Ertüzün, 1999:293) ile Olfert Dapper'in eserinde rastlanılmaktadır (Dapper, 1703:490). Günümüzdeki Ekinlik adının da çok eskiden beri kullanıldığı, Piri Reis'in 1525-26 yıllarında tamamladığı "Kitab-ı Bahriye" adlı esrindeki harita (Res. 3) (Piri Reis, 1988:1788) ile Kâtip Çelebi'nin (1609-1657) "Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfârî'l-Bihâr" adlı tarih kitabındaki (Kâtip Çelebi, 2018:228) kayıtlardan anlaşılmaktadır. Adanın, 20. yüzyılın başlarına ait bazı Osmanlı arşivlerinde de hem Kutali hem de Ekinlik adıyla geçtiği görülmektedir (DAB, DH.MKT./258-34; HR.İM../95-31; DH.ŞRF./54-165).

Ekilebilir verimli toprakları ve doğal limanları bulunan adadaki ilk yerleşimler hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Köy içerisindeki kilisenin yerinde bulunduğu söylenen antik kalıntılardan (Hasluck, 1910:37) bir iz yoktur. İskele meydanında sergilenen (Res.4) korkuluk levhaları, çifte sütunlar ve sütunceler ise adadaki Bizans dönemi yerleşiminin izlerini teşkil etmektedir. Osmanlı egemenliği sırasında adada bir dönem Rumlarla Türklerin birlikte yaşadığı, ancak çıkan bir olay sonrası Türklerin adadan uzaklaştırıldığı ifade edilmektedir (Ertüzün, 1999:294). 18. yüzyılın ilk yarısında adayı ziyaret eden R. Pocke, adada Rumlardan oluşan yaklaşık 70 hanenin bulunduğunu söyler (Pocke, 1745:113). Hüdâvendigâr salnamelerine göre de 1898 (H.1316) yılında ada, 361 hane ve 1467 Rum nüfustan oluşmaktadır (Ertüzün, 1999:284). Mübadele sonrasında Rumlardan boşalan adaya Karadeniz bölgesinden getirilen Türkler yerleştirilmiştir. Bu süreçte atıl hale gelen evler, kilise ve okul gibi yapıların çoğu 1935'teki Marmara depreminde yıkılmıştır. Günümüzde adada Rumlardan kalan manastır, kilise, okul ve yel değirmenleri kalıntıları ile bir sarnıç, çeşme ve birkaç eski ev bulunmaktadır.

Çalışmamızda, yok olmakta olan söz konusu eserlerin belgelenip tanıtılarak literatüre kazandırılması ve bu vesileyle gelecek kuşaklara da aktarılması, aynı zamanda da ada halkının kültürel değerlerinin farkındalığı sağlanarak bu eserlere sahip çıkılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle gerekli arşiv ve literatür araştırmaları yapılmış, sonrasında eserler yerinde incelenerek mevcut durumları fotoğraf ve notlarla kayıt altına alınmıştır. Yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda elde edilen veriler değerlendirilerek eserler tanıtılmış ve bunların ada ile bölge mimarisindeki yeri ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. KÜLTÜR VARLIKLARI

1.1. İbadethaneler

Adanın en yüksek noktasını teşkil eden ve Manastır Tepesi olarak adlandırılan yerde, aralarında bir kilisenin de yer aldığı bazı yapı kalıntıları bulunmaktadır (Res. 5). Kalıntıların bir manastıra ait olduğu ve tepenin adını da bundan aldığı sanılmaktadır. Yalnızca temel kalıntıları mevcut olan manastırın geniş bir alana yayılan birçok yapıdan oluştuğu anlaşılmaktadır. Bunlardan kiliseye ait yapı kalıntısının apsis duvarı ile bazı temelleri izlenebilmektedir (Res. 6). Diğer duvarları tam olarak takip edilemeyen kilisenin planı hakkında bir şey söylemek güçtür. Kilisenin hemen yanında küçük bir sarnıç bulunmaktadır (Res. 7). Tamamen yer altındaki sarnıç sağlam durumdadır. Dar iki kenarı dairesel şekildeki sarnıç beşik tonozlu olup, tonozun ortasında küçük bir kare açıklığa yer verilmiştir. Tamamen yıkılan diğer yapıların mahiyeti bilinmemektedir. Manastır yapılarının tamamının inşasında moloz taş kullanıldığı görülmektedir. Günümüze pek bir şey kalmayan manastırın tarihine dair bir veri bulunmaktadır. Ancak, adada bulunan bir büyük manastırın 13. yüzyılda Franklar tarafından yağmalandığı rivayet edilmektedir (Hasluck, 1910:37). Seyyah La Motraye'de 1710 yılında geldiği adada sadece bir köy ile bir manastırın bulunduğunu belirtmektedir (La Motraye, 1727:472). Bu tarihten önce var olduğu anlaşılan manastırın, adada henüz yerleşimin tam olarak kurulmadığı Bizans dönemlerine kadar uzanması muhtemeldir. İskele meydanında sergilenen Bizans dönemine ait çifte sütunlar, sütunceler ve korkuluk levhaları da manastırdan kalma olmalıdır.

Köy içindeki kilisenin kalıntıları sahil kenarında yer almaktadır. Sadece bazı duvarları kalan kilisenin tarihi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. 18. yüzyıl başlarında La Motraye'nin sadece manastırdan bahsetmesi bu zamanda henüz kilisenin mevcut olmadığını göstermektedir. Bilindiği gibi, Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla gayrimüslimlerin kendi ibadethanelerine yönelik tamir ve inşası konusundaki kısıtlamalar kaldırılmış ve tüm yurttaki gayrimüslim mahallerinde yoğun bir kilise inşası başlamıştır (Koyuncu, 2014:54; Öztürk, 2002:16). Ekinlik'deki kilisede, söz konusu dönemde, 19. yüzyılda inşa edilmiş olmalıdır. Yapının malzeme ve teknik gibi mimari özellikleri de bunu göstermektedir. Kilisenin, 1895 ile 1919 yılları arasına tarihlenen bir fotoğrafta (Res. 8) henüz ayakta olduğu görülmektedir. Doğu-batı yönünde dikdörtgen planda uzanan kilise beşik çatılıdır. Doğu eksende yarım daire şeklindeki apsis çıkması bulunur. Apsisin üzerindeki üçgen alınlıkta üç adet kemerli pencere yer almaktadır. Fotoğrafın çekildiği güney cephede, naosa açılan simetrik dört pencere ile bunlardan daha üst seviyede, nartekse açıldığı sanılan iki pencere görülmektedir. Günümüze apsis duvarı ile yan duvarların bir kısmı ulaşabilen kilisenin (Res. 9,10) inşasında moloz taş ile yer yer tuğla kullanılmıştır. Moloz taş ana inşa malzemesini teşkil ederken tuğlaya kemerler ile duvarda dolgu malzemesi olarak yer verilmiştir. Üç nefli bir bazilika olduğu anlaşılan kilisenin doğu ekseninde yarım daire kemerli apsisi yer alır. Apsisin yarım kubbe şeklindeki örtüsü ile kemerinde

tuğla kullanılmıştır. Apsisin kuzeyinde üç, güneyinde de iki adet nişe yer verilmiştir. Yarım daire kemerli nişlerin kemerleri, apsisde olduğu gibi tuğladır. Mevcut sıvaların üzerindeki izlerden apsis ve nişlerin fresklerle süslü olduğu anlaşılmaktadır. Yıkılan yan duvarlarda mekanı aydınlatan pencere açıklıklarının izleri halen görülebilmektedir. Batı kısmı tamamen yıkıldığı için giriş ve narteksi bilinmemektedir.

Adadaki bir diğer ibadet yapısı, doğu ucundaki Marmara Burnu Mevkii'nde yer almaktadır. Ada sakinlerinin manastır olarak nitelendirdiği küçük yapı (Res. 11) daha çok bir şapel niteliğindedir. Sadece belirli bir seviyedeki beden duvarları kalan yapının inşasında moloz taş ile yer yer tuğla kullanılmıştır. İnşa tarihi bilinmemektedir. Ancak, kullanılan malzeme ve teknik bakımından merkezdeki kilise ile benzerlik göstermesi açısından aynı dönemlerde inşa edildiği söylenebilir. Doğu-batı yönündeki dikdörtgen planlı yapının, apsis duvarının üst uzantısından beşik çatılı olduğu anlaşılmaktadır. Güneybatı köşedeki bir kapıdan girilen yapının doğu ekseninde apsis yer alır (Res. 12). Dışta çıkıntı yapmayan dairesel kesitli apsisin kemerinde tuğla kullanılmıştır. Apsisin iki yanında küçük pastophorion hücreleri bulunur. Hücrelerin ön yüzünde tuğla kemerli küçük nişlere yer verilmiştir.

Bunların dışında, köy sakinleri, merkezdeki 1945 tarihli caminin yerinde de bir kilisenin bulunduğunu ve bir duvarının eski kiliseye ait olduğunu ifade etmektedirler. Sözü edilen kiliseye ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, 1920'li yıllara ait bir fotoğrafta tam yeri tespit edilemeyen bir çan kulesi şeklinde bir yapı görülmektedir (Res. 13). 20 yüzyıl başlarına tarihlenen bir başka fotoğrafta ise günümüzdeki kırma çatılı caminin yerinde kubbeli cami bulunmaktadır (Res. 14). Muhtemelen bu kubbeli cami 1935 depreminde yıkılmış, yerine bugünkü cami yapılmış olmalıdır.

1.2. Okul

Okul, kilisenin biraz güney doğusunda, sahilin hemen kenarında yer almaktadır. Tarihi bilinmeyen yapı genellikle kilise ile birlikte anılmakta olup bir okul olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde harap vaziyetteki yapı, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarına tarihlenen fotoğrafta sağlam olarak görünmektedir (bkz., Res. 8). Daha çok bir konutu andıran yapı, yüksek bir borum üzerine iki katlıdır. Kırma çatılı yapının üst katı cephelerde çıkma yapmaktadır. Ancak, 1951 tarihli bir fotoğrafta ise her iki katında aynı hizada yükseldiği ve pencere sayıları ile ebatlarının da değiştiği görülmektedir (Res. 15). Buna göre, esasında bir konut olan yapı sonraki bir zamanda bodrum katı hariç yenilenmiş ve bu yenileme esnasında okula dönüştürülmüş olmalıdır. Günümüze bodrum katı ile birinci katın denize bakan güney duvarı kalan yapıda (Res. 16,17) kullanılan malzemeler de farklı dönemlere işaret etmektedir. Bodrum katın duvarlarında moloz taş, pencerelerinde klasik harman tuğlası kullanılırken üst kat duvarların da ise delikli tuğlalar kullanılmıştır.

Yapının kat planları hakkında bir bilgi yoktur. Kiliseye bakan güneybatıdaki kapıdan girilen bodrum katı, kapı aksında art arda sıralanan koridor şeklindeki iki mekan ile

bunlara açılan iki odadan oluşmaktadır. Bunlardan güneydoğudaki odanın köşesinde tuğla ile yatılmış, menfez şeklinde gideri bulunan bir bölüm bulunmaktadır. Bir ıslak mekana ait olduğu anlaşılan bu kısmın üstünde üç küçük pencereye yer verilmiştir. Kemerli pencereler tuğla ile teşkil olunmuştur. Odaların yan duvarlarında da tuğla örgülü yatay dikdörtgen şeklinde basık kemerli birer küçük pencereye yer verilmiştir. Tuğla ile inşa edilen beden duvarlarının henüz sağlam olduğu 1951 tarihli fotoğrafta, her iki katın denize bakan güney cephesinde dörder adet pencerenin, kiliseye bakan batı cephenin ilk katında da bir kapı ile iki pencerenin yer aldığı görülmektedir. Günümüzdeki kalıntılardan pencerelerin dıştan düz lentolu, içten basık kemerli oldukları anlaşılmaktadır (Res. 17). Duvarların köşeleri hafif taşırılarak plaster şeklinde düzenlenmiştir. Bunların üzerinde tüm cepheleri dolandırdığı anlaşılan profilli kat silmesi uzanmaktadır.

1.3. Sarnıç ve Çeşme

Adanın kuzeybatı kıyısında, çeşme yolu sonunda yer almaktadır. Taş merdivenle inilen sarp kayalıklar arasındaki sarnıç ve çeşme (Res. 18) bir ayazma üzerine inşa edilmiştir. Dikdörtgen planlı sarnıç beşik tonozludur. Yenilendiği anlaşılan tonozun ön yüzünde, kontrol ve temizlik amaçlı bir açıklığa yer verilmiştir. İçeride duvarlar sıvalıdır. Eski tonozla ait klasik harman tuğlaların kalanları görülebilmektedir. Bunların üzerinden yükselen yeni tonozda yatay delikli tuğlalar kullanılmıştır. İstinat duvarı ile önünde düz bir platform oluşturulan sarnıcın yan yüzünde bir çeşmeye yer verilmiştir. Yekpare oyma mermer şeklindeki çeşme, barok ve ampir özellikleriyle dönemin eklektik üslubunu yansıtır (Res. 19). Yanlardaki plastik etkili plaster ve başlıkların sınırladığı çeşmenin üst kısmında, “C” ve “S” kıvrımları şeklindeki akant motifleri ile bir kase içerisindeki meyvelere yer verilmiştir. Plasterlerin ve yüzeysel silmelerin çerçevelediği aynada bir barok kartuş ile üzerindeki Rumca kitabe bulunur. Bu kitabeğe göre çeşme Yuhanna ve ebeveyni tarafından 1847 yılında inşa edilmiştir. Çeşmenin bağlı bulunduğu sarnıç da aynı döneme ait olmalıdır.

1.4. Yel Değirmenleri

Verimli toprakları ile tarımsal faaliyetlerin önem kazandığı adada, üç adet yel değirmeni bulunmaktadır. Bunların ilki, adanın iç kısmında, köylülerin “harman yeri” dediği Değirmen Mevki’nde yer almaktadır. Sadece beden duvarları kalan değirmenin (Res. 21) 1920’li yıllara ait bir fotoğrafta (Res. 20) ahşap örtüsü ve yelken kollarının kısmen mevcut olduğu görülür. Silindirik gövdeli yapının inşasında moloz taş kullanılmıştır. Güney tarafında, blok kesme taşlarla teşkil olunan basık kemerli kapısı bulunur. Kapının üzerinde, Latin haçı işlemeli 1877 tarihli mermer kitabe yer alır (Res. 22). Silindirik kütlemin üst kısmında, dikdörtgen şeklinde iki küçük pencereye yer verilmiştir. İçten iki katlı olduğu anlaşılan değirmenin kat bölmeleri ile çalışma mekanizmasından bir iz yoktur. Girişin solunda bir ocak, sağında da merdiven bulunur. Basit ocak nişi, bindirme moloz taşlarla örülür bir kemerle oluşturulmuştur. Girişin sağındaki taş merdiven, yapının dairesel formuna uygun şekilde dönerek yükselmektedir. Merdivenle ulaşılan ikinci katın duvarları, ahşap ara bölmenin oturtulması içten biraz geri çekilmiştir (Res. 23). Değirmen

günümüzde saman balyalarının konduğu bir depo olarak kullanılmaktadır.

Diğer değirmen, köyün doğu ucunda, sahil kenarında yer almaktadır. 1982 tarihli fotoğraflarda sağlam olduğu görülen (Res. 24) değirmenin günümüze beden duvarları kalmıştır (Res. 25). Dairesel planlı yapıda duvarlar moloz taşla inşa edilmiştir. Silindirik gövdenin batısında bir kapı bulunur. Üst kısmında, biri kapı ekseninde diğeri de bunun karşısında olmak üzere iki pencereye yer verilmiştir. Kapı açıklığı düz ahşap lentoludur. Ahşap lentonun altındaki ilk iki taş önde bir nevi konsol şeklinde uzatılarak kapıya daha estetik bir görümün kazandırılmıştır. Benzer bir uygulama üsteki pencerede de görülmektedir. Kapı ile pencere arasına kitabelik olduğu sanılan kemerli küçük bir niş yerleştirilmiştir. İçeride iki katlı olduğu anlaşılan değirmenin bir de bodrum katı bulunmaktadır. Eski fotoğrafta işler durumda görülen (Res. 26) ahşap çalışma mekanizmalarından pek bir şey kalmamakla birlikte bunlara ait bazı parçalar ile ahşap kat bölmesinin izleri halen mevcuttur. Girişin hemen sağında, üst kata çıkılan taş merdiven yer alır (Res. 27). Dairesel kütleyle uygun şekilde dönerek yükselen merdivenin altındaki taş dolguda üst üste iki küçük nişe yer verilmiştir. Girişin sol tarafında ise yarım daire kemerli ocak nişi bulunur. Herhangi bir açıklığı ve merdiveni bulunmayan bodrum katına ahşap bir merdivenle iniliyor olmalıdır. Tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan değirmenin, bir önceki değirmenle olan malzeme-teknik ve mimari özellikler gibi benzerliği bakımından 19. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Adadaki bir diğer değirmen, köyün batı ucunda, sahil kenarında yer almaktadır. 20. yüzyıl başlarına ait bir fotoğrafta sağlam olarak görülen değirmenden (Res. 28) günümüze pek bir şey kalmamıştır. Uzaktan çekilen söz konusu fotoğrafta ancak siluet halinde seçilebilen yapının silindirik gövdesinin konik külahla örtülü olduğu görülür. 1972 tarihli bir fotoğrafta ise değirmenin kapı üst kısmına kadarki duvarları ayakta (Res. 29). Moloz taşla inşa edilen yapının kapısı basık kemerli olup kemerde tuğlaya yer verilmiştir. Günümüzde ise duvarların sadece alt kısmı mevcuttur ve yakın zamanda elden geçirilmiştir (Res. 30). Kapının hemen sağında duvarla birlikte dönerek yükselen merdiven yer almaktadır. Merdivenin altında nişler bulunur. Yapının tarihi bilinmemektedir. Ancak, yağma moloz taşla inşa edilen ve merdivenden dolayı iki katlı olduğu anlaşılan bu değirmende diğerleri gibi 19. yüzyıla ait olmalıdır.

1.5. Evler²

Adada bulunduğu söylenen büyük ve gösterişli evlerden (Hasluck, 1910:37) günümüze pek bir şey kalmamakla birlikte, 20. yüzyılın başlarına ait fotoğraflarda bunları görebilmek mümkündür (Res. 31). Sahil boyunca sıralanan evler arasında, özellikle yedi kardeşler olarak bilinen benzer nitelikteki üç katlı yedi ev dikkati çekmektedir. Bazı kaynaklarda İtalya'dan getirilen mimarlar tarafından inşa edildiği söylenen³ ve mimarisıyla adanın

2- Arazi çalışması sırasında kapalı olduğu için evlerin çoğuna girilememiştir. Bu nedenle çalışmada, adadaki konutları tek tek tanıtmak yerine genel bilgiler verilmiş, iç mekanlar için WEB kaynaklarındaki bazı görsellerden yararlanılmıştır.

3- <http://www.spongefishing-museum.gr/en/the-island-of-koutali-in-marmara-sea/>

zenginliğini gösteren bu evlerle birlikte Rumlardan kalan diğer evlerinde büyük çoğunluğu 1935 depreminden sonra yıkılıp yok olmuştur. Eski resimlerde görülen sıralı yedi evden sadece dördü kısmen varlığını sürdürmektedir (Res.32). Üste çıkmalar yapan üçüncü katlar mevcut değildir. Halen kullanılmakta olan üçünde, ilk iki kat korunarak kırma çatı ile örtülmüştür. Diğerinin ise ikinci katın ön duvarı yıkık olduğu için bunun içerisine ilk katı örten çatı oturtulmuştur. 19. yüzyıl başlarında inşa edildikleri sanılan konakların inşasında moloz taş ve tuğla kullanılmıştır (Res. 35). Taş beden duvarlarının genelinde kullanılırken, tuğlaya ikinci katın ön cephesinde yer verilmiştir. Eski resimlerde konsollarla desteklendiği görülen üçüncü katlarda aynı şekilde olmalıdır. Kapılar, giriş katın ortasında yer almaktadır. Üst katlarda simetrik olarak sıralanan ½ oranındaki pencereler bulunur. Bu pencerelerin üzerlerinde dairesel şekilde küçük birer pencereye de yer verilmiştir. Araştırma sırasında kapalı oldukları için girilemeyen evlerin iç mekanları pek bilinmemektedir. Ancak web sayfalarında rastlanılan söz konusu evlere ilişkin resimlerde bazılarının içerisinde ocak ve dolap nişlerinin bulunduğu (Res.33), tavanlarda profilli çitalarla oluşturulan çeşitli geometrik süslemeler ve göbekler ile tavan eteklerinde dekoratif nitelikli ahşap konsol ve dış frizi şeklinde bezemelere yer verildiği görülmektedir (Res. 34).

Bunların dışında, hem sahilde hem de arka kısımlarda bazı eski evlere de rastlanılmaktadır. Bunlar arsında sahildeki üç katlı ahşap ev dikkat çekmektedir (Res. 36). İki yandan betonarme evlerle kuşatılan evin üçüncü katı öncekiler gibi çıkma yapmaktadır. İkinci katta da bir balkona yer verilmiştir. Giriş ve balkon kapıları bir kenara alınmış, pencerelerde alışık olunduğu üzere iç mekanlara göre cephelerde sıralanmıştır. Arka kısımlarda yer alan evler ise genellikle iki katlı olup kagir olarak inşa edilmişlerdir. Bunlarda giriş katları moloz taş, üst katlar tuğla şeklindedir. Tuğla bazen yığma duvar şeklinde bazen de ahşap karkas arasında dolgu olarak kullanılmıştır. Bazı evlerin üst katında ise tuğla yerine ahşaba yer verilmiştir (Res. 37). Ahşap olanların cephede çıkma yaptıkları, bazılarının önünde küçük balkonlara yer verildiği görülür. Kullanılan malzeme ve teknik bakımından 20. yüzyıl başlarına ait oldukları sanılan bu evlerden birinin kapısı üzerinde 1910 tarihi verilmiştir (Res. 38).

2. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Küçük bir ada olmasına rağmen limanı ve ekilebilir toprakları nedeniyle orta çağ ve sonrasında yerleşimlere sahne olan ada, Osmanlı'nın sonuna kadar bir Rum yerleşimi olarak kalmıştır. Ada sakinlerinin sahip oldukları gemilerle, özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda uluslararası ticarete oynadıkları rol ile zenginleşen adada, başta büyük ve gösterişli evler olmak üzere kilise, okul ve değirmen gibi yapılar inşa edilmiştir. Mübadele sonrasında atıl hale gelen evlerin çoğu ile birlikte diğer yapıların bazıları da 1935'teki Marmara depremiyle yıkılmış, kalanların bir kısmı da 1980'lerdeki yeni yapılaşma ile birlikte büyük oranda yok olmuştur. Rumlardan kalan manastır ve kilise gibi ibadet yapıları ile okul, sarnıç, değirmenler ve birkaç ev adadaki günümüze ulaşabilen maddi kültür varlıklarını teşkil etmektedir.

İbadethane yapılarının en eskisini Bizans dönemine ait olduğu sanılan manastır teşkil etmektedir. Tepe üzerinde geniş bir alana yayılan yapıların sadece duvar kalıntıları mevcuttur. Bunlar arasında apsisi ile bir tek kilise seçilebilmekte olup diğerlerinin mahiyeti bilinmemektedir. Hristiyanlık inancı ve öğretisinde önemli bir yere sahip olan manastırlar bazı farklılıklar göstermekle birlikte, genel itibariyle korunaklı duvarlarla çevrili, merkezinde kilisenin yer aldığı avlunun etrafına yerleştirilmiş keşiş odaları, yemekhaneler, atölyeler ve depolar gibi yapılardan oluşmaktadır (bkz., Johnson ve Talbot, 1991:1391-1392; Eyice, 1994:288; Gürkan, 2003:559-560). Ada manastırdaki kilise dışındaki kalıntılar da, dönemin diğer kiliselerinde olduğu gibi keşiş odaları, ahırlar, yemekhane ve depo gibi yapılara ait olmalıdır. Bunların dışında, genel olarak manastırların altında bulunan kapalı sarnıçların (Eyice, 1994:288) bir örneği burada da görülmektedir. Keşişlerin veya rahibelerin yaşadığı, yerleşim merkezinden uzak kırsal alanlardaki bu tür manastırların hem erken hem de geç örneklerine çevredeki diğer adalarda da rastlanılmaktadır (bkz., Hasluck, 1910:24,27,34-36; Polat, 2005:205-216; Öztürk ve Kındıçlı, 2018:145-163; Dündar vd., 2019; 528,533,539,544).

İbadethane yapılarının diğer gurubunu teşkil eden kiliselerin ilki köy içerisinde yer almaktadır. Günümüzde harabe halindeki kilisenin beşik çatı ile örtülü üç nefli bir bazilika şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Kökeni Roma mahkeme ve toplantı salonlarına dayanan bazilikalılar, Hristiyanlıkla birlikte bir kiliseye dönüştürülerek dini yapı olarak kullanılmaya başlamıştır (Johnson ve Wilkinson, 1991:264; Kuban, 1994:112; Karaca, 2001:282; Aydın, 2002:12). Hristiyan mimarisinin ilk dini yapılarını teşkil eden bazilikalılar 6. yüzyıla kadar standart kiliseler olarak inşa edilmiş, bu yüzyıldan itibaren bazı değişimler göstermeye başlamakla birlikte küçük ölçekli bazilikalılar 15. yüzyıla kadar en yaygın kilise gurubunu oluşturmuştur (Johnson ve Wilkinson, 1991:265). Osmanlı döneminde inşası kısıtlanan kiliselerin, Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla gayrimüslimlere tanınan haklar sonrasında yeniden hız kazandığı, diğer kiliselerle birlikte çok sayıda bazilikanın inşa edildiği görülmektedir (Öztürk, 2002:16; Karaca, 2001:283). Ekinlik Adası'ndaki gibi, 19. yüzyılda inşa edilen kırma çatılı ve üç nefli bazilikalara bölgedeki diğer adalar ile yakın çevresinde de rastlanılmaktadır (bkz., Dündar vd., 2019; 536,539; Sivrioğlu, 2018:509)

Adadaki yerleşim merkezi dışında yer alan diğer kilise, ada sakinleri tarafından manastır olarak nitelendirilmekle birlikte, konumu ve küçük ölçekli tekil yapısı ile bir manastırdan çok şapeli andırmaktadır. Dikdörtgen planlı ve tek sahali yapıda apsis, büyük kiliselerde olduğu gibi cephede çıkma yapmaz. Giriş de yan cepheden sağlanmıştır. Yerleşim dışındaki kırsal alanlarda, dua etmek ve mum yakmak gibi ibadetlerin yapıldığı bu tür küçük kilise veya şapellere gayrimüslimlerin yaşadığı hemen her yerde sıkça rastlamak mümkündür (bkz., Hasluck, 2010:19; Dündar vd., 2019:537-538; Dündar, 2012:566).

Merkezde, kilisenin yanında bulunan okulun aslında bir konut olduğu sanılan yapıdan dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Eski resimler ile yapının bodrum katı ve üst katı arasındaki malzeme-teknik farkı da iki farklı döneme işaret etmektedir. Gayrimüslimlere tanınan haklar neticesinde Rumların 19. yüzyıldan itibaren kendileri için okullar inşa ettikleri bilinmektedir. Bu okullara Marmara adaları ile yakın çevresinde de sıkça rastlanılmaktadır (bkz., Sivrioğlu, 2018:508-509; Dündar vd. 2019:525,540-541).

Ada mimarisinde dikkat çeken yapı gruplarından birini oluşturan yel değirmenlerinin, eski fotoğraf ve mevcut kalıntılardan, yığma taş şeklinde silindirik gövdeli ve ahşap konik külahlı oldukları anlaşılmaktadır. Bu özellikleri ile Akdeniz bölgesindeki “Kıklad Tipi” denilen (Takaoğlu, 2016:22-23) gruba girdikleri söylenebilir. Sadece duvarları kalan değirmenlerden birinin üzerinde 1877 tarihi bulunmakta olup diğerlerinin de yakın dönemlerde yapıldığı sanılmaktadır. İçerideki merdiven ve izlerden iki katlı oldukları anlaşılmaktadır. Alt katlarda ısınmaya yönelik ocaklara yer verilmiştir. Yine duvarlarda, mekanı aydınlatmak için lamba veya kandiller ile değirmene yönelik bazı kullanım eşyalarının koyduğu çeşitli nişler de bulunmaktadır. Bölge için tipik olan bu tür değirmenler çevredeki diğer adalar (Dündar vd., 2019:527,529,533) ile yakın bölgede çokça görülmektedir (bkz., Uysal ve Tombul, 2006; Dündar, 2012:562-563; Takaoğlu, 2016).

Adadaki bir diğer tarihi yapıyı teşkil eden sarnıç, bu tür yapıların genelinde olduğu gibi mimari ve sanatsal açıdan pek bir özellik göstermez. Ancak, Rumlardan kalan sarnıcın duvarındaki çeşmesi, barok ve ampir tarzı süslemeleriyle batılılaşma dönemi çeşmelerin zarif bir örneğini sunmaktadır. Adalar ve çevresinde çeşitli Rum çeşmeleri bulunmakla birlikte, burada olduğu gibi, bir sarnıç ile birleşen yekpare mermer şeklinde bir örneğe rastlanılmaz.

Adanın zenginliği gösteren eski büyük gösterişli evlerden pek bir şey kalmamakla birlikte bunların bazı örnekleri halen mevcuttur. Bunlar arsında, yedi kardeşler olarak bilinen evler, ahşap hatıllı kagir yapısı ve çıkmalarıyla bölgesel özellikler gösterirken, üstteki küçük dairesel pencereleriyle diğerlerinden ayrılırlar. Bunların dışında, tamamen yöresel özellikler gösteren ve bölgedeki diğer Rum yerleşimlerinde de görülen (Dündar, 2019) kapalı veya açık çıkmalı kagir ve ahşap bazı evlerde bulunmaktadır. Bazılarının tavanlarında hemen her dönem yaygın olan çıtalarla oluşturulan geometrik süslemelere yer verilirken, tavan eteklerinde, 19. yüzyıldan itibaren, daha çok gayrimüslim evlerinde görülen dekoratif konsol ve dış frizi gibi öğelere de yer verilmiştir.

Sonuç olarak, Bizans dönemine ait olan ve pek bir şey kalmayan manastır dışındaki yapılar, Osmanlının son döneminde kırsal Rum yerleşimlerinde inşa edilen karakteristik yapıların bazı örneklerini teşkil etmektedirler. Rumlardan adadan ayrılmasından sonra kaderine terk edilen ve yok olmaya yüz tutan bu yapıların korunarak yaşatılması; hem bunların gelecek kuşaklara aktarılmasını hem de bu kültür varlıklarının yaratacağı turizmle, eski önemini kaybeden adanın yeniden canlanmasını ve ada sakinleri için de yeni gelir kapısının açılmasını sağlayacaktır.

4. KAYNAKÇA

- Aydın, M. (2002). Kilise. TDV İslam Ansiklopedisi, 26: 12-14. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dapper, M. D. (1703). Description Des Isles De L'Archipel. Amsterdam: Chez George Gallet.
- Dündar, M., Acioğlu, Y. ve Koçyiğit, O. (2019). Ortaçağ'dan Günümüze Balıkesir İli Yüzey Araştırması 2017 Yılı Çalışmaları. 36. Araştırma Sonuçları Toplantısı (07-11 Mayıs 2018 Çanakkale), 2: 523-552. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Dündar, M. (2012). Gökçeada- Osmanlı Devri Mimarisi. International Journal of Human Sciences, 9/2: 553-570.
- Doğan, Ö. S. (2009). Beşeri Coğrafya Açısından Marmara Takımadaları. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Ertüzün, R. M. (1999). Kapıdağrı Yarımadası ve Çevresindeki Adalar: Tarih ve Arkeolojisi Üzerine Araştırmalar. İstanbul: Ozan Sanatevi.
- Eyice, S. (1994). Manastırlar. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 5: 288-294. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı.
- Gürkan, S. L. (2003). Manastır. TDV İslam Ansiklopedisi, 27: 558-560. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Hasluck, F. W. (1910). Cyzicus. Cambridge: Cambridge University.
- Johnson, M. J. ve Talbot, A. M. (1991). Monastery. Oxford Dictionary of Byzantium, 2: 1391-1392. Oxford: Oxford University
- Johnson, M. J. ve Wilkinson, J. (1991). Basilica. Oxford Dictionary of Byzantium, 1: 264-265. Oxford: Oxford University.
- Karaca, Z. (2001). İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri, (3. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kâtip Çelebi. (2018). Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr. (Haz., İ. Bostan). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Koyuncu, A. (2004). Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği. Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı, 12/16: 35-87.
- Kuban, D. (1994). Bazilikalar. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 2: 112-113. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı.
- La Motraye, A. D. (1727). Voyages Du Sr. A. De La Motraye, En Europe, En Asie Et En Afrique, Vol. I-II. La Haye: T. Johnson & J. Van Duren.
- Öztürk, L. (2002). Kilise (İslam Tarihi). TDV İslam Ansiklopedisi, 26: 14-16. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Öztürk, N. ve Kındığı, B. A. (2018). Zeytinliada Meyremana Manastırı. Antik Çağ'dan Cumhuriyet'e Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi, 145-163. Bursa: Bandırma Belediyesi.
- Pliny. (1961). Natural History, Vol. 2. London: William Heinemann Ltd.
- Pirî Reis. (1988). Kitab-ı Bahriye, 4. (Ed., E. Z. Ökte). Ankara: The Historical Research Foundation İstanbul Research Center.
- Pococke, R. (1745). A Description of the East, and some other Countries, Vol. II. London: W. Bovyer.

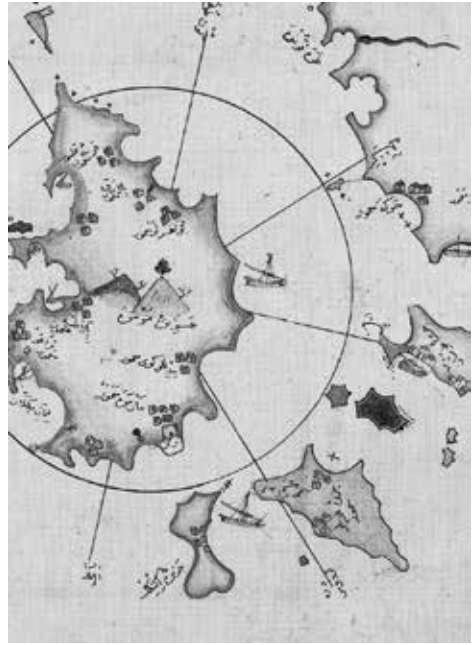
- Polat, G. (2005). Avşa Adası'ndaki Hagios Georgios Manastırı. 14. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, 205-216. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Sivrioğlu, U. T. (2018). Lozan Mübadelesi Öncesinde Bandırma ve Çevresinde Rumlar. Antik Çağ'dan Cumhuriyet'e Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi, 485-510. Bursa: Bandırma Belediyesi.
- Takaoğlu, T. (2016). Çanakkale Kültürel Mirasında Yel Değirmenleri. İstanbul: Ege Yayınları.
- Tunçdilek, N. (1987). Marmara Adaları. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü.
- Uysal, A. O. ve Tombul, M. (2006). Windmills in the Rural Context of Ottoman Çanakkale. Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia, (Ed., T. Takaoğlu), Vol. 3: 59-74. İstanbul: Ege Yayınları.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı, DH.MKT./258-34; HR.İM../95-31; DH.ŞRF./54-165
- <http://www.spongefishing-museum.gr/en/the-island-of-koutali-in-marmara-sea/>
- <http://ekinlik.org>
- <https://www.facebook.com/Old-KoutaliEkinlik-Island-1379040828984973/>

Res. 1: Ekinlik Adası, hava görünüşü. (<http://ekinlik.org>)

Res. 2. H. Kiepert'in haritasından detay.

Res. 3. Pîrî Reis'in haritasından detay.

Res. 4: İskele meydanında sergilenen Bizans mimari elemanları.

Res. 5: Manastır kalıntısı.

Res. 6: Manastır, kilise kalıntısı.

Res. 7: Manastır, sarnıç.

Res. 8: Kilisenin görüldüğü 1895-1919 tarihli fotoğraf (<http://ekinlik.org>).

Res.9: Kilise, içten görünüş.

Res. 10: Kilise, doğu cepheden görünüş.

Res.11: Küçük kilise, genel görünüş.

Res. 12: Küçük kilise, içeriden bir görünüş.

Res.13: 1920'li yıllara ait fotoğraf

Res.14: 20. yüzyıl başlarına ait fotoğraf

(<http://ekinlik.org>)

Res. 15: Okul ve arkada kilisenin görüldüğü 1951 tarihli fotoğraf (<http://ekinlik.org>).

Res. 16: Okul, genel görünüş.

Res. 17: Okul, genel görünüş.

Res. 18: Sarnıç, genel görünüş.

Res. 19: Sarnıç duvarındaki çeşme.

Res. 20: Değirmen, 1920 tarihli fotoğraf.

Res. 21: Değirmen, genel görünüş. (<http://ekinlik.org>).

Res. 22: Değirmen, kitabe.

Res. 23: Değirmen, içeriden görünüş.

Res. 24: Değirmenin görüldüğü 1982 tarihli fotoğraf (<http://ekinlik.org>).

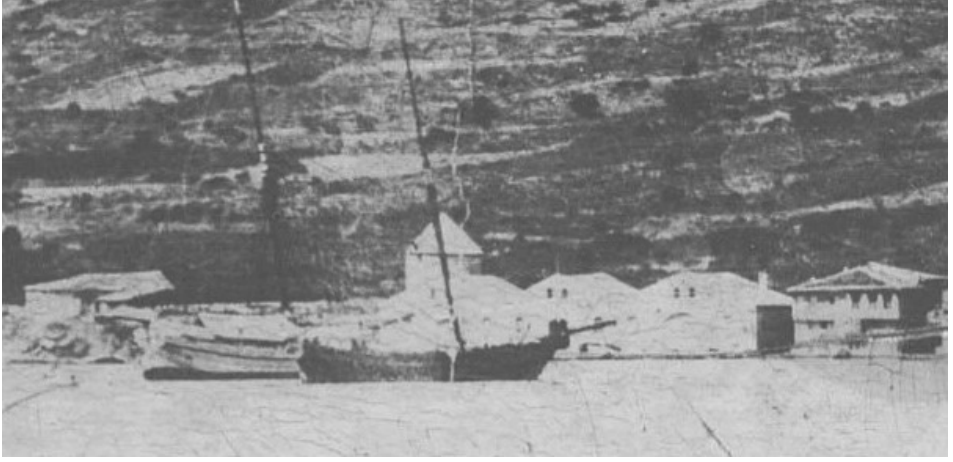
Res. 25: Değirmen, genel görünüş.

Res. 26: Değirmenin ahşap çalışma mekanizması (<http://ekinlik.org>).

Res. 27: Değirmen, taş merdiven.

Res. 28: Değirmenin görüldüğü 1900'lere ait fotoğraf (<http://ekinlik.org>).

Res. 29: Değirmenin 1972 yılındaki halini gösteren fotoğraf (<http://ekinlik.org>).

Res. 30: Değirmenin günümüzdeki durumu.

Res. 31: Sahil boyunca sıralanan evleri gösteren 20. yüzyıl başlarına ait fotoğraf. Sağ tarafta birbirine benzeyen ve yedi kardeşler olarak bilinen evler (<http://ekinlik.org>).

Res. 32: Aynı yerin günümüzdeki durumu. Yedi kardeşler olarak bilinen evlerden dördü kısmen mevcut durumda.

Res. 33: Evlerdeki dolap ve ocak nişlerinden görünüş. (<https://www.facebook.com/Old-KoutaliEkinlik-Island-1379040828984973/>)

Res. 34: Evlerdeki tavan süslemlerinden görünüşler. (<https://www.facebook.com/Old-KoutaliEkinlik-Island-1379040828984973/>)

Res. 35: Yedi kardeş evlerinden biri.

Res. 36: Üç katlı ahşap Rum evi.

Res. 37: İki katlı Rum evi.

Res. 38: 1910 tarihli ev.

Troyacademy 5 (1), 347-362, 2020
Geliş/Received: 20.02.2020 • Kabul / Accepted: 02.04.2020
doi: 10.31454 / usb.692043

Somut Olmayan Kültür Miras Listesinde Bir Değer Olan Türk Kahvesine Coğrafya Perspektifinden Bakış

Nusret KOCA *

Arzu ERSÖZ TÜĞEN **©

Öz

Bu çalışmada 2013 yılında UNESCO tarafında somut olmayan kültürel miras listesine alınan Türk Kahvesi, coğrafya ilminin esaslarına göre değerlendirilmeye çalışılmıştır. Anadolu'nun iklim koşullarına uygun bir bitki olmadığı halde Türkiye'de çok fazla tüketilen ve Türk Kahvesi adı altında tescillenen bu içecek, Türk insanının günlük ritüellerinin, gelenek ve göreneklerinin de merkezine yerleşmiştir. Anadolu topraklarında yaklaşık olarak 500 yıllık bir geçmişi olan Türk Kahvesini dünyadaki diğer benzerlerinden ayıran en önemli özellik, telvesi ile ikram edilmesi ve pişirme şeklinin diğer kahvelerden farklı olmasıdır. Esas anavatanı bugünkü Etiyopya olan kahvenin Anadolu'ya gelişi Mekke ve Medine'de dini görevlerini yapan hacılar tarafından olduğu tahmin edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'a gelmesinin ise Yemen Valisi olan Özdemir Paşa tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir.

Sosyal bilimler içinde yer alan birçok disiplinde Türk kahvesi incelenmiştir. Ortak kültürümüze ait pek çok değeri içeren Türk Kahvesi gerek içildiği mekân gerekse tarihi, davranışsal ve ekonomik yönleri ile beşeri coğrafyanın ilgi alanına girmektedir. Çalışmada Türk Kahvesi coğrafyanın temel unsuru olan mekân ve insan perspektifinden incelenmiştir. Bu amaçla nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman analizi yapılmış, konu ile ilgili geniş literatür çalışması yapılmıştır. İthal bir ürün olan kahvenin tüketimindeki hızlı artışa paralel olarak Türkiye'nin iklim şartlarında yetişen bitki kahvelerinin de (menengiç, kendir, çörekotu ve nohut) son yıllarda oldukça popüler olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Somut Olmayan Kültürel Miras, Türk Kahvesi, Kahve Kültürü, UNESCO, ICO
Jel Kodu: Z10

A View of Turkish Coffee, a Value in the Intangible Cultural Heritage List, from a Geographical Perspective

Abstract

In this study, Turkish Coffee, which was included in the intangible cultural heritage list by UNESCO in 2013, was tried to be evaluated according to the principles of geography. Anatolia's **climatic conditions suitable plant despite not being too much of these drinks consumed in Turkey** and registered under

* Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim fakültesi,
ORCID ID: 0000-0002- 1415-9683 nkoca@aku.edu.tr

© Sorumlu Yazar

** Doktora Öğrencisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
ORCID ID: 0000-0002-2726-2065 arzuaygunt@hotmail.com

the name of Turkish coffee, the daily ritual of the Turkish people, is located at the center of their traditions and customs. The most important feature that distinguishes Turkish coffee, which has a history of approximately 500 years in Anatolian soil, from other similar ones in the world is that it is served with grounds and its cooking style is different from other coffees. It is estimated that coffee, whose main homeland is today Ethiopia, comes to Anatolia by pilgrims who perform their religious duties in Mecca and Medina. It is known that Özdemiş Pasha, the Governor of Yemen, came to Istanbul, the capital of the Ottoman State.

Turkish coffee has been studied in many disciplines within the social sciences. Turkish Coffee, which contains many values belonging to our common culture, is in the interest of human geography with its location, history, behavioral and economic aspects. In the study, Turkish Coffee was examined from the perspective of space and human, which is the main element of geography. For this purpose, document analysis, which is one of the qualitative research methods, was made and extensive literature study was conducted on the subject. In parallel with the rapid increase in the consumption of coffee is also a product imported coffee plants grown in Turkey's climatic conditions (turpentine, hemp, black cumin) has been found to be quite popular in recent years.

Keywords: Intangible Cultural Heritage, Turkish Coffee, Coffee Culture, UNESCO, ICO
Jel Code: Z10

GİRİŞ

Bir neslin kendinden sonraki kuşağa bıraktığı şey olarak tanımlanan miras kavramının içine kültürel öğelerin de eklenmesiyle oluşan kültürel miras unsurları toplumsal değerler açısından son derece önemlidir (TDK; Ulusoy, 2011: 160). Toplum tarafından benimsenmiş ve topluma mal olmuş olan değerleri kuşaktan kuşağa aktararak oluşturulan kültürel miras, insanların kenetlenmesini sağlayan bir nevi çimento görevini görmektedir.

İkinci Dünya Savaşı gibi milletlerin hafızasında son derece yıkıcı izler bırakan ve kültürel mirasların talan edildiği bir savaştan sonra kurulan UNESCO, kültürlerin korunmasını ilk olarak somut değerler üzerinden başlatmıştır. Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi kapsamında 1972 yılında ilk olarak koruma altına alınan ve ilk göze çarpan unsurlar somut miraslardır (Oğuz, 2016: 3; Özkan, 2020: 361). Bunlar tarihi şehirler, su yolları, tarihi rotalar, heykeller, anıtlar, sit alanları, kütüphaneler gibi geçmiş neslin oluşturduğu ve gelecek nesle aktarılması gereken unsurlardır. 2003 yılında ise toplumun bir arada yaşaması sonucunda oluşmuş kültürel değerler içinde yer alan gelenek, görenek, örf ve adetler ile geleneksel el sanatları, mutfak kültürü, geleneksel müzik ve danslardan oluşan somut olmayan miras çatısı içinde toplanan unsurlar kültürel miras olarak değerlendirilmiştir (Diker ve Deniz, 2017: 16; Özgürel, 2018: 4895). Türkiye 2006 yılında sahip olduğu birtakım kültürel değerleri sunarak bu anlaşmaya müdahil olmuştur.

Türkiye gerek somut gerekse somut olmayan kültürel miras açısından son derece zengin bir ülkedir. UNESCO'nun toplam olarak 1121 olarak belirlediği miras değerleri listesinden 18'si Türkiye'ye aittir. 18 mirastan 16'sı kültürel, 2'si karmadır. Somut olmayan kültürel miras listesinde de Türkiye'ye ait 18 kültürel değer yer almaktadır (<http://www.unesco.org.tr/Pages/125/122/UNESCO-D%C3%BCnya-Miras%C4%B1-Listesi>). Bu kültürel değerler

içinde yer alan ve 2013 yılında Türk adı ile tescillenen kahve, çalışmamızın esas konusunu oluşturmaktadır. Türk geleneksel hayatında önemli bir yer işgal eden kahvenin tarihi, kültürel, ekonomik ve davranışsal anlamda pek çok alanı etkileyen özellikleri vardır. Çalışmamızda bu özellikler coğrafya ilminin nedensellik, bağlantı ve dağılım ilkeleri esasına göre incelenmiştir. Bu amaçla nitel araştırma yöntemlerinden olan gözlem ve doküman analizi yapılmıştır.

1. KAHVE AĞACI

Ekvatorun 25° kuzey, 25° güney paralelleri arasında yer alan Yengeç ve Oğlak dönenceleri kuşağında yetişen kahve ağaçları, yıllık olarak 25-30°C sıcaklığa ve 1200-1800 mm yağışa ihtiyaç duyarlar. Aşırı sıcaklık ve kuraklık ağaçların büyüme sürecini sınırlar (Foto 1). Ağaçlar bu şartların sağlandığı 1600-2800 metre yükseltiyeye kadar çıkabilirler. Özellikle nemli hava şartları ağacın vejetasyon süresini uzatmaktadır. (Da Matta, vd., 2008: 487). Kireçli toprakları sevmeyen kahve ağaçları organik madde miktarı bakımından zengin topraklarda daha çok gelişirler (thespruce.com/grow-coffee-plants-1902614). Sıcaklık ve yağışa karşı oldukça duyarlı olan kahve ağaçları, küresel ısınma sebebiyle artan sıcaklıklar karşısında olumsuz etkilenmektedir. Bu durum kahve hasat miktarında düşüşler yaşanmasına sebep olmaktadır. Bununla birlikte Afrika'nın değişik ülkelerinde ormanlık alanlarda yetişen bu ağaçlar, burada yaşayan insanların konut alanlarını genişletmek için kesilmektedir. Bu durum dünya kahve üretimi yapan ülkeler için olumsuz bir senaryo oluşturmaktadır (Magrach & Ghazoul, 2015; Woldermariam, vd., 2002).

Kahve ağacının botanik tanımı ilk defa 1713 yılında Antoine de Jussieu tarafından *Jasminum arabicum* olarak yapılmıştır (Crishan, 2017: 2). Tropikal bir bitki olan kahvenin pek çok türü vardır. Fakat buna rağmen iki tür dünya piyasasında tercih edilmektedir. Bunlardan ilki *coffee arabica* olarak bilinen ve dünya kahve üretiminin %75-80 ile ilk sırada yer alan türdür. Onu %20'lik bir üretimle *coffee robusta* takip etmektedir. *Coffee arabica*'nın fazla tercih edilmesinin sebebi düşük asit oranıdır. İçiminin daha rahat olduğu bu kahve türü genellikle büyük kahve firmaları tarafından daha yüksek fiyata satın alınır. *Coffee robusta* yağmur ormanlarında yetişen yüksek sıcaklıkların büyüme sürecini sınırladığı bir kahve türüdür. Vietnam, Kongo, Fildişi Sahilleri'nde yetişir.

Foto 1. Kahve Ağacı

Kaynak: www.wikiwand.com/tr/Kahve

Kahvenin esas anavatanı Etiyopya'dır. Üretimini en fazla olduğu ülkeler ise Yemen, Etiyopya, Brezilya, Kolombiya, Endonezya ve Vietnam'dır (Harita 1). Etiyopya'nın ekonomisinde kahve oldukça önemli bir rol oynamasına rağmen çekirdeklerinin düşük kalitede olması diğer ülkeler tarafından çok fazla tercih edilmemesine sebep olmaktadır (Bote & Vos, 2017: 39).

Harita 1. Dünyada Kahve Üretimini En Fazla Olduğu Ülkeler

Kaynak: marrone.com.tr/blog/kahve-yetisen-ulkeler'den yararlanarak hazırlanmıştır.

Türkiye iklimsel olarak kahvenin yetişmesine uygun bir ülke değildir. Buna rağmen Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğü, yaz sıcaklığının fazla olduğu Mersin ve Anamur

çevresinde kahve üretimi için çalışmalar yapılırsa da bu çalışmalardan yeterli verim alınmamıştır. Bununla birlikte Antalya'da girişimcilerin kişisel çabaları ile Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi iş birliği ile kahve ağaçları ekilmiş, ekilen bu ağaçlardan az bir ürün hasat edilmiştir. Yapılan bu çalışmalar deneme amaçlı olup üretimin yaygınlaşması da hedeflenmektedir (tarimpusulası.com/desteklemeler/3).

2. TARİHİ COĞRAFYA AÇISINDAN KAHVENİN YOLCULUĞU

Kahvenin ne zaman bulunduğu hakkında kesin kayıtlar olmamakla beraber, keyif veren bu içecek hakkında mitolojik ve dini birtakım hikayeler mevcuttur. Toplumların yaşantılarına göre şekil alan bu hikayelerde kahve bazen sağlığa yararlı ve içilmesi tavsiye edilen bir içecek iken bazı toplumlarda içilmesine izin verilmeyen hatta bazı zamanlarda şiddetle yasaklanmış olan bir içecek olmuştur. Bununla birlikte tropikal bir bitki olması dolayısıyla özellikle Afrika ve daha sonrasında Arap toplumlarında ilk olarak ekim olarak tüketilen kahve tohumları daha sonrasında kavru olarak içeceğe dönüştürülmüş ve bu noktadan sonra kahvenin saltanatı tüm dünyayı sarmıştır.

Harita 2. Kahvenin Yayılışı

Kaynak: Google Earth Programından Yararlanarak Hazırlanmıştır.

Kahvenin yayılmasında özellikle sufilerin etkisinden çok bahsedilmektedir. Tarikat mensubu olan sufiler kapalı bir topluluk değillerdi. Gündüz halkın içinde yaşar, ibadetlerini gece yaparlardı. Özellikle Yemenli sufiler kendi içlerinde yaptıkları toplantılarda kahveyi tüketmiş ve aynı zamanda gittikleri yerlere de götürerek yayılmasında öncülük etmişlerdir.

Kahire'de bulunan El-Ezher Üniversitesi'nde eğitim gören Yemenli öğrencilerin içtikleri kahve Kahire'de yayılmaya devam etmiştir. İslam coğrafyası için oldukça önemli bir merkez olan Mekke ve Medine dünyanın dört bir tarafından buraya gelen hacılar için kahvenin tadıldığı ve beraberlerinde ülkelerine götürdükleri önemli bir içecek olmuştur (Tunç, 2014: 24).

Kahvenin Anadolu topraklarına geliş tarihi hakkında tam bir netlik yoktur (Yılmaz, 2017: 571). Müslüman tüccarlar tarafından Yemen, Cidde, Kahire gibi şehirlerden İskenderiye limanını kullanılarak deniz yoluyla İstanbul Eminönü'ne getirildiği ve buradan dağıldığı rivayet edilmektedir (Harita 2). Özellikle Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi ile İstanbul'a geldiği de bilinmektedir. Tarihçilerin üzerinde daha çok durdukları nokta ise Yemen Valisi olan Özdemir Paşa'nın getirdiği ve içecek olarak ilk defa kahveyi Kanuni Sultan Süleyman'a tattırdığı yönündedir (Şahbaz, 2007: 7).

Anadolu da çok sevilen kahve Anadolu'dan Avrupa'ya Venedikli tüccarlar tarafından götürülmüş Fransa ve İtalyada çok fazla rağbet görmüştür. 1669 yılında İstanbul'dan Fransa'ya giden Osmanlı sefiri Osman Paşa'nın beraberinde götürdüğü kahve çuvalı kahvenin Avrupada yayılmasının başlangıcını oluşturmuştur. Yine Viyana kuşatması sonrasında Türk ordusunun geride bıraktığı kahve çuvalları o zaman kadar kahveyi tanımayan Viyanalılar için bir daha vazgeçemeyecekleri bir içeceğe kavuşmalarına olanak tanımıştı. 16 ve 19. yüzyıllar arasında Avrupalıların egzotik ürünlere karşı ilgileri artmış, özellikle İngilizler sömürge ülkeleri kullanarak kahve ticaretinin denetimini ele geçirmişlerdi (Kaplan, 2011).

3. DAVRANIŞSAL COĞRAFYA AÇISINDAN KAHVEHANELER

Davranışsal coğrafya mekân üzerinde gerçekleşen insan hareketlerini coğrafyanın prensiplerine göre inceleyen beşerî coğrafyanın bir dalıdır (Temurçin ve Keçeli, 2015: 118; Tümertekin ve Özgüç, 2015). Bu anlamda coğrafyanın esas konusu olan mekân kavramı sadece fiziki olarak değil davranışsal olarak da kendine yer bulmuştur. Günümüz insanının ev ve iş yerinden ayrı üçüncü mekân olarak tanımladığı ve yaşadığı çevreyi zihin haritalarında farklı tasarladığı bu mekanlar insan davranışlarını da etkilemektedir (Yavan ve Anlı, 2019). Bu etkiler, kişilerin cinsiyetine, yaşına, mesleğine, eğitim düzeyine göre değişebilmektedir.

Foto 2. Osmanlıda Halk Kahvehaneleri

Kaynak: www.ekremlugraekinci.com/makale.asp?id=638

Yaklaşık olarak 500 yıldır bu topraklarda olan kahvenin içildiği mekanlar en az kahvenin kendisi kadar önemli olmuştur. Osmanlı devletinde bulunan kahvehaneler sadece kahvenin içildiği bir yer değil aynı zamanda kapalı bir toplum olan Osmanlıda, insanların sosyalleşecekleri bir alana dönüşmüştür (Foto 2). Kanuni Sultan Süleyman zamanının Şeyhülislamı olan Ebu Suud Efendi'nin verdiği fetvalarla konulan kahve yasağı, III. Murad zamanında Şeyhülislam Bostanzade'nin verdiği fetvalarla ortadan kalkmıştı (Ürer, 2010). Osmanlı arşivlerinde kahvehanelerde yapılan sohbetlerden “devlet sohbeti” olarak bahsedilmiş, bu sohbetler esnasında çıkan tartışmalar ile kahvehaneler bir süre sonra yetkililerin hedefi haline gelmiştir (Çaksu, 2019: 371). Yasaklı dönemlerinde dahil kahvehaneye gitmeye devam eden insanların yoğun talepleri kahvehanelerin tekrar açılmasını sağlamıştı.

Açılan kahvehaneler bir süre sonra farklı mesleklerin toplandığı gruplar şeklinde dağılmıştır. Tulumbacı, balıkçı, esnaf, yeniçeri, kuşçu, meddah, aşık kahvehaneleri gibi (Foto 2).

Osmanlı Döneminde insanların evden sonra ikinci mekân olarak belirlediği kahvehaneler oldukça popüler olmuştur. Kendi meslektaşları ile bir araya gelen kişiler bir süre sonra kendi kuralları olan lonca teşkilatına benzeyen oluşumları bu mekanlarda meydana getirmişlerdir. Yine loncalarda oluşan birtakım kurallar bazı esnaf kahvehanelerinde de oluşmaya başlamış, kahvehaneye giden insanlar toplumsal olan bu kurallara dikkat etmek durumunda kalmışlardır (Çağlayan, 2012; Çoşkun ve Orhan, 2019). Zaman içinde kahvehanelerin çevresinde cami, dükkân gibi sosyal donatıların oluşmaya başlaması bu

mekanların buldukları şehirlerin ya da kasabaların merkezine yerleşmesini sağlamıştı. Yine kahvehanelerde maskülen bir yapı oluşturmuş, kadınların girmesinin yasak olduğu sadece erkek egemen bir topluluğun olmasına zemin hazırlamıştı (Kanbir, 2018). Tüm bu özellikler insanların kahvehane kültürü adı verilen yazılı olmayan fakat toplum tarafından kabul edilmiş olan kuralları benimsemesine sebep olmuş zaman içinde bu kurallar insan davranışlarını da etkilemiştir.

İstanbul'u ziyaret eden batılı seyyahlar eserlerinde kahvehanelerden çok fazla bahsetmişlerdir. Özellikle 1672-1675 yılları arasında İstanbul'da bulunan Fransız seyyah Galland kendi kişisel gözlemlerini bir arkadaşına şu şekilde ifade etmiştir: "İstanbul'da yaşayan insanlardan en zengininden, en fakirine Türk'ünden, Rum'una, Ermeni'sinden, Yahudi'sine kadar biri sabah yemeğinden sonra diğeri öğleden sonra olmak üzere kahve içmeyen ne bir ev ne de bir aile vardır" (Ağıldere, 2019: 23). 1554 yılında İstanbul'da ilk kahvehanelerin açıldığı tarihten itibaren dolup taşan bu mekanlar 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra edebiyat çevrelerinin de rağbet ettiği yerler olmuştur. Kahvehaneden kiraathaneye geçiş bu şekilde başlamış kahve adı altında insanlar yeni yazdıkları şiirleri, kitapları arkadaş ve çevrelerine burada okumuş ve tanıtmışlardı. Bu sebepten dolayı bu kahvehanelere o dönemde mektebi irfan adı verilmişti (Yıldız, 2002: 7; Balkaya, 2013). İlk çıktığında sadece zenginlerin alıp içeceği bir içecek olan kahve, kahvehanelerin açılması ile halkın arasında da yayılmıştır. Evliya Çelebi'ye göre sadece İstanbul'da kahvehanelerin sayısı 200'ü bulmuştur. 1500'lü yıllarda İstanbul'unun nüfusunun 100.000-120.000 arasında olduğu düşünüldüğünde 200 oldukça ciddi bir rakamdır (Koç, 2010: 195).

Geçmişten günümüze artarak devam eden kahvehane kültürü modern kafelerin açılması ile kabuk değiştirmiş, özellikle yeni nesli kendine çekmiştir. Yapımının kolay olması, ucuz olması, sosyalleşme için ortam hazırlaması kahvenin tüketimini artırmış, kahve mekanlarının artmasını sağlamıştır (Avcıkurt, vd., 2019).

4. KÜLTÜREL COĞRAFYA AÇISINDAN KAHVENİN TÜRK KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ

Toplulukları millet yapan en önemli unsur tarih boyunca beraber yaşamalarından kaynaklanan gelenek, görenek, örf ve adetleridir (Atlı, 2018). Toplumun yapı taşlarını oluşturan bu değerler kuşaklar boyu aktarılacak şekilde milletin bir arada yaşamasını sağlar, bir nevi toplumsal çimento görevini üstlenir. Tarihte yer alan kadim milletler arasında olan Türkler, bir arada yaşamanın getirdiği çok köklü kültürel bir zenginliğe sahiptir.

Bu kültürel zenginliğin içinde yer alan kahve, Türk topraklarına 1500'lü yıllarda gelmiş fakat diğer ülkelerden farklı sunumu ve pişirme şekilleri ile "Türk Kahvesi" adı altında 2013 yılında UNESCO tarafından tescillenmiştir. UNESCO'nun tescillediği ve somut olmayan kültürel miras değerleri içinde yer alan kahve tescillenen ilk içecektir (Aşık, 2017: 310; Çaksu, 2019: 379; turkkahvesidernegi.org/index.php?icerik=hakimizda&ttkad=menuactive).

Bir kahvenin 40 yıl hatırının olduğu bu topraklar bu içeceğe ayrı bir önem vermiş, günün her saatinde ikram edilmiş ve içilmiştir. Köylünün kahve cezvesi gösterişsizdir ama konukları ağırlamak için sürekli kaynar anlamında söylenen “Köylünün kahve cezvesi karaca ama sürece” atasözü ile de toplumun en alt kesimlerinden itibaren kahvenin misafirperverliğin simgesi olduğunu vurgulamıştır. “Sunulmadı bana kahve deme sen, nasibin varsa gelir Yemen’den”, Kahve gibi aziz ol, telvesi gibi zengin ol” şeklindeki ifadeler hayata dair tecrübeleri bilgece ifade etmişlerdir (Güral, 1999: 72).

İnsan hayatının en önemli anı olan kız istemenin simgesi de kahvedir. Sözsüz bir iletişim aracı olan kahvenin kız isteme ritüelinde ikram edilmesi kız tarafının kızını vermeyi kabul ettiğinin bir işareti olarak sayılmaktadır. Türk kültüründe köpüklü kahve daha makbul olup, bol köpüklü kahve Osmanlıda payitaht kahvesi olarak adlandırılmıştır. Kahvenin ikram edildiği fincanların şekli kültürümüzde farklı anlamlar ifade etmektedir. Osmanlılar Döneminde padişahların kahve içtikleri fincanlar ayaklı bir şekilde yapılırken, şehzadelerin fincanları ayaksız olurdu. Bununla birlikte kırmızı rengi payitahtı ifade etmekteyken, Osmanlı da din adamlarının kahve içtiği fincanlar genellikle yeşil renkte olurdu (Bulduk ve Tufan, 2007: 301)

Türkçe de günlük hayat yaşantısı içinde kahve kelimesi çok fazla kullanılmaktadır. Türk kültüründe kahvaltı, kahveden önce yenen yemek anlamında kullanılır. Avrupalıların kestane dediği renk Türkiye’de kahverengi olarak bilinmektedir. Yüzlerce yıldır halk arasında söylenen ve kuşaktan kuşağa aktarılan kadim türkülerimiz içinde kahve çok sık olarak dile getirilmektedir (Kartal, 2017: 223).

İthal bir ürün olan kahvenin pahalı olması, kahve ithalatında birtakım sorunların da yaşanmasına sebep olmuştu. Özellikle I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı gibi savaş dönemlerinde yokluk çeken ve aynı zamanda kahveden vazgeçemeyen halk adı kahve olan fakat içinde kahve bitkisi olmayan içecekleri üretmişti. Bu kahveler arasında kenger, menengiç, çörek otu ve mirra kahveleri sayılabilmektedir (Kaya ve Tokar, 2019).

Kenger (*Gundelia tournefortii*), Doğu Anadolu Bölgesi’nde daha çok yayılış gösteren Güneydoğu Anadolu, Akdeniz Bölgesi’nde yetişen papatyagiller familyasına ait çok yıllık bir bitkidir. Doğu Anadolu Bölgesi’nde yemek olarak tüketilen bu bitki, Ege ve Akdeniz Bölgelerinde daha çok baş kısmının kurutulup, öğütülmesi ile kahve olarak tüketilen bir içeceğe dönüştürülmüştür (Konak, vd., 2017: 102).

Yaklaşık olarak üçyüzbin yıldan beri faydası bilinen hakkında hadisler bulunan çörek otu (*Nigella Sativa* L) halk arasında şifalı bir bitki olarak bilinmektedir. Tıbbi açıdan çok fazla faydası bulunan, üzerinde akademik anlamda pek çok araştırma yapılan çörek otu besin maddeleri bakımından zengin, killi ve kumlu olmayan topraklarda yetişmektedir (Ulus, vd., 2018: 25). Genellikle sıcak iklim koşullarını seven bu bitkiye ülkemizde Ege ve Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu’da Bölgesinde rastlanmaktadır. Çörek otu tohumlarının kavrulup, öğütülmesi ile kahve olarak tüketilmektedir. Türkiye’de Denizli ve Burdur yöresinde çörek otu kahvesi tüketilmektedir. Pişirme tekniği olarak Türk kahvesi ile aynı olan içine bir

miktar kahve de karıştırılarak yapılan çörek otu kahvesi şifalı etkisi nedeniyle de tercih edilmektedir.

Menengiç (*Pistacia terebinthus*) sakız ağacıgiller familyasına ait olan Akdeniz iklimine ait olan bölgelerde yetişen Türkiye'de Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde yetişen bir bitkidir (Hayoğlu, vd., 2010: 58). Kuru ve taşlık arazide yetişen menengiç, antep fıstığı ağacının aşılınmamış bir halidir. Menengiç ağacının meyveleri toplanarak kavrulur öğütülerek kahve haline getirilir. Protein, yağ ve lif açısından oldukça zengin olan ve Türk kahvesinden farklı olarak sütle hazırlanan menengiç kahvesinin içimi daha yumuşaktır. Özellikle Gaziantep ve çevresinde tüketilmektedir.

Tam olarak hangi yöreye ait olduğu bilinmeyen dibek kahvesi, dibek adı verilen iki taş arasında kavrulmuş kahve çekirdeklerinin elle dövülmesi sonucunda yapılan kahve türüdür. Elle dövülerek öğütüldüğü için taneleri diğer kahvelere göre daha kalın olan dibek kahvesinin dövülme işlemi sırasında kahvenin içindeki aromatik yağlar ortaya çıkmakta, kahve daha köpüklü olmaktadır. Deveci'nin yaptığı araştırmada dibek kahvesi 1877 yılından itibaren Kırklareli ve civarında içilmeye devam etmiştir (Deveci, 2020: 54).

Ülkemizde daha çok Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde içilen mirra kahvesi kaküle (*Elettaria cardamomum*) adı verilen bir çeşit baharattan yapılmaktadır. Kaküle, daha çok Hindistan, Malezya, Tibet gibi uzak doğu ülkelerinde bol miktarda yetiştirilen ve tüketilen, içinde A ve C mineralleri bakımından zengin olan bir bitkidir. Arap coğrafyasında çok sevilen ve tüketilen mirra kahvesi Şanlıurfa, Gaziantep, Mardin illerinde tüketilir. Arapça "mur" acı anlamına gelmektedir. Kahvenin yoğun ve acı tadı sebebiyle daha küçük fincanlarda ikram edilmektedir.

5. TÜKETİM COĞRAFYASI AÇISINDAN TÜRKİYE'DE KAHVE

Ekonomik coğrafyanın araştırma alanlarından biri tüketim coğrafyasıdır. Kazanç sağlayan her türlü mal ve hizmet ekonomik coğrafyanın alanına girmektedir. Zaman içinde değişen toplumsal ve ekonomik süreçlerin neler olduğu, bu süreçleri küresel ve yerel dinamikleri nasıl etkilediklerini coğrafyanın mekân ve insan kavramı perspektifinde inceleyen araştırma alanı tüketim coğrafyasıdır (Doğanay ve Çavuş, 2011: 4).

İthal bir ürün olan kahve, ihracatı yapan ülkeler için kar anlamına gelirken, ithalat yapan ülkelere için ise sosyal ve kültürel katkı anlamına gelmektedir. Dünyada yıllık olarak kahve üretimi 8 milyon tondur. Yıllık toplam ticari değeri 100 milyar \$ olan kahve petrolden sonra en önemli hammadde sınıfına girmektedir. Dünyada en fazla kahve tüketimi olan ülke kişi başı yıllık olarak 9,6 kg ile Finlandiya iken onu Norveç ve Hollanda takip etmektedir. Türkiye 'de kişi başı kahve tüketimi yıllık olarak 0,92 kg olarak belirlenmiştir (ICO, 2018).

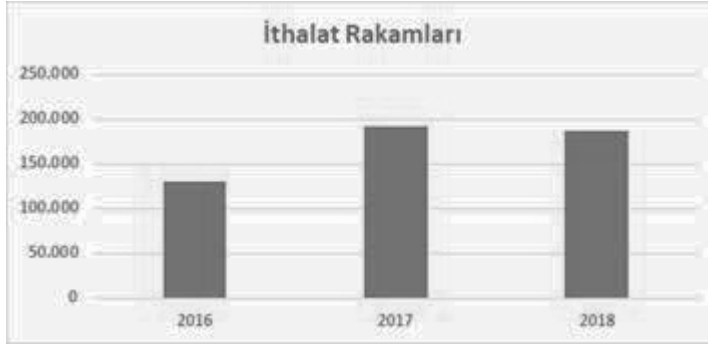
Tablo 1. Türkiye'nin Yıl Bazında İthalat Değerleri (Bin \$)

Yıllar	2016	2017	2018
İthalat Rakamları	130.503	191.808	186.584

Kaynak: WTO, 2019

ICO' nun verilerine göre Türkiye'nin kahve ithalatında da 2016-2018 yılları arasında bir artış görülmesine rağmen kahve tüketiminin Avrupa ülkeleri içindeki payının az olduğu görülmektedir. 2016-2018 yılları arasında kahve tüketimi %43 oranında artmıştır.

Grafik 1. Türkiye'nin Yıl Bazında İthalat Değerleri (Bin \$)

Avrupa'da günün her saatinde kahve içme alışkanlığının olması tüketimi artırmıştır. Türkiye'de tüketimin Avrupa ülkelerine göre bu kadar düşük olmasının temelinde Türk insanı için özellikle Türk kahvesinin belirli zamanlarda içilme alışkanlığından kaynaklanmaktadır. Arkadaş toplantılarında daha çok kahve tüketimi olurken insanlar kahveyi daha çok kahve mekanlarında içmeyi tercih etmektedirler. Bununla birlikte Türk kahvesinin yapımının diğer kahvelere göre zor olması, taşınabilir olmaması insanları daha çok diğer granül kahveleri tüketmeye yöneltmektedir (Aşık, 2017: 321). Türkiye'de özellikle büyük şehirlerde açılan çok sayıda kahve mekanları genç nesli kendisine çekerek kahve tüketiminin artmasını sağlamıştır. Özellikle büyük kahve şirketleri İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa gibi büyük şehirlerde bayi sayılarını artırmışlardır. Burada en önemli faktör büyük şehirlerin coğrafi olarak ulaşılabilir olması, nüfusun burada fazla olması çok sayıda üniversiteye ve dolayısıyla genç bir nüfusa sahip olmalarıdır.

Son dönemlerde farklı disiplinlerde yerel ürünler ve bu ürünlerin ticari ve toplumsal etkileri üzerinde çalışmalar artmıştır (Yavan ve Anlı, 2018: 1371). Pek çok firma yaşanan yoğun rekabet ortamında kendilerine bir yer bulabilmek ve farklı olabilmek amacıyla yeni ürün ve hizmet arayışı içine girmişlerdir. Bu bağlamda somut olmayan kültürel miras

listesine içinde yer alan, geleneksel ve aynı zamanda sürdürülebilir olan ürünleri ön plana çıkarmak ve bu ürünler ile ilgili farkındalık oluşturmak ticari değeri olan bir satış tekniği olarak görülmektedir (Çevik ve Saçılık, 2016: 231).

Avrupa ülkelerine göre Türk kahvesinin her ne kadar tüketimi az olsa da pişirme ve sunum tekniklerinin değişmemesine rağmen kahvenin satışını artmaktadır. Bu artıştaki en önemli faktör hizmet sektöründeki değişimdir. Ürünleri hizmetle zenginleştiren ve kişiselleştirme derecesini artıran ekonomi türüne deneyim ekonomisi adı verilmektedir. Yani tarladaki meta olan kahvenin öğütülerek güzel bir mekânda tüketiciye ismiyle hitap edilerek satışının yapıldığı süreç deneyim ekonomisinin alanına girmektedir (Yavan ve Anlı, 2019: 101; marketingturkiye.com.tr/koseyazilari/deneyim-ekonomisi/). Deneyim ekonomisi perspektifinde yapılan insanların bazen yapımına da dahil olduğu festivallerde hizmet sektörü içinde değerlendirilen ve ürünlerin satışını artıran aktiviteler olarak değerlendirilmektedir. Son dönemlerde İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Kocaeli ve Elazığ'da açılan ve halkın yoğun katılımının sağlandığı Türk Kahvesi festivallerinin farklı bir içecek deneyimi yaşatması ve farkındalığı artırması açısından önemi büyüktür.

Kahvenin sunulduğu mekanlarda yaşanan değişim ve gelişimler de kahveye olan talebin artmasını sağlayan unsurlardır. Ritzer tüketim toplumlarının amacının insanların rahat hissettikleri büyümlü bir ortamlarda tüketimin artırılması olduğunu ifade etmiştir (Aşık, 2017:310; Acar, vd., 2019: 143; Özgen ve Karabacak, 2013: 120). Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de son 20 yılda açılan kahve mekanları kahveye olan talebin artmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Starbucks gibi marka yönetiminin profesyonel bir şekilde yapıldığı kurumsal firmalar tüm dünyada kahve denince akla gelen ve farklı ülkelere ait kahvelerin deneyimlendiği bir mekân olması açısından önemlidir (Kodak, 2011; Kuzucu, 201; Uran, 2018).

Küreselleşen dünyada din, dil, ırk, kültür gibi birtakım yerel unsurlar birleşerek medeniyetin ortak paydasını oluşturmuşlardır. Dünya ticaretinde ülkeler kendi milli değerlerini hem dünyaya tanıtmak hem de bu değerleri birer turizm ürününe dönüştürmek için adeta yarış halindedirler (Fendal, 2012). Bu bağlamda Türkiye'de ise daha çok yerelliğin ön plana çıktığı Kahve Dünyası, Gönül Kahvesi gibi isimlerle açılmış olan firmalar Türk Kahvesi çatısı altında satışlarını gerçekleştirmektedirler. Türk Kahvesinin yanında her ne kadar farklı kahve türleri ve tatlıları sunulsa da konsept olarak Türk misafirperverliğini ön plana alınması, tüketiciye ev ortamı oluşturması ve yerelliğin ön plana çıkması bu tarz firmaları diğerlerinden ayırmaktadır (Yavan ve Anlı, 2019: 122).

Bununla birlikte kenger, menegiç, çörek otu gibi coğrafi olarak Türkiye'nin değişik bölgelerinde yetişen bitkilerin tohumlarının kurutulup öğütülmesi ile yapılan kahveler de son zamanlarda tercih edilmektedir.

SONUÇ

İlk defa kim ve hangi ülke tarafından içecek haline getirildiği tam olarak bilinmeyen ve hakkında çok fazla rivayet olan kahvenin Afrika'dan başlayan serüveni Arap Yarımadasını takip eden coğrafyadan Anadolu'ya uzanmıştır. Sosyalleşmenin, dostluğun ve misafirperverliğin somut bir göstergesi olan kahve Türk insanı tarafından çok sevilmiş adına türküler yakılmış, kültürel ritüellerin temeline yerleştirilmiştir.

Petrolden sonra en fazla ticareti yapılan ve dünyada sudan sonra en fazla içilen içecek olan kahvenin Türk Kahvesi olarak tescillenmesi ancak 2013 yılında olmuştur. UNESCO tarafından tescillenen ilk sıvı olma özelliği ile de önemini korumaktadır. Türkiye'de yetişmeyen ve dışarıdan ithal edilen bir ürün olan kahvenin Türk topraklarına gelişi yaklaşık olarak 500 yıllık bir sürece tekabül eder. Buna rağmen ICO'nun verilerine göre 2012-2013 yılında kişi başına tüketim 590 gr. iken 2015-2016 yılında bu oran 920 gr'a ulaşmıştır.

Farklı pişirme ve sunum teknikleri ile dünyada yer alan diğer kahvelerden ayrılan Türk Kahvesi günümüzde yeni nesil kahveler arasında kendisine yer bulmakta ve genç nesil arasında da tercih edilmektedir. Türk kahvesinin pişirilmesi ve sunumu Türkiye'de bölgelere göre çok fazla değişmemesine rağmen, ithal bir ürün olan kahveye alternatif olarak farklı coğrafi bölgelerde yetişen menengiç, çörek otu, kengir gibi bitki tohumlarının kurutulup öğütülmesi ile elde edilen kahve türleri halk arasında sevilip yaygınlaşmaya başlamıştır. Türkiye iklim koşullarında her bölgede yetişen, ucuz olan, damak tadı olarak Türk insanının kendine göre şekillendirdiği bu bitki kahveleri Türk kahvesine alternatif olarak tercih edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağıldere, S. (2019). Batılı Seyyahların Gözünden İstanbul ve Cezayir’de Kahve ve Kahvehane Kültürü (17. Yy- 19. Yy). Milli Folklor. Sayı, 122, 14-28
- Akarçay, Erhan (2012). Kah Kahvehane Kah Cafe: Küreselleşen Eskişehir’de Kahve Tüketimi Üzerine Kurumsal Bir Giriş, Aynalı Labirent Küreselleşen Kentte Tüketim İçinde (Ed.: Ali Ergur), Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi, 2, 181-202
- Anlı, C., Yavan, N. (2018). Tüketim Mekanlarının Üretimi: Simit ve Simit Sarayı Örneği. TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu. 3-6 Ekim 2018, 1371-1372
- Aşık, N. (2017). Değişen Kahve Tüketim Alışkanlıkları ve Türk Kahvesi Üzerine Bir Araştırma. Journal of Tourism and Gastronomy Studies. Sayı,5, 310-325.
- Atlı, F. (2018). Kahve Pazarlaması ve Türk Kahvesinin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Özelliklerinin Değerlendirilmesi. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi. Sayı, 84, 413-424
- Balcı, F. (2019). Cezveden Kültüre 40 Yıl: Türk Kahvesi ve Geleneği. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi. Sayı, 87, 315-328
- Balkaya, A. (2013). Mekân Politikası Bağlamında Âşık Kahvehaneleri ve Âşık Üzerinde Kimi Fonksiyonları. Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. Sayı, 8, 881-889
- Bote, A., Bose, J. (2017). Tree Management And Enviromental Conditions Affect Coffe(Coffe Arabica L.)Bean Quantity. Wageningen Journal Of Life Sience. Volumme 86, 39-46
- Bulduk, S., Süren, T. (2007). Türk Mutfak Kültüründe Kahve. 38.İcanas 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül 2007, Ankara
- Çağlayan, S. (2012). Anadolu’nun İlk Kamusal Mekânı: Kahvehane. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 29, 95-110
- Çaksu, A. (2019). Bir Siyasî İçecek Olarak Türk Kahvesi. SEFAD. Sayı, 41, 369-386
- Da Matta, F., Ronchi, C., Maestry, M., Barros, R. (2008). Ecophysiology Of Coffee Growth And Production. Rewiew. 19(4), 485-510
- Deveci, B. (2020). Kırklareli Dibek Kahvehanesinin Tercih Edilme Sebeplerinin Belirlenmesi. Türk Turizm Araştırmaları Dergisi. 4(1), 50-66
- Diker, O., Deniz, T. (2017). Coğrafya ve Tarih Perspektifinden Somut Kültürel Miras ve Türkiye. Pegem Akademi: Ankara
- Doğanay, H., Çavuş, A. (2016). Türkiye Ekonomik Coğrafyası. Pegem Akademi: Ankara
- Ergün, A. (2017). Kırsal Alanda Kahvehanelerin Rolü: Tokat İli Merkez İlçe Örneği. Gazi Osman Paşa Üniversitesi. Sosyal Bilimler Üniversitesi. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Tokat.
- Fendal, D. (2012). Türkiye’deki Kahve ve Mutfak Kültürünün Dönüşümü Üzerinden Küreselleşme Sürecinde Küresel ve Yerel Kültürün Etkileşim ve Eklemlenişi. Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi. 147-180

- Güral, S. (1999). Türk Kültüründe Kahvenin Yeri. Anadolu Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir.
- Hayoğlu, İ., İzoli, G., Gümüş, A., Göncü, B., Çevik, G. (2010). Menengicin Şekerleme Üretiminde Kullanım Olanakları. HR.Ü.Z.F. Dergisi, 14(4): 57-62
- Kartal, S.G. (2017). Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Eserlerinde Kahve ve Kahve Kültürü. Folklor Edebiyat Dergisi. Sayı, 91, 211-236
- Kanbir, F. (2018). Cinsiyetçi Sosyalleşme Mekânları: Siirt Kent Kahvehaneleri Örneği. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. Sayı, 60, 641-647
- Kaya, G., Toker, S. (2019). Kahve Tüketim Alışkanlıklarının İncelenmesi: İstanbul Örneği. International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences. Sayı, 2, 146-164
- Koç, Y. (2010). Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Sayı 16, 171-199
- Kodak, D. (2011). Postmodernite Bağlamında Bireyselleşme ve Marka İlişkisi: Sinema Filmlerinde Starbucks Coffee Tüketicilerinin Kimlik Analizi. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul
- Konak, M., Ateş, M., Şahan, Y. (2017). Yenilebilir Yabani Bitki Gundelia tournefortii'nin Antioksidan Özelliklerinin Belirlenmesi U. Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi, Sayı 2, 101-108
- Kuzucu, E. (2019). Hizmet Sektöründe Müşterinin Memnuniyetinin Pazarlamaya Etkisi; Starbucks, Caffè Nero ve Kahve Dünyası Örneği. Maltepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul
- Magrath, A., Ghazoul, J. (2015). Climate and Pest-Driven Geographic Shifts in Global Coffee Production: Implications for Forest Cover, Biodiversity and Carbon Storage. Climate and Pest-Driven Geographic Shifts in Global Coffee Production. 1-15
- Ogün, Ç., Orhan, F. (2019). Kültürel İncelemelere Coğrafi Bir Katkı: Erzincanda Kahvehanelerin Mekânsal Özellikleri. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı, 23, 577-604
- Onurlubaş, E., Taşdan, K. (2017). Geleneksel Ürün Tüketimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma. AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 17, 115-132
- Özgürel, G. (2018). Kültürel Mirasa Bir Bakış: Marmaris Örneği. Journal of Social and Humanities Science Research. Sayı, 5, 4894-4906
- Özkan, Ç. (2020). Sürdürülebilir Gastronomi Turizmi Kapsamında Somut Olmayan Kültürel Miras Unsuru: Hıdırellez Pilavı Üzerine Bir Araştırma. Türk Turizm Araştırmaları Dergisi. Sayı, 4, 371-384
- Saçılık, M., Çevik, S. (2016). Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurlarının Yenilikçi Turizm Ürünlerine Dönüştürülmesi: Bir Örnek Olay İncelemesi. The Journal of Academic Social Science Studies. Sayı, 47, 331-341
- Şahbaz, S. (2007). Geçmişten Günümüze Kahvehaneler ve Kahvehanelerin Sosyal Yaşamdaki Yeri ve Önemi: Aydın Merkez Örneği. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın

- Temurçin, K., Keçeli, K. (2015). Bir Davranışsal Coğrafya Çalışması: Isparta Şehri Örneğinde Uluslararası Öğrencilerin Kentsel Mekân Algısı. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 36, 117-138.
- Tunç, Ş. (2017). Osmanlı Payitahtında Kahvehane ve Kahvehane Kültürünün Yeri. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Ulus, C., Kaya, P., Taşçı, B. (2018). Çörek Otu Tohumunun Kimyasal Bileşimi ve İnsan Sağlığındaki Yeri. Samsun Sağ Bil Dergisi, 3(1), 25-29
- Ulusoy, K. (2011). Türk Toplum Hayatında Yaşatılan Kahve ve Kahvehane Kültürü. Milli Folklor Dergisi, Sayı, 80, 159-169
- Ürer, H. (2010). Osmanlı'da Kahve/Kahvehane Kültürü ve Salihli'den Bir Kahvehane Örneği "Himaye-İ Etfal. Sanat Tarihi Dergisi. Sayı, 19, 1-26
- Yalap, H. (2017). Klasik Türk Edebiyatı Işığında Edebiyat Kültür Tarihimizde Kahve ve Kahvehaneler. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi. Sayı, 6, 1907-1930
- Yavan, N., Anlı, C. (2019). Deneyim Yaratmada Mekânın Rolü: Starbucks ve Kahve Dünyası'nın Deneyim Ekonomisi ve Üçüncü Yer Bakımından Analizi. Gaziantep University Journal of Social Sciences. Sayı, 18, 100-132
- Yıldız, C. (1996). Kahvehanelerin Sosyal Hayattaki Yeri. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt 8, 1-38
- Yılmaz, G. (2017). Nev'i-Zâde Atâyi, Subhizâde Feyzi ve Aynî'nin Sâkinâmelerinden Hareketle Kahvenin Osmanlı Toplumundaki 300 Yıllık Değişimi. Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları / Makaleler. 571-583
- www.thespruce.com/grow-coffee-plants-1902614 (Erişim Tarihi, 4.02.2020).
- www.marketingturkiye.com.tr/koseyazilari/deneyim-ekonomisi (Erişim Tarihi, 4.02.2020).
- www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi, 4.02.2020).
- www.tarimpusulası.com/desteklemeler (Erişim Tarihi, 4.02.2020).

Kitap Tanıtımı

Book Review

Buyology: Satın Almaya Dair Bildiğimiz Her Şey Neden Yanlış?

Damla KAPICIOĞLU *

Martin Lindstrom, Buyology

Çev. Ümit Şensoy, Optimist Yayınları, İstanbul, 2014, 228 s.

Martin Lindstrom tarafından yazılan ve 11 bölümden oluşan kitap, satın almaya dair insan beynini ve bir ürün hakkında bir insanın nasıl düşünebileceğini anlatıyor. Satın almaya ilişkin tüm konuları birebir inceleyen ve bunu bir bilim dalı haline getiren Lindstrom'un kitabında; birçok deney, piyasa araştırması ve analizleri yer alıyor.

Dünyanın En Büyük Nöropazarlama Araştırması

“Kanın Beyne Hücum Etmesi” olarak adlandırılan bölümde Lindstrom, bu zamana kadar yapılmış en büyük ve en kapsamlı nöropazarlama araştırmasından bahsediyor. Sigara tiryakileri üzerinde yapılan deneyi anlatan yazar, bu bölümde beynin aldatıcı olduğundan bahsediyor. Sigara paketlerinin üzerine yazılan sağlık uyarılarına rağmen ve 2006 yılında getirilen sigara reklam yasağının ardından günde 15 milyar sigara paketi satıldığını ve bunun dakikada 10 milyon sigara paketi yaptığını belirten Lindstrom, Çin'deki yetişkin erkeklerin yüzde 60'nın sigara içtiğini belirtiyor. Buradaki insanların sigara içmenin Parkinson hastalığına iyi geldiğini, şizofreni belirtilerini iyileştirdiğini, beyin hücrelerinin etkin çalışmasını sağladığını ve iş performansını yükselttiğini inandığını belirtiyor.

Fonksiyonel Manyetik Rezonans Görüntüleme (fMRI) sisteminde dünyanın farklı yerinden 32 adet sigara tiryakisi üzerinde yapılan deney sonuçlarından bahseden yazar, sigara paketleri üzerinde yazan sağlık tehditlerine karşı tiryakilerin tepki gösterdiğini ifade ediyor. Bu kişilerin sigara içmekten uzaklaşmadığını, beynin uyarılmasına rağmen uyarıları algılamadıklarını bununla birlikte sigara içmeyi daha çok arzuladıklarını belirtiyor. Dolayısıyla bu deney sonucunda hissedilen ile söylenenler arasında fark olabileceğini dile getiren yazar, sigara paketleri üzerine yazılan ve çizilen resimlerin aslında

tütün endüstrisine katkıda bulunduğunu fakat kimsenin bu satın alma nöropazarlamasına dikkat etmediğini vurguluyor. Hissettiğimiz ile söylediklerimizin bir olmadığını da ifade eden Lindstrom, bu bölümde bir ürünü neden aldığımızı bilmediğimizi, gerçek amacımızın hissettiğimiz ya da söylediğimiz şekilde olmayabileceğini ifade ederken beynimizin burada aldatıcı olabileceğini ifade ediyor.

Satın Alım ve Bilinçaltı Arasındaki İlişki

“Burası Tam Yeri Olmalı”, “Ondakinden Ben de İstiyorum” ve “Şu Anda Net Göremiyorum” bölümlerine bakıldığında ise satın almayla bilinçaltımız arasında bir bağ kurulduğunu görüyoruz. “Burası Tam Yeri Olmalı” bölümünde ürün yerleştirmenin insanlar üzerinde nasıl bir etki bıraktığına değinen Lindstrom American Idol yarışmasından örnekler veriyor. Yarışma, 11 Haziran 2002 yılında “Pop İdolü” olarak adlandırılmıştı. Birçok izleyicinin yarışma içerisindeki bilinçaltına işleyen ürün yerleştirmelerine dikkat etmediğini söyleyen yazar, Coca-Cola ile ilgili yapılan reklamlardan örnek veriyor. Coca-Cola'nın reklamlarının kırmızıya boyanan oda duvarlarıyla, bilinçaltı görüntüleriyle ya da geleneksel reklam spotlarıyla yarışma içerisinde toplam reklam süresinin yüzde 60'ını kapsadığını belirten yazar, 21 Şubat 2008 tarihli bir yayından bahsederek Simon isimli jürinin yarışmacının sorusuna karşılık “Coca-Cola'yı da ne kadar severim” diyerek bardağından bir yudum aldığı hatırlatıyor.

TV programlarının gittikçe daha monoton, heyecan vermeyen ve sıkıcı bir hale geldiğini dile getiren yazar, 1965 yılında tüketicilerin çıkan reklamları %34 oranında hatırladığını, 2007 yılına gelindiğinde ise bu oranın %2.7'lere gerilediğini belirtiyor. İnsanların artık bu tip reklamlarla beyinlerini doldurmadığını belirten Lindstrom, 2007 yılından sonra yapılan araştırmalara göre 7.6 milyar dolar olan ürünlerin TV, müzik ve film gibi yerlere yerleştirilmesine karar verildiğini belirtiyor.

Yazara göre, tüketicilerin hafızalarının etkililiğini ölçmek için en güvenilir ve makul ölçüt olarak ürün yerleştirmenin yer aldığı belirtiliyor. Bilinçaltına verilen mesajların halk tarafından hoş karşılanmadığını ve halk tarafından bunun “beyin yıkama” olarak tabir edildiğini ifade eden Lindstrom'a göre insanlar kendilerine verilen her şeyin farkında olmak istiyor. Bilinçaltı mesajları farkında olunmadan beyni etkilediği için insanlar tarafından kabullenilebilir mesajlar olarak yer almıyor. Bir diğer yandan bu mesajların insanları fiziksel özellik bakımından olumlu ya da olumsuz etkileyebileceğini de söyleyen yazar, halkın tepkisinin bu durumda normal karşılanması gerektiğini belirtiyor. Kitapta verilen bilinçaltı ile ilgili olarak yapılan deneyde 60 ile 85 yaşlarındaki 2 gruba bilgisayar oyunu oynatılıyor. İlk gruba sürekli olarak deprem, ölüm ve hastalık gibi olumsuz durumlar gösterilirken oyun içerisinde, diğer gruba mutluluk yaratacak, baharı temsil eden çiçekler gibi olumlu kelimeler yansıtılıyor. Oyunun sonucunda ise tüm yaşlılara tek ayak üzerinde durmaları söyleniyor ve sonuç olarak olumlu kelimeler ile oyun oynayan grubun diğer gruba göre %10 daha uzun tek ayak üzerinde durduğu görülüyor. Bu deney sonucunda da insanların kendi istemleri dışında gerçekleşen olumlu ya da olumsuz şekilde etkilenebileceği bilinçaltı mesajlarının varlığı kanıtlanıyor.

Ayna Nöronlar

Satın alma sırasında insanların mantıklı karar verebileceğini düşündüğünü söyleyen Lindstrom, aslında alınan ürün hakkında insanların araştırma yapmadığını, o ürünün alternatifleri hakkında bilgi sahibi olmadığını ve bilgi sahibi olunmadan en doğru ürünün alınabileceğine inanıldığını da ifade ediyor. Bu noktada da “Ondakinden Ben de İstiyorum” bölümünde yer alan deneyler karşımıza çıkıyor. “Ayna Nöronlar” hakkında bilgi veren yazar, beynimizdeki bu damarların gördüğümüz ya da düşündüğümüz bir şey sonrasında oluşan hissiyatla sorumlu olan damarlar olarak yorumluyor. fMRI ve EEG taramalarıyla birlikte bu nöronların Kaliforniya Üniversitesi tarafından kanıtlandığını da belirten Lindstrom, durum ise şu şekilde özetliyor; “Biyoloji için DNA neyse, psikoloji için de Ayna Nöron odur”. Ayna Nöronlar’ın ise insanlar üzerindeki etkisini, “Bir Beysbol maçı seyrederken en beğendiğiniz oyuncu son vuruşlarda oyun dışı kaldığında neden kasıldığını ya da rakip takım gol attığı zaman neden kollarınızı havaya kaldırıp indirdiğinizi merak ettiniz mi hiç?” diyerek ya da “Clint Eastwood ya da Vin Diesel kötü adamı hakladığı zaman içinize dolan canlılık duygusunu veya filmde bir saat sonra bile erkeksi adımlarla dolaşmanızı sağlayan güçlülük hissine ne demeli?” şeklinde açıklıyor. Başkalarının davranışlarının taklit edilmesinin ayna nöronlar sebebiyle meydana geldiğini belirten yazar, reklamcılığın geleceği olarak bu nöronların yer alacağını söylüyor. Trendlerin bu nöronlar sayesinde oluştuğunu belirten Lindstrom, “Herkeste iPod var, bende de olmalı” düşüncesinin bir trend olduğunu ve bu trendlerin ayna nöronlar sayesinde oluştuğunu, bu düşünce biçiminin de buna bir örnek olduğunu ifade ediyor.

İnançlar ve Satın Alma Gücü

“Büyüye İnanır mısınız?” ve “Küçük Bir Dua Okuyorum” bölümlerine bakıldığında ise dinsel inanışların, ritüellerin insanlar ve toplum üzerindeki satın alma gücünü ne derece etkilediği hakkında yapılan araştırmalar ve deneylerden bahsedildiğini görüyoruz. Ritüellerin hızlı yaşayan huzursuz toplumlarda hayatları kontrol altına aldığını belirten Lindstrom, bu durumun inançla birlikte ele alındığında insan hayatını sıradanlaştırdığını ifade ediyor ve ona göre sıradanlaştırmanın en büyük etkeni inançlar olarak yer alıyor. Ürünler içerisindeki ritüellerin ise insanlara rahatlık ve bağlılık yarattığını söyleyen yazar, bunun bir illüzyon yaşattığına değiniyor. Tüketicilerin markalara karşı sadakat hissi duyduğunu belirten Lindstrom, Apple ve Samsung gibi önde gelen teknoloji firmalarının bu sayede tüketicileri satın almaya devam etmeleri adına sürekli olarak yüreklendirdiğini ifade ediyor. Oreo sütlü bisküvilerinin üreticisi Nabisco’nun “Sütünüzü aldınız mı?” şeklinde yürütmüş olduğu kampanyaya da değinen yazar, tüketicilerin bu ürünü ulusal bir ritüel ile bağdaştırarak ürüne karşı yakınlık duyduğunu ve bağlılık hissettiğini belirtiyor. Böylelikle ürün satışlarında devamlılığın sağlandığını ifade eden Lindstrom’a göre dinsel ve batıl inançlar markalar tarafından satışları belli seviyede tutmak adına sıkça kullanılıyor.

Nöropazarlamanın Satın Almada Etkisi

Kalan kitap bölümlerinde ise logolardan, reklamcılığın geleceğinden, reklamcılıkla birlikte

nöropazarlamadan ve marka logolarına duyulan hassasiyetten bahseden Lindstrom, satın alma ile reklamcılık arasında derin bir bağ kuruyor.

Lindstrom'a göre marka logolarının artık öldüğü ifade ediliyor. Çoğu markanın logo sebebiyle satışlarında düşüklük yaşadığını söyleyen yazar, logoların gösterişli olması durumunda tüketicilerde bu gösterişinin ürün satın alınması amacıyla yapıldığına dair bir düşünce biçiminin oluştuğunu ifade ediyor. Bu nedenle bu düşünce biçiminin oluşmasıyla birlikte logo devrinin kapandığını ve logoların satışları olumsuz etkilediğini belirten yazar, bir reklam ne kadar samimi olur ve olduğundan daha az gösterilirse o kadar çok tüketiciler tarafından beğenildiğini söylüyor. Reklamın tüketiciyi etkileyebilmesi için reklamların sıradan olması gerektiği vurgulanıyor. Marlboro gibi markaların bir sorunla baş edebilmek için kendi logosunu anımsatacak renk düzenleri ve sembolleri oluşturduğunu da belirten yazar, ürünü hatırlatacak herhangi bir görselin bu konuda yeterli olduğunu söylüyor. Tüketiciler tarafından ürüne yönelik tepkime için sadece "ürün hatırlatması" yapılması gerektiğini belirten Lindstrom "Abercrombie & Fitch, Ralph Lauren ve Marlboro" gibi markaların bu stratejiyi kullandığını belirten örneklerle açıklamalarda bulunuyor.

Yazarlar Hakkında

Aykut BEDÜK

1994'ten beri Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi konularında çalışmaları bulunmaktadır. Halen Selçuk Üniversitesi'nde çalışmakta, lisans ve lisansüstü düzeylerinde çeşitli dersler vermektedir.

Since 1994, he has been working as a faculty member in the Department of Business Administration at Selcuk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences. He has studies on Organisational behaviour and management psychology. Curenly, he is working at Selcuk University and lecturing various courses at undergraduate and graduate levels.

Mehmet Ali CANBOLAT

2007 yılında yüksek lisans eğitimini tamamlayan yazar Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim ve Organizasyon bilim dalında doktora eğitimini sürdürmektedir. 2013 yılından beri Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Yönetim ve Organizasyon bölümünde öğretim görevlisi olarak çeşitli dersler vermekte ve örgütsel davranış alanındaki çalışmalarına devam etmektedir.

He completed his master's degree in 2007 and continues his doctoral studies in the Department of Management and Organization of the Institute of Social Sciences at Selcuk University. Since 2013, he has been teaching at Karamanoğlu Mehmetbey University as a lecturer in the Department of Management and Organization and continues his studies in the field of organizational behavior.

Sezai ÖZÇELİK

1973 Konya doğumlu olup evli ve iki kız ve bir erkek, üç çocuk babasıdır. 1994 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun oldu. MEB bursu ile yüksek lisansını 1998 yılında Washington D.C.de American Üniversitesi School of International Studies (SIS) Uluslararası Barış ve Çatışma Çözümü ve doktoraasını George Mason Üniversitesi School of Conflict Analysis and Resolution (SCAR)'da Çatışma Analizi ve Çözümü dalında 2004 yılında aldı. 1995 yılında başladığı Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Kent ve Çevre Bilimleri ABD'da yüksek lisans eğitimini tez hariç bitirmiştir. 2012 – 2013 yılları arasında İngiltere'de Coventry Üniversitesi Centre for Peace and Reconciliation Studies (CPRS)'te YÖK doktora-sonrası araştırma bursu ile misafir araştırmacı / misafir öğretim görevlisi olarak bulundu. Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBE, Uluslararası İlişkiler bölümünde Doçent unvanıyla görev yapmaktadır.

Dr. Sezai ÖZÇELİK is an Associate Professor at the Faculty of Administrative and Political Science, Department of International Relations at the Cankiri Karatekin University, Turkey. He had his Ph.D at the School of Conflict Analysis and Resolution (SCAR former ICAR), George Mason University in Fairfax, VA, USA in 2004. His M.A. was from the International Peace and Conflict Studies (IPCR) at the American University in Washington D.C., USA in 1998. He finished his B.A. at the Department of International Relations, Ankara University, the Faculty of Political Science in Ankara, Turkey in 1994. In 2012-2013, he worked and conducted research as a post-doc fellow at the Coventry University, Centre for Trust, Peace and Social Relations, UK.

Bekir AŞIK

Lisans eğitimini Yıldız Teknik Üniversitesi İktisat Bölümünde almıştır. Yüksek lisans ve doktora eğitimini Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlamıştır. Yıldız Teknik Üniversitesi ve Beykent

Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı. 2017 yılından beri Beykent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü (TR) öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. İlgili duyduğu çalışma alanları makroekonomi, konjonktürel dalgalanmalar ve zaman serisi ekonometrisi bulunmaktadır.

He holds his Bachelor's degree in Economics and Master's degree from Yıldız Technical University. He completed his Ph.D. in Social Sciences Institute in Yıldız Technical University. He worked as a research assistant in Yıldız Technical University and Beykent University. He works in the Department of Economics (TR) of Beykent University. His areas of research include macroeconomics, business cycles and time series econometrics.

Özlem AK

Yazar lisans ve yüksek lisans eğitimini Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nde tamamladı. 2017 yılında Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi'nde Turizm İşletmeciliği alanında doktora başlayan yazar 2010 yılından itibaren Sapanca Turizm Meslek Yüksekokulu'nda öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. Çalışma alanları makroekonomi, turizm ve turizm ekonomisi alanlarında çalışmaları bulunmaktadır.

Author completed her undergraduate and Master studies at Sakarya University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics. She started her PhD in Tourism Management at Sakarya University of Applied Sciences in 2017 and has been working as a lecturer at Sapanca Tourism Vocational School since 2010. Her research interests include macroeconomics, tourism and tourism economics.

Burhanettin ZENGİN

Yazar 1959'da Trabzon/Of'ta doğdu. 1981'de Gazi Üniversitesi İşletme bölümünü bitirdi. İstanbul Üniversitesi SBE Turizm Anabilim dalında; 1989'da Yüksek Lisans ve 1994'te doktora öğrenimini tamamladı. Yazar halen Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm Rehberliği Bölüm başkanlığı görevini sürdürmektedir. Evli ve 3 çocuk babasıdır.

The Author was born in 1959 in Trabzon/Of. In 1981, he graduated from Gazi University, Department of Business Administration. In Istanbul University SSI Tourism Department, he graduated with master degree in 1989 and In 1994 he graduated with PhD. He is currently the Head of the Tourism Guidance Department at the Tourism Faculty of Sakarya University of Applied Sciences. He is married and has 3 children.

Soner KARAGÜL

Soner Karagül lisans öğrenimini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamladı. Araştırma görevlisi olarak göreve başladığı Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde yüksek lisansını tamamladı. Siyaset ve sosyal bilimler alanında 2004 yılında doktora derecesini Dokuz Eylül Üniversitesi'nden aldı. 2015 yılında Uluslararası İlişkiler alanında doçentlik derecesi alan Karagül, halen Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde çalışmaktadır. Türk dış politikası, Türkiye'nin bölge politikaları, küresel siyaset ve güncel sorunlar alanlarında çalışmaları bulunmaktadır. *Soner Karagül received his B.A degree from the Faculty of Political Science, Ankara University. He had his M.A degree from the Social Sciences Institute of Çanakkale Onsekiz Mart University where he served as Research Assistant. He received his PhD at Dokuz Eylül University in 2004 in the field of politics and social sciences. Having received his associate professor degree in International Relations in 2015, Karagül currently works at Çanakkale Onsekiz Mart University, Biga Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations. His area of expertise: Turkish Foreign Policy, Turkey's regional policies, global politics and contemporary global issues.*

Belma ENGİN GÜDER

Yazar, lisans eğitimini Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamlamıştır. Yüksek lisans ve doktora derecelerini Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nden almıştır. Şu anda aynı üniversitede araştırma görevlisi doktor unvanıyla görev yapmaktadır. Araştırma alanları: Çatışma Çözümü, Barış Çalışmaları, Afrika Çalışmaları, Komşu Ülke Politikaları.

The author has her BA degree from Bilkent University, Department of International Relations. She received her MA and PhD degree from Çanakkale Onsekiz Mart University, where she is currently holding a research assistant PhD position. The author's research areas are: Conflicts, Conflict Resolution, Peace Studies, African Studies, Neighbor Country Policies.

Ulaş Başar GEZGİN

1978 İstanbul doğumlu Prof.Dr. Ulaş Başar Gezgin, Türkiye, Vietnam, Tayland ve Malezya'da 20 yıl ders verme deneyimine ve Yeni Zelanda (doktora), Avustralya (ortak proje) ve Latin Amerika'da (gazetecilik) araştırma deneyimine sahip bir akademisyen-yazardır. Eğitimini Darüşşafaka (1989-1996), Boğaziçi Üniversitesi (Eğitim Bilimleri, lisans, 2000; Sosyal Psikoloji, yüksek lisans 2002), ODTÜ (Bilişsel Bilimler, doktora, 2006) ve yurtdışında (2009, üniversite düzeyinde ders verme yetkisi, Avustralya; Darmstadt Teknik Üniversitesi, Şehir Plancılığı, yüksek lisans, 2011) tamamlayan Gezgin'in toplam 109 kitabı bulunmaktadır. Akademik çalışmalar dışında, çeşitli dergi ve gazetelere köşe yazıları yazmakta; şiir, şarkı sözü, şarkı, deneme, yazınsal inceleme, öykü, film öyküsü, film çözümlemesi, tiyatro oyunu, masal ve roman türlerinde yapıtlar vermekte ve çeşitli ülkelerden şairleri ve şarkıcıları Türkçe'ye kazandırmaktadır. Ayrıca henüz gün yüzü görmemiş 100'ü aşkın bestesi bulunmaktadır. Çeşitli çalışmaları 12 dile (Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca, İtalyanca, Rusça, Japonca, Vietnamca, Tayca, Gürcüce ve Azerbaycanca) çevrilmiştir.

Prof.Dr. Ulas Basar Gezgin is a journalist, a social science researcher and an academic with 20 years of teaching experience in various institutions in Turkey, Vietnam, Thailand and Malaysia, and research experience in New Zealand (PhD work), Australia (joint project) and Latin America (journalism). He holds degrees in education, psychology, cognitive science and urban planning. As of 2020, he has 109 books, a high number of book chapters and journal articles in various fields. A novel, an opera libretto, edited collections, poetry, a compilation of his stories, textbooks, theatre plays, scenarios and translations etc. are among his works. He had composed more than 100 songs which await public discovery. Some of his works have been translated to 12 languages (Turkish, English, French, German, Spanish, Italian, Russian, Japanese, Vietnamese, Thai, Georgian and Azerbaijani).

Ersin GÜMÜŞ

1983 Eskişehir doğumludur. Lisans eğitimini Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme bölümünde; yüksek lisans eğitimini Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Finansman bölümünde tamamlamıştır. 2008 yılında çalışmaya başladığı T.C. Ziraat Bankası A.Ş. de 10 yılı aşkın süredir görev yapmaktadır. 2018 yılında Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Finansman bölümünde doktora eğitimini tamamlamıştır. İlgi duyduğu çalışma alanları; risk analizleri, bankacılık, sigortacılık, zaman serisi ve panel data analizleridir.

He was born in 1983 in Eskişehir/TURKEY. He completed his bachelor's degree in Business Administration programme of Anadolu University - Faculty of Economics and Administrative Sciences; and completed his master's degree in Finance programme of Anadolu University - Graduate School of Social Sciences. He has been working in T.C. Ziraat Bank A.Ş. where he started to work in 2008 for more than 10 years. He obtained his Ph.D. degree in Finance programme of Anadolu University - Graduate School of Social Sciences in 2018. His research interests are risk analysis, banking, insurance, time series and panel data analysis.

Yazarlar Hakkında

N. Neşe KEMİKSİZ

Yazar Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunudur. Doktorasını Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Kamu ve Yönetimi ana bilim dalında almıştır. Yazarın ilgi alanları göç ve Ortadoğudur. Halen Anka Enstitüsü Bilimsel Danışma Kurulu üyesidir.

The author graduated from Ankara University, Faculty of Political Science. She received her PhD degree in Political Science and Public Administration, Social Sciences Institute, Ankara University. She is interested in migration and the Middle East. Currently she is a member of the Board of Scientific Advisory of Anka Institute.

Hüseyin USLU

Yazar, Anadolu Üniversitesi Maliye (2012), İşletme (2015) ve İktisat (2019) lisans bölümlerinden mezun olmuştur. Yazar, Lisans eğitiminin akabinde Erciyes Üniversitesi İktisat A.B.D.‘de yüksek lisans eğitimine devam etmiş ve iktisat bilim uzmanı olarak mezun olmuştur. Ayrıca, Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, İstanbul Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Bölümü, Anadolu Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümlerinde lisans eğitimine devam etmektedir. Yazar, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi işletme A.B.D.‘de ikinci yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. Akabinde yazar, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesinde İşletme A.B.D.‘de doktora eğitimine devam etmektedir. Yazar okumayı ve araştırmacı seven birisidir. Bu çerçevede yazılmış birden fazla makale ve kitap bölümleri mevcuttur. Yazar, Makroekonomi, Zaman Serileri, Panel Veri Modeller alanlarında çalışmalarını sürdürmektedir.

The author, He graduated from Anadolu University, Department of Finance (2012), Business Administration (2015) and Economics (2019). Author, after his undergraduate education, he continued his graduate studies at Erciyes University, Department of Economics and graduated as economics specialist. In addition, the author is continuing his undergraduate education in the Department of Sociology at Atatürk University, Department of International Trade and Logistics Management at Istanbul University and Department of Political Science and Public Administration at Anadolu University. Subsequently, the author Osmaniye Korkut Ata University completed Master’s degree in Business Administration He is currently a PhD candidate at the Department of Business Administration at Osmaniye Korkut Ata University. The author loves reading and research. Author, he is working on Macroeconomics, Time Series and Panel Data Models.

Halil KANADIKIRIK

Yazar Uludağ Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi lisans eğitimini 2009 tarihinde; Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi yüksek lisans eğitimini 2014 tarihinde; Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi doktora eğitimini 2019 tarihinde tamamlamıştır. Yüksek lisans tezinin başlığı, “Osmanlı Klasik Çağında Patrimonyalizmin Gelişmesi Üzerine Bir Siyaset Bilimi Çalışması”; doktora tezinin başlığı ise “Siyasal Modernleşmenin Patrimonial Yüzü: Rusya ve İran”dır. Tarsus Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’nde Dr. Öğr. Üyesi olarak çalışmakta olan yazarın yayımlanmış çalışmaları aşağıdadır.

The Author completed his bachelor in Uludağ University FEAS the department of Public Administration in 2009; his master in Uludağ University the Institute of Social Sciences the department of Public Administration in 2014; and his doctorate in Uludağ University the Institute of Social Sciences the department of Political Science and Public Administration in 2019. The head of his master thesis is “A Political Science Study on the Development of Patrimonialism in the Ottoman Classical Age”; and his doctorate dissertation’s is “Patrimonial Face of Political Modernization: Russia and Iran”. The published works of the author who works for Tarsus University FEAS the department of Political Science and Public Administration as an assistant professor are below.

Zekiye UYSAL

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sanat Tarihi bölümünde Doç. olarak çalışmaktadır. “Kubad-Abad Sarayı Kazılarında Bulunan Camlar” konulu doktora tezini 2008 yılında Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümünde tamamlamıştır. Türk-İslam süsleme ve el sanatları üzerine uzmanlaşmıştır.

Zekiye Uysal is an associate professor at Çanakkale Onsekiz Mart University Department of History of Art. She received her PhD from the Department of Art History at Ege University in 2008. In her dissertation she worked on the glass finds from the Kubad-Abad Palace Excavations. Dr. Uysal is an expert on Turkish Islamic Art especially handicrafts and decorative arts.

Merve BULDAÇ

Lisansını 2012 yılında Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi İçmimarlık bölümünde, yüksek lisansını 2015 yılında Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü İçmimarlık Anasanat dalında, sanatta yeterliğini 2019 yılında Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü İçmimarlık Anasanat dalında tamamlamıştır. Şu anda Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi İçmimarlık Bölümünde Araştırma Görevlisi Doktor olarak görev yapmaktadır.

She completed her undergraduate degree in 2012 at Anadolu University, Faculty of Fine Arts, Department of Interior Design, her master's degree in 2015 at Anadolu University, Institute of Fine Arts, Department of Interior Design and her proficiency in art in 2019 at Anadolu University, Institute of Fine Arts, Department of Interior Design. She is currently working as a research assistant at Kütahya Dumlupınar University, Faculty of Architecture, Department of Interior Design.

Buğru Han Burak KAPTAN

Lisans eğitimini Bilkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, İçmimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümünde tamamlayarak 1992 yılında mezun oldu. 1992-1994 yılları arasında yurt içi ve yurt dışında içmimar olarak çalıştı. 1994 yılında Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi İçmimarlık Bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1996 yılında Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “İçmimaride Form-Mekan İlişkisi” adlı tezi ile yüksek lisansını, 2003 yılında Sanatta Yeterlik programını Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “20. Yüzyıldaki Toplumsal Değişimler Paralelinde İç Mekan Tasarımı Eğitiminin Gelişimi” teziyle tamamladı. Hem tasarım hem de uygulama alanlarında çok sayıda kişisel ve karma tasarım etkinliği bulunmaktadır. Makale ve kitap çalışmalarının yanında çok sayıda panel, söyleşi ve toplantılarda konuşmacı olarak yer aldı. Halen Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İçmimarlık Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

He graduated from the Department Of Interior Architecture and Environmental Design, at Bilkent University-Turkiye (1992). After national and international experiences, between 1992-1994, He started to study in the Department of Interior Design, Anadolu University. His Master of Arts thesis is “Relation between Form-Space in Interior Architecture/Design” (1996) and his Proficiency in Art thesis is “Development of Interior Architecture/ Design Education Which Parallel to Social Changes In 20th Century” (2004). He participated many design projects and exhibitions. In addition to articles and books, he has participated as a speaker in numerous panels, interviews and meetings. He is continuing his studies at Eskişehir Technical University as professor.

Uğur KESKİN

Yönetim ve organizasyon doktora programını tamamlamıştır. Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi'nde

öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Yönetim felsefesi, örgüt kuramları, stratejik yönetim ve spor yönetimi alanlarında çalışmaları bulunmaktadır.

He completed his PhD in management and organization. He is a faculty member at Anadolu University, Faculty of Business Administration. His research interests include management philosophy, organizational theories, strategic management and sports management.

Mesut DÜNDAR

İlk ve orta öğrenimini doğduğu Antalya'da yaptı. Lisans eğitimini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde tamamladı. Aynı üniversitede yüksek lisans ve doktora derecesi aldı. Yüksek lisans eğitimi sırasında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde göreve başladı. Halen aynı üniversitede öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Birçok kazı ve yüzey araştırmalarına katıldı. Daha çok Türk ve İslam sanatları üzerine çalışmalar yapmakta olup bu alanda çeşitli yayınları bulunmaktadır.

He completed his primary and secondary education in Antalya where he was born. He completed his undergraduate education at Ankara University Faculty of Language History and Geography. He has been his master's and doctorate degrees at the same university. During his graduate education, he started to work at Çanakkale Onsekiz Mart University. He still works as the same university lecturer. He has participated in many excavations and surveys. He mostly works on Turkish and Islamic arts and has various publications in this field.

Nusret KOCA

Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümünde lisan eğitimini tamamladı. Yüksek Lisans ve doktora eğitimini Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal Alanlar Bölümü Coğrafya Eğitiminde tamamladı. Beşerî ve ekonomik coğrafya ile sosyal bilgiler eğitimi alanında yayınları bulunmaktadır. Afyon Kocatepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Sınıf Eğitimi Anabilim Dalında başkanıdır. *He completed his language education at Atatürk University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography. He graduated from Atatürk University, Institute of Social Sciences, Department of Secondary Education Social Sciences in Geography Education. He has publications in the field of human and economic geography and social studies education. He is the head of Afyon Kocatepe University Faculty of Education, Department of Basic Education, Department of Classroom Education.*

Arzu ERSÖZ TÜĞEN

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya bölümünde doktora öğrencidir. Aynı zamanda devlet okulunda öğretmen olan yazar, beşerî coğrafya alanında çalışmaktadır.

She is a PhD student at Afyon Kocatepe University, Institute of Social Sciences, Department of Geography. The writer, who is also a teacher at a public school, works in the field of human geography.

Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları / Publication Ethics and Authors Guide

Troyacademy (USBdergi) uluslararası hakemli bir dergi olup, Nisan ve Ekim aylarında yılda iki sayı olarak yayımlanır. Dergide bilimsel araştırma ölçütlerine uygun olarak sosyal bilimler alanında yapılmış ve daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış çalışmalara yer verilir. Doktora ve yüksek lisans çalışmalarından elde edilen sonuçların bir bölümünden ya da tümünden yararlanarak hazırlanmış olan bilimsel makaleler, araştırma-inceleme makalesi türünden çalışmalar, derleme yazıları, teknik notlar ve kitap tanıtımları yayımlanır. Hakemlik sürecine hazır çalışmalarınızı <http://troyacademy.dergi.comu.edu.tr/> veya <https://dergipark.org.tr/en/pub/usb> üzerinden gönderebilirsiniz.

- Derginin dili Türkçe ve İngilizce'dir
- Türkçe makalelerin yazımında TDK Yazım Klavuzu esas alınır.
- Makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Makaleler dergimize ulaştırıldığında Turnitin ile taranacak, editoryal süreçte benzerlik raporu dikkate alınacaktır.
- Metin, tablo ve şekiller dâhil 25 (± 5) sayfayı aşmayacak şekilde yazılmış olmalıdır (kaynakça hariç).
- Makalelerde kullanılan resim, çizim, harita veya belgeler sıra ile numaralandırılmalıdır.
- Makalelerde, metinden bağımsız olarak 200 kelimeyi aşmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce özetler yer almalıdır. Bu özetlerin altında en az 3, en fazla 5 anahtar kelime bulunmalıdır.
- Makaleler yayın kurulunda incelendikten sonra, konunun uzmanı üç hakemin değerlendirmesine sunulduktan sonra Yayın Kurulu'nun nihai onayıyla basılır. Değerlendirme süreci biçimsel ve bilimsel ölçütlere göre gerçekleştirilir.
- Yazarlara hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra en kısa sürede dergi yönetimine ulaştırılmalıdır.
- Basılmama kararı verilen yazılar yazara iade edilir.
- Dergide yayımlanan makalelerin basın ve sanal yayın hakkı Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'ne aittir. Yazılar, izin almaksızın başka bir yerde yayımlanamaz.
- Yazarlar, eserlerinde APA ya da Oxford sistemlerinden uygun gördükleri birini kaynakça dâhil bütün eser boyunca kullanabilirler (lütfen APA için sayfa sonundaki notlara da bakınız).

Teslim Süreci:

- Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi'nden yayımlanmak üzere gönderilecek yazılar için e-posta adresi olarak troyacademy@comu.edu.tr kullanılır. Gönderilecek dosyaların MS Word dosyası olması gerekmektedir. Yazınız teslim alındığında size her aşamada bilgi verilecektir.
- Yayımlanmak üzere kabul edilen makaleler için yazarlar hakkında 5-6 satırlık bilgi notunu (Türkçe ve İngilizce olarak) da dergiye gönderiniz. Bu not eğitim ve iş hayatınız, unvan ve ilgili yayınlarınız hakkında bilgiler verebilir.
- Yayımlanmak üzere kabul edilen makaleler için tüm yazarlar tarafından telif hakkı formu, imzalanarak ıslak imzalı form dergiye ulaştırılır (form).
- Yazım kurallarına uymayan yazılar için ilgili yazardan gerekli düzeltmeleri yapması talep edilir.

Sayfa düzeni: Tüm sayfalarda sağ alt köşede sayfa numarası bulunmalıdır. Yazılar A4 ölçüsüne, tüm kenarlar 2,5 cm boşluk ve metin iki yana yazılı biçimde yazılır.

Ana Başlık: Büyük harf, Times New Roman, 14 Punto, kalın, tek satır aralıklı ve ortalarak yazılır. Türkçe makalelerde İngilizce başlık, “abstract” başlığından önce, 12 punto, kalın, tek satır aralıklı, sayfaya ortalanmış şekilde yazılır. İngilizce makalelerde ise Türkçe başlık, Türkçe makalelerdeki İngilizce başlık gibi yazılır.

Yazar adı ve soyadı: ana başlığın altına 12 nk aralık bıraktıktan sonra 12 punto, koyu, soyadı büyük harf ve sağa hizalı olarak yazılmalıdır. Birden çok yazar bulunması durumunda sırasına göre alt alta, tek satır aralıklı yazılacaktır. (*) işareti ile sayfanın altına unvan, adres ve e-posta bilgileri 8 punto olarak verilmelidir.

Öz/Abstract: Başlıkları ilk harf büyük, diğerleri küçük harflerle olmak üzere, öz/abstract kısmı, metinden bağımsız olarak 200 kelimeyi aşmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce özetler yer alır. Bu kısımda çalışmanın amacı, yöntemi, kapsamı ve temel bulguları yer alır. Özet metinleri Times New Roman, 10 punto, iki yana hizalı, tek satır aralıklı ve kenar boşlukları 1,25 cm her iki yandan daraltılarak yazılır. Özetlerin altında en az 3, en fazla 5 anahtar kelime bulunur.

Giriş Başlığı: Anahtar kelimelerden sonra iki satır boşluk vererek, GİRİŞ başlığı ile 12 punto, kalın, sola hizalı, tamamı büyük harfle ve numara verilmeden yazılmalıdır.

Alt Başlıklar: Makalelerdeki ana konu başlıkları, 1., 2., 3. şeklinde; alt bölüm başlıkları ise 1.1., 1.2., 1.3. şeklinde, üçüncü düzey başlıklar 1.1.1., 1.1.2. şeklinde numaralandırılmalıdır. Ana başlıklar tamamı büyük harf ile, 12 punto, kalın, sola hizalı, diğer başlıklar her sözcüğün ilk harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Alt başlıklar üçüncü düzeyi geçmemeli (Örn: 1.1.1.1 uygun değildir.), ikinci düzeyde (1.1.) 12 punto kalın, üçüncü düzeyde (1.1.1.) 12 punto kalın ve italik olmalıdır.

Ana Metin: Ana metin Times New Roman 12 punto ve 1 satır aralığı ile yazılacaktır. Paragraf başlarında girinti yapılacak, öncesinde ve sonrasında 6 nk boşluk bırakılacaktır.

Dipnotlar: Dipnot şeklinde yapılacak açıklamalar, metin içinde ilgili sözcüğün ya da cümlenin bitişinin sağ üst köşesine sembol kullanarak yapılabilir. Times New Roman 10 punto ve 1 satır aralığı ile yazılacaktır.

Tablolar ve Şekiller: Tablo, şekil, grafik ve resim için, eğer alıntı yapılmışsa, kaynak mutlaka belirtilmelidir. Gösterilecek kaynak, tablo, şekil, grafik ve resmin hemen altında, 4 karakter içeriden, 10 punto, 1 satır aralıklı, normal şekilde yazılmalıdır. Tablo ve şekillerden önce ve sonra 1 satır boşluk bırakılmalıdır. Tabloların ve şekillerin adları, tablo ve şekil sınırlarını açmayacak şekilde, tablonun veya şeklin üstüne, Times New Roman, 10 punto, kalın, 1 satır aralıklı, sözcüklerin baş harfleri büyük olmak üzere ve tablonun üst çizgisi ile tablo adı arasında 1 satır aralıklı; sola hizalı şekilde yazılmalıdır.

Atıflar: Yazarlar metin içi (APA) ya da dipnot atf sistemi (Harvard) kullanabilirler. Kullanılan sistemin bütün eser boyunca ve kaynakça dahil olarak sürdürülmesi gerekmektedir.

APA için not: APA sistemi kullanılan eserlerde, APA sisteminden farklı olarak;

- sayfa numarası belirtirken iki nokta kullanılması ve sayfa numarası kısaltması olmaması (Timur, 2000:76),

- iki yazarlı eserlerde “ve” bağlacı kullanılması (Cherkaoui ve Deschamps, 2011),
- üç ya da daha çok yazarlı eserlerde bütün atıflarda “vd.” kullanılması (Balabanis vd., 2001), uygun görülmüştür. Bu hususlar dışında, atıflar ve kaynakça APA sistemine uygun olmalıdır.

Publication Ethics and Author Guidelines

Troyacademy (International Journal of Social Sciences) is a peer-viewed journal, to be published twice a year in April and October. The journal is an independent publication in terms of scientific research on social sciences. The journal publishes articles which are original/not published before, consisting of results of graduate studies, presenting research findings, compilations, technical notes and/ or book reviews. You can send your study via <http://troyacademy.dergi.comu.edu.tr/> or <https://dergipark.org.tr/en/pub/usb>

- Publication language may be Turkish or English.
- Turkish articles must be based on TDK spelling dictionary.
- Authors are responsible for their articles.
- Articles should not exceed 25 (± 5) papers including text, tables and figures, reference list and appendix.
- Drawings, charts, maps o any kind of documents in articles should be enumerated and explained.
- Articles must have Turkish and English abstracts no more than 200 words. Minimum 3 and maximum 5 keywords must be specified below abstracts.
- Papers are viewed by the editors, reviewed by two referees and presented to a third referee if necessary; and published after the final confirmation of editorial board.
- Revised papers must be sent as soon as possible after referee reports.
- Rejected papers are returned to authors as soon as possible.
- Printed and digital publication rights of the published articles belong to Çanakkale Onsekiz Mart University; can not be published without permission.
- Authors may choose APA or Oxford citation systems in their articles. (Please check the notes at the end of the author guidelines.)

Application Process:

- Articles should be sent to troyacademy@comu.edu.tr with a proper explanation of publication. Files should be in MS Word (.doc or .docx) format. The correspondent author will be informed in every stage of the process.
- For the accepted articles, authors will be asked to write a 5-6 lines information note about themselves (both in English and Turkish). These notes may include education and career, title or related publications.
- A form for copyrights is to be signed by all authors and sent to the journal before publication.
- The authors will be asked to check and change the format requirements when necessary.

Page layout: All pages should have page numbers at right-below corner. Pages should be A4, and 2,5cm spaces from all sides. The text should be justified.

Main Title: First letters of each Word should be capital, Times New Roman, 14 Points, bold, single line and aligned center. 30 nk spaced over, 12 nk spaced below the main title is required. In Turkish articles, English title should be just over the “Abstract” title, like Turkish title but 12 points, 12 nk over and 6 nk spaced below. Turkish title in English articles are as English titles in Turkish articles.

Author names: Just below the main title, 12 nk over spaced, Times New Roman, 12 points, bold, surname

capitalized, right aligned, single lined. Second, third..., authors should be listed one under another. Author affiliations, title and address should be given in (*) footnotes; Times New Roman, 8 points.

Öz/Abstract: Only first letter of the titles should be capitalized, the titles should be bold. Should not exceed 200 words, should be written both in English and Turkish. Should include the purpose of the study, methods, scope and key findings. Times New Roman, 10 points, justified, single line spaced, 1,25 cm further narrowed from both sides. Below each abstract texts, minimum of 3, maximum of 5 keywords should be listed.

Introduction: 2 lines after the last keywords, Times New Roman, 12 points, bold, left aligned, all with capital letters, 6 nk spaced below and without numbering.

Section Titles: Section titles should be numbered as 1.,2.,3.; sub-section titles as 1.1., 1.2. and 2.1.; third level titles should be as 1.1.1., .1.1.2. and 1.2.1. Section titles should with capital letters, Times New Roman, 12 points, bold, left aligned, 6 nk spaced below. Sub-section titles differently should be only first letter of the words is capitalized; and for third level title should be italic and only first letter of the title should be capitalized. No further level is desired (1.1.1.1. is not proper). (1. TITLE, 1.1. Title, 1.1.1. Title)

Main Text: Times New Roman, 12 points, single lined, paragraph spaced 6 nk over and below.

Footnotes: Times New Roman, 10 points, single lined.

Tables and figures: If quoted source must be indicated below 4 characters spaced to left, Times New Roman, 10 points, single lined. Table/figure titles should be over or below, Times New Roman, 10 points, bold, single lined, left aligned, first letter of each word is capitalized. 12 nk spaced over when on top, below when under.

Citations: Authors may choose APA or Harvard citation systems. The system should be the same through the article and reference list.

A Note for APA: APA will be used with few differences:

- when indication page numbers in citations, “p.” or “pp.” will not be used. (Timur, 2000: 76)
- “&” will not be used in Turkish articles.
- “et al.” will be used in all citations when citing three or more authors (Balabanis et al., 2001)